EUGEN CIZEK

SECVENŢĂ ROMANĂ

Mijlocul secolului I al erei noastre

Prefaţă de acad.
EMIL CONDURACH1
Traducere de
SANDA CHIOSE CRIŞAN
şi
CONSTANTIN CRIŞAN

1986
EDITURA POLITICĂ
Bucureşti

Lucrarea reprezintă traducerea în limba română a volumului **Neron** (Fayard, Paris, 1982), încununat cu premiul „Timotei Cipariu" pe 1982 al Academiei Republicii Socialiste România şi cu Premiul Literar European pe anul 1982 conferit de Asociaţia Scriitorilor de Limbă Franceză (ADELF)

Redactor : ALEXANDRU CIOLAN
Coperta : NICOLAE CORNELII!

Librairie **Artheme Fayard, 1982**
Eugen Cizek, *Neron*

Prefaţă

Profesorul Eugen Cizek, cunoscut specialist în domeniul literaturii latine, cu cercetări care trec de la monografii asupra lui Seneca, Suetoniu şi Tacit la lucrări de largă sinteză, cum ar fi „Evoluţia romanului antic", şi-a îndreptat de mulţi ani atenţia şi asupra istoriei imperiului roman. Cunoaşterea aprofundată a izvoarelor scrise ale acestei perioade, ca şi un interes permanent viu pentru problemele social-economice şi politice ale acestor vremuri l-au dus şi la redactarea unor ample lucrări de istorie romană, deosebit de apreciate atît în ţară cît şi în străinătate. începutul 1-a făcut teza (publicată în limba franceză) „Epoca lui Nero şi controversele ei ideologice", apărută în 1972, în cunoscuta colecţie „Roma Aeterna". Această lucrare a provocat un viu interes şi a dus chiar la constituirea unui cerc internaţional de „Studii neroniene", cerc în care profesorul Cizek a jucat şi joacă un rol foarte important. In 1980, acelaşi autor a publicat o monografie, de asemenea foarte importantă : „Epoca lui Traian. împrejurări istorice şi probleme ideologice" (Editura ştiinţifică şi enciclopedică,' Bucureşti, 1980, tipărită acum şi în versiune franceză, în colaborare cu prestigioasa editură „Les Belles Lettres", din Paris). în sfîrşit, doi ani mai fârziu i-a apărut în limba franceză o nouă lucrare, intitulată „Neron" (Ed,[1]

ayard, 1932), prezentată acum şi în versiune româ-
ească. Fostul meu elev şi colaborator, el însuşi de mai
lulţi ani profesor apreciat al Universităţii din Bucu-
;şti, mi-a făcut cinstea să-mi solicite o prefaţă pentru
:eastă versiune în limba română a lucrării şale. O scriu
i toată bucuria de a vedea recenta carte a tînărului
eu coleg la dispoziţia publicului românesc nu numai
n dorinţa de a-mi manifesta pe această cale preţuirea
întru tot ce a făcut şi, desigur, va mai face în domeniul
toriei romane, dar şi fiindcă sînt conştient de faptul că
îblicul nostru a fost multă vreme lipsit de lucrări din
»meniul istoriei universale.

în fond, lucrarea de faţă nu ar fi avut nevoie de o
efaţă ca aceasta, autorul atrăgînd el însuşi în primele
>uă pagini atenţia cititorului asupra unor probleme
ndamentale, dezvoltate pe larg în cele peste 400 de pani
ale volumului. Poate că totuşi, dincolo de unele mici
irergenţe între autor şi cel care scrie prefaţa de faţă,
itorul român ar putea fi interesat să vadă felul în care
i specialişti români din două generaţii diferite şi por-
îd uneori de la puncte de plecare diferite, se pot în-
ni pe această cale sau, uneori, se pot despărţi.

O primă observaţie din acest punct de vedere a făt-o
autorul însuşi, subliniind diferenţele ce separă cele uă
lucrări ale sale închinate lui Nero şi epocii sale,
ărute la distanţă de 10 ani una de cealaltă. îmi face
icere să spun încă din aceste prime rînduri că lucrarea
faţă se deosebeşte prin adîncirea unor probleme asu-i
cărora în prima lucrare zăbovise mai puţin. Redactarea
unei monografii închinate împăratului nan nu putea
părăsi cu totul tiparul clasic al unei bio-fii. în chip
firesc, Nero ocupă locul principal de-a lun-
întregii lucrări, fapt care apare evident din însăşi ti-
itura unora din capitolele cele mai importante. Alte
itole îl prezintă într-un cerc mai amplu. Subliniez
astfel de capitole dovedesc strădania autorului de a
din cadrele relativ strimte ale unei biografii şi de a-şi
za eroul nu numai în mediul în care acesta a trăit,
mai ales în mediul care a jucat sau a putut juca un
important în desfăşurarea istoriei romane între anii -
60 e.n.

Urmărind pas cu pas atît comportamentul personal
înărului Nero, devenit împărat pe cînd era un copil
16 ani şi a cărui viaţă s-a încheiat dramatic **cînd de**

abia depăşise vîrsta de 30 de ani, precum şi toate evenimentele determinate de activitatea sau de tendinţele adeseori contradictorii ale personajelor de la curtea imperială, autorul analizează nu numai izvoarele de informaţie care ne îngăduie să reconstituim istoria acestor ani, ci şi ponderea reală a rolului lui Nero, la Roma sau în cadrul general al imperiului. Merită a fi subliniată încă de la început o primă concluzie a autorului : „monstru sau vizionar, Nero a ales o cale originală", pe care cercurile conducătoare ale politicii imperiale au refuzat-o. De altminteri, această concluzie, pe care personal o împărtăşesc doar parţial, a făcut pe mulţi dintre recenzenţii lucrărilor lui Eugen Cizek să le considere, pe nedrept, o încercare de „reabilitare" a tînărului împărat, dat întotdeauna ca exemplu de ambiţii nemăsurate şi de incoerente acte de, guvernămînt. Ceea ce mă face să apreciez pozitiv termenul de „cale originală" nu este numaidecît de atribuit numai lui Nero însuşi. Averr şi înainte de el, şi după el, exemple de împăraţi la fel de calomniaţi de izvoarele antice ostile monarhiei imperiale, exemple care par a dovedi că în chip conştient sau inconştient unii dintre aceşti împăraţi (Tiberiu, Caligula, Domiţian) îşi dădeau seama că societatea romană, în pragul unei crize de structură, nu avea, pentru moment cel puţin, altă soluţie decît aceea a unei „dictaturi imperiale", mai exact vorbind, a unei concentrări a puterii politice şi militare romane într-o singură mînă. O făcuseră August şi Tiberiu, aveau să o facă mai tîrziu un Vespasian, Septimiu Sever sau Diocleţian, toţi conştienţi de faptul că de-a lungul anilor apăruseră mutaţii foarte importante în evoluţia social-economică a imperiului. Inegala dezvoltare a provinciilor, tendinţele centrifuge ale unora dintre ele ca şi ale unor mari corpuri de armată cantonate la frontiere făceau necesară sporirea autorităţii imperiale, sporire ce ducea uneori chiar şi la ideea, de mult cunoscută şi practicată în regatele elenistice din Orientul Apropiat, a divinizării persoanei împăratului. Practic vorbind, evoluţia ulterioară a imperiului a dus pe calea aceasta la apariţia dominatului lui Diocleţian. Se poate deci pune întrebarea : a fost sau nu conştient de acest fapt şi Nero ? Spre această formă tindea oare Nero, atunci cînd, aşa cum afirmă autorul lucrării de faţă, „alesese o cale originală" ?

Fără a prejudicia cu nimic asupra valorii acestei lucrări, fără a uita nici o clipă cît de temeinică este analiza tuturor izvoarelor pe care autorul îşi întemeiază concluziile, mărturisesc că, personal, nu văd în toată activitatea tînărului împărat o asemenea tendinţă novatoare şi conştientă, ce ne-ar permite să acceptăm calificativul de „cale originală" şi pe Nero drept un „vizionar". înseamnă oare acest lucru că mă alătur numeroşilor istorici care l-au înscris pe Nero în rîndul „monştrilor" ? Nicidecum. De fapt, monstruos este climatul politic al curţii imperiale şi falsă este viziunea istoricilor antici şi chiar a unor istorici moderni, atunci cînd reduc totul sau aproape tbtul la dimensiunile curţii imperiale. Nu este singurul caz de deformare a realităţii şi de falsă viziune a lucrurilor în istoria universală. E de ajuns, pentru a da un singur exemplu, să compar viziunea epocii, lui Ludovic al XlV-lea în „Memoriile" ducelui de Saint-Simon, pentru care toată epoca Regelui Soare se reduce la întîmplările curţii de la Versailles, cu strălucita operă a lui Voltaire „Secolul lui Ludovic al XlV-lea".

în cartea sa, Eugen Cizek face eforturi lăudabile de a se sustrage tentaţiei interpretărilor facile. Este meritul său nu numai acela de a fi lărgit orizontul vieţii politice şi culturale a imperiului în epoca lui Nero, dar şi cel de a cîntări cu multă prudenţă rolul şi ponderea a numeroşi factori care au determinat istoria imperiului roman între anii 54—68. Din acest punct de vedere, Lucrarea poate fi considerată în chip justificat o excelentă şi nuanţată frescă a acestei perioade. Nu vom intra deci în analiza diferitelor capitole ale cărţii de faţă, după cum nu vom încerca nici a analiza pas cu pas cît de justificată este o nuanţă sau alta a judecăţii istoricului asupra întîmplărilor acelor ani. Ne vorn opri însă asupra unora dintre afirmaţiile autorului care atribuie împăratului însuşi iniţiativa unor acte de guvernămînt a căror însemnătate în viaţa social-economică şi politică a imperiului nu poate fi nici tăgăduită, nici subestimată. Putem oare, spre a da cîteva exemple, atribui în chip exclusiv lui Nero iniţiative ca acelea privind întărirea apărării frontierelor imperiale la Rin, la Dunăre, în bazinul Mării Negre sau în Armenia ? Putem oare considera drept o iniţiativă a lui reforma sistemului monetar imperial din anul 64 ? Putem fi de acord cu autorul doar în prima parte a demonstraţiei, şi anume, aceea în care subliniază

risipa enormă din anii domniei lui Nero, risipă de care împăratul s-a făcut în mare parte vinovat ; în schimb, ne vine greu să fim de acord cu autorul atunci cînd atribuie tot lui Nero importanta reformă a sistemului monetar roman, reformă care presupune o sunoaştere profundă a acelui delicat mecanism necesar combaterii inflaţiei, sporirii veniturilor statului şi, în ultimă analiză, echilibrului economic nu numai la Roma, ci în tot imperiul. Cel puţin de la predecesorul său Claudiu fuseseră organizate adevărate „ministere" *(scrinia)* în care lucrau funcţionari imperiali, adeseori greci sau orientali, cu o lungă experienţă în dbmeniul administraţiei. Reforma monetară clin anul 64 este atît de importantă, încît nu e de mirare că un secol şi jumătate mai tîrziu reforma monetară a lui Diocleţian va încerca, şi în bună măsură va şi reuşi, să redea monedei romane ponderea şi puterea de cumpărare a denarilor lui Nero.

Putem oare, spre a mai da un singur exemplu, să atribuim numai lui Nero ideea unei „noi civilizaţii"' în care luxul, spectacolele etc. ar fi constituit elemente, caracteristice ? Mai întîi, întrucît mă priveşte, nu pot fi de acord cu folosirea termenului de civilizaţie pentru astfel de situaţii, reale sau fictive. Analiza acestei situaţii pe care autorul însuşi o face — şi o face cu multă pătrundere, atunci cînd subliniază extrema diversitate şi inegala dezvoltare a societăţii romane — dovedeşte că, în ciuda unor termeni folosiţi poate nepotrivit, autorul merge adine cu analiza izvoarelor istorice şi a realităţilor romane din epoca lui Nero, ajungînd la concluzii cu care mă declar de acord.

Mă opresc încă o clipă asupra unei situaţii în aparenţă bizare — bizare dar explicabile, pe care autorul o subliniază el însuşi : faptul că Nero, urît de cercurile politice conducătoare, a devenit popular în rîndurile plebei şi ale populaţiei modeste din provincii. Se află aici o problemă asupra căreia analiza putea zăbovi poate mai mult. Exemple de felul acesta mai pot fi, desigur, aduse în discuţie.

Cititorul nu trebuie să creadă însă că aceste cîteva semne de întrebare puse. în rîndurile dinainte, sau unele deosebiri de păreri ar micşora valoarea lucrării de faţă. Ea are nu numai meritul de a fi deslușit numeroase aspecte ale personalităţii şi politicii neroniene, dar şi de a fi aşezat în termeni clari şi nuanţaţi această activitate în

cadrul complex al societăţii romane. Are de asemenea meritul de a fi ridicat probleme noi, semn de altminteri distinctiv - al lucrărilor de bună calitate. Ar fi însă să încărcăm prea mult textul acestei prefeţe dacă ne-am opri asupra multora dintre problemele puse sau rezolvate în lucrarea sa de profesorul Eugen Cizek. Scopul acestor cîteva rînduri a fost şi este acela de a prezenta cititorilor noştri o carte bună, redactată cu toată exigenţa ştiinţifică necesară şi într-o formă curgătoare, convingătoare, calităţi care o fac să se recomande de la sine.

acad. EMIL CONDURACHI

Cuvînt înainte la ediţia în limba română

La solicitarea cunoscutei edituri pariziene Fayard, am scris între anii 1979 şi 1982 cartea Neron, *tradusă în paginile care urmează şi revăzută de mine. Solicitarea se datora, probabil, unei cărţi anterioare,* L'epoque de Neron et ses controverses ideologiques, *publicată în cadrul colecţiei Roma Aeterna, IV, la editura Brill, Leiden, 1972. La baza acestei ultime lucrări s-a aflat o teză de doctorat susţinută la Universitatea din Bucureşti, în iunie 1968. Editura Brill (Olanda) luase în acei ani iniţiativa de a publica, în limbi de circulaţie universală, teze româneşti de doctorat.*

Intre L'epoque de Neron *şi* Neron *diferenţele nu rezidă numai în împrospătarea bibliografiei. Planul exclusiv diacronic al primei cărţi a fost înlocuit de un plan sincronic. Deşi, evident, am încercat să nu ignorăm evoluţia fenomenelor. în* Neron *am renunţat la unele detalii de erudiţie, legate mai ales de evoluţia curentelor literare, şi am accentuat interesul pentru personalitatea lui Nero şi alcătuirea mentalităţilor şi a centrelor care le-au propagat. Acest interes constituie, de altfel, elementul fundamental al cărţii de faţă.*

Din 1979, data la care s-a încheiat documentarea pentru Neron, *au apărut destul de numeroase lucrări pe*

care, evident, la acea dată- nu am avut posibilitatea să le consultăm, pentru că nu erau publicate. Prin urmare, pentru completarea bibliografiei noastre, cititorul poate consulta cu folos îndeosebi culegerea de studii intitulată Neronia 1977. Actes du 2-e Colloque de la Societe Internationale d'Etudes Neroniennes, *Clermont-Ferrand, 1982, precum şi următoarele cărţi : Măria Bellincioni,* Potere ed etica in Seneca, *Brescia, 1984 ; Patrick Kragelund,* Prophecy, Populism and Propaganda in the „Octavia", *Copenhagen, 1982 ; Jacques Sancery,* Galba ou l'armee face au pouvoir, *Paris, 1983 ; Jacques Gascou,* Suetone historien, *Roma, Ecole Francaise, 1984 ; Etienne Aubrion,* Rhetorique et histoire chez Tacite, *Metz, 1985 ; MiriamT. Griffin,* Nero. The End of a Dynasty, *London, 1984 ; John Patrick Sullivan,* Literature and Politics in the Age of Nero, *Ithaca and London, 1985. Menţionăm de asemenea următoarele articole : Ramiro Donciu,* Propaganda imperială la Roma în epoca lui Nero, *în* Revista de Istorie, *36, 1983, p. 108 şi urm. ; Y. Perrin,* Neron et TEgypte : une stele de Coptos montrant Neron devant Min et Osiris (Musee de Lyon), în Revue des Etudes Anciennes, *84, 1982, p. 17 şi urm., ca şi articolul nostru* L'experience neronienne : reforme ou revolution ?, în *aceeaşi revistă şi în acelaşi număr,* p. 95 *şi urm,.*

Nu a fost în intenţia noastră să-l „reabilităm" într-un fel sau altul pe Nero. Faptele monstruoase ale acestui împărat pot fi, cel mult, explicate, dar nu şi scuzate. S-a lăsat prins în maşina propriului absolutism, instituind un regim represiv deosebit de crud şi adesea absurd. Desigur, i s-au atribuit şi crime pe care nu le-a săvîrşit; şi-a ucis însă mama, dascălul din adolescenţă şi numeroase alte fiinţe din preajmă. Aceste ucideri nu pot fi în nici un fel ignorate, chiar dacă ele nu se singularizau în straniul microcosmos pe care îl alcătuia lumea familiilor de frunte din Roma acelei vremi. Iulio-Claudienii, Domitii şi alţii se înrudeau între ei pe mai multe linii. Se căsătoreau unii cu alţii la fiecare generaţie, veri cu veri, unchi cu nepoate, pentru ca, ulterior, să se lichideze fizic fără milă.

Fără îndoială, domnia lui Nero şi întreg secolul I al erei noastre constituie un fenomen istoric unic. Insă, din punctul de vedere al unei anumite tipologii umane, această vreme prezintă trăsăturile imuî *veac* de *tip re-*

nascentist. Este vorba de o secvenţă istorică ilustrată nu numai prin brutalitate sîngeroasă, ci şi prin explorări febrile, îndeobşte creatoare. Aceste căutări fertile se manifestă nu numai în domeniul geografiei, ci şi pe tărîmul cunoaşterii, creaţiei de noi valori şi de noi structuri culturale, precum şi politice.

, Chiar dacă deciziile esenţiale din perioada care formează obiectul acestei cărţi poartă amprenta personalităţii lui Nero, nu este mai puţin adevărat că împăratul a fost considerabil influenţat de anturajul său. Or, acest anturaj a simţit că, în condiţiile noului statut politic al Romei şi ale efervescenţei creatoare la care ne-am referit, vechiul model socio-cultufal, vechiul climat mental se aflau în criză. Chiar şi cei pe care Tacit i-a numit sfetnicii cei răi ai lui Nero şi-au dat seama că trebuie creat un nou model socio-cultural, care să corespundă unui climat mental înnoit şi, desigur, schimbărilor suferite de forţele economice, sociale şi politice, prin urmare de societatea reală, generatoare, în ultimă instanţă, a mentalităţilor,

Nero şi anturajul său n-au încercat, aşa cum se susţine adesea, să realizeze printr-o revoluţie aceste schimbări în modelul de existenţă şi de percepere a lumii. S-a procedat la ceea ce noi am numit o reformă axiologică. Este tocmai epoca în care se impune formula reformatio morum, *reforma moravurilor, utilizată de Seneca. în schimb, nu exista nici măcar un cuvînt care să desemneze clar noţiunea de revoluţie. Fireşte, într-un fel au întrevăzut această reformă Seneca şi consilierii de început ai lui Nero, şi într-altul a încercat s-o înfăptuiască Nero, secondat de „sfetnicii cei răi", cum am arătat că îi numeşte Tacit. Pe de altă parte, măsurile represive, precum şi potenţarea absolutismului imperial au însoţit aceste strădanii de reformare a modelului socio-cultural, a întregului mod de viaţă al romanilor.*

Dar planurile lui Nero au eşuat. Modelul socio-cultural propus de ultimul dintre Iulio-Claudieni nu avea nici o şansă să triumfe. Acest model se baza pe un hedonism exagerat, pe o exuberanţă excesivă, care nu au fost şi nici nu puteau fi acceptate. Nu se poate întemeia existenţa unui popor pe luxus şi pe agon. Pe *de altă parte, romanii nu erau pregătiţi să accepte nici consolidarea masivă a absolutismului. Şi astfel cortina a căzut peste una*

dintre marile drame — sau, poate, cine ştie, peste una dintre micile drame — ale istoriei.

Am dorit ca această carte ştiinţifică să fie accesibilă publicului larg. Tocmai de aceea am plasat în notele care figurează la sfîrşitul fiecărui capitol referirile la exegeza modernă şi cîteva, puţine, remarci secundare care ne aparţin. Trimiterile la surse au fost, în schimb, integrate, între paranteze, în textul propriu-zis al cărţii.

Nu putem încheia aceste puţine rînduri puse în deschiderea cărţii fără a ne exprima gratitudinea faţă de Academia Republicii Socialiste România, care a binevoit să o încununeze cu prestigiosul premiu „Timotei \Cipariu" pe anul 1982, şi bucuria pentru publicarea cărţii în limba română, făând-o astfel accesibilă publicului larg din ţara noastră.

EUGEN CIZEK

Abrevieri

Abrevierile folosite în această carte se referă atît la autorii greco-romarii şi la operele acestora, cît şi la culegerile de documente. Am reprodus integral numele autorilor, atunci cînd ele apar pentru întîia oară. In continuare, le-am prescurtat. în acelaşi mod am procedat şi în cazul culegerilor de inscripţii şi de monede. Aproape întotdeauna am prescurtat titlurile operelor literare.

Abrevieri ale textelor literare :

Anth. Gr. : Anthologia Graeca

AM. MARC. : Ammianus Marcellinus, *Res Gestae*

AUR. VICT. : Aurelius Victor ; *Caes. : Caesares.*

CALP. : Calpurnius Siculus ; *Ecl. : Eclogae ;* De *laud. Pison. : De laude Pisonis.*

COLUM. : Columella ; De re *rustica.*

CORNUT. : Cornutus ; *Theol. : Theologiae Graecae Compendium.*

DIO : Cassius Dio, *Istoria romană.*

DIO CHRYS. : Dio Chrysostomul sau din Prusa ; *Orat. : Orationes.*

EPICT. : Epictet; *Diss. : Dissertationes.* EUTROP. : Eutropiu, *Breuiarium Historiae Romanae.* FRONT. : Frontinus ; *De* oq. ; *De aquae* ductu *urbis Romae.*

HIER. : Hieronymus ; *Chronic. : Chronicon.*
HIST. AUG.: *Historia Augusta ; Hadr. : Hadrianus ; Ver. : Verus ; Alex. : Seuerus Alexander.* IOS. : Flavius Iosephus ; *Ant. lud. : Antiquitates ludaicae ; Bel. lud. : Bellum Iudaicum ; De uita sua.* IUV. : Iuvenal; *Satir. : Satirae.* LUC. : Lucan ; *Phars. : Pharsalia.* MACROB. : Macrobius ; *Saturnal. : Saturnalia.* MART. : Marţial ; *Epigr. : Epigrammaton libri.* OROS. : Orosius, *Historia aduersum paganos.* PAUS. : Pausanias ; *Descript. Graec. : Descriptio Graeciae.*
PERS. : Persius ; *Satir. : Satirae.* PETRON. : Petroniu ; *Sat. : Satyricon.* PHILOSTR. : Philostrat ; *Vita Apoi. : Vita Apollonii.* PLIN. : Pliniu cel Bătrîn ; *Nat. Jlist. : Naturalis Historia;* sau Pliniu cel Tînăr ; *Ep. : Epistulae.* PLUT. : Plutarh ; *Galb. : Galba ; Flam. : Flamininus.* PROB. : Probus ; *Vita Pers. : Vita Perşii.* PS.-AUR. VICT. : Pseudo-Aurelius Victor ; *Epit. : Epitome de Caesaribus.* PS.-LUC. : Pseudo-Lucian ; *Nero.* PS.-SEN. : Pseudo-Seneca ; *Octau. : Octauia.*
QUINTIL. : Quintilian ; *Inst. Or. : Instituţia Oratoria.*
SALL. :Salustiu ; *Cat. De coniuratione Catilinae. :* De *breuitate uitae : Apocolocyntosis ; De breu. uit: De benef. : De benejiciis ; De ci. : De clementia ; De const. sap. : De constantia sapientis ; De ira ; De tranq. anim. : De tranquillitate animi; De u.b. : De uita beata ;* Ep. : *Epistulae ; Nat. Quaest.* : *Naturales Quaestiones.* SERV. : Servius ; *Ad Georg. :* comentarii la Georgicele lui Vergiliu ; *Ad Aen. :* comentarii la Eneida. STAT. : Statius ; *Silu. : Siluae.* SUET. : Suetoniu ; *Iul. : Divus Iulius; Tib. : Tiberius; Cal. : Caligula (Gaius); CI.* : *Diuus Claudius ; Ner. : Nero ; Galb. : Galba ; Otho ; Vit. : Vitellius ; Vesp.; Diuus Vespasianus ; Dom. : Domitianus; Vita Luc.* ; *Vita Lucani; De gram. : De grammaticis et rhetoribus.*
TAC. : Tacit; *Agr. ; Agricola; Germ. : Germania; Dial.* : *Dialogus de oratoribus ; Hist.: Historiae ; Ann.*: *Annales.* yER'G. : Vergilius ; *Aen. : Aeneis.*

Abrevieri ale documentelor (prosopografie, monede, inscripţii) : PIR [1] : *Prosopographia Imperii Romani, sriec. I, II, UI,* ediţie E. Klebs, H. Dessau, P. von Rohden, *PIR - : Prosopographia Imperii Romani, saec. I, II, III,* ediţie E. Groag, A. Stein. BMC. : *Coins ot the Roman Empire in the British Museum,* ediţie H. Mattingly. *RIC. : The Roman Imperial Cdinaqe,* ediţie H. Mattingly, E.A. Sydenham.

CIG = Corpus Inscriptionum Graecarum. CIL = Corpus Inscriptionum Latinarum. IG ■=■ *Inscriptiones Graecae. IGRR = Inscriptiones Graecae* ad *Res Romanas Pertinentes.*

ILS = Inscriptiones Latinae Selectae. OGIS = Orientis Graeci Inscriptiones Selectae. SEG = Supplementum Epigraphicum Graecum.

G[Z] *= Sylloge Inscriptionum Graecarum,* ediţie W. Dittenberger (a 3-a ediţie).

CAPITOLUL ÎNTÎI

Nero şi imaginea sa

O DOMNIE ŞI O EPOCA

Nero a domnit doar patrusprezece ani. Puţin, într-adevăr, chiar şi pentru Roma imperială în care, prin tradiţie, puterea nu se exercita pentru multă vreme. Devenit împărat al romanilor la 13 octombrie 54, Nero moare în 11 iunie 68 e.n. * La nici treizeci şi unu de ani este constrîns la sinucidere. Nu a realizat în întregime ceea ce ar fi dorit să facă. Orice apreciere am da operei sale politice, o constatare se impune de la sine : faptul că, oricum ar fi considerat, monstru sau vizionar, Nero a ales un drum original. Şi în această alegere, clasa politică romană a refuzat să meargă alături de el. Oare ar fi putut-o face ? Greu de presupus, avînd în vedere violenţa cu ca„re a respins-o. Conflictul avea să-şi găsească încheierea prin moartea brutală a principalului său personaj.

Primul secol al erei noastre a fost un adevărat secol de Renaştere, marcat de o lungă criză de creştere şi adaptare, nelipsit de sinuozităţi. Secol de Renaştere, primul veac al erei noastre precedă un secol clasic, aşa cum, mai tîrziu, secolul al XVI-lea va prefigura pe cel de-ai XVII-lea. In acelaşi fel, efervescenţele barocului aveau să pregătească echilibrul clasicismului. Nero — un rău monarh ? Un veritabil principe al acestei Renaşteri ? La

urma urmei, adevărata -Renaştere, cea din veacul al XVI-lea, nu şi-a avut, la rîndu-i, „principii ei negri" ? Epoca lui Nero constituie, dincolo de domnia pro-prîuzisă, o secvenţă istorică autonomă înlăuntrul primului veac al erei noastre : un sub-sistem în sînul sistemului iulio-claudian, care se distinge prin fenomene socio-politice şi ideologice specifice[2]. Această perioadă începe odată cu apariţia, în jurul lui Seneca, a unui curent care se va afirma la curtea lui Claudiu, unde domină Agrippina, ultima, lui nevastă — deci prin SOSI e.n. —, şi se încheie odată cu sfîrşitul războiului civil şi cu victoria Flavienilor, în 69—70 e.n. Paginile care urmează sînt consacrate unui om. Ne vom da silinţa să surprindem acest om în contextul care, în parte, 1-a condiţionat : cu alte cuvinte, în epoca sa.

O IMAGINE DEFORMATA

în general, posteritatea n-a dovedit .mai multă îngăduinţă faţă de Nefo decît aceia care, în iunie 68, l-au constfîns să-şi pună capăt zilelor, ţfltimul cezar din dinastia iulio-claudiană trebuie că şi-a avut partizanii săi pătimaşi. Dar, după dispariţia acestora, cu trecerea vremii, s-a statornicit imaginea unui Nero monstru criminal, nebun sîngeroş, care i-a trimis la moarte pe ai săi şi a dat foc Romei din pură plăcere. Deseori, s-a afirmat că Nero ar fi fost la originea acelui incendiu survenit în 64, pe care l-ar fi provocat cuprins de nebunie. Vom vedea dacă lucrurile s-au petrecut astfel. Şi totuşi, responsabilitatea lui, chiar imaginară, rărnîne o piesă importantă la dosarul neronian. Cît despre omul de rînd, acesta continuă să vadă în Nero un monarh piroman, un înger căzut, un fel de Dracula *avânt la leitre.*

Această reputaţie se înscrie, de altfel, într-o tradiţie : s-au mai „bucurat" de ea şi alţii, atît înaintea lui, cît şi după el. Caligula — sau Gaius, cum se numea în realitate — este, în această privinţă, paradigma însăşi a împăratului psihopat. Contemporanii lui Nero, deşi i-au judecat cu asprime actele, par să fi fost, totuşi, ma,i puţin impresionaţi de crimele suveranului lor decît generaţiile care au urmat[3]. Aceasta pentru că, într-adevăr, literatura a pus repede stăpînire pe personaj. Cît despre mărturiile extra-literare — inscripţii, papirusuri sau documente do-;

vedind activitatea administrativă imperială —, trebuie să spunem că ele contribuie doar parţial şi numai la nuan ţarea acestei imagini negative ivite dintr-o voinţă de condamnare fără drept de apel. Cînd „tiran al univer sului" (PSEUDO-SENECA, *Octau.,* 250), cînd „duşman al speciei umane" (PLINIU CEL BATRlN, *Nat. Hist,* 7, 6, 2 ; 7, 6, 1 ; 22, 46, 1), Nero nu apare, în cel mai bun caz, decît ca un despot vanitos (PSEUDO-LUCIAN, *Nero,* 9). Stoicii din epoca Flavienilor, apoi scriitorii din secolul Antoninilor vor pune accentul pe dezechilibrul şi irespon sabilitatea în anumite privinţe ieşite din comun ale aces-, tui om. în epoca lui Suetoniu, această imagine sumbră este deja cristalizată : Nero a devenit un împărat infam şi blestemat. Tacit îşi spusese cuvîntul. Acela pe care Racine îl va numi mai tîrziu „cel mai mare pictor al anti chităţii" adăugase într-adevăr o tuşă portretului, o tuşă decisivă care va întuneca şi mai mult modelul : căci, sub privirile zeilor, în timpul unui praznic sfînt, Nero al lui Tacit îl va ucide pe Britannicus, fratele său adoptiv, fără a-i da măcar răgazul să-şi îmbrăţişeze surorile ; şi aceasta după ce-1 va fi pîngărit. Un pas hotărîtor a fost astfel făcut. începînd de acum, împăratul va deveni repede un *monstru,* în sensul tehnic, conferit de auguri acestui cu-vînt : o fiinţă anormală creată de zei cu scopul de a-i avertiza pe muritori asupra uriaşului pericol care-i pîndeşte[4].

ANTICRISTUL ?

în cele din urmă, totul devine legendă. Mediile iudee, şi în special cercurile scriitorilor creştini nu-i vor ierta persecuţiile la care au fost supuse ; vor face, aşadar, din Nero, o figură de Apocalips. în timp ce epitomatorul păgîn Festus îl prezintă ca pe împăratul cel mai vrednic de ură pe care 1-a avut vreodată statul roman (RUFIUS FESTUS, *Despre victoriile poporului'roman,* 19), Augustin afirmă că el a atins culmea dezmăţului şi a cruzimii *(Cetatea lui Dumnezeu,* 5, 19), iar Ioan Chrysostomul vede în el simbolul viciului şi al barbariei. Creştinii nu puteau ierta faptul că Nero se proclamase salvatorul lumii : în opinia lor, doar Iisus şi-ar fi putut revendica un asemenea titla. Nu e deci de mirare că Nero n-a beneficiat de îngăduinţa $i interesul pe care aceştia i le-au acordat lui

Seneca, mergînd pînă la a înjgheba din nimic o falsă corespondenţă a filosofului cu Paulus din Tars. In acest climat de ostilitate generală, unii au sfîrşit prin a-1 „proclama" pe împărat fie Anticristul, fie vestitorul acestuia. Lactanţiu, Augustin şi Ioan Chrysostomul au combătut aceste teze, pe care le regăsim la Victorinus din Poetovio, Commodianus şi Sulpicius Severus. După Augustin, anumiţi creştini afirmau că Nero va reapărea sub înfăţişarea Anticristului ; alţii credeau că împăratul nu murise, ci fusese răpit şi ţinut ascuns, „în rezervă" — *reseruatus* —, pentru a fi reaşezat, mai tîrziu, în drepturile regatului său *(Cetatea lui Dumnezeu,* 20, 19, 3). Ioan Chrysostomul, ca şi Augustin, respingea aceste ipoteze, dar considera totuşi că fiul Agrippinei fusese, în timpul vieţii, un soi de precursor al Anticristului, avînd misiunea să demonstreze, prin actele sale, ceea ce acesta din urmă va însemna, atunci cînd va veni pe Pămînt, la sfîrşitul timpurilor, înainte de triumful definitiv al lui Hristos *(Omilia* IV, 1 şi urm.). Certitudinea că Nero era într-adevăr Anticristul, sau cel puţin arhetipul lui, a dăinuit pînă în Evul Mediu. Spre sfîrşitul antichităţii, autorul necunoscut al Apocalipsului lui Ioan a dezvoltat tema fiarei, al cărei număr, 666, era obţinut adiţionînd cifrele corespunzătoare literelor rezultate din transcripţia ebraică a numelui Nero Caesar. Deoarece absolut nimeni nu putea să indice cu exactitate amplasarea mormîntului lui Nero, în pofida datelor furnizate de Suetoniu, ideea a cîştigat tot mai mult teren [5].

în toată perioada Evului Mediu, au proliferat cele mai bizare legende. Unii făceau din Nero o fiinţă monstruoasă care dădea naştere unei broaşte, alţii vedeau în el diavolul în persoană. Ba mai mult : ciorile care zburau în jurul copacului crescut pe presupusul mormînt al Domitiilor erau luate drept duhuri rele. Papa Pascal al II-lea (1099—1118) a fost chiar constrîns să distrugă acest presupus monument al Domitiilor şi să înalţe în locul lui o capelă, căci superstiţiile epocii vedeau în acele păsări o încarnare a sufletului lui Nero, care nu şi-ar regăsi liniştea decît odată cu întoarcerea lui Iisus pe pămînt. Chiar în 1900, la Ancona, se povesteau legende despre apariţiile diabolice ale împăratului, în 1975, o tînără germană a vrut să fie exorcizată, convinsă fiind că a auzit glasul lui Nero. Aşadar, şi azi încă, mai rămînem credincioşi acestei reprezentări apocaliptice

a unui Nero dement[c]. O dovadă sigură ne furnizează cinematografia, care, cu mici nuanţe, a făcut din împărat un personaj asemănător celui schiţat de Jean Rouge : „Nero este împăratul semi-nebun şi sîngeros descris de Tacit, Suetoniu şi Dio Cassius [...] : asasinul fratelui său vitreg, al soţiei, al mamei, al preceptorului său şi al atîtor altora ; desfrînatul care necinstea femeile şi tinerii, care îl lua în căsătorie pe unul dintre liberţii săi, histrionul care se producea în teatre şi la concursuri" [7].

NERO TREBUIE OARE REABILITAT ?

Dacă unele monografii moderne, redactate în majoritatea lor de nespecialişti, sînt tributare acestei imagini tradiţionale a Agrippinidului, ca să-1 numim astfel pe Nero, alte biografii romanţate păcătuiesc prin excesul contrar. în asemenea biografii favorabile lui Nero, împăratul apare fie ca un sfînt, fie ca un prieten al săracilor. In ceea ce-i priveşte, istoricii, ţinînd seama de toate mărturiile de care dispunem, încearcă să-şi nuanţeze evaluările. Dar munca lor sfîrşeşte deseori printr-o anumită reabilitare a împăratului. Cu sau fără intenţie. Astfel, din dorinţa de a reliefa continuitatea unei administraţii care nu întotdeauna s-a dovedit a fi rea, istoricii sînt uneori ispitiţi să se aventureze dincolo de obiectivele lor iniţiale, fără a întrevedea întreaga măsură a acestor extrapolări [B].

Ar fi desigur absurd să susţinem că Nero a fost un împărat competent şi un om echilibrat. Dar nu e mai puţin adevărat că trebuie să restabilim adevărul şi să netezim un teren încărcat de o mulţime de legende şi tradiţii îndoielnice. Ne vom strădui aşadar să explicăm „fărădelegile" lui Nero şi să explorăm atît meandrele psihismului său, cît şi contextul istoric care 1-a condiţionat. Cu toate că şi-a ucis mama, soţia, preceptorul. Nero nu este totuşi vinovat de toate crimele care i s-au atribuit. Pe de altă parte, unele mărturii antice au prezentat într-o manieră caricaturală dezmăţul şi excesele sale de histrion. *Last but not least,* ne vom strădui să analizăm îndeaproape programele politice ale împăratului, ca şi ale altor mari forţe prezente în epocă. într-adevăr. Nero n-a acţionat întotdeauna doar în funcţie de capriciile sale. A fost un strateg şi un tactician, care a ştiut

să se înconjoare de prieteni-şi sfătuitori utili. Din acest punct de vedere, „dezechilibrul său psihic nu trebuie separat de modelul de guvernâmînt pe care s-a străduit să-1 impună, şi nici „nebunia" sa nu trebuie desprinsă de opţiunile sale politice.

în consecinţă, va trebui să lăsăm documentele şi. mărturiile pe care ni le furnizează antichitatea să vorbească ele însele, pentru a pune în lumină structurile profunde, subtextul adică, şi a putea surprinde şi înţelege atît programele şi strategiile lui Nero, cît şi factorii politici şi culturali care i-au influenţat deciziile. Să nu uităm însă că autorii din vechime nu aveau, pentru a aprecia importanţa anumitor fenomene, detaşarea pe care astăzi ne-o uşurează scurgerea timpului. Mai mult decît atît : din prudenţă, sub presiunea unui "regim absolutist sau mînaţi de anumite interese partizane, ei nu ezitau să denatureze unele evenimente, a căror semnificaţie o sesizau .exact, punînd pe seama capriciilor sau moravurilor eutărui sau cutărui personaj fapte care ţineau în realitate de o orientare pur politică. Să fim bine înţeleşi : dacă îi vom recunoaşte lui Nero o doctrină şi o strategie, nu înseamnă că-îl disculpăm, şi nici că-i justificăm crimele sau că îl dezvinovăţim de falimentul politicii pe care a dus-o. Eşecul acesta a contribuit în mare măsură la criza care avea să zdruncine Imperiul roman în anii 68—70 e.n.

AMBIŢIA UNUI REFORMATOR

Criza are, de altminteri, origini îndepărtate. Domnia lui Nero corespunde într-adevăr unei perioade de tensiuni istorice deosebit de puternice. Vechile structuri sociale, politice şi morale, mentalităţile moştenite din vremea Republicii vor cunoaşte, de-a lungul acestei perioade, o veritabilă mutaţie. Sfîrşitul lui Nero corespunde în fapt cu moartea tradiţiei republicane în toate domeniile : domniile Iulio-Claudieniior reprezintă, în această privinţă, un moment de tranziţie în istoria romană, iar Imperiul timpuriu clasic începe în realitate odată cu Flavienii. Căderea lui Nero înseamnă,, de fapt, din acest punct de vedere, căderea unei dinastii provenite din marea nobilime senatorială de viţă veche şi totodată ruinarea aristocraţiei. Prin despotismul său tot mai accentuat, împăratul a accelerat acest proces de tranziţie, urmărind

obiective care îl devansau cu mult. Ca şi Gaius-Caligula, el voia să impună un regim politic autocratic, care să-i permită depăşirea structurilor cu care romanii erau obişnuiţi. Monarhia pe care el o propovăduia era de inspiraţie antoniană ; de altminteri, asemenea lui Gaius, şi-1 revendica.printre strămoşi pe Marcus Antonius.

Totuşi, trăsătura specifică a domniei lui Nero nu rezidă în această monarhie de tip teocratic. Nero dorea în egală măsură să impună un ideal estetic în viaţa cotidiană a romanilor. împăratul însuşi se voia poet şi actor. Şi de aceea, şi-a celebrat la Roma propriul triumf artistic cu toată pompa militară tradiţională. Acest împărat, atît de preocupat de arta actorilor, a făcut din domnia lui o imensă scenă de teatru. Dar a mai săvîrşit ceva, care pare a fi într-adevăr caracteristica fundamentală a perioadei de care vorbim. Nero s-a străduit să impună romanilor o nouă *Weltanschauung :* o mentalitate şi o scară a valorilor extrem de diferite faţă de cele cunoscute pînă atunci şi aflate, de altfel, de multă Vreme în criză. Noul cod socio-cultural presupune o profundă reformă morală şi educativă. Acest efort care tindea să-i elibereze pe romani de tabu-urile strămoşilor lor, această reformă axiologică constituie, de fapt, ceea ce înţelegem 9 10

uneori prin neronism,

- NOTE

1. în această privinţă, vezi mai ales K. R. Bradley. *Suetonius' Life of Nero. An Historical Commentary,* Bruxelles, 1978, p. 244, 293 (tabloul datelor despre viaţa şi domnia lui Nero, aşa cum rezultă ele din izvoarele antice).

2. în cartea noastră *L'epoque de Neron et ses controverses ideoloq*iques,* Leiden, 1972, în special p. 3—4.

3. Aşa cum arată Brian H. Warmington, *Nero. Reality and Legend,* London, 1969, p. 108 şi 163.

4. în legătură cu aceasta, vezi Gilbert-Charles Picard, *Auguste et Neron. Le secret de l'Empire,* Paris, 1962, p. 137. în afară de B. H. Warmington, *op. cit.,* p. 170—172 şi K. R. Bradley, *op. cit.,* P. 243, pe această temă se pot consulta deopotrivă şi Albino Garzetti. *L'Impero Romano da Tiberio aqii Antonim,* Bologna, 1960, P. 196 şi 617 ; Paul Petit, *Histoire generale de l'Empire Romain,* Paris, 1974, p. 101 ; Jean Rougã, *Neron ă la fin* du *IVe et au debut du* V« *siecle,* în *Latomus,* 37, 1978, p. 73—87.

5. Cu privire la atitudinea cercurilor creştine faţă de Nero fi credinţa într-un Nero-Anticrist, vezi în special J. Rouge,

J

>p. *cit,* p. 76—86 ; Jean Gage, *„Basileia". Les Cesars, les rois VOrient et les „mages",* Paris, 1968, p. 301—305 ; Orsolina Monevecchi, *L'ascesa al trono di Nerone e le tribit alessandrine,* în *Canali di Propaganda nel Mondo Antico. Contributi dell'lstituto* ti *Storia Antica,* voi. 4, Milano, 1976, p. 200—219, dar mai cu eamă p. 217 ; Michael Grant, *Nero (Despot-Tyrann-Kunstler),* rad. germană de Dr. Holger Fliessbach, revizuită (tablouri crono-ogice, scheme, bibliografii) de către Hubert Fritz după ed. en-îleză din 1970, Miinchen, 1978, p. 11, 140 şi 214 ; despre abordarea ;reştină a operei şi vieţii lui Seneca, vezi mai ales Giuseppe Scarpat, *11 pensiero religioso di Seneca e l'ambiente ebraico e :ristiano,* Brescia, 1977, p. 109—118.

6. Despre legenda lui Nero în Evul Mediu şi mai tîrziu, vezi VI. Grant, op. *cit,* p. 214—215 ; R. M. Frazer, *Nero the Singing Animal,* în *Arethusa,* 4, 1971, p. 215 şi urm.

7. J. Rouge, op. *cit,* p. 73. Această imagine domina cu auto ritate cartea lui Ernest Renan, *L'Antechrist,* ed. a 2-a, Paris, [873.

8. J. Rouge, *op. cit,* p. 72 este de părere că reabilitarea ar fi ,în fond" scopul SIEN (Societe Internationale d'Etudes Neronienîes). în calitate de membru fondator al acestei societăţi, putem ifirma că nimeni nu a conceput vreodată o astfel de reabilitare ca >biectiv al SIEN. S-a emis uneori părerea că noi înşine am fi ncercat să-1 reabilităm pe împărat, în cartea *L'epoque de Neron.* >e prea poate ca această lucrare să lase pe alocuri impresia unei isemenea intenţii. Nu acesta a fost însă scopul nostru. B. H. Warnington, op. *cit,* p. 3, subliniază pe bună dreptate că orice strălanie de reabilitare a împăratului este sortită eşecului. Căci nu aoate fi complet ignorată atitudinea ostilă pe care tradiţia o are :aţâ de Nero, fără a aşterne un cenuşiu uniform pe negrul şi ilbul figurii actuale.

Există însă mai ales doi autori care au încercat să-1 reabilieze pe Nero : e vorba de Arthur Weigall, care în al său *Neron,* Paris, 1931, pretinde că împăratul a fost un foarte mare artist şi m prieten al săracilor, şi J. C. Pichon, care susţine, în *Saint feron,* Paris, 1962, teza conform căreia fiul Agrippinei, sub in-'luenţa apostolilor, ar fi aderat la creştinism. O critică nuanţată a «ntativelor de reabilitare a lui Nero a fost întreprinsă de J. Wan-:enne în *Faut-il rehahiliter l'empereur Neron ?,* în *Les Etudes Classiques,* 49, 1980, p. 135—152.

9. Despre caracteristicile principale ale domniei, vezi mai des — şi mai recent — A. Garzetti, *op. cit,* p. 154—157 ; 197 şi 518 ; P. Petit, op. *cit,* p. 102—104 ; M. Grant, *op. cit,* p. 10 ; 80 .i 154, care afirmă că unicitatea lui Nero în istoria universală •onstă în prioritatea pe care el a acordat-o idealului estetic ; vezi, Je asemenea, Fvancesco De Martino, *Storia della costituzione ronana,* voi. IV/l, Napoli, 1962, p. 337, şi Andre Chastagnol, *Les modes d'acces au Senat romain au debut de l'Empire : remarques i propos de la table Claudienne de Lyon,* în *Bulletin de la So--Aete Naţionale des Antiquaires de France,* 1971, p. 282—309, în special p. 301 (despre domnia lui Nero ca perioadă de tranziţie ntre vechile şi noile structuri). Cu privire la domnia lui Nero :a scenă de teatru, vezi tot A. Garzetti, op. cit., p. 155 : „una longa commedia, terminata in tragedia" ; dar şi Jean-Michel

Croisille, *L'art de la composition chez Suetone, d'apres Ies Vies de Claude et de Neron,* în *Anuali dell'Istituto Italiano per aii Studi Storici,* 2, 1970, p. 81—87 ; şi Eugen Cizek, *Suetone et le theâtre,* în *Ades du IXe Congres de VAssociation Guillaume Bude, Rome, 13—18 avril 1973,* Paris, 1975, voi. I, p. 480—485, care scoate în evidenţă corespondenţa între pasiunea lui Nero pentru teatru şi efectele dramatice introduse de Suetoniu în biografia împăratului. Despre neronism, vezi în special G. Ch. Picard, *op. cit,* p. 199—268.

10. In pofida mărturiei lui Ammianus Marcellinus, potrivit căruia Corbulo a fost ucis ,,în acel putred secol neronian", *in conluuione illa Neroniani saeculi* (AM. MARC, 15, 2, 5), nu credem că se poate vorbi de „un secol al lui Nero', aşa cum se vorbeşte de „secolul lui August" sau de „secolul lui Traian". Limitele istorice sînt, în cazul lui Nero, mai puţin precise, iar amprenta lăsată de el este, fără îndoială, mai slabă. De aceea vom vorbi pur şi simplu de vremea lui Nero. O secvenţă care nu este un *saeculum,* în accepţiunea pe care anticii o atribuiau acestui cuvînt. Fără îndoială că Ammianus Marcellinus, cînd pomenea de „secolul lui Nero", se gîndea mai mult la domnia Iulio-Claudienilor în ansamblul ei — dacă nu cumva la secolul I — decît la aceea a fiului Agrippinei.

CAPITOLUL AL II-LEA

Personalitatea lui Nero

COPILĂRIA

Lucius Domitius Ahenobarbus, viitorul Nero, s-a născut la Antium (Anzio, oraş din vechea regiune Latium), în 15 decembrie 37 e.n., sub domnia lui Gaius-Caligula, la nouă luni după moartea lui Tiberiu, survenită la 16 martie acelaşi an. Se naşte într-o familie în care climatul conjugal nu e dintre cele mai bune. Conform diferitelor izvoare şi mărturii, se pare că primele clipe de viaţă ale lui Lucius sînt însoţite de felurite semne prevestitoare, Suetoniu relatează că „Nero s-a născut... exact în momentul răsăritului de soare, încît a fost atins de razele acestuia chiar înaintea suprafeţei pămînteşti" (SUET., *Ner.*, 6, 1). Această legendă este, în fapt, o reminiscenţă a ritului egiptean al contopirii cu discul solar : plasaţi în acel punct al sanctuarului în care razele soarelui proaspăt ivit să-i poată mîngîia mai înainte chiar ca ele să fi atins solul, regele sau statuia zeului se uneau cu soarele răsărind. Marcat astfel de însemnul regal, Nero, prinţ solar, abia născut, se vedea sortit să domnească peste Imperiu şi peste Egipt, suveranul Romei fiind deopotrivă şi stăpînul vechiului regat al Lagizilor. S-au relatat şi prevestiri privind destinul malefic şi nefast al noului născut, precum acest comentariu al tatălui lui Nero, care, la felicitările unor prieteni pentru naşterea copilului, ar fi răspuns că din Agrippina şi din el nu se putea naşte decît ceva

detestabil (SUET., *Ner.,* 6, 2) *K* Fie că sînt favorabile lui Nero şi îi justifică politica teocratică şi antoniană, fie că-i sînt defavorabile şi acreditează imaginea unui împărat-monstru, aceste povestiri trebuie privite, bineînţeles, ca simple legende.

Lucius va avea o copilărie nefericită şi instabilă. El este, totuşi, vlăstarul unei familii extrem de vechi şi importante : e suficient să amintim că tatăl său, Gnaeus Domitius Ahenobarbus, se înrudeşte îndeaproape cu Iulio-Claudienii şi că se bucură de o mare influenţă la curte şi în senat. Mama lui Lucius, Agrippina cea Tînără, este fiica lui Germanicus, nepot şi fiu adoptiv al împăratului Tiberiu. Germanicus s-a bucurat de o imensă popularitate în sînul armatei, al senatului şi al plebei. Ceea ce n-a scutit-o pe Agrippina de o copilărie şi o adolescenţă bogate în accidente şi în vicisitudini tragice. Martoră a exilului, apoi a morţii mamei şi fraţilor ei mai mari, Agrippina se căsătoreşte la treisprezece ani cu Gnaeus Domitius Ahenobarbus, vărul tatălui ei. Originea ei, ca şi existenţa frămîntată îi vor întreţine ambiţia devorantă şi setea nepotolită de putere politică, trăsături ce o singularizează pe această femeie de o mare frumuseţe pînă în. ultimele ei clipe.

Nero nu împlinise încă doi ani cînd m'ama lui este implicată în conspiraţia condusă de Gnaeus Lentulus Getulicus şi Marcus Aemilius Lepidus şi îndreptată împotriva lui Gaius-Caligula. La 27 octombrie 39, complotul este descoperit şi conjuraţii pedepsiţi. La ordinul împăratului, fratele ei, Agrippina este relegată *, iar proprietăţile îi sînt confiscate [2]. Despărţit astfel de mamă, copilul Lucius, care abia învăţase să păşească, este primit în casa mătuşii, Domitia Lepida, sora tatălui său, unde rămîne aproximativ doi ani. în 40, deci în anul următor, se întîmplă o altă nenorocire : moare tatăl lui Nero. Copilul nu are decît trei ani. Se pare că unchiul-împărat, Gaius — nutrind simţăminte deloc favorabile faţă de cumnatul lui, pe care-1 cruţase cu puţină vreme în urmă de surghiunul impus soţiei lui, nemaiavînd, o dată cu exilul Agrippinei, nici un fel de sentiment pentru nepotul său —, îi confiscă moştenirea (SUET., *Ner.,* 6,4). Suetoniu prezintă relegarea Agrippinei ca ulterioară morţii soţului ei ; în realitate, evenimentele s-au desfăşurat în ordine inversă. Prea mic

* Relegare = exil care nu implică pierderea drepturilor civile.

ca să înţeleagă cu adevărat ceva din ceea ce se petrece în jurul lui, Lucius trebuie că a fost totuşi marcat de această situaţie şi că n-a suportat uşor semi-sărăcia care îi era impusă în casa mătuşii (SUET., *Ner.*, 6, 6). Din fericire, situaţia avea să se schimbe destul de repede : după înscăunarea lui Claudiu, frate cu Germanicus, mama lui se întoarce din exil. Sîntem în anul 41, cînd viitQrul Nero are patru ani.

Agrippina îşi redobîndeşte bunurile şi creditul politie, iar Nero moşteneşte averea părintească (SUET., *Ner.*, 6, 6 ; DIO, 60, 4, 1). După tentative nereuşite de a se căsători cu Sulpicius Galba, viitorul împărat, Agrippina se mărită cu un orator şi om politic bogat şi influent, Gaius Sallustius Crispus Passienus, înrudit şi el, prin alianţă, cu familia imperială. Bine cunoscut azi prin biografia pe care i-a consacrat-o Suetoniu, acesta fusese împins de viitoarea lui soţie să divorţeze de Domitia, soră cu Domitius Ahenobarbus şi cu Domitia Lepida, deci fiică a unei urmaşe a familiei imperiale şi fostă cumnată a Agrippinei ! Crispus Passienus o protejează, probabil, pe Agrippina atunci cînd sora ei, Livilla, este exilată în 41 e.n., tot astfel cum o va ocroti mai apoi împotriva loviturilor Messalinei. Devenit, în 44, consul suffect — înlocuitor al consulului ordinar, care marchează cu propriu-i nume anul mandatului său — Crispus Passienus moare, probabil, cam în aceeaşi perioadă •'. Viitorul Nero nu avea pe atunci nici şapte ani împliniţi, şi, deşi nu avem mărturii concrete cu privire la reacţiile copilului, este mai mult ca sigur că raporturile dintre el şi Passienus au fost extrem de ambigue. Căci ce altceva putea să priceapă copilul decît că soţul mătuşii lui devenise bărbatul propriei sale mame ? Deşi destul de frecvente în cercurile aristocratice ale timpului, e posibil ca asemenea situaţii ciudate să-1 fi împins pe Lucius pe calea ipocriziei, a neîncrederii, ba chiar a imoralităţii. El a moştenit bunurile lui Passienus Crispus (SUET., *Ner.*, 6, 6) dar nu 1-a îndrăgit, desigur, niciodată, neconsiderîndu-1 tată adevărat; Passienus, de altminteri, nu avea nici o autoritate legală asupra lui. începînd din anul 41, Lucius dispune, într-adevăr, de un tutore, Asconius Labeo (TACIT, *Ann.*, 13, 10, 1), pe care Nero îl va preţui în mod deosebit.

Cu un tată mort prea devreme, cu o mamă, în exil sau la Roma, preocupată mai mult de succesele mondene şi politice decît de propriul ei fiu şi acţionînd de cele

ini multe oii cu o nemiloasă *ferocia,* pentru a relua un termen al lui Tacit *(Ann.,* 13, 21, 4), Lucius a fost, deci, un copil frustrat de afecţiune şi tandreţe. Nu e mai puţin adevărat că mulţi copii din familiile importante ale vremii erau crescuţi în acelaşi mod ; numai că Nero era o fire hipersensibilă, avînd, în plus, o ereditate complicată : şi una şi cealaltă explică, în parte, după cum vom vedea, dezechilibrul său psihic. La aceasta se adaugă, să nu uităm, ambiţiile politice al căror obiect a fost. Astfel circula, între altele, zvonul că Messalina, nevasta lui Claudiu şi vara primară a lui Lucius, trimisese emisari însărcinaţi să-1 ucidă în timpul somnului ; dar un şarpe, un *draco,* se înălţase la căpătîiul lui şi-i alungase (SUET., *Ner.,* 6, 7—8 ; TAC, *Ann.,* 11, 11, 6 ; DIO, 61, 2, 4). Această legendă, probabil în întregime născocită, ilustrează totuşi rivalitatea dintre Messalina şi Agrippina, o rivalitate care se repercuta inevitabil şi asupra copiilor. Fără îndoială că Agrippina însăşi îi incita pe partizanii ei să evoce această aşa-zisă întîmplare în faţa lui Lucius şi n-ar fi deloc de mirare ca tot ei să fi agitat în aer rămăşiţele unui şarpe strecurat în cameră sau depus pe furiş lîngă perna copilului.

FORMAŢIA

Tandreţea de care avea nevoie, viitorul Nero nu a găsit-o nici la preceptorii săi. Singurele fiinţe care s-au ocupat într-adevăr de el şi i-au dovedit afecţiune au fost doicile. Ele i-au rămas credincioase pînă la moarte. Egloge şi Alexandra, de origine sigur orientală, sînt prea puţin cunoscute. O singură inscripţie, descoperită pe locul unde se găsea odinioară vila libertului Phaon, poartă numele Claudiei Egloge *(Corpus Inscriptionum Latinarum,* VI, 34916). După opinia lui Suetoniu, în casa Domitiei Lepida s-ar fi ocupat de Lucius şi alţi doi preceptori ciudaţi : un dansator şi un bărbier *(Ner.,* 6, 5). Aflaţi pentru scurtă vreme în preajma lui Nero, aceştia i-au supravegheat educaţia în prima copilărie, întrucît, aşa cum am văzut, Lucius a părăsit casa Domitiei Lepida înaintea vîrstei de Patru ani, ceea ce nu 1-a împiedicat să fie marcat de aceste două personaje.

Primi mai tîrziu o educaţie elenistică din partea unor pre-

ceptori, pedagogi, şi ei de origine greacă sau orientală : Anicetus şi Beryllus, amîndoi liberţi. După întoarcerea Agrippinei la Roma, cei doi sînt însărcinaţi cu educaţia fiului eî la nivelul primei trepte de învăţămînt : aceea de *litterator.* Misiune la a cărei îndeplinire aceştia vor porni deîndată, străduindu-se să-i imprime gustul pentru artele liberale : literatură, limbile greacă şi latină, retorică, matematică (SUET., *Ner.,* 52,1). Lucius va dobîndi astfel o educaţie bogată, erudită, complexă şi minuţios programată.

Anicetus nu era totuşi deloc un exemplu de moralitate. După ce 1-a educat pe Nero (TAC, *Ann.,* 14, 3, 6 ; SUET., *Ner.,* 35, 4), el a devenit, sub domnia fostului său discipol, comandant al flotei din Misenum. în această calitate, căpătînd mare influenţă la curte, Anicetus a participat la cele mai odioase comploturi urzite de Nero, fiindu-i complice necondiţionat în asasinarea Agrippinei şi a Octaviei. Mai erudit, dar la fel de necinstit, Beryllus, celălalt dascăl al lui Nero (FLAVIUS IOSEPHUS, *Ant. lud.,* 20, 8, 9), era un libert grec, originar din cetatea palestiniană Cesareea. După venirea la tron a lui Nero, el a acaparat funcţii de prim rang la curte şi în aparatul imperial, ca aceea de *ab epistulis Graecis,* secretar pentru corespondenţa imperială în limba greacă : Beryllus era însărcinat cu primirea ambasadorilor străini sau proveniţi din provinciile greceşti. în această calitate, s-a lăsat uşor mituit de solii Cesareei, cetate care se afla în litigiu cu iudeii, şi a obţinut de la împărat o scrisoare prin care erau invalidate drepturile acestora din urmă. Se pare că Beryllus a avut o mare influenţă asupra formaţiei lui Lucius. Suetoniu relatează că unul dintre dascăli 1-a dojenit aspru într-o zi pe viitorul Nero care compătimea, alături de ceilalţi învăţăcei, soarta tristă a unui vizitiu de circ ; se prea poate ca acest preceptor să fi fost Beryllus. Şi atît de mult se temea Lucius de el, încît a încercat să-1 mintă pretinzînd că, de fapt, nu îl compătimea pe conducătorul de care, ci pe Hector (Ner., 22, 1).

O altă influenţă, de data aceasta mai sănătoasă, dar survenită puţin cam târziu, e aceea a lui Chaeremon, sacerdot egiptean convertit la stoicism. Chaeremon reprezenta **o** reuşită sinteză între mediile intelectuale egiptene şi cercurile greceşti din Alexandria. **Prieten cu** Seneca, de care **s-a apropiat mult în timpul şederii acestuia din urmă în Egipt, Chaeremon era autorul unei istorii**

a patriei sale, al unor lucrări despre hieroglife, despre comete şi despre viaţa preoţilor egipteni, al căror ascetism încerca să-1 explice (interdicţia de a consuma carne şi alcool, necesitatea de a trăi în puritate). El s-a aflat, de altminteri, în fruntea unei mişcări care urmărea să revalorizeze în ochii romanilor şi grecilor religia egipteană şi făcuse parte din ilustra solie alexandrină trimisă la Roma în 41 ; de asemenea, slujise ca scrib sacru şi administrase Muzeul din Alexandria. Figură complexă a culturii elenistice a epocii, acest remarcabil savant era totodată profesor. El 1-a instruit pe Nero în „gramatică", adică, potrivit anticilor, în arta interpretării textelor literare, o a doua etapă în formaţia şcolară a oricărui elev roman. Fără îndoială, el este cel care 1-a iniţiat pe tînărul Lucius în principiile despotismului teocratic, al cărui model era însuşi Egiptul, dar şi în cele ale doctrinei politice antoniene. Ceva mai tîrziu, sub domnia lui Nero, Beryllus şi Chaeremon vor încuraja un fertil schimb de idei între Roma şi Alexandria. Alegerea unui savant de o asemenea anvergură demonstrează prestigiul dobîndit la curte de Agrippina, către anii 46—47 ; căci ea 1-a ales pe Chaeremon ca preceptor al lui Lucius.

Pe la mijlocul anului 49, Agrippina angajează ca profesor de gramatică şi apoi de retorică al fiului ei un senator şi filosof, abia reîntors din Corsica, unde fusese exilat : e vorba de Seneca. Obiceiul de a recruta înalte personaje politice pentru instruirea copiilor nu făcea parte din tradiţia romană a primului secol. Dar Nero este, de acum înainte, fiul soţiei împăratului. Fidelitatea lui Seneca faţă de casa lui Germanicus şi influenţa ocultă a prietenului său Chaeremon au contribuit, probabil, la alegerea făcută de Agrippina. După opinia lui Suetoniu,' noul dascăl 1-a format pe Nero la şcoala retoricii moderne, neoasianiste, care se opunea pe atujaei artei vechilor oratori *(Ner.,* 52, 1). Opţiunea lui Seneca răspundea unei convingeri reale, şi nu — aşa cum crede Suetoniu — dorinţei de a şi-1 apropia pe tînărul învăţăcel. De altminteri, acesta din urmă prefera retorica la modă în momentul cînd el îşi desăvîrşea instrucţia. *Educator* şi *praeceptor* «— „cel care educă şi instruieşte" — : astfel defineşte Seneca însuşi rolul său educativ pe lîngă tînărul Nero (TAC, *Ann.,* 15, 62, 3). In concluzie, Lucius a dobîndit o bună pregătire retorică, dar şi politologică, însoţite de o modelare a caracterului, în care morala şi filosofia au avut rolul lor bine

definit. Căci, chiar dacă Nero — cum susţine Suetoniu — nu ar fi primit instrucţia filosofică reclamată de **rîn**duielile timpului, este de necrezut ca, în ciuda interdicţiilor Agrippinei, stoicii Chaeremon şi Seneca să nu fi strecurat în cursurile lor numeroase lecţii, mai mult sau mai puţin camuflate, de filosofie. în plus, e aproape sigur că Nero a asistat — şi aceasta înaintea înscăunării sale — la conferinţele filosofului peripatetician Alexandru din Aegae. Tot astfel cum mai tîrziu, împărat fiind, lui Nero îi va plăcea să urmărească disputele dintre filosofi, precum acelaşi Alexandru, Chaeremon şi alţii, pe care îi asculta polemizînd la masă, după terminarea ospăţului (TAC, *Ann.*, 14, 16, 3—4).

Tînărul Nero a trăit şi în preajma poeţilor şi a actorilor, însă, oricît de vastă şi rafinată ar fi fost, această cultură literară şi artistică nu 1-a împiedicat totuşi să facă o adevăra'tă pasiune pentru jocurile de circ. Şi, în ciuda faptului că preceptorii săi considerau asemenea jocuri nedemne de vlăstarul unei mari familii romane, conversaţiile copilului reveneau foarte adesea la acest „subiect interzis" (SUET., *Ner.*, 22, 1) \

UCENICIA MINCIUNII

Minciuna va fi pentru viitorul Nero o modalitate de a se sustrage pedepsei, asprimii educatorilor săi şi, totodată,, metoda de a smulge celor apropiaţi un dram de tandreţe. Frustrarea afectivă, refulările, agresivitatea înăbuşită, toate acestea vor accelera evoluţia lui spre duplicitate, neîncredere, viclenie. Nevoit fiind să-şi ascundă adevăratele sentimente, Lucius devine făţarnic.

Mai tîrziu, va încerca să-şi exprime adevăratele sentimente, dar mama sa îl va împiedica. Puţin, în taină, începe atunci să o urască pe această mamă frumoasă şi trufaşă, văzînd în ea o fiinţă care-1 persecută şi îl lipseşte, dinadins, de dragostea de care are nevoie. Femeie-călău, Agrippina îi ţine loc de tată tiranic : iată, deci, în cazul lui Lucius, viitorul Nero, complexul lui Oedip răsturnat.

Intrigile dinastice, lăcomia şi cruzimea celor care evoluează în jurul copilului favorizează o asemenea evoluţie. Aşa se va constitui, înaintea celui de-al şaptelea an, **ţluJ** Luci.us. însuşindu-$i mai întîi o cenzură im-:*

pusă din exterior — afecţiunea care i se acordă este în funcţie de conduita sa —, va interioriza mai tîrziu, în absenţa părinţilor sau educatorilor săi, interdicţiile de tot felul. Această cenzură devine atunci o veritabilă instanţă inconştientă [5]. Dar la Nero, supra-eul este slab : o familie mutilată şi desfrînată, un sistem anormal de constrîngeri morale şi influenţa unor preceptori ipocriţi, de o severitate capricioasă şi cu moravuri dubioase, explică toată această fragilitate. Chaeremon şi Seneca n-au putut schimba nimic. Mai tîrziu, cînd barierele exterioare se vor prăbuşi, cenzura interioară va fi mult prea şubredă pentru a le înlocui.

Adolescentul Nero va fi adulat de anturaj. Brusc, el va putea să dea frîu liber capriciilor. Doar mama sa, singură, va încerca să le înfrîneze. Acest contrast între copilul lipsit de tandreţe şi adolescentul curtat pînă la linguşire nu va face decît să-i accentueze dezechilibrul psihic.

CARACTERUL

Laş şi frivol, anxios şi megaloman, Nero îşi dezvăluie repede dublul aspect al personalităţii. Trăind într-o permanentă duplicitate, înclinat să tărăgăneze totul, neobişnuit să privească în faţă lucrurile şi oamenii, el acţionează întotdeauna sub impulsul momentului. Autorii antici îl prezintă ca pe un *infelix*, un nefericit, un om slab, bîntuit mereu de nenoroc (SUET., *Ner.*, 39, 1). Dacă anticii atribuie uneori fluctuaţiile sale emoţionale factorilor exteriori, nu înseamnă că ei ignoră instabilitatea funciară a personajului. Astfel, atunci cînd, în primele zile ale domniei, Nero pronunţă în faţa Curiei un discurs-program, prin care încearcă să-şi arate „bunele sentimente" faţă de senatori (SUET., *Ner.*, 10, 1), el acţionează, desigur, în virtutea unui interes politic, dar şi cuprins de un entuziasm trecător. •

Căci „barbaria firii sale" — pentru a relua expresia lui Suetoniu *(Ner.*, 7, 2 ; 43, 1), care consacră o bună parte din biografia sa cruzimii lui Nero *(ibid.*, 33—38) — nu-1 împiedică pe acest om cu „vicii ascunse" (TAC, *Ann.*, 13, 1, 5) să cunoască şi clipe de euforie intensă. Clipe de risipă, dar şi de generozitate. Iată cîteva exemple : pentru a îngriji un prieten căzut bolnav, nu şovăie să cheme

tocmai din Egipt un medic r&putat. Ii sprijină material pe atleţi şi pe actori, ca şi pe poeţi, de altminteri *(Antholoqia Graeca,* 9, 572 ; 11, 132 ; 185 ; 254), şi îşi copleşeşte cu daruri prietenii. Din catalogul de vicii. întocmit de Suetoniu *(Ner.,* 26, 1), se degajă imaginea unui bărbat înclinat spre plăcerile trupului, cu un temperament lasciv, cu o fire exuberantă şi împrăştiată. împărat fiind — la începutul domniei —, îi place să cutreiere noaptea străzile Romei, spărgînd prăvăliile înainte de a le jefui, amestecîndu-se în încăierări sau chiar provocîndu-le. Într-o asemenea escapadă nocturnă, era cît pe-aci să fie omorît de Iulius Montanus, viitor quaestor, cu care se luase la harţă (TAC, *Ann.,* 13, 25, 2 ; DIO, 61," 9, 3). Ospeţele pe care le dă se sfîrşesc inevitabil în *uinolentia* (TAC, *Ann.,* 13, 20, 1), în beţie, deşi, cum vom vedea, Nero nu va fi niciodată un alcoolic în adevăratul sens al cuvîntului. Participă cu plăcere la disputele pantomimilor, la bufoneriile actorilor, îşi înşală soţia şi îşi sporeşte neîntrerupt numărul aventurilor erotice. Mai tîrziu, va gusta din plin invitaţiile la banchetele organizate de prieteni, apreciindu-le îndeosebi pe cele date de Tigellin, de exemplu. Aceste ospeţe erau celebrate în timpul *Floraliilor,* sărbătoarea trandafirilor şi a prostituatelor (TAC, *Ann.,* 15, 37,2 ; SUET., *Ner.,* 27, 4 ; DIO, 62, 15, 2).

SUB IMPERIUL FRICII

Artist capricios şi cabotin — dar cum s-ar fi purtat un Utrillo în locul său ? [6] —, cu imaginaţie aprinsă şi sensibilitate stranie, Nero este, deopotrivă, şi un poltron. De altfel, aceasta este o trăsătură esenţială a caracterului său. Toată viaţa, acest stăpîn al Romei a fost chinuit, măcinat de frică. O frică moştenită de la tatăl său şi de la un anturaj care se temea clipă -de clipă de arbitrariul imprevizibil şi ucigător al absolutismului de atunci. Această frică îşi trage seva din prima copilărie ; ea va înăbuşi încetul cu încetul înclinarea spre milă, manifestată la începutul domniei, sporindu-i făţărnicia şi îndemnîndu-1 să lovească fără cel mai mic scrupul. în 55, izbucneşte scandalul falsului complot al Agrippinei — o „conjuraţie de teatru", va spune împărăteasa. în faţa acuzaţiilor care i se aduc mamei sale, Nero e cuprins de spaimă ; discursul histrionului pâriş „îl îngrozeşte^ *(eocterjeţ}* ,• va. petrece

o noapte de teroare şi abia în zori i se va domoli „frica" *(metus)* (TAC, *Ann.,* 15, 20-21).

Văzînd pretutindeni numai duşmani şi primejdii, Nero se izolează şi îşi întăreşte straja. Atunci cînd descoperă conjuraţia lui Piso, e cuprins de tremur, în ciuda prezenţei gărzii, pe care o mărise (TAC, *Ann.,* 15, 57, 5). Această permanentă frică nu se limitează de altfel doar la intrigile politice, reale sau imaginare. Astfel, cu prilejul participării la un concurs artistic, temîndu-se de verdictul juriului şi de rivalitatea celorlalţi concurenţi, încearcă să le cîştige bunăvoinţa, ba chiar să-i corupă, deşi locul întîi îi fusese dinainte asigurat. Cumplit de superstiţios, trăieşte tot timpul cu spaima de supranatural (SUET., *Ner.,* 23, 4-6 ; 24,1; 34,4).

O altă faţetă a acestei laşităţi este, desigur, egocentrismul furibund al personajului. Discursul pe care-1 pronunţă cu prilejul eliberării Greciei atestă o megalomanie ieşită din comun, ca, de altfel, toate exhibiţiile sale de histrion. Cîteva cetăţi din Orient capătă peste noapte numele lui, cum e cazul oraşului Artaxata, care devine *Neroneia.* Şi calendarul se „neronizează" : în Egipt, de exemplu, una din lunile anului va purta numele de *Neroneios Sebastos ;* chiar şi la Roma, în urma descoperirii conjuraţiei lui Piso, se face rebotezarea lunii aprilie : *neroneus* (TAC, *Ann.,* 15, 74,1 ; SUET., *Ner.,* f>5). O mică precizare totuşi : în Orient, în special, exista obiceiul ca oraşele — sau lunile anului — să capete numele suveranilor ţării respective. Cit despre liberalităţile şi dărnicia lui Nero, de care vorbeam mai înainte, cel mai adesea ele ţineau mai degrabă de o veritabilă nebunie a grandorii decît de simpla generozitate. Şi, aşa cum remarcă Suetoniu, dacă unele cheltuieli de utilitate publică sînt realmente profitabile pentru, romani, altele n-au urmărit decît să glorifice imaginea principelui.

Trebuie oare să tragem concluzia că Nero a înnebunit înainte de moarte ? Nu credem acest lucru. Prins, e adevărat, într-un mecanism infernal, el nu a fost totuşi complet rupt de realitate : astfel, începînd din 55—■ 56 e.n., personalitatea lui Nero nu mai suferă modificări spectaculoase. în schimb, vor evolua ideile sale, ca şi practica politică. Şi dacă, în 68 — după cum vom vedea —, începe să-şi piardă capul şi să se arate mai şovăitor ca de obicei, e pentru că îşi vede toate iluziile năruindu-se. Sperase că va seduce opinia publică prin performanţele

sale artistice în Grecia ; crezuse că reforma moravurilor şi mentalităţilor era înfăptuită, şi iată-1 în faţa revoltei : Nero a devenit prizonierul propriilor sale iluzii. Dar oricît de mult am aprofunda radioscopia acestui suflet chinuit de rău. rămîne ceva imposibil de elucidat prin analiză, rămîne un oarecare mister [7].

FRUMUSEŢE ŞI ELEGANŢA

Se spune că Nero avea un chip frumos, mai ales cînd i fost foarte tînăr. Seneca afirmă categoric acest lucru — Nero avea atunci ceva mai mult de şaptesprezece mi — şi pune în gura lui Apollo *(Apoc,* 4, 1, 21—22) urnătoarele cuvinte :

„...să trăiască mai mult decît o viaţă de om acest îincipe care-mi seamănă la chip, care-mi seamănă la rumuseţe".

Puţin mai jos, de altminteri, filosoful însuşi ne dă ceste amănunte *(Apoc.,* 4,1, 30—31) :

> „Aşa apare Cezarul. Aşa îl va contempla Roma pe Nero. Chipu-i strălucitor de o blîndă lumină sclipeşte, la fel ca şi grumazul său frumos, sub pletele-i în vînt."

Deşi ostil lui Nero şi, pe deasupra, influenţat de fiziogimie, Suetoniu confirmă portretul elogios făcut de Seca : un chip plăcut, trăsături delicate, un păr bogat. Cu :eva nuanţe, totuşi. Spre a oferi un portret fizic al incipelui care să corespundă portretului său moral, etoniu se inspiră din alte surse, literare sau de alt gen onede, statui etc), pentru a conchide că „faţa lui avea i degrabă frumuseţe decît graţie" (SUET., *Ner.,* 51,1) [8]. Autorul necunoscut al *Octauiei* — probabil Cornutus şi el ostil lui Nero, pretinde că împăratul avea faţa lăită (PS.—SEN., *Octau.,* 109). Nero era gurmand, tuia prînzurile copioase, şi, fără îndoială, avea tentă spre îngrăşare ; dar, abia după douăzeci de ani îăturile lui regulate, ba chiar- frumoase, vor începe ;e îngroaşe, aşa cum arată iconografia vremii. Această iconografie a primului secol al erei noastre, ipecial monetară, este marcată de două curente : îm-itul e reprezentat fie aşa cum era, de fapt, fie ca un *ân* al universului şi, deci, idealizat, după modelul

elenistic. Primele reprezentări ale lui Nero pe monede de aur şi argint subliniază frumuseţea tînărului bărbat. Către anul 64, se întrevede deja dorinţa de a realiza o sinteză între realism şi idealizare. Nero păstrează pompa şi maiestatea monarhilor greci, fără să se disimuleze însă îngroşarea trăsăturilor sale. Nici împăratul, şi nici consilierii săi nu sînt străini de această deformai'e, de această sfidare a canonului clasic. E ca şi cum Nero ar fi vrut să spargă canoanele iconografiei consacrate, să abandoneze tendinţa de stilizare aproape attică a imaginii cezarilor şi să se impună aşa cum este ; manifestînd această brutalitate foarte plebeiană, el avea totodată grijă ca persoana să-i fie în permanenţă glorificată. Artiştii s-au descurcat repede în faţa noii situaţii, încercînd să profite de rotunjirea chipului, poate chiar exagerînd-o, spre a sugera, prin forţă, măreţia.

De talie aproape medie, Nero avea un trup bine proporţionat, cel puţin înainte de a pune cîteva kilograme în plus. Avea ochii albaştri, vederea slabă (PLIN., *Nat-Hist.*, 11, 54,3 ; SUET., *Ner.*, 51, 1)[9], iar părul său bătea spre blond. Pe baza celor relatate de Suetoniu, avea gîtul gros, pîntecul proeminent, picioarele subţiri şi pete pe corp ; în plus, mirosea urît *(Ner.*, 51,1). Putem oare corija acest portret părtinitor, care pare să vîneze defectele ? Desigur : devenind aproape gras, Nero transpira mult, avea pielea delicată a blonzilor, iar gîtul său era mai degrabă puternic decît gros. Trebuie să recunoaştem însă că nu e deloc uşor să alegem între cele două imagini de care dispunem : cea a lui Suetoniu şi cea a iconografiei imperiale.

în schimb, toată lumea e de acord în a-i recunoaşte o sănătate de fier : în paisprezece arii de domnie, se pare că nu a fost bolnav decît de vreo trei ori : în 60, ca urmare a unei răceli, în 61 şi în 66. A doua oară, boala pare să fi fost destul de gravă. Dar Nero s-a restabilit repede. Dezmăţul, mesele copioase şi vinul băut din bel-Şug nu i-au slăbit întru nimic rezistenţa fizică (TAC./ *Ann.*, 14, 22,6 ; 47,1 ; SUET., *Ner.*, 51,1)[10].

Nero acorda o atenţie deosebită eleganţei. Ţinuta sa, «eşi voia să-i sublinieze măreţia, vădea un gust extrem de personal. In această privinţă, el afecta un non-conformism ostentativ care încălca tradiţiile de demnitate ale personajelor importante din viaţa publică romană. Astfel, apărea deseori în public îmbrăcat ca un artist

boem, cu un halat, o batistă înnodată în jurul gîtului, fără centură şi în picioarele goale : o neglijenţă doar aparentă, ba chiar calculată, care disimula un rafinament extrem. Acelaşi lucru e valabil pentru pieptănătura sa, pe care şi-o îngrijea în mod deosebit. Frizerul său se bucura, de altfel, de o mare reputaţie. Seneca, aşa cum am menţionat mai sus, vorbeşte despre pletele în vînt ale lui Nero. De prin 64 mai ales, „el îşi aranjează întotdeauna părul în scări, lăsîndu-1 chiar, în timpul călătoriei în Achaia, să-i cadă pe ceafă" (SUET., *Ner.,* 51,2) ; a încercat astfel să impună o nouă modă la Roma, unde tinerii purtau, în mod curent, părul foarte scurt. Această schimbare i-a fost inspirată de monarhii elenistici şi de Alexandru, dar în egală măsură şi de conducătorii de care, *aurigae :* schimbare cu dublă semnificaţie, întrucît se produce exact în timpul călătoriei în Grecia — cînd Nero a condus care — şi vine în contradicţie cu obiceiurile romane. Imitîndu-i pe conducătorii de care, Nero le acordă o importanţă de care ei se bucurau realmente în lumea greacă, dar pe care Cetatea eternă era departe de a le-o recunoaşte.

Acest non-conformism îşi găsea o expresie evidentă în fastul cu care se înconjura Nero. Nu purta niciodată de două ori aceeaşi haină, pescuia cu un năvod aurit susţinut de corzi împletite din purpură, călătorea în vehicule elegante, însoţit de o suită somptuoasă, iubea cu pasiune bijuteriile, în special perlele, şi ţesăturile preţioase. Miop fiind, căpătase obiceiul să folosească, drept ochelari, un smarald. Banchetele pe care le organiza se prelungeau de la prînz pînă spre miezul nopţii. Unele erau însoţite de o punere în scenă extravagantă care depăşea limitele moralei (TAC, *Ann.,* 15, 37, 1-7 ; PLIN., *Nai. Hist,* 31, 40; 37, 17, 65; SUET., *Ner.,* 30, 7-8 ; 48, 5). Oricît de mult preţ ar fi pus Nero pe mâncărurile alese, pe vin şi pe celelalte rafinamente ale mesei, n-a fost niciodată un mîncăcios şi un băutor pe măsura lui Claudiu. A inventat totuşi o băutură rece, „apa de zăpadă", *aqua niuata,* care se numea şi *decoda Neronis,* „decoctul lui Nero", şi care ■consta în apă fiartă şi răcită apoi în zăpadă (PLIN., *Nat. Hist.,* 31, 40 ; MARŢIAL, *Epiqr.,* 14, 117 ; SUET., *Ner.,* 48,5) ; de reţinut că, pînă atunci, romanii băuseră băuturile la temperatura camerei. în sfîrşit, împăratului îi plăcea să-şi petreacă timpul în vilele sale din Campania şi să facă croaziere pe Mediterana (TAC.,/ *Ann.,* 15, 51, 2 şi 52,1).

UN EROS DEZLĂNŢUIT ?

Viaţa erotică a lui Nero pare a fi dominată nu atît cte rafinament, cît de o permanentă goană după plăcerea brută. Căsătorit de trei ori, principele a avut mai multe amante ; dintre cele trei neveste, nu a iubit-o cu adevărat decît pe Poppeea, cea de-a doua, care, ca şi cea de-a treia, i-a fost amantă înainte de a-i deveni soţie.

Au fost mult exagerate capriciile sexuale ale lui Nero [n]. Suetoniu relatează că tatăl şi mătuşa lui Lucius, Domitia Lepida, ar fi fost acuzaţi de incest de către Tiberiu *(Ner.,* 5, 3). Este mai mult ca sigur că această acuzaţie nu se bazează pe nimic real, tot aşa cum lipsite de verosimilitate sînt şi legendele care vorbesc de nesăbuinţa sexuală a lui Nero. Că a fost un uşuratec şi pervers, nu putem nega. Dar în nici un caz nu poate fi vorba de acea „maşină de dragoste" despre care s-a vorbit.

Printre legendele cele mai tenace în acest sens, este una care se referă la pretinsele relaţii incestuoase pe care Nero le-ar fi întreţinut cu mama sa" Agrippina. Tacit pare să opineze că, în realitate, nu s-a petrecut nimic în acest sens *(Ann.,* 14, 2). Alte legende spun că Nero ar fi violat-o pe vestala Rabiria, aşa cum pretind unele surse, de altminteri izolate (SUET., *Ner.,* 28, 1 ; AUR. VICT., *Caes.,* 5, 11). în cazul acesta e vorba de o confuzie cu privire la scandalul vestalelor ; or, acesta a izbucnit mult mai tîrziu, sub domnia lui Domiţian [12].

Nero a avut o mulţime de concubine. Printre ele, se detaşează figura Acteei, o libertă care 1-a iubit pe împărat şi a fost, la rîndu-i, iubită cîtva timp de el. Dovadă, faptul că Nero s-a gîndit s-o ia de nevastă, fără îndoială prin anii 55—58. Această căsătorie n-a avut niciodată loc, dar Acte a continuat să beneficieze de o poziţie privilegiată în anturajul imperial (TAC, *Ann.,* 13, 12, 1 ; 46, 4 ; 14, 2,2 ; SUET., *Ner.,* 28, 2). Sclavă originară din Asia, ea fusese vîndută la Roma, apoi eliberată sub domnia lui Claudiu. în vremea în care fusese îndrăgostit de ea, Nero dăduse ordin să i se alcătuiască un arbore genealogic glorios, care o făcea descendentă a familiei regale a Attaliziîor, vechii monarhi ai Pergamului. El a făcut-o bogată, dăruindu-i vaste domenii în Italia şi Sardinia, ca şi o locuinţă somptuoasă, plină de sclavi şi liberţi *(CIL, X,* 8046 ; 8049 ; XI, 1414 ; XV, 7835 ; VI, 86§3 ; 8767 ; 8791 ; &801 ; 9002 ; *ILS,* 1742 ; 7386 ; 7396 ; 7409). Acte i-a susţi-

nut pe Seneca şi Burrus în lupta pe care aceştia o duceau împotriva Agrippinei. Cu siguranţă că nu a rămas străină de grupul polstic al Annaeilor, care încurajau legătura ei cu împăratul. Annaeus Serenus i-a devenit chiar amant oficial în perioada cît a fost prefect al vigililor, de fapt şef al poliţiei din Roma ; adevărat paravan, el ocrotea cu dibăcie expediţiile nocturne ale lui Nero. Totuşi, Acte a fost departe de a lua parte activă la politica imperială, cum avea să facă mai tîrziu Poppeea. Devotată lui Nero pînă în ultimul lui ceas, ea a vegheat, alături de cele două doici, rămăşiţele pămînteşti ale împăratului, dovedind astfel „pioasa fidelitate a deznădejdii sale" [1S].

Lui Nero i s-au atribuit şi diferite perversiuni. A fost învinuit de homosexualitate, ca şi de o brutalitate puţin obişnuită. De fapt, e posibil să fie vorba de ritualuri mistice, printre care iniţierea pentru rangul mithraic de *leo* [u].

PRIN ARTA VOM SUPRAVIEŢUI!

In ciuda extravaganţelor sale, Nero a fost un om de cultură. O cultură pe care a luat-o, e adevărat, de la alţii, dar pe care a încercat să o marcheze şi cu propria sa pecete — o dovedeşte complexitatea preocupărilor sale în acest domeniu. Spre deosebire de ceilalţi cezari, el nu a fost niciodată un adevărat orator. Tacit subliniază acest lucru : „încă din primii ani, el şi-a canalizat ascuţimea minţii spre alte obiective : gravura, pictura, muzica şi conducerea cailor. Cîteodată, compunînd versuri, dădea dovada unei oarecare culturi" *(Arin.,* 13, 3, 7).

Asemenea tuturor împăraţilor, Nero făcea apel la consilieri pentru redactarea discursurilor sale politice. Cel dintîi a fost Seneca. După eliminarea filosofului, acestuia i-au luat locul alţii, dar uneori Nero însuşi îşi alcătuia discursurile. Vom semnala două dintre acestea : primul proclamă eliberarea Greciei ; cel de-al doilea, redactat în ultimele clipe de viaţă, este un apel către poporul Romei pentru a-1 susţine în acele momente grele. Textul a fost găsit după moartea principelui, printre hîrtiile lui personale (SUET., *Ner.,* 47, 2)[15].

Dacă a manifestat un oarecare interes pentru ştiinţele naturii — mergînd pînă la a concepe o serie de proiecte de expediţii şi explorări dincolo de frontiere —, pentru

performanţele tehnologice — să ne-gîndim o clipă la cupola turnantă a Casei aurite şi la canalele pe care le-a ordonat —, şi pentru filosofie — nu considerau oare înţelepţii stoici, printre ei fiind şi Seneca, conversaţia drept un bun spiritual ? —, Nero a fost, înainte de toate, un artist. în ciuda unei evoluţii către un cvasi-clasicism, în special spre sfîrşitul vieţii, el a fost, prin temperament, un tip „baroc", care avea patima spectacolului în şine. încă din primii ani ai domniei, este venerat, la Alexandria, ca părinte şi protector al muzelor. Plăcîndu-i să fie aplaudat pe scenă, ca poet sau actor, citared, muzician sau atlet, Nero nu s-a considerat niciodată un amator strălucit, ci un veritabil profesionist, un artist de meserie : *artifex*, în latineşte, *technites* în greceşte, în 63, de fapt în plină criză, a strigat : „Prin artă vom supravieţui !"

Am amintit mai sus cît de mult se temea împăratul de concurenţa rivalilor săi, ca şi de judecata publicului sau a arbitrilor (TAC, *Ann.*, 16, 4, 3 ; SUET., *Ner.*, 23, 4—6 ; DIO, 63, 9, 1—2). De aceea el a fost profund afectat de opinia lui Vindex, care-1 socotea un prost citared (SUET., *Ner.*, 40, 2 şi 41,2). Acest entuziasm mergea, de altfel, mînă în mînă cu o pasiune scrupuloasă pentru lucrul bine făcut şi cu o tehnică erudită şi conştiincioasă. Nero exersa vreme îndelungată, îngrijindu-şi vocea prin toate mijloacele de care dispunea. De asemenea, dovedea respect faţă de regulamentele concursurilor (TAC, *Ann.*, 16, 4, 2 ; SUET. *Ner.*, 24, 1 ; 25, 5).

Se credea cel mai mare artist al timpului său. Dacă se considera în primul rînd citared, cum am mai văzut, nu punea însă mai prejos arta poeziei. Seneca afirmă că împăratul se exprima *disertissime* — „excelent" — în versurile sale şi că manifesta o autentică preocupare pentru precizie şi adevăr (SEN., *Nat. Quaest.*, 1, 5, 6 ; 6, 8, 3). Tacit susţine însă că alţii i-ar fi compus poemele ; Suetoniu, de aceeaşi părere cu Seneca, insistă nu numai asupra faptului că Nero însuşi îşi compunea cu uşurinţă versurile, ci şi asupra aplicaţiei lui pentru muncă (TAC, *Ann.*, 14, 16, 1—2 ; SUET., *Ner.*, 52, 2—3). Totul pledează în favoarea versiunii suetoniene : nu numai faptul că biograful a avut posibilitatea să consulte ciornele exerciţiilor poetice ale .împăratului, dar şi unele observaţii ale lui Tacit subliniază vechea pasiune a lui Nero pentru poezie Şi scrupulele lui de adevărat profesionist.*[6]. ,,. ,,..:.;,-..:: r:

Avea Nero într-adevăr talent ? E greu să ne pronunţăm : au rămas puţine versuri pe care să i le putem atribui cu certitudine. Am văzut totuşi că Tacit şi Suetoniu îi recunosc o anume abilitate, chiar dacă menţionează învinuirile de plagiat sau acuzaţiile de proastă calitate îndreptate împotriva artei lui Nero, acuzaţii la care împăratul era de altfel extrem de sensibil (SUET., *Ner.*, 25, 5 ; DIO, 63, 15, 2). Din mărturiile de care dispunem, se degajă imaginea unui poet erudit, rafinat şi pasionat.

De valoare mai degrabă medie, producţia poetică a lui Nero pare destul de întinsă şi variată. în catalogul operelor sale figurează poeme religioase, despre care nu se ştie absolut nimic ; au ele oare vreo legătură cu iniţierile în misterele zeiţei Mâ-Bellona şi ale lui Mithra ? Cine ştie ? ! Sînt înscrise în acest catalog poeme ocazionale, cum ar fi acele versuri compuse pentru a mulţumi zeilor, după prăbuşirea teatrului din Neapole, în 64, prăbuşire care s-a produs la cîteva clipe după plecarea spectatorilor. Nero a mai scris poeme lirice şi erotice, cu versuri lascive (MART., *Epigr.*, 9, 26, 9), în care cîntă, de exemplu, părul „de chihlimbar" al Poppeei (PLIN., Nat. *Hist.*, 37, 12, 3) : cuvîntul revelă gustul său pentru termeni rafinaţi, delicaţi şi rari. Nici poezia satirică nu-i este străină ; într-un astfel de poem, alcătuit înaintea anului 64, îl atacă pe Afranius Quintianus, iar în altul pune în evidenţă tarele fizice şi morale ale lui Claudius Pollio (TAC, *Ann.*, 15, 49, 4 ; SUET., *Dom.*, 1, 2). în aceeaşi categorie s-ar cuveni să aşezăm şi acel poem în care-şi bate joc de un anume rege Mithridate (SUET., Ner., 24, 4). Nu ştim dacă e vorba de marele suveran al Pontului sau de vreun rege neînsemnat din epocă. Nero a compus, de asemenea, poeme dramatice şi tragedii, pe care le cînta în teatre, acompaniindu-se la o citeră. Din aceste tragedii, doar două titluri ne-au parvenit : *Attis* şi *Bacchantele* (DIO, 61, 20, 2).

GÎTUL COLUMBEI

Nero şi-a orientat însă eforturile în special spre poezia epică. Pasionat de legendele troiene — n-a pledat el, înainte de urcarea pe tron, cauza Ilionului în faţa senatului ? — a scris, în cîteva capitole, sub numele de *Troica,*

un poem despre războiul Troiei şi despre destinul celebrei cetăţi (IUVENAL, *Satir.,* 8, 221 ; SERVIUS, *Ad Georg.,* 3 36 ; *Ad Aen.,* 5, 370). Alegerea este semnificativă, căci este vorba de o temă extrem de discutată în epocă : nu încerca oare Lucan să sfarme tradiţia epică atunci cînd ataca simboluri şi mituri consacrate ? Cît despre împărat, acesta voia, probabil, să arate că înţelege să rămînă fidel tradiţiilor, cel puţin prin limbaj şi structură. Populat de zei şi personaje mitologice, poemul revelă un Nero geograf al imaginarului şi depărtărilor, care descrie peisaje fabuloase şi fluvii îndepărtate, precum Tigrul. Reluînd trama tradiţională a legendei troiene, el introduce în acelaşi timp modificări revelatoare. Protagonistul poemului său nu este nici Hector, nici Enea, ci tînărul păstor Paris, a cărui forţă, frumuseţe, vitejie şi înţelepciune sînt glorificate de autor. în timpul unui concurs sportiv, Paris îi întrece pe toţi participanţii, inclusiv pe Hector. împăratul a scris acest poem probabil prin 61—64 e.n. L-a terminat, poate, în timpul sau după incendiul Romei, cînd lucra încă la descrierea căderii şi jefuirii Troiei (TAC, *Ann.,* 15, 39, 4 ; SUET., *Ner.* 38, 6 ; DIO, 62, 18, 1 şi 29, 1). ,Unii consideră de altfel „Cucerirea Troiei", *Troiae Halosis,* un poem independent. După părerea noastră, e vorba doar de episodul final, şi cel mai patetic, din *Troica.*

Nero avea de gînd să scrie şi o mare epopee a istoriei romane (DIO, 62, 29, 2—4). Nu s-a mulţumit numai să opună poemului anti-vergilian şi anti-mitologic al lui Lucan un epos cu subiect legendar şi tradiţional, ci a dorit să făurească şi un mit al Imperiului roman, care să poată emoţiona popoarele. în acelaşi timp, voia să-1 combată pe nepotul lui Seneca pe propriul lui teren, acela al istoriei concrete. Dar împăratul n-a avut răgazul necesar pentru a-şi duce proiectul pînă la capăt, şi nici măcar pentru a-1 realiza în cea mai mare parte.

De fapt, ce ne-a rămas nouă astăzi din aceste poeme ? Mai nimic. Un scoliast atribuie lui Nero cîteva versuri pe care Persius le pune de fapt pe seama unui poet sofisticat, tocmai pentru a le putea condamna mai "bine *(Satir.,* 1, 93—95 şi 99—102). Fără îndoială, poetul incriminat de Persius era vreun imitator obscur al împăratului. Cu excepţia unui hemistih şi a cîtorva versuri pe care un scoliast al lui Lucan *(ad Phars.,* 3, 26,1) le-a pus în legătură cu *Troica,* nu se păstrează astăzi decît un singur vers

aparţinînd indubitabil lui Nero, vers pe care îl menţio nează Seneca :

;

Colla Cytheriacae splendent agitata colombae, care în traducere liberă ar suna : „gîtul columbei lui Venus străluceşte la fiecare mişcare" (SEN., *Nat. Quaest.,1,* 5, 6). Acest vers comportă un vocabular ales şi o scriitură muzicală. Aici, ca şi în altă parte, se constată absenţa eliziunii, perfecţiunea construcţiilor metrice, separarea adjectivului de substantivul determinat. Adjectivul se află la cezură, substantivul la sfîrşitul versului *(Cytheriacae... columbae),* în timp ce consonanţa silabelor finale e deosebit de rafinată. Versul acesta, apoi cele atestate de scoliastul lui Lucan şi hemistihul *sub terris tonuisse putes* — „ai fi crezut că tunetul vuia sub pămînt" (SUET., *Vita Luc,* 1,4) — sînt de o factură contradictorie : Nero--poet se dovedeşte a fi rafinat, sofisticat uneori, dar în acelaşi timp năvalnic, tumultuos, lăsîndu-se mînat de predispoziţia lui pentru culoarea vie, pentru emfaza patetică, pentru exuberanţa imaginii[17].

ÎMPAKATUL-HISTRION

Nero era creator, dar ţinea să fie şi interpretul propriilor sale producţii literare. îi plăcea să cînte, acompaniindu-se la liră, şi să recite. Ca să se perfecţioneze în aceste domenii, nu precupeţea nici un efort; lua lecţii şi asculta sfaturile pe care i le dădea Terpnus, citared la modă în acea vreme (SUET., *Ner.,* 20, 1). împăratul purta pe piept o bucată de plumb, lua purgative şi urma un regim alimentar considerat a fi indispensabil artiştilor. Despre vocea sa se spunea că este divină, şi, ca atare, i se aduceau chiar ofrande. După ce s-a produs mai întîi în spectacole private, în faţa unui public selecţionat anume, Nero a urcat, pentru prima oară, în 64, pe o scenă publică, la Neapole, oraş grecesc, unde riscul de a şoca spectatorii era mai mic (TAC, *Ann.,* 15, 33, 2 ; SUET., *Ner.,* 20, 3—4). Avea, oare, Nero cu adevărat succes ? Greu de spus. Interpreta cele mai diferite roluri din tragediile lui Euripide — pe care-1 iubea mai presus de orice — dar şi din alte piese de teatru, ba chiar din pantomime. Roluri de eroi, de zei, şi chiar de femei, femei obişnuite sau zeiţe : Oreste orb, Hercule/furios (probabil într-o tragedie de Seneca), Tieste şi Alcmeon, Nauplius, fiul lui Pala-

mede, Attis şi Capaneu, Creon, dar şi Canacea, Niobe, Antigona şi Melanippea (SUET., *Ner.,* 21, 2 şi 4—5 ; DIO 63, 9, 4—5 şi 10, 2 ; IUV., Satir., 8, 228 şi urm. ; LUCILLUS, în *Anth. Gr.,* 11, 185 ; 254 ; PHILOSTRAT, *Vita Apoi.,* 5, 8). Măştile pe care le, purta reproduceau propriile lui trăsături sau pe cele ale Poppeei! Cîteva din lucrările sale, la care compunea întotdeauna şi acompaniamentul muzical, ajunseseră adevărate „şlagăre" şi se cîntau pe străzile Romei. Tradiţionaliştii nu i-au iertat niciodată lui Nero puternica grijă pentru profesionalism şi l-au acuzat de iresponsabilitate. Acest „profesionist" avea însă uneori ambiţii de artist plurivalent : se spune că se voia în acelaşi timp mim, flautist, cîntăreţ din cimpoi şi din multe alte instrumente (SUET., *Ner.,* 22, 1—2 ; 53, 1—2 etc).

Îndrăgostit de pictură şi sculptură, împăratul a urmărit îndeaproape decorarea palatului său, Casa aurită, şi a adus aici capodopere renumite, precum un grup statuar al cărui principal personaj era Laocoon. Trebuie să mai spunem că îi plăceau mult caii, ca şi spectacolele de circ. A fost un suporter înflăcărat al verzilor, una din cele patru •partide — sau echipe — ale circului (verzii, albaştrii, roşii, albii). îndrăgostit de toate sporturile, visa să devină atlet, să-1 imite pe Hercule şi, mai mult, se antrena în acest scop.

Avea deci preocupări/artistice multiple, parcă după imaginea unei anume frumuseţi al cărei cult îl avea. Acest cult se vădea însă a fi nonconformist şi contradictoriu, rafinat pînă la preţiozitate, plebeu pînă la brutalitate. Faptul că a făcut din Paris eroul principalului său poem nu este o întîmplare. Prin Paris, artist şi păstor, desfrînat şi frumos, frivol şi sportiv, dezinvolt şi derutant, viclean şi crud la nevoie, Nero glorifica un precursor legendar ; dar el propunea totodată propriul său chip drept model [m].

Iată aşadar mesajul pe care voia să-1 transmită posterităţii, în ultimele clipe de viaţă, încolţit din toate părţile, văzînd cu ochii lui pregătirile pentru propria sa incinerare — ştiindu-se deci condamnat la sinucidere —, a rostit, plîngînd, aceste cuvinte care nu vor putea fi despărţite niciodată de imaginea sa : „o, ce artist piere odată cu mine" — *qualis artifex pereo,* în latină, şi *O, Ze.us hoios technites parapollumai,* în greacă (SUET., *Ner.,* 49, 1 ; DIO, 63, 29, 2). E posibil ca Nero să se fi gîndit, în această ultimă clipă de adevăr, la întreaga sa operă artistică, dar

şi Ia strădaniile sale de a făuri o lume nouă, o lume care trebuia să semene cu un uriaş spectacol[19].

Nero a fost aşadar un *showman* veleitar, însă şi un artist autentic : prin demersul său politic şi prin reforma axiologică, morală şi educativă pe care a întreprins-o, a dovedit o viziune cvasiestetică asupra lumii.

SENTIMENTUL DINASTIC

Acest *artifex* a răspîndit moartea în jurul său, fără nici o milă. Amintim că a făcut acest lucru sub imperiul fricii, o frică atroce care-1 făcea neîndurător [20]. Izvoarele care ne stau la dispoziţie constituie o mărturie în acest sens : Nero devenea violent şi sîngeros numai cînd se simţea ameninţat. Nu-i plăcea să ordone executarea necunoscuţilor, criminalilor de drept • comun, preferind să-i trimită mai degrabă la muncă silnică decît să le aplice pedeapsa capitală (SUET., *Ner.,* 31,6). în schimb, îi condamna cu uşurinţă la moarte sau îi constrîngea la sinucidere pe cei bănuiţi că ar vrea să-I răstoarne.

Sub Iulio-Claudieni, sentimentul continuităţii dinastice a fost foarte puternic. Istoricul Aurelius Victor din Imperiul tîrziu, după ce descrisese ultimele clipe ale lui Nero, a notat următoarele : „iată sfîrşitul familiei cezarilor, pe care 1-a prevestit un întreg cortegiu de semne miraculoase" (AUR. VICT., *Caes.,* 5, 17). Iar Cassius Dio îl numea pe Nero ultimul descendent al lui Enea, preschimbat în strămoş legendar al Iulio-Claudienilor (DIO, 63, 29, 3). Opinia publică din primul veac al erei noastre a intuit acut această situaţie ; Tacit a realizat-o, la rîndul lui, şi de aceea,"cînd povesteşte cum Agrippina 1-a lichidat pe Marcus Iunius Silanus, care era fără vlagă şi cu totul inofensiv, observă că acesta este totuşi „un descendent al cezarilor, lucru care conta la vremea aceea" *[quod tune spectaretur] (Ann.,* 13, 1,1). In plus, Silanus părea să se bucure de o mai mare popularitate decît fiul Agrippinei. Tacit scotea astfel în evidenţă deosebirea de climat politic dintre epoca lui Nero şi vremurile pe care el însuşi le trăia, cînd mulţi dintre contemporanii istoricului contestau într-adevăr principiul eredităţii imperiale în favoarea celui al competenţei în arta de a guverna.

Edictul care a urmat funeraliilor lui Britannicus este semnificativ în această privinţă. Prin el, Nero vrea să

amintească romanilor că de acum înainte este „ultimul supraviețuitor al unei familii care, prin naștere, este deținătoarea rangului suprem" *(Ann.,* 13, 17, 5). Unii i-au contestat lui Nero acest drept, știind bine că astfel îl vor răni cumplit. E cazul lui Vindex, care îl numea Ahenobarbus, după numele tatălui (SUET., *Ner.,* 41 ; DIO, 63, 22, 3 și urm.). Nero aparținea însă familiei imperiale nu numai prin mamă, dar în egală măsură prin tatăl său, așa cum am arătat mai sus. Bunicul său după tată, Lucius Domitius Ahenobarbus, se căsătorise, prin 30 î.e.n., cu Antonia, fiica lui Marcus Antonius și a Octavfeî (sora lui August), și devenise patrician. Fiul său, Lucius Domitius Ahenobarbus, adică tatăl lui Nero, descindea prin urmare din întemeietorul Principatului, dar și din rivalul acestuia. Știind cît de importantă era tradiția iulio-claudiană în ochii contemporanilor săi, principele-citared și-a dorit întotdeauna moștenitori, însă fiica sa, Claudia, a murit la numai trei luni după naștere. După opinia marelui istoric din secolul trecut, care a fost Theodor Mommsen, tocmai această absență a unor urmași direcți se află la originea marilor crize politice care aveau să zdruncine Imperiul roman [21]. Dar, în realitate, altele au fost pricinile acestor crize. E un adevăr bine știut faptul că principiul eredității puterii imperiale funcționa în fapt, și nu în drept. Teoretic vorbind, puterea imperială nu se transmitea ereditar, însă împărații au făcut eforturi deosebite pentru a-și desemna succesorii dintre membrii familiei sau anturajului lor, recurgînd uneori la adopțiune, dacă aceasta se vădea necesară.

Se știe, de altfel, că marile familii aristocratice romane se înrudeau între ele prin legături strînse și complexe. Astfel, Domitii Ahenobarbii se aliaseră cîndva cu multe din aceste familii, înainte de a se asocia cu Iulio-Claudienii și cu casa lui Marcus Antonius. De fapt, strămoșii lui Nero se uniseră cu rudele de sînge ale lui Cato, Brutus și Cassius. Domitii Ahenobarbii constituiau, de altminteri, o foarte veche ramură a acelei *gens Domitia,* care dăduse Republicii mulți consuli și înalți magistrați. Neamul lor era totuși tarat de numeroase vicii, dacă e să-i dăm crezare lui Suetoniu. Tatăl lui Nero fusese învestit cu demnitatea de consul ordinar în 32 e.n., după ce, în 28, o luase pe Agrippina de soție (era a doua lui căsătorie) [22]. Odată ajuns la putere, Nero a cinstit memoria tatălui său Și i-a înălțat chiar o statuie. Colegiul Fraților Arvali adu-

cea sacrificii în amintirea tatălui împăratului şi, cu începere din anul 55 mai ales, *ÎJL* comemora ziua de naştere (SUET., *Ner.,* 9, 2 ; TAC, *Ann.,* 13, 10, 1 ; M. Smallwood, nr. 16 ; 19 ; 21 ; 22 etc). Cu toate acestea, Nero n-a inclus niciodată în titlurile sale vreo cît de vagă referire la tatăl său şi niciodată nu i-a consacrat un veritabil cult religios[23].

In ochii împăratului, tronul nu putea fi ocupat de un senator fără legătură de rudenie cu dinastia. Conjuraţia lui Piso ar fi putut să-1 avertizeze că era posibil şi contrariul. Cu datele pe care le avem astăzi, nu ştim totuşi dacă nu cumva şeful conjuraţilor era legat în vreun fel, fie şi indirect, de Iulio-Claudieni. Ştim, în schimb, că unii conspiratori ar fi dorit să-1 vadă pe Piso însurat cu o femeie din familia imperială. Afirmînd că Nero n-ar fi fost un adevărat Iulio-Claudian, răzvrătiţii din 68 nu încercau oare să îmbunătăţească astfel obîrşia propriului lor *leader,* obîrşie care, desigur, n-avea nimic a face cu dinastia cezarilor ? Succesul lor a demonstrat, în ultimă instanţă, că putea deveni împărat şi cineva care nu era neapărat un Iulio-Claudian şi chiar în pofida lealităţii romanilor faţă de fosta dinastie imperială.

UCIDE CA SA DOMNEŞTI

Nero nu prevăzuse un asemenea eveniment. Crezînd că pericolul nu putea veni.decît din propria sa familie, spre a preîntîmpina comploturile, a urmărit eliminarea sistematică a celorlalţi membri ai casei imperiale. Astfel. incit, cum bine spune Suetoniu, „nici o categorie de rude n-a fost cruţată de crimele sale" *(Ner.,* 35, 7). Nero dorea să rămînă singurul membru al dinastiei. Şi a reuşit acest lucru, fapt care explică în mare parte euforia ce a caracterizat ultimii ani ai domniei sale.

Pretendenţii şi rubedeniile casei imperiale erau, într-adevăr, mai numeroşi decît s-ar putea crede. Marile familii aristocratice, prin alianţele lor încîlcite şi stufoase, formau o adevărată castă. Calpurnii Pisonii, Silanii, Domitii, Cornelii Sulla, Annii, Valerii Messala şi, bineînţeles, Iulio-Claudienii, deşi rivali, erau cu toţii veri. Procesul de eliminare începuse însă de multă vreme. Verii îndepărtaţi fuseseră cei dintîi vizaţi. Messalina îl suprimase pe

Gnaeus Pompeius Magnus, urmaşul lui Pompei şi ginerele lui Claudiu. La rîndul ei, Agrippina îl constrînsese la sinucidere pe Lucius Iunius Silanus Torquatus (TAC, *Ann.*, 22 3—4), primul logodnic al Octaviei şi descendent al lui August prin mama sa, Aemilia Lepida, care era strănepoata acestuia. Lucius era fiul cel mai mic al Aemiliei Lepida. Am pomenit în raidurile anterioare şi de suprimarea fratelui mai mare al lui Lucius, Mareus Iunius Silanus, tot în urma uneltirilor Agrippinei. Comis fără ştirea lui Nero, acest omor a inaugurat de altfel noua domnie. Mareus Iunius Silanus era Frate Arval, fost consul, guvernator al_ Asiei şi mai ales descendent al lui August (TAC., *Ann.*, 13, 1, 1 ; DIO, 61, 6, 5). Omorul a fost preventiv, ca atîtea altele care l-au precedat. Sub protecţia lui Nero, care uitase că mătuşa sa îi oferise cîndva adăpost, Agrippina — încă pe vremea domniei lui Claudiu — o suprimase pe fosta ei cumnată, Domitia Lepida, urmaşă, la rîndul ei, a marelui August. însuşi Claudiu a fost doborît de o boală suspectă, poate la iniţiativa Agrippinei, şi, aparent, fără complicitatea lui Nero.

Dar nici acesta din urmă nu avea să rămînă mai prejos. Ajuns împărat, s-a străduit să-i elimine pe lunii Silani, destul de numeroşi încă şi consideraţi de opinia publică pretendenţi îndreptăţiţi la tron. A fost suprimat mai întîî, dar relativ tîrziu, Decimus Iunius Silanus, frate cu Mareus şi ceva mai în vîrstă decît Lucius. în ciuda prudenţei pe care a dovedit-o, Decimus Iunius Silanus a fost lichidat în anul 64 : obîrş'ia lui, popularitatea de care se bucura şi clientela numeroasa îl făcuseră extrem de suspect în ochii lui Nero (TAC, *Ann.*, 15, 35, 2). Din familie nu mai rămăsese decît tînărul Lucius Iunius Silanus Torquatus, fiul lui Mareus, crescut în casa unchiului său prin alianţă, Cassius Longinus, şi intrat în cariera senatorială în anul 65. în acelaşi an. Nero a profitat de represiunea îndreptată împotriva conjuraţilor pisonieni, 1-a acuzat de magie Şi complot şi 1-a exilat ; pentru ca, mai apoi, în anul următor, cu puţin înainte de plecarea sa în Grecia, să-1 «cidă (TAC, *Ann.*, 16, 8—9). Spiritul de precauţie al lui Nero se dovedea, într-adevăr, stăruitor : s-ar fi putut oare îndepărta împăratul de Roma şi de Italia lăsîndu-i acestui unăr nobil posibilitatea de a se erija în campion al nemulţumiţilor ? ![24].

FIUL LUI CLAUDIU

Dintre toţi aceşti rivali, cel mai de temut a fost, fără discuţie, Britannicus, nimeni altul decît fiul lui Claudiu. In februarie 55, cînd Nero 1-a otrăvit, Britannicus avea doar paisprezece ani. Prin el se stingea „cel din urmă reprezentant al stirpei lui Claudiu" (TAC, *Ann.,* 13, 17, 3). Poziţia oficială a lui Britannicus era deosebit de importantă : o inscripţie îi conferă calitatea de frate al împăratului şi îl numeşte Tiberius Claudius Caesar Brifannicus *(CIL,* VI, 922 : M.' Smallwood, nr. 108). La drept vorbind, Britannicus îşi avea partizanii săi : în taină, după moartea lui Claudiu, aceştia îl preferau fiului Agrippinei şi considerau ca nulă şi neavenită adopţiunea în urma căreia Nero devenise fiul cel mare al împăratului.

Lichidarea lui Britannicus implică, însă, şi alte cauze. Suetoniu, bunăoară, notează că Britannicus ar fi fost înzestrat cu o voce frumoasă, lăsîndu-ne astfel să presupunem că n-ar fi exclusă o gelozie artistică din partea lui Nero (SUET., *Ner.,* 33, 3). Un asemenea lucru ni se pare greu de imaginat atîta vreme cît pasiunea pentru artă a împăratului încă nu mergea, credem, pînă acolo încît să elimine, prin crimă, un simplu amator. Despre altceva poate fi, însă, vorba, şi anume, de ecoul succeselor repurtate de Britannicus cu prilejul Saturnaliilor din anul precedent, cînd băiatul făcuse aluzie, într-unui din cîntecele sale, la soarta lui tristă de prinţ frustrat de drepturi (TAC, *Ann.,* 13, 15, 2—3). Într-adevăr, Tacit pare a fi mai judicios. El evidenţiază în primul rînd popularitatea lui Britannicus ; apoi, vîrsta tînărului, care avea să îmbrace în curînd toga virilă ; şi, în sfîrşit, ameninţările Agrippinei, care, simţindu-se îndepărtată de la putere, flutura spectrul unei alianţe cu partizanii lui Britannicus *(Ann.,* 13, 14, 4—7 ; 15, 1—5). Acest ultim punct nu e deloc neglijabil. O astfel de coaliţie părea cu atît mai verosimilă, cu cît împărăteasa dorea să continue politica lui Claudiu. Or, în ochii ei, această politică doar Britannicus era în stare s-o întruchipeze.

Nero a organizat cu minuţiozitate uciderea lui Britannicus. Sarcina de a prepara otrava i-a revenit Locustei. în timpul unei cine, lui Britannicus i se serveşte — după tradiţionala degustare prealabilă — „o băutură nevinovată încă, dar foarte fierbinte ; înapoind-o pe dată, deoarece

era mult prea caldă, i se toarnă în ea, o dată cu apa rece, otrava care i se răspîndeşte în trup cu o asemenea rapiditate, încît cuvintele i s-au oprit pe buze, şi o dată cu ele, şi viaţa" (TAC, *Ann.,* 13, 16, 3). Mesenilor îngroziţi, Nero le-a declarat cu mult calm că Britannicus avea una din acele crize de epilepsie de care suferea încă din fragedă copilărie. în aceeaşi noapte, sau a doua zi, pe o ploaie torenţială, Britannicus a fost înmormîntat în mare grabă şi fără pompă (TAC, *Ann.,* 13, 7, 1—2 ; SUET., *Ner.,* 33,6). Versiunea referitoare la criza de epilepsie a rămas cea oficială. Seneca a susţinut-o, proclamîndu-1 în curînd pe Nero cu totul nevinovat de moartea lui Britannicus. Iar restul a fost lăsat în grija unei active propagande oficiale. Opt ani mai tîrziu, o inscripţie din Amisus — oraş al Pontului —, celebrîndu-i împreună pe Nero, Poppeea şi Britannicus *(Supplementum Epigraphicum Graecum,* 16748 : M. Smallwood, nr. 112), demonstra că acesta din urmă continua să fie socotit un membru de seamă al familiei imperiale, a cărui memorie trebuia cinstită. Chiar şi astăzi unii istorici se îndoiesc de realitatea acestui omor premeditat şi nu înlătură ipoteza unui deces datorat bolii[25], invocînd în acest sens tăcerea lui Plutarh asupra subiectului. Dar asemenea savanţi constituie doar cîteva excepţii. Părerea cvasiunanimă este că moartea a fost provocată prin otrăvire. Mărturiile contemporane — spre exemplu, cele ale lui Pseudo-Seneca *(Octau.,* 45—46, 67—69 ; 112 ; 114 ; 226 ; 242 şi 617) şi Flavius Iosephus *(Anţ lud.,* 20, 8, 2 ; *Bel. lud.,* 2, 13, 1) — sînt suficiente pentru a ne convinge de acest lucru. Aceeaşi teză e susţinută de mulţi alţi scriitori (SUET., *Ner.,* 33, 5—6 ; DIO,' 61, 1, 7 ; 7, 4 ; EUTROP., 7, 14, 3), încît adoptăm şi noi această versiune a faptelor.

în majoritatea lor, senatorii din acea vreme au închis ochii asupra acestei crime sau au scuzat-o (TAC, *Ann.,* 13, 17, 2). Se temeau, într-adevăr, că printr-o eventuală alianţă între Agrippina şi Britannicus s-ar putea reveni la vechea politică a lui Claudiu. încurajat de acest succes, Nero avea să continue, cu perseverenţă, acţiunea începută. Unii susţin că ar fi provocat uciderea mătuşii sale Domitia (SUET., *Ner.,* 34, 9 ; DIO, 61, 17, 1). Tacit nu face nici o Menţiune despre un atare asasinat : această veche duşmană a Agrippinei a sucombat, probabil, în urma unei ţoladii intestinale sau a unui cancer, în anul 59 *(Ann.,* 19, 5). în schimb, e un lucru cert faptul că Nero a

executat-o pe Octavia, după ce mai înainte o repudiase (TAC, *Ann.,* 14, 63, 1 ; 64 ; SUET., *Ner.,* 35, 4). Se temea ca nu cumva fosta lui soţie, ai cărei partizani proyocaseră o mişcare populară, să se mărite cu un aristocrat care ar fi putut astfel să aibă pretenţii la tron şi să instige la revoltă. Decis să cureţe terenul cît mai repede, Nero va suprima în curînd alţi doi eventuali candidaţi la tronul imperial : pe Rubellius Plautus şi pe Faustus Cornelius Sulla Felix ; o clipă se temuse ca nu cumva cei doi, după repudierea Octaviei, să se alieze cu aceasta.

Cel mai periculos în ochii împăratului era, fără îndoială, Rubellius Plautus. Căci mama lui, Livia Iulia, era nepoata lui Tiberiu şi se căsătorise în 33 cu fostul consul Rubellius Blandus, care aparţinea unei familii de cavaleri. Rubellius Plautus nu descindea aşadar pe linie directă din August ; în schimb, printre strămoşii săi figura un împărat. în plus, se bucura de o excelentă reputaţie în cercurile stoicilor datorită austerităţii sale morale. In anul 55, Agrippina fusese acuzată că ar fi încercat să se mărite cu el, în vederea unei lovituri de stat (TAC, *Ann.,* 13, 19, 4). în 60, un semn ceresc — trecerea unei comete — dădu de. crezut că lui Plautus îi venise vremea ; Nero 1-a îndepărtat deîndată de la curte, trimiţîndu-1 în Asia, unde îl va ucide doi ani mai tîrziu (TAC, *Ann.,* 14, 22, 6 ; 14, 57—59). Tacit plasează evenimentul înainte de moartea Octaviei, dar, în realitate, el s-a petrecut după această dată. ■ ■.

Faustus Cornelius Sulla Felix era, în schimb, un senator indolent, pe care nici politica, şi nici măcar stoicismul nu reuşiseră să-1 captiveze în vreun fel. Nu putea deci să concentreze în jurul său o veritabilă opoziţie ideologică, aşa cum se întîmplase în cazul lui Plautus. Descindea totuşi din Pompei, din Sulla şi August, căci era fiul Domitiei Lepida, şi deci fratele, după mamă, al Messalinei, fosta împărăteasă. Rudă cu Iulio-Claudienii şi cu Domitii, ar fi putut deveni oricînd primejdios. Nero îl bănuia că nutreşte ambiţii ascunse. N-o luase el de soţie pe Antonia, fiica lui Claudiu, şi nu exercitase, de-a lungul întregului .an 52, funcţiile de consul ? încă din 55, Palias şi Burrus fuseseră acuzaţi de complot împotriva lui Nero, complot care ar fi urmărit înlocuirea acestuia cu Sulla (TAC, *Ann.,* 13, 23, 1). Sulla reprezenta într-adevăr un virtual pretendent la tron, iar partizanii politici ai lui Claudiu şi ai Agrippinei ştiau acest lucru. E foarte probabil, de altmin-

teri, ca Sulla să fi avut legături cu vărul său indepărtat, Rubellius Plautus. în 58, Nero crezu că descoperă un nou complot, de data aceasta urzit de Sulla : îl constrînse pe dată să părăsească Italia şi să se instaleze la Marsilia (TAC, *Ann.,* 13, 47, 3—6). După cum vom vedea, acest exil camuflat a corespuns unei perioade de tensiuni între împărat şi senat. în locuinţa sa, situată undeva la nord de Marsilia, mai exact la Glanum — actualul Saint-Remy —, Sulla şi-a aflat moartea, în 62, în momentul cînd se aşeza la masă, sub loviturile asasinilor trimişi de Nero (TAC, *Ann.,* 14, 57, 7). Consilierii împăratului se temeau în special ca Sulla să nu intre în contact nu numai cu Plautus, ci şi cu armatele din provincii. Tigellinus nu a scăpat prilejul să-i atragă atenţia lui Nero asupra stirpei nobile a celor doi bărbaţi, Plautus şi Sulla, şi asupra faptului că aceştia se aflau foarte aproape „unul, de armatele din Orient, celălalt, de oştirile din Grecia" (TAC, *Ann.,* 13, 57, 2).

Ceva mai tirziu, în 65, Nero o va suprima pe văduva lui Sulla, Claudia Antonia, fiica lui Claudiu, care asistase la asasinarea succesivă a celor doi soţi ai ei, Gnaeus Pompeius Magnus şi Faustus Cornelius Sulla (SUET., *CI,* 27, 4 ; *Ner.,* 35, 8 ; TAC, *Ann.,* 15, 53, 4 ; DIO, 60, 5, 7 ; 61, 1, 2). Antonia avea pe atunci treizeci şi şase de ani. Se pare că şi ea a fost implicată în conjuraţia lui Piso ; partizanii acestuia din urmă doreau într-adevăr ca şeful lor să divorţeze şi s-o ia de soţie pe Antonia. Cuprins de teamă, Nero o cere în căsătorie pe văduva lui Sulla, dar ea îl respinge. Temîndu-se şi mai mult, în urma acestui refuz, că Antonia s-ar putea mărita cu un alt senator care, în felul acesta, i-ar deveni rival politic, Nero face ca şi ea să dispară.

Represiunea care a însoţit descoperirea conjuraţiei pisoniene a lovit şi în alte rude îndepărtate ale casei imperiale, în 65, Nero i-a acuzat de magie şi de complot — complot vizînd o schimbare de regim *(res nouae)* — pe Gaius Cassius Longinus, celebru jurist, pe soţia sa, Iunia Lepida, şi pe nepotul acesteia din urmă, Silanus Torquatus. Cassius, care se bucura de o excelentă reputaţie morală Şi era urmaşul ucigaşului lui Iulius Caesar, fusese consul suffect în 30 şi proconsul al Asiei sub domnia lui Gaius-Cl i l a. Soţia sa era sora celor trei Silani şi fiica Aemiliei deci rudă cu August. Cei doi, Cassius şi soţia sa,

educaseră nepotul în cultul virtuţilor stoice. Cassius

a fost exilat în Sardinia, de unde nu s-a întors decît sub domnia lui Vespasian (TAC, *Ann.,* 16, 7—9);

Se mai vorbeşte, dar ca fapt cu totul incert, de uciderea fiului vitreg al lui Nero, Rufrius Crispinus, născut dintr-o căsătorie mai veche a Poppeei cu cavalerul roman Crispinus. Copilul, membru prin alianţă al familiei imperiale, avea doar patru ani cînd a murit, în anul 62 (PS.-SEN., *Octau.,* 728—730) : moartea aceasta a fost însă rodul neîndoielnic al hazardului, şi nu al unui ordin al lui Nero, cum Iasă să se înţeleagă Suetoniu *(Ner.,* 35, 9).

în schimb, au fost eliminate alte rude îndepărtate ale casei Iulio-Claudienilor, din diverse motive : fie că ar fi luat parte la anumite conspiraţii, fie că, pur şi simplu, se bucurau de o mare popularitate. Avem în vedere, spre exemplu, pe Annius Pollio şi pe Annius Vinicianus, lichidaţi prin 65—66, ca şi pe vestitul general Domitius Corbuîo, care, printr-un joc complex de alianţe, făcea parte şi el din familia tatălui împăratului. Chiar şi Scribonii, omorîţi către sfîrşitul domniei, par să fi avut legături de rudenie cu Iulio-Claudienii [26]. Cît despre Paetus Thrasea, care nu intra în nici un fel în categoria rudelor cezarului, el a avut vina de a se fi afirmat ca unul diii şefii opoziţiei ideologice. Nutrind, se pare, ambiţii politice, era considerat *capax imperii,* capabil să guverneze [27], Nero nu i-a iertat acest lucru si 1-a eliminat.

SENECA, BATRÎNUL MAGISTRU

Fireşte, lista noastră nu e completă ; lipsesc încă atîtea alte nume... Nero a lovit în toţi cei care-1 ameninţau direct sau în care vedea o ameninţare. Deşi sensibil la criticile aduse creaţiilor sale literare şi artistice, a evitat să fie prea aspru cu intelectualii. S-a erijat, de altfel, în protector al oamenilor de litere şi patron al culturii. In general, cezarii — care, în felurite forme, au fost, aproape toţi, scriitori la vremea lor — încercau să-i menajeze pe intelectualii de profesie, de obicei oameni de condiţie destul de modestă. Sufocaţi de cenzură se simţeau mai ales amatorii, senatori şi cavaleri, unele subiecte fiind considerate tabu la vremea aceea. Nu e mai puţin adevărat că au proliferat epigramele. Indulgent, Nero nu a îngăduit ca autorii acestor epigrame să fie urmăriţi sau să li se

aplice pedepse prea aspre (SUET., *Ner.*, 39, 2—4). în ciuda acestei îngăduinţe, nici un aspect al politicii sale n-a fost cruţat de pana ascuţită a acestor epigramişti. Fabricius Veiento, autor al unei lungi satire care, e adevărat, nu era îndreptată împotriva principelui însuşi, a fost doar surghiunit din Italia, unde probabil s-a şi întors, după moartea lui Nero (TAC., *Ann.*, 14, 50). De asemenea, se pare că Nero s-ar fi opus oricărei urmăriri legale a acelora care persiflau împrejurările morţii Agrippinei (DIO, 61, 16, 3). Doar Datus, poet şi actor de atellane, a fost surghiunit din Roma şi din Italia în 59. Recitind un vers dintr-un pasaj liric — „să fiţi sănătoşi, tată şi mamă" —, Datus a mimat gestul de a bea şi de a înota : ambele implicau aluzii la moartea lui Claudiu şi la matricid. După care, Datus a dat de înţeles senatorilor prezenţi — într-un mod extrem de transparent — că şi pe ei îi aşteaptă o soartă asemănătoare. Ceva mai tîrziu, Nero 1-a pedepsit într-un mod similar pe filosoful cinic Isidorus, care, întîlnindu-1 întîmplător, îi reproşase cu voce tare că interpretează roluri în tragedii şi cîntă, în loc să se îngrijească de treburile statului (SUET., *Ner.*, 39, 5—6).

Nero nu s-a arătat însă la fel de clement faţă de intelectualii care frecventau cercurile politice şi culturale ostile politicii sale. Conspiraţia lui Piso i-a oferit astfel prilejul să-1 relege pe filosoful stoic Gaius Musonius Rufus în Gyaros, de unde acesta nu va reveni decît în 69 (TAC, *Ann,,* 15, 71, 9 ; DIO, 62, 27, 4 ; PHILOSTRAT, *Vita Apoi, 1,* 16). Retorul Verginius Flavus şi filosoful Cornutus s-au aflat şi ei printre cei condamnaţi la exil.

E cazul să evocăm acum figura lui Seneca., Senator important, care se bucura de o reputaţie extraordinară, bătrînul magistru al lui Nero încercase zadarnic să împingă politica fostului său elev pe „drumul cel drept". Eliminarea sa în anul 65 — cînd Seneca e constrîns Ia sinucidere — este cu atît mai de neiertat cu cît s-a dovedit a fi inutilă, continuînd şi astăzi să fie inexplicabilă. Seneca era bătrîn, bolnav şi foarte decepţionat. Se retrăsese definitiv din viaţa politică, iar cercul său politic Ş[1] cultural era pe cale de dizolvare. Dacă a intuit cîte ^va din scopurile lui Piso şi ale prietenilor acestuia, în nici un caz nu a luat parte activă la complot şi nici nu *-a sprijinit. Ba mai mult, spre deosebire de Thrasea, maestrul filosof îi acordase lui Nero un sprijin mult prea Puternic cîndva pentru a-şi putea permite acum să con-

ducă o opoziţie, fie şi ideologică, sau să accepte să devină simbolul nemulţumirii, situaţie care i-ar fi încurajat, desigur, pe numeroşii adversari ai regimului celui din urmă Iulio-Claudian. Cum să ne explicăm atunci această crimă ? Fără îndoială, au existat mai mulţi factori care au concurat la înfăptuirea ei : în primul rînd, acea frică iresponsabilă, ce a pus stăpînire pe principe, mai ales după descoperirea conjuraţiei lui Piso ; apoi, voinţa de a nimici tot ce i se părea că se află în contradicţie cu politica sau conduita sa ; şi, în sfîrşit, poate chiar dorinţa de a se elibera astfel de prima tinereţe, ca de o amintire împovărătoare. Tacit precizează, de altminteri, că împăratul „îl detesta pe Seneca" *(Ann.,* 15, 60, 3).

MATRICIDUL

Contemporanii lui Nero au fost profund afectaţi de moartea lui Seneca, mai mult chiar decît de aceea a Agrippinei, care era mai uşor de înţeles [28]. Matricidul e considerat de majoritatea specialiştilor ca o consecinţă a unei strategii îndelung elaborate de Nero. După opinia lui Tacit, matricidul ar fi fost provocat de o intrigă de curte, împăratul se îndrăgostise nebuneşte de frumoasa Poppeea, pe care intenţiona s-o ia de soţie. în acest scop, trebuia s-o repudieze pe Octavia, dar Agrippina dezaproba cu înverşunare orice proiect în acest sens. Pe de altă parte, insistenţa Poppeei, amestecată în tot felul de intrigi, era de natură să-1 îmboldească necontenit pe împărat la raatricid *(Ann.,* 14, 1—5 ; PS-ŞEN., *Octau.,* 126—129 ; .DIO» 61, 12, 1—2). Nero nu va divorţa totuşi decît după trei ani de la uciderea mamei sale. Căci e nevoit să ţină seama de reticenţele lui Burrus şi ale lui Seneca, dar şi de Rubellius Plautus şi Faustus Cornelius Sulla Felix, care ar fi putut încheia o alianţă cu Octavia. Căsătoria cu Poppeea a avut loc abia după moartea lui Burrus. Cam în acelaşi timp, Nero îi elimină pe Octavia, Plautus şi Sulla. Fără a subestima versiunea lui Tacit, putem totuşi afirma că intrigile Poppeei n-au jucat decît un rol secundar, grăbind decizia principelui şi îndepărtîndu-i ultimele scrupule.

Pe plan politic, Agrippina ocupa o poziţie de forţă, bucurîndu-se de un deosebit prestigiu : Fraţii Arvali au celebrat în 58 sacrificii în cinstea ei *(ILS,* 229), iar poetul Leonidas Alexandrinul, într-un moment aniversar, i-a

dedicat o epigramă *(Anth. Gr.,* 6, 326). Agrippina exercita o influenţă incontestabilă, influenţă pe care Nero încer case, în mai multe rînduri, s-o slăbească. De multă vreme, conflictul care opunea tandemul Agrippina-Pallas cuplu lui Seneca-Burrus se transformase într-un duel mascat între mama împăratului şi cezarul însuşi. încă din 55, deci cu patru ani înainte de eliminarea sa, Agripina plănuise să se alieze cu Britannicus. De asemenea, îşi multiplica neîncetat dovezile de afecţiune faţă de Octavia. Obsedată în permanenţă să descopere noi contacte şi surse de bani, cît mai mulţi bani, ea dădea impresia că se află tot timpul în căutarea unui *leader* şi a unui partid propriu (TAC, *Ann.,* 13, 18, 4). Scopul ei părea să fie, bineînţeles, răs turnarea lui Nero sau, în orice caz, şantajarea împăratu lui. Eşecul proiectului de reformă fiscală propus de Nero prin 57—58 i-a mărit ambiţiile. Opoziţia înverşunată pe care acest proiect a suscitat-o în senat i-a îngăduit Agrippinei să-şi întărească legăturile cu cei nemulţumiţi. Acest eşec a avut însă şi o altă consecinţă ; el 1-a determinat pe Nero să-şi schimbe tactica, dacă nu cumva şi strategia : a hotărît să renunţe la politica de clemenţă şi conciliere, relativ pro-senatorială, proslăvită de Seneca şi de Burrus. Totuşi, împăratul nu voia să lupte pe două fronturi în acelaşi timp : pe de o parte, împotriva opozanţilor din se nat, pe de altă parte, împotriva Agrippinei şi a partizani lor lui Claudiu. Dacă, pe termen lung şi dintr-un punct de vedere strict politic, opţiunile Agrippinei mergeau alături de cele ale fiului ei, acesta ştia prea bine că, aliindu-se cu mama sa, risca să-i vadă pretenţiile crescînd dincolo de orice măsură. Pe de altă parte, Nero îşi dădea seama că, dacă adopta o politică nepopulară faţă de grupurile de presiune senatoriale, fără a se sprijini pe Agrippina, risca o coaliţie între mama sa şi acestea. Hotărît să pună în aplicare acea vastă reformă a valorilor pe care o pro iectase de mai multă vreme, Nero avea, mai mult ca oricînd, nevoie de un climat liniştit la curte. Şi, în sfîrşit, Agrippina nu înceta să se opună vocaţiei artistice a fiu-*ui ei. Iată, prin urmare, tot atîtea raţiuni care l-au decis Pe împărat să treacă la fapte : motive politice şi de cir cumstanţă, dar şi vechi motivaţii psihologice care veneau "in îndepărtata copilărie. Am evocat, mai sus, raportu-*"ue de natură psihică dintre mamă şi fiul ei. Deci nu este ^e mirare că Nero a vrut să se desprindă definitiv de o «rtelă care-l apăsa[29]. . . : ....,.0-,.i

în primăvara anului 59, împăratul a hotărît să-şi ducă planul la bun sfîrşit. Să-i dăm oare crezare lui Suetoniu, care pretinde că Nero ar fi încercat şi mai înainte — în mai multe rînduri — să-şi asasineze mama, invocînd în acest sens cîteva tentative eşuate de otrăvire şi un anume tavan care ar fi trebuit să se prăbuşească peste împărătească în timpul somnului *(Ner.,* 32, 2) ? Nu credem că e cazul. Celelalte izvoare nu fac nici o menţiune în acest sens : ceea ce înseamnă, desigur, că e vorba de simple zvonuri, poate chiar de unele confuzii ale lui Suetoniu, sau, în cel mai bun caz, de unele intenţii abandonate ale lui Nero[30].

Aşadar, evenimentul s-a produs între 19 şi 24 martie 59, în timpul sărbătorilor pentru cinstirea zeiţei Minerva, marile Quinquatrii *(Quinquatrus).* începute la cinci zile după 15 (idele lui) martie — în zilele cu lună plină —, aceste serbări se sfîrşeau înainte de sacrificiile Fraţilor Arvali din 28 martie, sacrificii în cursul cărora va fi menţionată de altfel şi moartea Agrippinei (TAC, *Ann.,* 14, 4, 1 ; M. Smallwood, nr. 22). Se ştie, de asemenea, că matricidul a avut loc în Campania, fără a se putea preciza însă în ce localitate anume. Se pare că Agrippina avea o vilă la Bauli[31].

Nero îşi invită mama la un dineu, în casa unuia dintre prietenii săi, în timpul ospăţului, care se prelungeşte, împăratul se arată îndatoritor faţă de mama sa. Apoi, o conduce spre ţărm şi, în clipa despărţirii, făţarnicul fiu nu uită să o îmbrăţişeze cu dragoste[32]. Vasul cu care Agrippina urmează să se întoarcă spre casă suferise, la ordinele lui Nero şi prin dibăcia lui Anicetus, cîteva „transformări". Noaptea e splendidă, înstelată şi calmă. Ambarcaţiunea se avîntă spre larg. Deodată, se dă semnalul : acoperişul cabinei, încărcat cu plumb, se prăbuşeşte. La bord domneşte panica. Agrippina profită de învălmăşeală pentru a părăsi de îndată vasul şi, rănită la umăr de vîslaşi, ajunge înot pînă la lacul Lucrin, apoi izbuteşte să se adăpostească în casa sa de odihnă (TAC, *Ann.,* 14, 5). De aici, împărăteasa îl trimite grabnic la Nero pe libertul său Agerinus (sau Agermus) pentru a-1 anunţa că este salvată. îngrozit de această ştire, principele îi convoacă în toiul nopţii pe Seneca şi Burrus. Dar aceştia se eschivează : prefectul afirmă că pretorienii săi nu vor îndrăzni nimic împotriva fiicei lui Germanicus. în această situaţie, Nero hotărăşte să-i trimită pe marinarii

|ui Anicetus să isprăvească lucrul început. Ucigașii, povestește Tacit, înconjoară patul Agrippinei și, primul dintre ei, Hereuleius, îi dă o lovitură de ciomag în cap. Centurionul își scoate cuțitul, pregătindu-se să lovească hotârîtor : în clipa aceea, „arătîndu-i pîntecul, ea strigă : lovește aici, și își dă ultima suflare, străpunsă de lovituri" *(Ann.,* 14, 8, 6—7). Prin acest ultim gest, Agrippina își desemna de fapt adevăratul ucigaș, pe care îl purtase în pîntece. Totul s-a sfîrșit așadar într-o singură noapte. Nelegiuirea a fost împlinită. Ceva mai tîrziu, Nero va afirma în fața curții, apoi în fața senatului, că Agerinus venise să-1 ucidă și că Agrippina se omorîse aflînd vestea eșecului.

Oricum, nimeni n-a luat în serios această versiune cusută cu ață albă, deși au existat cîteva tentative contemporane contrare [M]. In schimb, putem pune la îndoială veracitatea zvonurilor potrivit cărora Nero, îndată după săvîrșirea crimei, s-ar fi apropiat de cadavrul mamei sale și ar fi proslăvit frumusețea Agrippinei (TAC, *Ann., 14,* 9, 1 ; SUET., *Ner.,* 34, 6 ; DIO, 61, 14, 2). Și Tacit se îndoiește că aceste zvonuri ar fi avut vreun temei. Împăratul se temea prea mult de mama lui, chiar și moartă ; e greu de presupus că s-ar fi aventurat într-ro asemenea vizită sinistră.

Multă vreme după acest macabru eveniment, Nero avea să fie ros de cumplite remușcări. El însuși mărturisea că este urmărit de fantoma mamei sale (SUET., *Ner.,* 34, 7 ; TAC, *Ann.,* 14, 10 ; DIO, 61, 14, 1). Cît despre. Seneca și Burrus, deși aparent nu fuseseră la curent cu proiectul de matricid (în ciuda afirmațiilor contrare ale lui DIO, 61, 12, 1), odată crima săvîrșită, l-au sprijinit cu trup și suflet pe împărat. Nebănuind scopurile politice ale lui Nero, ei sperau să evite o criză a regimului și să prezerve programul ai cărui inspiratori erau, temîndu-se în egală măsură pentru propria lor siguranță, ca și pentru aceea [a] statului. După cum vom vedea, *eukairia,* concepție specifică unui stoic de talia lui Seneca, îi îngăduia filosofului acest gen de concesii morale. Seneca merse pînă acolo "icît redacta scrisoarea adresată senatului, prin care Nero justifica matricidul și în același timp îl ascundea sub masca sinuciderii (QUINTILIAN, *Inst. Or.,* 8, 5, 18 ; ■TAC., *Ann.,* 14, 10—11). în această epistolă, Agrippina [e]5[a] acuzată de a fi urzit o lovitură de stat, de a fi vrut [88] Pună mîna pe puterea imperială, fiind pe deasupra

vinovată de scandalurile ce tulburaseră domnia lui Claudiu.

Acest omor n-a făcut vîlvă. După cum am arătat, clasa politică romană n-o iubea pe Agrippina şi se temea de intrigile, influenţa dăunătoare şi autoritarismul ei. Această clasă politică spera ca, în faţa unei astfel de „înţelegeri a situaţiei", împăratul să şteargă cu buretele afrontul din anul precedent, cînd fusese respinsă reforma lui fiscala. Senatul, în ansamblul său, se grăbi deci să acorde credit versiunii oficiale, să voteze rugăciuni în cinstea împăratului salvat în chip miraculos şi să pună la stîlpul infamiei memoria Agrippinei. Amnistia acordată de Nero anumitor duşmani ai mamei sale, surghiuniţi cîndva la insistenţele ei, încuraja şi mai mult opinia publică la indulgenţă. Dar au fost, totuşi, cîţiva care n-au admis cu uşurinţă această stare de lucruri. Paetus Thrasea, în momentul votului, pe care tocmai l-am evocat, a părăsit în tăcere senatul, în semn de protest (TAC, *Ann.,* 14, 12, 1—2 ; SUET., *Ner.*, 34, 7). Pe de altă parte, cîţiva tradiţionalişti, credincioşi celebrului *mos maiorum* — obiceiurile strămoşilor —, şi unii dintre senatori, care fuseseră iritaţi de comportarea lui Seneca în problema redevenţelor, l-au dezaprobat pe filosof, după părerea lor mult prea îngăduitor (TAC, *Ann.,* 14, 11, 6). Cît despre Nero însuşi, numai umorul popular putea să-şi asume sarcina de a lua în derîdere „complotul" din care scăpase (DIO, 61, 16, 2).

Dar aceste mici rezistenţe au fost rapid înăbuşite, Principele a împărţit plebei — monedele stau mărturie — un *congiarium,* o gratificaţie. Prezenţa Minervei, zeiţa Quinquatriilor, pe aceste monede aminteşte de faptul că Nero „şi-a salvat" viaţa „ameninţată" de Agrippina. La rîndul lor, Fraţii Arvali au adus sacrificii pentru Nero şi pentru salvarea sa la 28 martie, la 5 aprilie şi la 23 iunie 59 (M. Smallwood, nr. 22). Mai mult, din provincii, au ajuns la Roma nenumărate mesaje de solidaritate faţă de Nero (QUINTIL., *Inst. Or.,* 8, 5, 16).

Scăpat, de acum înainte, de prezenţa mamei sale, care dorise întotdeauna ca el să apară ca adevăratul moştenitor al lui Claudiu, intenţionînd s-o repudieze pe fiica acestuia — soţia sa, Octavia —, Nero decide să întrerupă construcţia templului care trebuia să celebreze memoria tatălui său adoptiv (SUET., *Ner.,* 45, 2; *Vesp.,* 9, 1) [M]. Totul prevesteşte o nouă politică. în lunile care vor urma, sub influenţa evenimentelor, romanii, şi în special cei din

clasele privilegiate, vor începe să-şi schimbe atitudinea si să înţeleagă, încetul cu încetul, adevărata semnificaţie a matricidului (TAC, *Ann.,* 14, 11, 3).

NOTE

1. Despre naşterea lui Nero, vezi informaţiile furnizate de Actele Fraţilor Arvali, consemnate în E. Mary Smallwood, *Documents Illustrating the Principates of Catus, Claudius and Nero,* Cambridge, 1967, nr. 16 ; 19 ; 21—23, ca şi PLIN., *Nat. Hist.* 7, 45—46.; SUET., *Ner.,* 6, 1 ; DIO, 61, 2, 1—3 ; HIST. AUG., *Ver.,* 1, 8 etc. Despre data şi împrejurările acestei naşteri, vezi, de asemenea K. R. Bradley, op. *cit.,* p. 45—46 ; Raoul Verdiere, *A verset au dossier sexuel de Neron,* în *La Parola del Passato,* 30,. 1975 (Neronia, 1974), p. 5—22 ; şi Pierre Grimal, *Seneque ou la conscience de l'Empire,* Paris, 1978, p. 116.

2. La 27 octombrie 39, Actele Fraţilor Arvali proclamau con juraţia descoperită : E. M. Smallwood, nr. 39. Vezi. de asemenea, SUET., *Cal,* 24, 3 ; *Ner.,* 6, 5 ; DIO, 59, 3, 6 ; 28, 8'; 60 4, 1. Des pre conjuraţie şi participarea Agrippinei, vezi în special K. R. Bradley, *op. cit.,* p. 49—50 şi Z. Stewart, *Sejanus, Gaetulicus and Seneca,* în *American Journal of Philology,* 74, 1953, p. 70—83.

3. Despre Passienus Crispus, vezi numeroasele izvoare men ţionate de PIR *, p. 109 şi de K. R. Bradley, *op. cit.,* p, 50—52.

4. Despre educaţia lui Nero, vezi Ettore Lepore, *Per la storia del principato neroniano,* în *La parola del Passato,* 3, 1948, p. 80—100, în special p. 85—86 ; F. Giancotti, *II posto della biografia nella problematica senechiana. II : Va quando e in che senso Seneca fu maestro di Nerone ?,* in *Rendiconti dell'Accademia dei Lincei,* seria a VIII-a, 8, 1953, p. 102—118 ; J. Babelon, *L'enfance de Neron,* în *Revue Numismatique,* 17, 1955 p. 129—152 ; Gerard Walter, *Neron,* ed. a 2-a, Paris, 1956, p. 44 ; M.P.O. Morford, *The Training of Three Roman Emperors,* în *Phoenix,* 22, 1968, p. 57—65 ; Marip Attilio Levi, *Nerone e i suoi tempi,* reeditare, Milano, 1973, p. 93—94 ; 148 ; K. R. Bradley, *op. cit,* p. 50 ; 52 ; 145 ; 280 ; 285—286 ; P. Grimal, *op. cit,* p. 68 ; 70—71 ; 117 ; Miriam T. Grif-fln, *Seneca. A Philosopher in Politics,* Oxford, 1976, p. 63—66 ; Fergus Miliar, *The Emperor in the Roman World (31 BC—AD 337),* London, 1977, p. 86—87 ;. 226 ; Giovanni Fusar Imperatore, *Saggio * analist critica della bibliografia neroniana dai 1934 al 1975,* Milano, p. 14—16 ; şi J. Wankenne, op. *cit,* p. 148. Despre pre ceptorii lui Nero, vezi PIR[2], B. 111 (Beryllus) şi C. 706 (Chaere-[m°]n), ca şi E. Zeller, *Die Hieroglyphiker Chăremon und Hora-Vollo,* î[n] *Hermes,* 11, 1876, p. 430—433 ; E. Schwartz, *Chairemon,* [ln] *Realencyclopădie der Classischen Altertumswissenschaft,* III, col. 2025—2027 şi J. Schwartz, *Ti. Claudius Balbillus, prefet "Bqypte et conseiller de Neron,* în *Bulletin de l'Institut francaîs* [a]*,Archeologie Orientale,* 49, 1950, p. 45—55.

[rf], 5. Despre supra-eul la Nero, vezi Joseph Lucas, *Les* [ne] *Tacite,* Leyden, 1974, p. 160 ; 174 ; 182 ; 240—241.

6. Lui Nero îi plăcea să pici* ze şi să sculpteze : TAC, *Ann.,* 13, 3, 7 ; SUET., *Ner.,* 52,' 3. Despre Nero histrion şi despre cele lalte trăsături ale caracterului său, vezi K. R. Bradley, *op. cit,* p. 57 ; 157—160 ; 194—195 ; 222 ; 235—236 ; Karl Heinz, *Das Bild, Kaiser Nero bei Seneca, Tacitus, Sueton und Cassius Dio,* diser taţie, Bern, 1948, p. 25 şi urm. In ceea ce priveşte caracterul vii torului împărat, vezi, de asemenea, P. Grimal, op. cit., p. 209—211 ; 232—234. La rîndul său, J. Wankenne, *op. cit,* p. 149 afirmă : „Cine va încerca să înţeleagă conduita principelui, trebuie să ştie că el era o fiinţă instabilă, maladiv de fricoasă, impresionabilă şi influenţabilă."

7. Aşa cum remarcă pe bună dreptate A. Garzetti, *op. cit.;* p. 197. Despre megalomania şi histrionismul lui Nero, vezi B. H. Warmington, *op. cit.,* p. 118 şi, ceva mai moderat, M. P. Charlesworth, *Nero. Some Aspects,* în *Journal o} Roman Studies,* 40, 1950, p. 69—76.

8. Despre portretul fizic al lui Nero în opera lui Suetoniu, se poate consulta, în afară de-K. R. Bradley, *op. cit,* p. 281—282, Elisabeth Cornelia Evans, *Description of Personal Appearance in History and Biography,* în *Harvard Studies of Classical Philology* 46, 1936. p. 43—84 ; J. Couissin, *Suetone physiognomoniste dan, Ies Vies des XII Cesars,* în *Revue des Etudes Latines,* 31, 1953 p. 234—256, în special P. 251 ; şi Eugen Cizelc, *Structures et ideo logies dans „Les Vies des Douze Cesars" de Suetone,* Bucureşti — Paris, 1977, p. 139—141 ; 224.

9. 'Ceea ce ar atesta timiditatea şi frica, potrivit criteriilor fiziognoaionîei antice. în legătură cu aceasta, vezi, K. R. Brad ley, op. *cit.,* p. 283—284. Iconografia monetară a fost analizat;, de numeroşi cercetători. In ultimă instanţă, vezi M. Grant., *op. cit.* p. 165—166.

10. Despre datele exacte ale acestor boli, vezi K. R. Brad ley, *op. cit,* p. 284.

11. După cum remarca, pe bună dreptate, F. Verdiere, *op. cit,* p. 5 şi 22.

12. Despre acest pretins incest, pe care toţi istoricii modern: îl resping ca nefondat, şi despre „afacerea" Rabiria, vezi R. Ver diere, *op. cit,* p. 6 ; 11—13 şı K. R. Bradley, *op. cit.* p. 160—164

13. Conform formulei lui R. Verdiere, *op. cit,* p. 8. Cî' despre „afacerea" Acte, vezi K. R. Bradley, op. *cit,* p.160—163 167 ; 187 ; 280 şi P. Grimal, op. *cit,* p. 187 ; 189.

14. Despre aşa-numitele căsătorii rituale şi perversiuni ale Iu Nero, vezi mai ales Jean Colin, *Juvenal et le mariage mystiquc de Gracchus,*- în *Atti dell'Accademia delle Scienze di Torino Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche,* 90, 1955/58 p. 72—79 şi W. Allen. *Nero's Excentricittes before the Fire (Tac. Ann., 15, 37),* în *Numen,* 9, 1962, p. 99—109, care subliniază carac terul religios şi elenizant al banchetului organizat în 64 de Ti-gellinus ; acest ospăţ se lega de reputatele serbări romane *Fioralia.* Vezi, de asemenea, *PIR*', S. 582 (Sporus) ; R. Verdiere. *op. cit,,* p. 16—18 ; 21 şi M. Grant, op. *cit.,* p. 30—32 ; 179 ; 139

15. In legătură cu acest ultim discurs, F. Miliar, *op. cit,* p. 204 face următoarea remarcă : „It is probable, if not certain. that h'e had written it himself".

1G. Despre „profesionalismul ■'" lui Nero artist, vezi K. Heinz, *op cit.,* p. 62 ; A. Ga>v.eUi, *op. ci':.,* p. 155 ; 177 şi 6.18 ; K. R. Bradjey, *op. cit,* p. 143 : 152—i 53 ; 217 ; 249 ; 237—2C8 ; şi M. Grant, *op. cit., p.* 76—77, 81, 215.

17. Despre Nero poet şi despre creaţia acestuia, vezi Camlllo MoreHi, *Nerrme poela e i poeţi intorno a Nerone, în Athenaeum,* 2, 1914, p. 117 şi urm ; Henry Bardon, Les *poesies de Neron, în Revue des Etudes La tine s.* 14, 1936, p. 377 şi urm. ; *Les empereurs ' et Ies lettre$ latines d'Auguste ă Hadrien,* al 2-lea tiraj revăzut şi corectat, Paris, 1968, p. 192—212, unde Nero este calificat drept „bijutier al versului, giuvaergiu de termeni preţioşi şi sclipitori". Vezi, de asemenea, Gianearlo Mazzoli, *Seneca e la poesia,* Milano, 1970, p. 257 : Emmanuelle Naiducci, *La Provvidenza crudele. Lucano e la distruziane dei miti augustei,* Pisa, 1979. p. 21 ; K. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 391—396 ; şi K. R. Bradley, *op. cit.,* p, 144, 234, 278—203.

18. In legătură cu aceasta, vezi E. *Cizek, L'epoque de Neron,* p. 391—392, ca şi B. H. Warmington, *op. cit.,* p. 112.

19. Despre aceasta, vezi Ronald Syme. *Tacita,* traducere ita liană, Brcscia, 1967—1971, p. 63. Despre cele precedente, vezi K. R. Bradley, *op. cit.,* p. 277, care observă câ Suetoniu foloseşte "pretutindeni termenul *artifex* în sensul de artist : *Iul.,* 84, 7 ; *Vesp.,* 18 ; cf., jde asemenea, Arnaldo Momigliano, *Nero,* capitolul XXI. din *The Cambridge Ancient History,* X, Cambridge, 1934, p. 741 : K. Heinz, op. *cit.,* p. 63. în orice caz, nu putem accepta concluzia lui B. H. Warmington, op. *cit., p.* 163, potrivit căruia celebra frază a lui Nero nu trebuie luată în serios.

20. P. Petit, *op. cit.,* p. 97 şi *M.* Grant, op. *cit.,* p. 9—10 ; 61 ; 174—183.

21. în legătură cu această problemă, vezi Theodor Mommsen, *Rb'misches Staatsrecht.* ed. a 2-a, Leipzig, 1877, II, partea a 2-a, p. 1145. *Contra,* şi demonstrîr.d puterea eredităţii de fapt, F. de Martino, op. *cit.,* p. 359—360 ; 371—375 ; 383—386, ca şi Karl Loewenstein, *The Govemance of Rome,* Haga, 1973, p. 329—336. Despre importanţa conferită de Nero apartenenţei sale la dinastia lulio-Claudlenilor, vezi B. H. Warmington, op. *cit.* p. 31—32 ; 139—140 ; şi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 70—71.

22. Despre Domitii, vezi sir Ronald Syme, *Domitius Corbulo,* în *Journal of Roman Studies,* 60, 1970, p. 27—39, în speSal P. 33—34 ; *PIR ',* D. 150 ; *PIR* [2], D. 127. Despre atitudinea lui Nero iată de memoria tatălui său, vezi Eugen Hohl, *Domitius (Nero),* în *Realencyclopădie def Classischen AUertumswissenschaft,* supli ment la II, nr. 29, col. 357.

23. Nu putem acorda un credit serios aserţiunii lui Suetoniu, conform căreia, în timpul răscoalei lui Vindex, Nero ar fi vrut [s]a-şi reia numele de Domitius Ahenobarbus.

.. 24. Despre Silani şi eliminarea lor, vezi Alfred Bergensr, *Die îuhrende Senatorenschicht im friihen Prinzipat (14—68 n. Chr.),* [K°]nn, 1965, [p]. 143 ; 152—158. *ILS,* 957 : M. Smallwood, nr. 236 îl ^Prezintă pe Lucius Iunius Silanus drept ,,ginerele" lui Claudiu. •"espre „afacerea" Domitia Lepida, vezi K. R. Bradley, *op. cit,* P. 57—58 ; 185 ; 275, care se bazează pe TAC, *Ann.,* 12, 64—65 $[1] Pe SUET., *Ner.,* 7, 5.

25. Aceste îndoieli Se strecoară şi la M. Grant, *op. cit.,* p. 36—37 ; despre Britannicus şi eliminarea sa, vezi *PIR*[2], C. 820 ; E. Holil, op. *cit,* col. 360 ; Paul Faider, *Sâneque et Britannicus,* în *Musee Belqe,* 33, 1929, p. 171—198 ; G. Ch. Picard, *op-, cit,* p. 30 ; Raoul Verdiere, De *la tisane de Britannicus au berceaa de Venfant de la quatrieme eglogue virgilienne,* în *Rivista di Studi Classici,* 12, 1964, p. 5 şi urm, ; E. Meise, Untersuchungen zur *Geschichte der Julisch-Claudische Dynastie,* Miinchen, 1969, p. 183—197 ; J. Lucas, *op. cit,* p. **101** ; 141 ; 150—158 ; şi M. GiiCfin, op. *cit.,* p. 134—135. Şi noi am manifestat îndoieli asupra reali tăţii acestui omor în *L'epoque de Neron,* p. 89—90. Ne-am schimbat însă opinia în această privinţă.

26. Despre Domitia şi moartea sa, vezi *PIR* [2], D. 171 ; R. S. Rogers, *The Roman Emperors as Heirs and Legatees,* în *Transactions and Proceedings of the American Philological Association,* 78, 1947, p. 149. Despre asasinarea Octaviei, vezi R. Verdiere, *_Â verser au dossier sexuel de Neron,* p. 14, dar şi *L.* Holzapfel, *Romische Kaiserdaten,* în *Klio,* 12, 1912, p. 483 şi urm. şi B. W. Reece, The *Date of Nero's Death,* în *American Journal of Philology, 90,* 19G9, p. 72 şi urm. Despre dizgraţia şi suprimarea lui Rubellius Plautus şi a lui Faustus Cornelius Sulla, vezi mai ales Jerome Carcopino, *Note sur une inscription de la mosaique trouvee ă Glanum,* în *Comptes Rendus des Seances de l'Academie des Inscriptions et Belles Lettres,* Paris, 1949, p. 267 şi urm ; şi B. H. Warmington,, *op. cit.,* p. 50, 140. Despre Antonia şi moartea sa, vezi B. Henderson, *The Life and Principate of the Emperor Nero,* London, 1905, p. 272 ; şi K. R. Bradley, op. *cit.,* p. 213—214. Despre viaţa, procesul şi exilul lui Cassius Longinus, vezi *PIR*[2], C. 501 ; şi A. Bergener, *op. cit,* p. 111—114 ; 157. Despre pretinsul asasinat al lui Rufrius Crispinus, wezi K. R. Bradley, *op. cit.,* p. 215 ; şi M. Grant, *op. cit.,* p. 123.

27. Erich Wistrand, *The Stoic Opposition in the Principate,* în *Studii Clasice,* 18, 1979, p. 93—101, insistă asupra faptului că Nero îl bănuia pe Thrasea de ambiţii politice.

28. M. Grant, *op. cit.,* p. 62, o califică drept monstruoasă. Sursele literare cele mai importante în legătură cu aceasta sînt: PS.-SEN., *Octau.,* 44—45 ; 95—96 ; 127—129 ; 243 ; 310—376 ; 598—607 ; PLIN., *Nat Hist,* 22, 46, 1 ; IOS., *Ant. lud.,* 20, 8, 2 ; *Bel. lud.,* 2, 13, 1 ; TAC, *Ann.,* 14, 1—9 ; SUET., *Ner.,* 34, 1—6 ; PS.-LUC, *Nero,* 10 ; DIO, 61, 12—14 ; PHILOSTR, *Vita Apoi,* 4, 38 ; HIER., *Chronîc,* p. 182. Pentru analiza acestor izvoare, vezi K. Heinz, *op. cit,* p. 23 şi urm.

Despre matricid, vezi Hermann Schiller, *Geschichte des romischen Kaiserreichs unter der Regierung des Nero,* Berlin, 1872, p. 126 şi urm. ; B. Henderson, op. *cit,* p. 118 şi urm. ; E. Hohl, op. *cit.,* col. 363—369, ca şi J. Lucas, *op. cit.,* p. 99 ; 144 ; 185—188 ; şi G. Fusar Imper-atore, *op. cit.,* p. 44—46.

29. Despre cauzele politice ale matricidului, vezi M. A. Levi> 053. *cit,* p. 151—153 ; şi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. **117**—H& Despre motivaţiile sale psihologice, vezi mai ales B. H. Warminâ" ton, *op. cit.,* p. 46—47 ; şi M. Grant, *op. cit,* p. 60—62 ; **70.**

30. în legătură cu aceasta, vezi K. Heinz, *op. -it.,* p. 31.

31. Locul şi data matricidului sînt luate în discuţie de nu meroase lucrări. Vom aminti aici cîteva : J. Bicknell, *Agrippina's Villa at Bauli,* în *Classical Review,* N.S., 13, 1963, p. 261 şi urm. ; R. Katzoff, *Where was Agrippina Murdered* ? în *Historia,* 22, 1973, p. 72—78.

32. Trebuie citit la Suetoniu *(Ner.,* 34, 3) *pupillas* în loc de *papMas,* deci ochi şi nu sîni — conform opiniei lui R. Verdiere, *Le baiser d'adieu de Neron, în Hommages ă Leon Herrmann,* Bruxelles, 1966, p. 774 şi urm. ; *Â verser au dossier sexuel de Neron,* p. 13—14.

«¡ ¡r

33: A. H. Krappe, *La fin d'Agrippine,* în *Revue des Etudes Anciennes,* 42, 1940 (Melanges Radet), p. 466—472, vede în naraţia antică a sfîrşitului Agrippinei o transcriere literară a unor naraţiuni mitologice orientale şi în special a istoriei lui Semiramis. Ceea ce nu exclude deloc realitatea matricidului.

34. Pe urmele lui E. Ciaceri, Giovanni Giannelli-Santo Mazzarino, *Trattato di storia romana,* Roma, 1956, II, p. 146, cred că Seneca a fost amestecat în matricid. Acelaşi lucru îl pretinde şi Cassius Dio, care se inspiră din Pliniu cel Bătrîn. Inocenţa lui Seneca şi Burrus a fost, totuşi, demonstrată de nenumăraţi istorici moderni, ca : A. Gercke, *Seneca-Studien,* în *Jahrbuch* fur *classische Philologie,* 22, *SuppUmentband,* Leipzig, 1896, p. 159 şi urm. ; Henry de la Viile de *Mirmont, Afranius Burrus,* în *Revue de Philologie,* 34. 1910, p. 73 şi urm. ; în special p. 95—96 : A. Momigliano, op. *cit.,* p. 716—717 ; D. Gills, *The portrait of Afranius Burrus in Tacitus Annales,* în *La Parola del Passato,* 18, 1963, p. 5—22, în special p. 15—17 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron, p.* 119 ; şi P. Grimal, *op. cit,* p. 44 şi 190.

Despre reacţiile opiniei publice şi atitudinea adoptată de clasele privilegiate după matricid, *vez.i* H. Schiller, *op. cit.,* p. 126 ; E. Hohl, op. *cit.,* col. 369 ; W. H. Alexander, *The Taeitean „non Uquet" on Seneca,* în *Univ. of. California Public, in Class.,* 21, 1952, P. 269—386, în special p. 310—315; şi P. Grimal, *op. .cit.,* p. 190.

CAPITOLUL AL III-LEA

inspiraţia politică şi Ideologică

Structură autonomă în sinul sistemului iulio-claudian. neronismul este rezultanta mai multor forţe. Una dintit ele e chiar personalitatea împăratului — ea însăşi sumă a unor vectori psihici şi individuali, dar în egală măsură contextuali { dar un rol bine determinat în acest proces istoric l-au avut forţele materiale şi umane, ideile şi necesităţile sociale. Diferite forţe s-au înfruntat cu o intensitate de multe ori dramatică, determinînd, la rîndu-le,- transformări profunde care au afectat sistemul în întregul lui, dat şi sub-sistemele. Nero însuşi a evoluat pe parcursul celoi paisprezece ani de domnie, conservînd în acelaşi timp anumite opţiuni fundamentale. Ca să dea răspuns unei situaţii complexe, el a fost nevoit să-şi schimbe din cînci în cînd strategia şi să multiplice tacticile. în jurul lui. realităţile au suferit transformări. Ca şi oamenii, de altfel

MORALĂ ŞI POLITICĂ LA ROMA

Se impune, înainte de toate, o constatare : în acest prirn secol al erei noastre, realitatea realităţilor este Imperiul Romanii, mai ales după tentativele nereuşite de restaurare a Republicii din 41 şi 42, îşi dau seama că o întoarcere îîntrecut este de acum înainte imposibilă. O imposibilitate pe

care chiar vocabularul politic o subliniază : termenii care fac distincţie intre Imperiu şi Republică abundă. Veîleius Paterculus exaltă în August acel *conditor* — „fondator" — al unei noi structuri politice, iar Tacit opune „vechilor stări de lucruri ale poporului roman" sau „vechiului stat"" *(Ann.,* 4, 32, 1 : *neleres populi Romani res* şi *ibid.,* 6, 57, 4 : *uetus res publica),* adică ;,statului liber" *(libera res publica),* „dominarea realităţii romane" *(ibid.* 6, 57, 4 : *rei publicae arbitriuvi), principat us* sau *imperium* — „principatul" sau „imperiul-'.

Deşi moştenirea ei morală dăinuie încă, tradiţia republicană se stinge încet şi irevocabil. Cei mai tradiţionalişti dintre senatorii romani se mărginesc la critici parţiale, individualizate, vizîndu-1 pe cutare sau cutare împărat, fără a contesta însă sistemul în sine, noua ordine. O ordine care, încetul cu încetul, se fixează solid '. Roma e din ce în ce mai mult privită ca o cetate aleasă de zei, invincibilă şi eternă, desemnată să asigure popoarelor pacea şi dreptatea. Cu alte cuvinte, statul roman îşi descoperă vocaţia imperială, adică ecumenică : el este statul universal. Regatul părţilor, monarhie „civilizată" pe care romanii n-au cucerit-o încă, e singurul care se împotriveşte acestei ambiţii. Trebuie să precizăm totuşi că, la epoca de care vorbim, aceste teme nu sînt chiar atît de aprins discutate, cum se va întîmpla mai tîrziu, sub Antonini şi către sfîrşitul lumii romane[2]. Ceea ce interesează în primul rînd este personalitatea conducătorilor. întrucît totul, pare că atîrnă de puterea lor, politologii şi intelectualii le analizează faptele şi gesturile, cuvintele, obiceiurile, caracterul, spre a zugrăvi portretul monarhului ideal. Sigur că acest lucru obligă uneori la prudenţă.

Iată, prin urmare, rolul important pe care începe să-1 joace de acum înainte morala. In spaţiul ei, se formulează critici şi aspiraţii. Iar în numele ei, sînt discutate calităţile Şi defectele principilor, viciile şi virtuţile lor. Astfel, pe nesimţite, se produce opoziţia între cei „buni" şi cei „răi". Această bipolarizare nu este nouă, dar ea capătă proporţii şi îşi va găsi expresia desăvîrşită sub pana lui Tacit.

Cel bun, *bonus,* este un introvertit, o fiinţă austeră, Moderată şi virtuoasă. Cel rău, *malus,* este un extravertit, un frivol şi un extravagant dedat viciilor. Cei buni. *bont,* s«rşesc întotdeauna prin a cădea victime celor răi. La Tacit, Aceste trăsături se formalizează. Pe cei buni. *boni,* îi caracterizează circumspecţia *(prudentia),* fidelitatea neconditio-

nată *(obsequium),* pudoarea. Infamia *(rubor, dedecus)* îi ocoleşte. Credincioşi vechilor obiceiuri *(ueteres mores).* ei dau dovadă de severitate, de lealitate, de temperanţă *(seueritas, fides, temperanlia) :* într-un cuvînt, simbolizează virtutea. Cei răi, *mali,* cumulează trăsăturile contrare : agresivitate, perfidie, ambiţie neînfrînată, rapacitate, desfrîu, dispreţ faţă de opiniile societăţii, poftă de răzvrătire. Pe deasupra, ei se vădesc a fi, în epoca lui Nero — conform opiniilor lui Persius, Lucan, Thrasea si chiar Seneca — oportunişti şi tiranici [3].

REGELE ŞI TIRANUL*

Dihotomia aceasta domină gîndirea morală a primului secol. Eâ este în acelaşi timp temelia şi rezultatul, infrastructura şi suprastructura unui alt cuplu, de data aceasta politic — rege *(rex) şi* tîran *(tyrannus)* —, cuplu pe care ea îl va asimila şi transforma, moralizîndu-1. E de la sine înţeles că „regele" apare întotdeauna ca un *bonus,* în timp ce „tiranul" este, fără excepţie, un *malus.* Trăsăturile specifice celor *mali* le regăsim la Caligula şi mai ales la Nero.

Situaţia nu s-a prezentat însă întotdeauna în acest fel. Pe vremea Republicii, *tyrannus* era sinonim cu *rex.* în timpul Imperiului, *rex* îşi pierde orice tentă negativă. în ochii senatorilor, ca şi ai oamenilor de litere, *regele* apare de acum înainte ca opusul *tiranului.*

Sub Iulio-Claudieni, în practică, „principele [este] stăpîn absolut : *imperium* [îl înalţă] deasupra legilor" [4]. împăratul reprezintă legea ca atare şi face figură de intermediar, ba chiar de chezaş al graţiei divine : iată o trăsătură caracteristică acestui secol de renaştere. Toţi cezarii au căutat, cum e şi firesc, să întărească această putere aproape nelimitată. De la un împărat la altul, diferenţele sînt minime. Şi totuşi politologii le reţin, ele oferindu-le posibilitatea să menajeze anumite sensibilităţi, care erau moştenite de la vechea mentalitate. Astfel se explică distanţa care-i separă pe un August şi un Tiberiu de un Caligula şi un Nero.

Cei dintîi — cel puţin la începutul domniei lor — au respectat tradiţia, au militat pentru o constituţie aparent mixtă, amestec de monarhie, aristocraţie şi democraţie, şi nu s-au atins de privilegiile aristocraţiei. în schimb, cei-

lalţi au încercat să elimine tcate vestigiile regimu!::i republican şi să instaureze rapid o monarhie teocratica^ de tip greco-oriental, fundamentată pe principiile antoniene ale „democraţiei regale". Scriitorii care propovăduiesc acest model sînt greci. Pentru ei, nu Roma cea de neînvins reprezintă centrul Imperiului, ci -însuşi principele. Lumea este un cosmos guvernat de providenţa divină, iar împăratul, simbolul unităţii acestuia. El este intermediarul între lumea celestă şi omenire.

Iată, aşadar, deosebiri care par să legitimeze opoziţia dintre rege şi tiran. Oficial, distincţia aceasta nu se aplică Iulio-Claudienilor. Dar ea va deveni destul de repede o temă de meditaţie în şcolile retorice şi un loc comun al literaturii. epocii. încă din primele lecţii, copilul învaţă să-i urască pe tirani şi să-i admire pe tiranicizi. Dascălii le arată că regele este bun şi clement, că respectă dreptatea, ca ţine seama' de opiniile celor mai buni cetăţeni, că se comportă, de fapt, ca un părinte faţă de supuşii săi, care sînt oameni liberi, şi nu sclavi. Tînărul discipol învaţă, de asemenea, că tiranul este egoist, capricios, dispreţuitor în faţa dreptăţii, că este asemănător unui animal sălbatic. De fapt, prin idealizarea portretului unui *rex* sau, invers, prin îngroşarea imaginii blestemate a unui *tyrannus,* se încearcă o înrîurire asupra condiţiei moi'ale şi politice a principelui.

Toate aceste dezbateri nu afectează, de altminteri, în acelaşi mod, diversele pături ale societăţii. Pentru aristocraţie, împăratul care practică o politică contrară intereselor ei este „rău", în timp ce „bun" este acela care-o protejează şi îi menajează susceptibilităţile de clasă dominantă. Plebea Romei, fără a fi înzestrată cu o adevărată ideologie, aşteaptă totuşi ca cezarii să vină în întîmpinarea nevoilor ei, să se intereseze de popor şi de soarta capitalei. Prea puţin interesaţi de opoziţia *rex I tyrannus,* plebeii, dincolo de diviziunile lor interne, sînt în mod special ataşaţi casei lui Germanicus "'. Cît despre locuitorii provinciilor şi militari, ei se arată prea puţin preocupaţi de felul în care principele este privit la Roma ; important e c el să dea dovadă de calităţi administrative şi să nu le interesele.

în schimb, intelectualii si filosofii sînt profund intere- i de dezbaterile ideologice, chiar dacă, adesea, proxin n medii sociale umile : concepţiile lor politice coincid de obicei cu vederile aristocraţiei senatoriale. Pentru stoici,

regele, sau mai degrabă ..regele drept" *(rex iustus).* trebuie să se comporte cu demnitate ; să fie capabil să guverneze — *capa.v imperii* — spre binele societăţii. Ei încearcă să acţioneze asupra spiritului principelui, pentru ca ,,puterea teribilă pe care acesta o deţine să fie dominată de raţiune şi nu de capriciile sale" [6]. In cazul în care eforturile lor sînt zadarnice, stoicii se refugiază într-o atitudine de pasivitate ursuză sau se retrag din viaţa politică.

ISTORIA UNUI MODEL : MONARHIA ANTONIANA

Modelul monarhic conceput de Marcus Antonius se baza pe ideea conform căreia conducătorul de stat era un om învestit cu graţie divină şi. ca atare, se bucura de o relaţie privilegiată cu zeii. Întocmai ca regii elenistici, el tindea spre universalitate. Această teologie a puterii a constituit, de altfel, o sursă de' inspiraţie şi pentru alte proiecte monarhice, mai puţin orientalizante decît al său. Sub Marcus Antonius, cultul conducătorului s-a dezvoltat neîncetat, ajungîndu-se chiar, în anumite părţi ale Impc riului, la a-1 identifica pe suveran cu divinităţile localt. Sub masca unei doctrine compozite de inspiraţie monarhică, aristocratică şi ..democratică" totodată, August disi mulase de fapt un absolutism în toată regula. Marcu: Antonius îşi revendicase acest absolutism, îmbinînd < teocraţie de tip elenistic cu o democraţie regală, aceea a suveranului clement, virtuos, pios şi drept, care cobora în mijlocul mulţimii[7].

Casa lui Germanicus s-a dovedit fidelă acestui model. Antonia, mama lui .Germanicus, a încercat să ducă mai departe moştenirea tatălui său, păstrînd permanente legături cu micii monarhi orientali, cum a fost, de exemplu, Herodes din Iudeea. Fiul ei, Germanicus, şi-a cîştigat o imensă popularitate, atît în rîndul plebei romane, cît şi printre senatori. Un puternic curent hagiografic a făcut din el, dacă nu chiar restauratorul Republicii, cel puţin un ;,prinţ" liberal. In realitate, Germanicus a fost precursorul, mai abil şi mai prudent, al fiului său, Gaius-Caligula şi, fără îndoială, a vrut şi el să-şi întărească puterea, urmînd modelul antonian. Extrem de elenizat, el a vizitat în mai multe rînduri lumea în a cărei limbă scria ; purta în mod curent veşminte greceşti şi nu-şi ascundea respectul

pentru instituţiile elenistice sau admitaţia po-ni.ru antichităţile egiptene.

Dar abia sub domnia fiului său. Gaius-Caligula, ideile antoniene vor prinde în mod concret formă. Crescut în casa bunicii sale, mare admiratoare a valorilor elenistice, Gaius-Caligula a învăţat din fragedă pruncie să-1 admire pe străbunicul său Antonius, să respecte regalitatea orien tală, pe care acesta o instaurase, şi, în egală măsură, valorile greceşti. Chiar dacă uneori îşi proclama doctrina ca fiind de inspiraţie augusteică, îi iubea mult mai mult pe Hercule şi pe Dionysos — acesta din urmă identificat cu zeul egiptean Serapis — decît pe Apollo, divinitatea fondatorului Imperiului. Gaius Caligula se considera pe sine ca un „nou soare" *(Inscriptiones Graecae ad Res Ro~ manas Pertinentes,* IV, 145). El a împins despotismul teocratic şi exaltarea virtuţilor divine ale împăratului dincolo-de limitele acceptate de romani ca normale. In timp ce alţi cezari refuzau anumite onoruri divine, el, cel puţin în scrisoarea adresată locuitorilor din Alexandria, acceptă aceste onoruri şi se mulţumeşte doar să limiteze numărul Statuilor pe care aceştia intenţionau să i le ridice *(Inscrip tiones Graecae,* VII, 2711 : ILS, 8792). Suetoniu rezumă astfel aceste ambiţii : „Puţin a lipsit să nu ia de îndată diadema şi să substituie regalitatea ficţiunii principatului. Din momentul în care însă anturajul lui 1-a făcut să creadă că s-a ridicat deasupra principilor şi regilor, şi-a asumat în întregime măreţia zeilor'- (SUET., *Cal."22.* 2—3) [s].

;

CLAUDIU AUGUSTEICUL

Urmaşul său, Claudiu, pune capăt tentativei de orientalizare a Imperiului. Arta triumfală revine la temele cu mare trecere în epoca lui August. Claudiu însuşi se compară cu August şi promite să repună în vigoare programul alcătuit de fondatorul principatului (TAC, *Ann.,* 12."ll. 1 ; SUET., *CI.,* 11, 2). Claudiu arborează o moderaţie eu totul tradiţionalistă, încearcă să stimuleze activitatea senatului 51 să frîneze progresul cultelor orientale. Legendele de pe Monede dovedesc importanţa pe care o aveau în ochii lui [0] Justiţie şi o Providenţă puse în slujba Imperiului : uneori aceste legende monetare îi asociază pe Claudiu şi August, ^prezentaţi împreună. Unele monumente triumfale celebrează principiile şi simbolurile augusteice. Scrisoarea lui

Claudiu câtre locuitorii Alexandriei se referă, de altfel, la August [9].

Cu toate acestea, tendinţele antoniene şi idealul monarhiei teocratice îşi păstrează prestigiul în anumite medii. La curte, Messalina, fiica Domitiei Lepida, nepoata Antoniei — ea însăşi fiica lui Antoniu şi a Octaviei —, se dovedeşte a fi o înflăcărată partizană a acestei tendinţe. 0 camee, păstrată la muzeul din Haga, îl arată pe Claudiu, sub înfăţişarea regelui zeilor, într-un car tras de doi centauri. Messalina, Britannicus şi Octavia îl însoţesc. Unul din centauri calcă în picioare dpi barbari — aici e o aluzie la victoria repurtată de Claudiu în Britannia. împăratul poartă însemnele ornamentale ale lui Iupiter Capitolinul, dar'cortegiul său adoptă un evident caracter bacchie, carul centaurilor fiind, prin tradiţie, apanajul lui Dionysos. Această tradiţie, de origine alexandrină, se inspiră din misticismul bacchie al vechilor regi ai Egiptului elenistic. Există şi alte mărturii care trădează acest ataşament persistent al Orientului faţă de doctrinele" antoniene, ca şi eforturile de a include politica lui Claudiu într-o perspectivă elenizantă şi teocratică.

De altminteri, în ciuda principiilor sale augusteice, afişate în mod oficial, Claudiu a încercat, la rîndul său, să întărească orientarea absolutistă, adică bazele autocratice ale sistemului Iulio-Claudienilor [10]. A consolidat structurile statului, a accentuat centralizarea, a dezvoltat birocraţia, a creat cabinetul şi birourile imperiale, alcătuite din liberţi şi însărcinate să controleze administraţia statului pînă la hotarele Imperiului. Tot sub domnia lui, a crescut rolul cassei centrale imperiale, fiscul *(fiscus Caesaris),* în detrimentul trezoreriei senatoriale *(aerarium).* Funcţionarii săi au desfăşurat o activitate intensă, dovedită de numeroasele edicte ale principelui şi de bogata corespondenţă administrativă. Activ pe plan legislativ şi juridic, Claudiu a fost în egală măsură şi un neobosit constructor : a mărit cîteva porturi, a deschis drumuri noi, creînd echipamentele necesare, a construit temple, antrepozite şi apeducte ; într-un cuvînt, a favorizat urbanismul. Tot lui 1se datorează lărgirea incintei sacre a Romei, aşa-numitul *pomerium.* Şi-a exercitat puterea de cenzor, a acordat cit uşurinţă cetăţenia romană provincialilor şi a facilitat accesul acestora în senat. Fidel politicii externe defensive şi pacifice inaugurate de August, i-a conferit o mai mare supleţe. în 43, Claudiu a cucerit Britannia iar, mai apoi,

în Orient, a transformat statele clientelare în provincii romane, anexînd oficial Tracia, Lycia şi Iudeea. în vest, Mauretania a cunoscut aceeaşi soartă, în timp ce prezenţa militară romană pe ţărmul septentrional al Mării Negre a fost consolidată.

Cercurile oamenilor de afaceri, alcătuite în special din liberţi şi cavaleri, au încurajat această expansiune, chiar limitată. în schimb, Claudiu, dimpreună cu birocraţia sa centralizatoare şi anexionistă, s-au ciocnit de o puternică opoziţie din partea forţelor senatoriale tradiţionaliste. Cîteva agitaţii şi comploturi au reuşit să configureze o veri tabilă opoziţie împotriva regimului său, opoziţie pe care împăratul, evident, s-a străduit să o anihileze. Prin ur mare, asistăm la o creştere considerabilă a numărului de procese intentate senatorilor şi chiar cavalerilor, deşi administraţia favoriza ordinul ecvestru, pe care, de altfel, se baza, tot aşa cum un real sprijin găsea politica lui Clau diu în armată, şi în special în cohortele pretoriene.

>

Totuşi, sarcina de a desluşi în complexul demers politic şi administrativ al epocii rolul personal al lui Claudiu rămîne dificilă. în această privinţă, izvoarele antice sînt extrem de contradictorii. Multe dintre ele insistă asupra defectelor fizice : într-adevăr, împăratul, pe lîngă faptul că era bîlbîit, mai şi şchiopăta. Mai aproape de realitate pare a fi Tacit,, care îl prezintă ca pe un savant de cabinet, pregătindu-şi îndelung discursurile, nelipsite, de altfel, de o oarecare eleganţă (TAC, *Ann.,* 13, 3, 6). Claudiu era timid şi îi plăceau mîncărurile alese. în anumite situaţii, putea fi brutal şi crud. Neputincios, se pare, în faţa unor probleme ridicate de viaţa de curte sau de familie — inclusiv în problema succesiunii sale — el lua totuşi de unul singur deciziile politice cele mai importante. Nu e mai puţin adevărat că se lăsa influenţat de anturajul său, în care prezenţa unor senatori — Lucius Vitellius, spre exemplu — Şi cavaleri era foarte activă. Un rol politic important^ au avuţ şi liberţii casei sale, în special aceia care conduceau tarile birouri administrative. Să-i cităm în acest sens pe Lallistus, a *libellis,* responsabil cu cererile şi sesizările adresate cezarului, pe Narcissus, *ab epistulis,* însărcinat eu corespondenţa imperială, pe Pallas, *a rationibus,* şeful "nanţelor, pe Polybius etc. . Soţiile lui Claudiu n-au şovăit, nici ele, să se amestece

mtrigile de la curte. A fost cazul Messalinei, apoi al

* ' pe care, la insistenţele lui Pallas, Claudiu a

luat-o de nevastă la îneeputul anului 49, după ce o trimisese la moarte pe Messalina, care îl înşela şi intenţiona să-] răstoarne. Agrippina îi era nepoată de frate, fiind fiica lui Germanicus. Spre sfii şitul anului 49, ea fusese investită cu titlul de *Auguxta,* ti ii u pe care, ele pe vremea domniei lui August, nici o împărătească nu-1 mai dobîndise. Stau mărturie în acest sens monedele bătute în jumătatea orientală a Imperiului, pe care ea apare fie singură, fie împreună cu Claudiu (M. Fraaîlwood, nr. 502). Cei doi soţi sînt uneori zeificaţi şi asociaţi cu zeiţa Artemis (M. Smallwood, nr. 139). In Egipt, unele monede o identifică pe Agrippina cu zeiţa protectoare a Nilului şi a recoltelor, Euthenia. Nici un suveran roman nu acordase pînă atunci atîtea onoruri soţiei sale în viaţă ". Ambiţioasă şi vicleană, deşi cu o fire colerică şi vindicativă, Agrippina a exercitat o influenţă politică mult mai profundă decît Messalina. Încă de prin 50—51, se profilează, datorită acestei femei, principalele elemente ale acelui dispozitiv istoric pe care l-am, numit „epoca lui Nero'". Distantă şi severă cu fiul ei Lucius, Agrippina a înlesnit ascensiunea acestuia spre tron, fără îndoială pentru că îl iubea, dar şi pentru că spera să-şi exercite puterea în numele lui.

IVIREA UNUI MOŞTENITOR

Nero îşi începe ..cariera politică" încă pe vremea Messalinei, cînd, cu prilejul jocurilor seculare organizate de Claudiu, cîştigâ bunăvoinţa spectatorilor, începînd astfel să se bucure de o largă popularitate. La puţină vreme după căsătoria mamei sale cu Claudiu, deci în cursul anului 49, Seneca, după cum am văzut, este angajat ca preceptor al lui Lucius. Spre si'îrşitul aceluiaşi an, Agrippina, împreună cu Seneca. organizează logodna lui Lucius cu Octavia (TAC. *Ann.,* 12, 9 ; DIO, 60, 5, 7). Evenimentele se succed de acum cu rapiditate ; la începutul anului 50, Agrippina îl convinge pe Claudiu să-1 adopte pe Lucius, invocînd, fără îndoială, bătrîneţea împăratului şi vîrsta fragedă a lui Britannicus, care abia împlinise opt ani. Nero, avînd doisprezece, avea să-i fie protector. Nu este exclus ca împărăteasa să fi invocat şi faptul că fiulei era extrem de popular, că se trăgea din neamul lui Germanieus şi că prin vinele lui curgea sîngele lui August. De altminteri, precedentele nu lipseau : şi Tiberiu îl adoptas"

cândva pe Gerrnanieus, deşi avea un fiu. în plus, această adopţiune nu-1 îndepărta pe Britannicus de la succesiune.

După documentele Fraţilor Arvali. ceremonia a avut loc exact în 25 februarie' 50 *(CIL,* VI, 2040, 2045 ; M. Smalhvood, nr. 20—21). Băiatul şi-a schimbat deci numele din Lucius Domitius Ahenobarbus, mai întîi în Tiberius CJaudius Nero *(ILS,* 224 : M. Smallwood, nr. 103), apoi, după puţin timp, în Nero Claudius Caesar Drusus Gerrnanieus (M. Smallwood, nr. 100 şi 104), revendieîndu-se astfel din Claudienii cei mai importanţi şi din Iulius Caesar, cel mai ilustru dintre Iulieni : se profilau astfel primele pretenţii la tron.

în 4 martie 51, Nero îmbracă toga virilă (TAC, *Ann.,* 12, 41, 1 ; DÎO, 60, 33, 2 c) ; copilăria sa luase sfîrşit. Monedele de aur bătute la Roma îl proslăvesc ca membru al marilor colegii sacerdotale şi prinţ al tineretului *(Coins of the Roman Empire in the British Museum,* I. p. 176, nr. 90 : M. Smallwood, nr. 104, ratificat de TAC, *Ann.,* 12, 41, 2), Fraţii Arvali îl consideră moştenitorul autentic al Imperiului (M. Smallwood, nr. 15—*W).* Funcţiile şi demnităţile pe care Nero le cumulează m această perioadă îl desemnează pe faţă ca urmaş al lui Claudiu. Cu prilejul aceleiaşi ceremonii — îmbrăcarea togii virile —• Claudiu îşi multiplică darurile către soldaţi şi plebe, iar lui Nero i se promite consulatul la împlinirea vîrstei de douăzeci de ani şi i. se acordă o putere proconsulară în exteriorul Romei (TAC, *Ann.,* 12, 41, 2—3). Fiind plecat pentru cîtva timp din capitală, ca să asiste la serbările latine ale lui Iupiter, ce se desfăşurau de obicei pe colina albană, împăratul îl însărcinează pe Nero, în absenţa sa, cu controlul administraţiei Romei, con£erindu-i, cu această ocazie, responsabilitatea de prefect. în 53, poate chiar mai devreme, are loc căsătoria cu Octavia (TAC, *Ann,,* 12, 58. 1 ; SUET., *Ner.,* 7, 9). încetul cu încetul, Nero începe să se impună ; în discursuri abil alcătuite, datorită sfaturilor lui Seneca, pledează pentru cauza cîtorva oraşe : Bononia (Bologna), Hion, Rodos şi Apameea din Siria, ţesînd astfel în jurul numelui său o întreagă reţea de simpatii.

_ Nici un alt moştenitor nu se bucurase vreodată de ªtîtea onoruri ca Nero '-. Totuşi, drumul care duce spre nu e lipsit de obstacole. Partizanii lui Britannicus nu cu mîinile în sîn ; ba dimpotrivă, îşi măresc efortu-e pentru a-1 împiedica pe Nero să-şi atingă ţelul. In culisele puterii, lupta pentru Imperiu începe să fie dură.

Britannicus îşi dispreţuieşte fratele vitreg. întîlnindu-1 întîmplător, simulează neatenţia şi îl salută numindu-1 Domitius. în rîndul gărzii pretoriene, destul de mulţi ofiţeri sprijină cauza lui Britannicus (TAC, *Ann.,* 12, 41, 5—6 ; SUET., *Ner.,* 7, 1). Dacă, în general, monedele trădează preferinţa contemporanilor pentru Nero, cele din Asia Mică şi Africa pun pe acelaşi plan cele două vlăstare ale casei imperiale. Acelaşi lucru se întîmplă şi cu unele inscripţii (M. Smallwood, nr. 105 şi 108 : *CIL,* VI, 922). Un sesterţiu din această vreme îl reprezintă chiar, singur, pe Tiberius Claudius Caesar Britannicus *(BMC, Imp.,* 1, p. 196, nr. 226 : M. Smallwood, nr. 105 b). Moneda datează de prin 53—54 e.n. Dată semnificativă, întrucît, în 54, Claudiu pare să-şi modifice inte'nţiile în legătură cu Nero. îl îmbrăţişează acum cu căldură pe Britannicus, declarîndu-i că ar vrea să-1 vadă îmbrăcînd toga virilă. E posibil să se fi gîndit chiar la o modificare a testamentului (TAC, *Ann.,* 12, 65 ; SUET., *Ner.,* 43, 1, 2 ; 44, 1).

Anumiţi partizani ai lui Britannicus încep să intre în alertă : a sosit clipa ca fiul autentic al împăratului să răstoarne situaţia şi să-1 înfrîngă pe Nero. Printre aceştia se află şi libertul Narcisius. Dar moartea lui Claudiu, naturală sau provocată, le va tăia elanul şi speranţele : Nero devine împărat al Romei pe cînd avea şaptesprezece ani.

ÎNCEPUTUL DOMNIEI

Tînărul Nero reuşeşte să acapareze domnia printr-un „golpe", printr-un „putsch", pus la cale în cele mai mici amănunte de mama sa, care nu a acţionat în nici un moment la întîmplare. Să nu uităm că Nero devenise fiul cel mare al lui Claudiu, că descindea din Germanicus şi din August. Iată tot atîtea motive care legitimează, în ochii Agrippinei şi ai multor altora, măsurile pe care ea le ia pentru a-1 îndepărta definitiv pe Britannicus de la tron : nu plănuia însuşi Claudiu să desemneze doi succesori, în loc de unul ?

Să-şi fi otrăvit Agrippina soţul ? E dificil să răspundem categoric la o asemenea întrebare. Tacit şi Suetoniu o acuză fără ocoluri. împărăteasa ar fi pregătit, cu ajutorul Locustei, o otravă, pe care — conform celor relatate de Cluvius Rufus — Halotus, degustătorul bucatelor împărăteşti, i-ar fi administrat-o lui Claudiu. întrucît acesta din

urmă întîrzia să moară, Agrippina l-ar fi convins pe medicul Xenofon să utilizeze o a doua otravă, care ar fi pus capăt zilelor împăratului (TAC, *Ann.,* 12, 66—67 ; SUET., *CI-,* 44, 3—7). Şi alte izvoare confirmă versiunea otrăvirii. Dar, în afară de Seneca — bineînţeles că acesta nu se putea ralia unei asemenea versiuni a morţii lui Claudiu — foarte mulţi ezită — e cazul lui Flavius Iosephus — sau evită pur şi simplu să adopte o poziţie clară — precum Philostrat sau Orosius [13].

Credem că, într-adevăr, trebuie să avem îndoieli, mult mai multe decît în cazul lui Britannicus. Un argument în acest sens este, în primul rînd, vîrsta împăratului. Se adaugă şi lăcomia lui : a fost, poate, victima unei indigestii sau a unei maladii intestinale ? ! sau poate, cine ştie, a unei simple apendicite ? ! La fel de posibil e să se fi produs, de fapt, o otrăvire cu totul accidentală, întrucît, în acea zi, împăratul mîncase ciuperci. Dar toate acestea rămîn simple ipoteze. Un lucru însă pare ciudat şi tulburător : e vorba de o circulară, trimisă în Egipt de administraţia imperială la scurt timp după urcarea pe tron a lui Nero, în care noul cezar este lăudat cu emfază : în schimb, despre moartea lui Claudiu se vorbeşte puţin, poate mult prea puţin [11]. Putem aşadar să credem că împăratul Claudiu a fost în mod deliberat otrăvit, la ordinul soţiei sale.

Venirea la domnie a lui Nero a fost minuţios pregătită. Claudiu moare în cursul nopţii, dacă nu chiar mai înainte. Suetoniu afirmă că decesul împăratului a fost ţinut secret, pentru ca totul să poată fi aranjat în linişte *(CI.,* 45, 1). Ţinîndu-se seama de sfaturile astrologilor, totul începe în 13 octombrie, către orele unsprezece ale zilei. Atunci sînt deschise larg uşile palatului imperial. Nero înaintează către cohorta pretoriană de serviciu în acea zi, însoţit de Burrus şi, probabil, de liberţii imperiali cei mai importanţi, în ciuda şovăielilor cîtorva soldaţi, care îl caută cu privirea pe Britannicus, reţinut în interiorul palatului de Agrippina, cohorta îl proclamă pe Nero împărat al Romei salutîndu-1 ea *imperator.* Cu abilitate, Burrus a reuşit să-i convingă pe pretorieni. Din acest moment, lucrurile se desfăşoară cu rapiditate. Soldaţii din gardă îl urcă pe Nero într-o lectică şi îl transportă în tabăra lor, unde se [a]flă grosul trupelor. Aici, adresîndu-se oştenilor, Nero le Promite un substanţial *donatiuum,* egal cu cel oferit cîndva de Claudiu : cincisprezece mii de sesterţi pentru fiecare pretorian. Soldaţii ratifică hotărîrea tovarăşilor lor

şi astfel ia sfîrşit întronarea militară a lui Nero. Urinează întronarea senatorială, simplă confirmare a celei precedente, care are prioritate. Cu aceeaşi rapiditate, spre a nu lăsa timp partizanilor lui Britannicus să acţioneze în vreun fel, Nero se îndreaptă spre senat. Dezbaterile încep pe la orele paisprezece, printr-un discurs al lui Nero pregătit de Seneca, şi se sîîr-şesc o dată cu căderea serii, în jurul orelor optsprezece. în intervalul cîtorva ceasuri, Nero a devenit împărat (TAC, *Ann.,* 12, 69 ; SUET.. *Ner.,* 3 ; DIO, 61, 3).

Vestea ajunge rapid în provincii, care se înclină fără urmă de ezitare. Guvernatorii au ştiut să stîrnească entuziasmul, uneori sincer, al acelora pe care tinereţea lui Nero îi seduce şi care se simt apăsaţi de birocraţia claudiană. In Egipt, la 175 de kilometri la sud de Memphis, soseşte circulara de care pomeneam mai înainte. E vorba, de fapt, de un papirus al cărui text, redactat pentru funcţionarii subalterni de unul dintre superiorii lor, este o variantă a unei alte circulare, de data aceasta adresată de administraţia imperială prefectului din Egipt şi principalilor săi adjuncţi. Sînt indicate aici diversele ceremonii care vor celebra venirea la domnie a lui Nero : mulţumiri înălţate zeilor, sacrificii etc.

Egiptenii l-au salutat pe împărat aşa cum odinioară obişnuiau să-şi salute faraonul. Venirea lui Nero la putere, spune circulara, este purtătoarea unei speranţe universale. Se află înscrise în acelaşi text o sumedenie de titluri pompoase, inspirate de obiceiurile locale, împăratul fiind numit, rînd pe rînd, ..izvor al tuturor bunurilor" şi. geniu bun al universului. După cum arată această terminologie, ne aflăm de acum înainte în plină doctrină antoniană.

VIRTUTE REGALĂ ŞI ELENISTICA

în timpul domniei sale, Nero a practicat două strategii diferite, deşi s-a lăsat călăuzit numai de doctrina antoniană şi cultul acesteia pentru virtutea regală şi elenistică. Această doctrină a impus celor două strategii un ţel comun : organizarea Imperiului potrivit modelului elenistic, şi obiective specifice : unitatea romanilor în spiritul respectului pentru tradiţiile italice, în primul caz, crearea unui nou. cod' socio-cultural şi răsturnarea vechilor instituţii, în cel de-al doilea.

Arhe pănton agathân, spunea deci circulara către egipteni din 17 noiembrie : Nero, ,.izvor al tuturor bunurilor". Se manifesta asti'el recunoştinţa unei ţări întregi pentru un suveran care oferea supuşilor săi tot ce le era necesar, în special în momentele revărsării Nilului. Aceeaşi fervoare se regăseşte chiar şi în numele triburilor alexandrine sau în unele documente care fac din Nero „salvatorul şi binefăcătorul umanităVii" [15]. Vocabularul este semnificativ în această privinţă : cuvîntul *châris* — „graţia" — revine deseori, ca şi verbele care ţin de acelaşi cîmp semantic. Acest „charism" imperial este cu atît mai semnificativ, cu cit Nero, la începutul domniei sale — adică în epoca mărturiilor egiptene consemnate mai sus — dorea să apară, chiar şi în ochii egiptenilor, ca moderat. într-o scrisoare redactată de cabinetul imperial şi adresată unor greci din Egipt, el laudă bunele intenţii pe care supuşii din această parte a Imperiului le-au manifestat cu prilejul venirii sale la domnie, acceptă unele omagii — statui şi tronuri purtate în timpul procesiunilor, felurite imagini ale împăratului etc. —, dar refuză altele : cutare templu sau cutare sanctuar, manifestări prea explicite ale divinizării sale.

' Deşi împăratul este considerat reprezentant al zeilor, divinizarea nu este totală. îl mai caracterizează şi o altă trăsătură, de data aceasta una umană, moştenită de la regii elenistici : virtutea. în Egipt, principatul se îndreaptă, într-adevăr, către o autocraţie de tip oi'iental, potrivit modelului faraonic şi lagid. De-a lungul întregii sale domnii, Nero va tinde către acest ideal al basileului elenistic. în sfera conceptului de virtute regală — *arete, idrtus* — el dă prioritate dimensiunii de „magnific", adoptînd anumite elemente ale liturghiei aulice elenistice, expresie concretă a doctrinei teocratice [ly].

Nero acorda o atenţie cu totul specială Egiptului şi politicii egiptene. Să nu uităm că era cel mai tînăr împărat pe care romanii îl avuseseră vreodată ;~ la fel de tînăr ca unii dintre faraonii sau suveranii elenistici. Ceea ce i-a atras dintru început simpatia egiptenilor. Şi iarăşi să ne aducem aminte că Nero i-a avut ca dascăli pe Seneca — filosoful care petrecuse mult timp pe pămîntul faraonilor — şi pe Chaeremon, stoicul egiptean.

Această mistică a virtuţii regale şi elenistice nu s-a limitat, de altfel, la teritoriul egiptean. Ea s-a propagat şi în provinciile septentrionale, aşa cum dovedeşte coloana

din Mainz. Celebrînd supYmerea lui Tiridate din Armenia, trofeul proslăveşte triumful acelei *avele* regale. Acest lucru constituie, de fapt, o premieră în arta romană occidentală. Pînă atuftci; artiştii atribuiau victorii'e soartei, norocului şi divinităţilor. Dimpotrivă, Nero afirmă că succesele sale pe plan politic sau militar se datorează în exclusivitate virtuţii sale. El se află undeva deasupra legilor, şi chiar a destinului, datorită calităţilor excepţionale cu care l-au înzestrat zeii, dar şi datorită propriei lui forţe. Omul acesta care n-a mers niciodată pe un cîmp de luptă a fost de douăsprezece ori aclamat ca *imperator,* titlu pe care soldaţii îl acordau de obicei generalilor ce dobîndiseră mari victorii sau, începînd cu domnia lui Tiberiu, împăraţilor Romei, pe care comandanţii îi reprezentau [17]. Să nu uităm Grecia, unde Nero va fi numit *cosmocrâtov* : „stăpînul lumii" *(Orientis Gvaeci Inscriptiones Selectae,* 668).

Nero se complăcea în această postură, care-1 arăta fie ca zeu în carne şi oase, fie asociat unei divinităţi care îi ceda o parte din forţa sa : în această părticică zeiască îşi află obîrşia strălucirea virtuţii sale regale. Ioan Chrysostomul va spune mai tîrziu că Nero voia să fie numit zeu şi „stăpîn al pămîntului şi al mării" *(Omilia IV despre Timotheu II,* 3). S-a văzut aici o exagerare şi s-a pretins că îm- -paraţii romani nu fuseseră niciodată numiţi stăpîni ai mării ; avem totuşi un exemplu contrar chiar sub domnia lui Nero : unul din triburile alexandrine şi-a luat numele de „păzitor al mării" *(phylaxithalăseios),* inspirîndu-se evident din pretenţiile cezarului [18]. Decretul votat de cetatea Akraiphie cu prilejul eliberării Greciei îl proclamă pe Nero „zeu eliberator", trecînd-o şi pe soţia sa în rîndul divinităţilor (M. • Smallwood, nr. 64, citat anterior). Un număr însemnat de monede, bătute în partea de est a Imperiului, demonstrează acelaşi lucru, Nero fiind celebrat şi aici ca „zeu" *(theos).* Deşi acest zeu nu era, de cele mai multe ori, decît un mesager al divinităţii — după cum am arătat mai înainte-—, nici un alt cezar, în afară de Gaius-Caligula, nu se bucurase pînă atunci de o asemenea cinstire. Iar Nero, viclean, profita de această divinizare, care nu făcea decît să-i sporească aura virtuţii regale.

La Roma şi în părţile de vest ale Imperiului, lucrurile s-au petrecut altfel. Desigur, Fraţii Arvali sărbătoreau în fiecare an ziua de naştere a împăratului — 15 decembrie — şi data adopţiunii sa e — 25 februarie (M. Smallwood, nr. 19—22). Dar, după descoperirea conspiraţiei lui Piso,

Nero s-a opus inițiativei de a i se înălța un templu la Roma (TAC, *Ann.,* 15, 74, 3—4), invocîixî un pretext care, de fapt, ascundea teama de a nu stîrni susceptibilitățile romanilor. Se știe că vechile obiceiuri romane refuzau divinizarea împăraților. Cu toate acestea, începînd chiar din anul 65, monede occidentale îl reprezintă cîteodată pe Nero în chip de zeu, identificîndu-1 cu Apollo citaredul. încă din 55, în urma retragerii părților din Armenia, senatul hotărîse instalarea unei statui a împăratului în templul lui Marte Răzbunătorul *(ultor),* zeul războiului. Această statuie de dimensiuni de-a dreptul divine urma să fie obiectul unui cult. Nero, pus alături de Marte, devenea *synnaos-ul* său [19]. Noul cod socio-cultural cîștiga, încetul cu încetul, tot mai mult teren.

Administrația imperială încuraja, desigur, aceste apropieri de zei, aceste amalgame. Să nu uităm că Nero era, înainte de toate, prezentat ca mesager al zeilor. Virtutea și geniul său erau calități divine ; nu mai puțin divine erau Prosperitatea, Pacea și Salvarea universală aduse de el. Și în această privință stau mărturie denumirile triburilor alexandrine. După eliminarea conjuraților pisonieni, monedele de aur îl reprezintă pe împărat asociat conceptelor divinizate de *Salus* și *Securitas.*

Nu de puține ori ni se înfățișează un Nero alăturat zeului suprem, adică lui Iupiter, și în special lui Iupiter Eliberatorul : *Iuppiter Liberator, Zeus Eleutherios.* Menționăm, în acest sens, decretul din Akraiphie, o monedă din Corint și un vers al poetului Calpurnius Siculus da-4;înd de la începutul domniei neroniene *(Ecl,* 4, 142). Tot după 65 e.n., supușii îl vor asocia pe Nero cu Iupiter Pă-^ zitorul *(Iuppiter Custos)* și chiar cu Iupiter cel mai Bun și cel mai Mare *(Iuppiter Optimus Maximus, BMC, Imp.,* 1, p. 209, nr. 67 ; M. Smallwood, nr. 59 și *ILS,* 9235 : M. Smallwood, nr. 160).

Faptul că Nero a fost asociat și cu Apollo nu e un lucru de mirare : acesta era zeul fondatorului Imperiului și patronul suprem al citarezilor. încă din primele luni ale domniei, se va impune — propagandă oficială sau venerație spontană ? — imaginea unui Nero *alter Apollo :* principele, un alt Apollo. Imediat după triumful din 68, împăratul își instalează în palat statui car.e-1 înfățișează cu atributele zeului-citared. De asemenea, sînt bătute monede cu efigia lui Nero-Phoebus. Altele, bătute în bronz, ne oferă, pe o față, portretul lui Apollo, însoțit de titlurile

imperiale, iar pe cealaltă, chipul lui Nero, cu diversele sale denumiri în legendă. Numeroase asemenea monede au fost emise la Lyon, numit pe atunci Lugdunum, şi la Roma *(BMC, Imp.,* p. 245—274, nr. 218 ; 237 etc). Putem desprinde acest apollinism şi din sursele literare care ne stau la dispoziţie (TAC, *Ann.,* 14, 14, 2 ; SUET., *Ner.,* 25, 2—4 ; 53, 3 ; PS-LUG., *Nero,* 2 şi 10 ; DIO, 61, 21 ; 63, 14 şi 20). Nu în mică măsură au contribuit la această imagine despre Nero şi scriitorii epocii : Seneca *(Apoc,* 4, 1, 22—24), Calpurnius Siculus *(Ecl,* 4, 87, 91 ; 153—159 ; 7, ' P3 şi urm.). Lucan *(Phars.,* 1, 45—62 ; *Carm. Eins.,* 2, 38 ; *Anth. Gr.,* 9, 178) etc. în sfîrşit, există numeroase inscripţii care — precum cea de la Atena — fac din împărat un nou Apollo *(neos Apollon, 1G,* III'-, 3278 : M. Smallwood, nr. 145; ca şi M.'Smallwood, nr. 161; 162: *IGRR,* I, 1034 şi *SEG,,* IX, 75).

Acest apollinism, în afară de faptul că are o legătură cu vocaţia artistică a lui Nero, implică în egală măsură şi o funcţie politică : proslăveşte virtutea regală şi teocraţia solară. Pe bună dreptate, istoricii au desluşit aici prezenţa lui Helios, zeul-soare, într-un cuvînt, ,.o heliolatrie de tip egiptean". Mai mult decît un nou Apollo, Nero ar fi, aşadar, înainte de toate, noul Soare, strălucind deasupra lumii romane şi elenistice *(IGRR,* III, 345 : M. Smallwood, nr. 146). Cel puţin, astfel sună textul unei inscripţii din Asia Mică. Seneca însuşi nu e prea departe de asemenea formulări, atunci cînd scrie : „valuri de lumină te înconjoară şi atrag privirile tuturor înspre tine. Te vezi str.ălucind în afară ; eşti un astru care se înalţă .!" *(De ci.,* 3, 6, 4 ; vezi, de asemenea, Apoc, 4, 1, 25, 31). Această identificare cu soarele care răsare deasupra lumii *(oreris),* Seneca o împrumută, desigur, de la egipteni, care îşi desemnau în acest fel faraonii şi, fără îndoială, pe Nero însuşi. Se pare că şi în Italia artele figurative au preluat această metaforă solară.

-Dai- Apollo al lui Nero este cu totul altul decît cel ai lui August. El nu are nici puritatea, nici calmul, nici seninătatea acestuia din urmă. Nero este megaloman, pătimaş, iar soarele lui dogoreşte şi pîrjoleşte. De fapt, Nero este deopotrivă — şi va fi exaltat ca atare — „noul Dionysos".

în ceea ce-1 priveşte pe Nero ca sportiv, împăratul aspira la o egalitate cu Hercule — precum o dovedesc textele şi monedele (SUET., Ner., 53, 2 ; DIO, 63, 20, 5 ; E.

Sydenbam. *The Coinage of Nero,* London, 1920, p. 32), Cu un ilercuie atlet, dar şi cu un Hercule justiţiar şi salvator. Nero va fi asociat şi cu Asclepios, zeul tămăduitor şi patron al raedicinei, uneori chiar identificat cu acesta — cum o atestă o inscripţie din insulele greceşti *(IGRR,* IV, 10a3 : M. Smallwood, nr. 147)' — şi, bineînţeles, cu multe alte divinităţi locale, precum Geniul din Patrae. în Grecia (II. Smallwood, nr. 23)[2l].

GENIUL CEL BUN

Agathos daimon ies oikoumenes : regăsim şi această formulă în circulara redactată de funcţionarii imperiali din Egipt : Nero e numit aici „geniul cel bun" sau ...spiritul bun al universului". O inscripţie din insula Cos ii-prezintă, şi ea, ca pe un „zeu bun", *a.galliâs theos.* Formula nu este, deci, rară. Ea mai apare pe o stelă din Busiris, înălţată în onoarea prefectului Balbillus, ca şi în legendele de pe monedele alexandrine, care celebrează, în persoana Iui. Nero, pe *neos agathos daimon (Corpus Inscriptionum Graecarum.* 3, 4699 : *IGRR,* 1, 1100 : *OG1S,* 666 : M. Smallwood, nr. 413 şi Poole, *Greek Coins in the British Museum,* 171).

Figura geniului protector datează din timpuri străvechi la Alexandria. Legenda spune că acest aşa-zis „duh bun" s-ar fi manifestat odată cu întemeierea cetăţii, sub forma unui dragon care ar fi fost mai apoi omorît. Alexandru i-a înălţa* un templu, sanctuarul lui *agathos daimon,* ce a dăinuit pînă în sec. IV al erei noastre. Originea lui este, fără îndoială, străveche. Unii văd în el o reminiscenţă, a divinităţii indigene Shaî : obîrşie egipteană, deci, dar mai ales pre-elenistică. Formula se inspira la vremea aceea din titlul cu care era desemnat în mod tradiţional faraonul primei dinastii, adică *ntr njr,* „zeul perfect[1, 3l].

Nero a fost singurul împărat roman care a beneficiat de acest titlu. în plus, el i-a dat o dimensiune universală pe care tradiţia egipteană nu i-o conferise nicieînd. Nero, *noul* geniu, nu protejează numai cetatea Alexandriei, portul ei şi ţara Nilului, căreia îi asigură fecunditatea ; ocrotirea lui se întinde asupra lumii întregi, începînd, bineînţeles, din Egipt, teritoriu prin excelenţă al teologiei solare şi centru al universului, în ochii locuitorilor săi. împăratul este

„zeul binefăcător al universului" şi, în acelaşi timp, rege absolut.

Formula *agathos dairaon* s-a răspîndit oare şi în restul Imperiului ? Nu este imposibil. Să nu uităm că egipteanul Chaeremon era în măsură s-o popularizeze, la curte şi la Roma, iar Balbillus, ceva mai tîrziu, a fost cel care s-a străduit să propage doctrina egipteană. Fiecare locuitor al Imperiului putea, de altminteri, să aprecieze în felul lui această protecţie imperială. Dacă pentru grecii din Alexandria şi pentru partizanii absolutismului, această protecţie era sinonimă cu despotismul teocratic, altfel stăteau lucrurile cu tradiţionaliştii, pentru care un „geniu bun" — admiţînd că ar fi cunoscut această formulă — nu putea exista dacă nu păzea cu sfinţenie tradiţiile italice şi privilegiile senatoriale ; acţionînd altcumva, acesta devenea pe dată un *kakos daimon,* un „geniu al răului", nefast şi răufăcător. De altfel, chiar aşa va fi judecat şi considerat Nero de către posteritate.

După cum vom vedea, Nero a cruţat totuşi aceste tradiţii, cel puţin pînă la un anumit punct. Trebuie să semnalăm, în acest sens, faptul că împăratul a fost asociat şi cu zeiţa romană Vesta, păzitoarea căminului domestic. Stă mărturie în acest sens o monedă romană bătută către sfîrşitul domniei neroniene, cu efigia împăratului şi cu legenda NERO CAESAR AUGUSTUS pe avers, care reprezintă pe reversul ei un templu circular cu coloane, statuia zeiţei în centru şi, ca legendă, cuvîntul VESTA *(BMC, Imp.,* I, p. 213, nr. 101 : M. Smallwood, nr. 58).

PRIMII CINCI ANI DE DOMNIE

Aşa cum în cultul al cărui obiect a fost Nero descoperim elemente de inspiraţie romană, tot astfel vom întîini componente augusteice în felul în care împăratul şi-a exercitat puterea. Aceste componente, secundare, desigur, pot fi deslușite, extrem de clar, în chiar discursui-program pe care principele îl pronunţă în faţa senatului cu prilejul venirii sale la domnie, discurs pe care Suetoniu îl comentează astfel : „Pentru a dovedi şi mai mult bunele sentimente de care este însufleţit, el declară că va guverna urmînd principiile lui August şi că va profita de orice ocazie ivită pentru a-şi manifesta generozitatea şi clemenţa, ba chiar bunăvoinţa". *(Ner.,*

10,1 ; de asemenea, DIO, 61, 3,1). Tacit se dovedește a fi și mai explicit în această privință. Nero promite că exercitarea dreptății nu se va mai desfășura doar în interiorul casei imperiale, că puterea liberților se va concentra pe domeniile personale ale împăratului, că va fi combătută cu tărie venalitatea din administrație, că se va limita autoritatea cezarului, în sfîrșit, că senatorii și magistrații vor redobîndi vechile prerogative referitoare la controlul Italiei și al provinciilor senatoriale.

în același' discurs, alcătuit — să ne amintim — de Seneca, Nero, deși pretinde că vrea să se inspire din strălucitele exemple de guvernare pe care i le furnizează August, pune accentul pe atmosfera de seninătate ce caracterizează începutul propriei sale domnii : nu războaie civile, nu certuri familiale, nu ură și nici invidie *(Ann.,* 13, 4, 1—4). Aceste racile ale vieții publice sînt de domeniul trecutului : iată-1, așadar, distanțîndu-se și de Claudiu și de August. Ceea ce înseamnă că modelul augusteic nu va fi singurul său punct de referință. Se profilează deja o altă figură, aceea a lui Antoniu, rivalul declarat al întemeietorului principatului. Concesiile acordate senatului nu vor slăbi în nici un fel absolutismul imperial, iar principele va păstra mereu controlul asupra domeniilor curiei, inclusiv asupra Italiei și provinciilor senatoriale'—.

Prestigiul lui August era totuși atît de mare, încît era nevoie de multă dibăcie în argumentare. Nero lăsa să se înțeleagă că nu disprețuia nicidecum exemplul fondatorului monarhiei romane, ba chiar sugera un regim politic mai bun decît acela al Iui August — în realitate mai absolutist. Nero a încercat să-și lege numele de memoria ilustrului său strămoș prin mijloace suficient de abile : i-a venerat statuile și a participat de fiecare dată la jocurile care sărbătoreau victoria lui August repurtată la Actium asupra lui Antoniu însuși.

Frații Arvali, care-1 considerau pe August simbol al Imperiului (M. Smallwood, nr. 20—26), se" referă uneori la „noul Iupiter" — zeul favorit al lui August era însă Apollo —, dar și la „noul August". Fără îndoială că aici e vorba de Nero însuși. Unele monede din Africa, din Asia Mică și din Egipt îi prezintă, de. altminteri, pe cei dpi bărbați împreună și uneori chiar însoțiți de Germanîcus. Iar unul din triburile alexandrine și-a luat chiar numele de *propapposebăsteios* — de la *propappos,*

.,slrămoş"[1] — făcîndu-se astfel aluzie la străbunul Iul Nero. August. în aceeaşi ordine de idei, vom semnala [aptul că Nero, întocmai ca marele său strămoş, a refuzat, la începutul domniei, coroana de aur, pe care i-o ofereau grecii egipteni şi pe care Claudiu o acceptase cîndva.

Această adeziune parţială, de fapt aparentă, la principiile augusteice, s-a manifestat mai ales în primii ani ai domniei lui Nero, după care a devenit mult mai discretă, deşi nu a dispărut niciodată cu totul. în fapt» aceşti dinţii ani sînt consideraţi, în general, anii cei mai buni ai domniei. Fapt subliniat, de altminteri, şi de izvoarele tardive de care dispunem : „Deşi a ocupat de foarte tînăr un tron pe care 1-a păstrat tot atîta timp cît tatăl său vitreg,... cinci ani ai domniei sale au fost atît de glorioşi, în special pentru înflorirea oraşului, încît Traian avea, dreptate să spună că toate celelalte domnit erau departe de a valora cît cei cinci (...) ani ai lui Nero" (AUR. VICT., *Caes.,* 5, 2 ; vezi, de asemenea, **PS-AUR..** V1CT., *Epit.,* 5, 2). în orice caz, un lucru pare evident : faptul că Aurelius Victor se referă aici la primii ani a! domniei; matricidul a pus capăt acestei perioade, acestui *quinquennium Neronis,* pentru a relua o formulă care-i împarte pe istoricii moderni în mai multe tabere. Această formulă o datorăm, fără îndoială, cercurilor stoice, care, sub Flavieni, se opuneau lui Domiţian şi îi reproşau — ca. de altfel mai tuturor Flavienilor — de a nu fi colaborat suficient cu ele şi cu senatul, aşa cum procedase odinioară,; Nero, la îndemnurile lui Seneca. Nu e imposibil ca Aure- ' îius Victor să fie inventatorul acestei formule. Oricare ar ii situaţia, sintagma reflectă o opinie frecventă în izvoa-- rele. lui Aurelius Victor : şi anume, convingerea că domnia lui Nero şi-a avut perioada ei pozitivă.

Din pricina aluziei la activitatea edilitară din Roma, unii savanţi moderni au încercat să deplaseze acest *quinquennium* şi să-1 situeze la sfîrşitul domniei, între anii 60—65 e.n. Dar aceasta nu e decît o pură speculaţie [11].

t'X „LIBERALISM" ÎNŞELĂTOR

Să considerăm oare aceşti cinci ani mai puţin antonieni şi mai mult augusteici, într-un cuvînt, mai „liberali" ? Evident, nu s-a pus niciodată problema restaurării „diarhiei" lui August, cu atît mai mult cu cît aceasta

n-a fost. la vremea ei, altceva decît o ficţiune destinata să. camufleze o monarhie absolută. Cu toate acestea, noul regim a fost întimpinat cu un entuziasm fără seamăn : poeţii, şi împreună cu ei Seneca în *Apocolocyntosis,* au cîntat reîntoarcerea la virsta de aur ; iar păstorii lui Calpurnius Siculus au proslăvit restabilirea concordiei şi a respectului faţă de puterea magistraţilor (Ecl., 1, 42—83). Denumirile triburilor alexandrine — *auxisporeios* în special — au celebrat, şi ele, această ..renaştere" : odată cu Nero salvatorul, pămîntul avea să dea recolte bune şi orice speranţă le era îngăduita oamenilor. Speranţă de prosperitate, dar şi de împăcare generală. Nu-şi începuse oare Nero discursul-program prin „cîteva cuvinte* care invocau autoritatea senatorilor şi asentimentul armatei" (TAC, *Ânn.,* 12, 4, 1) ? Venirea sa la domnie fusese doar opera soldaţilor ; numai că proaspătul împărat voia să-i măgulească pe senatori şi să dea dovadă de ,,liberalism", acordindu-le prioritate : e adevărat, soldaţii îşi dăduseră consimţămîntul — *consensus* —, dar senatorii erau cei care posedau adevărata *auctoritas.*

Nero s-a străduit să întreţină raporturi cordiale cu senatul şi, drept dovadă, a refuzat onorurile pe care acesta avea intenţia să i le acorde, sub pretext că sînt excesive. Tot aşa a procedat şi cu însuşirea prerogativelor imperiale, pe care nu le-a valorificat decît în mod progresiv, în chiar setora venirii sale la domnie, Nero na a acceptat decît *imperium proconsulare maius,* care-i asigura controlul militar şi autoritatea supremă in afara Romei şi. poate, chiar în capitală. Senatul n-a mai avut răgazul să-i acorde şi alte puteri. Poate fi vorba aici şi de o confirmare simbolică pe care o aştepta din partea comit.iilor. în orice caz, abia la 4 decembrie 57 — dacă e să dăm crezare actelor Fraţilor Arvali, — i se atribuie lui Nero puterea tribuniciană (M. Smallwood, nr. 19). în virtutea aceleiaşi strategii, noul împărat, sub pretextul vîrstei sale mult prea fragede, a refuzat titlul de „părinte al patriei" — *pater palriae* —, titlu pe care îl va adopta. însă, mai tîrziu. Mărturii ale acestei politici de destindere sînt şi monedele epocii, care reprezintă un Nero neîncununat de lauri, avînd, ca legendă, formula *S(enatus) C(onsulto) (BMC, Imp.,* I, p. 201, nr. 9 : M. Smallvvood. nr. 109 : The *Roman Imperial Coinage,* I, P- 145, nr. 9 şi urm. ; p. 146, nr. 27).

La drept vorbind, de pe urma bunăvoinţei lui Nero

na profitat mai alas procedurile judiciare şi administrative. Tncit afirmă, de' exemplu, că împăratul şi-a ţinut făgăduielile şi că un număr însemnat de probleme acministrativ-judiciare au fost rezolvate de către senat *(Ann.,* 13, 5, î). Exemplele pe care el le furnizează sînt, însă, puţin probante : se pare că s-a interzis plata unui salariu avocaţilor pledanţi, iar quaestorii au fost scutiţi de obligaţia de a organiza jocuri de gladiatori. Suetoniu adaugă alte cîteva măsuri menite să aureoleze chipul lui Nero din aşa-zisa perioadă „liberală'" : o limitare a cîştigurilor încasate de delatori, sprijinul acordat senatorilor săraci şi o sporire a congiariilor, darurile periodice către populaţia civilă (TAC, *Ann,* 13, 5, 1 ; SUET.. *Ner.,* 10, 1—4). în sfîrşit, în numeroase cazuri, s-a făcut apel la senat, în calitate de instanţă judecătorească, iar, în perioada 54—57, au fost intentate mai multe procese unor guvernatori şi funcţionari corupţi. -

Toate aceste concesii nu au ştirbit însă cu nimic puterea lui Nero. Controlul'imperial asupra alegerilor pentru magistraturile senatoriale nu a scăzut în nici un fel. Dimpotrivă : în 56, administraţia imperială ia trezoreria senatului din gestiunea demnitarilor tradiţionali, care erau quaestorii, pentru a o pune sub autoritatea unor prefecţi, senatori şi ei, dar numiţi de împărat (TAC, *Ann.,* 13, 28, 5—7 ; DIO, 60_T 24, 1—2). Cu prilejul jmor dezbateri privind soarta liberţilor — au patronii dreptul să anuleze un act de punere în libertate sau nu ? — decizia finală îi va reveni, şi de această dată, lui Nero (TAC, *Ann.,* 13, 26—27). Ca urmare a unui scandal provocat în jurul unui tribun al plebei, Antistius Sosianus, senatul, încurajat şi îndemnat de împărat, reduce drepturile de care se bucurau aceşti tribuni : prilej pe care Nero îl va folosi, o dată în plus, în folosul lui, deoarece. în acest fel, tribunii îşi văd periclitată nu numai puterea juridică, ci poate chiar dreptul de veto (TAC, *Ann.,* 13, 23, 2—4). Iată, aşadar, tot atîtea manevre care dovedesc cu prisosinţă că absolutismul prinde rădăcini puternice şi că, în mod discret, doctrina antoniană înregistrează tot atîtea puncte victorioase pe tabla de joc [2"].

S-a spus de multe ori că acest Nero al primilor ani de domnie se îngrijea prea puţin de politică, că era indolent şi lăsa pe seama consilierilor rezolvarea treburilor de stat (DIO, 61, 4, 1). Desigur-, influenţa consilierilor a fost considerabilă : la urma urmei, împăratul era încă

un adolescent. Dar să nu ne lăsăm înşelaţi de aparenţe : în ciuda extravagantelor şi fanteziilor sale, tînărul cezar se interesează asiduu de treburile de stat. E adevărat, Seneca îi redactează discursurile, însă i le prezintă înainte de a fi citite în public. II vedem deseori pe împărat întreţinîndu-se cu senatorii şi consilierii săi. Se interesează de problemele juridice, uneori intervine chiar în procese de mică amploare, ca, de exemplu, procesul celor doi tîlhari condamnaţi la moarte. Numeşte funcţionarii din administraţia de stat, urmăreşte corespondenţa imperială cu provinciile, îşi consultă prietenii şi întotdeauna îşi rezervă hotărîrea finală. E conştient de puterea inalienabilă pe care o are asupra orientării generale a regimului şi, ori de cîte ori i se pare că momentul e prielnic, acţionează aproape de unul singur. Afabilitatea sa — acea *comitas* — nu e decît o mască ; nu-i scapă nimic din ceea ce se urzeşte împotriva persoanei sale : nici chiar manevrele Agrippinei (TAC, *Ann.*, 13, 8, 4). Să nu uităm că, în ciuda înclinaţiei spre boemie, Nero primise o educaţie complexă, politică în primul rînd. Niciodată n-a fost o fantoşă în manile consilierilor săi. Megaloman în fond, nu era omul care să se lase manipulat cu prea multă uşurinţă [23].

ÎMPOTRIVA AGRIPPINEI

Există cineva la curte care se îndîrjeşte să-şi dispute întîietatea cu Nero : Agrippina. O Agrippină a cărei influenţă politică nu poate fi deloc trecută cu vederea şi pe care Nero o va face cu greu să dea înapoi. Căci această femeie pe care, din prima zi a domniei, împăratul o va califica, prin intermediul ofiţerului de gardă, drept „cea mai bună dintre mame" (SUET., *Ner.*, 9, 3 ; TAC, *Ann.*, 13, 2, 4), această femeie pe care o copleşeşte cu onoruri, această femeie pe care o face preoteasă a lui Claudiu şi căreia îi pune la dispoziţie doi lictori însărcinaţi să o însoţească pretutindeni, această femeie, după cum bine se Ştie, se amestecă în toate. Ea va merge pînă acolo, înеît va determina convocarea senatului la palat, pentru a putea asista, ascunsă în spatele unei uşi, la deliberări (TAC, n 7 *}3*, 5, 2). Perioada de care ne ocupăm a fost uneori ^urnită „guvernarea Agrippinei". Denumirile pe care le Poartă două triburi alexandrine sînt elocvente în această

privinţă : Nero apare aici ca un fiu venerînd o mamă care, în mod evident, îşi merită gloria.

Elocvente, în egală măsură, sînt şi monedele : aversul uneia dintre ele, emise în Orient, este bătut cu efigia unui Nero încoronat, a unui „Nero zeu", spune legenda, în timp ce pe revers figurează împărăteasa şi inscripţia-: *„zeiţa* Agrippina" *(iheân Agrippinan, BMC, Traas,* p. 118, nr. 130 : M. Smallwood, nr. 130). Uneori, monedele orientale îi reprezintă împreună pe cei doi : Nero şi mama sa (M. Smallwood, nr. 238 şi 266). Chiar şi monedele bătute la Roma, de obicei mai conservatoare, stau mărturie despre acelaşi cult : o piesă de aur, de exemplu, poartă gravate, faţă în faţă, busturile Agrippinei şi al fiulvii ei. Dar, în timp ce titlurile împăratului apar doar pe revers, care e, în principiu, faţa mai puţin importantă a unei piese, acelea ale Agrippinei, ,,mamă a lui Nero", sînt înscrise pe avers *(BMC, Imp.,* I, p. 200, nr. 1 : M. Smallwood, nr. 107). De altfel, Agrippina nu va păstra multă vreme acest privilegiu : o monedă din anul următor (din 55, aşadar) inversează locul titlurilor, reliefînd astfel o mutaţie extrem de semnificativă *(BMC, Imp.,* 1, p. 201, nr. 7).

Dominaţia Agrippinei va fi, într-adevăr, 'de scurtă durată. Pentru a lupta împotriva mamei sale, Nero se sprijină pe doi aliaţi : Seneca şi Burrus ; în acest scop, face unele concesii şi cochetează, moderat, desigur, cu „liberalismul". La urma urmei, ştie prea bine că cei doi consilieri sînt mai vulnerabili decît împărăteasa şi că, la momentul oportun, îi va putea înlătura cu mai multă uşurinţă. De altfel, Nero crede încă, la începutul domniei, în strategia pe care o preconizează Seneca şi Burrus. Aş;i stînd lucrurile, cei trei oameni se pun de acord spre *a* „mistui" progresiv puterea Agrippinei. Nu e însă deloc uşor ; protejaţii împărătesei deţin posturi-cheie în administraţia imperială : Pallas, principalul ei sprijin, r amine adevăratul ministru al finanţelor ; fratele acestuia, Antonius Felix. ocupă importanta funcţie de procurator al ludeei ; Gaius Ummidius Quadratus, alt „agrippinian", este legat al Siriei şi, deci, comandantul uneia din principalele armate ale Imperiului. In anul 55, Agrippina obţine prefectura annonei, adică a aprovizionării Romei, pentru Faenius Rufus, postul de supraveghetor al jocurilor consacrate împăratului pentru Arruntius Stella 'i funcţia de guvernator al Egiptului pentru Tiberius Clau-

dius Balbillus, fost preceptor al lui Nero, care beneficiază, de asemenea, şi de simpatia lui Seneca (TAC, *Ann.*, 13, 22, 1).

Unul din obiectivele Agrippinei este, bineînţeles, acela de a continua politica lui Claudiu. Revendicînd pentru fiul ei şi pentru ea însăşi moştenirea — în sensul cel mai larg al termenului — a împăratului defunct, ea intenţionează să impună autoritatea lui Nero şi, în acelaşi timp, autoritatea ei. Este şi motivul pentru care întreţine cu mult zel cultul Iui Claudiu, în numele căruia se opune deciziei de a-i scuti pe" quaestori de organizarea jocurilor tradiţionale. Tot ea este aceea care-1 obligă pe Nero să pronunţe elogiul funebru al împăratului defunct şi să organizeze, *urbi et orbi,* ceremonii în amintirea acestuia. La dorinţa împărătesei, se creează la Alexandria un trib claudian, se emite o monedă cu prilejul apoteozei împăratului defunct *(BMC, Imp.,* p. 200. nr. 4), în timp ce cîteva inscripţii îl prezintă pe Nero ca fiu al „divinului Claudiu"- *(ILS,* 225—229 etc). De altfel, Fraţii Arvali îi vor aduce sacrificii pe toată perioada domniei lui Nero (M. Smallwood, nr. 22—26). Împărăteasa a folosit orice mijloc pentru 'a-şi apăra opiniile politice : chiar şi cuvîntul aşternut pe hîrtie. Memoriile Agrippinei, acei *Commentarii* citaţi de Tacit *(Ann.,* 4, 53, 3), sînt. după părerea noastră,, alcătuiţi în ianuarie 55. In această lucrare, actualmente pierdută, Agrippina proclama, probabil, drepturile fiului ei la tron, dar în acelaşi timp, apăra memoria şi politica lui Claudiu, neuitînd să-i blameze, pe faţă sau prin cuvinte meşteşugit alcătuite, pe Seneca şi Burrus [2fi].

Precauţiile ei nu sînt, de altminteri, inutile. Căci Nero nu vrea să continue politica lui Claudiu. Altele sînt scopurile lui. Deocamdată însă, nu îndrăzneşte să meargă pe urmele lui Gaius-Caligula, unchiul său şi fratele Agrippinei. la al cărui model politic se gîndeşte şi împărăteasa — nu foloseşte oare Tacit acelaşi cuvînt, *dominatio,* în sensul de tiranie, pentru a caracteriza domnia lui C?li-' gula şi ambiţiile sorei sale (TAC, *Ann.,* 13, 1, 1, şi 13, 2, 3) ? în punctul în care se află, Nero a optat într-adevăr pentru politica de concordie politică propovăduită de bătrînii săi prieteni, o politică ce lasă neatinse principiile de bază ale absolutismului. Sfătuit de Seneca, Nero o împiedică pe Agrippina să stea alături de el pe estrada imperială cu ocazia primirii ambasadorilor din Armenia (TAC. *A.nn.,* 13. 5. 3, 4). încetul cu încetul, puterea împărătesei

începe să se destrame în cursul acestui an 55. In prunul rînd, este îndepărtat Pallas, principalul sprijin al Agrippinei (TAC, *Ann.. i3,* 14, 2—3). Urmează, tot în 55, uciderea lui Britanrucus, pe care împărăteasa mizează gîndind că, de acum, îşi poate manevra fiul prin şantaj. Deşarte iluzii .' Ea însăşi va fi relegată, la scurt timp, într-un palat izolat, fără gardă şi fără prieteni. Şi în şfîrşit. cînd Iunia Silana, cu ajutorul Dumitiei, mătuşa împăratului, o acuză de complot împotriva lui Nero, Agrippina se află la un pas de a fi ^lichidată. Reuşeşte, totuşi, să se salveze, şi chiar să redobîndească ceva din influenţa de pînă atunci ; nu va mai izbuti însă niciodată să-şi recapete autoritatea şi puterea de care se bucura la sfîrşitul anului 54 (TAC, *Ann,,* 13, 18—22).

Lupta angajată la curte între cele două clanuri nu e încă terminată. Pallas, deşi alungat, îşi păstrează un anumit credit. Iar dacă Seneca şi Burrus fac tot ce le stă în putinţă pentru a bloca influenţa Agrippinei, nu înseamnă că doresc şi eliminarea ei fizică. *Apocolocyntosis,* care probabil datează din primele luni ale anului 55, constituie un răspuns la memoriile împărătesei şi la prozelitismul ei claudian.

în 56, Seneca şi Burrus înregistrează noi succese în această luptă politică. Armonia pe care ei o doresc atît de mult devine realitate ; în 57, ca şi în 58, în senat va prevala punctul de vedere tradiţionalist, sub influenţa lui Thrasea. E lovit fără milă Publius Suillius, avocat pe care onorariile excesive l-au. îmbogăţit prea repede în timpul domniei lui Claudiu. Quaestor pe vremea lui Germanicus, el e un pasionat susţinător al Agrippinei. Acuzat de a fi pledat doar pentru a face avere, i se confiscă jumătate din bunuri (TAC. *Ann.,* 13, 42—43). înainte, Suillius îl atacase vehement pe Seneca ; procesul său provoacă mari tulburări în senat, cu atît mai mult cu cît coincide cu proiectul fiscal al lui Nero.

O dată cu exilarea lui Suillius, conflictul dintre prietenii împăratului, pe de o parte, şi mama acestuia, pe de altă parte, se atenuează, dar nu se stinge cu totul. Proiectul de reformă a impozitelor propus de Nera eşuează : atunci împăratul se pregăteşte să-şi schimbe strategia. Un gînd ascuns îi dădea tîrcoale încă de pe vremea cînd Agrippina fusese acuzată de Silana : anume, acela de a-1 îndepărta pe Burrus (TAC, *Ann.,* 13, 20. 1—2).

Momentul, însă, nu e oportun ; va trebui să mai aştepte. In concluzie, dacă poziţia Agrippinei se dovedeşte a fi din ce în ce mai precară, tot atît de sigur e faptul că Seneca şi Burrus mai au doar cîţiva ani înaintea lor [11].

PRIETENUL PRINCIPELUI

Lucius Annaeus Seneca s-a născut la Corduba, în Spania, în jurul anului 1 î.e.n. Annaeii făceau parte din acei colonişti emigraţi de multă vreme din Italia septentrională. Membri ai ordinului ecvestru, ei numărau mulţi clienţi. Mătuşa lui Seneca fusese căsătorită cu cavalerul Gaius Galerius, prefect al Egiptului între anii 17—31 e.n. Tatăl viitorului filosof, Seneca Retorul, strălucit scriitor amator, îi crescuse cu intransigenţă pe cei trei fii ai săi : Lucius, Novatus, fratele mai mare, care va deveni mai tîrziu, prin adopţiune, Gallio, şi Mela, mezinul.

întreaga tinereţe a lui Seneca a fost marcată de un puternic conflict cu tatăl său, care, contrar aspiraţiilor fiului, dorea ca acesta să îmbrăţişeze cariera politică. Tînărul Seneca s-a dovedit a fi pasionat de învăţătura dascălilor săi : aceştia, stoici şi sextieni (adepţi ai sectei stoice disidente a Sextiilor), recomandau vegetarianismul, dialectica, investigarea îndelungată a conştiinţei şi credeau în nemurirea sufletului. După o lungă şedere în Egipt, unde s-a aflat sub ocrotirea unchiului său prin alianţă, Seneca s-a lăsat convins să-şi îndrepte paşii spre o carieră de onoruri : auaestor prin 33—35, devine apoi tribun al plebei în 38—39.

De ce se hotărăşte totuşi filosoful pentru cariera politică ? După părerea noastră, pentru a consolida poziţia familiei sale, compromisă prin faptele clanului lui Seian, sub domnia lui Tiberiu. Galerius însuşi fusese un prieten al lui Seian. Dacă, după toate probabilităţile, Seneca nu a >,colaborat" personal cu atotputernicul ministru al lui Tiberiu — dimpotrivă, 1-a evitat plecînd în Egipt —, nu e rnai puţin adevărat că a fost amestecat în complotul senatorial din anul 39 e.n., îndreptat împotriva lui Gaius-^aligl. Si a suportat destule consecinţe neplăcute : prie său Gaetulicus, pe care îl evocă elogios *(Nat. Quaest.*, praef., 15), a fost chiar ucis. Devenit avocat celebru, frecventează cercurile aristocratice şi stoice din ia, ca şi clanul fiicelor lui Germanicus : ceea ce îi va

atrage, în 41, sub Claudiu, exilul în Corsica, unde rămîne timp de opt ani, pînă în 49. Strădaniile de a obţine iertarea imperială îl fac să-şi piardă simpatiile stoicilor celor mai riguroşi. Reîntors la Roma, datorită prietenei sale Agrippina, Seneca, ajuns pretor, devine, aşa cum am văzut, şeful celui mai puternic cerc politic şi cultural al epocii şi, mai ales, maestrul tînărului Nero [28].

Seneca a fost o personalitate sclipitoare, seducătoare, înzestrată cu un farmec cu totul aparte, care explică influenţa profundă pe care a exercitat-o asupra tineretului din epocă şi asupra lui Nero însuşi. încăpăţînarea trufaşă şi mîndria dispreţuitoare a stoicilor rigorişti nu l-au caracterizat niciodată. Stoicismul său a fost mai degrabă monden şi suplu. Erudit, obsedat de ideea unei guvernări filosofice şi conciliatoare, Seneca a fost unul dintre acei „sfetnici ai Renaşterii", deseori lipsiţi de scrupule, pentru care scopul scuză mijloacele. De cîte oi*i, de altfel, nu-l vedem, în lucrările sale, încercînd să justifice manevrele, intrigile şi concesiile, oricît de necurate ar fi, impuse de politica de curte : „înţeleptul, scrie el, va face chiar lucruri pe care conştiinţa lui nu le va aproba, cu scopul de a-şi asigura izbînzile cele mai importante ; el nu va abandona bunele moravuri, dar le va adapta în funcţie de împrejurări ; mijloacele pe care ceilalţi le folosesc pentru a dobîndi glorie sau plăcere, el le va utiliza pentru un scop nobil" (SEN., fragmente, 20, ed. Haase).

Seneca a ţinut totuşi să-şi exercite rolul de prieten aJ principelui cu demnitate. După cum afirmă Tacit — care se inspiră, la rîrsdul lui," din Fabius Rusticus —, 'în ultimul mesaj pe care filosoful l-ar ' fi adresat împăratului, în ajunul sinuciderii, forţate, Seneca ar fi declarat că na era el omul care să flateze şi că Nero ar fi trebuit să ştie mai bine decît oricine acest lucru, căci îi dăduse în mai multe rînduri dovada sincerităţii decît pe aceea a servitutii sale *(Arm.,* 15, 61, 3). O declaraţie care, după cum se vede, pune în evidenţă netăgăduita *libertas* a autorului — francheţea lui —, dar nu înlătură complet ideea de *sevuitium* ■— de servitute : este o mărturisire directă a concesiilor pe care Seneca a fost uneori nevoit să i le facă lui Nero.

Aşadar, în opinia lui Seneca, înţeleptul trebuie să acţioneze ca un muritor de rînd, dar într-o perspectiva diferită, vizînd un scop moral. E vorba, de fapt, de aer'

concept, prin excelenţă stoic, de *eukairia,* care nu înseamnă altceva decît simţul conjuncturii şi al oportunităţii, al adaptării la realităţile contextuale. Seneca acordă acestei virtuţi o importanţă fără margini. întreaga sa conduită politică şi umană se bazează pe această *eukairia.* Ea constituie temelia unui echilibru fragil, pe care evenimentele nu vor întîrzia să-1 pună la încercare : să ne amintim numai de faptul că Seneca a închis ochii în faţa omorîrii lui Britannicus şi a Agrippinei. Aceeaşi virtute îi va permite să-şi păstreze libertatea interioară şi să-şi asigure o portiţă de ieşire în ziua în care toate concesiile se vor fi dovedit inutile [29].

Amicus principis-. Seneca este, aşadar, înainte de toate, prietenul principelui. Dar este, în egală măsură, şi un *senior amicus,* cum spune Tacit, deci o călăuză. Nu o călâuză-tutore, ci mai mult decît atît. Tacit îl mai numeşte *comes* al lui Nero, însoţitor, camarad al lui. De altfel, chiar în opera lui Seneca se afirmă că atunci cînd o acţiune politică se blochează, filosoful poate deveni acest camarad, acest conviv, acest prieten, pe scurt, acest *comes (De tranq anim., 4, 3).*

Seneca a împărţit această prietenie cu Burrus. Un partaj care a prins repede forma unei colaborări, întrucât, spune Tacit, cei doi „îndrumători ai tînărului împărat se înţelegeau de minune, ceea ce se întîmplă rar atunci cînd e la mijloc puterea şi, pe căi diferite, amîndoi.'aveau, de fapt, o influenţă egală ; Burrus, datorită austerităţii moravurilor sale şi experienţei militare pe care o avea, iar Seneca datorită lecţiilor sale de elocinţă şi a prieteniei cinstite şi îndatoritoare *(comitat honesta)* faţă de împărat. Cei doi se sprijineau reciproc în strădania de a ţine în/riu. cu ajutorul unor plăceri îngăduite, tinereţea şovăielnică a lui Nero, care-şi manifesta deschis aversiunea faţă de moralitate"' *(Arm.,* 13, 2, 2). Se pare, aşadar, că cei doi oameni de stat acţionează de comun acord si pe picior de desăvîrsită egalitate. Dacă, uneori, Burrus pare mai puternic, în calitate de deţinător al unei funcţii administrative de prim ordin, acea *comit as,* de care am pomenit mai înainte, îi îngăduie, în schimb, lui Seneca să fie tot timpul în preajma lui Nero.

Poziţia celor doi sfetnici, imul în raport de celăla"lt, trebuie- totuşi nuanţată. în 55, de exemplu, cînd Nero are intenţia ele a-1 alunga pe Burrus, nu ne îndoim de faptul că prefectul ii datorează salvarea filosofului. Ceva mai

tîrziu, în momentul anchetei asupra „complotului" Agrippinei, Nero îi va cere lui Seneca să-1 supravegheze pe Burrus, însărcinat să conducă investigaţia, şi să asiste la interogatoriile împărătesei (TAC, *Ann.,* 13, 21, 2). Şi, cum vom vedea, nu a fost singurul supraveghetor. Se pare, aşadar, că Nero îi acordă filosofului mai multă' încredere decît lui Burrus. Seneca este cel care redactează discursurile împăratului ; tot el va lua primul cuvîntul în momentul matricidului. Nu e mai puţin adevărat că are, la rîndul lui, nevoie de sprijinul prefectului, datorită poziţiei-cheie pe care acesta o ocupă. în lucrarea *De cle-mentia,* adresîndu-se lui Nero, Seneca vorbeşte în termeni e'ogioşi despre consilierul-partener : „Burrus, prefectul tău, al pretoriului, bărbat de elită, născut pentru a te avea principe" *(De ci.,* 1, 1, 2). Să amintim şi faptul că, în ciuda celor spuse de Tacit, Burrus n-a fost niciodată un adevărat militar : el nu a depăşit gradul de tribun, adică de ofiţer. Cariera sa s-a desfăşurat mai ales în administraţia financiară, în cadrul căreia a ocupat funcţia de procurator. Funcţionar extrem de competent, el s-a dovedit a fi în egal'ă măsură un intelectual luminat.

Pentru a-şi consolida poziţia, Seneca se străduieşte să-şi plaseze rudele, prietenii şi susţinătorii în posturi de mare importanţă. în 55, fratele său, Gallio, devine consul suffect, iar nepotul său, Lucan, reîntors do la Atena, primeşte, înainte chiar de vîrsta admisă, titlul de quaestor. Tot în 55, cumnatul filosofului, Pompeius Paulinus, fost consul suffect, este numit legat-guvernator al Germaniei Inferioare. Succesorul acestuia, Lucius Duvius Avitus, va fi, de altfel, un protejatul lui Burrus. Seneca însuşi obţine consulatul suffect în august-septembrie 56 şi îşi .alege, ca partener de consulat, un prieten : pe Marcus Trebellius Maximus. în aceeaşi perioadă, devine consul şi Caesonius Maximus, alt admirator al lui Seneca. Lucius Annaeus Serenus, rudă cu filosoful şi proteguitor al legăturii. împăratului cu Acte, dobândeşte prefectura vigililor, adică a poliţiei din Roma. Cît despre Mela, cel de-al doilea frate al lui Seneca şi tatăl lui Lucan, el va răspunde de aprovizionarea cu alimente a capitalei. Mai trebuie amintiţi, pe lîngă Pedanius Secundus, prietenul hispan, care va deveni guvernator **senatorial al capitalei, şi Balbillus. prefect al Egiptului între anii 55—59, Otho şi Senecio,** însoţitori nedespărţiţi **ai cezarului în escapadele sale nocturne, şi mai ales- venerabilul senator stoic Thrasea : consul suf-**

fect, succesor al lui Seneca în 56, el va fi unul din chezăşii alianţei dintre Nero şi senat, alianţă preconizată de filosof, pe care numai eşecul reformei fiscale din 58 avea să o •desfacă.

în afară de consulat, Seneca nu deţine, aşadar, nici o altă funcţie oficială. Dar acest lucru, după cum se ştie, nu-1 împiedică să exercite asupra împăratului o influenţă de netăgăduit. Prezent în permanenţă la curte, el participă activ la dezbaterile din consiliul principelui şi este autoixil nedeclarat al multor legi promulgate în acea perioadă : legea împotriva luxului, apoi legea privind pedepsirea răilor guvernatori de provincie şi legea referitoare la instalarea veteranilor în coloniile italice, diverse măsuri financiare în favoarea senatorilor,' legea privind interdicţia impusă guvernatorilor provinciali de a organiza jocuri festive. îl interesează politica externă şi doreşte, în acelaşi timp, ca Imperiul să fie bine administrat[>r0].

Seneca va fi un om bogat : la început, graţie succeselor sale ca avocat, mai apoi, însă, datorită generozităţii lui Nero. Posedă domenii în Spania, Italia şi Egipt, iar în Britannia împrumută bani cu dobîndă cămătărească (DIO, 62, 2, 1). Unii i-au reproşat filosofului că ar fi do- ■ bîndit toată această avere pe seama lui Britannicus.

SENECA ŞI ŞTIINŢA POLITICĂ

Seneca nu a fost o voce izolată. începînd din 49, el este, fără îndoială, purtătorul de cuvînt cel mai reprezentativ al unei noi generaţii de senatori, cavaleri şi provinciali bogaţi, generaţie favorabilă întăririi absolutismului. Dar compromisul pe care filosoful îl va realiza între idealurile stoice cele mai clasice şi doctrina antoniană a virtuţii regale n-ar fi fost posibil dacă Seneca nu ar fi fost iniţiat în gîndirea egipteană şi orientală. Poate că nici măcar nu s-ar fi gîndit la aşa ceva, dacă n-ar fi trăit şase ani — din 25 pînă în 31, aproximativ — Pe pămîntu] faraonilor..

. Există mai multe motive care au determinat această Şedere prelungită. Pe de o parte, sănătatea lui Seneca : astmatic, j'iio.-.ofu] are o constituţie extrem de debilă şi e [n]eyoit în permanenţă să se îngrijească. Pe de altă parte. neîncrederea pe care o manifestă regimul imperial Ja adresa sa : vegetarianismul filosofului, care i se trage de

la maestrul său Sotion.nu este văzut cu ochi buni de autorităţi. Or, se ştie că Sotion aparţinea cercurilor alexandrine.

în cursul acestor şase ani petrecuţi în Egipt, Seneca va cunoaşte extrem de bine întreaga ţară, după cum se remarcă şi din opera sa *(Ep.,* 42, 1 ; 51, 3—13 ; 88, 4 ; *Nat. Quaest,* 3, 12, 2 ; 4,.25 ; 7, 3, 2). In Egipt, încearcă să descifreze simbolismul hieroglifelor şi al miturilor străvechi, întreţine legături cu intelectualii greco-egipteni, precum Chaeremon, sau cu membrii marcanţi ai comunităţii iudaice, dominate de personalitatea lui Philon. Des-'coperă, în aceeaşi perioadă, că vechile mituri şi mentalităţi ale egiptenilor au afinităţi cu gîndirea stoică. Din această experienţă, va prinde formă De *situ et sacris Aegyptiorum,* lucrare consacrată geografiei şi credinţelor poporului de pe Nil. Deşi curiozitatea îl împinge tot mai mult în profunzimea lucrurilor — va descoperi misterele orientale şi va culege informaţii despre alte regiuni ale Orientului, printre care şi India —, filosoful nu va fi subjugat cu totul de cercetarea pe care o întreprinde : rezervele pe care le manifestă faţă de cultele orientale sînt o dovadă in acest sens ; mai tîrziu, chiar va reproba isianismul *(De u.b,,* 26, 8). într-o scriere consacrată superstiţiilor, Seneca ironizează adorarea lui Osiris şi alienarea provocată de riturile egiptene. O cu totul altă atitudine va manifesta faţă de înţelepciunea greco-egipteană, pe care o înţelege şi pe care şi-o însuşeşte în parte ™.

Aceste preocupări nu-1 vor împiedica însă să-şi păstreze privirea aţintită asupra realităţilor Imperiului şi. în primul rînd, asupra Romei. Aici începe adevărata sa operă de politolog [32].

Apocolocyntosis, deşi o lucrare aparent uşoară şi savuroasă, este, îri această privinţă, o etapă importantă. *D'tui Claudii Apokolokyntosis* — „Prefacerea în dovleac a divinului Claudiu" — este un pamflet grotesc şi muşcător, care se va bucura de o largă audienţă în sînul clasei politice romane [33]. Această satiră menippee, amestec de versuri şi proză, de stiluri şi structuri, datează, probabil, de la începutul anului 55. Lucrarea, aşa cum am arătat mai înainte, este, de fapt, un răspuns la memoriile Agrippinei. Dar nu numai atît. Se povesteşte aici cum defunctul Claudiu, odată ajuns în ceruri, îşi pierde titlul divin cu care muritorii . îl învestiseră şi se vede brusc redus la nivelul unei dovleac, simbol al farsei şi al prostiei[34]. De-

mersurile nefericitului împărat nu ajută la nimic : el nu va fi niciodată un zeu. Alungat şi dispreţuit, ajunge în Infern, unde va deveni obiect de batjocură eternă. într-un fel, este elogiul funebru al lui Claudiu — pronunţat de Nero —, dar răsturnat. Seneca rupe astfel cu propriul său trecut de curtean linguşitor, parodiind u-şi propria *Consolaţie către Polybiu,* pe care o scrisese în timpul vieţii împăratului, pentru a-1 măguli. în afară de faptul că face din Claudiu o figură grotescă şi bizară, care-1 va influenţa mai tîrziu pe Tacit. Seneca atacă în această lucrare însuşi principiul, apoteozării împăraţilor.

Dar critica sa merge şi mai departe ; ea vizează politica împăratului în ansamblul ei : practicile judiciare, represiunile brutale, toleranţa faţă de cultele orientale, indulgenţa manifestată faţă de provinciali şi mai ales faţă de liberţi, politica externă deficitară. Toate acestea trec prin pana ascuţită şi vorba muşcătoare a lui Seneca *(Apoc, 1—3).* Să fie, oare, vorba, aşa cum s-a crezut un timp, de o denunţare voalată a pretenţiilor lui Britannicus ? Nu credem. De altfel, numele Messalinei, mama fratelui vitreg al lui Nero şi inspiratoarea exilului corsican al lui Seneca, nici nu apare în lucrare ?>~\

în schimb, Agrippina este, fără nici o îndoială, altă ţintă a filosofului, care o atacă direct pe cea care â rămas fidelă principiilor de guvernare ale soţului ei. Astfel, printre victimele lui Claudiu, îl menţionează pe Silanus, primul logodnic al Octaviei *(Apoc, 8,* 2) ; or, se ştie bine că acest Silanus a pierit, ca'şi fratele său, datorită intrigilor Agrippinei. Seneca strecoară, de asemenea, o aluzie răutăcioasă la adresa nunţii incestuoase a împărătesei cu Claudiu : „nu ştiu ce face el în iatacul lui, dar iată-1 cum scrutează întinderea cerului" *(Apoc,* 8, 3). în altă parte, comentînd moartea împăratului, relatează că ea a survenit tocmai în clipa cînd acesta se pregătea să asculte cîţiva comedianţi *(Apoc,* 4, 2)... Altă aluzie: nu fusese, oare, .Agrippina cea care introdusese în palat un grup de actori, spre a amîna vestea morţii împăratului ? în sfîrşit, ridiculizîndu-1 pe Hercule, se pare că tot pe mama lui Nero o atacă, căci ea încuraja cultul zeului-erou.

Dar esenţialul trebuie căutat în portretul pe care Seneca i-1 face lui Nero. Scriitorul părăseşte tonul zeflemitor pentru un stil mai nobil, căci vorbeşte acum de restauratorul vîrstei de aur. între acesta şi Claudiu, nici o

paralelă nu e posibilă : Nero este, fără îndoială, superior predecesorului său *(Apoc,* 3—4). Este frumos, înzestrat cu un talent poetic fără pereche şi comparabil cu soarele. Se înfiripă astfel o critică la adresa lui August, fondatorul Imperiului, şi se afirmă indirect superioritatea doctrinei politice neroniene. în acelaşi timp, Seneca aminteşte de faptul că Nero e cel care a restabilit legalitatea şi, elogiind „liberalismul" împăratului, îndeamnă la reconciliere clasa politică dominantă.

Conştient de dispreţul romanilor faţă de miturile orientale, Seneca aşază figura lui Apollo în centrul teologiei solare ner.oniene. Dar, în această simbolistică tradiţională, el reintroduce discret mistica antoniană, părăsită la un moment dat. Astfel, Apollo-Phoebus nu este numai zeul învingătorilor de la Actium — unde Octavian-August 1-a zdrobit pe Antoniu —, ci devine protectorul regalităţii cosmice a lui Nero, care va trăi mai mult chiar decît Nestor *(Apoc,* 4, 1, 13—14 ; 17—25).

Apare, astfel, la Seneca, intenţia unei concilieri între tradiţiile romane, legalismul senatorial şi o teologie solară legată de doctrina antoniană. Prin cîntul în care este glorificat cel care, întocmai ca un adevărat *agathos daimon,* aduce fericirea pe pămînt, filosoful inaugurează, se pare, o nouă poezie de curte [30].

în ciuda importanţei sale, *Apocolocyntosis* rămîne, totuşi, doar o simplă încercare, în care politologul Seneca nu-şi desfăşoară, decît în parte, talentul. Scopul prioritar al lucrării este să înfrîneze pofta de putere a Agrippinei. Destinatarul principal rămîne aristocraţia senatorială, căreia filosoful îi cere să susţină noua domnie. Abia mai tîrziu, în *De clementia* — dialogul său despre clemenţă —, Seneca îşi va manifesta într-adevăr preferinţele, expunîndu-şi în acelaşi timp concepţiile politice.

Lucrarea la care ne referim a fost compusă, aşa cum a arătat Pierre Grimal, după decembrie 55. Ea se adresează direct lui Nero, un Nero caro intra în cel de-al nouăsprezecelea an al vieţii *(De ci.,* 3, 7, 1). Se pare că, la origine, a fost un discurs de bune urări, pe care Seneca 1-a pronunţat în primele zile ale anului 56. Din acest nucleu, va lua naştere dialogul pe care îl cunoaştem, publicat la puţină vreme după aceea [a7].

Nero se află la putere de un an şi cîteva luni. In lumina acestei experienţe, Seneca încearcă să-şi formuleze principiile politice. Lucrarea e de inspiraţie stoică, dar

propune în acelaşi timp o doctrină de guvernare centrată pe noţiunea de clemenţă. Ea se adresează lui Nero,. dar şi unui public mai vast, cu precădere acelora pe care uciderea lui Britannicus îi neliniştişte ; ci trebuie domoliţi şi invitaţi să colaboreze cu noul principe.

în acest scop, Seneca combină două procedee : pe de o parte, îl idealizează pe împărat ; pe de altă parte, propune o teorie a monarhului ideal. El încearcă, totodată, să integreze regalităţii noi şi moderat antoniene a lui Nero aspiraţiile populare şi exigenţele senatorilor tradiţionalişti. Seneca amestecă, oarecum, lucrurile, — dar o face dinadins — vorbind cînd despre *rex* — rege —, cînd despre *princeps* — principe sau împărat. E adevărat că, pentru Seneea, de altfel ca şi pentru Nero, monarhia nu înseamnă altceva decît o democraţie regală, deci o regalitate.

DESPRE CLEMENŢA

„Am alcătuit acest tratat despre clemenţă, Nero Caesar, pentru a îndeplini întrucîtva rolul unei oglinzi şi pentru a-ţi arăta că vei ajunge la'cea mai mare dintre desfătări.[1]' Aşa începe *De clementia.* Intenţia este, aşadar, de a cristaliza în principiu ceea ce, în oglindă,'nu-apare decît sub formă de tendinţe şi, în primul rînd, acea toleranţă care-1 face pe Nero ătît de popular. Iată cum; de la bun început, sînt amestecate consideraţiile despre clemenţă ca virtute, pe de o parte, şi o teorie a monarhiei ideale, pe de altă parte : funcţia politică a dialogului se asociază astfel vocaţiei sale pedagogice. Seneca propune mai multe definiţii ale clemenţei, dintre care una ni se pare mai pătrunzătoare : „clemenţa este înfrînarea sufletului atunci cînd îi stă în putere să pedepsească ; sau, îngăduinţa unui om mai puternic în clipa în care trebuie să pedepsească un altul supus lui" *(De ci,* 2. 1, 1). Ea este expresia politică a *philanthropiei* stoice şi, deci, virtutea însăşi a monarhului. Datorită ei, puterea monarhului devine binefăcătoare Şi însăşi viaţa lui este ocrotită. Ea asigură principelui dragostea supuşilor şi-1 face, în acelaşi timp, de nevătămat *(De ci,* 3, 17, 1—9). Este, deci, generatoare de libertate, atît pentru el, cît şi pentru ei. Fără clemenţă nu există cumpătare, nu există inocenţă, nu există mărinimie.

Aşa stînd lucrurile, Seneca apără cu fermitate absolutismul monarhic. Prin natura sa, monarhul este sufletul şi capul statului *(De ci,* 1, 2, 1 ; 3, 1, 4—5 ; 17, 2). Regele nu este totuna cu tiranul. Filosoful are grijă să facă această distincţie fundamentală schiţînd portretul unuia şi al celuilalt ; în plus, opune cele două imagini, pentru a ajunge la concluzia că nu puterea politică îi separă, ci propriile lor calităţi morale *(De* d., 3, 1—10 ; 23, 1—5 etc). Filosoful crede cu pasiune în monarhia absolută, îi admite vocaţia antoniană, dar o doreşte îngrădită de propria moralitate a suveranului, care trebuie să fie un *rex iustus,* un rege drept. Situat, din punct de vedere teoretic, deasupra legilor, monarhul trebuie să considere că „nu Republica îi aparţine lui, ci el aparţine Republicii" *(De ci.,* 3, 17, 8), Republica, adică statul.

Astfel, Seneca ajunge la doctrina pe care noi o numim despotism filosofic. Acesta se bazează pe un contract, un *foedus :* monarhul asigură cetăţenilor dreptatea, pacea, demnitatea ; în schimb, cetăţenii au datoria să-1 adore ca pe" un trimis al zeilor, potrivit legilor nescrise ale regalităţii an'toniene şi elenistice. Acesta este idealul ce trebuie atins, precizează Seneca, modelul ce trebuie urmat ; pentru a fi cel mai mare există o singură condiţie : să devii şi cel mai bun *(De ci.,* 3, 17, 9). întocmai ca Iupiter : *Maximus et Optimus.* După cum am spus şi în altă parte, primul termen defineşte caracterul şi întinderea puterii imperiale, cel de-al doilea mijloacele prin care ea se exercită. Primul subliniază atotputernicia sacră şi solară a cezarului, al doilea reflectă vocaţia sa filosofică şi umanitară. Cu alte cuvinte, împăratul va- avea autoritatea unui *despotes,* dar se va purta precum un *sophos* [35].

Absolutismul teocratic şi umanitarismul stoic trebuie aşadar să se reconcilieze cu orice preţ. Contractul nu se referă doar la forţele social-politice din Roma, ci la însăşi doctrina senecană. Într-adevăr, Seneca a considerat întotdeauna că este de datoria unui şef de stat să se lase sfătuit de filosofi şi să devină el însuşi un filosof. încă lin anul 41 e.n., în tratatul său despre mîine, Seneca sorbea de principe — pe care-1 numea atunci, ca şi Cicero, .conducătorul cetăţii" *(ciuitatis rector)* — ca despre un ămăduitor de suflete *(De ira,* 1, 6, 2—3). Ca despre un ilosof car® trebuie să se îngrijească de supuşii săi cu

autoritate şi calm, pentru ca fiecare să-şi îndeplinească datoria : regele trebuie să ştie să pedepsească cu asprime, dar şi să dea dovadă de blîndeţe.

Astfel, clemenţa princiară devine cheia de boltă a întregului sistem. Şi, în mod paradoxal —- stoicii nu au dat însă niciodată înapoi în faţa paradoxurilor —. ea este sinonimă cu libertatea, la drept vorbind, singura libertate» posibilă sub absolutism, atît pentru monarh, cit şi pentru supuşii săi. Libertate, deoarece suveranul nu mai e obsedat de ideea de revoltă ; libertate, întrucît cetăţenii nu se mai tem de represiune. Această fericire care constă în a te bucura de un drept pe care nimeni nu-1 ia în derîdere are o singură carenţă : dreptul republicii la libertatea supremă. Libertăţii statului preconizat -de Seneca „nu-i lipseşte nimic pentru a fi libertatea supremă decît primejdia de a fi distrus" *(De ci.,* prooem., 1, 8). în felul acesta, Seneca se desparte de Cicero, care luptase pentru o republică liberă *(De breu. uit.,* 5. 1—3).

Iată, aşadar, adevărata miză a acestei doctrine : libertatea sub absolutismul antonian. Expunerea ei nu e lipsită de consideraţii tactice, ba dimpotrivă ; circumstanţele o inspiră : Britannicus a fost eliminat, iar Agrippina a ieşit slăbită din criza produsă în anul 55, Prin urmare, ea aspiră, poate, la reconciliere şi la clemenţă din partea principelui. Şi senatorii, la rîndul lor, au motive să spere mai multă îngăduinţă. Tocmai de aceea, Seneca se adresează tuturor : lui Nero, Agrippinei şi senatorilor, pentru ca toţi să accepte termenii contractului. Oricum, e evident că filosoful miza mult pe publicarea acestei lucrări[i!1].

Pentru a-şi face credibilă doctrina în faţa lui Nero, Seneca recurge la cîteva compromisuri, cedînd exigenţelor teologiei solare. Limbajul prin care lansează mesajul antonian merge dincolo de stoicism şi se inspiră din acea simbolistică faraonică pe care el o cunoaşte atît de bine. Astfel, atunci cînd slăveşte în Nero „astrul care se înalţă", [e]^ nu face decît să traducă termenul egiptean *khâ,* termen care desemna răsăritul soarelui şi ieşirea regelui din P[a]lat. ..Valuri de lumină te înconjoară şi atrag privirile tuturor înspre tine", spune, de asemenea, Seneca, .adre-, smdu-se împăratului, cu o formulă, desigur, tot egipteană [i0].

Lucrurile n-au. stat însă-întotdeauna aşa : înainte de venirea lui Nero la domnie, filosoful s-a arătat tot timpul circumspect în ceea ce priveşte doctrina antoniană. Abia mai tîrziu va adera la ea : o dată cu apariţia lucrărilor *Apocolocyntosis* şi *Despre clemenţă.* Aşa cum am subliniat şi mai înainte, operele pe care le-a redactat pe vremea lui Claudiu, în special dialogurile *Despre mînie* şi *Consolaţia către Polybiu,* deşi aveau un anumit caracter politic şi pregăteau teoria despre clemenţă, respingeau totuşi politologia antoniană. Raporturile delicate pe care le avea cu Claudiu îl opreau pe Seneca să se erijeze în îndrumător de conştiinţe, în creator de pareneză politică. Pe vremea aceea se mulţumea doar să-şi murmure opiniile [41]. Devenit, însă, prietenul lui Nero, opreliştile dispar. Mai mult decît atît, îl împinge înainte nevoia de a integra doctrina antoniană în propria sa concepţie politică.

Seneca nu va înceta niciodată să mediteze pe marginea societăţii şi a vieţii politice. Deşi, în ultimele lucrări, nu-şi ascunde dezamăgirea, filosoful caută mereu ceva, caută să desluşească în meandrele gîndurilor sale un nou model al raporturilor dintre oameni, un nou tip de societate, alcătuit după preceptele eticii sociale stoice : o neuă morală, care să înlocuiască structurile neumanitare ale trecutului[4]-,

Dar i-au fost oare urmate sfaturile ? Cîteva inscripţii celebrează clemenţa lui Nero (M. Smallwood, nr. 25 şi 392 : *ILS,* 5947), o clemenţă pe care, după cum ne informează Suetoniu, principele a afişat-o o vreme — scurtă, e adevărat *(Ner.,* 10, 1). în adevăr, dacă a început prin a adopta această strategie, Nero a abandonat-o la scurt timp, după ce-şi va fi rezervat o destul de lungă perioadă de tranziţie. Perioadă în care principele îşi făurea propria doctrină, pornind de la cîteva principii pe care le îmbrăţişase o dată cu urcarea pe tron. Dîndu-şi seama că ideile sale nu vor face casă bună cu strategia clemenţei, el a preferat să schimbe şi politica, şi ideologia. Şi astfel s-a închegat propria politologie a lui Nero, în virtutea căreia împăratul putea să dea frîu liber megalomaniei sale şi gustului pentru Orient. Seneca proiecta reînnoirea codului socio-cultural într-un cadru stoic. Nero o doreşte într-un context cu totul diferit, străin de orice morală austeră.

înţeleptul „ştie să cumpere ceea ce este de vînzare", spunea Seneca — *scit emere uenalia (De const. sap.,* 14, 2). Concesiile acestui Machiavelli stoic au fost însă zadarnice. Proiectul său de contract politic nu a rezistat în faţa ambiţiilor principelui. Desigur, Nero va eşua, la rîndul lui; dar aceasta esle o altă problemă.

NOTE

1. Asupra acestui punct, vezi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p, 50—54 ;. K. Lpewenstein, *op. cit,* p. 337—345, în special p. 340 : „a new political order was never seriously contested" ; E. Wistrand, *'op. cit,* p. 93—94 ; şi Charles Wirzubski, *Libertas as Political Idea at Rome, during the Late Republic and Early Principate,* Cambridge, 1950, care, la p. 125, notează : „as regards its motives, this. chiefly senatorial opposition did not aim at abolishing the Principate and restoring the Republic". Mai tîrziu, A. Bergener, *op. cit,* p. 203, avea să dezvăluie motivele care au determinat această situaţie : „Die Struktur des Reiches liess ein Zuriick zur Republik nicht mehr zu". In această privinţă, nici armata, şi nici noile familii senatoriale nu acceptau ideea unei restaurări a Republicii.

2. Vezi E. Wistrand, *op. cit,* p. 93, ca şi Eugen Cizek, *Probleme de ideologie politică în Imperiul Roman,* în *Revista de Istorie,* 30, 1977, p. 1489—1501. în ceea ce priveşte filosofia politică în perioada de început a Imperiului, vezi Alain Michel, *La philosophie politique ă Rome d'Auguste ă Marc Aurele,* Paris, 1969, în special p. 8—10.

3. în ceea ce priveşte dihotomia personajelor la Tacit, *bord* şi *mali,* vezi J. Lucas, *op. cit.,* p. 4—43 ; 85—88 etc. Despre circulaţia ideilor elenistice privind regalitatea în primul secol al erei noastre, vezi E. R. Goodenough, *The Political Philosophy of the Hellenistic Kingship,* în *Yale Classical Studies,* 1.1, 1928, p. 55 şi urm.; M. Rostovzev, *Storia economica e sociale dell'Impero Romano,* Firenze, 1933, p. 131 ; ca şi Traute Adam, *Clementia Principis. Der Einfluss hellenistischer Fiirstenspiegel auf den Versuch einer rechtlichen Fundierung des Principats durch Seneca,* Stuttgart, 1970, p. 12—18.

4. P. Grimal, *op. cit,* p. 435. în legătură cu doctrina regelui Şi a tiranului şi cu dezbaterile pe care aceasta le-a suscitat, vezi J. BSranger, *R&cherches sur l'aspect idâologique du Principat,* Bale, 1953, p. 153 ; 218 ; 220—240 ; G. *Ch.* Picard, *op. cit,* p. 10—11 ; ~J0—274 ; Jean Gag<§, *Les classes sociales dans l'Empire romain,* Paris, 1964, p. 189—202; A. Michel, *ep.-cit,* p. 22—63; E. Cizek, *L epoque de Neron,* p. 51—55 ; şi E. Wistrand, *op. cit, p.* 93—99.

5. Plebea capitalei **îl** prefera **pe Iulius Caesar lui Pompei,** pe ^ctavian lui Antoniu, pe Genrianicus **Iui Tiberiii. Despre** ceea ce anstocrafii numeau nestatornicia populară — ***leuitas popularis*** -~

vezi Z. Yavetz, *Plebs and Princeps,* Oxford. 11)39, p. 10—12 ; 35 • 90 ; 111—112 ; 130—140^

6. P. Grimal, *op, cit.,* p. 436. Vezi. c!e asemenea, E. Wistrand, *op. cit., p. 91*—101. Acesta din urmă observ;! cît de muJt puteau favoriza astrologii şi horoscoapele lor aiuiniiti candidaţi Ja tronul imperial.

7. în ceea ce priveşte modelul anloiiian şi implicaţiile Jui — teoeraţie şi democraţie regală —. vezi Franz Cu mont, *Trajan Kosmokrator ?,* în *Revue des Etudes Anciennes, 42.* 1940. p. 408 şi urm. ; G. Gh. Picard. *Les trophi.es romains. Coinribution ă l'histoire de la religion et de l'art trUvrnphal de Rome,* Paris,-l957, p. 9 şi 371 : ca şi A. Michel, *op. cit.,* p. 77—78.

8. In legătură cu doctriri'a antoniană în viziunea lui Gaius-Caligula şi a familiei tatălui său. vezi G. Schumann, *Hellentâische und griecfiische Elemente in ăer Regieritng Nero,* dizertatie. Leipzig, 1930, p. 2—8 ; Orsolina Montevecchi, *Nerone a una polis e ai C475,* în *Aegyptus,* 50. 1970, p. 5—33 : P. Grimal, *op. cit,* p. 87 ; 117 ; 132. E de la sine înţeles că Germanicus era considerat de Tacit un *bonus.* Dar, -da'că ar fi devenit îmoărat, fără îndoială că domnia lui i-ar fi decepţionat pe mulţi. în timpul lui' Claudiu, Germanicus se bucura încă de un fel de cult, pe care-1 evidenţiază, de altfel, mo nedele de care dispunem *(BMC, Imp.,* I, p. 193. nr. 215).

9. In legătură cu aceasta, vezi G Ch. Picard. *Les trophees romains,* p. 331—334 ; O. Montevecchi, *Nerone a una polis,* p. 15 ; P. Grimal, *op. cit.,* p.. 94.

10. G. Ch. Picard, în *Les trophees romains,* p. 331—337, de monstrează această vigoare a curentului antonian şi teocratic, sub domnia lui Clădi u.

11. Un număr însemnat ds monede şi de inscripţii ilustrează politica şi conduita Jui Claudiu. în legătură *cu* pceasfca. vezi M. Smallwood, nr. 369—383 (administraţie) ; nr. 32fJ—348 (dru muri) ; nr. 44 (pomerium) ; nr. 43—45 : *ILS,* 216—217 (Britannia) ; M. Smallwood, nr. 99a : *ILS,* 210 ; *CIL,* VI, 917 ; 31232 ; M. Small wood, nr. 98—99b (Messalina şi. copiii). Despre pretinsele defecte ale lui Claudiu, vezi în special SEN., *Apoc.,'l, 1*—2 ; 3, 1—2 etc. în ceea ce priveşte opera administrativă, domnia şi viata lui Claudiu, se pot consulta Arnaldo Momigliano. *L'opera dell'imperatore. Claudio,* Firenze, 1922 : Denis van Berchem, *Les distributions de ble et d'argent ă la plebe romaine sous l'Empire,* Geneve, 1939. p. 70—71 : V. Scramuzza, *The Emperor Claudius,* Cambridge Mass., 1940 ; F. de Martino. *op. cit,* p. 334—336 ; 376 ; 424 ; şi Klaus Philipp Seif. *Die Claudiusbucher in den Annalen des Tacitus,* Mainz. 1973, p. XI ; 295—297 etc.

12. Despre cariera lui Nero sub domnia lui Claudiu, vezi K. Heinz, *op. cit,* p. 14—17 ; B. H. Warmington, *op. cit.,* p. 13—19 ; F. Miliar, *op. cit.,* p. 430—431 ; şi G. Fusar Imperatore. *op. cit,* p. 17—19 etc. Importanta adopţiunii a fost subliniată de G. May, *Notes complementaires sur Ies actea de Vempereur Clcntde,* în *Revue tiistorique de Droit Francais et Etranger,* 1944, p. 101—1X4, şi de E. Meise, *op. cit,* p. 177—180. V. Scramuzza, op. *cit, p.* 91 — 92, remarcă făptui că nimeni nu 1-a obligat pe Cîaudi'u sâ-1 adopte pe Nero şi că, fără îndoială, împăratul eia conştient de iao{>Jica{ii]e acestei decizii.

13. Versiunea omorului apare la PLIN., *Nat. Hist.,* 22, 192 ; MART., *Epiqr.,* 1, 20 ; IUV., *Satir.,* 5, 147—148 ; DIO, 60, 34. 2—3 ; AUR. VICT., *Caes.,* 4, 13 ; şi PS-AUR. VICT., *Epit,* 4, 10. Oscilaţii Intre o versiune şi alta se strecoară la IOS., *Bel. lud.,* 20, 8, 1 : pHILOSTR., Vita *Apoi,* 5, 27 ; OROS., 7, 6. 18. Versiunea oficială este reluată de SEN., *Apoc,* 1—2. Problema testamentului lui Claudiu este minuţios examinată de E. Meise, *op. cit.,* p. 186.

14. După cum semnalează O. Montevecchi, *L'ascesa al trono ăi Nerone,* p. 200—213. Cît despre venirea la domnie,. care avea să urmeze, vezi mai ales L. Lesuisse, *Suetone et Vaspcct juridique de l'avenemcnt de Neron,* în *Les Eludes Classiques,* 29, 1961, p. 389 şi urm. ; B.H. Warmington, *op. cit.,* p. 20, şi K. R. Bradley, *op. cit.,* p. 62—64 etc.

15. Vezi. de asemenea. *1GRR,* I, 1124 ; *OGIS,* II. 68B. Se poate consulta şi O. Montevecchi, *L'ascesa al trono di Nerone, p.* 208—217, şi *Nerone e VEqitio,* în *La Parola del Passato,* 100. 1975 (Neronia, 1974), p. 48—58, în acest din urmă articol, autoarea, pornind de la cuvintele *y,âcic* şi *'x<xplZ* °î*<«. analizează legătura dintre împărat şi supuşii săi. Despre modul în care Nero a fost glorificat, vezi, de asemenea., *Nerone a una polis,* p. 11—12. de aceeaşi autoare.

16. Aceasta este opinia lui G. Ch. Picard, *Les trophees ro-'mains,* p. 340, care afirmă că episodul concubinelor lui Nero deghi zate în amazoane (SUET., *Ner.,* 44. 1) ar ţine de acea liturghie aulică a regatelor elenistice. Nero, în timp ce-şi pregăteşte expe diţia împotriva răsculaţilor din 68. porunceşte să li se taie părui pretinselor sale concubine şi le înarmează, ca pe amazoane, cu securi şi scuturi.

17. Ultima salutaţie imperială datează din anul 66 : *ILS,* 23.'). In ceea ce priveşte semnificaţia'Coloanei din Mainz, vezi G. Ch. Picard. *Les trophees romains,* p. 340. Cît despre fascinaţia pe care o exercită asupra lui Nero modelul Lagizilor, vezi G.. Schumann. *op. cit.,* p. 2. Despre rolul virtuţii, vezi A. Garzetti, *op. cit.,* p. 023—627,

18. J. Rouge. *op. cit,* p. 81, nr. 26 e de părere că Ioan Chrysostomul exagerează. Numele tribului ţ>u?.aî;t0a/.â<K;!.c/; — *ve/i* O. Montevecchi, *L'ascesa al trono di Nerone,* p. 214 — se leagă rnai degrabă de vocaţia maritimă a portului Alexandria. Totuşi, ÎVIichel |V'Ieslin, *L'homme Romain, Des origines au I^cr siecle de notre ere. Essai d'anihropologie,* Paris, 1978, p, 95 ; 113 ; 121. arată că la Roma chiar visul regal era o constantă încă de pe vremea lui Romulus.

19. G. Schumann, *op. cit.,* p. 26—31 remarcă faptul că nici un. alt lulio-Claudian nu se bucurase, la Roma, de o asemenea cinstire în timpul vieţii. O inscripţie din Germania Inferioară îl asimilează pe Nero lui'Marte : *ILS;* 235 : M. Smallwood, nr. 159.

20.' Acest simbolism teologic şi teocratic a fost analizat de Jean Beaujeu, *La religion romaine ă Vapogee de l'Empire.* Paris. 1955, p. 46 şj urm. Vezi, de asemenea, A. Momigliano, *Nero,* p. 732, In ceea ce priveşte apollinismul şi teocraţia solară, vezi de asemenea G. Ch. Picard, *Auguste et Neron, p.* 199—233, şi O. Monte-

vecchi, *Nerone e l'Egitto,-p.* 53—58. Despre asimilarea cu Hercule, vezi L. Deubner, *Nero als gefesselter Hercules,* în *Philologus,* 48, 1939—1940, p. 232—234 şi B. H. Warmington, *op. cit,* p. 120. Despre Nero ca un nou Dionysos, vezi G. Schumann, *op. cit,* p. 9, şi A. Momigliano, *Nero,* p. 732 etc. Despre cultul lui Hercule sub domnia lui Nero, vezi G. Ch. Picard, *Auguste et Neron,* p. 215.

21. în legătură cu Nero <xyaG<% Saifiov T?)? t7ÎRov;x£'/v;i;, şi cu ori ginea epitetului, vezi O. Montevecchi, *Nerone e l'Egitto,* p. 50 şi *L'ascesa al trono di Nerone,* p. 203—213 ; ca şi P. Grimal, op. *cit,* p. 76 şi 161.

22. Unii cercetători s-au lăsat înşelaţi de acest discurs-program. Pe lîngă faptul că au afirmat caracterul lui exclusiv augusteic, au dat crezare voinţei exprimate de Nero de a-1 pune în practică : E. Hohl, *op. cit.,* col. 356 ; G. Walter, *op. cit,* p. 60 şi urm. ; B. H. Warmington, *op. cit,* p, 32—38. Alţii i-au remarcat totuşi limitele şi au întrezărit aici "o manipulare abilă a princi piilor augusteice : Paul Jal, *Images d'Auguste chez Seneque,* în *Revue des Etudes Latines,* 35, 1957, p. 242—264, în special, p. 253 ; şi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 71—73. In ceea ce priveşte ve neraţia faţă de August, vezi şi G. Ch. Picard, *Les trophees romains,* p. 341 ; O. Montevecchi, *Nerone a una polis,* p. 16—20 şi *L'ascesa al trono di Nerone, p.* 212 ; ca şi M. Grant, *op. cit., p.* 168—169 şi 232. Pentru monede, vezi *RIC,* I, p. 187—191.

23. M. A. Levi, *op. cit., p.* 35—37, este de părere că acest concept de *quinquennium* ar deriva dintr-o sursă posterioară epocii lui Traian. O. Murray, *The Quinquennium Neronis and the Stoics,* în *Historia,* 14, 1965, p. 41—61, în special p. 56—57, crede că ideea unui *quinquennium* i-ar fi aparţinut lui Arulenus Rusticus. Jean Melmoux, *C; Helvidius Priscus, disciple et heritier de Thrasea,* în *La Parola ăel Passato,* 30, 1975 (Neronia, 1974), p. 23—40, în special p. 39, demonstrează că oricare dintre stoici, inclusiv Helvidius Priscus, ar fi putut enunţa acest concept. Despre *quinquennium* şi datele sale exacte, vezi F. A. Lepper, *Some Reflections on the „Quinquennium Neronis",* în *The Journal of Roman Stuăies,* 47, 1957, p. 95—100, şi Brian W. Jones, *Suâtone et Aurelius Victor,* în *La Parola del Passato,* 25, 1970, p. 346—347. Unii cercetători au încercat să plaseze această perioadă către sfîrşitul domniei : J.C.C. Anderson, *Trajan on the Quinquennium Neronis,* în *Journal of Roman Studies,* 1, 1913, p. 17.3 şi urm. ; J.G.F. Hind, *The Middle Years of Nero's Reign,* în *Historia,* 14, 1965, p. 41—61 ; şi M. K. Thornton, *The Enigma of Neronis Quinquennium,* în *Historia,* 22, 1973, p. 570—582. în sfîrşit, alţi savanţi au combătut cu vehemenţă ideea însăşi a existenţei unui asemenea *quinquennium:* A. Garzetti, op. *cit.,* p. 153—154 ; P. Petit, *op. cit,* p. 93 etc.

24. în ceea ce priveşte politica „liberală" a lui Nero în acest *quinquennium,* limitele ei şi măsurile menţionate, vezi Th. Mommsen, *op. cit,* II, partea a 2-a, p. 924—925 ; H. Schiller, *op. cit.,* p. 103 ; A. Momigliano, Nero, p. 706—707 ; E. Hohl, *op. cit,* col. 356 ; Luigi Pareti, *Storia di Roma e del mondo romano,* Torino, 195r, IV, p. 042 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron, p.* 71—94 ; şi M. A. Levi, *op. cit, p.* 109—111.

25. După părerea lui Emilio Radius, *La vita ■ di Nerone,* Milano, 1963, p. 82, ca și a lui M. Grant, *op. cit,* p. 9 și 40, Nero ar fi dat dovadă de slăbiciune în exercitarea puterii. O opinie contrară însă a fost susținută de numeroși istorici moderni, printre care : G. Pugliese Caratelli, *Note su epigrafi rodie dell'età imperiale,* II : *l'intestazione dell'epistola di Nerone ai Rodii,* în *Studi di Antichità Classica Offerti a E. Ciaceri,* Roma, 1940, p. 255 și urm. ; A. Garzetti, *op, cit,* p. 154 ; 179 ; 194 ; 622 ; B. H. Warmington, *op. cit, p.* 27—28 ; și M. Griffin, op. cit, p. 87, care arată că Nero era „a pupil not a puppet". Despre influența consilierilor, vezi DIO, 61, 3, 3, iar în epoca noastră, F. Stella Maranca, *L. Anneo Seneca nel Consilium Principis,* în *Rendiconti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei,* seria a 5-a, 32, 1923 ; p. 282 și urm. ; W. C. Mc Dermott. *Sextus Afranius Burrus,* în *Latomus,* 8, 1949, p. 229—254 ; W. H. Alexander, op. *cit,* p. 300, ca și F. Giancotti, *II posto della biografia nella problematica senechiana : UI. Seneca antagonista d'Agrippina,* în *Rendiconti dell'Accademia dei Lincei,* seria a 8-a, 8, 1953, p. 238—262.

26. In legătură cu aceste memorii, vezi R. Raffay, *Die Memorien der Kaiserin Agrippina,* Wien, 1884, passim ; Henry Bardon, *La litterature latine inconnue,* Paris, 1952—1956, II, p. 172 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron, p.* 13—14 și 80, ca și *L'Apocoloquintose, pamphlet de Varistocrație latine,* în *Acta Antiqua Philippopqlitana, Studia Historica et Philologica,* Sofia, 1963, p. 295—303.

27. în ceea ce privește lupta angajată între cele două clanuri, vezi A. Momigli'ano, *Nero, p.* 707—714 ; L. Pareti, *op. cit,* IV, p. 841 ; M. A. Levi, *op. cit.,* p. 115—117 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 31 și 43—47 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 77—117 ; K. R. Bradley, *op. cit,* p. 67—69 ; 111—112 ; 201—202 ; și M. Grant, *op. *cit,* p. 27—47 ; 60. Despre Suillius, partizanul Agrippinei, vezi P. Grimal, *op. cit, p.* 183—186.

28. In ceea ce privește viața lui Seneca, nașterea și formația sa, etc, vezi Rene Waltz, *La vie de Seneque,* Paris, 1909, passim ; Italo Lâna, *Ludo Anneo Seneca,* Torino, 1955, passim ; *PIR*[2] A 617 ; ca și Z. Stewart, *op. cit,* p. 70—83 ; Jean Melmoux, *L'action politique de Polybe de 41 ă 47 et la puissance des affranchis sous le regne de Claude,* în *Bulletin de l'Association Guillaume Bude,* 1975, p. 393—402 ; M. Griffin, *op. cit,* p. 23—52 ; în sfîrșit, P. Grimal, *op. cit,* p. 56—97. Pentru Galerius, cf. PIR[2], G 15.

29. Analiza conceptului de *eukairia* la Seneca o datorăm lui P. Grimal, *op. cit, p.* 17 ; 193 ; 240—243 și 310—311. Nicolae Mircea Năstase, *Conceptul de libertate la Seneca,* în *Culegere de studii de civilizație romană,* București, 1979, p. 77—93, arată că *Ubertas* este sinonimă, la Seneca, nu numai cu autonomia morală, [c]> Șl cu clemența ; ea presupune o judecată corectă asupra oamenilor și o cunoaștere temeinică a naturii. *în De tranq. anim.,* ■*• 1—5, dialog scris puțin înainte de înscăunarea lui Nero, filosoful compara demersul înțeleptului cu cel al militarului : daca ® [1]oftat să dea înapoi, înțeleptul trebuie să facă acest lucru în eplmă ordine, salvîndu-și demnitatea. Despre Seneca *amicus*, *vezi* M. Griffin, op. *cit,* p. 1 ; 26 ; 57 ; 68—76.

30. în ceea ce priveşte influenţa morală şi politica exercitată de Seneca, vezi F. Steila Maranca, *op. cit.,* p. 282—301 ; J. A. Crook, *Consilium Principia. Imperial Councils and Consellors from Augustus to Diocletian,* Catnbridge, 1955, p. 119—125 ; M. Griffin, *op. cit.,* p. 10 ; 68—88 ; 128 ; şi P. Grimal, *op. cit,* p. 120 : 150 ; 163—168 ; 103—186 ; 208. Despre experienţa mai degrabă administrativă deeît militară a lui Burrus, vezi B. H. Warmington, *op. cit,* p. 72. Vezi. de asemenea, W. C. Mc Derrmott, *op. cit.,* p. 24.9—250, care minimalizează rolul politic al lui Burrus.

31. Impactul şederii în Egipt asupra gîndirii lui Seneca a fost analizat de-Robert Turcan *Seneque et Ies religions orientales.* Bruxelles, 1967, p. 7—*8* ; 3.9—6.'} ; G. Scarpat, *op. cit,* p. 93 ; şi P. Grimal, *op. cit,* p. 65—78 ; 132 ; 241.

02. P. Grimal, *op. cit.,* p. 8 .: „Este evident faptul că Senaca a fost angajat în realitatea istoriei, că nu a rămas nici o clipă un martor insensibil al evenimentelor, că nu a fost nicidecum un om de şcoală, ci un om de acţiune". Vezi, de asemenea, p 10—11 ' 24(5 ; 442—449 etc.

33. Aşa cum susţine R. Turcan, 073. *cit,* p. 38.

.34. Savanţii ezită să . se pronurlţe asupra datei redactării acestui text. K. Barvvick, *Senccas Apocolocyntosis, eine zweite Aufgabe des Verfassers,* în *Rheinisches Museum,* 92, 1943, p. 159—173, crede chiar că au existat două ediţii diferite ale lucrării, una în 54—55, alta în *60.* M. Griffin, *op. cit,* p. 129—130 şi P. Grimal, *op. cit.,* p. 108—110 presupun că lucrarea datează de la sfîrşitul lui 54. Cît. despre titlu, i se caută mereu explicaţii complexe, cu semnificaţii mistice. Raoul Verdiere, *Notes critiques sur V Apocolocyntosis,* în *Rivista di Studi Classici,* 11, 1963, p. 6—10, a ax'ătat pe bună dreptate că nu e vorba de altceva decît de preschimbarea în dovleac.

Pentru adevăratele scopuri ale pamfletului, ne putem jreferi Ia consideraţiile lui Konrad Kraft, *Der politische Hintergrund von Senecas Apocolocyntosis,* în *Historia,* 15, 1966, p. 96—122, care vede aici un atac împotriva partizanilor lui Britannicus, fa cele ale lui M. A. Levi, *op. cit,* p. 43 şi la cele ale lui E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 80—8fi.

35. După cum remarcă M. Griffin, *op. cit,* p. 133.

36. *în* legătură cu diversele tendinţe politice care apar în *Apocolocyntosis,* vezi în special P. Grimal, *op. cit,* p. 112—119. Cît despre crearea unei noi poezii de curte, vezi G. Ivlazzoli, *op. cit,* p. 256.

37. Cu privire la data şi structura dialogului, vezi A. Gercke, *op. cit.,* p. 293 ; Italo Lâna, *L. Anneo Seneca e la posizione degli intellettuali romani di fronte al principato,* Torino, **1964, p. 118**—119; P. Grimal, *Le „De clementia" et la royaute solaire de Neron,* în *Revue des Etudes Latines,* '49, 1971, p. 205—217 ; *Seneque,* p. !20—j 22 ; B. Mortureux, *Recherches sur le De clementia de Seneque,* Bruxelles. 1973 ; M. Griffin, *op. cit.,* p. 133—136 ; dar şi T. Adam. op. *cit.,* p. 18—88.

38. E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 99. Despre concepţia lui Sencca privind regele ideal şi absolutismul, vezi, de asemenea, I. Lâna. *L. Anneo Seneca,* p. 218—223 ; Charles Favez, *Le roi et*

le tyran chez Seneque, în *Hommages ă Leon Herrmann,* Bruxelles, 1960, p. 346 şi urm. ; Pierre A'ubenque — Jean-Marie Anclre, *Seneque,* Paris, 1964, p. 19 ; A. Bergener, *op. cit.,* p. 30 („clementia ist eine selbstanl'evlegte Kontroile der Macht") şi 212 ; T. Adam, *op. cit.,* p. 18—19, 63—82 ; M. Griffin, *op. cit,* p. 133—169 ; şi p. Grima], *Seneque,* p. 119—131.

39. Cf. A. JVIiehel, *op. cit.,* p 94 : „Sînt în joc politica, des tinul Romei şi, la urma urmei, soarta însăşi a lui Seneca".

40. Aşa cum arată P. Grimal, în *Le De clementia et la royaute solaire,* p. 205 şi urm., şi în *Seneque,* p. 128. Originea „divină" a concepţiei senecane privind suveranul este subliniată, pe drept cuvînt, de J. Fears, *Nero as the Viceregent of the Gods in Seneca's De clementia,* în *Hermes,* 103, 1975, p. 486—496 ; *contra* T. Adam, *op. cit.,* p. 40—45 ; 93—100.

41. în ceea ce priveşte caracterul politic al lucrărilor lui Seneca publicate sub domnia lui Claudiu şi. despre pareneză, vezi P. Grimal, *Les rapports de Seneque et de l'empereur Claude,* în *Comptes Rendus des Seances de VAcademie des Inscriptions et Belles Uitires,* 1973, p. 469—478.

42. în legătură cu această problemă, vezi P. Grimal, *Seneque,* p 176—if)3 : 306 ; 317 ; şi Paula Bălaşa, *Observaţia socială in De beneficiis,* în *Culegere de studii de civilizaţie romană,* Bucu reşti, 1979, p. 7—28.

CAPITOLUL AL IV-LEA

Neroftismul

FARMECUL ORIENTULUI •

Neronismul n-ar fi putut exista fără componenta sa italică şi plebeiană. Mai mult, chiar această componentă i-a atras popularitatea pe lîngă mulţimile Romei. Aşadar, această monarhie antoniană se dorea totodată o democraţie regală, iar precedentele ei nu lipseau, nici în Italia, nici în lumea greco-orientală. Pentru a înţelege însă ceea ce a reprezentat cu adevărat neronismul, trebuie să ne întoarcem privirea spre Orient : spre miturile, simbolurile şi idealurile lumii elenistice.

Jumătatea orientală a Imperiului exercita, de altminteri, o puternică atracţie asupra multor romani.' Se înţelege, nu era deloc vorba de Grecia clasică. In anii 66—67, Nero vizitează Elada, dar nu merge nici Ia Sparta, nici la Atena, veritabile promontorii ale tradiţiei în ochii „vechilor romani". N-avem temeiuri să vorbim însă în acest caz de indiferenţa principelui, dimpotrivă : lumea greacă în ansamblul ei îl seduce pe împărat — îl atrage chiar şi Neapole, oraş în care va face mai multe vizite în timpul domniei sale. Viaţa intelectuală pe care o descoperă aici îl fascinează şi, în momentul în care va înfăptui reforma monetară, nu va ezita să stimuleze avîntul economic al acestei părţi a Imperiului. Două inscripţii descoperite în Creta depun mărturie în acest sens ; mai mult, Nero a

protejat şi a lărgit domeniile cetăţilor greceşti *(ILS,* 8901 : M. Smallwood, nr. 335 şi 386)

Dar Orientul elenistic se află cel mai mult în graţiile sale ; acest Orient bogat în cultură veche şi cu cetăţi prospere, graţie comerţului cu ţări îndepărtate : un Orient, repetăm, al cărui far este, pentru Nero, Egiptul. La Neapole, de pildă, împăratul primeşte o ambasadă trimisă de cetatea Alexandria (SUET., *Ner.,* 20, 5). Numeroase documente depun mărturie despre raporturile strinse care s-au stabilit în această epocă între Muzeul din Alexandria şi curtea imperială. Mai'mult, în această ţară cu moravuri şi naturi specifice, în care Nero este iniţiat de Chaeremon şi Seneca, continuă să se păstreze amintirea lui Antoniu şi a lui Germanicus. Oamenii care vin din Egipt se bucură de mare influenţă la curtea lui Nero. înalţi funcţionari din Alexandria, asemenea lui Norbanus Ptolemeu, fac carieră în administraţie ; începînd din 63, de pildă, Norbanus se află în fruntea tezaurului imperial. Printre prefecţii-guvernatori ai Egiptului, în afară de Tiberius Claudius Balbillus, semnalăm prezenţa lui Tiberius Iulius Alexander, membru al comunităţii iudaice şi nepot al lui Philon — care i-a dedicat două din scrierile sale —, una din figurile de primă mărime ale vieţii culturale din Alexandria, care 1-a cunoscut pe Seneca, fiind chiar influenţat de acesta. Tatăl lui Iulius Alexander, fratele lui Philon, Alexander Lysimachus, a fost în Egipt agentul Antoniei, mama lui. Germanicus şi străbunica lui Nero. Antonia, de formaţie elenistică şi iudaică, avea, în adevăr, domenii în Egipt. Cu toate acestea, Tiberius Iulius Alexander a parcurs o carieră dificilă, căci nici comunitatea iudaică, nici cea grecească din Alexandria nu aveau încredere în el. Pentru a urca treptele carierei administrative, Iulius Alexander a trebuit să abjure religia mozaică Şi să se naturalizeze, integrîndu-se complet lumii spirituale elenistice şi romane. A guvernat Egiptul între 66 şi 70 e.n.

în ierarhia imperială, se află apoi şi alţi greco-orientali, mai ales după anul 61. In 62, Cîaudius Athenodorus devine prefect al annonei *(CIL,* VI, 8470 : *ILS.,* 1535), post în care va reveni spre sfîrşitul domniei lui Domiţian. Gessius Florus din Clazomene devine, începînd din 64, procurator al Iudeii. Numirea sa a fost urmată de o răscoală. Caecina Tuscus, fiul unei liberte greco-orientale şi frate de lapte cu Nero, guvernează Egiptul între 63 şi' 65, în

timp ce Gaius Nymphidius Sabinus, şi el fiu de liberia de origine orientală, este promovat ca prefect al pretoriului în 65 e.n. *. La plecarea sa în Grecia, Nero încredinţează întregul control al administraţiei romane nu consiliului imperial, ci unor liberţi greco-orientali, Helius şi Polyclitus (SUET., *Ner*.. 23, 2, 2 ; DIO, 63, 12). Să notăm însă că, în timpul domniei sale, lumea greacă n-a fost reprezentată în senat decît de cinci membri. Cu toate acestea, cvasi-totalitatea liberţilor puşi în fruntea birourilor imperiale era de origine greco-orientală şi rari erau senatorii care se puteau lăuda că posedă o putere comparabilă cu aceea pe care o deţineau unii dintre orientali. Greco-orientalii erau, în sfîrşit, foarte influenţi în mediile comerţului şi ale industriei.

Această pasiune a împăratului pentru lumea greco-orientalâ a dat naştere celor mai absurde zvonuri. Astfel, după incendiul Romei, se răspîndi zvonul că Nero avea intenţia să răpească Cetăţii Eterne statutul de centru al Imperiului şi să mute capitala în Orient. Şi, după Aureljus Victor, chiar pe temeiul unor asemenea zvonuri ar fi luat Galba hotărîrea de a se răscula *(Caes., 5,* 14—15). Tot la fel, cînd, în 68, Nymphidius Sabinus reuşeşte să ridice împotriva împăratului masa pretorienilor, răscoala lui trebuie pusă evident pe seama intenţiei pe care ar fi avut-o Nero de a se retrage în Egipt (PLUT., *Galb.,* 2). La rîndul lui,, Suetoniu afirmă şi el că împăratul dorea să meargă în Orient şi să întemeieze aici un stat nou *(Ner.,* 40, 3).

Jată aşadar tot atîfea extrapolări abuzive care au totuşi meritul de a pune în lumină orientalismul funciar al lui Nero. Tot pasiunea aceasta, care .a dominat practic guvernarea sa, 1-a condus la hotărîrea ca, începînd din 59, sa organizeze jocuri şi spectacole inspirate după modelul elen [2].

JOCURI ŞI SPECTACOLE

Mulţimile romane, se ştie. erau mari amatoare de jocuri de circ. împăraţii, care vedeau în aceasta un mijloc de a-şi spori popularitatea, nu pregetau să organizeze cît mai multe asemenea spectacole şi să asiste la ele. Apariţiile lui Nero în arenă au suscitat întotdeauna entuziasmul mulţimilor de la oraşe. Lui Nero îi plăcea totodată sa

participe la pantomine şi să se amestece în atari ocazii în mulţime.

De altfel, aceste spectacole aveau tradiţia lor, italică şi romană. Astfel, în 57, împăratul a organizat mari lupte de gladiatori cu prilejul inaugurării impunătorului amfiteatru de lemn ridicat pe Cîmpul lui Marte, lupte la care au luat parte chiar şi senatori şi cavaleri (SUET., *Ner., 12, 2).* Acestor lupte le-au urmat curse de cai, precum şi o somptuoasă naumahie ce s-a desfăşurat pe un lac artificial, amenajat anume pentru nevoile unei asemenea competiţii, împăratul prefera însă întrecerile atletice, după modelul luptelor greceşti de acest fel. Poate că de aceea, după 57, au avut loc puţine lupte de gladiatori ; cîteva, de fapt : în 59, &3 şi 66[1]. Pentru a-şi impune gusturile, principele a invocat tradiţiile oraşelor greceşti şi chiar italice, făcînd apel. chiar la numele lui Apollo ; în valea Vaticanului, unde se aflau grădinile sale, el a dispus să se amenajeze, începînd din 59 şi poate chiar mai înainte, un stadion pentru cursele de cai, stadion ce avea să devină circul lui Gaius şi al lui Nero. Pe acest stadion conducea singur atelajele, unicii spectatori fiind invitaţii săi personali (TAC, *Ânn.,* 14, 14, 5—8 ; SUET., Ner., 10, 5 ; 22, 4). După cum vom vedea, hotărîrea aceasta are totuşi legătură cu atitudinea aristocraţiei senatoriale conservatoare şi cu deziluziile politice ale împăratului. *

De îndată ce se eliberează de constrângerile impuse de mama sa, Nero organizează pe scară largă acei *ludi,* jocuri, care sînt de data aceasta de inspiraţie elenistică. De tradiţie romană sînt încă jocurile pe care le ordonă în 59, pentru a celebra eternitatea Imperiului. Alături de profesionişti, participă totuşi la ele amatori străluciţi, cavaleri şi senatori, iar cu acelaşi prilej sînt reprezentate şi o serie de piese de teatru (SUET., *Ner.,* 11, 4 ; DIO, 61, 17, 2). Tot în 59, Nero îşi taie pentru prima oară barba şi o depune într-o lădiţă specială la picioarele lui Iupiter ; el dă cu acest prilej, în incinta domeniilor imperiale, jocuri somptuoase, aşa-numitele Iuvenale *(luuenalia),* care se desfăşoară în valea Vaticanului. A fost invitată la desfăşurarea lor şi o parte din populaţie (TAC, *Ann.,* 14, 15 ; PLIN., *Nat. Hist,* 37, 19 ; SUET., *Ner.,* 11, 1 ; 12, 3 ;. D.IO, 61, 3 9, 1—3). Este vorba desigur de jocuri consacrate zeiţei romane a tinereţii *(Iuuentus),* ale căror antecedente romane nu lipseau. Dar chiar şi în cazul acestor jocuri, unde domină teatrul şi muzica, nu lipsesc amatorii ;

între ei, înregistrăm cavaleri şi senatori de viţă nobilă, asemenea lui Sura, de pildă, fiu al unui demnitar consular, sau Aelia Catella, binecunoscuta matroană care se urcă pe scenă şi dansează în ciuda celor optzeci de ani ai ei. Or, se ştie că, pentru romani, tradiţia era ca numai profesioniştii — în majoritate, oameni de jos — să participe la aceste jocuri ; prezenţa la competiţii a unor amatori din rîndurile aristocraţiei era aşadar o inovaţie. La sfîrşitul concursurilor, Nero însuşi putea fi văzut pe scenă, cîntînd la liră. în anii următori ai domniei sale, voinţa lui Nero [x]de a eleniza spectacolele a devenit **o** constantă care nu a însemnat totuşi completa abandonare a tradiţiei plebeiene şi italice [4].

Tot în 59, Nero a creat şcoli imperiale în care toţi cei ce doreau să ia parte la concursuri muzicale şi de gimnastică beneficiau de antrenamentul necesar (DIO, 61, 19, 2—3). împăratul dorea astfel să încurajeze în toate domeniile o largă mişcare de opinie în favoarea spiritului „agonistic". De altminteri, participarea aristocraţilor la aceste spectacole nu depindea decît de ei înşişi. Dar, dacă ar fi să dăm crezare opiniei lui Tacit, poate că recompensele seducătoare erau cele care influenţau, în parte, decizia de a participa la competiţii *(Ann.,* 14, 14, 8—9). în acelaşi an 59, Nero întemeiază corpul aşa-numiţilor *Augustiani,* cuprinzîndu-i pe tinerii pionieri ai noii educaţii — de care vom vorbi mai departe — şi ordonă totodată construirea unui gimnaziu magnific.

în 60, fiind ales consul pentru a patra oară, Nero organizează, începînd cu 13 octombrie, jocuri pentru a sărbători încoronarea sa. Acestea au căpătat denumirea de* *Neronia* şi erau concursuri cincinale, *certamen quinquennale.* De data aceasta, spectacolele nu mai au nici cea mai mică legătură cu obiceiurile romane şi italice. Remarcăm totuşi o singură concesie importantă : jocurile au loc din cinci în cinci ani, şi nu din patru în patru, cum cerea tradiţia grecească. în plus, laxismul moral care-şi pune amprenta chiar şi pe noile jocuri nu displace prea mult acelei plebe care, prin tradiţie, se lăsa cu uşurinţă sedusă de un anume comportament licenţios.

E **vorba** aşadar, după cum **o** spune şi Suetoniu. de **un „lucru în întregime nou** la Roma" : acest „concurs **quinquenal, avînd după uzanţele greceşti trei tipuri de joc *i* muzical, gimnastic şi hipic"** va **lua** „numele **de** jocuri **nerordene" (SUET., *Ner.*, 12, 7 ; vezi, de asemenea, TAC,**

Ann,, 14, 20—21 şi DIO, 61, 21, 1). In realitate, o dată cu ele, vor fi organizate şi competiţii în domeniul poeziei şi a] artei oratorice. Juriul este compus nu din specialişti de condiţie modestă, ci din foşti consuli. în afara profesioniştilor, la aceste competiţii participă şi tinerii aristocraţi formaţi în şcolile create în anul precedent. De data aceasta nu se mai înregistrează — cum s-a întîmplat în timpul luvenalelor — nici un fel de dezordine ; totul se desfăşoară într-un climat de calm perfect. Pe toată durata jocurilor, s-au purtat — pentru a sublinia caracterul lor elenistic — veşminte greceşti, care vor fi abandonate o dată cu încheierea spectacolelor.

Nero n-a luat parte la aceste întreceri, dar aceasta nu 1-a împiedicat să obţină numeroase premii, inclusiv acela pentru elocinţă. Nepotul lui Seneca, Lucan, a cîştigat Ia concursurile de poezie o coroană pentru că îl slăvise în versuri pe împărat (SUET., *Vita Lucani,* 1,1).

O mare parte a opiniei publice şi chiar numeroşi aristocraţi s-au raliat spiritului novator care prezida organizarea acestor jocuri. La puţină vreme după aceea, strategia politică şi ideologică a împăratului avea să înregistreze o cotitură decisivă. Neronismul era deja instalat, numele folosit pentru desemnarea acestor întreceri — *Neronia* — fiind el însuşi o mărturie evidentă.

Odată angajat în această nouă cotitură politică, împăratul continuă să încurajeze competiţiile artistice şi sportive. Alte concursuri au fost organizate în 63 şi 64, ca şi o serie de balete greceşti (SUET., *Ner.,* 12, 4). In 64, cu prilejul marii sărbători organizate la Neapole din patrii în patru ani, Nero se produce pentru prima oară pe o scenă publică. Pînă atunci nu o făcuse decît în chip particular, în spatele zidurilor care-i înconjurau domeniile, în primăvara anului 65, aşadar înaintea datei normale, care era prevăzută pentru luna octombrie, Nero a organizat cea de a doua ediţie a jocurilor quinquenale. Fastul cu totul excepţional al acestei competiţii se explică şi prin aceea că a fost organizată la puţină vreme după reprimarea conjuraţiei lui Piso. Sperînd să evite participarea împăratului, senatul i-a decernat dinainte cununile pentru elocinţă şi pentru cîntec. Nero le-a refuzat însă şi, însoţit de garda sa de pretorieni, de *Augustiani* şi de favoriţi, se urcă, pentru prima oară, pe scenă, la Roma. Declamă Versuri, cîntă la citeră.şi interpretează mai multe roluri

în diferite tragedii, conformîndu-se regulamentului competiţiilor. Consularul" Clavius Rufus făcu pe lingă împăra-tul-actor serviciile de prezentator solemn (TAC, *Arm.,* 16. 4 ; SUET., *Ner.,* 21).

Propaganda imperială s-a dovedit cu acest prilej mai activă decît oricînd. Astfel, provinciali în trecere prin Roma s-au pomenit câ li se ofereau locuri în tribune. Oratori şi poeţi l-au glorificat pe împăiat într-o serie întreagă de panegirice. E posibil chiar ca cele două egloge anonime, cunoscute sub numele de *Carmina Einsidlensia,* să dateze din această vreme. S-au emis, atît la Roma c;t şi la Lugdunum (Lyon), monede consacrate special acestei împrejurări. Pe aversul lor este bătută efigia unui Nero încununat de lauri, în timp ce reversul reprezintă o urnă şi o ghirlandă, avînd drept legendă următoarele : ..concurs quinquenal organizat la Roma" — *CER(tarnen) QVlNQfennale)* ROM(ae) *CO(nstitiitum) (BMC, Imp.,* I, p. 251, nr. 251 : M. Smallwood, nr. 57)[r].

Vizita pe care a făcut-o Tiridate la Roma, călătoria împăratului în Grecia şi triumful din 68 au prilejuit spe'ctacole şi mai somptuoase, la care Nero a participat cu entuziasm ; vom avea ocazia să le evocăm în detaliu în altă parte. Sa precizăm deocamdată că aceste manifestări sînt deopotrivă relevante pentru ceea ce înţelegem prin neronism. In legătură cu acestea, s-a remarcat de altminteri că Suetoniu a folosit în patru rînduri termenul de *agon,* unul din cuvintele de care -limba latină dispunea pentru a desemna aceste jocuri şi lupte. Or, acest cuvînt este de origine greacă şi Suetoniu nu-1 întrebuinţează decît în biografia lui Nero. O atare întîlnire nu este un hazard : o dată mai mult, vocabularul depune mărturie despre inspiraţia greco-orientală a neronismului''.

DOMUS AUREA - . *

Abia în 64, după incendiul Cetăţii Eterne, descoperă romanii noul palat imperial, Casa aurită, care va înlocui de acum încolo vechea „Casă de trecere", cum se numea reşedinţa anterioară a principelui. Schimbîndu-şi strategia, Nero trebuia să-şi schimbe şi reşedinţa.

„în vestibulul acesteia, scrie Suetoniu, care ne-a'lăsat descrierea care urmează, a fost ridicată o statuie colosală a lui Nero, înaltă de o sută douăzeci de picioare : casa

era atît de vastă, încît adăpostea în voie porticuri mari cu trei rînduri de coloane, lungi de o mie de paşi, un bazin asemănător cu o adevărată mare, înconjurat de edificii ca nişte oraşe şi, pe deasupra, o amplă suprafaţă amenajată în stil ţărănesc pe care puteau fi văzute diverse culturi, viţă de vie, păşuni şi păduri, cu tot soiul de animale domestice şi sălbatice. în restul complexului, totul era acoperit în aur, bătut în pietre preţioase şi în scoici cu perle, plafonul sălilor de masă era făcut din tăblii mobile de fildeş, brăzdate de orificii pentru ca, prin ele, să poată fi răspîndite de sus, peste convivi, fie flori, fie parfumuri : încăperea principală era rotundă, astfel că se rotea în permanenţă ziua şi noaptea de jur-împrejur, întocmai ca lumea. în sălile destinate băilor curgeau deopotrivă apă de mare şi apele trase din Albula" *(Ner.,* 31. 2—3 ; vezi, de asemenea, TAC, *Ann.,* 15. 42, 1—2).

Lucrările gigantice pe care le reclama un asemenea ansamblu arhitectural — întins peste o mare parte a centrului oraşului —■ au început îndată după incidentul din 64. Ele n-au fost încheiate niciodată. Arhitecţii Severus şi Celer, probabil de origine romană, şi-au folosit aici întreaga imaginaţie şi au apelat la toate resursele pe care le oferea tehnologia epocii ; de altminteri, ei erau secondaţi de numeroşi tehnicieni extrem de ingenioşi. Armonia clasică a fost înlocuită de linia curbă, în unghiuri. Frescele graţioase care acopereau pereţii construcţiilor au fost executate sub conducerea unui pictor de mare talent, celebrul Fabullus sau Famullus. Nu e exclus de altfel ca la executarea frescelor să fi participat şi alt pictor. Minunile evocate de Sr.etoniu nu lasă nici o îndoială asupra ingeniozităţii de care au dat dovadă constructorii : mecanisme complexe, structuri inedite — ca, de pildă, bolta în formă de dom —, materiale necunoscute — ca acea specie de beton compozit cimentat, graţie unui mortar indestructibil, utilizat pentru paramentul molonilor sau al cărămizilor; într-un cuvînt, această realizare a fost o adevărată sfidare la adresa naturii.

Acest complex arhitectural reprezenta o unitate topografică autonomă în interiorul unei Rome aflate ea însăşi într-o transformare totală. Au fost înglobate în ea Palatinul, o-parte din Esquilin şi din Caelius, ca şi valea ce separa cele trei coline şi unde avea să se înalţe mai tîrziu amfiteatrul Flavienilor, celebrul Coloseu. Suprafaţa totală a acestui ansamblu era de trei ori mai mare decît cea a

grădinilor Vaticanului şi "a bazilicii Sf. Petru. Un lux în întregime urban şi o natură campestră îşi dădeau armonios mîna. Construcţia îşi datorează numele de *domus aurea* faptului că, la ridicarea ei, s-a folosit mult preţiosul metal, dar şi majestăţii pe care o degaja în genere spectacolul acestui palat-paradis. Graniţele domeniului urmau îndeaproape pantele colinelor, formînd un fel de bazin natural al cărui centru era acel mare lac menţionat de Suetoniu. E sigur că pe acest spaţiu se ridică azi Coloseul. între numeroasele construcţii descrise de Suetoniu, se detaşează edificiul central. Această vastă clădire, palatul propriu-zis, ca şi celelalte de altfel, nu avea, desigur, aspectul tern din zilele noastre. în adevăr, la o jumătate de veac de la moartea lui Nero, deschiderile au fost blocate, lipsind astfel de aer şi de soare cele două aripi cu trei etaje, curţile interioare, camerele şi faimoasele sufragerii pe care le cuprindea edificiul.

Rotunda, sala principală de care vorbeşte Suetoniu, nu s-a conservat ; ca atare, nu ştim precis care era mecanismul hidraulic ce asigura rotirea domului. Seneca însuşi menţionează, la rîndul lui, existenţa în acea epocă a unor plafoane mobile *(Ep.,* 90, 15). Băile şi vestibulul, curtea mare cu coloane impresionau de fiecare dată vizitatorii. Statuia- colosală care se înălţa aici, îndreptată cu faţa spre For (cf. PLIN., *Nat. HisL,* 34, 45—46) îl repfegenta, cum am spus mai sus, pe Nero ; mai tîrziu, Vespasian avea să-1 înlocuiască pe Jostul împărat cu o statuie a Soarelui. Pretutindeni, se aflau sculpturi, toate datorate unor artişti celebri ; între acestea unele aparţineau lui Praxitele. Frescele lui Fabullus dădeau clădirilor culori vii şi luminoase : s-a remarcat astfel că, în Casa aurită, predomina albul, în timp ce la Pompei roşul le întrecea pe toate celelalte. Peisaje, personaje, animale, trofee şi scene mitologice animau aceste vaste suprafeţe pictate în linii precise. Aurul, pietrele preţioase, diversele tipuri de marmoră şi mozaicurile dădeau edificiului o strălucire orbitoare.

Simbolistica acestui ansamblu ne apare mult mai simplă decît s-a vrut adesea în gîndirea unor cercetători moderni ; în acest sens, criticile al căror obiect au fost analizele lui H. P. L'Orange nu ni.se par deloc justificate. **H.** P. **L'Orange** a subliniat pe drept simbolismul religios, dacă nu chiar politic, care a prezidat la concepţia Casei aurite, ca şi influenţa orientală şi elenistică pe care o de-

tectăm aici. Palatul a fost conceput ca o reşedinţă sacră. El este traducerea, în termeni arhitecturali, a unei apoteoze imposibile, fiindcă, după cum se ştie, Nero nu putea Ei proclamat zeu la Roma. Astfel, *rotunda,* faimoasa sufragerie principală, era de fapt un fel de planetariu ilustrînd tema unui Nero *cosmocrâtor.*

înălţat spre gloria împăratului, glorie pe care vizita lui Tiridate al Armeniei nu face decît s-o consolideze, acest complex se înscrie într-o tradiţie romană : aceea a reşedinţelor aristocratice ale epocii de declin a Republicii. Dar Casa aurită se inspiră mai ales din construcţia marilor palate şi parcuri ale monarhilor elenistici, precum şi din „paradisurile" — *parâdeisoi* — ale regilor iranieni. Influenţa părţilor ni se pare incontestabilă, cu atît mai mult cu cît aceasta este epoca în care Nero se reconciliază cu dinastia Arsacizilor, a căror religie şi ale căror concepţii politice împăratul roman le admira.

„O să încep în sfîrşit să trăiesc şi eu ca un om" exclamă Nero în momentul inaugurării palatului (SUET., *Ner.,* 31, 4). Un om pe care Colosul îl reprezintă sub trăsăturile lui Helios, un om destinat divinizării astrale, aflat în posesia *carismei* supreme. Iată-1 acum stăpîn peste un palat demn de soarele egiptenilor şi de zeul Mithra al părţilor. Opoziţia senatorială a detestat „acest palat odios ridicat prin despuierea cetăţenilor" (TAC, *Ann.,* 15, 52, 2).

Din acest palat, din acest parc, din aceste grădini, din aceste chioşcuri, din aceste pavilioane şi coloane care evocă „paradisurile" suveranilor iranieni şi seraiul oriental, moştenitoare, la rîndu-le — ca şi palatele chinezeşti — ale marilor construcţii partice şi babiloniene, ce va mai rămîne după Nero ? Ce a mai rămas din acest simbol al doctrinei antoniene, ridicat spre slava unui *neos Helios* — a „noului soare ?"

Doar Otho, la drept vorbind, a mai făcut efortul de a continua construcţia acestui parc-palat-paradis. Succesorii lui n-au făcut însă la fel. Vespasian a dat o parte din parc în folosinţă publică. Flavienii au construit Coloseul în locul în care, mai înainte, fusese deplasat Colosul şi unde se afla marele lac. Pe teritoriul complexului arhitectural, Titus a construit terme. Traian a ordonat să se astupe deschiderile clădirilor neroniene şi a ridicat, te rîndu-i, terme şi alte clădiri în jurul acestora. Totuşi, "i interiorul „teatrului maritim" al palatului lui Hadrian

***(uilla** Hadriana),* se afla o sală ciudată, cu o cupolă în umbrelă, care se apropia ca" stil de salonul cu dom turnant din Casa aurită.

Această filiaţie nu ne apare deloc **întâmplătoare.** Casa aurită inaugurează, după opinia noastră, un proces în cadrul căruia *uilla Hadriana* constituie punctul final : trecerea de la mentalitatea care caracteriza vechea cetate romană la codul socio-cultural al unui imperiu cu vocaţie universală. Altfel spus, acesta este chiar procesul de trecere de la *ciuitas* la *anticiuitas.* Cele două complexe arhitecturale —« al lui Nero şi al lui Hadrian — au de altfel **o** componentă orientalizantă. După credinţa inspiratorului său. neronismul trebuia să umple golul ivit ca urmare a crizei prin care trecea vechea lume caracterizată de *ciuitas.* In privinţa umplerii acestui gol, împăratul se înşela însă. Dar din eroarea sa a luat naştere această uluitoare realizare care a fost palatul Soarelui, Casa aurită '.

COTITURA *0*

Construcţia palatului-paradis s-a ridicat la un preţ exorbitant. Numeroase sculpturi şi opere de artă ce şi-au găsit aici adăpost veneau de fapt din temple şi din cetăţi ale Eladei şi Orientului, care au fost expropriate cu forţa. Chiar mai înainte de incendiul Romei, Nero îl însărcinase pe Acratus, un libert imperial, să-i alcătuiască o colecţie de artă vrednică de măreţia sa... După incendiu, agenţii împăratului parcurseră Ahaia şi Asia, confiscînd tot ce ar fi putut să placă principelui. Delphi, Olympia, Atena, Thespiae, Pergamul fură astfel deposedate de o parte din patrimoniul lor artistic. Tot din Grecia au fost aduse capodoperele lui Praxitele care urmau să decoreze Casa aurită. Printre oamenii de curte, agenţi ai săi, pe care Nero îi folosea în scopul constituirii colecţiei, cităm pe filosoful stoic Secundus Carrinas, pe Calvia Crispinilla, pe Vatinius şi pe Aegialus (PLIN., *Nat. Hist.,* 1*3, 14 ; TAC, *Ann.,* 14, 45, 2—4 ; 16, 23 ; SUET.. *Ner.,* 37,7 ; PAUSANIAS, 6, 25 ; 9, 27, 3 ; .10, 7, 1). Chiar la Roma, împăratul nu şovăie să comande topirea unor statui de aur şi argint, inclusiv cele ale penaţilor, pentru a-şi procura sumele necesare [8].

Niciodată funcţionarii imperiali nu s-ar fi dedat la asemenea exacţiuni înaintea acestei mari cotituri a politi-

cii neroniene pe care am evocat-o mai sus. Pentru a ne convinge de importanţa mutaţiei care s-a produs, putem să examinăm lista consulilor epocii. Descoperim astfel că, dacă mai înainte de 61, aceşti magistraţi sînt, în cea mai mare parte, recrutaţi dintre vechile familii romane sau din rîndul senatorilor cunoscuţi pentru convingerile lor tradiţionaliste — asemenea lui Thrasea, consul în 56 —, începînd cu anul 61, succesorii lor aparţin unor categorii mult diferite, fiind tehnicieni sau militari. De abia în 64 şi în 65 îi vom revedea pe cei dintîi avînd iarăşi acces la magistratura romană cea mai respectabilă. Alt simptom al acestei mutaţii este chiar numărul consulilor. După 61, acesta tinde să scadă, reducîndu-se totodată efectivul viitorilor foşti consuli. O diminuare care, se ştie, a fost dintotdeauna semnul unei deteriorări a relaţiilor dintre împărat şi senat.

Care şînt aşadar noii oameni plasaţi în funcţii înalte ? Dacă unii sînt pur şi simplu delatori, asemenea lui Eprius Marcellus, se află printre ei şi generali loiali ca Verginius Rufus, atît de reprezentativ pentru noua generaţie de senatori, Caesennius Petus, nefericitul comandant al ofensivei romane din Armenia, Suetonius Paulinus, Liciîius Mucianus şi Petronius Turpilianus, militar cunoscut entru fidelitatea faţă de Nero, şi, poate, Marcus Ulpius Traianus. tatăl viitorului împărat Traian. Mai putem adăuga şi unele personaje extrem de influente la curte : Petroniu (Niger), un intelectual, precum şi un filosof amator ca Luccius Telesinus,. sau Silius Italicus, amîndoi oameni de litere şi neronieni necondiţionaţi.

Deşi unul dintre ei, Ulpius Traianus, este provincial ■— provenind din vestul Imperiului — aceşti oameni sînt, în cea mai mare parte, italici de obîrşie modestă. Unii sînt originari chiar din Gallia Cisalpină — asemenea acelui Galerius Trachalus, foarte ataşat împăratului *(CIL,* V, 5812) — o Gallie Cisalpină în plin avînt economic, pepinieră de militari şi funcţionari de talent. Să nu uităm că Nero nu putea să aranjeze accesul la putere al greco-orientalilor în magistraturi senatoriale sau în posturi de mare răspundere în aparatul tradiţional decît cu mari dificultăţi : ignorarea expresă a mentalităţii romane ar fi fost prea gravă[9].

Dacă, in 61, a fost făcută veritabila cotitură a politicii neroniene, mutaţia a cărei expresie este această cotitură fiu s-a petrecut brusc. Ar fi deci zadarnic să împărţim

domnia lui Nero în două perioade, independente una de alta şi opuse total între ele [10]. Nero a crezut întotdeauna în vocaţia sa de monarh antonian, ca şi în necesitatea *de* a-şi spori autoritatea de suveran. Şi a acţionat întotdeauna în consecinţă. Aceste tendinţe nu vor face decît să se accentueze după cotitura din 61. O cotitură a cărei semnificaţie a fost exagerată de izvoarele literare antice, dar care nu a fost mai puţin reală.

ALTERNATIVA IMPOSIBILA

Această cotitură era inevitabilă. Despotul antic spera mai întîi să-şi ralieze opinia publică şi să opereze o vastă unitate de tendinţe şi forţe politice diferite, chiar divergente. Dar el voia, de asemenea, să-şi consolideze puterea şi să impună ideologia pe care aceasta o exprima. Era clipa în care se izbea de o opoziţie inevitabila. Fidel logicii sale, Nero nu putea decît să-şi înăsprească poziţia şi să ia măsuri represive.

Aceasta este experienţa pe care o trăieşte Nero, aceeaşi pe care Gaius-Caligula o trăise înaintea lui şi pe care Domiţian avea să o trăiască după el. Seneca miza pe unitatea romanilor, A şi depus, de altminteri, mari eforturi în acest scop. De fapt, se îndrepta spre un impas : nu putea să reconcilieze ireconciliabilul. Pentru a reuşi, ar fi trebuit ca Nero să se menţină în cadrele antoniene ale exerciţiului puterii — şi numai în cadrele acestea —- sau ca aristocraţia senatorială să accepte să fie un instrument docil al absolutismului. Aceasta era însă o alternativă imposibilă : împăratul, nu se mulţumea deloc cu un despotism filosofic, ci dorea o autocraţie potenţată, pe măsura megalomaniei sale. Cît despre senatori, e de la sine înţeles eă nu acceptau să fie reduşi la condiţia de slujitori de elită, în serviciul unui monarh oriental.

Dintr-o astfel de contradicţie derivă, fără îndoială, neronismul. Curentul senatorial nu putea să-i fie decît ostil. Coliziunea părea astfel ineluctabilă. Nero nu avea de ales : trebuia să-şi revizuiască strategia şi tactica. Compromisul, atît de rivnit de un Seneca — menajarea senatorilor şi cavalerilor bogaţi, prezervarea poziţiilor economice şi a privilegiilor de care aceştia se bucurau, respectarea sensibilităţii lor — acest compromis, Nero

este nevoit să-1 arunce peste bord. Şi, o dată cu el, *clementia* suveranului-filosof.

Cînd nu o exclud dintru început, pretextînd că sursele antice au creat o ficţiune acolo unde nu e, de fapt, decît o exagerare, istoricii moderni datează diferit această cotitură : în 55, o dată cu moartea lui Britannicus ; în 58, în urma eşecului reformei fiscale ; cel mai adesea în 62, în momentul morţii lui Burrus ; uneori în 64, legînd evenimentul de intensificarea propagandei agonistice ; sau chiar în 65, după represiunea conjuraţiei lui Piso ". Aceste momente constituie, fără îndoială, etape importante ale domniei lui Nero. Nu e mai puţin adevărat că, în ceea ce ne priveşte, anul 61 ni se pare a fi cel care marchează veritabila răsturnare a lucrurilor.

PROIECTUL DE REFORMA FISCALA

în 57, ca şi la începutul lui 58, în senat nu domneşte un climat bun. Dezbaterile care au loc în Curie produc magistraţilor o stare de apatie. Thrasea însuşi, şeful grupării tradiţionaliştilor, este contestat. Cîţiva senatori îi reproşează, în adevăr, faptul că s-a opus acelui senatus-consultum care ar fi permis oraşului Syracusa să se prezinte la jocuri cu mai mulţi gladiatori decît îi era permis pînă atunci (TAC, *Ann.,* 13, 49, 1—5). Desigur, în spatele acestor critici trebuie să descifrăm iritarea partizanilor , Agrippinei şi reacţiile de reprobare ale ultratradiţionaliştilor faţă de uşurinţa cu care Nero îşi impune principiile de guvernare antoniană. în ciudă faptulai că Thrasea se apără, argumentînd că nu trebuie neglijată nici o problemă, nemulţumirea persistă.

Puţin cîte puţin, înăsprirea se accentuează. Mai întîi se remarcă votul unui senatus-consultum care sporeşte pedepsele aplicate oricărui sclav dovedit a fi ucigaşul stâpînului său (TAC, *Ann.,* 13, 32, 1). Urmează apoi tentativa de eliminare a Pomponiei Graecina, acuzată de „superstiţie străină", apoi a lui Eprius Marcellus, un Prieten al împăratului, care va deveni mai tîrziu delator. Cele două manevre eşuează, dar Cossutianus Capito, urmărit de cilicieni, este inculpat şi condamnat în virtutea legii asupra concusiunii (TAC, *Ann.,* 13, 32—33). Acestea sînt tot atîtea conflicte sporadice care anunţă, de fapt, un

altul, cu adevărat important : senatorii află de proiectul de reformă fiscală.

La urma urmelor, în ce constă acest proiect ? Dacă Suetoniu nu face în acest caz decît **o** succintă aluzie, mulţumindu-se să indice că Nero a suprimat sau diminuat impozitele indirecte cele mai grele *(Ner.,* 10, 2), Tacit, în schimb, se arată, cum vom vedea, mai informat şi mai locvace *(Ann.,* 13, 50—51). Abia la Cassius Dio aflăm în fine — în acel compendiu bizantin, singurul de care dispunem — un ecou al raţiunilor de a fi ale acestui proiect. După **autorul** grec, Nero se lovea de greutăţi financiare. Generozităţile lui costă mult, fiscul imperial este în suferinţă (DIO, 61, 4, 5). în rîndul acestor generozităţi se află îndeosebi congiariile, distribuirile de grîu, acele subvenţii, pe care Nero le acordă cu dărnicie, ca şi construcţia amfiteatrului din Cîmpul lui Marte. E **vorba** apoi şi de alte măsuri care dereglează anumite mecanisme economice, precum decizia de a transfera de la cumpărător la vinzător impozitul perceput pe vînzarea sclavilor, decizie care are drept urmări ridicarea preţurilor, slăbirea comerţului şi, odată cu aceasta, amputarea veniturilor statului. în sfîrşit, războiul din Orient este, şi' el, destul de costisitor, ca şi multiplele şi grandioasele proiecte care dau tîrcoale închipuirii principelui. Pe scurt, Nero are nevoie de bani.

Asupra acestui punct, să ascultăm acum ce ne spune Tacit : „în acelaşi an [53], în urma cererilor repetate ale poporului, care se plîngea de excesele pubiicanilor, Nero s-a întrebat chiar dacă n-ar trebui sâ desfiinţeze toate taxele pentru a.face astfel speţei umane cel mai magnific dintre daruri. Dar acest elan, care n-a încetat să fie mai întîi elogiat pentru generozitatea sa,. a fost stăvilit de către senat, care i-a înfăţişat lui Nero destrămarea Imperiului în cazul în care ar scădea veniturile care constituiau chiar pîrghiile de susţinere a statului ; în adevăr, suprimarea vămilor ar fi condus în mod necesar la cererea abolirii impozitelor directe" *(Ann.,* 13, 50, 1—2). Să precizăm- că, în realitate, statul nu percepea aceste taxe vamale interioare direct de la locuitorii Imperiului, prin intermediul funcţionarilor, ci ..închiria'" perceperea **impozitelor** indirecte pubiicanilor, cavaleri specia'izaţij arendaşi ele impozite.

Tacit atribuie deci acestui proiect raţiuni umanitare. Dar nu este decît o faţadă frumoasă, rod al unei **propa-**

gande iscusite. Scopul urmărit de Nero este în realitate cu totul altul. După părerea noastră, împăratul voia să profite de exacţiunile publicanilor pentru a suprima impozitele indirecte — *uectigalia* — şi a le înlocui prin impozite directe — cetăţenii romani din Italia nu le plăteau deloc — şi care puteau procura astfel fiscului venituri foarte substanţiale. De aici, insistenţa iritată cu care senatorii subliniază necesitatea abolirii tuturor impozitelor directe, care pînă atunci grevau doar provinciile, în cazul în care s-ar fi suprimat *uectigalia.* Ei văd unde vrea să ajungă Nero. De aceea i-o şi iau înainte ; introducerea impozitelor directe în Italia este pentru ei inacceptabilă [12].

Dincolo de faptul că impozitele indirecte luau calea diferitelor casierii : cea a senatului — *aerarium* —, cea a trezoreriei militare — *aerarium militare* — şi cea a fiscului. — singura, se pare, care ar fi beneficiat de pe urma noilor impozite directe — proiectul avea şi alte consecinţe. In adevăr, odată suprimată arendarea redevenţelor, grîul şi produsele alimentare importate din provincii ar fi devenit mai puţin scumpe şi, ţinînd seama şi de rolul concurenţei, proprietarii italici, mici sau mari, ar fi fost constrînşi să scadă propriile lor preţuri. Societăţile publicanilor ar fi fost şi ele atinse, mai ales că erau deja nemulţumite, văzînd cum încasarea taxelor trece puţin cîte puţin în mîinile funcţionarilor imperiali ; şi, o dată cu .ele, ar fi fost loviţi nu numai anumiţi senatori care le finanţau şi care trăgeau profituri de pe urma lor, dar şi alte pături sociale intermediare.

Aplicarea unei asemenea reforme ar fi favorizat deci mai ales administraţia imperială şi ar fi determinat o mişcare de descentralizare economică. Desigur, comerţul ar fi profitat de pe urma acestor lucruri. Dar, dintr-un punct de vedere social, cea care ar fi cîştigat ar fi fost mai ales plebea de la oraşe. E în afara oricărei îndoieli că Nero a văzut totodată în reformă un mijloc de a consolida baza populară a regimului său[ia].

Discutat probabil timp îndelungat în anturajul principelui, proiectul acestei reforme este definitivat abia în 57, pentru ca în 58 să fie prezentat senatului. Nero ţine mult la el. Din această pricină împăratul a fost consul pe toată durata anului 57. El se află încă în funcţie în 23 decembrie 57 şi de-a lungul primelor patru luni ale anului 58[u], dînd astfel de înţeles senatului că voinţa sa este de a-şi duce proiectul pînă la capăt.

Dar, abia cunoscut,* proiectul produce nemulţumire generală. Simţindu-se susţinut, senatul îl respinge, însoţind gestul de toate precauţiile şi condescendenţa necesară faţă de împărat. Nero nu se lasă însă amăgit. Dă înapoi şi renunţă la proiect, mulţumindu-se să ia, prin edicte, cîteva măsuri compensatorii ; astfel, de acum încolo, textele contractelor încheiate cu publicanii vor fi făcute publice şi afişate ; activitatea lor va fi, deci, controlată cu stricteţe. Unele scutiri de impozite sînt acordate solda- • ţilor, este diminuat nivelul anumitor *portoria* — taxe vamale —, iar vaselor de comerţ care transportă grîu pentru Italia li se acofdă o serie de facilităţi importante (TAC, *Ann.,* 13, 51). Mai tîrziu, în 62, se va constitui o comisie formată din trei senatori, însărcinaţi să supravegheze arendarea impozitelor indirecte. Dar ansamblul reformei a trebuit să fie abandonat.

Propunînd acest proiect, Nero nu voia să lovească pe nimeni în mod special. El dorea numai să-şi asigure disponibilitatea financiară de care avea nevoie, să stimuleze comerţul, mai ales cu Orientul, să favorizeze plebea urbană printr-o scădere a preţurilor, în sfîrşit, să pună capăt manevrelor nepopulare ale publicanilor. Şi voia să realizeze toate acestea cu sprijinul unei aristocraţii senatoriale, conservatoare pe care o considera ca şi cîştigată de partea sa, datorită politicii Contractuale inspirate de Seneca. Dar constată destul de repede că aceste speranţe erau deşarte. Se înşelase : senatul nu-1 urma. Din acest moment, ce rost mai are concordia, cînd partenerii se răscoală de îndată ce interesele le sînt compromise ? Pe scurt, în 58, Nero devine furios pe senatori.

Chiar înainte de respingerea proiectului şi cînd decizia Curiei părea previzibilă, Nero se consolează în braţele frumoasei Poppeea şi-1 îndepărtează din Roma pe soţul acesteia, Otho,,. numindu-1 guvernator al Lusitaniei. De asemenea, îl relegă la Marsilia pe Faustus Cornelius Sulla (TAC, *Ann.,* 13, 46—47). O dată cu eşecul, iritarea lui continuă să crească. Se spune că atunci au izbucnit incendii în Germania ; se povesteşte că smochinul Ruminal. arborele din *comitium,* a suferit stranii metamorfoze ; şi se crede că din aceste minuni trebuie desprinse prevestiri rele privind mînia principelui (TAC, *Ann.,* 13, *57—58).

Dar, dincolo de reacţiile vii şi de zvonurile care aleargă pretutindeni, un lucru rămîne sigur : acest eşec îl întăreşte pe Nero în convingerea că trebuie să-şi schimbe strategia.

Cîteva semne prefațează această schimbare : de pildă, hotărârea de a se produce ca artist — chiar în ciuda părerii consilierilor săi — în valea Vaticanului. Aceasta s-a petrecut la începutul lui 59, dacă nu chiar spre sfîrşitul lui 58

SENECA, ÎNTRE CIOCAN ŞI NICOVALA

înainte chiar ca dezbaterile asupra reformei fiscale să se încheie şi pentru că dorea să facă presiuni asupra Curiei, împăratul îl lovi, exilîndu-1, pe Suillius, unul dintre cei mai importanți senatori claudieni şi partizani ai Agrippinei, care era şi el adversar al abolirii impozitelor indirecte. Se constatase atunci că numeroasele critici ale lui Suillius la adresa lui Seneca stîrneau ecoul favorabil al multor senatori. I se reproşa filosofului că sprijină proiectul de reformă. Nu credem, totuşi, că Seneca stă la originea acestui proiect, căci el cunoştea prea bine mentalitatea senatorială. în schimb, probabil că 1-a sprijinit în consiliul imperial — unde nu lipseau unele opinii divergente — şi.că el e cel care i-a furnizat justificarea ideologică. E sigur, totodată, că Seneca se află la originea edictului care limita abuzurile publicanilor. Exemplul lui Cato şi îngrijorarea provincialilor, care sufereau adesea de pe urma abuzurilor comise de publicani, nu puteau decît să-1 incite la aşa ceva [15].

Seneca se simte totuşi obligat să se apere. In fond, ceea ce-i reproşează senatorii este mai ales averea, atît de repede dobîndită, ca şi sinuozitățile şi concesiile sale. Nero însuşi nu e insensibil la aceste critici ; deocamdată, decis să schimbe tactica politică şi să abandoneze pentru multă vreme *clementia,* principele este contrariat de neputința consilierului său de a ține în frîu senatul. Seneca este deci de două ori obligat să se apere şi să se justifice : pe plan personal şi pe plan politic ; față de senatori, dar şi față de Nero.

Iată şi motivul pentru care, în 58, scrie *De uita beata* — „Despre viața fericită". Şi în noul dialog hotărăşte să i se adreseze fratelui său, devenit Gallio prin adopțiune. în plin impas, nu-şi mai întoarce privirea spre un prieten, ci spre ruda cea mai apropiată, care valorează cel mai mult în ochii săi, o rudă pe care atacurile al eăror obiect era o alarmează, desigur. De obicei, desti-

natarul dialogurilor senecane este fictiv; dar de data aceasta miza este gravă şi artificiul nu-şi mai are locul.

După o analiză teoretică a ideii de fericire, Seneca îşi propune să riposteze celor ce îi acuză pe filosofi şi pe înţelepţi că nu trăiesc după propriile lor precepte. Tonul e violent. Nu propria sa poziţie o apără, el, ci actele filosofilor în general. Cel puţin aşa afirmă Seneca. Averea poate fi dobîndită pe căi oneste ; mai mult, ea este un teren excelent pentru deprinderea virtuţii şi pentru consolidarea ei. Polemica, o simţim, nu este retorică decît în aparenţă. Seneca nu-şi menajează vocabularul — de fapt, invectivele — împotriva indivizilor mizerabili, demni de spînzurătoare, care latră la filosofie ca nişte cîini.

Dar nu va reuşi nimic ; cauza lui e pierdută. In senat, însuşi Thrasea va trece la o opoziţie tăcută, punctată din cînd în cînd de cîteva manifestări spectaculoase de dezaprobare. Cît despre Nero, acesta îşi elimină mama şi organizează, în 59 şi 60, noi jocuri. La curte, se adună poeţii, filosofii şi mai ales acei propagandişti culturali, aşanumiţii *Augustiani,* veritabilă Academie neroniană, după expresia lui Gilbert-Charles Picard [16]. ' Totul este pregătit pentru marea cotitură.

STRATEGIA ÎNĂSPRIRII : O NOUA DIRECŢIE

Pînă atunci, după cum am văzut, *clementia* fusese ţinută la mare stimă. Propaganda senatorială o va mai invoca din cînd în cînd, dar de acum înainte ea aparţine trecutului. Acum, doar *seueritas* — severitatea — va mai avea trecere în ochii principelui. A venit vremea ei. Nero vrea să accelereze transformarea principatului în monarhie elenistică. Romanii nu l-au urmat însă. Pentru ei va urma subjugarea, apoi reprimarea. Rude îndepărtate, candidaţi potenţiali la tron, senatori conservatori, opozanţi reali sau virtuali — împăratul îi va lovi pe toţi şi pretutindeni unde simte primejdia. Asasinatele se succed, se complotează împotriva vieţii principelui ; dar aceasta nu va face decît. să sporească represiunea. De fapt, urmează escaladarea violenţei.

Să precizăm însă că această „precipitare" politică nu a avut numai cauze interne. Roma întîmpină dificultăţi in Orient şi răscoala care a izbucnit în Britannia, în 60,

repede amploare. Desigur, şi situaţia aceasta îl determă pe Nero să acţioneze.

Anul 61 a marcat, după cum am văzut, o modificare 3tărîtă a modului de recrutare a consulilor. Tot acum schimbă şi iconografia monetară. înainte de 61, ea se vădeşte încă a fi rezultatul unei propagande în ultimă instanţă tradiţionaliste ; pe aversul monedelor este, în general, bătută efigia unui Nero cu capul gol, însoţit de titlurile sale ; pe reversul monedelor însă, apare cununa civică, distincţie pe care numai senatul este îndrituit să o decerneze. Se subliniază în acest mod autoritatea senatorilor, colaborarea principelui cu Curia, ca şi aşa-numita *ciuilitas,* calitatea lui de cetăţean. Or, cu începere din 61, cununa civică dispare. Ea este înlocuită de figuri alegorice precum cele ale virtuţii şi Romei sau a zeiţei Ceres. Titlurile imperiale sînt prezentate cu mai puţină austeritate. Pe scurt, absolutismul se consolidează, iar iconografia monedelor este datoare să îl exprime [17].

Tot în 61, Nero trece la o nouă etapă a acţiunii sale de reformă culturală şi educativă. în acelaşi an, cum precizează Tacit, dispune construirea unui gimnaziu şi furnizează — gratuitate pur grecească — uleiul necesar cavalerilor şi senatorilor *(Ann.,* 14, 47, 4). în zonele şi oraşele greceşti din Egipt, populaţia este reorganizată : divizată în unităţi noi, aceasta primeşte nume referitoare la dinastia imperială, nume care au totodată o semnificaţie cvasi-religioasă. Elocventă din acest punct de vedere este o inscripţie în onoarea lui Nero, datînd, şi ea, tot din anul 61 *(OGIS,* 668 : *IGRR,* 1302)[18]. în sfîrşit, comportamentul însuşi al împăratului se schimbă. Nu-i mai place să iasă şi nu se mai arată de acum înainte în public decît cu prilejul marilor spectacole şi pentru a-şi asigura simpatia mulţimilor capitalei (TAC, *Ann.,* 15, 53, 1).

Moartea lui Burrus, intervenită în anul următor, accelerează această evoluţie. Deşi Nero nu este răspunzător de ea, această moarte îi serveşte şi-i uşurează acţiunile. Chiar înaintea morţii lui Burrus, are loc primul proces de lezmaiestate din timpul domniei lui Nero. Acuzatul, Antistius Sosianus, îşi salvează totuşi viaţa şi este condamnat numai la exil, datorită pledoariei lui Thrasea (TAC, *Ann.,* 14, 48—49).

După moartea lui Burrus, Nero îşi reînnoieşte personalul politic, făcînd apel de acum înainte la claudieni §î la oameni dispuşi să susţină un absolutism lipsit de

orice scrupul : Tigellinus, Petronius Turpilianus, Cocceius Nerva, Epaphroditus şi mulţi alţii, printre care şi acei tehnicieni menţionaţi mai sus. Cît despre senecani, unii îşi vor mai păstra cîtva timp influenţa şi poziţiile politice. Mela, fratele lui Seneca, va rămîne procurator, iar Lucilius, vechi prieten al filosofului, va obţine în 62 o procuratelă în Sicilia — în 64, se mai află încă aici, aşteptînd ca Roma să-i comunice alte eventuale funcţii. Mai mult, unii senecani fac acum carieră : este cazul tînărului Pompeius Paulinus, rudă prin alianţă a lui Seneca, sau al unui Trebellius Maximus, consul, apoi guvernator al Britanniei în 63, sau chiar al lui Galerius Trachalus, posibil descendent din Gaius Galerius, fostul prefect al Egiptului şi soţul mătuşii lui Seneca. Să amintim totuşi că ultimii doi şi-au schimbat părerile : hotărîţi să-l slujească pe Nero, au abandonat complet cauza Annaeilor.

începînd cu 62, Nero face un nou pas ; de acum înainte, va recurge la eliminarea fizică sistematică. Numeroşi sînt cei ce vor dispărea astfel: membri ai familiei imperiale, precum Cornelius Sulla, Rubellius Plautus şi Octavia, dar, deopotrivă, liberţi ca Pallas şi Doryphorus, fostul secretar a *libellis* al împăratului. Roma devine capitala unui stat poliţienesc. Oraşul e un furnicar de spioni puşi să pîndească, sub ordinele lui Tigellinus, noul prefect al pretoriului, cea mai mică manifestare de nemulţumire. Desigur, în senat se deliberează încă asupra unor probleme mai importante, dar aceasta nu e decît aparenţă. Reforma morală continuă să înregistreze noi succese : în 63, senatorii şi matroanele participă la luptele de circ şi, în ciuda unei revolte a gladiatorilor din Praeneste, care ameninţă pentru o clipă cu spectrul lui Spartacus, Nero dispune înmulţirea spectacolelor şi a jocurilor.

După represaliile din aprilie 65, ne spune Pierre Grimal, „regimul alunecă în tiranie iar principele, mai izolat ca oricînd, se afundă în visările sale" [19]. In 66, odată cu lichidarea lui Thrasea, la Roma domneşte teroarea. Helius şi Polyclitus, care deţineau puterea supremă în absenţa împăratului, fac adevărate ravagii. După conspiraţia lui Vinicianus, îndeosebi în 68, circulă zvonul că Nero ar intenţiona să-i execute pe toţi senatorii (SUET., *Ner.*, 43, 1 ; DIO, 63, 27, 2 ; AUR, VICT., *Caes.*, 5, 14). în realitate, Nero nu avea o asemenea intenţie. Ceea ce doreşte împăratul înainte de toate este să paralizeze pu-

terea senatorială şi să o împiedice astfel să mai facă presiuni asupra regimului. Aşadar, cînd întreprinde construcţia canalului din Corint, Nero are grijă să nu menţioneze numele senatului (SUET., *Ner.,* 37, 6). Mai mult: anumite izvoare antice pun pe seama lui proiectul de a lua senatorilor dreptul de guvernare asupra provinciilor — un avantaj considerabil, ştiut fiind că pe unele teritorii sînt cantonate o serie de legiuni —, pentru a-1 încredinţa cavalerilor şi liberţilor (SUET., *Ner.,* 37, 5 ; PIO, 63, 23, 3 ; 27, 2). Este, evident, o exagerare. In orice caz, nu poate fi vorba de provinciile senatoriale. în schimb, e posibil ca Nero să fi proiectat sustragerea anumitor provincii imperiale de sub controlul Curiei, înlocuind legaţii senatoriali prin procuratori ecveştri şi anticipînd în acest domeniu un fenomen ce se va petrece în perioada Imperiului Tîrziu. Aceasta înseamnă, evident, atacarea puterii senatoriale chiar la temelia ei. Cu toate acestea, aplicarea unei asemenea mutaţii constituţionale nu putea fi făcută de pe o zi pe alta.

în 67, Nero se mulţumeşte deci să elimine principalii comandanţi ai Imperiului, prea legaţi de vechea politică de clemenţă şi amestecaţi poate în unele conspiraţii. Sînt eliminaţi astfel Corbulo^ comandantul forţelor romane în Orient, şi fraţii Scribonii, legaţi în Germania Inferioară şi Superioară. Aceştia sînt înlocuiţi, pe Rhin, cu doi senatori credincioşi lui Nero şi de origine mai modestă, Fonteius Capito şi Verginius Rufus, iar Vespasian, mai puţin sigur — fusese prieten cu Thrasea şi Soranus — ia comanda forţelor imperiale care luptă împotriva iudeilor. „Meritul" lui Vespasian este acela că nu descinde dintr-o mare familie aristocratică ; la fel se întîmplă cu Mucianus, care devine guvernator al Siriei după moartea lui Cestius Gallus, în 66. Această îndepărtare de la putere a marilor dinastii senatoriale este o constantă a neronismului. De data aceasta, mişcarea afectează marile posturi militare şi de frontieră ale Imperiului[20].

STOICUL SE RETRAGE

In momentul acela, Seneca era — din punct de vedere Politic — un om mort. Cotitura din 61, apoi dispariţia Prietenului său Burrus, unul din cei mai siguri susţinători ai săi, îl determină să iasă de pe cîmpul de luptă.

 înăsprirea unui regim care se afundă în violenţă îl va constrînge să-şi recunoască eşecul.

Lui Seneca nu-i place să se opună lui Nero. De aceea îşi şi pregăteşte retragerea, treptat, încă din anul 62. Folosindu-se de pretextul morţii lui Burrus, cere principelui învoirea de a părăsi curtea şi senatul şi de a se retrage din viaţa politică. Ca urmare a acestui fapt, suportă criticile pe care Tigellinus şi noii consilieri ai împăratului le formulează împotriva lui, critici care reiau acuzaţiile formulate odinioară de Suillius : i se reproşează orgoliul şi bogăţia excesivă. Tacit a imaginat această întîlnire dintre primul „prieten al principelui" şi stăpînul său : în discuţia dintre ei, împăratul refuză retragerea consilierului său, care se» va arăta însă din ce în ce mai dezinteresat de viaţa politică *(Ann.,* 14, 53—56)[21]. Pînă la urmă, cînd, în 64, după incendiul Romei, se va retrage definitiv, Seneca va fi în totul un om dezabuzat.

Lucrările scrise în această epocă reflectă dezamăgirea filosofului. E cazul, mai întîi, al lucrării *De otio.* Acest dialog asupra tihnei dezvăluia preţuirea pe care filosoful o acordă unei contemplări a universului şi unei acţiuni morale pe care numai retragerea le poate permite. Interogîndu-se fără încetare asupra condiţiilor vieţii lăuntrice şi asupra posibilităţilor unui univers spiritual autonom, el descoperă, în cercetarea sa curajoasă, profunzimi ascunse, a căror forţă nimeni nu o putea bănui. Acelaşi este sensul capodoperei lui : *Scrisori către Lucilius.* Această corespondenţă, care, la început, a existat cu adevărat, filosoful a adaptat-o mai tîrziu în vederea publicării, în această operă fundamentală îşi apără, uneori cu îndîrjire, dreptul la izolare, argumentînd — în a 74-a epistulă, de exemplu — că ea nu vatămă nici pe cezar, nici pe altcineva. La urma urmei, Nero nu e chiar nemulţumit că a scăpat de tutela lui Seneca, ultima care-i mai frîna megalomania. Cu toate acestea, el bănuieşte unele intrigi în umbra acestei retrageri voluntare a fostului său preceptor. Ca atare, îl va ucide — asasinat inutil, desigur, în anul următor, 66, domnia sa atingea apogeul.

VIZITA LUI TIRIDATE, APOGEU AL DOMNIEI

Reforma morală şi axiologică pare, în adevăr, să-şi arate roadele şi neronismul triumfă. Manifestările artisr

.
tice, marile spectacole şi pofta nelimitată de risipă a principelui- îi impresionează pe unii romani. Chiar o serie de aristocraţi se raliază acestui absolutism hipertrofiat. Decimată, prin însăşi teama de represalii, opoziţia este îngenuncheată : ea se ascunde în umbră. în acest moment, Tiridate, regele Armeniei, devenit de cîtva timp vasalul lui Nero, soseşte la Roma.

. Călătoria lui costă enorm statul roman, dar mulţimile' Imperiului, din Italia şi din Roma, se minunează în faţa luxului desfăşurat cu ocazia sosirii prinţului arsacid. Frumuseţea tînărului monarh, care aşteaptă să primească diadema din mîna lui Nero, şi strălucirea vîrstei sale fascinează. Vom descrie în altă parte acest voiaj. Amintim deocamdată succint că, ajuns la Roma, Tiridate se prezintă în For şi îngenunchează în faţa împăratului care îl primeşte aşezat pe tron, în costumul său triumfal. Tiridate îl venera de parcă Nero ar fi fost zeul Mithra. Nero 1-a proclamat rege al Armeniei în explozia de entuziasm a mulţimii (DIO, 63, 4—5 ; SUET., *Ner.,* 13, 3).

Implicaţiile acestei încoronări erau numeroase. Nero îşi asigura astfel sprijinul necondiţionat al părţilor şi un drept de supraveghere, relativ, desigur, asupra Armeniei. Reconstruit, oraşul Artaxata va primi numele de Neroneia. De acum înainte, pacea se instalase solid la frontiere. împăratul putea astfel să decidă închiderea templului lui Ianus (SUET., *Ner.,* 13, 4), uriaş gest simbolic, pentru că el însemna, în ochii romanilor, sfîrşitul oricărui război şi instaurarea păcii universale — temă scumpă, se ştie, propagandei neroniene, încă din 54.

Nero profită totodată de răsunetul şederii lui Tiridate la Roma pentru a scăpa de ultimul focar important al opoziţiei ideologice, grupul lui Thrasea. în adevăr, după ce-i interzisese senatorului să asiste la primirea lui Tiridate (TAC, *Ann.,* 16, 24, 1), împăratul îl constrînse pe filosoful stoic — prin intermediul unui proces îri întregime montat — la sinucidere ; merse chiar mai departe, luînd severe măsuri de pedepsire a rudelor şi partizanilor lui.

In sfîrşit, la modelul politic al Lagizilor se adaugă acum un aîtul, acela al Iranului părţilor, el însuşi eleni-ˇat în parte. E posibil apoi ca Tiridate să-1 fi iniţiat pe Nero în misterele zeului Mithra şi să-1 fi convertit la religia iraniană..

Cît despre prestigiul împăratului în sînvil plebei, mi-

litarilor, cavalerilor şi vsenatorilor care nu-1 urau încă, acesta sporea considerabil[22]. Cultul principelui face un veritabil salt înainte chiar în Occident. Titlurile impe riale sînt modificate şi, dacă Fraţii Arvali se roagă şi fac sacrificii, în 66, „sub magisterul împăratului Nero Claudiu" (M. Smallwood, nr. 25—26), ei dau acestuia din urmă titlul de „al doilea August", adică al doilea fondator al imperiului. Aceleaşi documente convoacă, alături de prin cipe, divinităţile abstracte : Providenţa, Fericirea pu blică, în sfîrşit, Geniul împăcatului. Aceasta e o cvasi-sacralizare. Monedele îl asociază, încoronat, pe aversul lor, cu zeiţa Romei, aflată pe revers ; aceasta e aşezată pe o armură şi are pumnal, scut şi cască *(BMC, Imp.,* I, p. 216, nr. 144 : M. Smallwood, nr. 116). Alţi sesterţi, bătuţi la Roma şi la Lugdunum, exaltă abundenţa nesfîrşită da torată păcii universale şi închiderii templului lui Ianus. Pe reversul lor, Nero, aflat alături de Minerva şi Liberalitatea, ţine în mîini tesera în schimbul căreia poporul primea bani sau grîu şi o întinde unui cetăţean roman şi copilului său *(BMC, Imp.,* I, p. 224, nr. 136 : M. Small wood, nr. 56).

j

Pentru a-şi desăvîrşi triumful, Nero urmează să rea lizeze vechiul său vis : să viziteze Grecia şi, dacă e po sibil, Orientul. Ştie bine că aici îl aşteaptă performanţe agonistice inedite şi că, din această călătorie, întregul Imperiu va ieşi apoi mai elenizat decît oricînd..

CĂLĂTORIA ÎN GRECIA

Nero călătorise înainte vreme, destul de des, mai ales în Italia. în 10 aprilie 63, Fraţii Arvali aduc sacrificii în cinstea principelui care se întoarce la Roma. El revine din Antium, unde Poppeea adusese pe lume o fiică, moartă însă înainte de a fi împlinit patru luni (TAC, *Ann.,* 15, 23). Puţin mai tîrziu, în 64, Nero se află la Neapole. Cum se ştie, Nero se urcă aici pentru prima oară pe o scenă publică. Proiectează apoi să meargă în Egipt. După performanţa sa agonistică de la Neapole, principele-citared pleacă la Benevent, unde asistă la o luptă cu gladiatori dată de Vatinius. Nutreşte în continuare proiectul de a petrece vara lui 64 în Egipt şi iarna anilor 64—65 în Grecia, numită pe atunci provincia Ahaia (TAC, *Ann.,* 15, 33—36). Pînă la urmă, întors la Roma, renunţă. Ce s-a

întîmplat ? De ce a dat Nero înapoi ? Iată ce spune. Tacit despre aceasta : „Inchipuirea lui era în taină populată de provinciile Orientului şi mai ales de Egipt. El dădu prin-tr-un edict asigurări că absenţa sa nu va fi lungă şi că liniştea şi prosperitatea statului nu vor fi nicicum tulburate ; apoi, cu prilejul plecării, urcă în Capitoliu. **Aici** adoră zeii, dar, de îndată ce intră în templul Vestei, începu . să tremure din tot trupul, fie înspăimîntat brusc în faţa zeiţei, fie chinuit de amintirea crimelor sale, ce nu-i lăsau o clipă de linişte. Atunci abandonă acest proiect, repetind că toate grijile lui aveau pentru el mai puţină valoare decît dragostea de patrie" *(Ann.,* 15, 36, 1—3). Văzuse, adaugă acesta, tristeţea romanilor şi voia să asculte de popor, care dorea să-1 reţină. Tacit precizează că plebea se temea în adevăr ca aprovizionările cu grîu să nu încetinească dacă principele ar fi lipsit din Roma. Renunţînd la călătorie, Nero organizează în Cetatea Eternă festinuri şi spectacole. Interpretarea lui Tacit îşi dă aici mîna cu aceea a lui Suetoniu, care vedea în această renunţare un scrupul religios şi teama de pericol *(Ner.,* 19, 1).

Nero pune, aşadar, pe primul plan dragostea de patrie pentru a-şi justifica decizia. Dar aceasta să fie, oare, adevărata raţiune ? In mod curios, istoricii moderni s-au interesat destul de rar de această problemă şi, de cîte ori au făcut-o, explicaţiile lor au fost divergente. Ce s-a petrecut în acest caz ? In primăvara lui 64, pregătirile de călătorie sînt foarte avansate. Caecina Tuscus, frate de lapte al lui Nero şi prefect al Egiptului — ocupă acest post de la 5 septembrie 63 pînă la 17 iulie 65 — se pune deja pe lucru şi dă ordine să fie pregătite pentru împărat săli somptuoase de baie. De ce atunci această schimbare ? Superstiţia şi teama nu sînt explicaţii satisfăcătoare. S-a pretins, de asemenea, că Nero a renunţat la proiectul său în urma incendiului Romei, care a izbucnit spre jumătatea lui iulie 64. Or, dacă e să acceptăm opinia lui Tacit,' împăratul a abandonat proiectul său şi a organizat, spre consolare, o serie, de orgii înainte de incendiu. Atunci ? Să fie dragostea bruscă pentru Cetatea Eternă cauza renunţării sale ? E greu de crezut, cînd se ştie că aceste sărbători pe care le dă în capitală, provocat de Tigellinus, au un foarte puternic parfum egiptean şi nu pot măguli decît mulţimile orientale. în fine, după unii, la baza acestei decizii s-ar afla dificultăţi militare. Dar acestea

nu-1 împiedică deloc pe Nero să pîece mai tîrziu în Grecia.

După opinia noastră, dacă Nero şi-a amînat călătoria în Orient, aceasta s-a petrecut pentru a calma îngrijorările romanilor : acelea .ale plebei urbane, dar şi acelea ale unei bune părţi a curţii. în adevăr, există la Roma temeri ca această călătorie să nu determine o serie de • transformări constituţionale. Numeroşi sînt aceia — chiar din rîndul partizanilor săi — care îl bănuiesc pe principe că ar dori, cu prilejul şederii în Orient, să mute centrul Imperiului pe ţărmul celălalt al Mării Adriatice, Altfel spus, există temeri în legătură cu o recentrare a dominantelor constituţionale care ar favoriza Orientul în detrimentul Cetăţii Eterne. De unde şi zvonurile alarmante care circulă în rîndurile poporului în legătură cu aprovizionarea[24]. Dacă această ipoteză este sau nu întemeiată, şi încotro se îndreaptă simpatiile profunde ale principelui, nu se ştie foarte precis ; e limpede însă că Nero nu-şi asumă riscul de a se lipsi da sprijinul plebei romane şi al partizanilor săi italici. în faţa nemulţumirii generale, ca şi în 58, Nero este constrîns să dea înapoi. în ciuda imensei sale vanităţi, ştie uneori să deschidă ochii şi să accepte compromisuri. Va aştepta deci un moment mai favorabil. Orientul îi bintuie spiritul şi Nero are încăpăţînarea megalomanilor. Nu e vorba decît de o simplă amînare. Grecii au fost de altminteri preveniţi încă din 65, dacă nu chiar din 64, despre vizita sa.

încoronarea lui Tiridate la Roma a dat un nou suflu neronismului, după cum am subliniat mai sus. Ea a pregătit, de altfel, călătoria în Grecia şi a grăbit chiar data voiajului. Oricum, lumea elenică se pregăteşte de mult să-1 primească pe Nero. în Egipt, propaganda promovează un adevărat panelenism. Se bat monede, care-i reprezintă pe zeii greci asociaţi acelor centre urbane la jocurile • cărora Nero va trebui să participe. în Olympia, se realizează amenajări importante pentru mai buna primire a principelui : reşedinţa imperială este pregătită pe locul pavilionului judecătorilor şi în onoarea lui este ridicat un arc de triumf. Mai mult, în Corint, teatrul este reamenajat. Pe scurt, Ahaia îl aşteaptă pe împărat.

Plecarea spre Grecia are loc la sfîrşitul lunii septembrie 66 [24]. Pe 25 septembrie, Arvalii se roagă pentru o întoarcere fericită a împăratului — *reditus (CIL,* VI, 2044 : M. Smallwood, nr. 6). în octombrie, Nero se află deja la

Corcyra, actualul Corfu. Nu va părăsi Grecia pînă în septembrie 67. Este însoţit de Sporus, efeminatul său favorit, însoţit la rîndul său de Calvia Crispinilla (SUET., *Ner.,* 23, 4 ; DIO, 63, 12, 3—4), şi de soţia sa, Statilia Messalina, a cărei prezenţă este atestată de mai multe mărturii[21]. Femeie lipsită de pudoare, Statilia Messalina nu se simte deloc stingherită de prezenţa lui Sporus. Dacă e să dăm crezare compendiului lui Cassius Dio, împăratul nu se duce în Grecia precum odinioară generalii romani care c cuceriseră, ci pentru a conduce cvadrige, pentru a rivaliza cu heralzii şi a se purta ca un histrion. Suita imperială este organizată ca o armată, de fapt ca o armată muzicală, intenţionat opusă unei armate tradiţionale. Cinci mii de *Augustiani,* cîteva mii de pretorieni şi *neroneioi,* suporteri ai împăratului, deghizaţi în citarezi, compun cortegiul imperial (DIO, 63, 8, 4). Generali, senatori şi oameni de litere se alătură acestei suite, al cărei fast îi impresionează pe locuitorii din Italia meridională şi din Grecia. Dar voiajul nu întruneşte aprobarea unanimă a curţii. Unii nutresc aceleaşi îngrijorări ca în 64. Sînt, cum vom vedea, aceiaşi care vor participa la conjuraţia lui Vinicianus. ■ .

La Corcyra, în luna octombrie, Nero artistul dă prima sa „reprezentaţie" : cîntă lîngă altarul lui *Iuppiter Cassius,* divinitate elenistică tîrzie, de origine siriană (SUET., *Ner.,* 22, 9). La Actium se produce din nou în cursul sărbătorilor şi jocurilor pe care le dă în oraş. De aici, se deplasează în Corint, capitala provinciei Ahaia, unde-şi petrece iarna, pînă în aprilie 67 ; e reţinut aici de o serie de măsuri administrative referitoare la viitorul Greciei, precum şi de alte dosare importante vizînd eliminarea unor generali stingheritori, precum Corbulo şi fraţii Scrîbonii. în Corint, este bătută o monedă de bronz, avînd pe avers efigia lui Nero — figurează şi titlurile sale —, iar pe revers o galeră, simbolizînd flota care i-a transportat pe principe şi suita sa în Grecia (M. Smallwood, rir. 62).

Primirea care i se face pe pămîntul lui preferat este deosebită. Grecii sînt măguliţi să vadă un împărat participînd la *agones,* întrecerile lor, chiar dacă, uneori, entuziasmul lor este fructul constrîngerii ; cîteodată, spectatorii sînt ţinuţi în teatre cu forţa ; alteori, sînt răsturnate statuile foştilor învingători la jocuri (SUET., *Ner.,* 23, > 24, 3). Dar acestea sînt doar cîteva ieşiri care nu diminuează cu nimic fervoarea generală (DIO, 63, 10—15 ;

PS.-LUC, *Nero,* 6 ; PHILOSTR. *Vita Apoi.* 5, 7 etc). îndrăgostit de concursurile greceşti, principele ia parta la jocuri şi este proclamat *periodonikes,* învingător, la cele patru mari jocuri naţionale : olimpice, nemeene, istmice şi pythice (SUET., *Ner.,* 22—24). Dacă ultimele două se desfăşoară la datele prevăzute, programul primelor două este devansat pentru ca împăratul să poată participa la ele. Ţot în onoarea lui, au fost introduse probe muzicale. In adevăr, jocurile olimpice, de exemplu, se limitau doar la competiţii atletice şi hipice, la care citarezii nu participau de drept.

CORINT

Cu toate acestea, Nero nu neglijează miza politică a călătoriei sale. El evită anume să meargă la Eleusis şi să se iniţieze în misterele acestei cetăţi greceşti şi, după cum am spus, nu vizitează nici Atena, nici Sparta (SUET. *Ner.,* 34, 8 ; DIO, 63, 14, 2—3). Mai întîi — din raţiuni psihologice : ştie că iniţierea în misterele de lâ Eleusis este refuzată ucigaşilor şi poate că de aceea îi este frică. Dar o face, de asemenea, din motive politice : Eleusis este un simbol al Greciei clasice şi preelenistice. Tot aşa cum sînt Atena şi Sparta ; prima este patria democraţiei greceşti şi, prin mentalitate, se opune absolutismului, în timp ce a doua a născut legile lui Lycurg, pe care aristocraţia romană conservatoare le admiră dintotdeauna. Tocmai această Grecie clasică s-a ridicat împotriva lui Alexandru ; Nero, ca emul al cuceritorului macedonean, nu poate decît să o respingă. Şi pentru că preferinţele sale se îndreaptă spre Grecia elenistică, orientală chiar, va alege Corintul drept reşedinţă permanentă pe timpul şederii sale : Corintul, pe care conservatorii romani l-au urît dintotdeauna şi în care au văzut şi văd un rival virtual al Cetăţii Eterne (CICERO, *De lege agraria,* 2, 32, 87). Cetatea aleasă este totodată un mare centru comercial şi maritim. Un adevărat mozaic etnic. Corintul adăposteşte mulţi orientali, ai căror strămoşi l-au venerat odinioară pe Alexandru (SEN., *De benef.* 1, 13, 1). După ce a participat la jocurile olimpice şi pythice, în iulie şi august 67, Nero revine în Corint. Nu va mai părăsi oraşul decît pentru scurte deplasări[26].

Să fi avut împăratul ideea de a face din Corint o a doua capitală ? Nu credem. Măsurile pe care le ia, în timpul şederii sale în Ahaia, în favoarea acestei ţări sărace, au mai degrabă un caracter administrativ, economic şi cultural decît politic. Una dintre cele mai importante hotărîri luate de Nero în Grecia a fost cea privitoare la săparea unui canal în istmul Corint. Sursele istorice dau date diferite asupra obiectivelor şi importanţei acestor lucrări. In timp ce Cassius Dio le consideră un efect al capriciilor unui Nero care se plictiseşte în Grecia (63, 16,1), Fhilostrat apreciază că e vorba de cea mai importantă hotărîre a împăratului *(Vita Apoi.,* 5, 7). Pseudo-Lucian vede aici vanitatea principelui — nu voia el să transforme Peloponezul în „insula lui Nero" ? —, dar insistă asupra beneficiilor pe care le-ar dobîndi comerţul de pe urma unei asemenea acţiuni *(Ner.,* 1—3). Pentru SuetonhT, este incontestabil o măsură pozitivă *(Ner.,* 19, 3), iar pentru Pliniu cel Bătrîn, necesară *(Nat. Hist.,* 4, 10).

Proiectul nu e nou. Un tiran al Corintului, apoi Demetrios Poliorcetul au visat ceva similar înaintea lui Nero, ca şi Iulius Caesar, care a introdus Corintul în centura coloniilor romane, iar după el, Gaius-Caligula (SUET., *Iul.* 44, 5 ; *Cal,* 21, 4 ; PLUT., *Caes.,* 58, 4). Interesul unei asemenea acţiuni era evident : odată con struit canalul, nu mai era nevoie să înconjuri Pelopo-, nezul, nici capul Malea pentru a ajunge în Orient, iar economia greacă nu putea decît să fie stimulată de â ast fel de prefacere.

u

La sfîrşitul lunii septembrie 67, după minuţioase pregătiri, încep lucrările. întreprinderea era, desigur, de anvergură. Au fost angajaţi ingineri egipteni şl şase mii de ludei, prizonieri de război trimişi de Vespasian, care au fost puşi la lucru alături de pretorieni şi de deţinuţi politici Străpungerea istmului s-a făcut pornindu-se de la extremitatea lui orientală, adică 'din portul Lecheae. Dar lucrările nu avansau prea repede şi fură întrerupte, probabil în timpul crizei din 68. Numai o cincime din canal fusese realizată. Urmaşii lui Nero au abandonat proiectul Şi abia la sfîrşitul secolului al XlX-lea el a fost reluat, lucrările fiind continuate exact pe locul unde le începuse Nero[2]7.

IUPPITER LIBERATOR

Şederea lui Nero costă scump. O parte din cheltuielile enorme făcute cu ocazia vizitei sale cad în sarcina grecilor bogaţi. Să ne gîndim numai la cheltuielile legate de organizarea jocurilor. Pentru a-i despăgubi pe greci, Nero le întoarce gestul, făcînd daruri şi cheltuieli excesive. Judecătorilor şi arbitrilor jocurilor olimpice şi istmice le face importante daruri în bani. Celor ce încă nu o au — judecători şi alte notabilităţi —, Nero le acordă cetăţenia romană ; o cetăţenie de care unii se bucurau deja — ca de exemplu, Tiberius Claudius Dinippus, agonotet al jocurilor istmice, care conducea comisia de arbitri, sau cei zece judecători, *hellanoăikai,* care-1 asistau la jocuri (SUET., *Ner.,* 24, 5 ; DIO, 63, 14, 1).

Dar această călătorie n-ar fi însemnat desigur mare lucru fără importanta hotărîre pe care Nero o ia în 28 noiembrie 67, zi în care împăratul decretează libertatea grecilor[28]. Izvoarele literare relatează prea puţine lucruri despre acest eveniment. Pliniu cel Bătrîn notează tă „Domitius Nero a dat libertate Ahaiei întregi", în timp ce Suetoniu precizează că faptul s-a produs în clipa în care Nero se pregătea să părăsească Grecia şi cînd se organizau jocuri istmice *(Nat. Hist.,* 4, 10, 2 şi *Ner.,* 24, 5). Alţii fac o paralelă între decizia lui Nero şi aceea a lui Titus Quintius Flamininus, generalul roman care dăduse libertate Greciei în sec. II î.e.n. (PLUT., *Flam.,* 12, 8 ; DIO, 63, 11, 1 ; PAUS., *Descript. Graec,* 7, 17, 3).) Nero e în adevăr pe picior de plecare cînd ia această hotărîre : o plecare cu atît mai neaşteptată, cu cît principele se vede nevoit, o dată cu ea, să abandoneze celelalte proiecte de călătorie în Orient. îşi dă seama că trebuie să cîştige timp şi să-şi impresioneze totodată supuşii. Cît despre analogia cu Flamininus, ea nu este lipsită de tîlc : nu vesteşte Nero grecilor că, de acum înainte, se vor bucura, în sînul Imperiului, de o largă autonomie ? Flamininus nu le acordase decît o libertate formală ; el merge mai departe, sau cel puţin aşa pretinde. Pentru a sublinia importanţa hotărîrii sale, reeditează, în acelaşi an, jocurile istmice şi convoacă delegaţii tuturor cetăţilor greceşti, în afară de Sparta, pe care o dispreţuieşte din raţiuni politice, dar şi pentru incompetenţa ei artistică. L O stelă de marmură cenuşie, descoperită la Karditza,

atestă existenţa a trei documente referitoare la libertatea acordată Greciei de împărat : primul reprezintă o circulară adresată grecilor, prin care sînt convocaţi pe 28 noiembrie ; al doilea este discursul pronunţat de Nero în acea zi ; ultimul constă într-un decret votat de oraşul Akraiphie cu scopul de a mulţumi cezarului, în maniera în care au făcut-o şi alte cetăţi greceşti *(SIG*-\, 1814: F.F. Abott — A.C. Johnson, *Municipal Administration in the Roman Empire,* 1926, nr. 56 : *ILS,* 8794 : M. Small-vvood, nr. 64).

Cuvîntarea lui Nero este lipsită de orice ambiguitate. Principele afirmă că toţi grecii vor deveni liberi : „primiţi libertatea", spune el, şi adaugă că vor beneficia de.imunitate fiscală. Remarcînd că locuitorii Greciei n-au fost niciodată egali între ei, el făgăduieşte să înfăptuiască acest vis străvechi, care este unitatea Eladei. In sfîrşit, subliniază în discurs respectul pe care-1 poartă grecilor şi dragostea pe care o nutreşte faţă de ei [w].

Dar să restabilim lucrurile la adevăratele lor proporţii. Nu e vorba, în nici un caz, de o independenţă reală a Greciei. în schimb, statutul ei de provincie, mai precis de provincie senatorială, este abolit. Grecii vor beneficia de favoarea imperială — *châris* — şi, fără să primească totuşi cetăţenia romană, de o cvasi-egalitate economică, dacă nu chiar administrativă cu romanii. Cetăţile greceşti, care nu sînt nici colonii romane, asemenea Corintului, nici cetăţi „libere", nesupuse tributului, aidoma Atenei şi Spartei, obţin astfel imunitate fiscală. Grecia este săracă şi o asemenea măsură nu poate decît să o avantajeze.

Apelul la unitate, chiar la solidaritate,.în numele elenismului şi în sînul unui imperiu parţial elenizat, este pandantul politic al acestei decizii economice. Nero doreşte sprijinul mulţimilor greceşti şi orientale, tot aşa cum 1-a dorit pe acela al plebei romane. Arsacizii iranieni aveau drept principiu să se ţină departe de popor. Dimpotrivă, pentru Nero, în ciuda faptului că admiră modelul lor politic, esenţial este „filonul" plebeian[30]. Deşi trăieşte mai mult retras în palatele sale, el înţelege să coboare uneori în mijlocul poporului şi să stabilească un contact cald şi uman cu mulţimea, aidoma acelor semizei din mitologia greco-romană.

Grecii i-au fost de altfel recunoscători, o recunoştinţă ubliniată în mai multe rînduri de Plutarh şi Pausanias. «otărîrea lui Nero a suscitat într-adevăr entuziasm : o

serie de inscripţii jnenţionează noua *eleutherla* — liber-' tate — sau îl exaltă pe împărat *(IG,* IV[2], 80—81 : Smallwood, nr. 65 şi *CIL,* II, 1085). Unele monede bătute în Grecia îl proclamă Iupiter Eliberatorul. O piesă de aur din Corint, cu efigia principelri, îl reprezintă încununat cu lauri, în timp ce pe revers figurează căpetenia zeilor, aşezată pe tronul său, ţinînd în mîini o furcă şi un sceptru lung. Legenda e semnificativă ; IVPPITER LIBERATOR *(MBC, Imp.,* I, nr. 110 : M. Smallwood, nr. 66). Alte monede, provenind din toate părţile Greciei, au aceeaşi semnificaţie[31]. In Alexandria, unde Nero era probabil aşteptat, unele monede fac aluzie la victoriile agonistice ale împăratului, altele la săparea canalului 'Corint şi altele, în sfîrşit, la libertatea pe care grecii au dobîndit-o recent, asociindu-1 pe împărat cu numele unor zei ca Apollo, Poseidon sau chiar cu Zeus Olimpianul (M. Smallwood, nr. 65). Grecii nu-1 vor uita pe Nero ; cu atît mai mult cu cît Vespasian va suprima imunitatea fiscală pe care principele o acordase şi va reduce Grecia la statutul ei de provincie (SUET., *Vesp.,* 8, 6).

Nero ar fi dorit să-şi amplifice călătoria. Astfel, proiecta să se îmbarce la începutul anului 68 pentru Egipt. Poate că nutrea chiar intenţia să meargă în Siria şi în Armenia, dacă nu chiar în Babilonia, la curtea Arsacizilor, stăpîriii Iranului. Dar din Roma îi parvin ştiri îngrijorătoare : nemulţumirea aristocraţilor pare să fi renăscut din cenuşă, iar în provincii se urzesc revolte (PS.-LUC, *Ner.,* 5 ; PLUT., *Galb,,* 4). Intervine de asemenea răscoala iudeilor. Pe scurt, voiajul este brusc întrerupt. împăratul trebuie să se întoarcă în Italia.

Unde l-ar fi condus fantezia sa utopică dacă împre jurările n-ar fi pus capăt călătoriei ? E greu de imaginat. Oricum, împăratul a atins în parte obiectivele pe care şi le propusese la plecare. Principele-citared nu voia doar să recompenseze primirea pe care Grecia o rezervase demonstraţiilor sale artistice şi de care se îmbătase atîta. Ambiţia sa era alta : dorea să propage neronismul în tr-un mediu propice şi unde ar fi putut găsi în viitor un sprijin activ.

i

Oare trebuie să vedem în hotărîrea din 28 noiembrie 67 un proiect politic de mai mare anvergură ? Am ■ susţinut undeva, într-o altă lucrare, că Nero, printr-o asemenea măsură, crease de fapt un al doilea pol politic în sînul Imperiului şi-i făcuse pe greci stăpîni peste juma-

tate din statul roman, prefigurînd astfel, mult înaintea lui Constantin, crearea unei monarhii bicefale. Această ipoteză nu are în ea nimic extravagant, dar dovezile care ar putea s-o susţină lipsesc[32]. Chiar dacă Nero nu avea ca obiectiv o bipolarizare politică a Imperiului, viza în schimb crearea unui pol axiologic, altul decît cel roman. El voia să destrame nu structura politică a Imperiului, ci mentalitatea romană conservatoare şi valorile străvechii *ciuitas,* care se opuneau consolidării puterii sale. împăratul avea aşadar nevoie să diminueze ponderea axiologică a vechii Rome şi să consolideze zona unde mentalităţile primiseră bine absolutismul său solar. Grecii nu deveneau, desigur, cetăţeni romani. In schimb, cultura lor nu era aceea a unei simple provincii, ci a unei ţări libere şi unite în sînul Imperiului. Ea putea să se propage cu atît mai uşor pînă în inima Imperiului, la Roma. Astfel, procesul de elenizare socio-culturală a Imperiului primeşte un ultim şi puternic stimulent.

TRIUMF LA ROMA

Lui Helius, care-i cerea să se întoarcă la Roma, principele îi răspunse printr-o scrisoare în care afirma că se va întoarce „demn de Nero" (SUET., *Ner.,* 23, 2 ; DIO, 63, 19, 1). Se gîndea desigur la *triumphus,* la acea grandioasă ceremonie de primire — cea mai importantă dintre ceremoniile militare — pe care Roma republicană o rezerva generalilor întorşi de pe cîmpul de luptă. Sub Imperiu, triumful era privilegiul cezarilor, o prerogativă pe care le-o conferea puterea militară şi administrativă supremă.

Nero părăseşte aşadar Grecia la începutul lunii decembrie 67. Se întoarce în Italia pe mare, înfruntă o furtună violentă şi poate că trece chiar printr-un naufragiu (SUET., *Ner.,* 40, 5 ; DIO, 63, 19, 2). Debarcă în sudul Italiei şi ajunge, se pare, în chip oficial la Roma, pentru a primi urările de 1 ianuarie 68 (SUET., *Ner.,* 40, 5 ; DIO, 63, 19, 2). Apoi pleacă iar spre Italia meridională Pentru a pregăti un triumf care să fie, după cum dorea, Progresiv. în ianuarie 68, pătrunde în Neapole printr-o *?[re]şă făcută în zidul cetăţii. Ceva mai tîrziu, intră în ^ntium, apoi în Alba pe un car tras de cai albi, după obiceiul rezervat învingătorilor la jocurile greceşti (SUET., [er]-> 25, 1). Deşi h-au amploarea aceleia de la Roma,

aceste ceremonii operează în schimb o sinteză între întoarcerea iselaStică grecească şi triumful roman : breşa făcută în zidul oraşului aminteşte de prima, în timp ce caii albi evocă deopotrivă pe Camillus şi întoarcerea generalilor romani. Această întoarcere pe etape, care îl va prinde pe împărat pînă în luna martie, are.şi raţiuni politice. Nero nu poate să nesocotească seismele care încep să producă fisuri în edificiul politicii sale. Nori grei întunecă cerul Imperiului şi—1 fac să se nelinişteasca.

în sfîrşit, în martie 68, are loc intrarea în Roma. Traseul tradiţional al triumfurilor militare a fost puţin modificat. De obicei, cortegiul pornea din Cîmpul lui Marte pentru a ajunge la templul lui Iupiter de pe Capi-' toliu. Cortegiul lui Nero va pătrunde în oraş prin *Porta Capenna,* va străbate Circul Mare, căruia i s-a demolat o arcadă special pentru această împrejurare, apoi Veîabru, forul şi Calea' Sacră, pentru a sosi la Palatin, de unde împăratul ajunge în cele din urmă la templul lui Apollo. Nero îl preferă, lui Iupiter, pe zeul citarezilor, subliniind astfel caracterul ambivalent, militar şi artistic, pe care înţelege să-1 acorde triumfului său. Nu era de altfel Apollo zeul lui August şi nu acesta din urmă fusese cei ce instalase sanctuarul pe Palatin ?

Această opţiune este unică în istoria Romei. Nero nu doreşte desigur să substituie complet un triumf artistic unui *triumphus* militar tradiţional. Şi nici să-1 parodieze pe acesta din urmă. El caută mai degrabă să combine cele două triumfuri, să-1 amestece pe cel dintîi — victorie „â la grecque" — cu cel de-al doilea. O sinteză în care prevalează concepţia şi arta agonistică. Principele urmează itinerarul în carul triumfal al lui August, dar acest car este împodobit cu aur. Mantaua de purpură în care este îmbrăcat este brodată cu stele, tot din aur : cum bine remarcă Gilbert-Charles Picard, „acelui *paludamentum* al generalului, Nero îi substituie mantaua cu stele, simbol al bolţii cereşti, ca acel *uelum* care acoperise teatrul în timpul omagiului lui Tiridate sau domul mobil din Casa aurită, apărînd astfel ca un *cosmocrator,* ca stăpîn al naturii şi al oamenilor"[33]. Principele poartă într-o mînă cununa cucerită la jocurile olimpice. Alături de el stă citaredul Diodorus, pe care îl învinsese în Grecia. Cortegiul care-1 precede arborează pancarte proclamîndu-i victoriile. în urma sa, imediat, vin *Angustiani,* militarii şi senatorii. La trecerea sa, se fac jertfe şi se răspîn-

deşte şofran. Mulţimea în delir îi oferă daruri, ii aclamă pumindu-1 Nero-Apollo, Nero-Herakles, „noul August", îl salută ca pe cel mai bun citared, cel dintîi conducător de care şi *periodonikes*, învingător la toate luptele greceşti, şi îi laudă „vocea sfîntă". O mie opt sute de coroane vor fi depuse în templul lui Apollo, în palatul imperial şi în Circul Mare (SUET., *Ner.*, 25, 1—4 ; DIO, 63, 20, 4^5 ; 21, 1) ->'K

Acest eteroclism, oricît de somptuos, eşua în grotesc şi nu era deloc în acord cu mentalitatea romanilor. Nero ştia bine acest lucru şi ţinea seama de el. Iconografia monedelor care îi exaltă obiectivele trădează această preocupare : un sesterţiu, bătut în această perioadă bogată în emisii monetare, aşa cum remarcă şi Suetoniu *(Ner.*, 25, 4), îl arată, pe avers, pe principe, încoronat cu laurii victoriei, ţinînd în mîini o creangă din acelaşi laur şi statueta Minervei — zeiţa înţelepciunii, a culturii şi a artei *(BMC, Imp.*, I, p. 217 : E. Sydenham, op. *cit.*, p. 103, nr. 44 şi p. 128 : M. Smallwood, nr. 67). Prezenţa Victoriei romane — Victoria.— este la fel de semnificativă ca şi adoptarea ceremonialului militar sau ca referirea la August. Altfel spus, victoria artistică are drept temei o structură aproape militară ; Nero citaredul nu uită totuşi că este totodată *imperator*. într-un moment în care, în provinciile occidentale, oamenii se răscoală în numele tradiţiilor romane, principele înţelege să arate că el rămîne fidel acestora din urmă. Ceea ce nu-1 împiedică deloc să abandoneze tot ceea ce nu ţine de viziunea şi scopurile sale politice. De acum înainte, regimul neronian se va axa pe o dublă bază : militară şi romană, pe de o parte, agonistică şi elenică, pe de altă parte.

Iată de ce nu credem, nu mai credem că Nero ar fi proiectat atunci să schimbe direcţia, să adopte o nouă strategie. Cele cîteva modificări ce intervin în realizarea proiectului său sînt de ordin tactic. în acest context, triumful este destinat să consolideze, chiar să încununeze neronismul. Desigur, opoziţia prelungită a romanilor îl irită pe împărat ; o opoziţie pe care senatorii nu sînt singurii care o întreţin : printre cavalerii şi provincialii sus-situaţi apar rezistenţe şi refuzuri — răscoala lui Vindex o va dovedi curînd — şi chiar şi la Roma se găsesc plebei care să li se alăture. Nero nu-şi dispersează totuşi tirul. Senatorii rămîn ţinta lui principală. Am văzut că împăratul plasează în fruntea armatelor şi provinci-

ilor o nouă generaţie de senatori, de obîrşie mai modestă. El va dori să limiteze, de asemenea, prerogativele Curiei şi sa micşoreze numărul legaţilor imperiali de condiţie senatorială. Din acest punct de vedere, Nero, o spunem din nou, este un precursor al monarhilor din Imperiul tîrziu, din veacurile III şi IV.

Eveniment emblematic al neronismului, *triumphus-ul* din 68 va fi-aşadar, pentru orchestratorul său, ocazia de a-şi afirma mai mult decît oricînd elenismul. Imperiul bicefal la care visează şi care prinde formă puţin cîte puţin nu este, cum am mai spus, deloc politic, ci cultural şi axiologic. El a fost visat nu de către un principe-*imperator* ci de către un împărat-citared, un împarat-conducător de care, ce, neputînd să înrădăcineze în vechea lume romană noul cod socio-cultural conceput în acest scop, îl desfăşoară pe scenă şi în Circ. După Tacit, Nero ar fi explicat într-o zi lui Seneca, lui Burrus şi consiliului său că „a lua parte la lupte ecvestre era o practică curentă la regii şi la generalii din vechime, o practică celebrată -de cîntecele poeţilor şi destinată să onoreze zeii", că aceste cîntece „erau consacrate lui Apollo" şi că „datorită acestor atribute zeul era considerat nu numai în oraşele greceşti, dar şi în templele Romei, ca zeu suveran şi stăpîn al divinaţiei" *(Ann.,* 14, 14, 2—3). Bazată pe fapte reale sau fabricate, această explicaţie este, ea însăşi, o profesiune de credinţă. Aceşti regi, aceşti generali, aceşti poeţi — să ne gîndim la Pindar — sînt cu toţii oameni ai lumii elene. Numai Apollo — dar el este un zeu — ţine atît de tradiţia romană, cît şi de cea greacă. Viziunea axiologică a lui Nero este clară : el acceptă componenta italică — în realitate de origine plebeiană — dar o subordonează elenismului său.

AGON ŞI LUXUS

E vorba cu adevărat de o viziune axiologică a lumii, a vieţii cotidiene, a culturii şi a relaţiilor dintre suveran şi supuşi. Jocurile din 59—60, cotitura din 61, strategia acelei *cletrîentia,* apoi a opusului acesteia, *seueritas,* construirea Casei aurite, vizita lui Tiridate, turneul artistic şi sportiv în Grecia, triumful din 68 constituie tot atîtea etape care au permis neronismului să se decan-

teze şi să se formuleze. Politic prin ceea ce extrage de la doctrina antoniană şi din teocraţia solară, neronismul se situează mai ales pe un alt teren : acela al mentalităţilor. Cîmpul lui de acţiune este chiar această infrastructură imaterială care determină activitatea mintală şi psihologia colectivă a unui popor şi organizează ansamblul regulilor şi valorilor care constituie codul său socio-cultural : o infrastructură produsă, ea însăşi, de o realitate istorică ambiantă şi înregistrînd, după cîtva timp, adesea cu încetineală şi întîrziere, mutaţii şi seisme economice, sociale şi politice [35].

Curios lucru, megalomania lui Nero, vanitatea lui fără margini, teama lui bolnăvicioasă de rivali au fost chiar semnele revelatoare ale pieirii vechii lumi romane. Cetatea antică era în criză ; consilierii principelui n-au încetat să i-o amintească, unii căutînd, ca Seneca, un compromis cu trecutul, alţii, ca Tigellinus, după cum vom vedea, împingîndu-1 spre soluţii mai radicale.

Vechea ordine a lucrurilor preţuia în mod deosebit acea *uirtiis Romana,* virtutea romană, noţiune-cheie concentrînd o jerbă de atitudini şi de valori constitutive ale unei tradiţii ; printre cele mai importante, menţionăm *grauitas* — gravitatea, seriozitatea —, *parsimonia* —■ spiritul de economie —, *pudicitia* — decenţa —, *lucidus or do* — ordinea netă şi clară —, *certamen* —- adică lupta, emulaţia în slujba cetăţii, salvarea Republicii fiind suprema lege. Dar aceste Valori erau ele însele subordonate altora, adevărate pîrghii ale mentalităţii tradiţionale a Cetăţii Eterne ; într-uri fel, ele erau un cod al codului : *pietas* — pietate, respect, devoţiune — şi *fides* — lealitate ; amîndouă se constituiau ca un motor al datoriei, prima al îndatoririlor religioase, filiale şi patriotice, a doua al îndatoririlor civice, mai ales în timp de pace, dar şi în timp de război. Aceste metavalori, stînd la temelia culturii, moralei şi educaţiei, continuau încă să fie referinţe ultime chiar pe vremea lui Nero. Ele impuneau fiecăruia obligaţii cărora nimeni nu putea să li se sustragă [36].

Dar, pentru ca aceste frontiere interioare şi morale s-ă persiste, era nevoie de existenţa unei alte frontiere, aceea exterioară, materială şi instituţională : cetatea fomei. Or, Nero şi ai săi nu mai vedeau această graniţă. -^r le plăcea să viseze la un imperiu mondial, pe care

nu-1 mai vedeau la scara unei *ciuitas,* ci a unei *anii-ciuitas.* încercară deci să substituie — fără a le părăsi în întregime — valorilor cetăţii pe cele ale anti-cetăţii : bucuria de a trăi, plăcerea fără margini, exuberanţa, extravaganţa, permisivitatea. Nero 'credea că poate în drăzni orice. Umflat de orgoliu pentru succesul obţinut prin politica sa represivă, nu declara el — ne aminteşte Suetoniu — că „nici un împărat nu ştiuse pînă atunci ceea ce îi era îngăduit ?" *(Ner.,* 37, 5). Era o adevărată sfidare pe care o lansa astfel supuşilor. Cuvîntul latin *audaeia* nu redă decît în mică parte ceea ce această „îndrăzneală" conţine ca substanţă dementă, lipsă de măsură şi de moderaţie. îndrăzneala lui Nero este într-o anumită măsură fructul unei întîlniri între pulsiunea unui om şi maniera lui de a proiecta o lume şi de a acţiona în cadrul ei, o *„Weltanschauung"* care, în acest caz, nu e altceva decît cultură greacă elenistică şi orientală. Pulsi unea îl va împinge pe principe spre această *„Weltan schauung".* Aceasta din urmă va permite celei dintîi să se exprime.

Codul socio-cultural. pe care Nero voia să-1 impună se axa pe două cuvinte-cheie, unul grec şi altul latin : *agon* şi *luxus.* Aceşti, doi termeni definesc metavalori care, în mintea împăratului şi a partizanilor lui, trebuiau să înlocuiască *pietas* şi *fides. Agon,* în greacă, înseamnă joc, concurs ; înseamnă totodată şi locul în care aceste jocuri se desfăşoară şi unde se adună spectatorii pentru a asista la ele. Desemnează deci concursul sportiv sau artistic prin el însuşi, dar şi un loc privilegiat prin excelenţă, .un spaţiu în care merită să-ţi petreci timpul cel mai preţios. Satisfacţia de pe urma participării la un *agon* este dezinteresată. Sîntem departe de acel *certamen* roman în care emulaţia nu are sens pentru că se află în serviciul cetăţii. Tacit considera jocurile neroniene ca o veritabilă denaturare a certamen-ului tradiţional. Astfel, descriind Iuvenalele din 59, el se indignează în faţa „creşterii desfrîului şi a nelegiuirilor", ca şi în faţa „acestei emulaţii a viciilor" — *certamina uitiorum* — care transformă jocurile într-o „cloacă impură" *(Ann.,* 14, 15, 5). Să remarcăm un lucru : Tacit nu utilizează termenul *agon.* Fidel obiceiului său, el evită cuvintele greceşti, preferind — preferinţă de scriitor, dar şi de moralist — să recurgă la resursele lexicale ale latinei : la un

sinonim, de exemplu, atunci cînd evocă acele *ludicrae artes* neroniene — artele scenei —, prin care el înţelege mai mult decît simplul platou de teatru *(ibid.,* 14, 16 1). Suetoniu însă nu este atît de vigilent. El foloseşte chiar cuvîntul *agon,* dar întotdeauna, am mai spus, pentru a se referi la Nero sau la Grecia. Astfel, uneeri el menţionează cea de a doua ediţie a jocurilor neroniene — *Neroneum agona* — *(Ner.,* 21, 1), alteori vorbeşte de organizarea concursului de către principe *(ibid.,* 23, 1) sau de către cetăţile greceşti *(ibid.,* 22, 6). .

Luxus, după cum spuneam, este un cuvînt latin. El este sinonim cu fast şi cu splendoare, dar, de asemenea, în ochii romanilor tradiţionalişti, cu excesul şi chiar cu desfrîul, semnificaţii pe care neronismul le asumă întru totul, făcîndu-şi chiar din ele un titlu de glorie. Nici o altă noţiune n-ar putea să redea mai bine această pasiune a magnificenţei, a fastului şi a paradei, a acestei îndîrjiri de a depăşi atît obiceiurile oamenilor şi regulile societăţii, cît şi legile naturii. Faptul că acest cuvînt este de origine latină nu ni se pare lipsit de importanţă. El simbolizează tot ceea ce este plebeu, italic şi popular în neronism : configurează astfel o componentă care nu era străină acelui *sal italicum,* acelei „sări italice", de unde farsa, satira şi comicul buf îşi trăgeau, toate, seva. în sfîrşit, pentru neronieni, *luxus* însemna tot ceea ce permitea desfătarea fără margini. De data aceasta, Tacit nu face economie şi utilizează cuvîntul de mai multe ori, în mod invariabil pentru a condamna. îl foloseşte pentru a descrie bogăţia — condamnabilă în ochii săi — a festinului pe care l-ar fi dat Tigellinus în 64, spre a calma emoţiile opiniei publice, emoţii prilejuite de proiectul călătoriei în Grecia, amînat, desigur, de împărat. II foloseşte, de asemenea, şi mai ales într-un sens mai puternic, pentru a zugrăvi, de pildă, viaţa dezordonată pe care o duce Nero încă în anul 55, şi acele festine imperiale la care participă, noaptea tîrziu, histrionul Paris „pentru a însuşi plăcerile principelui", altfel spus, pentru a-1 împinge spre noi excese, în noi desfrîuri *(Ann.,* 13, 20, 1). Acelaşi este cuvîntul ce revine sub pana sa cînd evocă divertismentele care însoţesc *Iuvenalele* din 59, aceste *inritamenta* •jwjut, aceste „stimulente vizînd să încurajeze risipa" °*id-* 14, 15, 3) sau atunci cînd blamează absenţa de «reţinere în plăceri", în care se distingea Calpurnius *^so, viitorul conjurat din 65 *(ibid.,* 15, 48, 3).

Acest termen, *luxus*, se găseşte, de altfel, la Tacit în centrul unei constelaţii de sinonime mai mult sau mai puţin apropiate şi de care istoricul se foloseşte cînd este nevoie : astfel, în legătură cu acelaşi Piso, el vorbeşte de *majiqnificentia* — magnificenţa lui — şi de *leuitas* — de superficialitatea lui. în altă parte, mai sever, el atacă *lasciuia,* dezordinea, destrămarea moravurilor *(ibid.* 14, 20, 5 ; 21, 6) şi chiar *licenţia* — licenţa *(ibid.,* 14, 20, *5)]* care permite „poziţii şi dansuri obscene" *(ibid.,* 15, 37,' 7). In sfîrşit, în această constelaţie semantică, există o ultimă noţiune pe care o vom evoca, fiind utilizată chiar de partizanii noului sistem axiologic : *laetitia,* bucuria *(ibid.,* 14, 21, 6). O bucurie de a trăi care, după cum am văzut, se traduce prin . căutarea, unei plăceri fără limite. Aşa a fost generaţia neroniană : supusă unei *uitiorum dulceăo,* farmecului sau, mai degrabă, dulceţii viciilor *(ibid.,* 15, 48, 3). La urma urmei, o *dolce vita...*

NOTE

1. In legătură cu strălucitele cariere administrative ale grecilor şi orientalilor, în general, vezi G. Schumann, op. *cit., p.* 34—59 ; despre influenţa pe care au exercitat-o egiptenii asupra Eomei, vezi şi *3.* Volpilhac, *Lucain et l'&gypte dans la seine de necromancie de la Pharsale VI, 413—830* d *la lumiere des papyrl grecs magiques,* în *Revue des Etudes Latines,* 56, 1978, p. 272—288, în special p. 285—286. Despre Gessius Florus, vezi *PIR*[2], *G.* 170. Henriette Pavis d'Escurac, în cartea sa La *prefecture de l'annone. Service administratif imperial d'Auguste ă Constantin,* Paris, 1976, p. 45 şi 329—330, apreciază totuşi că greco-sirianul Claudius Athenodorus n-a fost prefect al annonei decît la sfîrşitul domniei lui Domiţian. Despre Tiberius Iulius Alexander, vezi, de asemenea, B. H. Warmington, op. *cit., p.* 58 şi 110. P.R.C. Weaver, *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedman and Slaves,* Cambridge, 1972, p. 87—91, semnalează abundenţa acelor *cognomina* greceşti pe inscripţiile sepulcrale referitoare la liberţii imperiali din *familia Caesaris.* De altminteri, e foarte posibil ca anumiţi liberţi să fi adoptat, din snobism şi spirit de imitaţie, supranume greceşti. Despre elenism la Roma în primul secol al erei noastre, vezi şi M. P. Charlesworth, *op. cit,* p. 69—76.

2. B. H. Warmington, *op. cit,* p. 114 : „His approach was to introduce into Roman society games in the Greek pattern". In legătură cu pretinsele proiecte ale lui Nero de a schimba capitala, vezi mai ales Gheorghe Ceauşescu, *Aspectele si consecinţele po-*

rtice ale călătoriei lui Nero în Grecia, în *Revista de Istorie,* 27, 1974, P. 413-428.

3. G. Schumann, op. *cit.,* p. 61, consideră că Nero a redus importanţa luptelor de gladiatori, prin hotărîrea pe care a luat-o de a interzice uciderea finală a luptătorului învins (SUET., *Ner.,* ' 2), Vezi, de asemenea, A. Maiuri, *Dell'opposizione ai ludi gladiatori,* în *Atene e Roma,* N.S., 2, 1952, p. 45—48. Despre importanţa spectacolelor, în general, vezi Z. Yavetz, op. *cit,* p. 21—24. O descriere a spectacolelor organizate de Nero este dată de j Bishop în cartea sa *Nero : the Man and the Legend,* London, 1964, p. 114—130.

4. G. Ch. Picard, *Auguste et Neron,* p. 217—218, deşi subliniază existenţa unor precedente în Italia, consideră totuşi că serbări asemănătoare fuseseră organizate odinioară de Lagizi *(ibid.,* p. 202).

5. Despre cele două ediţii ale jocurilor neroniene, vezi J. D. P. Bolton, *Was the Neronia a Freak Festival ?,* în *Classical Quarterly,* 42, 1948, p. 82—90, pentru care — ipoteză inacceptabilă — cea de a doua ediţie a acestor jocuri ar fi avut loc în 64 ; A. Garzetti, op. *cit,* p. 165 şi 627 ; G. Ch. Picard, *Auguste et Neron,* p. 226—228 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 125—126 şi 201—202 ; G. Fusar Imperatore, *op. cit,* p. 63—65. în legătură cu atracţia pe care o are Nero pentru oraşul de tip grecesc, vezi A. Balland, *Nova Vrbs et Neapolis,* în *Melanges d'Archeologie et d'Histoire,* 77, 1965, p. 349—393.

6. Asupra acestei chestiuni, vezi K. R. Bradley, op. *cit,* p. 129, care utilizează A. A. Howard-Ch. N. Jackson, *Index uerborum C. Suetonii Tranquilli stilique eius proprietatum nonnullaruni,* Hildesheim, 1963.

7. In ceea ce priveşte Casa aurită, se poate consulta H. P. L'Orange, *Domus aurea — der Sonnenpalast,* în *Serta Eitremiana, Symbolae Osloenses,* fascie, suppl., 11,, Oslo, 1942, p. 68—100 ; *Le Nâron constitutionnel et le Neron apotheose,* în *From the Collection of the Ny Carlsberg Glyptothek,* 3, 1942, p. 246 şi urm ; *Apotheosis in Ancient Portraiture,* Oslo, 1947 ; *The Iconography of Cosmic Kingship,* Oslo, 1953 ; A. Boethius, *Nero's Golden House,* în *Eranos,* 44, 1946, p. 442—459 ; *The Golden House of Nero,* Ann Arbor, 1960 ; J. M. C. Toynbee, *Ruler Apotheosis in Ancient Rome,* în *Numismatic Chronicle*[6], 7, 1947, p. 126 şi urm. ; C. C. van Essen, *La topographie de la Domus Aurea Neronis,* in *Mededelingen der Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen,* n.r., 17, 1954, p. 371 şi [r]m. ; j. B. Wardperkins, *Nero's Golden House,* în *Antiquity,* 30, L956, p. 209—219 ; G. Ch. Picard, *Les trophees romains,* p. 339—[3]40 ; *Auguste et Neron,* p. 176—198 ; G. Zander, *Nuovi studi e Hcerche sulla Domus Aurea,* în *Palladio,* 15, 1965, p. 157—159 ; M.P.O. Morford, *The Distortion of the Domus Aurea, Tradition,* >n *Eranos,* 66, 1968, p. 158—179 ; P. Howell, *The Colossus of y[er]o,* î[n] *Athenaeum,* N.S., 46, 1968, p. 292—299 ; Pierrfe Grimal, kes *jardins romains,* ed. a 2-a, Paris, 1969, p. 155 ; 344—346 şi *ţeneque,* p. 130 ; H. Lavagne, *Le Nymphee au Polypheme de la "omus Aurea,* în *Melanges d'Archeologie et d'Histoire,* 82, 1970, P- 673—721 ; K.R. Bradley, *op. cit,* p. 169—182 ; Jean-Michel oisille, *Poesie et art figure de Neron aux Flaviens. Recherches*

sur Vico-nograyhic et la correspontanee des aris ă Vepoquc riale, teza de doctorat, Lille, 1978, pi 300—322. Despre pictura murală din *Domus aurea,* vezi şi N. Dacos, *Fabullus et l'auire peintre de la Domus Aurea,* in *Dialoghi d'Archeologia,* 2, 1903, p. 210—226.

8. Vezi K. Heinz, *op. cit.,* p. 45 şi urm. ; şi M. Grant, *op. cit.,* p. 152—153.

9. Iată lista consulilor, furnizată de M. Smallwood, p. 5—8, care este folosită mai ales de A. Degrassi, I *Fasti Consolări dell'Impero Romano* (1952) : P. Petronius Turpilianus, L. Caesennius Paetus. (61) ; P. Mavius Celsus, L. Asinius Gallus, Q. lunius Marullus, T. Clodius Eprius Marcellus şi un altul, cu nume ne sigur (62) ; G. Memmlus Regulus, L. Verginius Rufus (63) ; G. Laecanius Bassus, M. Licinius Crassus Fragi (64) ; A. Licinius Nerva Silanus Firmus Posidienus, M. Iulius Vestinus Atticus, G. Pomponius Pius, G. Anicius Cerialis (65) ; G. Luccius Telesinus, G. Suetonius Paulinus, M. Arruntius, M. Vettius Bolanus (66) ; L. Iulius Rufus, Fonteius Capito, L. Aurelius Priscus (67) ; Ti. Catius Asconius Silius Italicus, P. Galerius Trachalus, Nero însuşi (consul fără coleg, după SUET, *Ner.,* 43, 2 sau suffect al lui Silius Italicus : CIL, VI, 9190) (68, înainte de moarte). Printre numele mai puţin sigure de consuli care şi-au exercitat mandatul după anul 61, remarcăm cele ale următoarelor personaje : Gn. Pedanius Salinator, L. Velleius Paterculus (61) ; A. Ducemius Geminus, Q. Manlius Torquitius Saturnius, T. Petronius Niger (fără îndoială în 62) ; Appius Annius Gallus, L. Verulanus Severus (între 63 şi 68) ; Caesennius Maximus (înainte de 65); (M. Annius) Afrinus, (G. Paccius) Africanus, L. Licinius Mucianus, Q. Fabius Barbarus Antonius Macer, Hordeonius Flaccus, Rubrius Gallus, Vibius Crispus, M. Appius Saturninus (înainte de 68—69) şi M. Ulpius Traianus (către 68).

Despre aceşti consuli, vezi şi Paul A. Gallîvan, *The Number* of *Consuls per annum under the Principate : the Evidence from the Reign of Nero,* în *Filologike Listy,* 96, 1973, p. 213—218. M.A. Levi, op. cit., p. 134 şi 146—147, notează modificările survenite pe lista consulilor, dar nu plasează cotitura istorică în 61. Cît despre influenţa politică a cisalpinilor, vezi E. Chilver, *Cisal-■pine Gaul. Social and Economic History from 49 B.C. to the Death of Trajan,* Oxford, 1941, p. 95—107, şi J. Gage, *Les classes sodales,* p. 38.

10. Cesare Questa, *Studi sulle fonti deqli Annales di Tacito,* Roma, 1960, p. 188, constată existenţa unei asemenea dihotomii la istoricii primului secol al erei noastre. In mod obişnuit, sursele antice consideră că ruptura s-a produs în 59, anul malricidului. Doar Tacit tinde să situeze cotitura istorică în 62 : *Ann.,* 14, 52, 1. Cassius Dio, 61, 7, 5—11, 1, ezită între 55 (afacerea Britannicus) şi 59.

11. In 55, după opinia lui P. Jal, op. *cit.,* p. 244. în-58, dupâ cea a lui M. A. Levi, *op. cit.,* p. 136 ; 145 şi 161. Pentru anul 62, se pronunţă un număr însemnat de specialişti : E. Hohl, op. cit, col 375 ; G. Schumann, op. *cit,* p. 2—3 ; A, Momigliano, *Nero,* p. 820 ; G. Giannelli — S. Mazzarino, *op. cit,* p. 146 ; P. Petit. op. cit., p. 93—95 ; M. Griffin, *op. cit,* p. 90—93 ; 118 şi 423--427 ; J. Wankenne, op. cit., p. 144. A Garzetti, op. cit., p. 167—16*

şi 621," oscilează între 62 şi 64, an pe care-l propune, de altfel, şi tip. L'Orange, *Le Neron constitutlonnel,* p. 242 şi urm. Georges Rou'x, *Neron,* Paris, 1963, p. 208—209, plasează această cotitură în 65. F. Taeger, *Charisma,* Stuttgart, 1960, II, p. 303—311, constată schimbări importante — survenite în 65 — în iconografia mo nedelor. ■

12. M. A. Levi, op. cit., p. 141—145, este cel dintîi care a intuit ceea ce senatorii considerau inacceptabil în proiectul lui Nero. împărtăşim punctul de vedere al acestui savant.

13. După cum precizează Tacit şi după cum susţine, -într-un strălucit articol, Clementina Gatti, *Nerone e ii progetto di* ri- ■*jorma tributaria ăel* 58 DC, în La *Parola del Passato,* 30, 1975, (Neronia, 1974), p. 41—47. Dar nu credem .că Nero s-a gîndit la o adevărată aplicare a reformei cu unicul scop de a determina se natul să reprime abuzurile. Despre celelalte posibile explicaţii ale proiectului — megalomania lui Nero, avîntul comerţului etc. —, vezi B. Henderson, *op. cit.,* p. 83 ; A. Momigliano, *Nero,* p. 712 şi urm. ; R. Syme, *Tacito,* p. 542. Conform opiniei exprimate de G. Gianhelli — S. Mazzarino, op. *cit.,* p. 144—145, reforma ar fi fost îndreptată împotriva ordinului ecvestru sau, în orice caz, ar fi determinat scindarea acestuia, .opunîndu-i pe cavalerii-publicani cavalerilor-funcţionari. P Petit, *op. cit.,* p. 94—95, ezită să se pronunţe asupra motivelor acestei reforme. Despre reforma fiscală, vezi, de asemenea, G. Boulevert, *Esclaves et affranchis imperiaux sous le Haut-Empire Romain. Role politique et administraţii',* Napoli, 1970, p. 49—50 şi 130—133 ; M.E.K. Thornton, The *Augustan Tradition and Neronian Economics,* în *Aufstieq und Niedergang der romischen Welt,* II, 2, Berlin-New York, 1975, p. 149—175 ; şi G. Pusar Imperatore, op. cit., p. 100—102.

14. în pofida criticilor formulate de K. R. Bradley, *op. cit,* p. 92, în legătură cu interpretarea dată de noi în *L'epoque de Neron,* p. 108 — vezi de asemenea L. Pareti, op. cit., IV,-p. 844—845, şi M. A. Levi. op. *cit.,* p. 146 —, nu vedem o altă explicaţie pentru aceste două consulate., dintre care primul a fost atît de lung. ■ .

15. P. Grimal, în *Seneque,* p. 170—171, afirmă că fermitatea 'aţă de pubiicani i-ar fi fost dictată lui Nero de către Seneca. C. Gatti-, op. *cit.,* p. 44, se îndoieşte că Seneca s-ar fi amestecat, "ar nu avansează argumente. I. Lâna, în Lucio *Anneo Seneca,* 232—235, stabileşte o legătură între procesul lui Suillius şi alogul senecan De *uita beata.* în ceea ce ne priveşte, am propus oeja o corelaţie între cinci fapte : proiectul de reformă fiscală, criza pe care acest proiect a generat-o, poziţia dificilă a lui Seneca, Procesul lui Suillius şi De *uita beata.* Vezi, de asemenea, E. Cizek, Despre redactarea dialogului De uita beata, în Studii *Clasice,* 5, 963, p. 211—222 şi L'epoque de *Neron,* p. 108—117.

16. G. Ch. Picard, Auguste et *Neron,* p. 218.

17. în legătură cu aceasta, vezi *RIC,* I, p. 137 şi urm.; BMC, P' I. p. 200 şi urm. şi C. Sutherland, *Coinage in Roman Impe-* "Gl *Policy 31BC—AD68,* London, 1951, p. 159—160.

18. Vezi O. Montevecchi, *Nerone a una polis,* p. 20—26 ; şi H. Warmington, op. *cit,* p. 120. Despre gimnaziul din 61, vezi Vassileiou, *Sur la date des thermes de Neron,* în *Revue des*

Btudes Anciennes, 74, 19J2, p. 94—106, care arată că gimnaziul şi termele sînt două construcţii cu totul diferite.

19. P. Grimal, *Seneque,* p. 239 ; cu privire la această înăsprire I a regimului neronian, vezi, de asemenea, K. Heinz, *op. cit,* p. 63 ; I W. C. M. C. Dermott, *op. cit,* p. 25 şi urm. ; D. Gills, op. *cit.,* I p. 20—22 ; D. C. A. Shotter, *Tv^o Notes on Nero,* in *Classical Phi-* I *lology,* 64, 1969, p.- 109—111 ; şi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* I p. 196—199 şi 222—224. Despre crimele lui Nero. din 62, vezi I R. S. Rogers, *Five Over-Crowded Months ?,* în *Class. Med. and* I *Renaissance Studies in Honour of B. L: Ullman,* Roma, 1954, I, I p. 217—222, şi E. Meise, op. *cit,* p. 201—202.

20. După B. H. Warmington, *op. cit,* p. 156—157, schimbările I de personal survenite în 67 „reflect the fear of the old nobility I now felt by Nero and nianifested in the numerous executions". I

21. Despre retragerea lui Seneca din viaţa publică şi lucrările I scrise în această perioadă, vezi P. Grimal, *Le discours de Seneque r dans Ies Annales de Tacite,* în *Giornale Italiano di Filologia,* k 20, 1967, p. 131—138 ; *Seneque,* p. 207—239 ;. 294—298 ; 317—326 I şi 441—456 ; I. Lâna, *L. Anneo Seneca,* p. 14—18 ; 192—193; I 259 şi 270 ; P. Aubenque—J. M. Andre, *op. cit,* p. 27—29; " E. Cizek, *Despre redactarea scrisorilor lui Seneca,* în *Studii Cla sice,* 2, 1960. p. 256—276 ; *L'epoque de Neron,* p. 147—159 ; şi D. Gills, *op. cit.,* p. 20 şi urm.

22. în ceea ce priveşte consecinţele politice şi psihologice ale f încoronării lui Tiridate, vezi G. Schumann, *op. cit,* p. 29 ; A. Mo- , migliano, *Nero,* p. 734 ; M. A. Levi, *op. cit,* p. 208 ; J. Gagă, I *Les classes sociales,* p. 207 ; ca şi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* I p. 209—212.

23. Pentru această explicaţie, vezi Gh. Ceauşescu, op. *cit,* I p. 415—416. Despre seriozitatea proiectului vorbeşte G. Schumann, j *op. cit,* p. 14 şi urm. M. Grant, *op. cit,* p. 189, afirmă că n-ar | putea să explice abandonarea proiectului. A. Garzetti, *op. cit, ,* p. 170—171, îşi explică, însă, faptul, prin aşa-numitul *amor pa-* I *triae.* B. H. Warmington, *op. cit,* p. 100 şi 115—116, avansează | o motivaţie de ordin „militar" : dificultăţile întîmpinate la fron tieră' l-ar fi convins pe Nero să nu părăsească Roma. K. R. Bradley, *op. cit,* p. 115 ; 125—129 şi 134, consideră că incendiul Romei este mobilul care a provocat amînarea călătoriei în Grecia. Pe de altă parte, P. Grimal, *Seneque,* p. 235, semnalează faptul că Tigellinus l-ar fi înspăimîntat pe Nero. La drept vorbind, e foarte posibil ca Tigellinus să fi devenit purtătorul de cuvînt al nemul ţumirii generale. Sesizînd cu abilitate opoziţia îndîrjită a capitalei f şi a curtenilor faţă de această călătorie, Tigellinus l-ar fi putut I avertiza pe Nero.

24. Despre cauzele imediate ale plecării, pregătirile şi iti— I nerarul- călătoriei, vezi G. Schumann, *op. cit,* p. 68 şi urm.! I B. Henderson, *op. cit,* p. 382 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* I p. 213—215 ; Gh. Ceauşescu, *op. cit,* p. 414—417 şi 427, care I consideră acest turneu placa turnantă a domniei lui Nero; I K. R. Bradley, *op. cit, p.* 137—140, care se inspiră de la J. Vogt, I *Die alexandrinischen Miinzen,* Stuttgart, 1924, I; şi O. Broneer$_f$ I *Excavations at Isthmia,* în *Hespera,* 31, 1962, p. *l* şi urm.

25. Ne gîndim la Arvali (mărturie deja citată), la o inscript^{ie}

din Beoţia *(IG,* VII, 2173) şi la inscripţia din Akaraiphie. G. Walter, *ap cit.,* p. 231, greşeşte, deci, atunci cînd neagă prezenţa celei j„la treia soţii alături de Nero. Aceleaşi observaţii se pot enunţa „ ceea ce priveşte îndoielile exprimate de A. Garzetti, *op. cit,* p. 189 şi 630.

26. Istoricii moderni explică destul de rar motivul pentru care Nero a evitat Atena, Sparta şi Eleusis şi a preferat Corintul. Explicaţia noastră am dat-o anterior în *L'epoque de Neron,* p. 219. O găsim, de asemenea, la Gh. Ceauşescu, *op. cit,* p. 417—422. pentru Corint, vezi M. A. Levi, *op. cit,* p. 211. în ceea ce priveşte datele jocurilor, vezi Paul A. Gallivan, *Nero's Liberation of Greece,* în *Hermes,* 101, 1973, p. 230—234.

27. Ca surse antice referitoare la această problemă, men ţionăm : PLIN., *Nat. Hist,* 4, 10 ; SUET., *Ner.,* 19, 3 ; IOS., Beî. *lud.,* 3, 10, 10 ; PS.-LUC, *Nero,* 2—4 ; DIO, 63, 16, 1—2 ; şi PHILOSTR., *Vita Apoi.,* 5, 19. Despre realizarea şi semnificaţia acestor lucrări, vezi B. Gerster. *L'isthme de Corinthe,* în *Bulletin de Correspondance Hellenique,* 8. 1884, p. 225 şi urm. ; G. Schumann, *op. cit,* p. 75 ; J. Kofver. *Neron et Musonius. A propos du dialogue de Pseudo-Lucien „Neron ou sur le percement de l'isthme de Corinthe",* în *Mnemosyne,* 3, 1950, p. 319—329; ca şi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 216.

28. Pentru A. Momigliano, *Nero,* p. 735, şi A. Garzetti, op. cit,' p. 192, evenimentul a avut loc la 28 noiembrie 66, cînd Nero a făcut un fel de troc cu senatul, cerînd libertatea Greciei în schimbul Sardiniei, care va deveni provincie senatorială la data de 1 iulie 67 *(CIL,* X, 7852 ; *ILS,* 5974 : M. Smallwood, nr. 392). Această manevră fusese îndelung gîndită de împărat. De aceea, nimic nu 1-a împiedicat să ofere senatului Sardinia, înainte chiar de a proclama oficial eliberarea Greciei. Data reală a acestui eveniment (28 noiembrie 67) o datorăm lui P. A. Gallivan, *Nero's Liberation of Greece,* p. 233—234.

29. în legătură cu aceste mărturii şi cu eliberarea Greciei, în general, vezi Maurice Holleaux, *Discours de Neron prononce* i *Corinthe pour rendre aux Grecs la liberte,* în *Bulletin de Correspondance Hellenique,* 12, 1888, p. 510 şi urm. ; A. Momi gliano, *Nero,* p. 735—736 ; şi M.A. Levi, *op. cit,* p. 211—212 ; B. H. Warmington, *op. cit.,* p. 53 şi 117—118 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 217—219 ; P. A. Gallivan, *Nero's Liberation of Greece,* p. 230—231 şi 254 ; ca şi J. Collin, *Les villes libres de 'Orient Greco-Romain et l'envoi au supplice par acclamation populaire,* Bruxelles, 1965, p. 39 şi urm.

30. După cum semnalează G. Ch. Picard, *Auguste et Neron,* P- 171.

31. BMC, *Imp.,* I, p. 233, nr. 9 ; E. Sydenham, *The Coinage °> Nero,* London, 1920, p. 126.

32. După cum remarcă, pe bună dreptate, K. R. Bradley, P- *cit.,* p. 146 : „There is no evidence for this view whatsoever". -spre intenţia lui Nero de a-şi prelungi călătoria în Orient, vezi G. Schumann, op. *cit,* p. 16—20.

33. G. Ch. Picard, *Auguste et Neron,* p. 232.

34. în ceea ce priveşte cronologia, conţinutul şi semnificaţia triumf, vezi E. Makin, *The Triumphal Route,* în *Journal*

of Roman Studies, 11, 1921, p. 25 şi urm.; G. Ch. Picard *Auguste et Neron,* ţ>. 230—233 ; M. A. Levi, *op. cit.,* p. 213 •' K. R. Bradley, *op. cit,* p. 142 ; 148—150 ; 249 şi 279.

35. Vezi M. Meslin, *op. cit.,* p. 27, în ceea ce priveşte aceste cadre care „structurează viaţa mintala, individuală şi colectivă" şi care determină moduri de gîndire, reprezentări religioase şi mijloace de a pune stăpînire pe lume.

36. Despre sensul acestor două cuvinte, vezi M. Meslin, *op. cit* p. 24—25 ; 39; 44 ; 128 şi 232—235 — istoricul defineşte aici conceptul de *fides :* „faptul de a acorda fiecăruia ceea ce i se da torează; în respectul lucrurilor contractate, condiţia însăşi a oricărei vieţi sociale" — şi p. 28 ; 117—120 şi 247, unde vorbeşte de *pietas,* care va deveni sub Imperiu „buna înţelegere dintre fii şi tată, dintre cetăţeni şi principe". Opinia noastră este că aceste două metavalori îşi pierd o mare parte din importanţă în cursul primului secol al erei noastre, spre deosebire de M. Meslin, care consideră că ele rămîn valori fundamentale pînă la sfîrşitul Imperiului.

CAPITOLUL AL V-LEA

Curtea şî mfcro-iifiităţil® socîaîe

NERONISMUL : UN LOC ŞI UN MIJLOC

în antichitate, cu cît regimul politic era mai autoritar, cu atît anturajul monarhului era mai puternic. Din cine este, aşadar, alcătuit anturajul lui Nero ? Din soţiile, favoriţii, consilierii, servitorii, întregul personal care-1 slujea, senatorii şi cavalerii care-i frecventau palatul, intelectualii care-1 înconjurau pe cezar : toţi aceştia alcătuiau curtea imperială.

Era în obiceiul locului, la Roma, ca reşedinţa senatorială să joace un rol public. Pe colina Palatinului, cîteva dintre marile şi somptuoasele locuinţe private au dăinuit pînă la incendiul din anul 64 e.n. înainte de construirea Casei aurite, împăraţii dispuneau de mai multe reşedinţe în capitală şi de vile la ţară, în Latium şi în Campania, la Alba Longa, la Antium sau Baiae. Un important personal • afla în serviciul lor permanent ; să-i menţionăm pe *amici* — prietenii —, deseori membri ai consiliului im-
5rial, şi *comites* — însoţitorii —, în general mai puţin nu-
eroşi decît cei dintîi. Dintre *amici,* doar cîţiva erau şi *wnites* ai principelui. Aceştia din urmă nu trebuiau să
^cupe neapărat vreo funcţie în administraţia
P imperială : Pă cum am văzut, *un* astfel de caz este
I Seneca însuşi, I a fost totuşi comes-ul cel mai
a apropiat al lui Nero 61. Nu trebuie să dăm acestei prietenii conotaţia
/n 61. Nu trebuie să dăm acestei prietenii conotaţia
KVă pe care o are în zilele noastre. Astfel, în docu-

mentele oficiale, anumiţi guvernatori de provincii sau procuratori sînt calificaţi drept prieteni ai împăratului : epitetul are aici o simplă valoare onorifică, accentuînd doar importanţa funcţiei. Mai tîrziu, *amici* vor fi împărţiţi în categorii, după rangul lor. Vom descoperi printre ei consilieri şi curteni, dar şi soldaţi sau guvernatori care trăiesc în majoritatea timpului departe de Roma, fiind solicitaţi în capitală numai cînd este nevoie de sfatul lor de specialişti.

Acestei curţi în continuă mişcare, trebuie să-i adăugăm şi pe secretarii cezarilor, acele „modeste" ajutoare de care împăraţii timpului erau nedespărţiţi. Prin intermediul lor, principii comunicau cu guvernatorii de provincii, cu cetăţile sau cu persoanele particulare, reglînd astfel treburile de stat. într-adevăr, începînd cu Gaius-Caligula şi continuînd cu Claudiu, aceşti administratori particulari, la originea lor slujitori în marea casă a senatorului suprem care era împăratul, se transformă, prin forţa lucrurilor, în funcţionari. Cu alte cuvinte, ei nu mai supraveghează doar bunul mers al afacerilor particulare ale cezarului, ci intervin, treptat, în mecanismele statului, domeniu aproape exclusiv al împăratului. Mai întîi administratori gestionari ai provinciilor şi bunurilor imperiale, ei vor obţine curînd dreptul de control asupra funcţiei publice în totalitate, şi uneori chiar asupra unor anumite activităţi senatoriale. în mîna lor se află toată corespondenţa imperială — sarcină extrem de importantă —, şi, în această calitate, sînt autorii unui număr considerabil de scrisori care vor fi apoi — aşa cum o dovedesc papirusurile din Egipt menţionate anterior — copiate şi recopiate de funcţionarii administraţiilor provinciale. Tot ei sînt cei care redactează aşa numiţii *commentarii* ai cezarilor, acele memorii unde sînt consemnate principalele" evenimente ale domniei. Ştim, de exemplu, că Nero consulta cu atenţie *commentarii* alcătuiţi sub Claudiu (TAC, *Ann.,* 13, 43, 5) *.

Nu erau rare cazurile în care provinciile trimiteau pe lîngă cezar o ambasadă însărcinată să-i transmită doleanţele, în 66, spre exemplu, după masacrul din Ierusalim ordonat de către procuratorul Gessius Florus, poporul face presiuni asupra marelui-preot şi regelui Agrippa II ca să trimită la împăratul Nero o ambasadă, înştiinţîndu-1 astfel cine este adevăratul răspunzător de declanşarea revoltei •' nimeni altul decît guvernatorul (IOS., *Bel. lud.,* 2, 16, 3)- Doi aristocraţi iudei vor ajunge la Nero — care se afl[a] atunci în Grecia —, dar nu vor putea să~şi formulez[e]

plîngerile în faţa împăratului, căci aceste ambasade trec, de regulă, prin birourile imperiale, care le manipulează după bunul lor plac. Aici, în birourile imperiale, sînt elaborate edictele şi rescriptele — deci răspunsurile împăratului. Aceşti funcţionari sînt, de obicei, liberţi şi sclavi : sub Nero, ei nu mai au puterea cu totul excepţională de care beneficiau pe vremea lui Claudiu, dar răniîn totuşi foarte influenţi. Mulţi funcţionari înalţi şi consilieri de la curte sînt de origine provincială. Este atît cazul lui Burrus — originar din Vasio (Vaison), localitate din Gallia Narbpnensis —, cît şi cel al lui Seneca — originar din Hispania. Toţi aceşti oameni care formează anturajul imperial au puţine legături cu aristocraţia senatorială, chiar dacă împărtăşesc unele din idealurile sale. li se constituie într-un aparat autonom care dispune de ijloace proprii de acţiune.

Dar. deşi împăratul se înconjura de tot felul de aju-e, viaţa la palat rămînea pentru el împovărătoare. Cu ate că eticheta nu ajunsese încă la complexitatea de mai rziu, Nero avea totuşi multe de făcut, multe hotărîri de at, mulţi oameni de primit. Pretutindeni mergea însoţit de garda sa, de prietenii săi şi de funcţionari. Astfel, nu e de mirare că-i plăcea uneori să evadeze pentru a petrece cîteva clipe plăcute în vilele prietenilor intimi, unde povara rangului înceta să-1 mai strivească (TAC, *Ann,,* 15, 62, 1).

OCTAVIA

Soţiile şi iubitele lui Nero au jucat un rol important la curte. Acest lucru se înscrie, de altfel, într-o tradiţie a monarhiei romane, moştenită de la nobilimea republicană[2]. ero s-a străduit să limiteze această putere a femeilor, putere pe care o considera mult prea acaparantă : e vorba «î primul rînd, de cea a mamei sale, dar şi de aceea a nevestelor pe care le-a avut. Influenţa lor n-a putut fi însă neutralizată ; Tacit socotea că această influenţă a fost <-nenca in cazul Octaviei, dar nefastă în cazul Agrippinei ^ aleS al P°PP^eei> P^e care ∘ a?^eza în rîndul „femeilor

fi- D"Pă cum ştim, în 53, Nero se căsătoreşte cu Octavia, do£f Cla"diu. El are şaisprezece ani, iâr tînăra soţie, «prezece. Este o căsătorie de convenienţă, cum va ră-

rnîne, de altfel, pînă la divorţ. în momentul adoptării lui de către Claudiu, Nero devine fratele viitoarei sale soţii. Rude de sînge, tinerii căsătoriţi se află, aşadar, în postura de soţ şi soţie, dar şi de frate şi soră : combinaţie arhetipală *pe* care o regăsim în Egiptul Lagizilor, dorită de Agrippina şi încercată de Gaius-Caligula, fratele ei. Nero nu şi-a iubit niciodată prima soţie, o femeie-copil pe **care** a ucis-o cînd nu împlinise încă douăzeci şi unu de ani.

Dar mai înainte a avut loc divorţul ; un divorţ întîrzlat — după nouă ani de căsătorie — din raţiuni politice : Nero nu-şi putea îngădui riscul de a o lăsa pe fiica lui Claudiu să se mărite cu un alt aristocrat. Rezervată, rece, ştearsă, am putea spune, cinstită şi prea puţin dispusă să adopte modul de viaţă al soţului ei, Octavia nu era lipsită totuşi de o fineţe şi de o abilitate politică, fără de care — să nu uităm că a asistat la otrăvirea lui Britannicus — nu şi-ar fi putut ascunde sentimentele frăţeşti (TAC, *Ann.*, 13, 16, 6). Dezinteresul pe care Nero 1-a manifestat de la început în privinţa ei a fost dublat, rapid, şi de un dezgust fizic (SUET., *Ner.*, 53, 3 ; TAC, Ann., 13, 12, 2). Această soţie neglijată nu a beneficiat niciodată de o veritabilă influenţă politică. Şi totuşi Nero i-a acordat onorurile pe care poziţia ei le cerea. Astfel, unele monede, bătute la Alexandria şi în Orient pînă în 59—60, reprezintă cuplul imperial, ea pe revers, el pe avers *(BMC, Alexandria,* p. 16, nr. 119 ; *Corinthus,* p. 68 şi urm. ; *Ionia,* p. 319 şi urm. ; *Lydia,* p. 254). Pe aceste monede, Octavia poartă chiar titlul de *Augusta,* pe care, oficial, nu 1-a avut niciodată. De altfel, la Roma, ea nu apare pe nici o monedă şi singura inscripţie în care i se recunoaşte titlul de soţie a împăratului provine din insula Samos *(IGRR,* IV, 969 ; M. Smallwood, nr. 120 b). Sentimentul dinastic fiind extrem de puternic în Orientul roman, entuziasmul pentru soţia cezarului se manifesta aproape spontan. Nero considera că acest lucru este suficient ; fapt deosebit de semnificativ. De altminteri, împăratul se consola în braţele frumoasei Acte, acea libertă care ţinuse cîndva de casa Octavici şi care avea să-i rămînă credincioasă lui Nero pînă în ultima clipă a vieţii ; legătura lor avea să dureze cel puţin patru ani.

Aşadar, în 62, cuplul imperial divorţează. Cotitura din 61 se produsese, iar Burrus fusese eliminat. De-a lungul anilor, Octavia acumulase o ură tenace împotriva soţului

ei o ură cu atît mai de temut cu cît fusese sistematic disimulată (PS.—SEN., *Octau.,* 174—176; 222—226; 540—543; £56—657). Dar acest lucru nu i-a fost de nici un ajutor. După ce îi lichidase pe Rubellius Plautus şi pe SuUa, spre a evita o coaliţie a principalelor vlăstare iulio-claudiene, Nero o elimină şi pe ea, nu fără oarecari dificultăţi : Octavia se bucură de popularitate şi deposedarea ei de drepturi riscă să provoace tulburări. Pentru a-şi justifica divorţul, Nero invocă mai întîi sterilitatea căsătoriei lor. Apoi hotărăşte să organizeze un proces. Tigellinus este însărcinat să conducă ancheta. Anicetus, supunîndu-se din nou vechiului său discipol, declară că a fost amantul Octaviei. în cele din urmă, Octavia este înlăturată şi, la 11 iunie 62, executată (SUET., *Ner.,* 35, 3—4; TAC, *Ann.,* 14, 60—64; IOS., *Ant. lud.,* 20, 8 ; *Bel. lud.,* 2, 13, 1 ; PS.—SEN., *Octau.,* 174—835 ; DIO, 62, 13, 1—4) [4]. „Afacerea" va avea cîteva urmări, printre care şi lichidarea — menţionată mai înainte — a lui Doryphorus' (TAC, *Ann.,* 14, 65, 1).

POPPEEA, STATILIA MESSALINA

Popeea este numele aceleia pentru care împăratul-citared o părăseşte pe fiica lui Claudiu. Nero „o iubeşte mai presus de orice", exclamă Suetoniu *(Ner.,* 35, 5). Ea va fi cea de-a doua soţie a lui. Tatăl Poppeei, Titus OUius, fusese senator. Fost prieten al lui Seian, el nu reuşise să scape de epurarea căreia îi căzuseră victime partizanii puternicului prefect al lui Tiberiu. Fiica sa îşi luase numele străbunilor pe linie maternă, nume de ilustră şi nobilă memorie : Sabina Poppeea — cum se va numi de aici înainte — o ura pe Agrippina, chiar şi pentru simplul motiv că descindea dintr-un clan politic duşman familiei lui Germanicus. Ceva mai în vîrstă ca Nero, Poppeea era inteligentă, spirituală, dar fără scrupule, şi de o frumuseţe cu totul ieşită din comun, pe care şi-o îngrijea în mod deosebit. Inventase chiar o pomadă specială pentru întreţinerea tenului şi, ajunsă împărătească, se scălda în laptele J^uls de la cinci sute de măgăriţe (IUV., *Sat,* 6, 462 ; *AG, *Ann,,* 13, 45, 1—7 ; DIO, 62, 28, 1).

Primul soţ al Poppeei fusese Kufrius Crispinus, un cavaler roman, fost prefect al pretoriului, pe care Nero avea *a~l suprime în 66 (TAC, *Ann.,* 16, 17, 2). Apoi, chiar sub mia împăratului, Poppeea divorţase de Crispinus,

pentru a se recăsători cu Salvius Otho, unul din principalii favoriţi ai principelui (TAC, *Ann.,* 13, 45—46 ; SUET., *Otho,* 3 ; PLUT., *Galb.,* 19). Şi astfel îşi făcuse intrarea la curte, unde extrem de repede avea să-l seducă pe Nero. Să fi încurajat, oare, Otho pasiunea cezarului, spre a-şi mări astfel creditul în anturajul imperial ? E greu să răspundem categorie la această întrebare.

Un lucru e sigur : împăratul dă semne de plictis în ceea ce-o priveşte pe Acte şi în mod manifest o preferă pe Peppeea [5] : anul 58 marchează intrarea în scenă a noii sale alese. Soţul acesteia este îndepărtat de la curte şi chiar din Roma, căci numirea lui în funcţia de guvernator al Lusitaniei echivalează cu o izgonire. Cu toate acestea, Nero-va trebui să aştepte pînă în 62 pentru a se căsători cu Poppeea, la numai douăsprezece zile după divorţul de Oc~ tavia (SUET., *Ner.,* 35, 5). Era o căsătorie pe care noua soţie o dorise nespus. Dragostea împăratului pentru această femeie nu va înceta să sporească .de-a lungul anilor, fapt demonstrat, în parte, şi de producţiile literare ale principelui care cîntă, la un moment dat — după cum am semnalat mai înainte ar- părul de chihlimbar al iubitei sale (PLIN., *Nat. Hist,* 37, 50).

înrîurirea de care se bucura la curte Poppeea, înainte, ca şi după căsătorie, nu trebuie nicicum desconsiderată, Daca Octavia n-a fost niciodată recunoscută oficial *Augusta,* Poppeea, în schimb, a beneficiat de acest titlu : astfel, în 63, Fraţii Arvali se vor ruga pentru sănătatea celei pe care o cinstesc drept *Poppeea Augusta* (M. Smallwood, nr. 24). O tetradrahmă din Alexandria reprezintă pe Poppeea pe revers şi pe Nero pe avers (M. Smallwood, nr. 111 a). O monedă de bronz din Asia Mică îi înfăţişează pe cei doi soţi împreună, pe aversul ei — *Neron-Poppaia* —, aş.ezîndu~i astfel pe picior de egalitate *(BMC, Ionia,* p. 74, nr. 212 : M. Smallwood, nr. 240), în timp ce o inscripţie din Pont (63—65) îi slăveşte pe Nero, Britannicus şi Poppeea la un loc *(SEG,* 16, 748 : M. Smallwood, nr. 111 b). Alte monede şi inscripţii amintesc de faptul că, după moartea împărătesei, este întreţinut un cult pentru *ăiua Poppaea,* ca şi pentru fiica acesteia, la rîndul ei, divinizată ; şi Fraţii Arvali vor aduce deseori sacrificii în onoarea celor două zeiţe (E. Sydenham, *op, cit.,* p. 53, nr. 1 : M. Smallwood, nr. 148 ; *ILS,* 233 : M. Smallwood, nr, 149 şi M. Small-wood nr. 25—26).

Poppeea nu era însă nici Messalina şi nici Agrippina, Niciodată ea nu a jucat un rol politic comparabil cu acela pe care l-au avut cele două femei, pe vremea lui Claudiu. Aşa ceva nu se putea întîmpla sub Nero, care nu se prea lăsa condus de femei [6]; aşadar, influenţa Poppeei a fost mai slabă şi s-a exercitat doar asupra unei trăsături' de caracter a împăratului : acea pornire spre cruzime, spre represiune. A fost alături de Nero în toate acţiunile lui brutale, mai ales în pedepsirea conjuraţilor lui Piso, dar şi în hotărârea de a-1 elimina pe Seneca. Relatînd această scenă, Tacit nu evită să amintească faptul că Poppeea şi Tigellinus erau „consilierii intimi ai principelui în ce priveşte cruzimea" *(Ann.,* 15, 61, 4).

Puţin influentă din punct de vedere politic, Poppeea strălucea, în schimb, la curte prin inteligenţa şi frumuseţea ei. Ca şi Nero, avea gustul fastului şi al Orientului, încurajînd astfel elenismul împăratului. Era pasionată de astrologie — precum fostul ei bărbat, Otho — şi fascinată jde cultul zeiţei Isis. Fără a fi o adeptă a mozaismului, ea îi proteja pe iudei, în rîndul cărora avea numeroşi prieteni. Flavius Iosephus o numea „pioasă", cu alte cuvinte, favorabilă iudaismului *(Ant. lud.,* 20, 8, 11). Evident, acest lucru este o exagerare. Poppeea era în primul rînd filo-orientală, iar iudeii, prin dinamismul lor, dar şi prin atracţia pe care o exercita religia lor, jucau un rol important în Orient şi la Roma. în 61, după o întîlnire pe care o avusese cu marele preot de la Ierusalim, ea îl convinge pe Nero să acorde iudeilor dreptul de a despărţi, printr-un mare zid, templul capitalei lor de palatul regelui Herodes Agrippa II. în 64, Flavius Iosephus — prin intermediul mimului, de origine iudaică, Alityrus — este introdus la curte, discută cu Poppeea, care se afla la Puteoli, şi obţine eliberarea cîtorva rabini închişi de autorităţile romane (IOS., *De vita sua,* 3, 13—16). Pînă şi funeraliile împărătesei sînt organizate conform ritualurilor orientale — lucru care i-a indignat pe romanii conservatori —, dar aceste ritualuri sînt mai degrabă egiptene decît iudaice (TAC, *Ann.,* 16, 6, 2). Ca şi Nero, şi chiar mai mult decît el, "oppeea pare să fi optat pentru o sinteză a acestor două regii care-şi disputau întîietatea în Orient, cel puţin pînă în omentul pătrunderii masive a mithraismului Arsacizilor[7]. In ianuarie 63, Poppeea aduce pe lume o fetiţă, Claudia /j^uste, care va muri, precum se ştie, după patru luni

i*[1]- Smallwood, nr. 24 referitoare la Actele Fraţilor Arvali

şi TAC., *Ann.,* 15, 23 ; SUET., *Ner.,* 35, 6) [8]. Naşterea copilei prilejuieşte serbări magnifice la Roma. După moarte, i se ridică temple şi i se aduc onoruri divine. în anul următor, probabil în cursul verii şi după jocurile neroniene, Poppeea moare, ea însăşi, însărcinată fiind. Să fi fost, oare, cum sugerează Tacit, „victima unei clipe de furie a soţului ei" şi a „violentei lovituri cu piciorul", pe care acesta i-ar fi dat-o ? Oricum, chiar dacă lucrurile s-au petrecut astfel, credem că totul a fost involuntar. Dar, fără îndoială, împărăteasa a fost victima unui accident nefast survenit în timpul perioadei de sarcină. Principele a rămas de altfel credincios memoriei sale şi a continuat s-o iubească. înmormîntarea a fost somptuoasă. Nero a pronunţat o vibrantă euvîntare funebră şi a organizat apoteoza acestei neobişnuite femei (TAC, *Ann,,* 16, 6 ; SUET., *Ner.,* 35, 5 ; DIO, 62, 26—28 ; 63, 9, 5). în ciuda strădaniilor de a-i lumina personalitatea, strania Poppeea îşi păstrează şi astăzi misterul.

Văduv fiind, Nero decide să se recăsătorească. Nu va face totuşi acest pas decît la un an după moartea Poppeei. Spre finele lui 65, întrevede totuşi o căsătorie cu Antonia, singura fiică a lui Claudiu rămasă în viaţă. Antonia este văduvă şi, în momentul conspiraţiei lui Piso, circulă zvonul unei eventuale uniri între ea şi conducătorul conjuraţilor. Nero trebuie să fie, aşadar, vigilent. Dar Antonia n-a uitat că acela care-o cere acum în căsătorie este ucigaşul fratelui ei, Britannicus, al sorei ei Octavia şi al fostului ei soţ, Faustus Cornelius Sulla. Refuzul ei este, aşadar, categoric : nu se va căsători cu împăratul. De aceea, Nero o va ucide (SUET., *Ner.,* 35, 8 ; Scolii la Iuvenal, *Satir.,* 8, 218).

în cele din urmă, Nero îşi va îndrepta atenţia către o altă văduvă, frumoasa Statilia Messalina, cu care avusese o legătură pe vremea cînd mai trăia Poppeea. Dintr-o veche familie a nobilimii senatoriale, mondenă şi elegantă, cu obiceiuri moderne şi lipsită de scrupule, Statilia Messalina avusese deja patru soţi. Căsătoria — care se produce, :ără îndoială, la insistenţele ei — are loc, probabil, în 66, a puţină vreme după vizita lui Tiridate şi după dispariţia ui Thrasea ; afirmăm acest lucru în virtutea faptului ca facit, relatînd aceste două evenimente, nu face nici *o* nenţiune despre cea de a treia împărătească. Pe de alta >arte, ştim de la Suetoniu că, în 65, Nero îl lichidează P^- «îarcus Atticus Vestinus, cel de-al patrulea bărbat al M^eS, alinei — spre a-i răpi nevasta —, profitînd de vîltoare3

opresiunii antipisoniene (SUET., *Ner.,* 35, 2). Desigur că altele au fost raţiunile care au determinat uciderea consulului Vestinus : sinceritatea lui, de pildă, ca şi atitudinea lui opoziţionistă.

Nu ştim în ce măsură Statilia Messalina a încercat să influenţeze viaţa de la curte şi deciziile soţului ei. Ştim doar că 1-a însoţit în călătoria prin Grecia şi că a strălucit, alături de el, la serbările imperiale. Dar Statilia Messalina s-a amestecat puţin în viaţa politică. Deşi monedele din Orient o reprezintă, pe reversul lor, asociată noţiunii de *Securitas* — liniştea, siguranţa pe care împăratul o dăruise Greciei —, aversul acestor monede îl înfăţişează pe Nero cu mai multă strălucire *(BMC, Lydia,* p. 103, nr. 68 : M. Smallwood, nr. 114). O inscripţie, tot de origine orientală, pare să-i confere titlul de *Augusta,* dar nu ştim dacă împărăteasa deţinea în chip oficial această calitate *(Journal of Roman Studies,* 20, 1930, p. 43 : M. Smallwood, nr. 115).

Statilia Messalina a fost prudenţa personificată. A ştiut să fie vicleană şi nu. a ezitat nici o clipă să-1 abandoneze pe Nero, în momentul în care totul s-a prăbuşit în jurul lui; se pare că a potrivit în aşa fel lucrurile, încît a părăsit palatul imperial şi, poate, chiar Roma, în acele ultime zile_ ale domniei soţului său. într-adevăr, nici o sursă nu menţionează prezenţa ei alături de împărat în acele ultime clipe. Nimeni n-a luat vreo măsură împotriva ei, după moartea principelui. Ba, mai mult, se pare că Otho, care înclina spre un neronism .moderat, ar fi intenţionat să o ia *de* soţie (SUET., *Otho,* 10, 2). Altceva nu se ştie despre ea. Fără îndoială că această hedonistă şi-a trăit liniştită restul zilelor, retrasă undeva, în vilele ei de la ţară. Se Mre totuşi că s-a bucurat de o poziţie strălucită în înalta societate romană, sub domnia lui Vespasian şi a fiilor lui[a].

AULA NERONIANA

Nimeni în afară de Agrippina — în primele săptămâni [e] domniei — şi, mai tîrziu, Seneca — pînă în 58 — n-a - rcitat la curte o influenţă politică pe care am putea-o ^i decisivă. Nero n-ar fi putut guverna însă, nici nu [r] fi putut pune în aplicare proiectul axiologic şi nici ^ fi avut posibilitatea să organizeze jocurile şi spectaco-

lele agonistice, dacă n-ar fi fost slujit, sfătuit, ba chiar influenţat de anturajul său. Individual — cutare sau cutare curtean — sau pe grupuri, se acţiona asupra luării deciziilor. Extrem de repede, curtea lui Nero, centrul principal pentru *agon* şi *luxus,* avea să îmbrace un caracter specific, care o va distinge printre anturaj ele celorlalţi împăraţi romani. O lume închisă în adevăratul sens al cuvîntului, ea se va constitui într-o societate *per se,* pe care istoricul Gilbert-Charles Picard o va numi *aula Neronis.* Tacit a avut şi el intuiţia particularităţilor acestei „societăţi neroniene", pe care o desemna prin formula *aula Neroniana* (TAC, *Hist.,* 2, 71,2)[10] — formulă pe care o vom utiliza şi noi în lucrarea de faţă.

Aula Neroniana a început să capete formă în jurul anilor 55—56. între 64 şi 66 e.n., ea este, ca să spunem aşa, un corp constituit, în stare de funcţionare, ba chiar un mecanism rodat. într-adevăr, funcţiile sale axiologice, sociale şi ideologice vor fi pe deplin solicitate începînd cu cotitura politică din anul 61. Sacralizîndu-1 pe Nero, aducînd elogii nemăsurate virtuţii sale regale elenistice, dar şi talentelor lui de citared şi conducător de care, *aula Neroniana* prefigurează somptuoasele curţi imperiale ale monarhilor teocratici din Imperiul-Tîrziu. Gaius-Caligula visase la o asemenea curte, dar timpurile îi stătuseră împotrivă. *Aula Neroniana* va fi o excepţie în istoria romană. Fără precedent, ea va rămîne unică : leagăn al unei culturi uimitoare, a fost, în acelaşi timp, laboratorul unei reforme axiologice cu totul singulare prin amoralismul ei.

Prima ediţie a jocurilor quinquenale va reprezenta un moment esenţial în formarea *aulei Neroniene.* Sîntem în anul 60. Desfăşurarea jocurilor trezeşte entuziasm. **Cîţiva** conservatori adversari ai agonurilor — neputînd fi, de drept, urmăriţi de justiţia imperială sau senatorială — sînt atacaţi spontan, poate chiar lapidaţi, de partizanii şi soldaţii lui Nero, pe care îi iritau **criticile** acestor păstrători ai tradiţiei (DIO, 61, 19, 4). La Roma, atmosfera devine cu atît mai încărcată, cu cît asistăm la un eveniment la care superstiţia populară îşi va da din plin obolul : apariţia unei comete. Spiritele se înfierbîntă, văzînd în aceasta semnul unei schimbări de domnie. Vine să se adauge trăznetul care loveşte o masă a împăratului, nu departe de locul de baştină al strămoşilor lui Rubellius Plautus, tînărul senator stoic, pe care moralitatea şi austeritatea îl fac să fie, în ochii tradiţionaliştilor, prezumtivul succesor al lui Nero.

pe altfel, aceştia din urmă răspîndesc zvonul că Nero, o dată răsturnat, urmează să fie înlocuit de Rubellius Plautus (TAC, *Ann.,* 14, 22, 1—5). împăratul şi consilierii săi — printre care şi Seneca — reacţionează cu promptitudine: Plautus este trimis în Asia. împăratul va manipula superstiţia populară în avantajul său : hotărăşte să ia o nouă putere tribuniciană, exprimîndu-şi astfel voinţa de a da un nou impuls domniei. Să nu uităm că ne aflăm în preajma cotiturii politice din 61 [11].

Nemulţumit de a fi un membru privilegiat al cercului cultural, literar şi politic creat în jurul lui Seneca sub domnia lui Claudiu, Nero pare să fi deturnat, încetul cu încetul, această mişcare înspre el, în ciuda faptului că ea trebuia să păstreze o relativă autonomie. Sînt adunaţi astfel, la curte, intelectuali, artişti, arhitecţi, pictori, sculptori, poeţi şi prozatori, muzicieni şi actori. Printre prietenii literari ai principelui se distinge Lucan, nepotul lui Seneca, devenit quaestor înaintea vîrstei admise şi învingător la jocurile neroniene ; apoi Calpurnius Siculus, Cocceius Nerva, Fabricius Veiento şi autorul poemului *Ilias Latina* — Iliada latină —, probabil Baebius Italicus, care a făcut elogiul Iulio-Cleudienilor, numindu-i descendenţi ai lui Enea (899—903). Lucillus, cunoscut prin epigramele sale greceşti, se numără fără îndoială printre aceştia, dacă e să dăm crezare acelei mărturii în care povesteşte cum a fost ajutat într-o situaţie pecuniară dificilă *(Anth. Gr.,* 9, 572). Se ştie, de altfel, că Nero îi susţinea pe poeţii săraci şi-i atrăgea la curte spre a-i coopta la noul său cerc literar. Baebius Italicus, şi poate Nerva, erau dintre acei tineri poeţi de talent, neafirmaţi încă, pe care principele — conform aserţiunilor lui Tacit — îi aduna în jurul persoanei sale *(Ann.,* 14, 16, 1). Nu este exclus ca şi Lucillus să fi fost unul dintre aceştia.
împăratului îi plăcea să se înconjoare şi de filosofi. Nudele de frunte în acest domeniu au fost Seneca, Chaere-nion, Cornutus şi Telesinus. înfăţişarea sobră a stoicilor «condimenta", şi ea, viaţa de la curte. Ei înşişi, spune Tacit, abili şi ipocriţi, se mîndreau cu prezenţa lor la curte *(Ann.,* 14, 16, 4). Şi, la urma urmei, avantajele erau şi de *«ă natură, întrucît Nero acorda anumite imunităţi fiscale unele gratificaţii acestor filosofi şi retori.

Gai$_{us}$ Luccius Telesinus se număra printre aceşti pri-[legiaţi. Filosof de renume, el avea să devină, ulterior, «sul. De la Philostrat aflăm că i se întîmpla deseori să se

ia la întrecere, pe diverse teme date, cu Apollonios din Tyana, căruia îi cerea, uneori, să improvizeze dizertaţii *(Vita Apoi,* 4, 40 şi 43). Sub Domiţian, împăratul care hotărîse să-i alunge din cetate pe toţi filosofii, Telesinus a fost exilat, fără îndoială şi pentru că trădase în 68. Să fi fost el, oare, stoic ? Nu avem dovada unei asemenea opţiuni filosofice. Epicureismul, foarte la modă în **epocă,** preconiza o morală extrem de apropiată de aceea care domnea în sînul *aulei Neroniana :* poate că Telesinus a fost unul din adepţii acestui curent filosofic.

Stoicii acestei „academii neroniene" profitau de avantajele materiale care le recompensau supunerea. Ceea ce nu înseamnă că erau trădători sau eretici. întrucît Porticul le recomanda să slujească monarhia, iar doctrina ***eukaifiei*** favoriza concesia şi compromisul, ei se considera;;. fără îndoială, credincioşi atît filosofici, cît şi principelui. Printre aceşti stoici se numărau Egnatius Celer, acuzai - **rul** lui Barea Soranus în procesul grupului lui **Thrasea,** Sscundus Carrinas, care luase parte la jefuirea templelor ordonată de Nero, şi Heliodor. delatorul din procesul intentat lui Lueius Silanus Torquatus. Toţi aceştia, oricît de **irrjgHşitori** s-au dovedit a fi, erau totuşi stoici autentici. Nu e mai puţin adevărat că tovarăşii lor întru filosofie — ostili lui Nero — îi dispreţuiau şi le reproşau' că ar fi renegat şi înjosit doctrina Porticului (EPICTET, *Diss.,* :.:, 19, 29 etc). Prin urmare, ar fi fals să susţinem — precum face uneori exegeza modernă — că stoicismul, în ansamblul lui, ar fi devenit, către sfîrşitul domniei lui Nero, o doctrină de opoziţie [12].

Un alt curent al acestei „academii" este **refHrezentai** de acei intelectuali şi senatori, plini de rafinament **dar** prea puţin preocupaţi de morală, al căror prototip este. **în** felul lui, Petroniu. Autorul *Satyricon-v.\ui.* maestru subtil şi rafinat, este cel care dă tonul eleganţei la curte. înaintea lui. deci înainte de constituirea unui cerc literar propriu-zis, cel care jucase acest rol fusese Otho : cu cinci ani mai mare decît Nero, acest prieten al lui Seneca pare să fi fost, prin excentricitatea şi amoralismul lui, încarnarea însăşi a acelui *luxus* de la curtea lui Nero — înainte de a fi. după cum am arătat, alungat din Roma de către împărat-

Căci. deşi lui Nero îi place să se înconjoare — **începînd** mai ales de prin 60 — de poeţi — cu care discută despre arta poeziei —, de istoriografi — cărora le solicită sfaturi — şi de filosofi — pe care-i incită la controverse

'AC, *Ann.,* 14, 16, 1—4) —, el rămîne, să nu uităm, principele cgdn-ului şi al luxus-ului. Oamenii care-1 înconjoară sînt tineri, ca şi el, excepţie făcînd cîţiva curteni bătrîni, precum Seneca. Aceşti fii de senatori sau de cavaleri, aceşti profesori şi elevi ai şcolilor de muzică şi sport fundate în 59, într-un cuvînt, această *cohors amicorum* (SUET., *Vita Lucani,* 4) — această cohortă de prieteni ai împăratului — reprezintă noua generaţie. Ei vor să fie şi sînt, cu adevărat, forţa motrice a neronismului. Tinereţea, lipsa de griji şi amoralismul sînt singurele lor valori. De aceea, nu e de mirare că, în această *aula Neroniana,* pe care o frecventează de asemenea citarezi, actori şi gladiatori — dintre care Terpnus, Menecrates şi Spiculus sînt cei mai cunoscuţi —, discuţiile literare şi orgiile nu sînt deloc incompatibile. Lui Nero îi plac petrecerile prelungite, în timpul acestor banchete, nu rareori i se întîmplă ca, în compania curtenilor săi, să se arunce în bazine cu apă caldă sau rece ca gheaţa. Generozitatea lui nu cunoaşte limite. Face daruri magnifice şi uluitoare prietenilor, dar şi muzicanţilor sau gladiatorilor (SUET., *Ner.,* 30, 2—5 ; *Galb.,* 15, 1 ; PLUT., *Gălb.,* 16, 2—3 ; TAC., *Hist,* 1, 20 ; DIO, 63, 1, 1). Principele nu uită însă că şi plebea iubeşte această viaţă de plăceri : de aceea, chiar dacă, de cele mai multe ori, rămîne retras între pereţii reşedinţelor sale, ia uneori masa în public, prilejuind astfel manifestarea afecţiunii pe care i-o poartă poporul (SUET., *Ner.,* 27, 2 ; " \C, *Ann.,* 15, 37,1—6).

AUGUSTIANII

în pofida acestei forfoteli aparente de indivizi şi interese, nu trebuie să considerăm anturajul imperial un mediu confuz şi dezorganizat. *Aula Neroniana* este, dimpotrivă, un ansamblu structurat pe compartimente şi orga-nisme adaptate diferitelor nivele ale societăţii romane. Printre aceste instrumente, o funcţie extrem de importantă revine corpului de *Augustiani* sau *Augustani* — *Augouste-ioi,* în greceşte. Avînd ca sursă de inspiraţie companiile de copii regali — *basilikoi paides* — din capitalele elenistice şi &in anumite colegii sacerdotale ale Pergamului, Augustanii !t organizaţi conform criteriilor militare romane şi mo-eluîui de efebie atică. Încă din 55, îl vedem pe Nero în-^njut „de cavaleri — gărzi de corp" (DIO, 61, 9, 1),

care-i prefigurează pe Augustiani. Crearea acestora din urmă la Roma va constitui o inovaţie.

Suetoniu, of erindu-ne cîteva detalii despre organizarea Augustianilor *(Ner.*, 20, 6), datează apariţia lor în 64 — anul debutului artistic al lui Nero — ; or, la acea dată are loc, de fapt, o întărire a corpului acestor Augustiani. Ne vom îndrepta, aşadar, din noii atenţia înspre Tacit, care îşi încheie în felul următor descrierea Iuvenalelor din 59 : „Atunci, pentru prima dată, au fost înrolaţi cavaleri romani, denumiţi Augustiani, remarcabili prin vîrstă şi vigoare, unii avînd o fire nerușinată, alţii lacomi de putere" *(Ann.*, 14, 15, 9—10).

Corpul Augustianilor avea în fruntea sa un senator. Voluntarii aparţineau tineretului ecvestru, deseori de rang senatorial. Gărzi de corp şi ofiţeri de elită, ei erau în egală măsură suporteri necondiţionaţi ai reformei axiologice ; constituiau, de fapt, un veritabil contingent de profesionişti în slujba acestei vaste mişcări culturale şi sportive iniţiate de Nero, alcătuind, încetul cu încetul, nucleul unei noi categorii sociale. Aceşti tineri, care hărăzeau un cult religios cu totul deosebit — e drept, mai degrabă privat decît public — împăratului lor, în care vedeau un nou Apollo, erau ei înşişi copleşiţi de elogii, precum fuseseră odinioară reprezentanţii exemplari ai acelei *uirtus* romane. Un tineret înlocuia un alt tineret. *Agon* şi *luxus* se aflau, aşadar, pe primul plan : asistăm, de fapt, după cum subliniază Tacit, la o mutaţie în mentalităţi.

Cam cinci sute, în 59, Augustianii erau, în 64, mult mai numeroşi şi mai specializaţi. După Suetoniu, ei erau susţinuţi de aproximativ cinci mii de plebei. în schimb, pentru Cassius Dio, cei care „se numeau *augousteioi"* erau ei înşişi cinci mii (DIO, 61, 20, 4), cifră atinsă, dacă nu chiar depăşită, spre sfîrşitul domniei lui Nero. Aceşti cinci sute de Augustiani reprezentau, într-adevăr, o elită, susţinută de patru mii cinci sute de plebei. După cum am subliniat şi în altă parte, „puteau fi recunoscuţi după părul lor bogat, după costumul somptuos pe care-1 purtau, după absenţa oricărui inel la mîna stingă. Şefii lor cîştigau în jur de patru sute de mii de sesterţi" (SUET., *Ner.*, 20, 6), sumă enormă, care compensa abandonarea inelului, însemn al ordinului ecvestru.

O dată ajunşi Augustiani, ei nu mai aparţineau nici unei clase sociale. Un singur lucru era important : să-1 slujească pe Nero, să slujească ideologia şi axiologia sa.

Unii, de altminteri, treceau astfel de la condiţia de plebei la statutul de cavaleri romani. Alcătuiţi ca un fel de eor al principelui, Augustianii îndeplineau şi „funcţia" de oameni tocmiţi ca să aplaude" : împărţiţi pe echipe, ei îl aplaudau pe împărat în maniera marinarilor alexandrini, fiecare echipă avîndu^şi propria sa cadenţă. Se percepeau astfel trei ritmuri principale de aplauze. Augustianii erau dublaţi, în atari situaţii, de un alt corp — e vorba de acei *neroneioi,* „neronienii", de care vorbeşte Cassius Dio —, alcătuit din plebei robuşti, recrutaţi şi ei pentru a-1 aplauda pe împărat şi pentru a cînta din gură şi din diverse instrumente.

Vîrf de lance al neronisrriului, Augustianii nu l-au părăsit nici o clipă pe împărat. L-au însoţit în Greoia şi au înălţat acolo o statuie triumfală în onoarea lui (DIO, 63, 18, 3). Cu ocazia triumfului din 68, au mers scandînd : „Noi sîntem Augustiani şi soldaţi ai victoriei sale" (SUET., *Ner.,* 25, 1), subliniind astfel particularitatea unei vocaţii militare puse în slujba ideologiei agonistice a celui de-al doilea August, cel de-al doilea fondator al Imperiului. După căderea lui Nero, Augustianii au dispărut ; fără îndoială, Galba nu a fost deloc blînd cu ei[13].

Celălalt corp constituit, care s-a impus la curte prin nuhăr, a fost cel al ofiţerilor pretorieni. Puşi în slujba secutăţii împăratului, dar, în fapt, amestecîndu-se în toate inigile de la curte, ei au jucat uneori un rol important în luarea deciziilor imperiale. Unii au participat chiar la comploturile organizate împotriva lui Nero ; de altfel, pretorienii sînt cei care, în ultimă instanţă, au provocat căderea principelui. în schimb, gărzile de corp germanice, lcătuite din mercenari angajaţi tocmai pentru a conacara o eventuală mişcare a pretorienilor împotriva mixatului, s-au achitat conştiincios de misiunea lor. au, oricum, consideraţi mai siguri. Cu toate acestea, în , ei nu vor îndrăzni să bareze calea pretorienilor pen-i a-1 apăra pe împărat, considerîndu-se prea puţini ■ntru o luptă faţă în faţă. Se păstrează şi astăzi o in-fipţie în care este menţionat unul dintre aceşti merce-ari germani[14].

SNATORIÎ

în orice fel -s-ar fi manifestat neîncrederea lui Nero aţă de senatori, aceştia nu au fost totuşi excluşi de la

curte. După cum am văzut, unii au ocupat chiar funcţii importante şi au rămas credincioşi împăratului pînă în ultima clipă. Nero însuşi era senator, iar familia sa aparţinea, de multă vreme, acelui aşa-numit *ordo senatorius.*

Magistrul *(magister)* Gaius Vipstanus Apronianus. Marcus yalerius Messalla Corvinus, consul desemnat, Sulpicius Camerinus, Faustus Cornelius Sulla Felix, Titus Sextius Africanus, Gaius Piso, Aulus Vitellius, Lucius Salvius Otho Titianus, Publius Memmius Regulus, Lucius Piso, Marcus Salvius Otho, Marcus Aponius Saturninus : acestea sînt numele senatorilor care, în 57, fac parte din colegiul Fraţilor Arvali (M. Smallwood, *op. cit.,* nr. 19). Lista este instructivă, întrucît apar aici nobili de viţă veche, precum Valerius Messalla, sau favoriţi ai principelui, activi la curte şi ei înşişi viitori împăraţi, precum Otho sau Vitellius. Regăsim, printre cei enumeraţi, viitoarele victime ale lui Nero — Faustus Sulla şi Sulpicius Camerinus —, dar şi membri ai familiei lui Piso, care se vor ridica împotriva principelui pe parcursul deceniului al şaptelea.

In 57, toţi aceşti senatori frecventează, mai mult sau mai puţin, curtea. Unii dintre ei sînt oameni de litere ; ne referim în special la Lucan, care, de altminteri, este augur [15]. începînd din 61, se impune însă o nouă generaţie de senatori. Cîndva reprobaţi de Agrippina, aceştia sînt în general mult mai devotaţi lui Nero decît predecesorii lor. Printre ei se numără Flavienii, Aulus Vitellius, Titus Clodius Eprius Marcellus, Publius Petronius Turpilianus, cei doi fraţi Fonteius, ca şi doi senatori deja menţionaţi : Marcus Cocceius Nerva şi Titus Petronius Niger. Li se adaugă mai tîrziu şi alţii, precum Marcus Ulpius Ţraianus, Fabius Valens şi Tettius Iulianus, toţi trei oameni noi, senatori la prima generaţie şi ofiţeri de carieră. Ulpius Ţraianus este tatăl viitorului împărat Traian. El a ajuns la funcţia de consul sub domnia lui Nero sau, poate, puţină vreme după înlăturarea împăratului. Originar din Hispania, Ulpius Ţraianus s-a bucurat de protecţia lui Seneca, protecţie de care s-a dispensat mai tîrziu. Prin 67—68, el comanda, în perioada războiului purtat de Vespasian în Iudeea, legiunea a X-a Fretensii (IOS., *Bel. lud.,* 3, 7, 31).

Despre originea lui Petroniu, de fapt Titus Petronius Niger, nu ştim nimic. Ştim însă că în 62 era consul suffect

(PLIN., *Nat. Hist.,* 37, 20). Acest arbitru al bunului gust, care trecea drept maestru în arta voluptăţilor, a fost întotdeauna ostil brutalităţilor şi violenţei criminale. Om cu o exprimare concisă, care reuşea să ajungă la esenţă în cîteva cuvinte, Petroniu ar fi dorit ca obiceiurile de la curte să evolueze spre un epicureism rafinat *(Ann.,* 16, 18, 2—5)[16].

Printre favoriţi, unii aparţineau totuşi aristocraţiei de. viţă veche. Este cazul vitorului împărat Aulus Vitellius, fiul atotputernicului consilier al lui Claudiu. Organizatorul celei de-a doua ediţii a jocurilor quinquenale, Vitellius este „tovarăşul de *agon"* al lui Nero (SUET., *Vit.,* 4). Personaj fără scrupule, el pare a fi un complice convins al tuturor escapadelor, isprăvilor şi mîrşăviilor săvîrşite de Nero. O altă figură, cam de acelaşi calibru — cu mici nuanţe — este Marcus Cocceius Nerva. Om de litere, acesta frecventează curtea, pozînd într-un nou Tibul. Nerva provenea dintr-o mare familie sena-)rială, care. încă pe vremea lui Antoniu, număra, prinde vlăstarele ei, jurişti, administratori şi consuli. Mama ii, Sergia Plautilla, aparţinea şi ea înaltei nobilimi. ferva era, de altfel, un fel de rudă îndepărtată a Iulio-Claudienilor, în virtutea unei căsătorii contractate de unul dintre unchii săi pe linie maternă. De o lealitate desăvîrşită, Nerva nu a fost niciodată bănuit că ar rîvni la tronul lui Nero. De pe urma acestui fapt a şi beneficiat, de altfel, cariera sa senatorială : pretor în 66, va ajunge la funcţii sacerdotale şi onorifice, dintre care unele reveneau, în mod obişnuit, doar membrilor familiei imperiale. Mai mult decît atît : pentru a-i răsplăti fidelitatea şi sprijinul acordat în timpul anchetei iniţiate împotriva conspiratorilor pisonieni, Nero îl va onora cu ornamentele triumfale (TAC, *Ann.,* 15, 72, 2 ; CIL, XI, 5 743 : *1LS,* 273 : M. Smallwood, nr. 246). într-adevăr, chiar dacă triumful era privilegiul împăratului, anumite însemne ale triumfului — toga brodată, de exemplu — erau uneori oferite acelora care îi slujiseră cu credinţă pe cezari. Nerva a avut chiar dreptul la două "Statui : una, în Forum, câre-1 reprezenta în veşmintele sale triumfale, iar alta pe Palatin [17].

[1] Ornamentele triumfale i-au fost oferite şi lui Pu- >lius Petronius Turpilianus. Numele său figurează, după u am văzut, pe lista consulilor din anul 61. Senator , el a aderat, într-adevăr, fără ezitare, la tabăra

partizanilor lui Nero. Consul >.ordinar în chiar anul „cotiturii" politice, se pare că a încurajat schimbarea de direcţie- şi că 1-a convins pe împărat să acţioneze cu energie pentru a grăbi mutaţia dorită. La sfîrşitul aceluiaşi an, ajuns guvernator al Britanniei, duce totuşi o politică plină de prudenţă (TAC, *Ann.,* 14, 39). Mai tîrziu, Petronius Turpilianus îl va sluji pe Nero cu zel şi credinţă, frecventînd asiduu curtea imperială, unde se bucura, desigur, de o mare influenţă. La sfîrşitul domniei, va mobiliza forţele neroniene în Italia,» unindu-se cu Rubrius Gallus. Atît de mare i-a fost credinţa faţă de Nero, încît a fost singurul senator executat de Galba, atunci cînd acesta a pus mina pe putere (PLUT., *Galb.,* 15). Am putea spune aceleaşi lucruri despre predecesorul său îii Britannia, generalul Gaius Suetonius Paulinus. Acest vechi militar guvernează provincia cu o asemenea energie, încît uneori ea pare excesivă : Nero îl înlocuieşte, dar continuă să-i acorde încredere. Ii va oferi chiar onoarea unui al doilea consulat în 66, an hotărîtor pentru neronism şi pentru politica imperială. Remarcabilele sale talente militare au făcut din Suetonius Paulinus adevăratul rival al lui Corbulo. Tacit îl elogiază, numindu-1 „bun şi modest" *(Hist.,* 1, 87, 6), şi-1 socoteşte capabil să domnească, *capax imperii.* Acest general leal pare să fi fost partizanul unui neronism moderat. Mai tîrziu, se va distinge printre ofiţerii superiori ai lui Otho. Un alt guvernator de provincie care s-a ilustrat în această perioadă este guvernatorul Siriei, Gaius Ummidius (TAC, *Ann.,* 13, 8—9 ; 14, 26 ; *ILS,* 972).

Dacă Tacit are cuvinte de laudă la adresa lui Suetonius Paulinus, nu-1 apreciază deloc pe al doilea consul ordinar din acel faimos an de cotitură — ne referim la Lucius Caesennius Paetus. îl consideră un *malus* — un „rău" : militar incapabil, senator infatuat, impulsiv, iraţional, însetat de glorie, laş, prost şi egoist. Totuşi, Paetus aparţinea şi el acelui nou val de consuli credincioşi împăratului. Propovăduind mai multă severitate faţă de clasa politică în general şi faţă de senatori în special, el reprezenta partidul ofensivei militare, acel partid pentru care expansiunea cu orice preţ constituia mijlocul de a înălţa prestigiul neronismului cu ajutorul unei mari victorii militare. E foarte posibil ca- Nero să-1 fi trimis in Orient pentru a-1 supraveghea pe Corbulo, în care avea din ce în ce mai puţină încredere (DIO, 62, 23).

pupa înfrîngerea sa din Armenia, Paetus a pierdut orice influenţă (TAC, *Ann.,* 15, 6—20).

Cîţiva din aceşti senatori de dată recentă erau specialişti în domeniul lor. Este şi motivul pentru care puteau sluji de minune scopurilor lui Nero. Printre ei se numără generalul Lucius Verginius Rufus, originar din Gallia Cisalpină, pe care l-am menţionat mai înainte. Consul în 63, el devine legat şi comandant al Germaniei Superioare după eliminarea Scriboniilor. Fără a fi vreodată atlt de influent încît să aibă un cuvînt de spus în politica neroniană, Verginius Rufus va rămîne multă vreme credincios împăratului şi va şovăi, în 68, înainte de a-1 trăda. In această privinţă, Flavienii îi seamănă. într-adevăr, dacă Vespasian ar fi putut să pară suspect, avînd în vedere legăturile pe care le avusese cîndva cu Thrasea şi cu Barea Soranus, originea sa modestă şi spiritul de disciplină făceau din el un militar de încredere. Se pare chiar că, în 61, Nero ar fi încredinţat postul de *praefechis Urbi* — guvernator al Romei, prefect al oraşului — fratelui lui Vespasian, Flavius Sabinus, pentru a-1 înlocui pe Pedanius Secundus, prietenul lui Seneca, ucis de propriii săi sclavi. Tocmai această fidelitate faţă de Nero i-a atras, lui Flavius Sabinus, destituirea din funcţie în timpul domniei lui Galba, funcţie pe care şi-o va recăpăta însă ulterior, sub Otho (PLUT., *Otho,* 5). Fără a fi unul din favoriţii cei mai puternici ai împăratului, influenţa lui la curte nu a fost mai mică decît cea a fratelui său.

Alţii se bucurau, într-adevăr, în anturajul împăratului, de o înrîurire mai mare : senatori de origine modestă, cum e cazul delatorului Eprius Marcellus, pe care vom mai avea prilejul să-1 evocăm, dar şi acei consuli ordinari din anul 68, Galerius Trachalus — menţionat anterior — şi Tiberius Catius Asconius Silius Italicus, viitor autor al unei epopei, unul din promotorii reformei axiologice şi elogiator al talentului artistic şi al concepţiilor estetice ale lui Nero ; nu trebuie uitat, în această enumerare, nici Cluvius Rufus, viitor istoric, curtean şi suporter fervent al isprăvilor agonistice ale principelui-citared [18].

CAVALERII

Mai influenţi chiar decît senatorii au fost poate cavalerii — în special marii cavaleri. Prin funcţiile pe cire le

ocupau, ei puteau, într-adevăr, să acţioneze asupra orientării administraţiei imperiale.

Marii cavaleri ajungeau în astfel de posturi la capătul unei îndelungate cariere militare. Prefectul pretoriului era cel mai important funcţionar ecvestru şi răspundea de securitatea principelui. Simbolul misiunii sale era sabia (PLUT., *Galb.,* 8, 3 ; PHILOSTR., *Vita Apol.,A,* 42 ; 7, 16 ; *De uita sua,* 2, 1). în această calitate, îi comanda pe pretorieni şi avea monopolul forţei în anturajul imediat al împăratului. Era mîna dreaptă a principelui în acţiunile de judecată, rol care avea să-1 facă încetul cu încetul conducătorul afacerilor judiciare şi primul personaj al Consiliului imperial ; în această calitate, era împuternicit cu investigaţiile şi anchetele cele mai importante, inclusiv acelea al căror obiect puteau fi regii vasali, marii senatori şi chiar membrii familiei imperiale. în unele cazuri, prefectul pretoriului făcea el însuşi dreptate. Aflîndu-se în fruntea Consiliului principelui, îndeplinea deci atribuţiile unui adevărat „cancelar", unui adevărat prim-ministru al împăratului : este şi motivul pentru care Tigellinus îl însoţeşte pe Nero în Grecia [19].

în momentul în care vine la putere, Nero îl găseşte în postul de prefect al pretoriului pe Sextus Afranius Burrus. Acest roman originar din Gallia Narbonensis este mai degrabă administrator decît militar. El a parcurs diferitele etape ale unei cariere care 1-a dus la funcţia de procurator financiar al împăraţilor şi al Agrippinei (TLSj 1321 : M. Smallwood, nr. 259). Unii istorici au vrut să facă din Burrus un soldat frust şi cinstit[20]. N-au reuşit însă. Acest om cultivat şi rafinat nu s-a mulţumit să aplice în mod pasiv idealurile cercului senecan din care făcea parte, ci a contribuit activ la realizarea lor. Seneca şi Burrus alcătuiau împreună un fel de tandem politic. Graţie poziţiei sale importante, Burrus dubla influenţa, deseori ocultă, a filosofului cu acel instrument concret şi eficient de care aceasta avea nevoie pentru a fi tangibilă. Tot el controla politica externă şi judiciară — investigaţii şi execuţii (SUET., *Ner.,* 10, 3) —, în calitate de prim asesor al împăratului, ori de cîte ori acesta din urmă conducea un proces, inclusiv atunci cînd el însuşi, Burrus, va fi acuzatul (TAC, *Ann.,* 13, 23).

Ca şi Seneca, prefectul susţinea doctrina antoniană Ş[1] absolutismul în creştere, dar dorea să realizeze un coi»*

promis în consens cu aspiraţiile clasei politice : întocmai ca filosoful stoic, era partizanul unei politici de clemenţă şi al unui despotism de natură filosofică. Burrus va susţine mai tîrziu reforma propusă de Nero, deşi se pare că o dezaproba *in petto* (TAC, Ann., 14, 14, 4). Cu prilejul jocurilor din 59, „mîhnit dar aplaudînd" îl însoţea, alături de soldaţii săi, pe împăratul care-şi făcea intrarea în scenă *(ibid.,* 14, 15, 8). Burrus se va strădui, de altfel, să frîneze înmulţirea crimelor : aşa se şi explică de ce i-a protejat, pînă la moarte, pe Sulla şi pe Rubellius Plautus. Dacă ar fi să dăm crezare lui Suetoniu şi lui Cassius Dio, Nero ar fi dorit să se debaraseze de acest prefect supărător şi l-ar fi otrăvit (SUET., *Ner.,* 35, 12 şi DIO, 62, 13, 3). Tacit se îndoieşte însă de acest lucru *(Ann.,* 14, 51, I)[21]. Şi pe bună dreptate, după cum am arătat : deşi i-a picat bine principelui, acea faimoasă *mors Burri,* care 1-a afectat atît de mult pe Seneca, a fost totuşi o moarte naturală. Burrus se opunea cu înverşunare divorţului imperial. Şi, într-adevăr, abia după dispariţia sa, Nero se va despărţi de Octavia, demonstrînd astfel enorma influenţă pe care o avusese Burrus.

TIGELLINUS ŞI NYMPHIDIUS SABINUS

După moartea lui Burrus, Nero a hotărît să-1 înlocuiască cu doi prefecţi, revenind astfel la sistemul instituit de August. Prin această împărţire a prefecturii, el limita, de fapt, puterea noilor însărcinaţi : Faenius Rufus şi Tigellinus. Lucius Faenius Rufus, născut, probabil, tot în Gallia, fusese numit în 55 prefect al annonei la intervenţia împărătesei, al cărei partizan era. Vechi „agrippinian", aşadar, el păstra o oarecare distanţă faţă de grupurile conservatoare care acţionau atunci în senat. în plus, ocupîndu-se onest de aprovizionarea cu alimente a Romei — cum cerea slujba —, dobîndise o imensă popularitate (TAC, *Ann.;* 13, 22, 1 • 14, 51, 5). Ne aflăm în anul 62. Nero încerca să stăvilească influenţa senatorilor tradiţionalişti. Trebuia, prin urmare, să dea satisfacţie ebei cu orice preţ. L-a ales, deci, pe Faenius Rufus, care nu s-a dovedit totuşi a fi un personaj principal în luarea deciziilor. Probabil că amintirea legăturilor sale cu Agrippina îi bloca iniţiativele, iar abilitatea lui Ti- eUinus îl eclipsa. Cu un caracter destul de labil, se pare,

el se va hotărî în cele dîn urmă — prin 64—65 — să comploteze împotriva lui Nero [22].

Dintre cei doi prefecţi, Tigellinus este, de departe, omul cel puternic — şi va fi „din zi în zi mai puternic", notează Tacit *(Ann.,* 14, 57, 2), care a calchiat portretul făcut acestui geniu al răului — conform opiniei unor istorici moderni — după cel al lui Seian. Familia lui Gaius Ofonius Tigellinus provine dintr-un mediu grecesc ; tatăl său era sicilian din Agrigentum. Viitorul prefect a fost crescut în casa Agrippinei şi a surorilor ei. Surghiunit de Gaius-Caligula, Tigellinus trăieşte cîtva timp în Grecia, înainte de a se stabili în sudul Italiei. Aici, ajuns proprietar de terenuri şi crescător de cai pentru curse, se îmbogăţeşte (Scolii la Iuvenal, *Satir.,* 1, 55). Acest aventurier ambiţios, venal, lipsit de scrupule şi vicios — după spusele lui Tacit *(Hist.,* 1, 72) — cunoaşte bine civilizaţia şi mentalitatea elenă. Dacă, la acest portret, adăugăm legăturile pe care le înnodase cu Agrippina, ne putem da seama că, în nici un caz, n-a fost de partea conservatorilor din senat.

Vechea sa îndeletnicire îl apropia de Nero, a cărui simpatie nu va întîrzia s-o cîştige, începînd, în special din 59, după uciderea Agrippinei şi organizarea jocurilor. Succesor al lui Annaeus Serenus, Tigellinus devine prefect al vigiliilor şi obţine reintegrarea în senat a ginerelui său, Cossutianus Capito. Apoi, în calitate de prefect al pretoriului, sprijină cu fermitate reforma axiologică şi comportarea din ce în ce mai dură a principelui faţă de senatorii tradiţionalişti, nemaipunînd la socoteală lichidarea fizică a opoziţiei şi a eventualilor pretendenţi la tron. La curte, duce o viaţă de dezmăţ şi dă petreceri somptuoase impregnate de misticism. Capabil de crimele cele mai odioase, dobîndeşte destul de repede o influenţă considerabilă (DIO, 62, 13, 3 ; PHILOSTR., *Vita Apoi,* 4, 42—44). II înlocuieşte pe Seneca şi devine o figură-cheie printre acei *deteriores amici* — „prietenii mai răi" ai principelui. Acest prieten va obţine şi el statuile şi ornamentele triumfale. Investit cu asemenea onoruri, relansează procesele de lezmaiestate şi împînzeşte Roma cu spioni. Ei îl convinge pe Nero să-i execute pe Plautus şi pe Faustus Cornelius Sulla şi tot el supraveghează îndeaproape torturarea slujnicelor Octaviei (TAC, *Ann.,* 14, 57 ; 60 ; DIO, 62, 13, 4). Specialist în drept, în administraţie şi în tot ceea ce ţine de siguranţa statului, Tigellinus este per-

sonaj ui care va conduce anchetele declanşate o dată cu descoperirea conspiraţiei lui Piso şi care îl va seconda pe Nero atunci cînd acesta va hotărî să se debaraseze de Seneca. Aceasta a fost, în cîteva cuvinte, descrierea personajului : un „bun administrator, dar expert în crime şi dezmăţ şi extrem de ostil senatului" [23].

Cariera sa atinge apogeul prin 65—66, cînd împăratul îi dă mînă liberă ca să-i elimine pe toţi cei care îi par primejdioşi. Tot în această perioadă are loc călătoria în Grecia, la care Tigellinus, aşa cum ştim, va lua parte din plin. La întoarcere, însă, începe declinul înrîuririi sale. Ce s-a întâmplat, de fapt ? Presimţind căderea apropiată a principelui, să fi vrut, oare, Tigellinus să se despartă de un regim compromis, sau, dimpotrivă, Nero, nemaiavînd încredere în el, să-şi fi arătat în felul acesta nemulţumirea ? In orice caz, un lucru rămîne limpede : în toiul crizei din 68, Tigellinus se retrage în favoarea colegului său de prefectură, Nymphidius Sabinus. Fie că invocă boala pentru a-1 trăda pe împărat (IOS., *Bel. lud.,* 4, 9, 2 : TAC, *Hist,* 1, 72, 1 ; PLUT., *Galb.,* 2 ; *Otho,* 2), fie că suferă, într-adevăr, de ceva, oricum, Tigellinus nu se află la Roma în momentul căderii lui Nero, iar în 69, adversari şi partizani ai împăratului trec de aceeaşi parte a barricadei, cerînd cu toţii capul lui Tigellinus. La ordinul lui Otho, fostul prefect se va sinucide (TAC, *Hist.,* 1, 72).

După cotitura politică din 61, Tigellinus a fost cel mai influent consilier al lui Nero, fără să fi atins, totuşi, puterea deţinută cîndva de Seneca şi Burrus. Nu se poate vorbi, aşadar, de o „guvernare a,lui Tigellinus", care a fost mai degrabă un incitator privilegiat şi un executant „de excepţie". Ar fi deci fals să acuzăm slujitorul pentru a-1 scuza pe stăpîn şi să atribuim prefectului crimele împăratului — aşa cum au încercat să facă autorii greci ai antichităţii, admiratori orbi ai „eliberatorului". De altminteri, niciodată — nici chiar în 65 — Nero nu a lăsat pretoriul doar în murale lui Tigellinus, aşa cum se întîmplase odinioară în cazul lui Burrus : totdeauna Tigellinus a avut un coleg de prefectură.

De dala aceasta, e vorba de Nymphidius Sabinus, cel care-1 va înlocui pe Faenius Rufus, compromis în conspiraţia lui Piso. Omul nu este un necunoscut. Pentru că 1-a asistat cu zel pe Tigellinus în cursul anchetelor din 65, uimeşte însemnele consulare şi, întocmai ca partenerul

său, are reputaţia de a fi un excelent specialist în treburile siguranţei statului. >Tacit îl descrie astfel : „întrucît este pentru prima oară că acest personaj apare în scrierile mele, mă simt dator să spun cîteva cuvinte despre el : căci a fost unul dintre flagelele Romei. Aşadar, născut dintr-o libertă, care-şi oferise frumuseţea primului venit dintre sclavii şi liberţii principilor, el se dădea drept fiu al lui Gaius Caesar, deoarece hazardul îi dăruise — ca şi acestui împărat — o statură înaltă şi o privire sălbatică ; deşi e posibil ca Gaius Caesar, căruia îi plăceau curtezanele, să fi abuzat într-o zi de mama acestui bărbat" (TAC, *Ann.,* 15, 72, 3—4). în realitate, tatăl lui Nymphidius Sabinus era un gladiator, probabil greco-oriental, ca şi mama sa, fiică a unui important libert imperial şi a unei croitorese. în ciuda obîrşiei sale extrem de modeste, Nymphidius Sabinus devine totuşi cavaler. Evident, niciodată nu s-a bucurat de prestigiul unui Tigellinus. La curte, însă, unde se arăta partizan convins al elenizării, al absolutismului teocratic şi al ogfdn-ului, dispunea de o oarecare putere. Ceea ce nu 1-a împiedicat să trădeze, în momentul în care şi-a dat seama că imperiul neronian se prăbuşeşte, şi chiar să dea principelui lovitura de graţie.

PREFECŢII EGIPTULUI

în rîndul celorlalţi mari funcţionari ecveştri, un loc privilegiat îl ocupă prefecţii Egiptului. Aflîndu-se în fruntea unui teritoriu atît de important pentru economia şi politica Imperiului, ei se bucură de un prestigiu considerabil. Egiptul constituie domeniul rezervat puterii imperiale şi nu oricine are acces la prefectura sa. Lucru, de altfel, bine ştiut de senatori, care nu au acest drept. Este adevărat că prefecţii Egiptului trăiesc departe de curte şi de intrigile de aici, asupra cărora nu pot avea nici un fel de influenţă. Dar, în Est, rolul lor este primordial : sînt răspunzători, în primul rînd, de propaganda imperială. Iar atunci cînd se află la Roma — înainte sau după mandat — creditul lor este atît de mare, încît nimeni nu-i poate ignora.

Principalii prefecţi ai Egiptului, sub domnia lui Nero, sînt, de obicei, greco-orientali, ajunşi de relativ puţină vreme la condiţia ecvestră — într-adevăr, numărul cavalerilor de origine greco-orientală îl întrecea cu mult p[e]

cel al senatorilor de aceeaşi obîrşie. Lista exactă a acestor guvernatori este greu de stabilit, iar opiniile istoricilor tnoderni diferă în această privinţă. Dar cei mai importanţi dintre ei, Balbillus, Tuscus şi Alexander, sînt recunoscuţi ca prefecţi ai Egiptului neronian de către toţi savanţii moderni. Toţi trei erau greco-orientali.

In momentul venirii lui Nero la putere, prefectul în funcţie, Lusius- Geta, partizan al lui Britannicus, este înlocuit de Mettius Modestus, care, la rîndu-i, este schimbat, spre sfîrşitul anului 55, cu Tiberius Claudius Balbillus. Balbillus este alexandrin şi fiu de alexandrin. Tatăl lui, fiu al lui Thrasyllus, este de origine regală. Astroleg cunoscut, pledează în faţa lui Claudiu, cu ocazia unei ambasade, cauza concetăţenilor săi. Tînărul Balbillus datorează postul de prefect Agrippinei : într-adevăr, profitînd de eşecul acuzaţiilor îndreptate împotriva ei de către Silana, împărăteasa îşi impune partizanii în posturi-cheie. Balbillus este apreciat însă, deopotrivă, de Seneca, care va recunoaşte, mai tîrziu, în el un personaj distins, desăvîrşit în toate genurile literare *(Nat. Quaest,* 4, 2, 13). Filosoful — ca şi Chaeremon, de altminteri — a sprijinit, deci, nu mirea în funcţie a protejatului împărătesei.

Balbillus se dovedeşte a fi un excelent administrator. Cînd îşi ia în primire postul, ajunge în numai şase zile din strîmtoarea Messina la Alexandria, bătînd astfel un record de viteză (PLIN., *Nat. Hisţ,* 19, 3). In Egipt, va dezvolta viaţa economică şi administrativă şi va favoriza propaganda proneroniană. în numele lui Nero şi urmînd sfaturile lui Chaeremon, ale lui Seneca şi ale împăratului însuşi, Balbillus, scoate la suprafaţă sfinxul din Gizeh — zeul Soare „Harmakhis" —, acoperit de nisip. Prefectul cunoaşte extrem de bine religia egipteană — asupra că reia îşi exercita de multă vreme tutela —, ca şi tradiţiile ţării sale. Ştie deci foarte bine că acest gest răspundea ..visului lui Thoutmosis IV" : în vis, Amon-Re ar fi pro mis faraonului dominaţia asupra întregului Egipt, în cazul n care ar fi scos statuia sfinxului de sub nisipuri. Aşadar, superstiţia populară a văzut, în marile creşteri ale Nilu- care au urmat evenimentului, consecinţa feraită a acestei „dezveliri" : precum odinioară faraonii, Nero, prin ermediul prefectului său, onora zeităţile ţării şi Egip- se vedea recompensat. în ochii locuitorilor de pe NiL er a *ho agathos daimon tes oikoumenes,* acel „geniu

bun al lumii" pe care îl celebra inscripţia —■ citată anterior — din satul 'Busiris, aproape de Memphis.

Reîntors la Roma, Balbillus are o influenţă reală asupra lui Nero, căci devine astrologul împăratului. Considerat drept unul din personajele cele mai importante de la curte şi din cercul literar al aşa-numitei *aula Neroniana,* el îl va încuraja pe împărat să-i lovească fără milă pe şefii opoziţiei senatoriale şi îi va prezice căderea (SUET., *Ner.,* 36, 2 ; DIO, 61, 18, 2). O inscripţie din Efes, rău conservată, îl evocă pe Balbillus şi cariera lui.

Urmaşul său a fost Lucius Iulius Vestinus, dar mai influent s-a dovedit a fi cel de-al patrulea prefect al domniei, Gaius Caecina Tuscus. Faţă de acesta, principele avea o afecţiune deosebită căci, fiind fiul uneia dintre doicile sale, îi era frate de lapte. încă de pe vremea prefecturii lui Geta, acest favorit al viitorului împărat îl asista pe guvernator în afacerile judiciare, în calitate de *iuridicus.* Ajunsese apoi cavaler. Fabius Rusticus afirmă că Nero ar fi avut intenţia să-1 facă pe Caecina Tuscus prefect al pretoriului, în perioada scurtei crize provocate, în 55, de acuzaţiile Silanei şi Domitiei împotriva Agrippinei (TAC, *Ann.,* 13, 20, 2). Ştim însă, din mărturii care oferă date precise, că Caecina Tuscus a fost prefect al Egiptului din 5 septembrie 63 pînă în 17 iulie 65. E posibil, însă, să-şi fi exercitat mandatul puţin înainte şi după aceste date. însărcinat de împărat să se ocupe de pregătirile pentru o călătorie în Egipt — pe care Nero o proiecta încă de pe atunci —, Tuscus primeşte, în septembrie 63, o delegaţie militară (M. Smallwood, nr. 297 a şi b) şi ordonă construirea unor terme somptuoase. Avînd nevoie de bani pentru a-i pregăti lui Nero o primire fastuoasă, iar apoi pentru a contribui la reconstrucţia Romei incendiate, va impune locuitorilor grele poveri fiscale, mărind impozitele funciare şi complicînd contractele de arendare a pămînturilor. Mai tîrziu, un edict al lui Tiberius Iulius Alexander va aboli aceste măsuri *(IGRR,* 1, 1263 : M. Smallwood, nr. 391). E foarte probabil ca, în 65, Nero să-i fi retras lui Caecina Tuscus prefectura Egiptului tocmai ca urmare a plîngerilor egiptenilor. La aceeaşi dată, împăratul va face o excepţie de la regulile administraţiei imperiale, numind ca prefect al Egiptului — pentru puţină vreme, de altfel — un libert : pe Ponticus.

Influent, fără îndoială, la curte, înainte de mandatul său egiptean, odată reîntors în capitală, Tuscus este r^{e}" ~

legat în 66, ca urmare a nesatisfăcătoarei sale politici fiscale şi administrative, dar poate şi pentru că se opunea represiunilor îndreptate împotriva multor senatori. Conform celor relatate de Suetoniu, ar fi fost acuzat de a se fi „scăldat în termele construite special pentru sosirea împăratului" *(Nev.,* 35, 10). Nero îi reproşa, de fapt, că si-a depăşit atribuţiile, că i-a tiranizat pe supuşii împăratului şi că a fost insolent, erijîndu-se în rege al ţării. Caecina Tuscus va reveni la Roma în 69.

L-am pomenit, mai înainte, pe ultimul prefect al Egiptului în timpul domniei lui Nero : Tiberius Iulius Alexander. Acest „proaspăt" cavaler, iudeu apostat şi nepot al lui Philon, frecventase, probabil, curtea de la Roma, unde lăsase o bună impresie. Se pare că a fost protejatul Poppeei. Ajuns prefect, el încearcă să îndrepte erorile lui Caecina Tuscus, orchestrează întreaga propagandă care pregătea turneul grecesc al lui Nero — tur->-neu care ar fi trebuit să sfîrşească în Egipt — şi joacă un rol important în vîrtejul mişcărilor provocate în 63 de căderea lui Nero.

Trebuie să semnalăm, în sfîrşit, prestigiul şi influenţa de care a beneficiat la curte succesorul lui Chaeremon la direcţia Muzeului din Alexandria, Dionysios. Devenit conducător al tuturor bibliotecilor, el a fost însărcinat, la Roma, cu redactarea unei părţi din corespondenţa imperială şi cu primirea anumitor ambasadori [M].

LIBERŢII CEZARULUI

Familia Caesaris, „familia cezarului" : astfel se numeşte la Roma totalitatea liberţilor şi sclavilor principelui. Am văzut, la începutul acestui capitol, cum, încetul cu încetul, *familia* imperială cîştigă tot mai mult teren, Şi e pe punctul să devină o categorie socială aparte, o elită : *ordo libertorum et seruorum principis* — ordinul iberţilor şi sclavilor principelui, veritabil stat în stat. Împăratul îşi dobîndeşte sclavii prin moştenire sau, f şi simplu, cumpărîndu-i. Odată ajunşi liberţi, fie în mpul vieţii stâpînului, fie după moartea sa, prin tes-^menţ, ei devin automat clienţii principelui. Sclavii şi rţii se deosebesc în funcţie de posturile pe care le cupă. Unii au ca sarcină treburile casnice şi aprovizio-ea> ai'ii se îngrijesc de reşedinţele şi proprietăţile

împăratului, alţii, în sfîrşit, supraveghează domeniile imperiale, dar şi finanţele şi administraţia statului. Pentru a face carieră în sînul aşa-numitei *familia,* ei trebuie să se mulţumească mai întîi cu slujbele umile, apoi cu diverse însărcinări intermediare, pentru a ajunge, în ce]e din urmă, la poziţiile de prim rang.

Officia palatina — funcţiile la palat — sînt, desigur, cele mai rîvnite. Şefii birourilor centrale şi ai departamentelor publice sînt, într-adevăr, atotputernici : secretarii membri ai cabinetului imperial, şeful finanţelor private şi publice — *a rationibus* —, şeful corespondenţei imperiale — *ab epistulis,* care se ocupă şi de politica externă a Imperiului —, conducătorul biroului unde se primesc reclamaţiile şi plîngerile adresate principelui — a *libellis* —, sau libertul care se ocupă de dosarele ne cesare anchetelor — a *cognitionibus.* Din această enu merare nu trebuie să-i uităm pe şefii acelor departamente unde se redactează documentele cu valoare de lege şi unde se formulează instrucţiunile imperiale. Mai sînt apoi : responsabilul bibliotecii, cel al arhivelor palatului — probabil-a *studiis,* însărcinat şi cu supravegherea dosa relor —, a *memoria, a ăiplomatibus* etc. Toţi aceşti se cretari, -şefi de birou şi de departament echivalează cu adevăraţi miniştri. Ei sînt ajutaţi de un important număr de asistenţi, dintre care cei mai mulţi sînt sclavi. Ajunşi în aceste posturi, liberţii rămîn în funcţie vreme înde lungată, în medie cam zece ani — mult mai mult decît cavalerii.

Sub domnia lui Claudiu. îşi fac apariţia funcţionarii intermediari : a *commentariis* — responsabil cu dosarele şi arhivele —, *tabularius* — controlorul conturilor şi al administraţiei în general — şi *dispensator* — intendentul responsabil cu banii percepuţi de fisc. Aceste două ultime funcţu vor prolifera şi le vom regăsi în toate marile centre administrative ale provinciilor.

Ierarhia *familiei cezarului* este complexă şi stufoasă, întrucît fiecare responsabil dispune de propriul său cabinet. Mulţi liberţi imperiali îndeplinesc oficiul de procuratori. Aici, însă, avem a face cu o carieră, cu un *cursus,* cum se spune, cu totul specific. Procuratorii administrează casele şi proprietăţile împăratului la Roma-în Italia şi în provincii. Aici, în provincii, rolul lor est^ decisiv, întrucît sarcina care le-a fost încredinţată îmbracă, în mod firesc, un caracter public. Unii sînt cava-

Ieri, dar alţii — simpli liberţi. Uneori — ca în Asia, în 54 — există doi procuratori pentru fiecare provincie : un cavaler şi un libert (TAC, *Ann.,* 13, 1, 3) — sistem care tinde să se generalizeze sub Nero, în special în provinciile asiatice şi africane. Eliberaţi în jurul vîrstei de treizeci de ani, sclavii imperiali pot ocupa funcţia de procuratori între patruzeci şi patruzeci şi cinci de ani. Mult mai numeroase decît posturile majore de la curte, aceste slujbe se diferenţiază între ele prin responsabilităţile pe care le implică şi remuneraţiile pe care le procură.

Ierarhia în sînul *familiei cezarului* se va rafina mai ales în secolul al II-lea. în timpul lui Nero, ea abia se înfiripă. Liberţii cu funcţie publică conduc poşta, administraţia ^drumurilor, apeductele, bibliotecile, lucrările publice, minele şi carierele de marmură. Altora le sînt rezervate slujbele domestice, la palat sau pe domeniile particulare ale cezarului. Cei mai umili poartă lecticele Împăratului, îi pregătesc mesele, sînt grădinari sau simpli paznici. Totuşi, şi ei exercită o influenţă deloc neglijabilă, în special *cubicularii,* care supraveghează camera de dormit a principelui şi accesul în ea. O inscripţie face astfel aluzie la un *gustator* al lui Nero, însărcinat cu masa împăratului, dar şi cu camera lui intimă *(CIL,* X, 6 324). Ca apogeu al ascensiunii lor sociale, unii dintre aceşti liberţi imperiali — sau copiii lor — sînt primiţi în ordinul ecvestru [25].

Ambiţiile tot mai mari ale liberţilor**— fenomen caracteristic acestui prim secol al erei noastre — nu sînt, de altminteri, pe gustul tuturor şi-1 deranjează în mod special pe Seneca. în *Apocolocyntosis,* este persiflată în mai multe rînduri slăbiciunea de care dă dovadă Claudiu în privinţa lor. La insistenţele filosofului, Nero, odată ajuns la putere, hotărăşte să reducă influenţa liberţilor, modificând legea cu privire la moştenirea bunurilor lor. Pînă atunci, împăratul avea dreptul să pretindă jumătate din
-este bunuri, în cazul în care libertul purta numele de familie — *gentilicium* — de Iulius, Claudius sau Domitius. J-te acum înainte, îi vor reveni de drept cinci şesimi, ori
e cîte ori defunctul îşi va fi arogat, fără a avea acest
**Pt, unul din patronimele familiei imperiale — prac-
1J se pare, din ce în ce mai frecventă la vremea aceea.
,. După cotitura din 61 însă, *familia Caesaris* va redo-
mdi, în mare parte, influenţa trecută, o influenţă care,
faPt, nu fusese decît parţial ştirbită. Să nu uităm că

Nero apelase la liberţi pentru a-şi ucide mama, iar Torquatii Silani îi promovaseră la rangurile de *ab epistulis, a libellis* şi a *rationibus* pe liberţii casei lor care se ocupau de corespondenţă, de reclamaţii şi de finanţe. Acest lucru va fi motiv de acuzare, căci numai cezarul are de acum înainte dreptul să creeze asemenea posturi, în 55, cînd Agrippina se află pe banca acuzaţilor datorită intrigilor urzite de Silana şi Domitia, Nero nu-1 lasă pe Burrus să întreprindă singur» ancheta : prefectul pretoriului îşi va îndeplini misiunea „în prezenţa lui Seneca ; erau de faţă şi anumiţi liberţi, însărcinaţi să supravegheze convorbirile" (TAC, *Ann.,* 13, 21, 2). Pe scurt, Seneca îl supraveghează pe Burrus, iar liberţii imperiali îl supraveghează pe Seneca. Nu sînt, de altfel, singurii implicaţi în această afacere : întreaga acuzare fusese urzită prin mijlocirea lui Iturius, Calvitius, Atimetus şi Paris, toţi patru liberţi, primii doi ai Silanei, ceilalţi ai Domitiei (TAC, *Ann.,* 13, 19, 4—5). Iată cum liberţii participă, aşadar, la intrigile de la curte. După Suetonia, tot nişte liberţi pregăteau la Ostia fuga împăratului cînd, în 68, căderea sa părea inevitabilă : fără îndoială că istoricul se referă la Patrobius, Polyelitus, Petinus şi Pythagoras *(Ner.,* 47, 1). Alţii l-au însoţit pe împărat în ultimul său adăpost, vila lui Phaon : Phaon însuşi, Epaphroditus, Neophytus şi Sporus. Suetoniu îl acuză pe Nero că ar fi ucis mulţi liberţi *(Ner.,* 35, 12). In realitate, doar trei au pierit la ordinele lui. Dar însuşi faptul că principele a fost constrîns la asemenea execuţii dovedeşte puterea dobîndită de aceşti oameni[26].

Helius a fost, cu siguranţă, cel mai puternic dintre liberţii. imperiali. Să ne amintim doar de faptul că el este cel ce guvernează Roma în timpul călătoriei lui Nero în Grecia. Libert al lui Claudiu, la origine, Helius ocupă în 54 un post de procurator în Asia (TAC, 13, 1, 3). Spre sfîrşitul anului 68, se duce în Grecia pentru a-1 convinge pe Nero să se întoarcă la Roma ; îşi dădea seama că scrisorile lui nu au nici un efect asupra împăratului. înflăcărat de succesele sale artistice, principele nu are însă decît o singură dorinţă : aceea de a-şi continua turneul (DIO, 63, 19, 1). Să fi fost, oare, Helius un a *cognitionibus* al monarhului, un fel de ministru al anchetelor, deci al justiţiei ? E greu de ştiut. în orice caz, Helius a rămas alături de împărat pînă la capăt.

în momentul venirii lui Nero la putere, un alt libert domină însă, după cum am văzut, *familia Caesaris :* e vorba de Pallas. Născut o dată cu secolul şi grec de origine, acest fost sclav al Antoniei, mama lui Claudiu, a fost eliberat între 31 şi 37. Marcus Antonius Pallas devine în curînd ministrul finanţelor sub Claudiu — a *rationibus.* El o sprijină pe Agrippina şi favorizează căsătoria ei cu împăratul. Influenţa lui atinge apogeul în 52, în momentul în care pregăteşte un senatus-consultum prin care sînt pedepsite femeile ce întreţin relaţii cu sclavii. Cî~ţiva senatori, precum Barea Soranus şi Cornelius Scipio, propun atunci senatului să-i decerneze însemnele pretoriene, statutul senatorial onorific şi să-i ofere o importantă gratificaţie în bani, pe care el o va refuza, de altfel (TAC, *Ann.,* 12, 53 ; PLIN., *Ep.,* 7, 29 ; 8, 6 ; SUET., *CI,* 28, 2). Unii au pretins chiar că Pallas se trăgea din vechii regi ai Arcadiei, iar consularul Lucius Vitellius venera chipurile în aur ale lui Pallas şi Narcissus printre zeii săi lari (SUET., *Vit.,* 2, 11).

Dacă în timpul primelor săptămîni ale domniei lui Nero, Pallas îşi menţine imensa putere politică, extrem de repede aroganţa şi pretenţiile sale aristocratice — nu obişnuia nici măcar să vorbească cu sclavii — îi vor displăcea împăratului (TAC, *Ann.,* 13, 2, 4 ; 23). Astfel incit, în 55, voind totodată să slăbească puterea Agrippinei, Nero îi retrage controlul asupra finanţelor (TAC, *Ann.,* 13, 14, 1).

Pallas era foarte bogat. Acumulase, de cele mai multe ori pe căi necinstite, averi imense şi poseda o proprietate pe Esquilin, ca şi vaste domenii în Egipt (TAC, *Ann.,* 12, 53, 5 ; IUV., *Satir.,* 1, 109 : FRONTINUS, *De Aq.,* 1, 20 ; SUET., *CI,* 28, 2 ; DIO, 62, 14, 3). Cum am semnalat anterior, îşi va menţine totuşi o influenţă destul de mare ca să-şi salveze fratele Felix, criticat pentru conduita lui în postul de guvernator al Iudeei (IOS., *Ant. lud.,* 20, 8. 9). Va muri în 62, poate ucis la ordinul lui Nero, în oiul represiunilor declanşate în acel an (TAC, *Ann.,* 14, >> 1 ; SUET., *Ner.,* 35, 12 ; DIO, 62, 14, 3). Sau, poate, ■line ştie, de moarte bună : avea, în fond, peste şaizeci «e ani.

k *-"[a] urmat în post — a *rationibus* — Lucius Domitius tL^aon. Se pare că la origine este un sclav al mătuşii lui [r]o, Domitia Lepida — care l-ar fi eliberat ulterior. -■Pă uciderea mătuşii sale, împăratul îl integrează în

aşa numita *familia Caesaris.* Se pare că a ocupat acest important post între 55 şi 68. Un sigiliu de pe o amforă descoperită la Carnuntum se referă la „Phaon, libert al împăratului şi conducător al finanţelor" *(CIL,* III, 14 112, 2). Ca şi predecesorul său, se va îmbogăţi de pe urma exercitării acestei funcţii, care, de altfel, a dăunai: statului, dacă e să judecăm după dificultăţile financiare de care s-a lovit regimul în această perioadă. După cum am văzut, Phaon îl va adăposti în vila sa pe împăratul care fugea în 68, denunţîndu-l în acelaşi timp — se pare ■— urmăritorilor. îşi va petrece restul zilelor, sub Domiţian. retras pe domeniile sale *(CIL,* X, 444 : *ILS,* 3 546) [27].

Un alt ministru important al lui Claudiu, Narcissus. şeful corespondenţei imperiale, va fi eliminat de Agrippina — constrîns la sinucidere —, fără ştirea lui Nero, în timpul primelor zile ale domniei (TAC, *Ann.,* 13, 1, 5). Principele, care intenţiona să limiteze puterea excesivă a mamei sale, va regreta acest lucru. Tare mult ar fi dorit să profite de avariţia, dar şi de înclinaţia spre risipă a lui Narcissus. După dispariţia lui, departamentul corespondenţei imperiale a fost divizat. împăratul a creat două birouri, unul pentru corespondenţa în latină, celălalt pentru corespondenţa în greacă. Amîndouă aveau în ■ sarcină politica externă a Imperiului şi primeau ambasadele provinciilor, unul pe cele de limbă latină, celălalt pe cele de limbă greacă. Şi astfel îl aflăm pe Beryllus, vechiul dascăl al lui Nero, în fruntea departamentului *ab epistulis Graecis,* unde se lasă uneori corupt.

Polyclitus era urît de toţi cei care se temeau de regimul lui Nero. „Mîna de fier" a celui care a dirijat biroul de corespondenţă latină a fost, într-adevăr, legendară. Bucurîndu-se de un mare credit la curte şi pe lîngă împărat, el devine rapid prototipul însuşi al libertului atotputernic şi neînduplecat (TAC, *Hist, 2,* 95, 4). în 61, se află printre adepţii înăspririi regimului şi Nero îl însărcinează cu o misiune cu totul excepţională : îl trimite în Britannia să arbitreze litigiul dintre guvernatorul Suetonius Paulinus şi procuratorul Iulius Classicianus. Faptul că o asemenea misiune i-a fost încredinţată unui simplu libert îi va surprinde chiar şi pe locuitorii Britanniei (TAC, *Ann.,* 14, 39, 1—3). Totuşi, Polyclitus nu e singurul care a beneficiat de un asemenea statut. Prin 66—67, în calitate de adjunct al lui Helius — însărcinat să guverneze Roma în lipsa împăratului —, se distinge

prin exacţiunile sale (DIO, 62, 12, 3). Polyclitus îi va răpune credincios lui Nero pînă în ultima zi a domniei.

în 50, Diadumenus îl va înlocui pe Callistus în postul de ministru al plîngerilor adresate împăratului şi al răspunsurilor trimise oraşelor şi diverselor comunităţi *(CIL*[1], XV, 7 444). După moartea lui Claudiu, cel care îi succede, ca a *libellis,* în fruntea acestui serviciu cu numeroşi funcţionari — printre care şi medicul Xenophon — este Doryphorus, libert mult iubit de Nero şi tovarăş nedespărţit al orgiilor sale. împăratul îl va recompensa din plin dăruindu-i zece milioane de sesterţi şi numeroase pămînturi. Cîteva papirusuri vorbesc de altfel de domeniile pe[1] care le poseda în Egipt (DIO, 61, 5, 4). Dar puterea şi bogăţia nu-i vor mai fi de nici un folos în ziua în care se va opune căsătoriei principelui cu Poppeea. Considerînd că „sărise peste cal", împăratul îl va ucide la sfîrşitul anului 62 (TAC, *Ann.,* 14, 65, 1).

îi va lua atunci locul Epaphroditus. Mai influent chiar decît predecesorul său, acesta acumulează bogăţii nemăsurate, iar măreţia grădinilor sale devine celebră (FRONT., *De aq.,* 68). El este cel care, datorită unui denunţ, descoperă conspiraţia lui Piso (TAC, *Ann.,* 15, 55, 1). Nero îi va fi pe deplin recunoscător *(ILS,* 9 505). Epictet îl prezintă ca pe un parvenit ambiţios şi arogant, dar umil în faţa celor mai puternici ca el *[Diss.,* 1, 1, 20 ; 19, 20—21 ; 26, 11—12). Şi totuşi acest om îl va încuraja pe Flavius Iosephus să-şi scrie operele, în special *Antiquitates Iudaicae. în* 68, îl va trăda pe împărat şi-şi va păstra slujba pînă în 95, cînd Domiţian îl relegă şi apoi îl execută, pretextînd că-1 părăsise cîndva pe Nero (DIO, 67, 14, 4—5).

Mai sînt şi alţi liberţi, a căror influenţă s-a făcut simţită la curte şi în administraţia Imperiului. Este cazul, spre exemplu, al lui Halotus; care, pe vremea lui Claudiu, gusta mîncărurile şi băuturile împăratului. Nu se ştie ce funcţii a mai ocupat după aceea, dar rolul lui de intrigant pare comparabil cu cel al lui Tigellinus.

Către sfîrşitul. domniei, puterea liberţilor devine mai nare ca oricînd. *Cura ludorum* — supravegherea jocu- ^or şi a distracţiilor —, încredinţată cîndva unui membru ordinului ecvestru, revine puternicului Patrobius, pe |are-l aflăm deja în funcţie în cursul anului 66 (DIO, 63, ; PLIN., *Nat. Hist.,* 35, 168). Un alt libert, Acratus, [1] controlul direct al lui Poîyclitus, conduce acţiunea

de spoliere a Greciei şi Orientului, atunci cînd Roma incendiată trebuie reconstruită (TAC, *Ann.*, 15, 45 ; 16, 23 1 ; DIO CHRIS., *Orat*, 31, 149). Dintre cei patru liberţi care au comandat flotele imperiale în cursul primului secol doi şi-au exercitat funcţiile sub Nero : Anicetus şi Mos-chus. Trebuie să adăugăm, în sfîrşit, la această listă, numele lui Petinus, pe lîngă cel al lui Anicetus, care â fost — după cum am văzut — adînc implicat în intrigile politice ale epocii şi în crimele săvîrşite de Nero. j Exilat în Sardinia, îşi va sfîrşi zilele în linişte şi va muri I de bătrîneţe.

Alţi liberţi, cu funcţii mai puţin importante la palat,] acţionează totuşi din umbră şi primesc uneori misiuni de mare încredere. Este cazul eunucului Pelagon, cel care a comandat unitatea militară însărcinată să-1 doboare pe Rubellius Plautus în 62 (TAC, *Ann.*, 14, 59, 4), sau al lui Claudius din Smyrna, care va face o îndelungată şi strălucită carieră în *familia Caesaris,* sub mai mulţi împăraţi. Ultimul se va căsători chiar cu o femeie liberă de familie bună şi va avea privilegiul să-şi vadă fiii — unul dintre ei fiind Claudius Etruscus — ridicaţi la rangul de cavaleri (STATIUS, Silit., 3, 3). Din aceeaşi categorie de liberţi face parte fratele lui Pallas, Antonius Felix, care guvernează Iudeea, ca procurator cavaler, între anii 52—60, şi Claudius Athenodorus, acel fost libert greco-oriental devenit cavaler şi prefect al annonei în 62 ; cazul lui demonstrează, o dată mai mult, cît de mare încredere acorda Nero noilor cavaleri de origine greco-orientală, în detrimentul reprezentanţilor tradiţionali ai ordinului ecvestru, ataşaţi vechii clase politice. Athenodorus avea, de altfel, ca adjunct, un alt libert, Carpus, fost sclav al lui Pallas, după cît se pare (CIL, VI, 8 470 ; *ILS,* 1 535 ; dej asemenea *ILS,* 3 896 a). Nu-1 putem lăsa deoparte nici pe| Gaius Iulius Samius, eliberat de împăratul Gaius-Caligula. *ţ* care va ocupa, sub Claudiu şi Nero, diverse posturi de pr°" curator *(ILS,* 1 942).

Mimul Paris, personaj cunoscut, -libert al Domiţiei, ş fost unul din acuzatorii Agrippinei în 55. Influenţa lu'j la curte era atît de mare, încît în pledoaria sa *pro* doWdF aprigă de altminteri, Agrippina încearcă să-1 menaj ez^{e}>t afirmînd că Paris s-ar fi lăsat atras împotriva ei *£ motive pur estetice, fiind mult prea obişnuit cu i>^^{c}v unile scenice" (TAC, *Ann.*, 13, 21, 6). în timp ce toţji ceilalţi adversari au avut de suferit în urma, victori* |

ippinei, Paris a fost cruţat deoarece „juca un rol jr important în sfera plăcerilor împăratului pentru a I pedepsit" (TAC, *Ann.,* 13, 22, 3). Nero îl va ucide abia | 66 (SUET., *Ner.,* 54, 4 ; DIO, 63, 18, 1) ; din gelozie artistică, fără îndoiala, dar poate şi din pricina posibilei articipări a acestui libert ambiţios la conspiraţia piso-iană.

In sfîrşit, să nu uităm încrederea pe care o avea aceeaşi igrippina în libertul ei Lucius Agerinus — sau Agermus. Ca să meargă în plină noapte la Nero spre a-1 înştiinţa că mama lui era vie şi nevătămată, trebuie că frecventa deseori — ca foarte mulţi dintre liberţii rudelor principelui — curtea imperială. Ceea ce nu l-a împiedicat să servească apoi drept ţap ispăşitor (TAC, *Ann.,* 14, 7, 7 ; UET., *Ner.,* 34, 5 ; DIO, 61, 13, 4) 28.

în 63, deşi unii dintre liberţii imperiali nu vor ezita ,-şi trădeze principele, alţii, mult prea compromişi datoită crimelor şi exacţiunilor acestuia, îi vor rămîne credin-.şi pînă la capăt. Aşa se face că pătura politică domietă şi chiar mulţimile vor cere lui Galba capetele lor : itfel au fost executaţi Helius, Patrobius, Petinus, un arecare Narcissus şi Pythagoras (SUET., *Galb.,* 15 ; LUT., *Galb.,* 17, 2 ; DIO, 64, 3, 4). Plăteau preţul acelei considerabile influenţe de care se bucuraseră, şi aceasta, cu atît mai scump cu cît condiţia lor socială îi expunea din plin răzbunării dezlănţuite.

ALTE CÎTEVA PERSONAJE

Nu am putea duce mai departe această galerie de portrete, fără a evoca aici alte cîteva personaje care s-au numărat printre favoriţii principelui şi pe care, de altfel, 'e-am menţionat anterior. Unul dintre ele este Terpnus, elebrul citared şi maestru de muzică al lui Nero, care a ^ercitat o puternică influenţă asupra fostului său dis-ol. El şi-a pus amprenta asupra reformei axiologice, r nu a avut de suferit mai tîrziu ca urmare a acestui jucru : căci va fi tot atît de respectat de urmaşii princi-5H pe cît fusese de Nero însuşi (PHILOSTR, *Vita Apoi;* ')• E cazul să evocăm aici figura celuilalt citared, Mene--rates^pe care darurile împăratului îl vor îmbogăţi peste asUră, ca şi pe gladiatorul Tiberius Claudius Spiculus,

care făcea parte din garda, personală a principelui *(Cili* X, 6 690) ; pe acesta Galba îl va lăsa pradă furiei ucigaşe a mulţimii (PLUT., *Galb.,* 8, 5) ; nu-1 vom uita nici pe Sporus, prieten credincios chiar şi în momentul dezastrului final (SUET, *Ner.,* 48—49 ; DIO, 63, 27, 3 ; PS.-AUR, VICT., *Epit,* 5, 7).

Galeria nu poate fi completă fără figurile acelor curtezane, din care Nero face instrumentele eficiente ale fărădelegilor sale : Calvia Crispinilla, de exemplu, foarte activă în anturajul imperial şi trimisă în misiune în Africa în perioada crizei din 68 ; sau înfiorătoarea Locusta, originară din Gallia, mare expertă în „arta" otrăvurilor, Condamnată pentru crimele sale, Locusta scapă de pedeapsă datorită lui Nero, care decide să o folosească pentru a-1 ucide pe Britannicus *. Potrivit relatării lui Suetoniu, principele o va înzestra apoi cu vaste domenii şi o va încuraja în crearea unei veritabile şcoli de „otrăvitoare" (SUET., *Ner.,* 33, 4—7 ; de asemenea TAC, *Ann.,* 13, 15, 4—9 ; Scolii la Iuvenal, *Satir.,* 1, 71). In ciuda reputaţiei sale — poetul satiric Turnus o va acuza că a distrus descendenţa cezarilor —, Locusta, ajunsă femeie bogată, se află încă în viaţă în anul 68 (SUET., *Ner.,* 47, 1).

Un rol mult mai important 1-a avut celebrul medic Xenophon din Cos. Frate al unui fost funcţionar local şi ofiţer roman *(SIG*[3]*,* 805), Gaius Stertinius Xenophon vine la Roma în anul 23 e.n., ca ambasador al oraşului său natal, devenind curînd medicul cel mai renumit din capitală. Veniturile sale se ridică la 600 000 de sesterţi pe an. împăratul Claudiu îl ia în slujba sa, oferindu-i anual 500 000 de sesterţi. Promovat în postul de şef al medicilor de la curte — *arâiiatros* —■, Xenophon îndeplineşte şi alte funcţii, dintre care unele sacerdotale. în 43—44, îl însoţeşte pe Claudiu în Britannia şi, cu acest prilej, este decorat. O inscripţie îl declară „favorit al lui Claudiu", iar mai tîrziu va fi proclamat „favorit al lui Nero" *(IGRR,* IV, 1 086 şi *SIG*[3]*,* 804). în 53 — la insistenţele acestui medic pe care-1 preţuieşte mult, după cum el însuşi mărturiseşte —, Claudiu acceptă să acorde imunitate fiscală cetăţii lui Xenophon (TAC, *Ann.,* 1^ 61, 1—2). Cu toate acestea, potrivit celor relatate "^e Tacit — deşi Suetoniu se abţine asupra acestei eventua'^e

* Cel care menţionează, cel dintîi, participarea Locustei l^a uciderea lui Britannicus este Cluvius Rufus.

complicităţi —, medicul, nerecunoscător, va contribui la otrăvirea binefăcătorului său *(Ann.,* 12, 67, 2—3). Nero îi retrage funcţia de medic al curţii şi îi oferă un post important, în departamentul a *libellis* condus de Dorypho-rus, unde va primi sarcina să examineze plîngerile şi petiţiile trimise de cetăţile greceşti. Să nu fi îndrăznit, oare, Nero, să se lase în grija unui medic care participase la uciderea unui împărat ? Misterul dăinuie. Oricum, influenţa lui Xenophon în administraţia imperială nu scade în nici un fel. în locul lui, principele ia în serviciul său doi medici, purtînd amîndoi numele de Andromachus. Unul dintre ei, cretan de origine, era renumit pentru medicamentele importante pe care Ie descoperise.

. în sfîrşit, iată-ne ajunşi la acel personaj care va prolifera începînd din 61 şi fără de care *aula Neroniana* n-ar fi fost ceea ce a fost : delatorul. Delatorii sînt de toate soiurile şi de toate categoriile : de la 'umilul spion de joasă obîrşie, pînă la senatorul avid să-şi strîngă în scurt timp o avere scandaloasă. în timpul Imperiului, delaţiunea politică devine mult mai „rentabilă" decît delaţiunea fiscală. Aceasta, deoarece suspiciunea îi macină pe împăraţi. Unul dintre aceşti mari delatori la curtea lui Nero este Vatinius. Acest om care îi va oferi principelui un spectacol de gladiatori a fost, după opinia lui Tacit, „una dintre cele mai hidoase monstruozităţi ale acestei curţi ; crescut într-o dugheană de cizmar-cîrpaci, el avea un trup schilod şi era năzdrăvan ca un bufon : adus mai întîi la curte spre a servi ca ţintă de batjocură, în scurtă vreme, calomniindu-i pe oamenii de bine, a dobîndit o asemenea înrîurire, încît, prin creditul de care se bucura, prin avere Şi prin puterea de a vătăma, era mai influent chiar decît i răi" *(Ann.,* 15, 34, 3). „Cei răi", adică Poppeea şi Tigellinus. Puterea sa a atins apogeul prin 65.

Dar nu a fost singurul. Alţi doi, denunţători se do-edesc a fi extrem de periculoşi : jovialul Vibius Cris-Pus şi plîngăreţul fanatic Eprius Marcellus. Pe acesta p urmă l-am evocat deja pe parcursul acestei lucrări. Lei care-1 introduce în senat pe Titus Clodius Eprius larcellus este Claudiu *(CIL,* XIV. 2 612). Sub acest îm-

(,)

el este comandant de legiune şi apoi guvernator al iei. învinuit de g , p > sc de guvernator, de data aceasta în Cipru, şi devine ţia d spre sfîrşitul anului 62. îl regăsim mai tîrziu par-

ticipînd la intrigi şi ac.uzînd de trădare cîţiva senatori, cu o veritabilă vervă oratorică. în 66, i se alătură lui Cossutianus Capito pentru a-1 doborî pe Thrasea. Cossutianus Capito, fost legat al Ciliciei. fusese, într-adevăr, atacat de Thrasea pentru corupţie şi condamnat în 57 Şi el este unul dintre senatorii „de viţă nouă", senator la prima generaţie. încurajat de Tigellinus, al cărui ginere este, îşi lansează năpraznic atacurile împotriva lui Thrasea şi a partizanilor săi, reuşind în cele din urmă să determine condamnarea senatorului stoic.«Se pare că influenţa sa va creşte pînă spre sfîrşitul domniei.

Un ultim delator pe care-1 vom cita în acest sumar inventai", dar nu şi cel mai puţin sălbatic, este tînărul Marcus Aquilius Regulus, care a provocat condamnarea mai multor senatori importanţi, printre care Sulpicius Camerinus şi Salvidienus Orfitus (PLIN., *Ep.,* I, 5, I)».

Acestea sînt. aşadar, personajele care alcătuiesc *aula Neroniana :* mici sau mari, politicieni, administratori sau curteni ambiţioşi, aceşti *happy jew,* care, fie că acţionează pe faţă, fie că se agită prin culise, nu sînt totuşi factori decizionali foarte importanţi în strategia imperială. Singurul care hotărăşte este Nero. Chiar dacă liberţii greco-orîentali se dovedesc, în general, mai abili şi mai puternici decît senatorii şi cavalerii care sprijină politica şi reforma propusă de principe, după anul 61, nimeni nu se bucură, în fapt, de o influenţă predominantă. Şi totuşi, Nero nu poate acţiona singur. Marile direcţii ale politicii imperiale, dar şi activitatea criminală a regimului şi uneori anumite măsuri concrete ţin de resortul împăratului. Administraţia cotidiană şi afacerile judiciare se află în mîna mulţimii de funcţionari, favoriţi şi curteni imperiali : evident că, în această situaţie, ei influenţează deciziile, ba chiar sînt în întregime răspunz»; tori de ele.

CONSILIUL PRINCIPELUI

în inima acestui vast dispozitiv social, politic şi logic, care este *aula 'Neroniana,* acţionează *consilium cipis* — consiliul principelui. Membrii săi sînt *p uiri* — cei mai de seamă cetăţeni — ai cetăţii, pentru * relua formula utilizată de Suetoniu *(Ner.,* 41, 4). Dacă *V'0'* blemele de rutină, administrative şi politice, sînt rezolva*

în departamentele conduse de liberţi, consiliul principelui discută perspectivele generale şi deciziile cele mai însemnate. In mod progresiv, *consilium principis* se va substitui senatului; ca principal organ de deliberare politică si ideologică al Imperiului. Deşi membrii săi sînt „aleşi pe sprinceană", consiliul nu este totuşi un organism închis : împăratul îi convoacă la şedinţe şi pe marii săi liberţi, în cazul în care prezenţa acestora devine necesară. Creat de August, *consilium principis* are antecedente în istoria antică : elenistice, dacă ne gîndim la acei *philoi* — prieteni — de care se înconjurau succesorii lui Alexandru ; dar şi romane — să ne amintim, de exemplu, de acele clanuri care gravitau în jurul marilor personalităţi ale Republicii. Claudiu operase cîteva distincţii între consilierii săi de maximă importanţă şi cei de influenţă restrînsă, după cum semnalează şi Seneca, de altfel *(De benef.,* 6, 34, 1—2). Primiţi în audienţe private, individual sau în grupuri mici, aceşti *amici* veneau să-1 salute pe. împărat în zorii zilei, cînd se trezea, îl însoţeau în călătorit, se adunau, fie în reuniuni secrete la palat sau la reşedinţa, cezarului, fie în şedinţe semi-publice, pentru a examina litigiile sau a primi ambasadele.

Prefigurînd sfaturile pairilor regatului din vremurile medievale şi chiar cabinetele preşedinţilor americani, consiliul principelui coordonează finanţele, armata, politica externă, relaţiile cu ambasadele. El deliberează în egală măsură asupra afacerilor judiciare, măsurilor legisitive, destinului tronului şi problemelor pe care le ridică succesiunea Imperiului (SUET., *Tib.,* 30 ; HIST. AUG., *Alex.,* 16, 3). Participă activ la elaborarea edictelor, decreîlor, rescriptelor şi mandatelor imperiale. Douăzeci de laţori şi treizeci de cavaleri asistă în mod curent la niunile consiliului. în general patern, binevoitor şi }er°s^faţă de consilierii săi, împăratul nu ezită totuşi înlăture sau să-i pedepsească fără milă, în cazul în re se îndoieşte de lealitatea lor. Nu e mai puţin adevărat tut î seori> ace Şti privilegiaţi ai soârtei şi-au păstrat sta-uţui mult mai multă vreme decît şi-au'menţinut tronul ţcipii pe care îi slujeau ; numeroşi .au fost aceia care listat ca membri ai consiliului sub mai multe domnii. 'Ost ac!r ea> Pe bună dreptate, acest *consilium principis* a u n w.- zar ca un organ garant al continuităţii Imperiului **

Politicii sale 30

Nero, consiliul se dovedeşte a fi extrem de activ,

după cum o dovedeşte şi izvoarele. Subiectele de discuţie sînt numeroase, soluţiile propuse sînt uneori divergente, fapt care duce de multe ori la discordie. Proiectul de reformă fiscală e doar un exemplu în acest sens : conceput de Nero şi de cîţiva dintre consilierii săi, acest proiect va fi mai întîi respins de alţii, apărat apoi de Seneca şi abia în final susţinut de majoritatea consilierilor. Ca şi predecesorii săi, Nero prezidează instanţa juridică înconjurat de consilieri. în acelaşi context, primeşte ambasadele, cum a fost cazul celei trimise de armeni, în 54. Culpele anumitor liberţi şi măsurile luate în urma asasinatului lui Pedanius Secundus au fost şi ele discutate în sînul acestui areopag politic. în momentul în care izbucneşte criza din 68, Nero, în toiul nopţii, convoacă de urgenţă consiliul (DIO, 63, 26, 4; SUET., *Ner.,* 41, 4). După cum remarcă Suetoniu, împăratul se află într-un impas şi, în această situaţie, nu se îndreaptă către senat sau către popor, ci spre aceşti oameni pe care-i consideră *primores uiri* ai cetăţii. Cu cîţiva ani mai înainte, în 60, consiliul respinsese ideea abandonării Britanniei şi-1 propusese pe Corbulo drept comandant al forţelor romane angajate în zona Orientului, unde părţii păreau a fi extrem de periculoşi.

Nero a provocat moartea cîtorva dintre consilierii săi, dar, după uciderea lui Britannicus, i-a copleşit cu daruri pe cei mai puternici dintre ei — pe Seneca şi Burrus, în primul tind, dar şi pe alţii, fără îndoială (ŢAC, *Ann.,* 13, 18, 1).

MICRO-UN1TAŢILE SOCIALE

Aula Neroniana a fost, într-un anume fel, o lume închisă. Curtenii se simţeau *altfel* decît ceilalţi romani. Dincolo de intrigile, ambiţiile şi interesele personale care-i dezbinau, exista între ei — grupuri sau indivizi — ° solidaritate tacită care acţiona pînă la un anume punct.

Dar această societate în societate n-a fost singura. Coexistau multiple grupuri de presiune, expresie a acelei nevoi irezistibile a romanilor de a se reuni în jurul unui sau mai multor focare.

Această proliferare de grupări, de cercuri, de clanul constituie un fenomen pregnant pentru primele două secole ale erei noastre şi în special pentru perioada &

niană. Tradiţiile clientelare din vremea Republicii şi obiceiurile unei vieţi comunitare ancestrale nu puteau decît să favorizeze un asemenea avînt. Dar doi alţi factori, contemporani, au dat amploare fenomenului. Primul, pe care l-am constatat deja, se referă la atenuarea, ba chiar îa lispariţia structurii specifice de *ciuitas.* Aceasta nu era doar o mentalitate ; ea reprezenta şi un cadru de viaţă lamică. Romanii, îndelung obişnuiţi să trăiască între zidurile cetăţii, se simţiseră solidari şi părtaşi la tot ce întîmpla în sînul ei. Or, acum, aceste ziduri se prăbu-sau, *ciuitas* se spulbera şi locuitorii se descopereau din-r-odată singuri în faţa unui orizont fără margini. în anunţe privinţe, Imperiul le apărea ca un microcosmos — nu îngloba el cvasi-totalitatea lumii civilizate ? — dar, în alte privinţe, li se părea imens. Această percepere nesigură a unui univers politic răvăşit îi incita pe romani să găsească adăpost în colectivităţile în care se recunoşteau ; pe scurt, îi îndemna să strîngă rîndurile. Cel de-al doilea factor al acestei modificări a peisajului social roman este întărirea absolutismului. Puterea se exercită acum altfel. Principele impune cetăţenilor constrîngeri şi guvernează pe baza acumulării de interdicţii. La Roma, se trăieşte, acum — cum spune Tacit — *in arto,* „la strîmtoare" *(Ann.,* 4, 32, 3)[31]. întrucît regimul nu permite vieţii publice să se desfăşoare în for, dezbaterile de idei şi discuţiile politice au loc „în aparteu", în cercuri private. Curtea, armata, aristocraţia citadină şi cea provincială, intelectualii, absolut toţi se integrează în această mişcare, ba chiar şi poporul de rînd — mulţimea anonimilor de condiţie modestă, a celor lipsiţi de cetăţenie şi săraci, întregul corp social în ansamblul lui este afectat de acest fenomen şi atomizat într-o mulţime de micro-unităţi. In sînul acestor comunităţi, se adună cei care se aseamănă : cei care împărtăşesc aceleaşi interese, aceleaşi idei, dar şi - ei care locuiesc în aceeaşi *insula* — imobil cu camere ieftine de închiriat —, sau cei care frecventează aceeaşi *Popina* — acelaşi birt, aceeaşi circiumă, ca şi cei care obţin apa necesară gospodăriei lor din aceeaşi conductă ori care locuiesc în acelaşi cartier.

COLEGIILE

Printre aceste micro-unităţi sociale, un loc aparte îl colegiile — *collegia* — şi aceasta încă de multă vreme :

colegiile sacerdotale, **Aogurii** sau Arvalii de exemplu, sînt adevărate instituţii. Asociaţii sau corporaţii, colegiile se înmulţesc pe parcursul sec. I î.e.n. şi, încurajate de Clodius în 58, tind să se afirme ca veritabile cluburi politice. Iulius Caesar şi urmaşii săi nu văd cu ochi buni proliferarea stor centre potenţiale de agitaţie. Este şi motivul pentru e Caesar le dizolvă pe acelea care nu se pot prevala de privilegiul vechimii" (SUET., *Iul.,* 42, 4). Cit despre cele care rămîn neatinse de această măsură, ele sînt riguros controlate de poliţia dictatorului. După moartea lui Caesar, fenomenul înregistrează un anumit progres. Apar noi colegii : *ciuitas* se află în plina criză, iar forul nu mai este ceea ce a fost. August, la rîndul său, intervine şi încearcă să le reglementeze activitatea : în baza unei legi promulgate în anul 7 î.e.n., colegiile au de acum înainte nevoie de o autorizaţie imperială pentru a funcţiona. Urmînd.exemplul lui August, principii care se succedă vor urmări cu înverşunare colegiile ilegale, avînd totodată grijă să împiedice crearea altora noi.

La Roma, în Italia sau pe teritoriul oraşelor de provincie, colegiile îi reunesc pe cei care exercită aceeaşi profesie, împărtăşesc aceleaşi interese sau au aceleaşi preocupări. Există astfel colegii ale negustorilor de grîne, de ulei sau de vin ; colegii ale meşteşugarilor în lemn, ale artizanilor textili, ale brutarilor, marinarilor sau luntraşilor. Sportivii, atleţii şi artiştii îşi au propriile lor colegii. Există, de asemenea, colegii cu caracter funerar, unde pînă şi sclavii au acces. în oraşele Italiei şi uneori în provinciile cele mai romanizate, sînt create colegii ale tineretului — care organizează serbări religioase şi jocuri sportive. Tinerii din cetăţile elenistice — denumiţi *neoi* ">— sînt adevărate modele pentru fiii notabilităţilor pe care-i regrupează aceste cluburi aristocratice. Dar elitismul nu constituie o regulă ; el este o excepţie a acestui fenomen, într-adevăr, numeroase colegii reunesc oameni simpli, oameni de rînd, şi uneori negustorul bogat îşi dă aici mîna cu vînzătorul ambulant sau chiar cu sclavul; solidaritatea meseriei şi a comunităţii se dovedeşte a fi mai puternică decît deosebirile de avere. Vor lua naştere chiar colegii ale unor etnii sau culturi religioase : Flavius Iosephus menţionează, spre exemplu, existenţa unui colegiu al iudeilor *(Ant. lud.,* 14, 10, 8).

Aceste corporaţii erau bine strueturate, iar activitate^ }or meticulos organizată. Ţineau adunări generale şi dispu-

neau de fonduri provenite din cotizaţiile membrilor activi, îşi aveau propriile sărbători şi divinităţi protectoare şi se străduiau să ofere membrilor defuncţi morminte convenabile. Participînd activ la viaţa cetăţii, fiecare colegiu apăra interesele profesiunii sale, dar conlucra in egala măsură la cultul imperial. Adunările generale îi desemnau pe conducători — *magistri* sau *praefecti* —, care, de multe ori, erau liberţi bogaţi. Colegiile aveau patroni din rîndul notabilităţilor oraşului, oameni de vază care le furnizau bani şi localuri. în schimb, corporaţiile îi sprijineau pe binefăcătorii lor cu prilejul alegerilor pentru .magistraturile locale [32].

Nero se dovedeşte a fi favorabil acestor asociaţii, extrem de numeroase şi variate în momentul venirii lui la putere, căci vede în aceste *collegia* verigi necesare înfăptuirii reformei sale şi, mai mult decît atît, o contrapondere în faţa forţelor conservatoare. Senatul, în schimb, este mai circumspect ; şi pe bună dreptate. Cînd, în 59, izbucnesc, la Pompei, tulburări cu prilejul unei lupte de gladiatori, Curia pronunţă „dizolvarea colegiilor înfiinţate contrar legilor" (TAC, *Ann.,* 14, 17, 5). Din dorinţa de a menţine ordinea, Nero nu se opune de data aceasta. Mărturia lui Tacit spune multe despre rolul pe care-1 deţin de acum înainte colegiile şi despre interesul pe care, în ciuda sprijinului acordat deciziei senatoriale, li-1 poartă împăratul : sînt numeroase, într-adevăr, colegiile care funcţionează fără autorizaţie legală. Colegiile au un impact enorm asupra vieţii • cetăţilor. Mediile plebee sînt pentru ele ceea ce este apa pentru peşti ; într-atît de mare este implicarea colegiilor în spectacolele sportive şi atît de uşor se modelează după reacţiile unui public popular, încît uneori ele devin chiar purtătorii de cuvînt ai acestuia. Au capacitatea de a grupa poporul de rînd şi .de a-1 mobiliza, dacă e cazul, împotriva puterii locale sau chiar a regimului în totalitatea lui. De fapt, *collegia* ■ substituie vechii *ciuilas :* Nero nu piitea să ignore aceste micro-unităţi atît de temeinic organizate şi de influente.

CERCURILE CULTURALE ŞI POLITICE

. Deşi alcătuite din senatori, cavaleri şi intelectuali, Rodată cercurile nu vor dispune de organizarea desăvîr~ Ş«a a colegiilor. Oricum, acest lucru n-ar fi fost tolerat

de monarhi. Clanurile aristocratice, oricît de puternice, nu puteau fi recunoscute oficial şi nici nu aveau cum să dispună de un statut legal. Pe de o parte, fiindcă acest lucru nu ţinea de tradiţia grupurilor politice ale Republi cii ; pe de altă parte, împăraţii n-ar fi văzut cu ochi buni existenţa unor asemenea corporaţii. Prin urmare, în aceste cercuri nu poate fi vorba nici de o adeziune expli cită, nici de adunări generale, şi nici de conducători oficiali. » *

Cercurile sînt, în primul rînd, locuri de conversaţie politică şi literară. Aici se citesc, spre exemplu, versuri : astfel, Marţial doreşte să placă unui număr restrîns de auditori de elită ; cu totul altfel se petrec lucrurile pentru gramaticul Remmius Palaemon, pe care autorul *Epigramelor* îl sfătuieşte să scrie „poeme pentru gurile-cască din cercuri" *(scribat carmina circulis Palaemon,* MART., *Epigr.,* 2, 86, 11). Tot aici se comentează evenimentele zilei : astfel, la vestea morţii lui Iunius Agricola, povesteşte Tacit, „mulţimea şi chiar poporul din Roma, îndeobşte nepăsător, se strînge totuşi în faţa locuinţei defunctului şi vorbeşte despre el în pieţe sau în cercuri" *(Agr.,* 43, 1). Deci în for şi în sînul cercurilor — *circulos,* spune Tacit —, cele două mari centre de discuţii, deliberări şi... bîrfă. In cercuri se discută însă şi despre morală. Tiberiu, într-un discurs pe care autorul *Analelor* îl atribuie împăratului, atacă vehement luxul invadator : „Ştiu foarte bine, adaugă el, că la petreceri şi în cercuri, un strigăt de revoltă se ridică împotriva acestor abuzuri, care se cer reprimate" *(Ann.,* 3, 54, 1).

Reuniţi frecvent pentru a asista la lectura cutărei sau cutărei opere poetice — Pliniu cel Tînăr, în corespondenţa sa, evocă acea lună de aprilie în care reuniunile au fost zilnice (PLIN., *Ep.,* 1, 13, 1—2) —, auditorii, în timp ce aşteaptă sau dacă sînt puţin obosiţi, pot discuta unii cu alţii în acele *stationes,* încăperi publice rezervate conversaţiei, sau în sălile bibliotecilor. Discuţiile importante se desfăşurau totuşi — să ne amintim — *in arto,* dar, prin însuşi acest fapt, într-o „intimitate" a cărei importanţă îi este semnalată lui Seneca — tot într-un text al lui Tacit — de către Piso *(Ann.,* 15, 60, 4).

Nefiind organizaţii propriu-zise, oamenii aveau posibilitatea să frecventeze două sau chiar mai multe asemenea cercuri sau cenacluri. Astfel, în timpul domniei lui Nero, Demetrius Cinicul frecventează în acelaşi timp

cercul lui Cornutus, al lui Seneca, al lui Thrasea, al lui Musonius şi poate chiar *aula Neroniana.* într-adevăr, *circuli* nu constituie un privilegiu al marilor case. Profesorii de filosofie şi retorică, deşi asistă la reuniunile private ale acestora din urmă, organizează ei înşişi *circuli,* fie în şcolile pe care le conduc, fie în propriile lor locuinţe. Prin astfel de întîlniri şi interacţiuni, aceste cercuri, care uneau demersul cultural, filosofic şi artistic cu acţiunea politico-ideologică, au contribuit, fără nici o îndoială, la formarea spiritului epocii.

Deşi lipsite de o structură oficială, cercurile presupuneau totuşi o scară ierarhică, prin însuşi faptul că fiinţau în jurul unei sau a două personalităţi marcante, fără de care existenţa lor nu şi-ar fi avut rostul. In jurul acestor personalităţi gravitau cîteva personaje importante — cam zece, uneori douăsprezece —, oameni politici şi literaţi, senatori sau cavaleri, pentru care literatura şi filosofia erau, în chip declarat, mai degrabă o modalitate de a trăi decît un mijloc de trai. In sfîrşit, ceva mai departe de centru, se aflau diverşi clienţi de condiţie modestă, tineri intelectuali sau aristocraţi care doreau să se afirme şi să facă o rapidă carieră, dar şi intelectuali de profesie, dascăli, retori şi filosofi, consilieri, uneori „confesori" ai marilor senatori şi cavaleri — cum era obiceiul pe vremea aceea —, care influenţau, adesea, profund viaţa cercurilor.

Artiştii plastici, consideraţi pe vremea aceea simpli meşteşugari, erau foarte rar admişi în asemenea grupări. Cu totul altfel stăteau lucrurile cu poeţii, chiar şi cu cei mai săraci. Unii scriitori nu frecventau însă nici un cenaclu ; sau, frecventînd mai multe în acelaşi timp, nu împărtăşeau opţiunile nici unuia.

Moştenind un sistem cHentelar, fără de care viaţa capitalei şi a Imperiului n-ar putea fi nicicum înţeleasă, *circuli* erau, de asemenea, expresia unor reţele de prietenii : convingeri filosofice asemănătoare, afinităţi literare, apartenenţa la acelaşi clan sau la acelaşi grup de Presiune, o comunitate de interese — iată tot atîtea raţiuni care determinau aceste prietenii, dincolo de legăturile Personale pe care le presupuneau[33]. *Contubernalis* —■ la °rigine, tovarăş de cort — este acel prieten intim cu care petreci cele mai frumoase clipe şi cu care schimbi opinii [1] impresii. Pe acest prieten nu-1 primeşti în *atrium,* în parle salon al casei romane, ci în *cubiculum,* în dormitor, tă şi „sufrageria pentru prieteni" — *triclinium amico-*

rum —-, unde animatorii acestor cenacluri îi adună după masă pe prietenii intimi. Aici, *in arto,* se citesc versuri şi literatură în general, se dezbat, în dezordine, probleme filosofice şi de morală, se discută despre opoziţia dintre *rex* şi *tyrannus.* Tot aici se elaborează esteticf şi poetici. In momentul în care subiectul „deviază" către politica împăratului, toţi devin prudenţi şi-şi cîntăresc cuvintele : prin tradiţie, cercurile se apropie de ideile şi interesele aristocraţiei senatoriale. » a

E dificil uneori să faci distincţie între clanul de prieteni şi cercul cultural-politic. Totuşi acesta din urmă este mult mai cuprinzător, iar aria sa de influenţă, prin natură şi ampl&are, o depăşeşte cu mult pe cea a clanului de prieteni. Cercul însuşi este de multe ori expresia unui grup de presiune — în special atunci cînd apar opţiunile politice. Sub Nero, grupul Annaeilor dispunea de doi *circuli,* unul al lui Seneca, altul al lui Cornutus. Există însă situaţii în care grupurile de presiune nu controlează nici un cerc, tot astfel cum există cenacluri independente de orice grupT

Prezenţi şi activi în perioada Republicii, *circuli* îşi vor spori în mod sensibil influenţa începînd cu domnia lui August şi pe parcursul întregii perioade imperiale ; se Vor multiplica şi. se vor manifesta din plin, ori de cîte ori între prîncipe şi aristocraţia senatorială vor exista raporturi de bună înţelegere. Aşa se întîmplă în primii ani ai domniei lui Nero, pînă la cotitura din 61 şi chiar pînă în 64. Cînd tensiunea creşte şi se instalează teroarea, cercurile trec — în general — în opoziţie ; împăraţii le „decapitează" sau le distrug. Excepţie fac de la aceasta cenaclurile care, dezvoltîndu-se la curte, pot fi direct controlate. Se întîmplă uneori ca cercuri apropiate, ca intenţii, dar rivale, să intre în conflict sub presiunea unor interese personale. Astfel, Piso refuză, în 65, ca Nero să fie asasinat în vila sa. de la ţară, unde împăratul îi fusese deseori oaspete, de teamă ca nu cumva cercul Silanilor şi cel al lui Vestinus să profite de acest atentat la caracterul sacru al mesei şi la legea străveche a ospitalităţii şi să-1 îndepărteze de la tron (TAC, *Ann.,* 15, 52, 3-4) » \ . I

„CIRCULI" ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI NERO

Numeroase şi active, mai ales înainte de cotitura din 51, aceste cercuri şi grupuri nu au apărut o dată cu venirea putere a ultimului Iulio-Claudian. Principalii *circuli* se formează, într-adevăr, prin 50—51, în momentul în care începe, de fapt, ceea ce noi numim epoca lui Nero.

Acesta este cazul cercului cultural şi politic al lui lusonius Rufus. Născut la Volsinii, în Etruria, prin ?0 e.n., acest cavaler propovăduia un stoicism sever, întemeiat pe demnitate — *dignitas* —, austeritate şi seninătate, ca şi pe respingerea oricărei extravaganţe morale sau politice. Devenit suspect datorită prieteniei sale cu Rubellius Plautus, va fi exilat în 65 : se pare că ar fi alimentat, într-adevăr, ardoarea tinerilor din opoziţie (TAC, *Ann.*, 15, 71, 9). Va reveni mai tîrziu la Roma, pentru a înfrunta, de data aceasta, ostilitatea imperială a Flavienilor : surghiunit, din nou, de Vespasian, va trăi pînă la sfîrşitui secolului.

Prin 55, tînărul Rubellius Plautus, văr cu Nero? devine igura centrală a cercului musonienilor, atît prin comportarea sa politică, cît şi datorită preocupării constante pentru filosofie ; cercul lui Musonius şi propriul său clan politic par a fi una şi aceeaşi grupare. Respectat pentru firea sa austeră, tînărul Plautus începe să fie suspectat, încă de prin 55, câ rîvneşte la tron. Alungat din Roma în 60, va fi ucis în 62. Tigellinus a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a-1 nimici, raportînd împăratului că Plautus făcea paradă de admiraţia sa faţă de vechii romani, că-şi asuma aroganţa acelor stoici turbulenţi şi nerăbdători din punct de vedere politic, cu alte cuvinte, că transforma dezangajarea sa politică într-o formă de opoziţie. Rubellius Plautus nu va opune rezistenţă asasinilor săi. urmînd astfel recomandările celor doi mentori spirituali şi confesori totodată : e vorba de Musonius, care 1-a însoţit, probabil, în exil şi 1-a îndemnat la tărie şi constanţă în faţa. morţii, dar şi de filosoful stoic grec Ceranus.

Acest cerc era frecventat, de asemenea, de socrul lui Plautus, senatorul Lucius Antistius Vetus, care, aflînd de intenţia ucigaşă a lui Nero, 1-a îndemnat pe ginerele său ?să instige trupele din Orient împotriva principelui (TAC, *Ann.*, 14, 58, 3—5) ; de Plautius Lateranus, consul în 65 ?i eliminat în timpul represiunilor declanşate în chiar acel ?an (TAC, *Ann.*, 15, 49, 3 ; 60, 1) ; probabil, de Faustus

Cornelius Sulla, care avea să cunoască aceeaşi soartă ; şi de Barea Soranus, proconsul al Asiei în 62, fost agrippinian care s-a alăturat, probabil, cercului în momentul în care, Plautus fiind ameninţat, o revoltă părea iminentă. După moartea lui Rubellius Plautus, Soranus va trece în cercul lui Thrasea.

întîlnim în acest *circulus* şi alte personaje importante atît înainte, cît şi după eliminarea lui Plautus : Lucius Calpurnius Piso Frugi Licinianus, de exemplu, viitorul fiu ■ adoptiv al lui Galba. Frate cu Gnaeus Pompeius Magnus, eliminat în timpul domniei lui Claudiu,* Piso Licinianus este prima oară exilat de acelaşi împărat. Întors la Roma, aderă la cercul lui Musonius, împreună cu un alt frate, Marcus Licinius Crassus Frugi, care va deveni consul în 64, înainte de a fi ucis din ordinul lui Nero. Prieten cu Rubellius, Piso Licinianus se află în Asia Mică atunci cînd acesta din urmă trăieşte aici în semi-exil (TAC, *Hist.,* 1, 14, 1). Spre sfîrşitul domniei lui Nero, va fi din nou relegat *(ibiă.,* 1, 38, 1). Laco, viitorul consilier al lui Galba, face şi el parte din cenaclu *(ibid.,* 1, 14, 1). După cum se constată, acest *circulus* cuprinde numeroşi adversari ai neronismului şi ai împăratului, ca persoană. Corbulo se numără printre ei, ca şi retorul Verginius Flavus, exilat în 65, în acelaşi timp cu Musonius. Printre tinerii ucenici-filosofi ai cenaelului figurează şi un personaj a cărui condiţie socială diferă mult de a celorlalţi membri, dar care va ajunge celebru : e vorba de Epictet. Eliminarea lui Plautus va da o lovitură capitală cercului musonian. Restrins după 60, el îşi va întrerupe activitatea în 65 şi o va relua abia îrt 68, impulsionat de Galba.

Adepţi ai stoicismului şi ai non-violenţei, membrii acestui cerc doreau să înlocuiască vechiul cod socio-cultural printr-o morală a demnităţii — *dignitas* —, pe care o opuneau noţiunilor de *agân* şi *luxus,* caracteristice neronismului. Cînd ucigaşii lui Nero se vor apropia de Rubellius Plautus, îl vor descoperi gol, pe punctul de a face „exerciţii corporale" (TAC, *Ann,,* 14, 59, 3). Atletismul roman tradiţional şi *certamen-ul* erau, de altfel, în atenţia permanentă a membrilor cercului. Literatura pe care au practicat-o a fost, fără îndoială, austeră şi de factură clasică, deşi unii dintre ei s-au îndreptat spre neoasianism. Cît despre opţiunile lor politice, ştim că respingeau strategia lui Nero — probabil după 57—58 —, inclusiv despotismul filosofic senecan. Credincioşi modelului augusteic, sau mai

degrabă imaginii pe care şi-o formaseră despre acesta, s-au dovedit totuşi divergenţi în ceea ce priveşte atitudinea faţă de Nero, unii optînd pentru răzvrătire, alţii pentru resemnarea demnă [35].

Mai puţin important, dar foarte dinamic, a fost cercul Silanilor Torquati — pe care i-am urmărit participînd la manevrele rudei lor apropiate, Gaius Cassius Longinus. Tacit îl consideră, de altfel, pe acesta din urmă filosoful grupului *(Ann.,* 15, 52, 3). Silana, sora lui Lucius, a lui Marcus şi a lui Decimus, extrem de activă şi ambiţioasă, este şi ea prezentă în viaţa cercului. încă din 55 — să ne amintim —, ea încercase să o înlăture pe Agrippina, din răzbunare, dar şi pentru a întări poziţia grupului său. E de la sine înţeles, însă, că tînărul împărat — şi consilierii săi — acordă mai mult credit mamei cezarului decît surorii celor doi bărbaţi căzuţi victime ale m-cării lui Nero pe tron. în sînul cercului mai sus pomenit, liberţi credincioşi şi inteligenţi îndeplinesc cele mai importante sarcini : e suficient să-i numim, de exemplu, pe Iturius şi Calvisius, cei care au întocmit capetele de acuzare împotriva Agrippinei (TAC, *Ann.,* 13, 19, 4). Ceva mai tîrziu, aşa cum am notat mai sus, Silanii vor dispune, în casele lor, de o veritabilă curte de liberţi. în ciuda ostilităţii pe care Silana o manifesta faţă de Rubellius Plautus — pe care-l acuza că unelteşte împreună cu Agrippina —, şi a moravurilor mai degrabă îndoielnice ale acestei femei mondene, Silanii au profesat un stoicism sever şi au visat întotdeauna o reîntoarcere la vîrsta de aur : la monarhia de tip augusteic, monarhia strămoşului lor. Agrippina, la rîndul ei, îşi conducea cu mînă de fier propriul grup de presiune, un grup care-i slujea mai degrabă ca instrument al uneltirilor sale. Abilă şi cîteodată brutală, ea a făcut tot ce i-a stat în putinţă pentru a instaura politica lui Claudiu. Pallas, Antonius Felix, uillius, Faenius Rufus şi Agerinus, după cum ştim, '• numai cîţiva din oamenii car-e i-au stat alături, 'ameni care, după matricid, au aderat fie la opoziţie, fie ne ronism şi la viaţa uşoară de la curte.

După eclipsa cercului musonian şi moartea lui Rubel- Plautus, cel care încearcă să-şi alcătuiască propriul |'UP de presiune este Domitius Corbulo. El va acţiona ,• ,cu m ultă prudenţă, avînd aerul că, de fapt, nu întrebe nimic. Acest grup nu avea opţiuni culturale precise, reunea, într-adevăr, mai ales *uiri militares,* senatori

n

militari, precum fraţii Scribonii sau Corbulo însuşi. Vinieianus, ginerele acestuia din urmă, îşT făcea din plin simţită prezenţa în sînul grupului, iar Lucius Antistius Vetus se număra printre simpatizanţi. E posibil ca şi Mucian sau Vespasian, cu fiii lui, să fi nutrit simpatii secrete faţă de Corbulo şi partizanii săi.

Marcus Iulius Vestinus Atticus, consulul din 65 şi soţul Statiliei Messalina, se afla, probabil, şi el, în fruntea unei asemenea mici grupări. Spirit auster şi mîndru, Vestinus practica — se pare — stoicismul. Nu se cunosc preferinţele sale literare. A fost, poate, unul dintre ultimii partizani ai restaurării Republicii la Roma (TAC., *Ann.,* 15, 52, 4). Totuşi nu cunoaştem prea bine opţiunile îui politice : faptul că îi dispreţuia în egală măsură pe Nero şi Piso este un lucru cert; dar e foarte posibil să fi fost gata să accepte un Silanus pe tron, preferind, la urma urmei, o monarhie solidă unei Republici iluzorii.

în schimb, de slabă orientare politică s-a dovedit a fi cercul constituit de Marcus Valerius Probus Berytius, gramatic aticist şi arhaizant. Cu siguranţă că Probus şi ai săi nu-1 preţuiau prea mult pe Nero. Dar niciodată nu au făcut dovada unei cît de neînsemnate opoziţii — fie, măcar, pe plan politologic —, deşi, pe ascuns, împărtăşeau, fără îndoială, opiniile politice şi ideologice ale unui Persius sau Thrasea. Admirator al autorilor vechi şi arhaici,- Probus îi edita şi îi comenta cu pasiune în propriile sale lucrări. Dintre contemporani, singurul care i se părea demn de toată lauda era Persius, poet auster şi •partizan al tradiţiei, în literatură şi în morală deopotrivă. Probus a scris biografia lui Persius, în care a aprobat fără rezerve reticenţele tînărului stoic faţă de Seneca şi 1-a declarat superior lui Lucan — superioritate pe care însuşi Lucan o recunoştea, pretinde Probus *(Vita Pers.,* 5). Gramatic strălucit, Probus îşi petrecea amiezile dezbătînd probleme filologice, înconjurat de discipoli şi adepţi, puţin numeroşi, după spusele lui Suetoniu, dar -extrem de credincioşi : erau mai curînd *sectatores* decît „discipoli" *(D^e gram.',* 24, 4),

PISONIENIt

Ca toate marile cercuri ale epocii neroniene, cel fi Calpurniilor — expresie a grupului lui Piso — se constitui

jurul anilor 50—52. Gaius Calpurnius Piso aparţinea mei mari familii din *nobilitas* republicană, plebeiană la origine, dar promovată curînd în rîndurile patricienilor. Unul din strămoşii lui Piso fusese consul în 67 î.e.n. Fără să avem dovezi în acest sens, e posibil ca Piso să se fi înrudit cu Iulio-Claudienii. înrudire, desigur, foarte îndepărtată, din moment ce unii conjuraţi din 65 socoteau necesară căsătoria şefului casei Calpurnia cu Antonia, văduva lui Sulla şi fiica lui Claudiu — după Tacit, Piso nu era favorabil acestei alianţe —, pentru ca pretenţiile lui la tron să fie legitime *(Ann.,* 15, 53, 3—4). Calpurnii Pisoni se înrudeau, oricum, cu alte familii ilustre ale Imperiului, cu Scipionii şi Licinii, de exemplu.

După 29 mai 40, Piso este exilat de Gaius-Caligula *(CIL,* VI, 2030, 18). Reîntors la Roma în 41, ajunge consul, sub Claudiu, şi devine legat guvernator al Dalmaţiei. Cu toate acestea, nu este un senator militar, ci un aristocrat rafinat şi elegant, amator de artă, înzestrat cu o elocinţă subtilă, afabil, generos şi popular. Se spune chiar că era un bărbat frumos căruia îi plăceau Iraiul bun şi măreţia. Ceî puţin aşa îl descrie Tacit, care, de altfel, nu-1 iubeşte deloc şi—1 clasează în categoria celor *mali* „răi" *(Ann.,* 15, 48, 2—3). Nu de aceeaşi părere fusese tînărul poet Calpurnius Siculus, autorul *Elogiului lui Piso — Lans Pisonis* —, poem din ultimii ani ai domniei lui Claudiu. Calpurnius Siculus proslăveşte în versurile sale virtutea lui Piso, dar şi nobleţea lui sufletească, trăsătură care-1 caracterizează mai mult chiar decît nobleţea sîngelui ce-i curge prin vine *(De laud. Pison.,* 3—4 şi 15—26). Demnitate, generozitate, blîndeţe, amabilitate, gravitate, farmec, viţejie, talent poetic şi oratoric — iată tot atîtea însuşiri prin care scriitorul îşi ridică în slavă modelul. Ocrotitor al concetăţenilor săi, Piso este un om popular, iubit de senatori, de popor şi de clienţii casei Calpurnia *(ibid.,* 27—215 ; în special 39—40 ; 65—67 ; 84—86 ; 98 ; 109—127). Poetul *[a]ce, de asemenea, aluzie — în mod deschis — la constituirea cercului şi la statutul de conducător care-i revine lui ^o : tinerii aleargă să-1 asculte vorbind, iar oamenii de [re], pe care-i protejează, îl admiră şi îl imită *(ibid.) p—8G-,* 109—137 ; 244—245). însuşi Calpurnius Siculus plicită sprijinul, un sprijin pe care Piso i-I va acorda, *mînd exemplul lui Mecena, celebrul protector al poetu-Vergiliu (ibid., 216—258). Toate aceste teme, poetul - [v]a relua în eglogele sale : prin intermediul păstorului .

Corydon, el reamintește că Piso — deghizat în ciobanul Meliboeus — 1-a salvat de la mizerie şi că este inspiratorul poeziei sale *(Ecl,* 4, 31—57). Cu alte cuvinte, acest om este *capax imperii.*

Calpurnius Siculus insistă şi asupra bunelor relaţii existente între eroul său şi Nero. Scriitorul nu ignoră faptul că Piso, care-1 elogiase cîndva pe Claudiu în faţa senatului, frecventează cu asiduitate palatul şi că l-ar putea sprijini acolo *(De laud. Pison.,* 68—71 ; *Ecl,* 1, 92—94). începînd de prin 57, -cînd Piso se«va instala la Roma şi în Italia, se întîmplă destul de des —■ într-adevăr — ca împăratul să-şi viziteze prietenul în vila sa de la Baiae şi să cineze în tovărăşia lui, „fără să se înconjoare de gărzi şi fără să se sinchisească de onorurile plicticoase cuvenite rangului său" (TAC, *Ann.,* 15, 52, 1 ; *CIL,* VI, 2039—2043; 2048). Cei doi bărbaţi au, de altfel, gusturi comune : Piso este un bun sportiv, cîntă din liră şi-i place să joace roluri de tragedie (TAC, *Ann.,* 15, 65, 2). Nu încape îndoială că s-a manifestat chiar pe scenă, cu prilejul Iuvenalelor sau jocurilor quinquenale. înclinat „uneori spre risipă" — *et aliquando luxu indulgebat (ibid.,* 15, 48, 3) —, Piso profesează, de fapt, un neronism moderat — „uneori", spune Tacit —, pe care-1 va abandona după 61 pentru a conspira, în faţa ostilităţii crescînde pe care principele o manifestă faţă de aristocraţi *(ibid.,* 14, 65, 2—3)[3].

Printre cei care frecventau cercul lui Piso, îi vom menţiona pe cei mai importanţi : cavalerul Antonius Natalis, confidentul lui Piso *(ibid.,* 15, 50, 1), Antonia, fiica lui Claudiu, senatorii Flavius Scaevinus şi Afranius Quintianus, înclinaţi, şi ei, către *luxus (ibid.,* 15, 49, 4), Calpurnius Siculus, bineînţeles, Sergius Cornelius (Scipio) Salvidienus Orfitus, consul în 51 şi proconsul al Asiei prin 61—63 *(Ann.,* 12, 41, 1 ; 16, 2, 3 ; *ILS,* 4375 ; 5025) şi poate Petroniu, aderent la grup, datorită gusturilor rafinate şi hedonismului său.

Din poemele lui Calpurnius Siculus se degajă o estetică clasicizantă, dublată totuşi de anumite trăsături manieriste şi baroce, după chipul acelui mediu favorabil unui neronism măsurat. Piso şi adepţii lui reprobau excesele împăratului, plebeiene sau elenistice, ca şi dezmăţul saiJ extravaganţa lui. Pe plan politic, ei respingeau strategi[3] severităţii şi despotismul în creştere al principelui, prefe' rînd varianta de dinaintea anului 61 şi clemenţa sene'

cană. Desigur, la pisonieni e vorba de o clemenţă de natură epicureică, şi nicidecum stoică ; epicureismul lor neortodox acorda credit toleranţei politice, prieteniei şi vieţii de cenaclu — precum în Grădina filosofului atenian — şi punea preţ pe eleganţă, rafinament şi pe o anume suplețe a moravurilor, la antipodul austerităţii stoice. în fine, un epicureism încrezător în resursele nenumărate ale naturii, precum o dovedesc versurile lui Calpurnius Siculus ; dar ne gîndim şi la Petroniu.

Interogat de Nero, care suspectează existenţa conspiraţiei pisoniene, Scaevinus se apără printr-o adevărată profesiune de credinţa epicureică, replicînd împăratului că „a organizat totdeauna petreceri cu dărnicie, căci îi plăcea să ducă o viaţă veselă, care nu era pe placul judecătorilor severi" (TAC, *Ann.,* 15, 55, 6). Această *uita amoena,* această „viaţă veselă" sau „plăcută", propovăduită de anumiţi epicureici, este, după cum se poate constata, foarte apropiată de neronism. Cît despre acei „judecători severi", ei nu sînt alţii decît austerii stoici din cercurile lui Thrasea şi Musonius, cu care epicureicii polemizau stăruitor. Atacurile lui Scaevinus amintesc, de fapt, de cele ale lui Petroniu, care, la rîndul lui, îi combătea pe „severii Catoni" *(Sat.,* 132, 15, 1)[37].

CERCUL LUI THRASEA

Originar din Patavium, actuala Padova, Publius Clodius Paetus Thrasea aparţinea generaţiei de oameni noi. -ercul lui, de inspiraţie stoică şi mai degrabă conservatoare, în pofida originii destul de modeste a membrilor săi, va fi unul dintre cele mai marcante din epoca lui Nero.

Cunoaştem puţine lucruri despre începuturile şi diferitele etape ale carierei lui Thrasea. înainte de 42, deci ll}ainte de a împărtăşi soarta lui Scribonianus, cu care era all at, socrul său, Caecina Paetus, avusese grijă să-i Plesnească intrarea în senat. Se pare că Thrasea s-a ucurat şi de sprijinul Agrippinei, fapt care ar putea Plică, dincolo de independenţa morală pe care o manissta, retragerea sa din senat, în 59, în momentul în care unarea acestuia se grăbeşte să-1 felicite pe împăratul tricid. Fapt este că în 56 Thrasea devine consul. Mai «> face parte din colegiul sacerdotal „al celor cincispre-' bărbaţi însărcinaţi cu sacrificiile" — este, cu alte

cuvinte, *XV uir sacris jaeiundis.* Prea puţin înclinat spre stoicismul monden aiului Sencca — îi reproşează faptul că se modelează mult prea uşor după împrejurări —, acceptă totuşi jocul cinstit al colaborării cu principele şi cu consilierul acestuia, păstrîndu-şi în acelaşi timp convingerea că *Ubertas senatoria* ■— independenţa senatului — este indispensabilă statului (TAC, *Ann., 13.* 49, 2), Moştenindu-I pe socrul său, Thrasea profesează un stoicism destul de ortodox, dar mai suplu decît cel al lui Musonius sau Rubellius Plautus, iar pe plan politic adoptă calea concilierii, chiar dacă, în realitate» concepţiile «sale sînt' mai conservatoare decît ale celor doi mai sus pomeniţi. Astfel, în 58, i se reproşează faptul că este preocupat doar de ,,lucruri inutile", făcîndu-se aluzie la afacerea „cotei" de gladiatori afectată syracuzanilbr; cei care-i aduc asemenea învinuiri sînt, în majoritate, partizani ai lui Rubellius Plautus, care fac, de data aceasta, figură de uliraconservatori. Prietenilor, care sînt neliniştiţi, Thrasea le răspunde că el nu ignoră situaţia, dar că vrea să demonstreze, prin atitudinea sa, că tocmai cei interesaţi de chestiuni minore sînt în stare să intervină în problemele cele mai importante (TAC,, *Ann.,* 13, 49, 4). Thrasea obţinuse, de altfel, după cum am văzut, condamnarea lui Cossutianus Capito, în virtutea legii privind concusiunea.

în urma' situaţiei încordate din 57—58, Thrasea şi partizanii săi renunţă la colaborarea limitată. Nici unul dintre ei nu va mai avansa de acum în cariera onorurilor. Dezangajarea politică şi retragerea parţială reflectă totuşi moderaţia de care dă dovadă Thrasea în faţa lui Nero. Părăseşte senatul în 59, în mod ostentativ, şi, după cum ştim, îl scapă pe Antistius — acuzat de lezmaiestate — de pedeapsa capitală. în acelaşi an, fidel vechilor tradiţii italice, Thrasea se ridică împotriva ascensiunii politice a provinciilor, cu prilejul procesului unui cretan bogat, Timarchus. Odinioară, exclamă el, provincialii tremurau în faţa unui simplu cetăţean roman. Acum, romanii sînt cei care-i - măgulesc fără ruşine pe bogaţii locuitori a provinciilor (TAC, *Ann.,* 15, 20—21). Cu cîtva timp înainte, tot el provocase emiterea unui senatus-consultum, în baza căruia adopţiunile simulate — multe dintre ele determinate de acest unic scop — nu mai îngăduiau accesul 13 magistraturi şi la funcţiile publice *(ibid.,* 15, 19).

, Mînia lui Thrasea împotriva insolentului cretan nu lipsită de implicaţii politice. Timarchus aparţine lumii

ceşti, astfel încît, defăimîndu-1, Thrasea atacă, de fapt, luîndu-şi precauţiile necesare — reforma axiologică a lui Nero. în perioada Iuvenalelor din 59, entuziasmul lui este din ce în ce mai lipsit de vigoare *(ibid.,* 16, 21, 1). Nero îşi dă atunci seama că Thrasea alunecă spre opoziţie. Astfel se explică gestul din 63, care marchează ruperea oficială a relaţiilor dintre împărat şi Thrasea şi, prin urmare, dizgraţia. Reconcilierea aranjată de Seneca va fi de scurtă durată. începînd din 63, Thrasea părăseşte în mod declarat viaţa publică. Opoziţia lui capătă o coloratură ideologică, deşi înverşunarea rămîne aceeaşi. Din acest moment apare ca un nou Cato : *contumacia* sa — Tnîndria lui îndîrjită — îl desemnează ca şef al opoziţiei. Această transformare este cu atît mai semnificativă, cu cît Thrasea are reputaţia unei fiinţe blînde.

Printre adepţii lui Thrasea se număra în primul rînd propria lui soţie, Arria. Arria păstra o vie amintire exemplului mamei sale, care-şi îmbărbătase soţul — pe Paetus — în clipa sinuciderii „sugerate" prin ordin imperial. Dar cel mai activ dintre toţi era ginerele lui Thrasea, Helvidius. Gaius Helvidius Priscus se trăgea dintr-o' modestă familie din Cluviae, oraş din Italia centrală. Tatăl lui nu depăşise gradul de centurion primipil, mulţumindu-se cu o carieră militară şi locală. Helvidius, însă, ajunsese în ordinul senatorial sub domnia lui Claudiu, care încuraja ambiţiile tinerilor italici şi provinciali merituoşi. Fără îndoială ca a îndeplinit funcţia de quaestor, proba-5 între 44 şi 50 (Scolii la Iuvenal, *Satir.,* 5, 35). In 54, este legat al unei legiuni în Siria (TAC, *Ann.,* 12, 40, 3), iar în 56, tribun al plebei *(ibid.,* 13, 28, 5). El însuşi colaborează ra regimul şi-1 ajută chiar pe Nero să retragă quaestorilor controlul asupra trezoreriei senatoriale. între 52 şi 56, i fost căsătorit cu Fannia, unica fiică a lui Thrasea, asigutindu-şi astfel un loc de frunte printre *primores,* cei mai 'e seamă cetăţeni ai Romei. Urmînd îndeaproape exemplul ocrului său, încearcă mai întîi să îmblînzească măsurile a aspre pe care Nero le sugerează senatului ; apoi va ^si reforma axiologică şi-1 va urma cu patimă pe în opoziţie, în momentul în care acesta trece de partea adversă. Mai ofensiv decît socrul său, idius este partizanul unui comportament dur. In 66, ^Peramentul său de luptător îl împinge alături de ujenus Rusticus, cel care îl sfătuieşte pe Thrasea să argă în senat şi să-şi apere energic cauza. Helvidius

va fi exilat, de altminteri, la Apollonia (TAC, *Ann.*, 16, 33, 3 ; Scolii la Iuvenal, *Satir.*, 5, 36). Cît despre Fannia, soţia sa, membră — evident — a aceluiaşi cerc, ea va face dovada întregii ei. capacităţi intelectuale şi morale. Urmînd exemplul celor două Arria, mama şi bunica ei, va rămîne pînă la sfîrşit credincioasă soţului şi tatălui.

După 63, un alt personaj va juca un rol de frunte în sînul cercului lui Thrasea : Quintus Marcius Barea Soranus, fost guvernator al Asiei şi partizan al lui Rubellius I Plautus. Soţia sa, Servilia, era fiica istoricului Serviliu Nonianus, iar fiica lor, tot Servilia, va deveni soţia lu Annius Pollio, unul dintre conjuraţii conspiraţiei pisoniene Soranus este acum un om bătrîn, auster şi stoic convins înrudit poate cu Corbulo, e foarte posibil ca el să fi plănuit o insurecţie a provinciei pe care o avea în subordine, în momentul lichidării lui Rubellius Plautus. în orice caz, cînd agenţii lui Nero sosesc la Pergam pentru a pune mina pe patrimoniul artistic al cetăţii, li se opune categoric.

Antistius Vetus, el însuşi proconsul al Asiei după Soranus, şi* fiica acestuia, Pollitta, soţia lui Rubellius Plautus, se numără şi ei printre cei care frecventează -l cercul lui Thrasea începînd din 64. Se cuvine să-1 menţionăm de asemenea printre membrii acestui cerc pe Annius Pollio, vechi prieten cu Otho şi cu Nero însuşi, dar mai presus de orice, ginerele lui Soranus.

în afară de filosoful cinic Demetrius şi de stoicul Publius Egnatius Celer — care mai tîrziu se va întoarce împotriva vechilor săi protectori —, printre simpatizanţii grupului figurează prietenul intim al lui Thrasea, Domitius Caecilianus, şi bogatul Cassius Asclepiodotus, demn bithynian care îi va rămîne credincios pînă la capăt lui Soranus. Mai- sînt şi alţii ale căror nume nu pot fi trecute cu vederea : tînărul şi impetuosul stoic Arulenus Rusticus, tribun al plebei în 66 (TAC, *Ann.*, 16, 26, 6), chemat să ajungă un moralist celebru ; Paconius Agrippinus, senator stoic, exilat la Rhodos în 66 *(ibid.*, 16, 33, 3) ; Curtius Montanus, tînăr senator şi poet satiric *(ibid.*, 16, 28, 2) ; Plautius Lateranus, discipol al lui Musonius care, pi"0," babil, înainte chiar de moartea acestuia, frecventa reuniunile cenaclului lui Thrasea ; Plautia Quinctilia, ° rudă a celui dinainte, care s-a căsătorit cu fratele lui Helvidius Priscus ; Curiatius Maternus, autor de tragedii ; Titus Avidius Quietus (PLIN., *Ep.*, 6, 26, 1) ; şi, in

fine, Herennius Senecio, quaestor în 56, care şi-a făcut în cercul lui Thrasea ucenicia politică şi intelectuală.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre Persius. Tînărul poet, fiu de cavaler, este rudă cu Arria şi prieten cu Thrasea, pe care-1 însoţeşte în deplasări (PROB., *Vi*,a Pprs.,* 5). Ca şi Montanus mai tîrziu, şi pînă la moartea sa, în 62 — la numai douăzeci şi opt de ani —, Persius îşi va pune satira moralizatoare în slujba grupării lui Thrasea, al cărei prim cîntăreţ a fost. In versurile sale face elogiul lui Cornutus şi al discipolului acestuia, Caesius Bassus, deşi frecventa destul de rar reuniunile organizate de cei doi. Persius îl stima pe Cornutus, dar nu împărtăşea stoicismul lui elenizant şi mai conciliant. El a satirizat, de altfel, cu oarecare moderaţie, pasiunea agonistică a împăratului şi preocupările sale poetice, ca şi politica brutală dusă de principe (PROB., Vita *Pers.,* 10 ; PERS., *Satir.,* 1, 69—70 ; 103—105 ; 115-^130 ; 3, 35—58 ; 77—87). Satirele lui Persius constituie singura mărturie păstrată pînă azi cu privire la activitatea literară a cenaclului lui Thrasea. Oricum, o putem caracteriza printr-o scriitură energică, virilă, prea puţin preocupată de claritatea clasică sau de eleganţa alambicată a stilului nou. Scriitorii arhaici sînt ţinuţi la mare preţ şi deosebit de apreciată pare a fi asprimea discursului stoic [38].

Acest *circulus* era unul dintre cele mai bine organizate şi mai coerente grupuri ale epocii, membrii săi fiind extrem bine sudaţi. In 66, cînd Thrasea şi cîţiva dintre par'tii săi sînt acuzaţi în senat, cercul se întruneşte spre ■ -şi stabili conduita în timpul procesului (TAC, *Ann.. ,* 25, 1). Pe parcursul acestei veritabile adunări generale, cerile contrare se ciocnesc cu violenţă. Ceva mai tîrziu, înd Thrasea se află în aşteptarea verdictului senatorial verdict impus, în realitate, de Nero —, are loc o altă >nsfătuire, care reuneşte „grupuri numeroase de perso■je şi de femei ilustre" : printre participanţi se află şi partenerul de discuţii al lui Thrasea, Demetrius Cinicul (TAC, *Ann.,* 16, ^54, 2). Raporturile dintre membrii cercului şi conducătorul lor erau, aşadar, complexe : şeful decidea asupra orientării generale, dar aplicarea practică [a] principiilor rezulta din deliberările comune.

în sinul grupului, nu s-a pus niciodată problema restaurării Republicii. Ceea ce voiau Thrasea şi ai săi era J*[n] principat tradiţionalist, de inspiraţie mai curînd augusteică. Dar lucrul cel mai important în ochii lor era să se

păstreze intactă influenţa senatului şi să existe o oarecare libertate de expresie. De aceea se şi opuneau ascensiunii politice a provincialilor. Din aceleaşi raţiuni, din 54 pînă în 58, au respectat cu rigurozitate „contractul" senecan şi termenii practici ai despotismului filosofic, spre deosebire de partizanii lui Rubellius Plautius şi ai lui Musonius, care nu au aderat niciodată la proiectul lui Seneca, deşi nu s-au dovedit a fi opozanţi sistematici. După 63 însă, grupul lui Thrasea intră într-o zonă de rezistenţă pasivă, opoziţia sa morală nereuşind totuşi să ascundă critica indirectă la adresa regimului neronian. Nero însuşi realizează acest lucru, atunci cînd, în mesajul către senat citit de quaestor, îi acuză pe anumiţi senatori „că au dezertat din serviciile publice şi au încurajat, prin pilda lor, cavalerii romani să se lasă pradă trîndăviei" (TAC, *Arin.,* 16, 17, 2).

Thrasea acceptă compromisul senecan, dar niciodată nu-şi va putea însuşi doctrina antoniană a regalităţii solare, după exemplul filosofului din Corduba. Acesta din urmă, în schimb, manifestă rezerve faţă de politica practicată cîndva de Cato din Utica, a cărui rigoare stoică e îmbrăţişată cu entuziasm de Thrasea şi adepţii săi *(Ep.,* 14, 13 ; 24, 6). Totul îndreptăţeşte presupunerea că după 63 — deci după ce se alesese calea „duritătii" — Thrasea a redactat o biografie, ca să nu spunem o hagiografie, a eroului său, unde abundau aluziile la realităţile regimului neronian. în aceeaşi ordine de idei, dacă Seneca blama uciderea lui lulius Caesar *(De benef.,* 2, 20,2), prietenii lui Thras'ea, în schimb, celebrau aniversările asasinilor acestuia, Brutus şi Cassius (IUV., *Satir.,* 5, 36—37).

în perioada 63—66, cercul lui Thrasea devine o adevărată facţiune, un adevărat partid — *partes,* cum îl vor numi delatorii lui Nero, care se tem de o răzvrătire deschisă. Şi, în parte, au dreptate. Discipolii lui Thrasea, deşi sînt cu toţii de acord asupra principiilor, au păreri divergente în ceea ce priveşte conduita pe care o vor adopta. Cu toţii doresc gloria conducătorului lor ; numai că unii sînt de părere că aceasta trebuie să fie de natură morală şi interioară, aşadar concretizată în abţinerea de la manifestări publice ; în schimb, alţii, .ca Arulenus Rusticus şi Helvidius Priscus, visează la o consacrare în faţa senatului şi îndeamnă la acţiune, chiar într-un cadru legal: Arulenus Rusticus plănuieşte cu entuziasm să-şi opună veto-ul de tribun condamnării şefului său de facţiune (TAC, *Ann.,* 16, 26, 6). In final, vor învinge, însă. cei

dintîi : căci Thrasea moare şi, prin moartea sa, lansează *o* sfidare represiunii, lui Nero şi neronismului *(ibid.,* 16, 34—35). Resemnarea sa constituie un rămăşag cu viitorul. El miza pe răsunetul pe care l-ar putea avea propria sa moarte. Sacrificîndu-şi viaţa, nutrea speranţa că va asigura pe termen lung triumful unei ideologii întemeiate pe austeritate, moderaţie şi chiar pe pietatea tradiţională. Pentru aceasta însă, va trebui să aştepte sfîrşitul veacului. Or, ne aflăm abia în anul 66 : Thrasea moare, iar principalii săi discipoli sînt trimişi în exil. Astfel, cercul dispare de pe harta ideologică şi politico-socială a Imperiului *.

CERCUL LUI CORNUTUS

Dintre cei doi *circuli* care serveau drept relee culturale şi politice grupului Annaei-lor, de mai mică importanţă a fost cel al lui Cornutus. Lucius Annaeus Cornutus, african din Leptis, era fără îndoială libert. Deci nu pare probabil să fi existat o înrudire între el şi Annaeii ceimari. Retor, poet tragic, filosof şi teolog stoic, eo în egală măsură un profesor strălucit, ale cărui calităţi morale şi pedagogice sînt elogiate de Persius, care, ca şi Lucan, îi fusese discipol *(Satir.,* 5, 22—26). Cornutus frecventa sistematic curtea imperială şi nu de puţine ori se afla în preajma lui Nero, care i-a solicitat sfaturile chiar şi atunci cînd ceilalţi Annaei fuseseră eliminaţi. Spre sfîrşitul domniei, poate prin 66, principele îşi propune să scrie un vast poem despre istoria Romei. întrucît Cornutus îl sfătuieşte să nu întreprindă acest proiect, Nero îl citează, în sprijinul argumentelor sale, pe Chrysippus şi imensa lui operă. Desigur, răspunde Cornutus, dar această operă a lui Chrysippus a fost utilă umanităţii —■ insinuînd astfel că cea a împăratului n-ar putea fi folositoare omenirii. Furios, principele îl va izgoni din Roma (DIO, 62, 29, 3—4).

în *Compendiu de teologie greacă.* Cornutus reia ideile fundamentale ale învăţăturii pe care o răspîndea în rîndul discipolilor săi. Expune, în limba greacă, concepţiile lui Seneca şi susţine că zeii panteonului tradiţional nu sînt altceva decît denumiri date forţelor naturii, deci alegorii *{Theol.,* 2—13). Cornutus este şi autorul unei lucrări privind pronunţia şi ortografia, al unor comentarii vergiliene, 1 unor cărţi de retorică, al cîtorva satire şi, poate, al

unei tragedii — *Octavia* —, scrisă probabil după moartea lui Nero şi întoarcerea din exil. Cercul pe care-1 îndruma era frecventat de foştii săi elevi : poetul liric Caesius Bassus, cîntăreţ al stilului nou, Persius şi Lucan — din cînd în cînd —, dar şi de alte personaje, în majoritate intelec~ţuali de profesie : filologul Quintus Remmius Palaemon, important profesor de gramatică de formaţie neoasianică, şi el apărător înverşunat al stilului nou, istoricul Marcus Servilius Nonianus, mort în ,59, Calpurnius'Statura, Petronius Aristocrates Magnes şi medicul Clâudius Agathurnus (PROB., *Vita Pers.,* 5). Şi, probabil, Lucillus, autorul de epigrame, care s-a inspirat uneori din ideile cenaclului. Adepţi ai ideilor senecane, în filosofie, ca şi în politică, aceşti oameni apărau estetica anticlasică, întruchipare a vremurilor noi. Persius evocă acele seri tainice pe care fostul său profesor le petrecea înconjurat de tineri, seri de poezie şi filosofie *(Satir.,* 5, 41—44). Dacă, în majoritatea lor, membrii cenaclului aderau la noua mişcare literară iniţiată de Seneca, criticînd anumite aspecte ale operei lui Vergiliu (AULUS GELLIUS, 9, 10, 5), literatura pe care au făurit-o s-a dovedit mai puţin îndrăzneaţă şi inovatoare decît aceea a cercului senecan. Ea căpăta, de altminteri, note distincte prin elementele baroce şi filoelenismul pe care-1 comporta — să nu uităm că Petronius Magnes şi Clâudius Agathurnus erau greci. Favorabili anumitor elemente ale reformei lansate de Nero, Cornutus şi adepţii săi nu-1 urmau însă pe împărat pe calea crimelor şi a represiunii. Acest cerc a dispărut prin 66 şi nimic nu ne îndreptăţeşte să presupunem ca îndrumătorul lui ar fi încercat să-l reconstituie după căderea împăratului[40].

CERCUL LUI SENECA

Cel de-al doilea *circulus* legat de grupul Annaeilor a fost, desigur, cel al lui Seneca. în perioacia premergătoare formării la curte a unui puternic cerc politic şi cultural, care avea să atragă înspre el pe adepţii rivalilor lui, cercul senecan a constituit cel mai de seamă focar al vieţii intelectuale romane, reunind o elită numeroasă, alcătuită din romani de cea mai bună calitate. Nero însuşi 1-a frecventat, la începutul carierei sale fiind sensibil influenţat de ideile care emanau de aici.

Lucius Annaeus Seneca hotărăşte să-şi constituie propria comunitate de expresie în anii 50—51. La aceeaşi dată, să ne amintim, apare cercul lui Cornutus, a cărui acţiune politică, minoră de altfel, va rămîne mereu în umbra marelui stoic. Prestigiul lui Seneca, aria sa de influenţă politică, filosofică şi literară îl vor desemna, dintru început, ca *leader* al grupării. Dintre cei doi *arcuit* care existau la vremea aceea şi la care filosoful ar, fi putut adera — al lui Musonius Rufus şi al lui Thrasea —, nici unul nu se suprapune perfect idealurilor sale : primul, deoarece nu-i iartă filosofului interpretarea prea suplă a conceptului de *eukairia* şi sinuozităţile politice, pe care le manifestă sub domnia lui Claudiu ; al doilea, întrucît este un cerc încă mult prea modest. Şi unul, şi celălalt profesează, de altminteri, un stoicism intransigent şi auster care nu e deloc pe gustul lui Seneca.

Contribuţia cercului senecan la înflorirea literaturii şi artelor este dintre cele mai însemnate. Constituirea sa va permite, într-adevăr, cristalizarea aspiraţiilor unei întregi generaţii, obosite de estetica de tip clasic şi căutînd forme noi. Tinerii scriitori vor adera cu entuziasm la noua mişcare literară şi la stilul colorat de un asianism moderat, pe care îl va impune. în anii 50, povesteşte Quintilian, tinerii se dau în vînt după Seneca şi nu-1 citesc decît pe el, străduindu-se să-1 imite, fără a reuşi întotdeauna. Mai intransigenţi decît Seneca, mai rebeli decît propriul lor maestru, ei ajung, de cele mai multe ori, la excese nepermise *(Inst. Or.,* 10, 1, 125—126). Dar Seneca ştie să profite de această înflăcărare cvasi-generală. Vocaţia sa de „instigator" intelectual nu-1 împiedică să-şi asculte discipolii, să-i consulte şi chiar să-şi însuşească argumentele şi propunerile lor. Pasiunea sa pentru inovaţie, pentru înnoirea literară şi politică datorează mult intervenţiilor anturajului.

Cei care-1 înconjoară sînt, de altminteri, eterogeni din punct de vedere social : mulţi liberţi şi clienţi de origine oarecum modestă, dar mai ales cavaleri, „proaspeţi" senatori şi notabilităţi provinciale. Seneca însuşi — să nu uităm — nu este de origine nobilă. Pledînd pentru o înţelegere între puterea imperială şi aristocraţia senatorială, filosoful trebuie să ţină seama de aspiraţiile şi preocupările acestor oameni. De aceea va condamna fără înconjur orgoliul aristocraţilor de sînge, declarîndu-se, pînă în Ultimele sale lucrări, apărător al conceptului de nobleţe a

caracterului *(Ep.,* 44, 5 ; cte asemenea De *benef.,* 3, 28, 1). începînd cu *Despre liniştea sufletului,* lucrare scrisă puţin înainte de moartea lui Claudiu, pînă la *Scrisori către Lucilius,* probabil ultima sa operă, el se adresează tuturor adepţilor săi, propunîndu-le — ca şi Thrasea, de altfel — o nouă etică şi un nou cod socio-cultural, o etică şi un cod care vor sfîrşi prin a se impune numai după prăbuşirea completă a proiectului neronian.

Scrisorile către Lucilius dovedesc vivacitatea şi fecunditatea schimburilor de opinii dintre Seneca şi prietenii săi. Ele se constituie, de altminteri, ca un jurnal de bord al filosofului : pe lîngă crîmpeiele de viaţa cotidiană, aflăm aici dialogul tainic pe care autorul îl întreţine cu sine-însuşi, trudă îndelungată de clarificare şi iluminare a drumului său intelectual şi moral. încă din lucrarea *Problemele naturii,* adresîndu-se aceluiaşi Lucilius, Seneca subliniase cit de mari speranţe îşi pusese în asocierea dialogului interior, instrument de perfecţionare individuală, cu cel angajat cu membrii propriului său cenaclu : „Aşadar, scrie el prietenului, trebuie să fugi şi să te retragi în tine. Ba chiar să te retragi de la tine însuţi. Deşi sîntem despărţiţi de mare, am să încerc să te ajut, să mă folosesc de o mînă a mea energică, pentru a te îndruma pe o cale mai bună. Ca să nu te simţi singur, voi conversa de aici cu tine" *(Nat. Quaest.,* 4 A,'praef. 20) [4].

Am semnalat mai înainte rolul pe care 1-a jucat .Burrus în sînul cercului senecan. Extrem de activi şi influenţi s-au dovedit a fi, însă, şi proprii fraţi ai filosofului, Mela şi Gallio (în realitate, Lucius Iunius Gallio Annaeanus prin adopţiune). Seneca, extrem de încrezător în fratele său mai mare, îl ajutase, spre sfîrşitul domniei lui Claudiu,' să devină guvernator al provinciei Ahaia, pe care acesta a condus-o, de altminteri, cu înţelepciune. Filosoful îi va păstra întotdeauna o afecţiune şi o admiraţie manifestate în portretul pe care i-1 schiţează în *Naturales Quaestiones :* Gallio apare aici ca un bărbat inteligent, cumpătat, amabil, fermecător, detestînd linguşirea şi pasionat de studiul naturii ; prudent, el ştie să combată răul cînd acesta este moral. Cu alte cuvinte, conchide Seneca, nici o altă fiinţă nu poate inspira o asemenea afecţiune *(Nat. QuaesV,* 4 A, praef. 10 ; Ep., 104, 1).

Printre membrii cercului se află şi alte rude sau partizani ai filosofului, menţionaţi, în parte, cu alte ocazii: Lucan ; Pompeius Paulinus, cumnat al lui Seneca, originaE

din Gallia Narbonensis ; Pedanius Secundus," compatriot, adică originar din Barcino — astăzi Barcelona —,' consul în 53 şi prefect al Romei din 56 pînă la moartea lui brutală în 61 ; Caesonius Maximus, căruia filosoful îi scrie în repetate rînduri în perioada exilului corsican (MART., *Epigr.*, 7, 45 v., 3—4) ; şi Serenus, ataşat dintotdeauna de Seneca printr-o puternică intimitate spiriuală — el va fi destinatarul dialogurilor despre seninătatea înţeleptului, despre liniştea sufletului şi despre tihnă. Mai frecventează cercul Otho şi Senecio, tovarăşii de dezmăţ ai lui Nero, şi fără îndoială Duvius Avitus, protejatul lui Burrus. Chaeremon, renumitul preot egiptean şi filosof stoic, vechiul dascăl al lui Nero, a jucat, cu siguranţă, de aproape sau de departe, un rol major în formarea ideologiei cercului şi în conduita sa practică. Să nu-1 uităm nici pe faimosul Corbulo, care-şi datora funcţia intervenţiei lui Seneca şi care a frecventat, probabil, cercul în timpul domniei lui Claudiu (TAC, *Ann.*, 13, 6, 4).

Dar interlocutorul privilegiat căruia maestrul i se adresează într-un important număr de lucrări, cel căruia îi acordă prietenia cea mai complexă este,- desigur, Lucilius. Atras către stoicism — după ce, mai întîi, trecuse prin epicureism — datorită perseverenţei lui Seneca, Lucilius este un poet distins, pe care filosoful îl încurajează *(Nat, Quaest*, 3, 1,] ; 26, 5 ; *Ep.* 8, 10 ; 24, 21). I se atribuie opera denumită *Aetna,* un poem despre celebrul vulcan sicilian, în care Lucilius critică poezia mitologizantă, îndrăgită de partizanii clasicismului, şi elogiază adevărul ştiinţific *. Mare admirator al lui Vergiliu şi Ovidiu, poetul se dovedeşte a fi totuşi un modern : în repetate rînduri, Seneca încearcă să tempereze neoasianismul excesiv al stilului său (Ep., 59, 6 ; 115, 1).

Născut în Pompei, Lucilius a fost, în felul său, un *self-made man* : un cavaler care şi-a datorat cariera publică propriilor strădanii (SEN., *Ep.*, 19, 5 ; 44, 2 ; 49, 1 ; 53, 1 ; 70, 1). îşi va continua cariera chiar şi după dizgraţia Annaeilor şi retragerea prietenului său şi, încîntat de funcţiile procuratoriene din Sicilia, nu va urma sfaturile de dezangajare civică pe care i le va da Seneca *(Nat. Quaest.,* 4 A, praef. 1—3 şi 20).

Această listă, a cărei întindere dovedeşte, prin ea în-
importanţa şi influenţa cercului senecan, poate fi

In special în versurile 9—23.

completată şi cu alte nume*": Aebutius Liberalis, cel căruia i se dedică tratatul despre binefaceri, un „om excelent", după cum afirmă Seneca *(De benef.,* 1, 1, 1) ; Columella, scriitor şi agronom pasionat, compatriot, vecin şi, desigur, protejat al maestrului ; senatorul Novius Priscus, pe care filosoful îl sprijinise la începutul carierei sale şi care va fi exilat în 65 ca urmare a faptului că făcuse publică prietenia cu Seneca (TAC, *Ann.,* 15, 71, 6) ; senatorul Mareus Manlius Vopiscus, un alt „hispan", ajuns consul prin 60 ; sau Proculus, de asemenea compatriot şi prieten cu Seneca, jurist de renume, care a influenţat, poate, politica lui Nero în materie de testamente şi contracte.

Cenaclul senecan reunea, de asemenea, oratori străluciţi, formaţi la şcoala noii mişcări literare ; în afară de Gallio, îl putem numi pe Iulius Africanus, cel cu vocabularul mult prea meticulos, potrivit opiniei lui Quintilian *(Inst. Or.,* 10, 1, 118) ; pe Iulius Secundus şi chiar pe Aper, personajul care, în *Dialogul despre oratori* al lui Tacit, pledează cauza stilului nou. După părerea lui Aper, efectele stilistice trebuie să fie precum aurul şi pietrele preţioase care împodobesc mobilierul unei case *(Dial.,* 22, 4). Practicînd un limbaj rafinat şi sclipitor, el prefera frazei greoaie şi înzorzonate acea *breuitas* — concizie — propovăduită de noua mişcare literară. Viitorul istoriograf Fabius Rusticus se află, şi el, printre cei care frecventează cercul lui Seneca. Nu e de mirare, aşadar, că va realiza o adevărată hagiografie a Annaeilor, al căror client şi protejat a fost, după cum relatează Tacit: „E de la sine înţeles că Fabius înclina să-1 laude pe Seneca, din moment ce situaţia sa o datora prieteniei cu acesta" *(Ann.,* 13, 20, 2). Istoricul se exprimă, şi, el, în acea limbă nervoasă, colorată, asimetrică şi sugestivă în care recunoaştem trăsăturile noii şcoli. Printre aceşti oameni şi-a făcut, fără îndoială, ucenicia literară şi Vacca; dintre toţi biografii poetului Lucan, el se distinge prin supleţea şi varietatea scriiturii **.

Seneca nu s-a angajat niciodată într-o opoziţie sistematică împotriva lui Nero. în ultimele sale tragedii, cînd abordează vechea temă a antitezei dintre rege şi tiran, strecoară, poate, cîteva critici la adresa fostului său elev şi mai tînăr prieten [43]. Dar toate acestea sînt simple aluzii lipsite de o semnificaţie deosebită. Seneca este bătrîn, obosit, decepţionat şi învins. .Marele său proiect de contract politic, de reconciliere între cezari şi senat a dat făli-

.ment. Şi nu poate bănui că, mai tîrziu, sub Antonini, unele dintre ideile sale vor fi reluate şi puse în practică. Cruzimea şi megalomania, extravaganţa şi crimele lui Nero l-au umplut de amărăciune. Se retrage şi refuză acţiunea, " chiar dacă va fi ţinut la curent cu mişcările şi comploturile opoziţiei.

începînd de prin 61—62, activitatea cercului intră într-o zonă de umbră, care se amplifică după 64. Desigur, Seneca întreţine încă relaţii cu cîţiva dintre prietenii apropiaţi, cu Lucilius spre exemplu. Ofiţerul trimis de Nero să-1 interogheze în momentul conspiraţiei lui Piso îl găseşte cinînd în compania soţiei sale şi a doar doi prieteni (TAC, *Ann.,* 15, 60, 7). Mai mulţi prieteni îi vor fi alături atunci cînd va primi, de la Nero, ordinul să se sinucidă *(ibid.,* 15, 62, 1—2) ; dar, oricum, numărul lor va fi mult mai mic decît al acelora care, în anul următor, îl vor asista pe Thrasea în ultimele sale clipe de viaţă. Fapt explicabil prin scindarea produsă în sînul grupării, începînd din 64 : cîţiva dintre adepţii filosofului urmează exemplul maestrului şi se retrag din viaţa publică. Alţii, însă, îşi continuă cariera socială, precum Lucilius, sau se angajează într-o opoziţie activă şi hotărîtă, mergînd pînă " la complot : este cazul lui Lucan, nepotul filosofului. După moartea maestrului, cercul dispare.

LUCAN

Lucan a fost întotdeauna adeptul politicii, filosofiei şi poeticii unchiului său. Dar demersul său se caracterizează printr-o fermitate şi o nervozitate care-1 vor duce uneori la exagerare, iar temperamentul lui pătimaş îl va despărţi mereu de ilustra sa rudă. Primele lui poeme sînt opere de tinereţe, perioadă în care scrie enorm; sînt, de fapt, exerciţii de stil, de o factură sobră şi, uneori, oarecum clasică. Se va hărăzi însă, curînd, compunerii capodoperei sale, *Pharsalia.* Acest lung poem evocă istoria războaielor civile din secolul I î.e.n., mai exact conflictul dintre Iulius Qaesar şi Pompei. Tinerii care frecventează la acea epocă cenaclul lui Seneca şi care mai tîrziu vor intra în opoziţie se vor regăsi în această epopee.

Lucan începe să-şi scrie opera în 60 : puţin înainte de it din 61, într-un moment în care cercul senecan [ar]e să aprobe reforma axiologică a lui Nero. Poetul este

prieten vechi al principelui, pe care vrea să-1 avertizeze pra pericolelor pe care le implică evoluţia recentă a onismului. îi susţine acţiunea, dar doreşte să-i stăvi-3că tendinţele elenizante, înclinaţiile plebeiene şi influ-a progresivă pe care o au *agon* şi *luxus.* S-a spus, pe ia dreptate, că acest poem este o revoltă împotriva logiei victoriei, încărcată de un pesimism funciar, can împărtăşeşte, într-adevăr, stoicismul unchiului i, dar îi dă o coloratură cu totul specială. Veneraţia lui itru Cato — căruia îi înalţă un adevărat moriument stîc — capătă forma unui autentic antropocentrism, în tutea căruia este proslăvită capacitatea omului de a mina Istoria şi de a nu se înclina în faţa destinului : luza învingătorului a fost agreată de zei, dar cea a /insului a fost îndrăgită de Cato", scrie Lucan *(Phars.,* 128). Nu e vorba aici de o apologie a revoltei împotriva stinului, ci de un elogiu adus omului, care acţionează nform imperativelor conştiinţei şi ideii lui despre vir-te şi libertate [44].

Lucan se lansează astfel într-o polemică multiplă, care zează deopotrivă epopeea tradiţională de inspiraţie vergi-iriă şi imaginea triumfalistă a istoriei romane. îi ripos-ază lui Vergiliu vers cu vers, personaj cu personaj, stfel, în cartea a Vi-a din *Pharsălia,* introduce în scenă 1 Enea degradat şi umilit, sub trăsăturile lui Sextus smpeius transformat, de circumstanţă, într-un nepu-ncios (Phars., 6, 589). Cu alte cuvinte, Lucan îşi în--eaptă atacul împotriva optimismului vergilian, pentru a ine în loc o viziune sumbră asupra destinului Romei.

Lucan nu a devenit niciodată republican, aşa cum s-a retins destul de frecvent. Dimpotrivă, rămîne convins e inevitabilitatea monarhiei, de necesitatea sa istorică[45]. oemul său debutează, de altfel, cu un elogiu sincer la dresa împăratului *(Phars.,* 1, 1—66). Lucan acceptă ideea e virtute regală a principelui, pe care-1 consideră făgăduit nui destin astral. Apreciază totuşi că absolutismul lui Tero ar trebui să fie limitat : de însăşi conştiinţa împă-atului şi de instituţii adecvate, dar mai ales de respec-area legalităţii, adică a senatului şi a compromisului pro-us cîndva de Seneca. Neîncrezător în ceea ce priveşte lenizarea obiceiurilor romane, îi recomandă lui Nero ca, ⌈upă moartea sa, odată devenit zeu, să se fixeze în acel oc al cerului de unde va putea să contemple mai bine loma *(Phars.,* 1, 53—55). Cu alte cuvinte, Lucan cere

împăratului să nu deplaseze centrul moral şi politic al lumii şi să nu renunţe la preeminenţa Cetăţii Eterne "<*'. în 63, se produce ruptura dintre principe şi poet. Nero,' gelos pe talentul lui Lucan, părăseşte brusc una din şedinţele de lectură ale poemului. Din acel moment, nepotului lui Seneca îi va fi interzisă orice activitate poetică publică — publicare sau recitare (VACCA, *Vita Lucani,* 14 ; SUET., Vita *Lucani,* 4 ; TAC, *Ann.,* 15, 49, 3 ; DIO, 62, 29, 4). Faptul că Nero vede în Lucan un rival este un lucru incontestabil ; i s-a întîmplat şi cu alţi artişti. Dar se .pune întrebarea de ce această gelozie n-a izbucnit mai devreme, în 60, de exemplu ? Se pare că, de fapt, gestul împăratului este motivat şi de alte raţiuni : în primul rînd, tonul pesimist al primelor trei cărţi din epopee — publicate deja sau cunoscute graţie lecturilor —, un ton care contrastează în mod ciudat cu elogiul iniţial al poemului ; apoi, avertismentul adresat împăratului de a pune capăt elenizării moravurilor şi de a-şi tempera absolutismul ; totodată, factura anticlasică a operei, care nu mai e pe placul principelui, după cum vom vedea într-un alt capitol ; şi, poate, în cele din urmă, chiar retragerea lui Seneca din viaţa publică.

în faţa unei asemenea severităţi, Lucan trece de partea opoziţiei, optînd chiar pentru conspiraţie. Urmarea *Pharsaliei* — cărţile IV—X — oferă indicii de netăgăduit în acest sens. Fără a altera unitatea fundamentală a operei, fără a renunţa la filosof ia şi poetica de pînă atunci, poetul îşi modifică, totuşi, în parte, atitudinea politică. Ostilitatea sa faţă de cezar se accentuează : îl elogiază mai mult pe Cato şi-1 ridică în slava cerului pe cel înjosit la începutul poemului, pe Pompei, care nu mai este un om slab şi nici o victimă a destinului *(Phars.,* 1, 135 şi urm.), ci un stăpîn al lumii, cel mai viteaz dintre cetăţeni, ultimul meterez al libertăţii *(Phars.,* 8, 553—872 ; 9, 190—207).

Totodată, Lucan îşi va îndrepta critica înspre monarhice orientale şi, în primul rînd, înspre regalitatea elenistică şi inspiratorul acesteia, Alexandru *(Phars.,* 10, 21—36 ; 402 şi urm.). Prilej cu care se avîntă dezlănţuit împotriva ţiraniei şi autorităţii fundamentate doar pe forţa armelor, [11] aduce ditirambi libertăţii. în sfîrşit, atacă moravurile receşti şi vlăguirea morală elenică : e ca şi cum ar face *"" deschis — o declaraţie de război reformei lui Nero *lphars.,* 7, 270—271)".

în momentul în tare Lucan îşi scrie versurile, se pregăteşte răsturnarea principelui şi înlocuirea lui cu un monarh capabil — virtual vorbind — să reconcilieze noile şi vechile obiceiuri sau, în orice caz, să se inspire din ceea ce se imagina a fi modelul augusteic. Opera lui Lucan constituie, într-un cuvînt, faţada ideologică a acestei posibile întreprinderi.

NOTE

1. în ceea ce priveşte importanţa curţii, vezi P. Petit, *op. cit,* p. 131—133 ; F. Miliar, *op. cit.,* p. 16—18; 23—26; 39; 42; 116—117 ; 260—261 ; 269 ; 378—379. M. Grant, *op. cit,* p. 9 şi 45, arată că rezolvarea problemelor curente — dat fiind tocmai caracterul ei permanent, foarte semnificativ — era asigurată de funcţionari greco-orientali.

Despre *amici principis,* vezi J. A. Crook, *op. cit,* p. 22—30.

2. Este ceea ce remarcă F. de Martino, *op. cit.,* p. 397. Pe bună dreptate, istoricul italian consideră exagerată teza lui Th. Mommsen, *op. cit.,* II, partea a 2-a, p. 1168, despre „coregenţa" femeilor şi a cezarilor în fruntea Imperiului *(ibid.,* p. 399).

3. Vezi în această privinţă J. Lucas, *op. cit.,* p. 197—201.

4. în ceea ce priveşte această căsătorie şi acest divorţ, vezi A. Momigliano, *Nero,* p. 721 ; K. Heinz, *op. cit,* p. 34—35 ; B. H. Warmington, *op. cit.,* p. 50—51 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 148—149 ; R. Verdiere, *A verser au dossier sexuel de Neron,* p. 7—8 ; şi M. Grant, op. *cit,* p. 32—33 ; 120—122. Se pare că Nero nu a ordonat totuşi omorîrea Octaviei prin stran gulare, în mai multe rînduri şi' înainte de divorţ, cum lasă să se înţeleagă Suetoniu *(Ner.,* 35, 4).

5. R. Verdiere, *Â verser au dossier sexuel de Neron,* p. 9—11. Despre această" legătură şi despre Poppeea, vezi, de asemenea, M. Grant, *op. cit,* p. 120—124 ;■ 179 ; şi P. Grimal, *Seneque,* p. 187.

6. în ciuda opiniei contrare formulate cîndva de Philippe Fabia, în *Comment Poppee devient imperatrice,* în *Revue de Philologie,* 21, 1897, p. 221 şi urm. ; şi mai ales în *Le regne et la. mort de Poppee,* în *Revue de Philologie,* 22, 1898, p. 333 şi urm. Ph. Fabia punea pe seama Poppeei toate crimele lui Nero : uciderile lui Seneca, a Octaviei etc. Aceeaşi părere a fost împărtăşită de Manlio Canavesi (= M. A. Levi), *Nerone,* Milano, 1945, p. 67. Despre rolul politic al Poppeei, vezi de asemenea E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 100.

7. Textul din *Ant.* lud. 20, 8, 11, afirmă că Poppeea 0eoGs|37)ţ *yăp^v.* Acei ©socrsfkT; sau *timentes ăeura* erau simpatizanţii mozaismului. Faptul că Poppeea a fost considerată ast fel de iudei nu înseamnă totuşi că ea a aderat la iudaism. J. Rouge, *op. cit,* p. 82—83, relevă un ecou al simpatiilor filoorientale ale Poppeei la Ioan Chrysostomul. în ceea ce priveşte ati-

tudinea Poppeei faţă de iudei şi de cultele orientale, vezi şi Ph. Fabia, *Comment Foppee devient imperatrice,* p. 226—227 ; M. Canavesi, *op. cit,* p. 68 ; R. Turcan, *op. cit,* p. 10 ; 54 ; G. Scarpat, *op. cit,* p. 85 ; 137 ; P. Grimal, *Seneque,* p. 314 ; M. Grant, *op. cit,* p. 124 ; 136—137 ; şi F. Miliar, *op. cit,* p. 373.

8. Despre acest copil, vezi şi *PIR*[2], C. 1061. în ceea ce priveşte moartea lui şi aceea a Poppeei, vezi K. Heinz, *op. cit.,* p. 38 ; R. Verdiere, *A verser au dossier sexuel de Neron,* p. 15—16 ; K. R. Bradley, *op. cit,* p. 212—213 ; şi M. Grant, *op. cit,* p. 126—127 ; 179.

9. Tatăl, bunicul şi străbunicul Statiliei Messalina fuseseră cu toţii consuli. Străbunicul ei îndeplinise această funcţie de două ori şi primise însemnele triumfului (SUET., *Ner.,* 35, 1). Despre Statilia Messalina şi despre căsătoria ei cu Nero, vezi PIR' S. 625 ; W. H. Waddington, *Fastes des provinces asiatiques de l'Empire romain.* Paris, 1872, nr. 93 ; B. Henderson, *op. cit,* p. 382 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 140 şi 167 ; K.R. Bradley, *op. cit,* p. 208—209 ; şi M. Grant, *op. cit,* p. 179—180 ; 223 ; 235.

10. Despre *aula Neronis,* vezi G. Ch. Picard, *Auguste et Neron,* p. 201 ; 218—222 ; 254 ; 262 etc. Despre *aula Neroniana* şi cercul literar pe care 1-a generat, vezi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 130—133 ; 201—209 ; ca şi John Patrick Sullivan, *Petronius, Seneca and Lucan : a Neronian Literary Feud,* în *Tramactions and Proceedings of the American Philological Association,* 99, 1968, p. 453 şi urm.

11. E.Hohl, *op. cit.,* col. 391—392, trage această concluzie *ăid* schimbările survenite în 60 în sistemul de calcul al aşa-numitei *tribunicia potestas,*

12. Ipoteză care reiese din consideraţiile Alexandrei Ştefan, *Stoicismul, ideologie opoziţionistă şi ideologie oficială,* în *Studii Clasice,* 8, 1966, p. 183 şi urm. (în special p. 188 şi urm.) şi ale lui E. Wistrand, *op. cit.,* p. 94—101 ; *contra* E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 206. Despre Telesinus, vezi Stephane Gsell, *Essai sur le regne de Domitien,* Paris, 1894, p. 285.

13. Despre Augustiani, despre originea şi funcţia lor socială, vezi monografia Clementinei Gatti, *Studi Neroniani, II : Gli Augustiani,* în *Centro, Riderche e Documentazione sull'Antichitâ Classica (Atti)* 8, 1976—1977, p. 103—121 ; şi G. Fusar Imperatore, op. *cit.,* p. 62—63. P. Romanelli, *Iscrizione inedita di Leptis Magna con nuovi contributi ai fasti della provincia d'Africa,* în *Quaderni di archeologia della Libia,* 2, 1951, p. 71, a publicat o inscripţie relativă la unul din comandanţii Augustianilor, personaj de viţă senatorială. Despre Augustiani, vezi şi G. Schumann, *op.* «*., p. 62 ; A. Momigliano, *Nero,* p. 717—718 ; M. A. Levi, op. *cit.,* P- 160 ; G. Ch. Picard, *op. cit,* p. 218 şi urm. ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 123—124 etc. ; şi K.R. Bradley, *op. cit,* p. 82 ; 127 ; 131 ; 149—150 etc.

14. Citată de M. Grant, op. *cit,* p. 110 şi 228, capitolul 7, n, 4. Ea se referă la batavul Indus *(Notizie di Scavi,* seria a 8-a, 4> 1951, p. 86 şi urm.).

15. în ceea ce priveşte cariera lui Lucan, vezi Donato Ga-EUardi, *Lucano, poeta della libertâ,* ed. a 2-a, Napoli, 1968, p. 21 ;

Frederick Ahl, *Lucan. An fntroduction,* Ithaca şi London, 1970. p. 36—38.

Pe vremea lui Nero, curtea era frecventată de *uiri triumphales.* senatori care primiseră distincţii importante, mai ales înainte de 60. Aceşti bărbaţi au murit cu toţii, de altfel, de moarte bună, precum Quintus Veranius-, decedat în 57 sau 58 ; vezi K. R. Bradleyj *op. cit.,* p. 166.

16. Despre această nouă generaţie de senatori bucurîndu-se de mare influenţă la curte, vezi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 141—142 ; M. Griffin, op. cit., p. 90—91. In ceea ce priveşte carieră tatălui lui Traian, vezi Roberto, Paribeni, *Optimus Princeps. Saggio sulla storia e sui tempi dell'imperatore Traiano,* Messina, 1926—1927, I, p. 48—49 ; Albino Garzetti, *Nerva,* Roma, 1950, p. 201. Cit despre Petroniu, bibliografia sa este imensă : recomandăm totuşi spre consultare R Syme, *Tacito,* p. 506 şi 709—710 ; John Patrick Sullivan, *The Saiyricon of Petronius. A Literary Study,* Bloomington, London, 196P ; şi Kenneth F. C. Rose, *The Data and Author of the Saiyricon,* Leiden, 1971.

17. Despre Nerva şi despre cariera sa sub domnia lui Nero, rezi R. Paribeni, op. cit., I, p. 123—124 ; A. Garzetti, *Nerva,* p. 17—24 ; R. Syme. *Tacito,* p. 13—14 ; şi B. H. Warmington, op. *cit.,* p. 112 ; 139.

18." Despre Petronius Turpilianus, vezi B. H. Warmignton, op. cit., p. 78 ; 139 ; 162—166 ; M. Griffin, *op. cit.,* p. 90. Despre Suetonius Paulinus, vezi B. H. Warmington, *op. cit.,* p. 74 şi 78. Despre Caesennius Paetus, vezi M. A. Levi, op. *cit,* p. 32 ; 147 ; 182—184 ; 193. Despre Verginius Rufus, vezi F. Chilver, op. cit, P. ff5 şi urm. ; A. Garzetti, *Nerva,* p. 160 ; M.A. Levi, op. *cit.,* p. 147'; 214. Despre Flavius Sabinus, vezi J. şi P. Willems, *Le Senat romain en Van 65 apr. J.* C, în *Musee Belge,* 6, 1902, p. 271 ; Bruno Grenzheuser, *Kaiser und Senat in ăer Zeit von Nero bis Nerva,* dizertaţie, Paderborn, 1964, p. 67—69. Despre Vespasian, vezi *PIR* [2], F. 398.

19. în ceea ce priveşte rolul esenţial al prefectului pretoriului, vezi Marcel Durry. *Le's cohortes pretoriennes,* Paris, 1938, p. 149—189 ; A. Passerini, Le *coorti pretorie,* Roma, 1939, p. 205—306 ; şi F. Miliar, *op. cit.,* p. 123—129.

20. Cîndva, H. de la Viile de Mirmont, op. cit., p. 100, spunea: ,.Seneca este capul, Burrus doar braţul". In *L'epoque de Neron,* p. 74-^-76, susţineam ideea că Seneca şi Burrus s-au bucurat de o influenţă absolut egală. Afirmăm acum că impactul real al lui Seneca a fost mai important decît cel al lui Burrus, deloc ne glijabil de altfel.

Despre cariera lui Burrus, vezi Hans Georg Pflaum, *Les carrieres procuratoriennes equestres sous le Haut-Empire romain,* Paris, 1960—1961. nr. 13. Ponderea politică a lui Burrus a fost. subliniată în sec. I e.n. de IOS., *Ant. lud.,* 20, 8, 9. Vezi şi *FlR^i* A. 441 ; W. C. Mc Dermott, op. cit, p. 229—254 ;. B. Henderson, *op. cit.,* p. 135 ; E. Hohl, op. cit, col. 247 şi urm. ; A. Garzetti, L'Impero, p. 167 ; 622 ; M. A. Levi, *op. cit,* p. 8 ; 13 ; 26 ; 90—93 ; 146 ; 197 ; *V.* Gills, *op. cit,* .p. 5—22 ; şi F. Miliar, *op. cit,* p. 123— 129 ; M. Grant, *op. cit,* p. 47 ; 118—119. Burrus nu a fost un intrigant, aşa cum pare să-1 considere B. Baldwin, *Executions,* ■

Trials and Punishments in the Reign of Nero, în *La Parola del issato,* 22, 1967, p. 430—433.

21. După opinia lui R7 Syme, *Tacito,* p. 349, Pliniu cel Bărîn ar fi autorul acestei versiuni a omorului. Burrus a murit în "urma unei boli de gît, poate a unui cancer.

22. Despre Faenius Rufus, vezi M. A. Levi, *op. cit,* p. 155—197 ; Z. Yavetz, op. *cit,* p. 123 ; E. Cizek, *L'epoque de ron,* p. 147 ; şi H. Pavis d'Escurac, *op. cit.,* p. 322.

23. P. Petit, *op. cit,* p. 95. Despre portretul pe care Tacit i-1 face lui Tigellinus, vezi R. Syme, *Tacito,* p. 349 ; 506 ; 730 ; C. Questa, op. *cit.,* p. 189. Despre Tigellinus, originea şi rolul său politic, vezi Philippe Fabia, *Le gentilice de Tigellin,* în *Revue de Philologie,* 21. 1897, p. 160—166 ; B. Henderson, *op. cit,* p. 470 ; E. Hohi, *op. cit.,* col. 375 ; A. Garzetti, *VImpero,* p. 167—169 ; 176 ; 194 ; M. A. Levi, *op. cit.,* p. 13 ; 15 : 155 ; 197 ; B. H. Warmington, op. *cit.,* p. 49 ; 139 ; 162 ; F. Miliar, *op. cit,* p. 123 ; 126 ; şi M. Grant, op. *cit,* p. 118—119 ; 172—174 ; 178 ; 189 ; 207 ; 234—235. Despre Nymphidius Sabinus, colegul lui Tigellinus, vezi M. A. Levi. *op. cit,* p. 214 ; M. Grant, *op. cit.,* p. 178 ; ca şi *ILS,* 1322 ; M. Smallwood, nr. 269 ; TAC, *Hist.,* 1, 5 ; SUET., *Galb.,* 11 ; şi DIO, 64, 3, 2.

24. Despre prefecţii Egiptului sub domnia lui Nero, vezi L. Cantarelli, Le *serie dei prefetti d'Egitto,* 1, Roma, 1906 ; A. Stein, *Die Präfekten von Ägypten,* Bern, 1950, p. 30 şi urm. ; şi O. Reinmuth, *Working List of the Prefects of Egipt,* în *Bulletin of the American Society of Papyrologists, 4,* 1967, p. 82 şi urm. Despre Balbillus, vezi *PIR* [3], B. 38 ; H. G. Pflaum, *op. cit,* nr. 15 ; J. Schwartz. *op. cit.,* p. 45—55 ; G. Schumann, *op. cit.,* p. 47 şi urm. ; H. Henne, *Petites recherches sur le directeur des eultes dans l'Egypte romaine,* în *Melanges Iorga,* Paris, 1933, p. 434—464 ; B. H. Warmington, op. *cit.,* p. 46 şi 58 ; F. Miliar, op. *cit,* p. 86—87 ; şi K. R. Bradley, *op. cit,* p. 219—220 ; 246—247 ; şi P. Grimal, *Seneque,* p. 160—162. Despre Caecina Tuscus, vezi *PIR* \ C. 109 ; G. Schumann, *op. cit.,* p. 45 ; H. G. Pflaum, *op. cit.,* nr. 16 bis ; K. R. Bradley, *op. cit,* p. 114 ; 216—217 ; şi M. Griffin, op. *cit.,* P. 83 şi 95, care, totuşi, se îndoieşte — şi nu are dreptate — de originea elenă şi orientală a lui Tuscus. Despre Tiberius Iulius Alexander, pe lîngă lucrările deja citate din nota 1 a capitolului IV, vezi H. G. Pflaum, op. *cit,* nr. 17. Despre Ponticus, vezi G. Schumann, *op. cit.,* p. 58.

25. în ceea ce priveşte *familia Caesaris,* importanţa şi ierarhia acesteia şi carierele membrilor ei, vezi în special P. R. C. Weaver, *op. cit.,* p. 2—295, care ţine seama de cercetările lui ■- Boulevert, *op. cit.* Inscripţiile semnalează în general apartef l ţ unui sclav şi mai ales a unui libert la *familia Caesaris,* ercalînd, în Jnteriorul numelui său, o menţiune referitoare la statutul lui socîal — sclav sau libert al cezarului şi al lui August : *Caes(aris) ser(uus), Aug(usli) seru(a)* şi *Aug(usti) l(ibertus).*

26. Despre liberţii lui Nero, în general, vezi H. Schiller, op. I*-, p. 506 ; B. Henderson, *op. cit,* p. 60—84 ; G. Schumann, op. <?*•. p. 34—58 ; A. Momigliano, *Nero,* p. 727 ; E. Cizek, L'epoque Se *Neron,* p. 144 ; F. Miliar, *op. cit,* p. 74—77 ; 269 ; şi K. R. Bradley. *op. cit.,* p. 190—218 ; 272.

27. Despre cariera lui Helius. ve^i *PIR* [2], H. 55 ; P.R.C. Weaver, *op. cit,* p. 279. Despre Pallas, vezi *PIR*[2], A. 858 ; S. I. Oost, *The Zareer of M. Anionius Pallas,* în *American Journal of Philology,* 79, 1958, p. 113 şi urm. ; G. Schumann, *op. cit.,* p. 43 şi urm. ; E. Hohl, op. *cit,* col. 357 ; P. R. C. Weaver, *op. cit,* p. 233 ; 282—284 ; F. Miliar, *op. cit.,* p. 74—77 ; 378 ; K. R. Bradley, *op. cit.,* p. 186—187 ; 218—219. Despre Phaon, vezi *PIR* \ P. 248 ; Hans jreorg Pflaum, *Essai sur Ies procurateles equestres sous le Haui-Empire romain,* Paris, 1950, p. 208 ; şi G. Boulevert, *op. cit.,* ?. 97 ; şi P. R. C. Weaver, *op. cit,* p. 287 ; 289.

28. Despre Polyclitus. vezi *PIR* », P. 430 ; E. Cizek, *L'epoque le Neron,* p. 143 ; P. R. C. Weaver. *op. cit,* p. 281 ; şi F. Miliar, >p. *cit, p.* 77. Despre Doryphorus, vezi *PIR* [2], D. 194 ; G. Schumann, -*>p. cit.,p.* 49 şi urm. ; P. R. C. Weaver, *op. cit,* p. 261 ; şi F. Miliar, >p. *cit.,* p. 77. Despre Epaphroditus, vezi *PIR*[2], E. 69 ; Th. Frank-:ort, *La date de l'autobiographie de Flavius Josephe et Ies oeuvres le Justus de Tiberiade,* în *Revue Belge de Philologie et d'Hisoire,* 39, 1961, p. 52 şi urm. ; F. Miliar, *op. cit,* p. 77—78. Despre Uarpus, vezi *PIR*[2], *C.* 794 ; P. R. C. Weaver, op. *cit,* p. 231.

In ceea ce priveşte caracterul excepţional al misiunilor lui \nicetus şi Moschus, vezi G. Schumann, *op. cit,* p. 54—55; H. Grant, *op. cit, p.* 121 ; 152—153. Anicetus avea propriul său *i rationibus,* pe Macrinus Diadumenus, care va deveni mai tîrziu *îispensator* al împăratului *(ILS,* 1474).

Despre statutul ecvestru al lui Antonius Felix, vezi P. R. C. Veaver, *op. cit,* p. 279 şi 282. Despre tatăl lui Claudius Etruscus, 'ezi PIR[2], C. 763 ; P. R. C. Weaver, op. *cit,* p. 2 ; F. Miliar, *op. it.,* p. 73—74. Despre Paris, *PIR* [1], P. 49 ; K. R, Bradley, op. *cit,* >. 219 şi 290. Despre Agerinus, PIR [2], A. 456. G. Schumann, *op. cit,* i. -38, a demonstrat că la curte existau liberţi care, neavînd uncţii stabile şi permanente, primeau misiuni extraordinare. E ■orba de aşa-numiţii' *Kxia&ptioi.* O inscripţie se referă la un mume Polytimus, *dispensator* al Poppeei *(CIL,* X, 5610 : M. Small-vood, nr. 192), altele la procuratorii lui Nero, printre care Euty-:hus *(CIL,* VI, 9015 : 29847a : *ILS,* 8120), Domitius Lemnus *(CIL, 'l,* 8500 : XI, 1753 : *ILS,* 1490) şi probabil Tiberius Iulius Mello. •

29. Despre Terpnus, vezi *PIR* \ T. 84 ; B. H. Warmington, p. *cit,* p. 113. Despre Spiculus, *PIR*[1], S. 579; K. R. Bradley, >*p. cit,* p. 166 ; 275. Despre Locusta, vezi PIR[2], L. 414 ; Antonio lazzarino, *Lucusta,* în *Orpheus,* 1956 (f.p.) ; K. R. Bradley, op. *it,* p. 198—200. Locusta era supravegheată de un tribun al gardei retoriene, Iulius Pollio, la care se referă H. C. Pflaum, *Carrieres roc,* nr. 29 şi M. Griffin, *op. cit,* p. 87. Despre Stertinius Xenohon, vezi F. Miliar, op. *cit,* p. 85—86 ; 226 ; M. Grant, *op. cil,* . 25—26 ; 44; 87—88. Despre Eprius Manfellus, vezi *PIR* \ . 84, care trebuie corectat în funcţie de descoperirile epigrafice îai recente (vezi M. Griffin, op. *cit,* p. 91). Despre Capito, vezi .. Bergener, *op. cit,* p. 182—183 şi 301. Despre Regulus în această pocă, vezi A. Garzetti, *Nerva,* p. 109 ; B. H. Warmington, *op-*it, p. 155.

30. In ceea ce priveşte *consilium principis,* originile, statutul atribuţiile lui, vezi J. A. Crook, *op. cit,* p. 22—128 ; P. Peti^ *o. cit,* p. 166 ; şi F. Miliar, *op. cit,* p. 110—120 ; 234—269-

După DIO (52, 2—15), Mecena i-ar fi sugerat lui August să creeze un consiliu specializat în legislaţie, unul în politica externă, un altul însărcinat cu desemnarea guvernatorilor şi unul, în fine, care să atribuie recompensele şi pedepsele.

31. Formula este greu de tradus. Tacit compară aici osteneala sa cu statutul mult mai comod şi mai glorios al istoricilor din perioada Republicii : „noi ne aflăm la strîmtoare, iar truda noastră e lipsită, de glorie" — *nobis in arto et inglorius labor. Artum* evocă verbul arceo şi diferitele sale sensuri : „a închide", „a îndepărta", „a opri".

In ceea ce priveşte micro-unităţile sociale în general, vezi E. Cizek, *Epoca lui Traian. Imprejurări istorice şi probleme ideologice,* Bucureşti, 1980, p. 124—125. în această privinţă, datorăm mult articolelor şi conferinţelor lui G. Knabe, ca şi corespondenţei pe care am avut-o cu domnia-sa.

32. Bibliografia despre colegii este extrem de bogată. Totuşi, din mulţimea titlurilor, cităm : J. P. Waltzing, *Etude historique sur Ies corporations professionnelles chez Ies Rornains,* 4 volume, Louvain, 1895—1900 ; F. M. de Robertis, *II fenomeno associativo nel mondo romano, dai collegi della republica alle corporazioni del basso impero,* Napoli, 1955 ; J. Gage, *Les classes sociales,* p. 307—313 ; Robert Etienne, *La vie quotidienne* o *Pompei,* Paris, 1966, p. 408—411 ; Z. Yavetz, *op. cit,* p. 45 ; M. Jaczynowska, *Les organisations de iuvenes et l'aristocratie municipale,* în *Recherches sur les structures sociales de l'Antiquite classique* (Colloque Caen). Paris, 1970, p. 265—274 ; şi P. Petit, *op. cit,* p. 56 ; 230—232 ; 259.

33. în ultimul veac al Republicii, Salustiu făcuse următoarea afirmaţie : „căci a dori aceleaşi lucruri şi a respinge aceleaşi lucruri înseamnă, de fapt, o solidă prietenie" *nam idem uelle atque idem noile ea demum -firma amiciţia est (Cat.,* 20, 4). Despre prietenie la Roma, vezi în special Anne-Marie Guillemin, *Pline et la vie litteraire de son temps,* Paris, 1929, p. 59—61 ; P. Grimal, *Sâneque,* p. 13.

34. De multă vreme istoricii au semnalat existenţa acestor *circuli.* Vezi Constant Martha, *Les moralistes sous l'Empire romain,* Paris, 1887, p. 114; Gaston Boissier, *L'opposition sous les Cesars,* ed. a 9-a, Paris, *sine anno,* p. 69—77 ; A.-M. Guillemin, *op.* P., p. 22—23 ; 83—85 ; J. Gage, *Les classes sociales,* p. 71—74 ; 36—238 ; şi E. Wistrand, *op. cit.,* p. 100, care subliniază impor tanţa filosofilor consilieri, confesori şi îndrumători spirituali.

în ceea ce priveşte amestecul social în interiorul cercurilor, vezi Henry Bardon, *La notion d'intellectuel ă Rome,* în *Studii Clasice,* 13, 1971, p. 95—107, în special p. 102—106, I. Lâna, *L. Anneo Seneca e la posizione deqli intellettuali,* p. 7 ; 21 etc, ncearcă să limiteze *circuli* la pătura intelectualilor. Dar, după cum se ştie, cercurile erau frecventate şi de oameni care nu ma-lifestau decât un interes secundar, de amatori, pentru viaţa culturală. Istoricii moderni au crezut multă vreme că viaţa cercurilor

' limita la divertismente şi că avea un caracter spontan şi ne-organizat, însă Tacit considera tăcerea impusă cercurilor un adeyărat dezastru *(Agr.,* 2, 3). Noi înşine am susţinut în multe rînduri

*ea că, în ciuda absenţei unei structuri închise şi recunoscute

l, cercurile aveau o activitate serioasă care influenţa codul

socio-cultural, politica, filosofia şi literatura. Vezi în special *L'epoque de Neron,* p. 55-^60 ; *Probleme de ideologie politica, p.* 1491—1492 ; *Epoca lui Traian,* p. 124—127 ; dar şi A. Ştefan, *op. cit,* p. 186—188, şi P. Petit, *op. cit,* p. 97, care împărtăşesc — se pare — ideile noastre.

• 35. Despre cercul lui Musonius şi membrii acestuia, vezi Cora E. Lutz, *Musonius Rufus, The Roman Socrates,* în *Yale Classical Studies,* 10, 1947, p. 3 şi urm. ; A. Bergener, op. *cit,, p.* 158—164 ; 180 ; 196 ; 292 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 46— 48 ; 143 ; 149—152 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron, p.* 67 şi 415 : F. Miliar, *op. cit,* p. 141—142 ; şi E. Wistrand, *op. cit.,* p. 95—99. Prin marna sa, Scribonia, Lucius Calpurnius $_4$Frugi Licinianus descindea din Pompei, ceea ce făcea din el — începînd cu domnia lui Nero — un candidat potenţial la tronul Imperiului, dat fiind prestigiul lui Pompei, care, de altfel, era rudă prin alianţă cu îulius Caesar.

36. Despre Caius Calpurnius Piso, vezi H. de la Viile de Mirmont, *C. Calpurnius Piso et la conspiration de Van 818/65,* în *Revue des Etudes Anciennes,* 15, 1913, p. 405 şi urm. ; 16, 1914, p. 295 şi urm. ; J. şi P. Willems,- *Le Senat romaini en Van 65 apr. J. C,* în *Musee Belge,* 4, 1900, p. 236 şi urm., mai ales p. 261 ; şi B. Henderson, *op. cit.,* p. 261—262, care scrie : „His house became a center for the fashionable youth of Rome and himself a Maecenas in Nero's Court, patron of poets" ; vezi şi M. A. Levi, op. cit, p. 204—205 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 67—69 ; J. Lucas. op. *cit.,* p. 31 ; şi P. Grimal, *Seneque,* p. 226. Despre *Laus Pisonis.* vezi A. Bergener, *op. cit,* p. 294, care arată că, sub domnia lui Nero, nu era obligatoifu ca un senator să-şi ceară scuze deoarece :,i la liră, demonstrînd aşadar că poemul tine de perioada domniei lui Claudiu ; şi A. SeCl, *Laus Pisonis. Text. Vbersetzung. Xommentar,* dizertaţie, Erlangen, 1969, care însă îl atribuie lin Lucan.

37. In ceea ce priveşte poetica şi epicureismul cercului pisonian. vezi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 68—69. Despre Salvidienus Orfitus, vezi *PIR* ^{3}, C. 1444 ; K. R. Bradley, op. *cit,* p. 222. In *L'epoque de Neron,* p. 167, nr. 2, noi i-am considerat pe Scaevinus şi Quinti-anus stoici mondeni. Cu toate acestea, Scaevinus era prieten cu Petroniu şi-i împărtăşea, în mare parte, modul de viată şi- opţiunile filosofice (TAC, *Ann.,* 16, 18, 7). De aceea, acum sîntem înclinaţi să credem că Scaevinus şi Quintianus erau amîndoi epicurei şi membri ai cercului calpurnian. Despre- Calpurnius Siculus, vezi R. Verdiere, *La bucolique postvirgilienne,* în *Eos,* 66, 19S7, p. 161 şi urm.

38. Despre Thrasea, cariera, opţiunile şi statutul său de şef de cerc, vezi H. Schiller, *op. cit,* p. 679 şi urm.; *PIR*^{2}, *C.* 1187: A. Sizoo, *Paetus Thrasea el le_ stoicisme,* în *Revue des Btudes Latines,* 4, 1926, p. 229 şi urm. ; 5, 1927, p. 41 şi urm. ; Charles Saumagne, *La passion de Thraseas,* în *Revue des Stuães Latines, 9S,* 1955. p. 241 şi urm. ; G. Ch. Picard, *Auguste et Neron,* p. 238—239 : A. Bergener, *op. cit, p.* 181—193 ; B. H. Warmington, *op. cit, p.* 41 ; 140—141 ;' 148 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 181 şi mai recent *L'eloge de Caius Avidius Nigrinus chez Tacite et le „complot" des consulaires,* în *Bulletin de VAssociation Guillaume Bude,* 1980, p. 276—294, în special p. 289—294 ; P. Grimal, *Sâ-*

neque, p. 241 ; şi E, Wistrand. *op. cit.,* p. 98. Despre raporturile lui Thrasea cu puterea imperială în timpul primilor ani ai domniei, vezi O. Murray, *op. cit.,* p. 52—56. Despre Helvidius, *PIR* [1], *H.* 59 ; J. Melmoux. *C. Helvidius Priscus,* p. 23—40. Despre I Thrasea, Helvidius şi partizanii lor, vezi şi Rene Chevalier, *Le* ■ *milieu sto'icien ă Rome au I*[er] *siecle ap. J. C. ou l'âge heroique \ du stoicisme romain,* în *Bulletin de VAssociation Guillaume Bude,* 1960, p. 535—562, în special p. 545—546. Despre Soranus, *PIR* -', B. 55 ; A. Bergener, *op. cit,* p. 164 ; 194—200. Despre Paconius Agrippinus, *PIR* ', p. 16 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 150. Despre Persius şi raporturile sale cu Thrasea, vezi H. Schiller, *op. cit,* p. 614 ; C. Martha, *op. cit,* p. 110—136 ; 119 ; Francois Villeneuve, *Essai sur Perse,* Paris, 1918, p. 33—51 ; K. F. Reckford, *Studies in Persius,* în *Hermes,* 90, 1960, p. 476—504 ; şi Istvan K. Horvath, *Perse et Neron,* în *Studii Clasice,* 3, 1963, p. 337—343. Despre Demetrius Cinicul, vezi R. Chevalier, *op. cit,* p. 543—544,

39. Despre obiectivele practice ale grupării lui Thrasea, politologia şi filosofia sa, vezi Francois Villeneuve, *Etudes de litterature latine,* adunate şi publicate de colegii, elevii şi prietenii săi, Montpellier, 1947 : *Rome et le stoicisme,* p. 120—123 ; Claude Nicolet, *Les idees politiques â Rome sous la Republique,* Paris, 1964, p. 34—35 ; A. Sizoo, *op. cit,* p. 234 ; R. Chevalier, *op. cit,* ■ p, 554—557 ; J. Melmoux, *C. Helvidius Priscus,* p. 23—29 ; P. Gri-mal, *Seneque,* p. 233—234 ; şi E. Wistrand, *op. cit, p.* 95—100.

40. Despre Cornutus şi cercul său, vezi B. Schmidt, *De Comuti theologiae Graecae compendio,* Halle, 1912 ; M. A. Levi, op. *cit,,* p. 218; C. Martha, *op. cit,* p. 112—113; A. Ştefan, *op. cit.,* p. 187; B. H. Warmington, op. *cit,* p. 112—113 : 150—153 şi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 64—65 ; 254 ; 349—358.

41. Despre raporturile lui Seneca cu discipolii săi, ca şi despre acest jurnal complex pe care-1 constituie *Scrisorile către Luciliiis,* vezi în special Anne-Marie Guillemin, *Seneque, directeur d'âmes,* în *Revue des Etudes Latines,* 30, 1952, p. 202 şi urm. ; 31, 1953, P. 215 şi urm. ; 32, 1954, p. 250 şi urm. Vezi şi E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 62 : P. Grimal, *Seneque,* p. 219—231 ; 434 ; şi Liviu Octav Andrei. *Viaţa cotidiană romană în scrisorile lui Seneca,* Bucureşti, 1974, în special p. 5—42.

42. Despre cercul Tui Seneca în general, vezi E. Cizek. *L'epoque de Neron,* p. 60—64 şi 294—296. Despre Gallio, vezi J. şi P. Wilîems, op. *cit, 5. p.* 90 ; Paolo Tremoli, *M. Anneo Lucano. L'am-biente familiare e letterario,* Trieste, 1964, p. 34—37. Despre Mela, vezi *PIR* [2], A. 613. Despre Serenus, vezi P. Grimal, *Seneque, p.* 13— 14. Despre Proculus, A. M. Honore, *Proculus,* în *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis,* 30. 1962, p. 473 şi urm. Despre Lucilius cel Tînăr, *PIR* [2], L. 388 ; H. G. Pflaum, *Cărrieres proc, I,* nr. 30. p. 70 ; Hi, p. 961—962; B. H. Warmington. op. cit, p. 112; G. Mazzoli, °*P- cit,* p. 31 ; 258—264 ; şi M. Griffin, op. *cit.,* p. 91. Despre Fa-oius Rusticus şi legăturile lui cu Tacit, vezi Ettore Paratore, *Tacita,* ed. a 2-a', Roma, 1962, p. 724—726.

43. Vezi *L'epoque de Neron,* p. 158—159.

■ 44. în ceea ce priveşte semnificaţia fundamentală a poemului, i E. I-Tarducci, *op. cit.,* în special p. 20. Despre pesimismul «Perei, vezi D. Gagliardi, op. *cit,* p. 157; 161 ; E. Narducci, *op.*

cit., p. 25—**36** •, 66—144. Despre elogiul adus lui Cato, vezi B. H. Warmington, *op. cit,* p. 153 ; E. Narducci, op. *cit,* p. 130—144. Despre antropocentrism, vezi Ugo Piacentini, *Osservazioni sulla tecnica epica di Lucano,* Berlin, 1962, p. 13—39 ; D. Gagliardi, op. cit, p. 70 ; 115 ; 124—130.

45. Vechea teză a republicanismului lui Lucan îşi află încă audienţă la A. Momigliano, *Nero,* p. 728 ; F. Ahl, *op. cit,* p. 35—56 ; 278 ; 344—345 ; B: H. Warmington, op. cit., p. 152—153 ; M. Grant, op. cit, p. 176—177 ; E. Narducci, op. cit., p. 16. Pe bună dreptate, această teză a fost criticată de Jacqueline Brisset, *Les idees politiques de Lucain,* Parts, 1964, p. 171—194 ; 202 etc. şi de A. Michel, op. cit, p. 71. D. Gagliardi, op, cit., p. 151—167, arată că, deşi Lucan admira Republica, nu dorea totuşi restau rarea ei.

46. Aşa cum judicios au interpretat acest pasaj M. A. Levi, op. cit, p. 63, şi J. Brisset, op. cit., p. 199—201. Despre elogiul lui Nero la începutul *Pharsaliei* şi despre sinceritatea poetului, vezi P. Faider, La *vie litteraire ă Rome sous le regne de Neron. Le reve de SGneque,* în Les *Etudes Classiques,* 3, 1934, p. 3 şi urm., în special p. 15—16 ; Pierre Grimal, *L'eloqe de Neron au debut de la Pharsale est-il ironique* ? în *Revue des Etudes Latines,* 38, 1960, p. 296—299 ; Wolfgang Dieter Lebek, *Lucans Pharsalia. DicMunqsstruktur und Zeitbezuq,* Gotting'en, 1976, p. 18-^-44 ; E. Narducci, op. cit, p. 21—26 ; şi E. Cizek, L'epoaue de Neron, D. 171—174.

47. Ideea unităţii fundamentale a poemului *Pharsalia* a fost susţinută de mulţi exegeţi : vezi, în ultimă instanţă, F. Ahl, op. cit, p. 55 şi urm. Cu toate acestea, considerăm că modificările de ton, pe planul ideilor politice, erau inevitabile. în sfîrşit, nu ne îndoim de faptul că Lucan a operat transformări chiar în acele versuri scrise înainte de producerea rupturii şi care, desigur, nu fuseseră încă citite în public.

CAPITOLUL AL VI-LEA

Politica internă şi societatea romana

în faţa crimelor şi exceselor principelui, în faţa reformei axiologice, în faţa unui stil de conducere care nemulţumeşte din ce în ce mai mult clasa politică, ia naştere opoziţia. Se angajează o luptă surdă, uneori .declarată. Miza va fi în curînd evidentă : eliminarea cauzei cauzelor : Nero.

Pe acest invizibil cîmp de bătaie fiecare îşi conduce trupele cum poate. Grupul Silanilor încearcă să-şi asigure o poziţie privilegiată la curte şi doreşte să-şi răzbune morţii, dar în zadar. Practică atunci o colaborare limitată şi, după anul 61, o opoziţie destul de discretă, în aşteptarea evenimentului care ar putea să răstoarne regimul, pentru ca, spre anii 65—66, să dispară, complet de pe scena politică. Grupul lui Musonius şi al lui Rubellius Plautus, la rîndu-i, n-a acceptat niciodată cu adevărat principiul contractului senecan. Dintr-o expectativă distantă, el trece, după 58, la o opoziţie mai degrabă ştearsă. Cercul lui Thrasea, în schimb, începe prin a accepta jocul cooperării, ezită după 58, pentru ca, spre 61—63, să formeze un grup de opoziţie ideologică fermă, care-i va stimula pe toţi ad~-Versarii regimului, ascunzîndu-se sub o rezistenţă pasivă-Grupul Annaeilor, după ce mai întîi susţinuse şı chiar nfluenţase puterea, se împrăştie după retragerea lui Seneca de la curte, unii dintre membrii săi alăturîndu-se °Poziţiei active. In sfîrşit, grupul Calpurniilor şi al Piso-

nilor, după ce, la rîndh-i, susţinuse pe împărat şi reforma lui axiologică, decide să se revolte. Din rîndurile sale se va naşte cea mai mare conspiraţie urzită vreodată împotriva lui Nero.

CONSPIRAŢIA LUI PISO

Precum ştim, după anul 55, atmosfera politică nu este totdeauna bună la Roma, pentru a nu» spune mai mult. Coaliţie, conjuraţie, maşinaţie, complot şi intrigă, cuvintele nu ne lipsesc pentru a distinge, în agitaţia creată, ceea ce, adesea, reprezintă rivalităţi împinse la incandescenţă, pofte prost deghizate, stări de spirit schimbătoare sau chiar simple miraje. în mai multe rînduri, se vor da nume şi se vor acuza oameni : Burrus, de pildă, sau Rubellius Plautus. Apoi febra scade : acuzaţiile se dovedesc nefondate, în majoritatea cazurilor, aşa şi este. Dar uneori bănuiala se justifică, chiar dacă nu se poate înainta dincolo de ea, şi este mai mult decît probabil că multe dintre conspiraţiile ce luau naştere nu depăşeau adesea stadiul embrionar. Se ştie de pildă că, în jurul anului 60, un curent de opinie deosebit de favorabil venirii la putere a lui Rubellius Plautus, încurajat de către grupul lui Musonius, apare în mediile politice tradiţionaliste. Să fie acesta punctul de plecare al unei acţiuni de mai mare anvergură ? Poate, dar nu o putem afirma în mod categoric, în ceea ce priveşte conspiraţia condusă de Piso, lucrurile se proiectează la un cu totul alt nivel.

■ Dacă preceptele lui Epicur propovăduiau, în general, neamestecul în afacerile statului, ele admiteau totuşi participarea, chiar în mod activ, în cazuri excepţionale. Calpurnii vor reţine lecţia şi, o dată sosit momentul, vor începe să-i concentreze în jurul lor pe nemulţumiţi şi pe adversarii lui Nero. Totul a început pe parcursul anului 62 şi Tacit ne povesteşte în ce împrejurări : în anul acela, susţine istoricul, delatorul Romanus descoperă existenţa unor contacte secrete între Piso şi Seneca. Acuzat de a fi complotat, filosoful, care nu se mai afla la curte, reuşeşte să-1 convingă pe Nero că este vorba doar de o calomnie. în ceea ce-1 priveşte însă pe Piso, acesta se sperie şi decide că trebuie acţionat cît mai repede cu putinţă *(Ann.,* 14, 65,

3—2)*. Astfel va lua naştere această conjuraţie, cu o structură eteroclită şi compozită, desigur — cum sugerează Tacit — dar care se va dovedi „vrednică de temut" *(Anii.,* 14, 65, 3).

Cauzele ei sînt complexe. Totul decurge din ceea ce am analizat mai înainte. Reticenţele aristocraţiei senatoriale şi ecvestre cu privire la reforma axiologică sînt mari. Dacă, după cum am văzut, unii o acceptă parţial, alţii în schimb ci neagă în totalitate. Ostilitatea creşte şi mai mult după incendiul Romei : Nero reînalţă oraşul după planurile sale şi construieşte Casa aurită. Mulţi au fost aceia care nu au apreciat deloc atitudinea acestui „nou Apollo", a acestui „nou Horus", care pare să ignore cu desăvîrşire amploarea dezastrului Romei, I se reproşează, de asemenea, principelui aventurismul său, atît în interiorul cît şi în exteriorul Imperiului, şi mulţi au fost aceia, printre aristocraţi, care se temeau pentru viaţa lor. în sf îrşit. alţii, din prietenie sau interes, sînt gata să-1 susţină pe Piso. împinşi de convingeri politice, de teama de represiune sau de raţiuni şi sim-.patii personale oamenii sînt, de acum înainte, dispuşi să se ralieze la complot. Iată analiza lui Tacit, pe care o găsim rezumată în următorul pasaj care evocă starea conspiraţiei în anul 65 : „Atunci au devenit consuli Silius Nerva şi Atticus Vestinus. Era vremea în care se ţesea şi se dezvolta o conjuraţie în" care s-au îmbulzit oameni de toate categoriile — senatori, cavaleri, militari, chiar şi femei —, unii din. ură faţă de Nero, alţii din simpatie faţă de Gaius Piso" *(Ann.,* 15,' 48, 1),

Conspiratorii erau de altfel întăriţi în acţiunea lor de . amintirea unui antecedent reuşit : conjuraţia din anul 41, care pusese capăt domniei lui Gaius-Caligula. împăratul putea fi înlăturat, deci, printr-o lovitură a a-istocraţiei senatoriale. Cu condiţia, însă, de a dobîndi sprijinul pretorienilor. Era suficient, prin urmare, să se cîştige sprijinul principalilor comandanţi, în scopul de a evita instalarea pe tron, prin surprindere, a unui nou Claudiu. Nero însuşi era obsedat de succesul loviturii din 41 şi, începînd cu anul 62, îşi intensificase măsurile poliţieneşti. Dar în realitate sprijinul pretorienilor era insuficient. Era necesar, de fapt,

* Textul lui Tacit este important în această privinţă şi constituie principalul nostru izvor. Dar şi Suetoniu face aluzie la aceasta *(Nev.,* 32, 2—3), ca şi Cassius Dio (62, 24 şi urm.) sau Plutarh.

şi sprijinul armatelor provinciale : dar acest lucru n-a fost înţeles decît mai tîrziu.

Obiectivul conjuraţilor ? Eliminarea lui Nero şi aducerea pe tron a lui Piso : un om binevoitor, popular, destul de frivol, desigur, dar împăciuitor cu senatorii şi apărător al unui program politic moderat, cu toate că destul de vag ; de fapt, acela al cercului Calpurniilor. Piso, explică Tacit, „era înclinat spre superficialitate şi magnificenţă şi cîteodată spre lux, iar aceasta era un titlu în plus în ochii celor care într-o atît de mare dulceaţă a viciilor r*u doreau să afle în puterea supremă o constrîngere şi o severitate excesivă" *(ibiă.,* 15, 48, 3). Altfel spus, o parte din aristocraţi şi din romani în general prinseseră gustul noilor moravuri încurajate de Nero şi păreau puţin dispuşi să renunţe la ele, chiar dacă doreau eliminarea principelui. Dar vom vedea cum unii militari din rîndurile conjuraţilor erau ostili mentalităţii preconizate de partizanii aşa-numitului *luxus.* Se poate măsura astfel ambiguitatea consensului care îi reunea pe aceşti oameni. Acestei slăbiciuni i se mai adaugă o alta : conjuraţia, în realitate, nu beneficia de o foarte largă bază socială, în ciuda caracterului său eteroclit, astfel încît, odată descoperită, Piso va refuza să meargă în tabăra pretorienilor şi în tribunele forului pentru a face apel la mase. Ştia bine că o astfel de iniţiativă era sortită de la bun început eşecului[1].

Cine erau conjuraţii ? în majoritate, senatori, cavaleri şi militari. S-au mimărat cincizeci şi una de persoane bănuite sau implicate în complot, dintre care nouăsprezece senatori, cel puţin şapte cavaleri — în realitate au fost mult mai numeroşi —, unsprezece ofiţeri pretorieni şi patru femei. Alături de Piso, se distingeau doi senatori, Flavius Scaevinus şi Afranius Quintianus ; cel din urmă fusese ridiculizat cîndva de Nero (TAC, *Ann.,* 15, 49, 4). Li se adăugase consulul desemnat Plautius Lateranus, care trăsese învăţămintele de rigoare din eşecul non-violenţei lui Rubellius Plautus, şi Lucan, care adusese cu sine o parte din membrii cercului lui Seneca. Doi foşti partizani ai Agrippinei, Publius Anteius şi Ostorius Scapula, se pare că ar fi aderat şi ei la conspiraţie. In ceea ce-i priveşte pe cei şapte cavaleri, îi cunoaştem datorită lui Tacit *{Ann.,* 15, 50, 1). In afara lui Cervarius Proculus, Vulcacius Araricus, Iulius Augurinus, Munatius Gratus, Marcus Festus, se afla printre ei şi Antonius Natalis, unul dintre prietenii intimi ai lui Piso, şi Claudius Senecio, favorit al principelui

— unul dintre „stîlpii" curţii imperiale —, dar, în acelaşi timp, membru al cercului senecan. Prezenţa acestuia din urmă printre conjuraţi este de altfel revelatoare pentru atmosfera care domnea atunci în sînul aşa numitei *aula Neroniana :* acolo,*ca peste tot, plutea pericolul. Oricine putea fi denunţat şi arestat pentru simplul motiv că-i scăpase vreo glumă nefericită referitoare la performanţele agonistice ale împăratului. Astfel, nu trebuie să ne mire că unii dintre obişnuiţii curţii trecuseră de partea conjuraţiei, printre ei se aflau şi unii liberţi : de pildă Epicharis — o atrăsese oare în conspiraţie Annaeus Mela, cel mai tînăr dintre fraţii lui Seneca ? Faptul este puţin probabil, participarea acestuia fiind ea însăşi oarecum nesigură. în sfîrşit, conjuraţii numărau simpatizanţi printre intelectualii de profesie, precum Musonius Rufus şi Verginius Flavus. Cel de-al doilea nucleu al conjuraţiei îl alcătuiau ofiţerii gardei pretoriene. în fruntea lor se găsea prefectul Faenius Rufus însuşi. Aceşti ofiţeri, printre care tribunii Subrius Flavus, Statius Proximus, Gavius Silvanus şi centurionii Suplicius Asper, Maximus Scaurus, Venetus Pau-lus, îl detestau pe Tigellinus, urau neronismul şi doreau să pună capăt crimelor pe care acesta nu înceta să *le* comită, în plus, unii rămăseseră fideli memoriei lui Burrus. Această latură militară a conjuraţiei era austeră şi intransigentă în condamnarea a tot ceea ce era *luxus.* Unul dintre aceşti conjuraţi, Subrius Flavus, ar fi pus la cale uciderea lui Nero atunci cînd acesta se producea pe scenă, apoi în palatul său în flăcări, în timpul incendiului Romei (TAC, *Ann.,* 15, 50, 5) [2].

Numeroşi au fost simpatizanţii acestei conjuraţii, transformată într-o vastă coaliţie secretă. Unele dintre aceste simpatii nu erau neglijabile : aceea a lui Annius Pollio,- de pildă, membru al cercului lui Thrasea şi fiul unui fost conspirator împotriva lui Gaius-Caligula şi a lui Claudiu ; de asemenea, aceea a Antoniei, fiica predecesorului lui **pro** ; aceea a senatorului consular Gallio, fratele mai frstnic al lui Seneca, şi, poate, aceea a cavalerului Mela, celălalt frate al filosofului.

Seneca însuşi a aderat oare Ia această conjuraţie ? Izarele sînt contradictorii în această privinţă. Pliniu cel rîn consideră că Seneca ar fi fost unul dintre membrii [1] mai activi. Cassius Dio pretinde chiar că filosoful ar fi 'st, alături de Faenius Rufus, unul dintre capi (62, 24, 1). după Pliniu — informaţia vine oare de la Cluvius

Rufus ? —*l* Subrius Flavws ar fi constituit o facţiune, chiar în sînul conspiraţiei, avînd drept scop să-1 proclame cezar pe prietenul lui Burrus, adică pe Seneca. Ceea co implică, desigur, faptul că filosoful era la curent. Tacit aminteşte şi el de această ipoteză, acest „zvon", cum îl numeşte *(Ann.,* 15, 65, 1 ; şi, de asemenea, IUV., *Satir.,* 8, 211—214). Fără îndoială, trebuie văzută aici o analogie forţată cu Galba, sau chiar cu Nerva, care ajunseseră la principat pe cînd erau bătrîni. în mai multe rînduri, de altfel. Tacit afirmă că Seneca nu se« amestecase $_t$ în conjuraţie *(ibid.,* 15, 60. 3). Suetoniu nu îl menţionează nici el pe stoic printre conjuraţi. Desigur, aceasta era şi părerea lui Fabius Rusticus. Este de. reţinut doar faptul că Seneca vădea o atitudine critică faţă de Nero, în unele dintre tragediile sale, dar şi- atunci cînd îi condamnă pe Filip şi pe Alexandru, pe care îi acuză de tîlhărie şi de flagele mai devastatoare decît un potop universal sau o conflagraţie mondială *(Nat. Quaest..* 3, praef., 5). Dar, să ne amintim, filosoful era prea obosit şi prea dezgustat, pentru a se mai avînta într-o asemenea aventură. Fără îndoială, Piso a încercat să intre în contact cu el, şi fără îndoială că a fost respins. Tacit subliniază de altfel faptul că, nici măcar o singură clipă, Seneca nu a avut în vedere să-şi încredinţeze propriul cerc lui Piso *(Ann.,* 15, 60, 4 şi 61, 1). Mai tîrziu, cînd unii dintre apropiaţii săi s-au alăturat conspiraţiei, stoicul trebuie că a aflat despre existenţa şi obiectivele acesteia. Ceea ce nu înseamnă că a.sprijinit-o. Nu se poate presupune nici că el ar fi cunoscut planurile ofiţerilor pretorieni ai lui Subrius Flavus, chiar dacă, pentru unii conjuraţi, Seneca reprezenta o călăuză spirituală şi o invitaţie vie la tiranicid. Şi Cicero refuzase cîndva să participe la conspiraţia de la idele lui martie împotriva lui Iulius Caesar. Seneca, la rîndul său, prefera să rămînă în afara conspiraţiei lui Piso. Aceasta este, în orice caz, opinia noastră [3].

La începutul anului 65, lucrurile se .precipită. Am văzut că atitudinea lui Nero, după incendiul Romei, a displăcut profund şi mulţi au fost aceia care din acea clipă vor avea faţă de principe un viu resentiment, de care conjuraţii vor să profite. Mai mult, Piso nu are încredere în grupurile Silanilor şi al lui Vestinus. Străine conspiraţiei, aceste grupuri sînt de o importanţă redusă, dar cu siguranţă au o atitudine de profund dispreţ faţă de Piso şi de epicureismul lui. Acesta din urmă, la rîndul său, se temea ca, după

eventuala detronare a lui Nero, grupurile menţionate să nu *l.* profite cumva de reacţia neronienilor şi să-1 înlăture de la tron, pentru a-1 înlocui cu un altul, de pildă cu tînărul Lucius Iunis Silartus Torquatus (TAC, *Ann,,* 15, 52, 3). Poate că şeful conjuraţiei cunoştea planurile lui Subrius Flavus şi dorea ca, printr-o acţiune decisivă, să anihileze deosebirile de vederi existente în sînul coaliţiei între civili şi militari, epicureici şi stoici — foştii membri ai grupului Anna-eilor, spre exemplu. In sfîrşit, are loc şi arestarea libertei Epicharis, care încercase zadarnic să atragă flota Campaniei în conjuraţia lipsită de un sprijin militar mai larg, în exteriorul capitalei. Toate aceste motive îi determină pe conspiratori să acţioneze rapid : ei decid să-1 ucidă pe Nero la 19 aprilie 65 (TAC, *Arin.,* 15, 53, 1—3).

Dar în 17 aprilie 65 — sau poate chiar în 18 — complotul este descoperit (TAC, *Ann.,* 15, 54—56). Denunţătorul este Milichus, un libert al lui Scaevinus, care are bănuieli serioase şi cîteva dovezi. Epaphroditus, libertul-ministru al lui Nero, îl primeşte şi-i dă ascultare. Din acel moment pînă la începutul lunii mai — Lucan moare la 1 mai 65 (VACCA, *Vita Lucani,* 17) —, demascările conspiratorilor se ţin lanţ : pe etape, conspiraţia este lichidată. Fiecare conjurat este denunţat de un altul care, la rîndul său, divulgă alte nume. Şi aşa mai departe. Arestări, anchete, represiuni, teroare — povesteşte Tacit — se instalează curînd pe străzile Romei : „S-ar fi putut spune că întregul oraş era în temniţă. Alergau prin pieţe, prin case, la ţară şi chiar prin municipiile vecine, infanterişti şi călăreţi, amestecaţi cu mercenarii germani, în care principele avea încredere, aceştia fiind străini. Fără încetare erau tîrîte cete de arestaţi, care se înghesuiau în spatele porţii grădinii lui Servilius. Şi atunci cînd le sosea rîndul spre a ii judecaţi, simplul fapt de a fi adresat un zîmbet conjuraţilor, pura întîmplare a unei conversaţii, o întîlnire cu ţotul neaşteptată, prezenţa simultană la un banchet sau [1] un spectacol, toate acestea deveneau capete de acuzare" *(Ann.,* 15, 58, 1—4).

Represiunea a făcut cumplite ravagii. Principalii contaţi au fost executaţi sau au murit în timpul anchetei : so, Lateranus, Lucan, Senecio, Quintianus, Scaevinus, li-[:i>] ta Epicharis, Faenius Rufus şi ofiţerii săi. în total, s-au registrat douăzeci de morţi, dintre care trei sinucideri ?Juntare. Numeroşi conjuraţi au fost exilaţi sau degra-

daţi, dacă erau militari. Unsprezece ofiţeri au fost astfel afectaţi de represiune şi numai patru persoane au fost achitate sau graţiate. Poate că împăratul a lovit chiar în anumite rude ale conjuraţilor (SUET., *Ner.,* 36, 4).

Răspunsul dat de Subrius Flavus lui Nero cînd acesta 1-a întrebat de ce îşi călcase jurămîntul, a rămas celebru : '„Te uram, îi răspunse, deşi nu a fost nimeni, printre soldaţi, care să-ţi fie mai credincios, atîta timp cît ai meritat să fii iubit ; am început să te urăsc din ziua în care ai devenit ucigaşul mamei şi soţiei tale, conducător de care, histrion şi incendiator" (TAC, *Ann.,* 15, 67, 3). Anchetele şi execuţiile au dat astfel prilej unui straniu amestec de josnicie şi eroism. Conjuraţii făcuseră greşala de a-şi limita acţiunea la Cetatea Eternă şi avuseseră slăbiciunea de a nu-şi asigura decît sprijinul unui număr mic de militari — printre care nu figurau decît o parte a pretorienilor : plăteau acum preţul acestor neglijenţe *.

• Nero, precum se ştie, va profita de descoperirea acestei conspiraţii pentru a-i elimina pe Vestinus şi Seneca *. Va ieşi deci triumfător şi de această dată. Va distribui recompense şi daruri pretorienilor şi va acorda distincţii deosebite, menţionate mai sus, lui Petronius Turpilianus, Tigellinus, Nymphidius Sabinus şi Cocceius Nerva. Ce rol a avut acesta din urmă în anihilarea' conspiraţiei nu ştim şi nu vom şti niciodată ; avînd în vedere excelenta impresie lăsată de scurta lui domnie (96—98 e.n.), Tacit şi ceilalţi scriitori ai epocii se abţin să-i atribuie vreun act criminal.

Viclean şi prudent, Nero se opreşte aici. înăbuşise conspiraţia şi zdrobise două grupuri de presiune foarte importante : cel al lui Piso şi acela al Annaeilor. îşi putea deci îngădui,să amîne lichidarea grupului lui Thrasea : nu era cazul să răscolească prea mult ura împotriva sa (TAC, *Ann.,* 15, 61, 1). S-au bătut monede în cinstea lui Iupiter Păzitorul *(Custos),* întru cinstirea Salvării şi Securităţii (E. Sydenham, *op. cit.,* p. 116—120). Consulul desemnat, Anicius Cerialis, propuse să i se ridice lui Nero un templu chiar la Roma. împăratul însă respinge propunerea (TAC,

---

* Să notăm, în această privinţă, că moartea lui Seneca S* aceea a lui Thrasea au fost povestite de primii lor biografi şi is" torici, după. modelul morţii lui Socrate. Oare Seneca şi Thrasea să fi avut exemplul lui Socrate în minte în clipa cînd „şi-au băut cucuta" ? Fără a răspunde la această întrebare, trebuie să sem; nalăm că Tacit însuşi subliniază această „socratizare" a celor doua morţi celebre *(Hist.,* 1, 3, 1).

Ann., 15, 74, 3—4). Ştia perfect că, în ciuda reformei axiologice, nu putea fi proclamat zeu la Roma.

Conjuraţia avea să aibă, cu toate acestea, şi alte urmări. La sfîrşitul anului 65 şi în 66, opinia publică se mai calmase puţin şi, de la starea de teroare, se revenise la o atmosferă cît de cît normală. Nero loveşte atunci în alţi complici, reali sau imaginari, ai conspiratorilor, dar noul val de represiuni va fi declanşat mai ales după moartea Poppeei. De această dată, grupul Silanilor va constitui ţinta. Lui Cassius Longinus i se interzice să asiste la funeraliile împărătesei şi, după puţin timp, va fi exilat, împreună cu nepotul lui (TAC, *Ann.,* 16, 7—8). Nero a prins atunci momentul pentru a da lovitura de graţie celor care mai rămăseseră din grupul Annaeilor : Gallio, care se aşteptase la orice în momentul morţii lui Seneca, fratele său *(ibid.,* 15, 73, 4), este lichidat către sfîrşitul anului 65 (DIO, 62, 25, 3 ; HIER., *Cronic,* p. 183—184). Este constrîns să se sinucidă, aşa cum va fi, în anul următor, şi celălalt frate, Mela. Tatăl lui .Luc-an, foarte bogat, era un personaj cu greutate în viaţa economică şi socială romană. Nu fusese niciodată ispitit de onorurile senatoriale, dar îi fuseseră conferite importante demnităţi ecvestre şi manifesta, după Tacit, „o ambiţie de-a-ndoaselea" : simplu cavaler, dorea să devină, prin puterea influenţei sale, egalul consularilor *(Ann.,* 16, 17, 3). Mela fusese oare amestecat în conjuraţia pisoniană ? Legăturile sale cu Epicharis ne permit să presupunem aceasta, dar nu putem afirma nimic cu certitudine, în sfîrşit, un alt pisonian, scăpat ca prin miracol de represaliile din aprilie şi mai, este şi el acuzat şi ucis la sfîrşitul lui 65 : Salvidienus Orfitus. A fost acuzat de a fi pus la dispoziţia prietenilor săi — italici şi provinciali, n special — prăvăliile pe care le poseda într-o casă situată în apropierea forului (SUET., *Ner.,* 37, 2 ; DIO, 62, 27, 1). Este într-adevăr posibil ca aceste prăvălii să fi servit drept c de întîlnire a conjuraţilor şi ca punct de contact' cu «exteriorul".

[lu]în 66, represiunea atinge momentul culminant. Vizita [a]i Tiridate se apropie şi se profită de ea pentru a elimina «e personalităţi : Mela, după cum am văzut, şi Petroniu, unul dintre stîlpii cercului Calpurniilor. Petroniu este as- u ^-[e] P[TM][ci]P[e]> [ma]i [a]*[es m] aspectele referitoare la [Us]> şi Tigellinus îl consideră de aceea un rival. I se va roşa deci prietenia cu Scaevinus (TAC, *Ann.,* 16, 17, '• Şi este într-adevăr posibil ca Petroniu să fi avut cunoş-

■tinţă de proiectele conspiratorilor[5]. Vor dispărea, de asemenea, Anicius Cerialis şi Rufrius Crispinus, fostul soţ al Poppeei, exilat deja în aprilie—mai 65, care, pare-se, se alăturase, din 64, cercului Calpurniilor şi, deci, conjuraţiei *(ibid.,* 16, 17, 1—2).

Puţin după aceea, în timpul vizitei lui Tiridate, esttrîndul grupului lui Thrasea de a fi spulberat. Procesul lichidării acestui grup a început de fapt în 65, cînd Lucius Antistius Vetus, socrul lui Rubellius Plautus, devenit partizan al lui Thrasea, a fost constrîns să se sinucidă. Lucius Antistius Vetus, după cum am văzut, îi urmase lui **Bătea** Soranus la proconsulatul Asiei, după ce fusese. în 55—56, legat al Germaniei Superioare (TAC, *Ann.,* 13, 53, 2 ; *ILS,* 2491 ; *CIL,* XIV, 2849). Familia sa ajunsese de puţin timp să dobîndească patriciatul. Trebuie, fără îndoială, să legăm procesul lui de acela al lui Barea Soranus, din 66. Relaţii complexe îi legau, într-adevăr, pe Antistius Vetus, Barea Soranus şi Corbulo. O dată cu el, sînt eliminate soacra şi fiica sa, văduva lui Rubellius'Plautus. Cavalerul Publius Gallus, care servise drept intermediar între Vetus şi Faenius Eufus,~'va fi şi el aspru pedepsit (TAC, Ann., 16, 10—12).

Dar Nero nu dorea să se oprească aici. Dorea nimicirea completă a grupului lui Thrasea, pe care îl considera ultimul focar al unei opoziţii serioase. Barea Soranus a fost deci acuzat că a stingherit politica imperială în timpul proconsulatului şi, îndeosebi, activitatea agenţilor însărcinaţi de Nero cu acapararea operelor de artă. A fost acuzat, de asemenea, de a fi instigat la revoltă în favoarea prietenului său Rubellius Plautus. Era adevărat, de altfel,- că Plautus şi Thrasea beneficiau în provincie de susţinători destul de numeroşi şi importanţi. I se-mai reproşa, în sfîrşit, că ar fi încercat să cunoască, prin practici magice, viitorul lui Nero. Alături de el, era acuzată fiica sa, Sei"vilia, soţia lui Armivts Pollio, exilat în 65 (TAC, *Ann.,* 16, 23 şi 30). Procesul intentat lor a fost în fapt pandantul juridic al „loviturii" montate' împotriva lui Thrasea. Cossutianus Capito şi Eprius Marcellus îşi dădură toată silinţa **să-1** incrimineze pe Thrasea în faţa senatului *(ibid.,*. 16, 28). Teroarea puse stăpînire pe adunare. Soldaţii veniră să supravegheze dezbaterile cu arma în mînă *(ibid.,* 16, 29, 1—2). Urmarea acestor întîmplări o ştim : Soranus şi Thrasea au fost constrînşi să se sinucidă, în timp ce Paconius, Helvidius ş* Agrippinus au fost exilaţi, ca şi Cassius Asclepiodotus, care

simboliza atît sprijinul dobîndit de opozanţii stoici în provinciile asiatice, cît şi ameninţarea unei răscoale, posibilă chiar şi într-o zonă dezarmată.

CONJURAŢIA LUI VINICIANUS

Principele are într-adevăr motive să fie neliniştit. De sigur, în acest mijloc de an 66, aristocraţia senatorială şi numeroşi cavaleri sînt cuprinşi de teamă. Dar această teamă are şi un revers : cu cît Nero este mai temut, cu atît i se doreşte mai mult pierzania. Opoziţia trage învăţăminte din dezastrul pisonian : conspiraţia eşuase, pentru că se limitase la capitală. Cu puţin înaintea plecării principelui în Grecia, un nou complot prinde rădăcini. Mai modest, va cîştiga, cu toate acestea, sprijinul armatelor imperiale celor mai importante. Aceasta va fi *coniuratio uiniciano* — „conjuraţia viniciană" — de la numele principalului său organizator de la Roma, Annius Vinicianus.

Unica mărturie antică de care dispunem în această privinţă o constituie o frază a lui Suetoniu, în care biograful ne povesteşte despre divulgarea, în timpul domniei lui Nero, a „două comploturi, dintre care primul, şi cel mai însemnat, al lui Piso, la Roma ; cel de-al doilea, al lui Vinicianus, s-a format şi a fost descoperit la Benevent" *(Ner.*, 36, 2) *.

După toate aparenţele, obiectivul conspiratorilor era să-1 pună în fruntea Imperiului pe generalul Gnaeus Domitius Corbulo. Corbulo reprezenta cea mai importantă personalitate aristocratică aflată încă în viaţă. După sisprezece ani de campanii militare în provinciile din Est,

* Uneori au fost puse pe seama eşecului acestei conju-şi au fost interpretate ca manifestări ale gratitu- imperiale anumite rugăciuni şi un sacrificiu al Fraţilor pe altarul zeilor tradiţionali — Iupiter, Iunona, Minerva — dar şi al divinităţilor' abstracte — Providenţa, Onoarea, M[ltatea] ~"' văzîndu-se în formula OB DETECTA NEFARIO-Hn • CONSILIA — „pentru că au fost descoperite intenţiile celor "P[si]ti de pietate" — o aluzie la acest eşec *(CIL*, VI, I, 2044 : **ref** .[al,wo]d, nr. 25). Nu credem, însă, că «ste vorba aici de o o[m,nn]r la conjuraţia lui Vinicianus. în primul rînd, pentru că sînt snite „intenţii- sau „planuri" (consilia), şi nu o veritabilă con-19 [TM e]>. chiar de mică amploare. în plus, data sacrificiului este e 66. Or, conjuraţia trebuie că s-a constituit puţin mai al© n v:[rvali]: i se refera aici, fără îndoială, la pretinsele acţiuni Partizanilor lui Thrasea, denunţate de propaganda imperială.

dobîndise o mare popularitate şi îşi formase un grup propriu. Corbulo avea o mie de motive ca să se teamă pentru propria-i viaţă. Legăturile sale cu Annaeii, Thrasea şi Musonius erau numeroase ; fusese vin protejat al lui Seneca ; în 62, Antistius Vetus căutase să-1 atragă de partea lui Rubellius Plautus ; soţia sa, Longina, era fiica unui exilat, Cassius Longinus *(ILS,* 9158). Salvidienus Orfitus, conjurat pisonian, îi era probabil nepot, fiu al unuia dintre fraţii lui mai vîrstnici; în sfîrşit, Annius Pollio, care, să ne amintim, se căsătorise cu Servilia, fiica lui Soranus, şi se afla în exil, era fratele ginerelui lui.

Corbulo era un om energic şi disciplinat : de talie înaltă, avea prestanţă şi o voce frumoasă (TAC, *Ann.,* 13, 8, 4). Născut între anii 4 şi 1 î.e.n., făcuse o carieră strălucită. Consul suffect în 39, sub Caligula, comandase în Germania Inferioară, şi apoi în' Orient, sub Nero. Fără să fi repurtat vreodată o mare victorie militară, înregistrase însă numeroase succese, diplomatice şi chiar militare, prin forţa răbdării şi a prudenţei. De pe vremea lui August, nici un alt general roman nu dispusese de atîtea" trupe şi nu comandase pe un teritoriu atît de vast. înrudiţi cu mai multe mari familii, Domitii Corbulii proveneau, se pare, din Italia Centrală. Printre fraţii şi fraţii săi vitregi — mama sa avusese şase soţi — se numărau P. Suilliuş Rufus, dar şi Milonia Caesonia, cu care Caligula se căsătorise în 40. Corbulo era, deci, prin alianţă, o rudă a Iulio-Claudienilor. în ochii lui Tacit, el reprezintă modelul conducătorului militar, un om de valoarea lui Iunius Agricola sau, mai tîrziu, a generalilor lui Traian. Istoricul îl clasează printre personajele „pozitive" ale naraţiei sale — printre *boni* —■ şi îl consideră *capax imperii* ; „în stare să domnească".

Corbulo avea în spatele lui armata Orientului. Dar, pentru conjuraţi, aceasta nu era suficient. De aceea, au încercat să-i cîştige pentru cauza .lor pe legaţii-guvernatori ai Germaniei, şi prin ei, armata Rinului : fraţii Scribonius Rufus şi Scribonius Proculus, care comandau forţele Germaniei. Superioare şi, respectiv, pe cele ale Germaniei Inferioare. Foarte legaţi unul de celălalt, Scribonii se distinseseră la Puteoli, în 58, prin relativa moderaţie şi abilitate cu care ştiuseră să restabilească ordinea (TAC, *Ann.,* 13» 48) °. De fapt, nu se ştie pînă la ce punct au fost implicaţi în conjuraţie. Cu siguranţă la curent cu complotul care se urzea, ei nu s-au clintit, în tot cazul, atunci cînd Vinicianus a fost trimis la moarte. Motivul ? 'Fără îndoială, nepreg[a]"

tirea şi lipsa unui plan clar de acţiune, care să prevadă intervenţia armatelor din provincii. Această tactică vagă este perceptibilă şi în intenţiile lui Corbulo. Dar pentru alte . motive. Conducătorul militar preferă, în realitate, să-i lase pe conjuraţi să acţioneze la Roma. Cu siguranţă la curent, în cele mai mici detalii, cu cele ce se pregăteau, Corbulo nu ,te cu toate acestea hotărît să-şi pună trupele în acţiune potriva împăratului : aşteaptă ca Nero să fie ucis[7]. Mingea se află deci în terenul ginerelui său Vinicianus, are acţionează la Roma. Odată Corbulo ajuns împărat, inicianus ar fi devenit succesorul său desemnat, căci mi-tarul nu avea fii. înrudită, poate prin sînge, cu Iulio-.audienii, familia lui Vinicianus avea cu siguranţă legături de rudenie cu aceea a lui Marcus Vinicius, soţul fru-oasei Iulia Livilla, fiica lui Germanicus şi sora lui Gaius-'.aligula. Tatăl lui, Lucius Annius Vinicianus, conspirase sub Caligula şi, mai ales, sub Claudiu : în 42, îl instigase la revoltă pe legatul Dalmaţiei, Arruntius Camillus. Annius Vinicianus servise ca tribun militar şi legat provizoriu de legiune —■■ nu era încă senator — în 63, sub comanda socrului său (TAC, *Ann.,* 15, 28, 3). Per*tru a-1 linişti pe Corbulo, Nero îl numise pe Vinicianus *adlectus,* „adăugat" rîndurilor senatorilor, şi îl desemnase chiar consul, fără să fi fost mai înainte pretor. în schimb, Corbulo îl însărcinase să-1 însoţească pe Tiridate în timpul şederii lui la Roma (DIO, 62, 23, 6). Deşi dorea să-şi asigure fidelitatea lui Corbulo, Nero nu avea încredere în general. Nu îl va lăsa deci pe Vinicianus să se reîntoarcă în Orient, păstrîndu-1 în preajma sa ca pe un fel de ostatec, de altfel foarte bine tratat. Şi, pentru ca socrul lui să nu se supere, Nero hotărîse ca Vinicianus să facă parte din suita sa, în perioada proiectatei călătorii în Grecia.

în faţa întorsăturii pe care o iau evenimentele, lui Vinicianus i se face frică. înaintea plecării sale la Roma, trebuie că a stabilit, în linii mari, împreună cu socrul său, 'roiectul unei conjuraţii împotriva lui Nero. Odată ajuns insă în capitală, se alarmează. Neîncrederea principelui, ^[ar] Şi activitatea poliţiei lui Tigellinus şi Nymphidius i îl neliniştesc. Foarte curînd, simte nevoia să ac-ze. Cine îi sînt complicii ? Desigur, membri ai curţii Ş[1]* printre ei, unii dintre cei care urmau să-1 însoţească î împărat în Grecia. Aluzia lui Suetoniu la Benevent este, * altfel, clară : acolo, în acest oraş italic, aşezat în drumul [c]atre Grecia, îşi propun conspiratorii să-1 asasineze pe

Nero. Sînt prea grăbiţi, dorind să lovească înainte ca principele să ajungă în Elada, unde este foarte popular, şi nu au timp să-şi definitiveze planurile : sprijinul armatelor provinciale nu le este încă asigurat sută la sută. Mai mult chiar, se tem de trădare. Şi pe drept cuvînt, pentru că proiectul lor va eşua. Au fost, pare-se, descoperiţi repede, închişi şi ucişi : la Roma chiar, poate în Italia, la începutul călătoriei imperiale, cum pare să o sugereze Suetoniu, în tot cazul, între sfîrşitul lunii august şi ultimele zile ale lui septembrie.

Suetoniu sublinia pe bună dreptate că această conjuraţie a fost mai puţin importantă decît cea a lui Piso. prin însuşi gradul ei de organizare ; cu toate acestea, nu comporta mai puţine 'aspecte îngrijorătoare : pe de o parte, participarea aşa-numitei *aula Neroniana,* pe de alta, apeea a marilor armate provinciale. Nero, preocupat de călătoria' sa, pare să nu fi sesizat adevărata amploare a acestui complot, şî, îndeosebi, gravitatea complicităţii conducătorilor militari. Cu toate acestea principele va lua măsuri severe. Ajuns în Grecia, îl cheamă la el pe Corbulo, în termeni pomposi, numindu-1 tată şi binefăcător. Dar, odată debarcat, acesta primeşte ordinul clar de a se sinucide. Generalul se va executa, după ce va fi exclamat : *„ăxios !"* — adică : „am meritat-o pe deplin" — sau „sînt vrednic de aceasta !" (DIO, 63, 17, 4—6). Vrednic de ce ? de a muri pentru vina de a fi luat parte la o conspiraţie şi deci de a fi violat jurămîntul militar ? sau, mai degrabă, de a pieri pentru că a avut încredere în Nero acceptînd, prea credul, elogiile împăratului şi separîndu-se de trupele pe care le conducea şi pe care ar fi trebuit să le răscoale împotriva împăratului ? Nu vom şti niciodată cu certitudine; cea de-a doua ipoteză ni se pare însă mai verosimilă [8]. Chemaţi în Grecia, fraţii Scribonii au fost şi ei constrînşi să se sinucidă (DIO, 63, 17, 2). Complicii lui Vinicianus din sînul marii aristocraţii senatoriale şi pt'[e]~ supuşii lui simpatizanţi au fost în egală măsură loviţi La Roma, au fost ucişi sau obligaţi să se sinucidă Marcus Licinius Crassus Frugi, consul în 64, şi Quintus Sulpîcius Camerinus, fostul proconsul al Africii, ca şi fiul lui^ toţi, din ordinul libertului Helius. In sfîrşit, aceste îi**" prejurări îi vor întări lui Nero ura împotriva senatorii^ şi intenţia de a le retrage guvernarea anumitor provine*[1]; în ceea ce îl priveşte pe Corbulo, memoria sa va fi *ce* _ brată de numeroşi scriitori antici, iar cea de-a doua

a sa, Domitia Longina, se va căsători, în 70, cu Domiţian, viitorul împărat.

ITLURI IMPERIALE LA SFIRŞITUL DOMNIEI

Principe, monarh, împărat, titlurile suveranului în toma imperială nu sînt niciodată neutre : ele exprimă şi rezumă natura, întinderea, uneori limitele suveranităţii lui. Ansamblul acestor titluri se numeşte *formula* im-Derială.

Dar cuvintele nu sînt întotdeauna transparente. Intre lesemnarea puterii şi exercitarea ei există decalaje, dis-îţări, tensiuni, prin care se definesc raporturile suvera-lului cu supuşii săi. Faptul major care determină acest isamblu este potenţarea absolutismului. Propaganda im-srială a încercat mult timp să amăgească, sugerînd că principatul nu constituia în nici un caz o formă de mo-arhie. Acţiona, într-o asemenea situaţie, teama de a nu eza ataşamentul romanilor faţă de o instituţie instaurată o Republică şi care concentra puterile în mîinile unui r om, principele — *princeps senatus*, „primul sena-Sfr". Unii cercetători moderni s-au lăsat înşelaţi pînă itr-atît, încît au vorbit despre d „diarhie" a lui August despre o monocraţie. Tacit, mai lucid, ştia că de la Lugust încoace romanii trăiau într-un regim monarhic : ipă bătălia de la Actium — 31 î.e.n. — scrie el, „în insul păcii, întreaga putere a fost încredinţată unui ingur om" *(Hist.,* 1, 1, 2).

La Roma chiar, Octavian August dispunea de prero-gativele de tribun al plebei *(tribunicia potestas) :* invio-abil, el putea, după bunul lui plac,să-i aresteze pe ro-mani, dar şi să-i sprijine, să anuleze decizii din partea ricui ar fi venit ele, şi să convoace senatul. Asigurat, aşa J şi dorea, de puterea civilă în capitală, îşi aşază re-sursele forţei militare în afara Cetăţii Eterne. într-adevăr, a doua pîrghie a autorităţii princiare o constituie *impe-num :* comandarea armatelor, administrarea directă a unei (i a provinciilor — provinciile imperiale — şi contro-11 guvernării celorlalte — administrate de senat. Această ^oritate — *imperium* a devenit acum Imperiul — po-■U roman o încredinţa principelui într-un cadru legal ine definit. Un act specific al senatului, un senatus-con-tUm> era, de asemenea, necesar.

Dar temelia reală a acestui *imperium* rezida în voinţa armatei şi în comandarea acesteia de către împărat. Suetoniu se referă astfel de preferinţă la *dies imperii* — la „ziua *imperium-uhii",* ceea ce înseamnă ziua în care împăratul fusese aclamat *imperator* prima oară de către armată *(Ner.,* 9, 3) — mai degrabă decît la *dies principatus* — „ziua principatului", adică zj.ua în care senatul îl proclamase *princeps* pe monarh. Mai tîrziu, sub Hadrian, prietenilor care îl învinuiau că, în materie de erudiţie, se înclina în faţa împăratului, Favorinus le va răspunde printr-o glumă semnificativă : „Sînt nevoit să-1 cred mai savant decît toţi pe acela care are treizeci de legiuni" (HIST., AUG., *Hadr.,* 15, 13). în sfîrşit, acestor două baze ale puterii imperiale li se adaugă o a treia : preeminenţa morală — *auctoritas* — a unui împărat considerat de supuşii săi ca patron şi tată al tuturor locuitorilor Imperiului[9].

încetul cu încetul, principatul devine, după cum subliniază şi Tacit, o *dominaţie* — o „stăpînire"[10]. *Formula* imperială înregistrează această transformare mai ales sub Nero. Anumite titluri rămîn constante — acela de *Caesar,* sau de *Augustus,* de pildă. Dar Nero se proclamă de asemene'a fiu al lui Claudiu şi menţionează în *formula* sa numele lui Drusus Germanicus, tatăl predecesorului său. Şi dacă Nero omite să precizeze faptul că, după mamă, se trage din Germanicus, o face numai pentru că ţine să pună în valoare mai ales filiaţia paternă : apartenenţa sa, prin adopţiune, la familia Iulio-Claudienilor. Consulatele lui Nero — momente cardinale ale domniei —, sînt consemnate şi ele de *formula* lui : cel din 55, anul care urmează venirii lui la putere, cele din 57 şi din 58 — cînd încearcă să determine aprobarea proiectului său de reformă fiscală —, cel din 60, anul în care pune în funcţiune dispozitivul necesar înfloririi neronismului, şi, în sfîrşit, cel din 68, consulatul crizei. Am văzut, pe lîngă aceasta, că împăratul nu va accepta titlul de *pater patriae* — „părinte al patriei" — decît în 56, anul publicării scrierii *Despre clemenţă.* Nu este vorba doar despre o simplă coincidenţă : în ochii lui Seneca, împăratul este un stăpîn, un filosof, dar şi un tată pentru supuşii săi.

Rămîne de discutat titlul de *imperator* — un titlu care a fost de altfel utilizat de împărat ca un prenume, precum *Caesar* şi *Augustus.* Tiberiu îl refuzase, urmaşii săi de asemenea, inclusiv Claudiu — în ciuda insistenţei celor care i-1 propuneau —, toţi mulţumindu-se să-şi preceadă p"°"

priile lor nume de Caesar-ul tradiţional. Şi Nero a procedat la fel la începutul domniei. Către 60—61, anumite inscripţii îl proclamă, în fruntea titlurilor şi numelor sale, *autokrâtor* [— traducerea greacă a cuvîntului *imperator* (M. Small-vvood, nr. 127 şi 128 ; *IGRR,* III, 986). Dar aceste inscripţii proveneau din jumătatea greacă a Imperiului : este vorba despre o iniţiativă locală, şi de altfel, termenul de *autokrâtor* pare a fi mai puţin un prenume decît un titlu general care să definească autoritatea lui Nero.

în 66 lucrurile se schimbă : cu prilejul vizitei lui Tiridate, mulţimea îl aclamă pe Nero şi salută în el pe *imperator.* Cele două prenume — *imperator* şi *autokrâtor* — vor figura de acum înainte în *formula* imperială, după cum o dovedesc inscripţiile de la Roma şi de pretutindeni (M. Smallwood, nr. 25—26 ; *ILS,* 233 • *IGRR,* I, 876 etc). Şi monedele pun în lumină această schimbare, atît în zona greacă a Imperiului cît şi în capitală (M. Smallwood,. nr. 62—69). Unii leagă adoptarea acestui prenume de pacea universală, pe care Nero o declară în timpul călătoriei lui Tiridate. O pace de scurtă durată, pentru că, la puţin timp după aceea, iudeii se răscoală şi, în septembrie 66, romanii îşi pierd poziţiile de la Ierusalim.

Nimeni după August nu mai fusese *imperator* în acest "mod [11]. Care este sensul pe care să-1 dăm, aşadar, hotărîrii lui Nero ? Se afla în joc mai întîi revendicarea moştenirii lui August şi a Italiei în general : în ciuda filoelenismului său, Nero nu reneagă nimic din tradiţia militară romană. Este vorba apoi de afirmarea unei opţiuni axiologice. ntr-adevăr, adoptarea acestui titlu ca prenume nu este legată de o victorie dobîndită pe calea armelor — cum s-ar fi cuvenit —, ci de un triumf pacific : prin persoana [ui Tiridate, întregul Orient se pleca, într-un fel, în faţa apăratului. Este implicată în acelaşi timp şi o întărire monarhiei absolute : noul prenume, venind în fruntea wstei titlurilor imperiale, îl face pe Nero superior tuturor •lorlalţi cezari şi îl transformă în egalul lui August, dar l monarhului părţilor, Regele regilor, Marele Rege. evenind depozitarul acestui titlu suprem, Nero îşi pre-Sateşte, în sfîrşit, călătoria în Orient şi viitoarele repre-iuni. O dată mai mult, tradiţionaliştii trebuie să se plece. " o s o l u t i l este consolidat. '

SOCIETATEA ROMANA

Nero se. dorea deci purtătorul semnului unei noi civilizaţii care ar fi trebuit să se bizuie pe *luxus* şi pe *agon.* Răspunsul societăţii romane dat încercării lui de reformare a moravurilor diferă, în funcţie de feluritele ordine şi păturisociale [12]. Care sînt, în vremea lui Nero, forţele sociale existente? Mai întîi, există, pe de o parte, cetăţenii romani şi, pe de alta, necetăţenii, sclavii şi peregrinii. Dar chiar în sînul masei de cetăţeni — şi sînt peste cinci milioane într-un imperiu care numără cincizeci de milioane de locuitori —, există diferenţieri profunde. După Tacit, acest ansamblu cuprinde, în ordinea importanţei • *patres* — senatorii —, *populus* — poporul —, *urbanus miles* — soldatul de la Roma —, *legiones* — legiunile —, şi, în sfîrşit, *duces* — comandanţii-militari *(Hist.,* 1, 4, 2). Aceştia din urmă, Tacit o ştie bine, sînt, de asemenea, în majoritatea cazurilor, senatori. Dacă operează însă o distincţie limpede, o face pentru a sublinia că singurii care contează sînt senatorii care se află în fruntea legiunilor. In ceea ce îi priveşte pe senatorii civili, ataşaţi vechilor instituţii şi mentalităţi, ei sînt mai puţin importanţi decît soldaţii şi pretorienii Romei, şi decît poporul capitalei, acest popor pe care cezarii au încercat întotdeauna să-1 seducă. Această gradaţie — un adevărat *climax* — stabilită de către Tacit, se bazează, după cum se vede, nu pe criterii economice şi sociale, ci politice. Istoricul adaugă acestui tablou şi -alte forţe sociale ale capitalei — mai ales forţe intermediare : cavalerii de prim rang, plebea legată prin raporturi de. clientelat de marile familii, dar şi „plebea de jos" şi „cei mai răi dintre sclavi" *(ibid.,* 1, 4, 3). Oricît de pertinent ar fi un asemenea decupaj politic, nu înseamnă că nu existau şi importante diferenţieri sociale şi economice, în primul rînd, între marii proprietari de pămînt — în Italia ca şi în provincii, de pildă în Africa — şi plebea Romei.

în timpul lui Nero, populaţia capitalei se apropia de un milion de locuitori. Prin eliberarea sclavilor .se crease un mozaic etnic, în care se amestecau italici, greci, asiatici, egipteni, iliri şi galii. ~Viaţa celor care nu se bucurau de privilegiul cetăţeniei romane era grea. Epidemii cumplite făceau periodic ravagii în rîndurile acestor oameni (SUET., *Ner.,* 39, 1). Poliţia, constituită din vigili şi din soldaţi ai cohortelor urbane aflate sub comanda prefectului oraşului are aşadar mult de lucru; vagabondajul este ei*:

Cj sînt numeroase pungăşiile de toate felurile, furtu-
înfăptuite cu arma în mînă şi crimele tîlhăreşti.

Echilibrul social este deci fragil. Dacă marile tulburări sociale au dispărut, o agitaţie mocnită se menţine : încăierări — inclusiv la Circ —, răzmeriţe — organizate 'sau spontane —, spargeri de magazine sau violente proteste verbale sînt monedă curentă sub Iulio-Claudieni. Dificultăţile economice, incendiile, inundaţiile produse de Tibru şi chiar motive politice — sprijinirea casei lui Germanicus, sprijinirea Octaviei etc. — vor da naştere deseori unor tulburări destul de serioase. Astfel, în Italia sclavii se răscoală de cîteva ori. în 64, gladiatorii de la Praeneste încearcă în zadar să evadeze din şcoala lor imperială şi să se răzvrătească : amintirea lui Spartacus este atunci prezentă în gîndul tuturor, comentează Tacit *(Ann.,* 15, 46, 1). în 58, violente conflicte sociale izbucnesc la Puteoli. Altădată, cu prilejul unui spectacol de gladiatori, locuitorii Nuceriei se încaieră cu cei din Pompei, fapte la care ne-am referit şi mai sus. Pe scurt, chiar pasivă, opoziţia plebei îi stinghereşte pe împăraţi.

în ce-1 priveşte, Nero va cunoaşte destul de puţine obstacole. Cu siguranţă, au existat, sub domnia luiTNTero, cîteva tensiuni în momentele de dificultăţi economice, dar împăratul, mai mult decît alţi cezari, a ştiut să fie „popular" «

PLEBEA ŞI SCLAVII

Tacit nu manifestă prea multă simpatie faţă de plebe : în cel mai bun caz, vorbeşte despre ea ca despre o „mulţime" sau o „gloată" — un dispreţ pe care îl împărtăşeşte şi aristocraţia senatorială, pentru că nu poate suporta entuziasmul popular stîrnit de Nero. Această *plebs,* să ne «nintim, se deosebeşte de *populus* — „popor" — care îi dude şi pe cavaleri şi uneori chiar pe senatori. Tacit Jstinge plebea *integra* — „sănătoasă" — de *sordida plebs* ~ «plebea de jos" sau „plebea josnică" — în care se înîlneşc partizanii lui Nero, pe care aristocraţii îi dispretuiesc atît de mult.

Vreme îndelungată această distincţie a fost explicată n condiţiile care guvernau distribuirile gratuite de grîu, ionizate de stat : *frumentationes,* practică datînd din

vremea Republicii. Sub Claudiu şi Nero, aceste *frumentationes* se desfăşurau sub controlul fiscului şi al administraţiei imperiale, reprezentate de prefecţi specializaţi. Cetăţenii romani săraci, care în principiu erau singurii ce aveau dreptul la aceste distribuiri, constituiau plebea *frumentară* sau urbană, pe care chiar şi veşmintele o deosebeau de necetăţeni. Plebea cetăţenească a Romei se compunea din mici negustori, meşteşugari liberi şi muncitori lipsiţi de calificare. Aceştia, erau angajaţi uneori pe şantierele publice sau mergeau la ţară, pe*ntru culesul strugurilor şi măslinelor. Cetăţenii romani nu se mulţumeau cu distribuţiile frumentare din care nu puteau să se întreţină, deşi ele le erau utile. Totuşi, acest drept, care îi distingea de peregrini şi de necetăţeni, contribuia la transformarea plebei *urbane* sau *frumentaria* într-o clasă conştientă de privilegiile ei — oricît de relative erau acestea —, clasă al cărei patron era principele [14].

în ceea ce îi priveşte pe neeetăţeni, ei nu erau cu totul nişte dezmoşteniţi ai soartei şi beneficiau, de asemenea, de protecţia principelui. Faptul că izvoarele antice, de cele mai multe ori, nu fac diferenţa între cele două categorii de plebei ne fac să credem că deosebirea nu era foarte limpede., cu toate că, după toate aparenţele, plebea urbană îi dispreţuia pe aceia care erau mai săraci decît ea. De asemenea, este greu de precizat care a fost rolul politic jucat de fiecare dintre aceste două categorii de plebei la Roma, ştiindu-se bine că împăratul trebuia să ţină seama de sentimentele şi reacţiile mulţimii — o mulţime care se exprima cu predilecţie la Circ şi la teatru. Atunci cînd izbucneau tulburări, izvorul lor erau cel mai adesea necetăţenii, deşi nu putem exclude nici participarea cetăţenilor meşteşugari şi a micilor negustori. Astfel, atunci cînd sclavii lui Pedanius Secundus trebuie trimişi la moarte, plebea se răscoală : pretorienii intervin şi împrăştie mulţimea indignată (TAC, *Ann.,* 14, 45, 2-3). Dar cine predomină în această mulţime, în aceasta *multitudo,* după expresia lui Tacit ? Plebea urbană sau necetăţenii ? Fără îndoială că aceştia din urmă, chiar dacă unii cetăţeni de condiţie modestă li se asociază cu prilejul respectiv. încă o dată, atunci cînd „mulţimea" se adună şi acţionează, este greu de ştiut cine pe cine reprezintă.

în afara plebei citadine, exista însă şi o plebe rurala- în Italia şi în provincii fiinţau mai multe tipuri de proprie* tate : mica proprietate a ţăranilor independenţi — dintre

care unii erau veterani ai armatei romane — care îşi lucrau ogoarele împreună cu familia, cîţiva sclavi şi muncitori salariaţi ; pămînturile oraşelor, închiriate unor fermieri care le exploatau cu ajutorul a numeroşi sclavi ; proprietăţile mijlocii, *uillae,* ferme de aproximativ 100 de hectare, aparţinînd, în general, decurionilor oraşelor ; în sfîrşit, marile domenii, proprietăţi ale orăşenilor bogaţi, cavalerilor şi senatorilor, exploatate de către sclavi şi mici fermieri. Dacă mica proprietate nu a dispărut complet, procesul de concentrare a pămînturilor, demult început, îşi A" continuă cursul în perioada Imperiului. Numărul sclavilor se micşora, iar munca lor dădea un randament scăzut, marii proprietari dîndu-şi din ce în ce mai des domeniile în arendă colonilor (COLUMELLA, *De re rustica,* 1, 7). în provincii, italicii emigraţi introduseseră sclavii, dar munca liberă precumpănea în regiunile mai puţin evoluate[15].

Condiţiile de viaţă ale ţăranilor erau grele, mai ales pentru sclavi. Aceştia din urmă constituiau încă principala categorie de producători în Italia, ca şi în provinciile cele mai romanizate sau elenizate. Această masă de sclavi nu era omogenă. J. M. Engel notează, pe drept cuvînt, că „între sclavi, se diferenţiază sclavul principelui, sclavul public, care este un mic funcţionar, sclavul domestic, care adesea este sortit eliberării, şi sclavul rural, care este un «adevărat ocnaş»"[16]. într-adevăr, „familia", ansamblul sclavilor, era în mod tradiţional divizată în familia urbană *(urbana)* şi rurală *(rustica).* în oraş şi în casa stăpînului trăiau sclavii privilegiaţi. Adeseori cu o înaltă calificare, aceşti oameni aveau o meserie : erau frizeri, bucătari, muzicanţi, unii dintre ei fiind chiar intelectuali de mare valoare, pentru a nu-i menţiona pe intendenţi şi supraveghetori, funcţionari în adevăratul sens al cuvîntului. Să adăugăm că statutul sclavului era pe măsura aceluia al stăpînului : dacă stăpînul era sărac, sclavul era şi mai nevoiaş.

Sclavii de la oraş erau în general eliberaţi în jur de 35 ani. Odată eliberaţi, deveneau cetăţeni sau primeau statutul de „latini" — un fel de semi-cetăţeni —, sau amîneau peregrini. Mulţi dintre ei trăiau modest în dughene sau în atelierul lor, ca mici negustori sau meşteşugari. La Roma, două treimi şi în Italia jumătate dintre meseriaşi erau foşti sclavi. Dar unii liberţi ajungeau să Jaune mari averi : aceştia erau negustori, armatori, specialişti în „import-export", în tranzacţii bancare şi în ca-

mată. în transporturi, beneficiari ai unor numeroase contracte cu statul, intendenţi şi antreprenori de toate felurile, sau chiar administratori ai bunurilor principelui. Perioada iulio-claudiană a fost pentru aceşti oameni, cu o vocaţie mercantilă reală, o eră de prosperitate, atît în Italia, cît şi în porturile şi în oraşele comerciale din Hispania şi Gallia. precum atestă exemplul cetăţii Lugdunum (Lyon).

Preocupat să conserve, dacă nu chiar să lărgească, baza plebeiană şi italică a regimului său, Nero ştia ce aştepta de la el marea masă a acestor oameni mărunţi, liberţi şi sclavi : să fie drept, să ştie să fie popular, să le dea în sfîrşit pîine şi jocuri — *panem et circenses.* Orice împărat trebuia să treacă prin aceasta. De aceea, între echipele de vizitii de la Circ, Nero a preferat-o întotdeauna pe aceea pe care o susţinea plebea : „verzii" (PLIN.. *Nat.* Hist., 33. 90 ; SUET., *Ner.,* 22, 1 ; DIO, 63, 6, 3). Pentru a-şi marca preferinţa, le oferea veşminte şi obiecte.

Congiarium era un dar pe care împăratul îl făcea, după tradiţie, plebei frumentare a cetăţenilor romani, sub forma distribuirii de bani. Nero prefera însă să arunce aceşti bani mulţimii de spectatori în care predominau adesea necetăţenii. Totuşi, în 57, cînd a vrut să-şi asigure un . sprijin popular larg pentru reforma sa fiscală, a dispus să se distribuie un *congiarium* de 400 de sesterţi fiecărui plebeu-cetăţean roman (TAC, *Ann.,* 13, 31, 2 ; SUET., *Ner.,* 10, 2). Fără să frustreze plebea frumentară de drepturile ei, Nero pare aşadar să fi căutat să cîştige mai ales favoarea acelei *sordida plebs.*

Aprovizionarea capitalei constituia, în consecinţă, unul dintre suporturile fundamentale ale acestei politici. împăratul îi acorda cu atît mai multă atenţie cu cît, în mai multe rînduri, în timpul domniei sale această aprovizionare a cunoscut dificultăţi. Monede — mai ales între 64 şi 66 —, cu efigia principelui pe avers, reprezintă, pe revers, Annona în chip de divinitate a aprovizionării, Ceres, zeiţa agriculturii, sau chiar portul Ostia, pe unde treceau merindele destinate alimentării Romei *(RIC,* I, p. 150 ', *BMC, Imp.,* I, p. 235, nr. 193 : M. Smallwood, nr. 314, etc). împăratul a făcut tot posibilul pentru scăderea preţului griului, aruncînd pe piaţă rezervele acumulate în antrepozitele statului, pentru a veni în ajutorul peregrinilor săraci care nu beneficiau de distribuţiile frumentare. Cu toate acestea, cînd apăreau tulburări, Nero nu şovăia să

pună în mişcare trupele pretoriene împotriva mulţimii (TAC, *Ann.,* 13, 48, 3) [17].

„Plebeianismul"' lui Nero era într-adevăr limitat, între altele şi de ideologia epocii. Săracul era dispreţuit : să ne gîndim la acele documente egiptene în care unii medici îndeamnă ca muncitorii agricoli să fie îngrijiţi aşa cum erau trataţi caii sau catîrii bolnavi. In 57, senatul decide ca atunci cînd un om liber ar fi fost ucis de un *seruus,* orice sclav, fie că îl ucisese sau nu pe stăpînul lui şi chiar dacă ar fi fost eliberat de acesta prin testament, în cazul în care s-a aflat sub acoperişul victimei, să fie supus supliciului. Nero nu se va opune acestei hotărîri (TAC, *Ann.,* 13, 32, 1). De asemenea, modificarea. în 57, a regimului impozitului de 4°,, pe vînzarea sclavilor nu este decît o simplă măsură administrativă. Totuşi, acelaşi Nero se opune, în -56, la anularea actului de eliberare a sclavilor eliberaţi care s-ar fi făcut vinovaţi de nerecunoştinţa faţă de fostul lor stăpîn (TAC, *Ann.,* 13, 28-27). Prin urmare, Nero încearcă să împace şi capra şi varza, să îşi asigure sprijinul noilor forţe sociale, inclusiv al săracilor, fără a afecta cumva ierarhia socială consacrată. Dar, în cazul unor confruntări sau răzmeriţe, puterea politică îşi cunoaşte tabăra : este aceea a „estab'lishemenf-ului — a ordinii de fapt.

NOTABILI ŞI MILITARI

Domnia lui Nero a fost favorabilă notabililor italici şi provinciali. Această clasă a prosperat. Ordinul decurionilor — foştii magistraţi ^municipali — joacă astfel un rol foarte important. Mulţi dintre ei îşi încheie cariera în calitate de cavaleri. Cu toate acestea, spre deosebire de Claudiu, Nero pare să nu fi acordat cetăţenia romană decît cu parcimonie : numai unii greci au dobîndit-o, în timpul călătoriei împăratului în Elada. De asemenea, principele nu a fondat nici o colonie romană în exteriorul Italiei. •

Militarii de meserie ai Imperiului jucau un rol politic esenţial — să ne amintim de importanţa acelor *dies imperii.* Staţionînd în general la frontiere — pe Rin, Dunăre şi Euj-[at]r~? [s°]ldaţii depuneau în fiecare an un jurămînt de credă împăratului. La suirea pe tron a lui Nero, povesteşte ^ aceste forţe militare provinciale s-au raliat fără nici Şovăire noului principe *(Ann.,* 12, 69, 5). Oştenii legiunilor ^u aleşi dintre italici sau dintre romanii coloniilor, în

timp ce auxiliarii, ale căror numeroase forţe le completau pe acelea ale legiunilor, erau recrutaţi dintre provincialii necetăţeni cei mai apţi. După douăzeci şi cinci de ani de serviciu militar, uneori chiar mai mult, li se acorda cetăţenia *(CIL,* XVI, 4 ; ILS, 1987 : M. Smallwood, nr. 296). în ciuda anumitor tendinţe ale neronismului, împăratul nu va subestima niciodată rolul armatei. La suirea sa pe tron, în faţa Curiei, Nero declară că se sprijină pe autoritatea senatorilor, dar şi pe asentimentul militarilor. Ei a vegheat asupra intereselor soldaţilor săi, şi, în primul rînd, asupra intereselor lor materiale. La Roma, militarii cei mai influenţi ai garnizoanei erau, desigur, pretorienii. Griul pe care îl primeau în schimbul unei sume reţinute din soldă, Nero a decis, în 65 — după lichidarea conjuraţilor pisonieni —, că le va fi distribuit, gratuit, în fiecare lună. Şi-a însoţit, chiar, decizia de o gratificaţie de două mii de sesterţi pe cap de om (TAC, *Ann.,* 15. 72, 1 ; SUET., *Ner.,* 10, 2). Mai mult, aceiaşi pretorieni — ca şi soldaţii din legiuni — primeau, la sfîrşitul serviciului militar, o primă de demobilizare. Nero va fonda pentru ei colonii de veterani în Italia : la sfîrşitul a 16 ani de serviciu militar, pretorienii, bogaţi deja, se retrăgeau din armată, pen~ tx˙u a lua parte la viaţa publică a municipalităţilor italice (DIO, 55, 23, 1 ; *CIL,* III, 3486 ; X, 6489). Oare, după toate acestea, împăratul a fost susţinut în toate privinţele de către armată ? Se ştie că nu şi că, mai ales în provincii, conduita sa, pe plan politic ca şi pe plan personal, nu a fost întotdeauna aprobată. Să ne amintim aici de răspunsul clar al lui Subrius Flavus> atunci cînd Nero îl întrebase de ce a conspirat[18].

ORDINUL ECVESTRU

Ordinul ecvestru constituia cel de al doilea stîlp al ierarhiei sociale. In timp ce clasa senatorială îşi conserva preponderenţa socială, cavalerii şi liberţii bogaţi tindeau în mod progresiv să se erijze în clasă conducătoare din punct de vedere politic. Se estimează că ordinul ecvestru număra în epoca aceea aproximativ douăzeci de mii de membri. Calitatea de cavaler presupunea un cens de 400 000 de sesterţi, un brevet imperial şi autorizaţia de a purta inelul de aur. Această calitate nu era ereditara. Ordinul ecvestru se regenera de jos, adăugîndu-şi noi membri din rîndurile notabililor municipali şi ale ilit

rilor. Promovarea socială se desfăşura după următoarea schemă : agricultorul devenea magistrat municipal, apoi fiul său intra în ordinul ecvestru, după care vlăstarul lut, al cavalerului procurator, ajungea în senat. Uneori, la sfîrşitul carierei municipale, italicul sau provincialul romanizat ajungea el însuşi la rangul de cavaler. Centurionul primipil avea şi el această posibilitate : trecea atunci de la triplul tribunat al -cohortelor Romei — vigile, urbane şi pretoriene — la procuratelele ecvestre. Italicii, mai ales cei originari din Campania, Etruria şi Gallia cisalpină, provincialii regiunilor romanizate, notabilii şi intelectualii din Orientul grec, erau foarte numeroşi în sînul ordinului ecvestru. De altminteri, italici în marea lor majoritate înainte de Claudiu, cavalerii-procuratori, la sfîrşitul domniei lui Nero, provin în mare parte din provincii, mai ales din cele orientale.

în timpul Republicii, cavalerii erau mai ales oameni de afaceri, negustori, cămătari, publicani şi mari proprietari funciari. Sub Imperiu, şi mai ales sub Nero, ei nu au renunţat la practica acestor meserii. Ba chiar au profitat de reforma financiară, pentru a-şi lărgi afacerile. Ii găsim adeseori *conduclores,* intendenţi şi arendaşi ai marilor domenii agricole imperiale, unde se mai folosesc încă, făYă distincţie şi obligaţii precise, cavaleri şi liberţi.

Serviciul public devine din ce în ce mai mult vocaţia ordinului ecvestru. Încă de pe vremea lui Claudiu, se vorbea de *cursus* — despre „cariera"' — de cavaler, aşa cum se vorbea despre aceea de senator : după un serviciu mili-r de trei ani ca ofiţer de rang ecvestru, cavalerul trece prin procuratelele din provincii, uneori chiar din Italia, intensă ajungă la marile prefecturi — a vigililor, a inonei, a Egiptului şi a pretoriului. Apartenenţa la difeclanuri şi cercuri culturale şi politice înseamnă foarte nult pentru cel care aspiră ia însărcinările cele mai înalte ».

Binevoitor faţă de cavaleri, mai ales faţă de cava-rn funcţionari, Nero combate abuzurile publicanilor după şi,

cum am văzut, încearcă să le retragă perceperea iţelor indirecte. Cît îi priveşte pe cavalerii care erau de marile familii senatoriale şi care au conspirat,

Paratul îi zdrobeşte fără milă.

SENATUL

Am desprins mai sus principalele momente care au marcat raporturile împăratului cu ordinul senatorial : partizan al compromisului la începutul domniei, Nero va trece, după dezamăgirile din 57, la o atitudine mult mai rigidă, mai ales îneepînd din 61 ; este momentul în care încearcă să-i dreseze pe senatori şi să facă din ei mari slujitori ai statului. La sfîrşitul domniei sale, Nero se gîndeşte chiar să-i lipsească de o parte din privilegii, privilegii care, de altfel, fuseseră micşorate spre folosul unei adrfiinistraţu imperiale ia plin avînt.

Reamintim că Nero, cu prilejul venirii lui la putere, invocase ..autoritatea Părinţilor'", adică pe cea a senatorilor. Pe parcursul acestei prime perioade — *quinquennium Neronis* —, împăratul îi va ajuta chiar, din punct de vedere financiar, pe quaestorii desemnaţi, care nu mai erau obligaţi să dea jocuri de gladiatori : ei erau cei mai tineri exponenţi ai ordinului senatorial şi dispuneau deci de mijloace financiare mai modeste. întregul ordin a fost ele altfel favorizat. Gel puţin tix>i senatori săraciţi au fost ajutaţi de împărat : Marcus Valerius Messala Corvinus, consul în acelaşi timp cu Nero, în 58, care a primit 500 000 de sesterţi ; Aurelius Cotta. fiul unui consul din anul 20, căruia i-a fost acordată o subvenţie anuală, îneepînd din 58 ; şi Quintus Haterius Antoninus, consul în 53, care va beneficia de acelaşi ajutor (TAC, *Ann.,* 13, 34, 1—3) *'.

La sfîrşitul domniei, cînd revolta va izbucni. Nero va trece peste neîncrederea şi iritarea pe care i-o provocau senatorii : Curiei îi va adresa el discursul împotriva rebelilor (SUET., *Ner.,* 46, 5 ; PLUT., *Galb.,* 5, 4).

Care era de fapt statutul acestui ordin, de care împăratul trebuia să ţină seama ? Care era componenţa lui ? Mari proprietari funciari din Italia, senatorii alcătuiau vîrful piramidei sociale. Totuşi, temeliile economice ale puterii lor slăbeau puţin cîte puţin. Luxul excesiv, stagnarea agriculturii în Italia meridională, unde se găseau nenumărate proprietăţi senatoriale, dificultăţile creseînde întîmpinatc de cei care sperau să se îmbogăţească în provincii şi confiscarea de bunuri ca urmare a conflictelor, care-i opuneau pe senatori împăratului, au avut drept consecinţă ineluctabila sărăcire a numeroşi *patres.*

Absenteismul politic făcea pe de altă parte profunde ravagii în rîndul senatorilor de viţă veche. Celibatul, lipsa

copiilor şi represiunile au eliminat multe familii aparţinînd vechii *nobilitas* — „nobilime" — republicane, mai a!es patriciatului. împăraţii au introdus printre patricieni reprezentanţi ai familiilor plebeiene cele mai vechi, dar şi acestea, la rîndullor, au dispărut curînd. în 69 nu mai existau decît 13 senatori descendenţi din vechii patricieni, pe cînd în epoca lui August erau 77. Dintre cele 19 familii ridicate la patriciat în 29 î.e.n., nu mai existau decît 14 în 69. Iar dintre cele 8, cărora Claudiu le acordase acelaşi privilegiu, mai rămăseseră doar 4 la sfîrşitul domniei lui Nero. Dacă rarii exponenţi ai vechii nobilimi păstrau prioritatea cînd era vorba de consulatul ordinar, funcţiile sacerdotale şi proconsulateîe Asiei şi Africii, oamenii noi, proveniţi adesea din Gallia cisalpină şi din provincii, înregistrau progrese vizibile în sînul Curiei.

August a fost, de fapt, acela care a organizat cu adevărat ordinul senatorial. El coborîse numărul de senatori la 600 şi fixase condiţiile de apartenenţă la ordin. Era necesar un cens — adică o avere — de un milion de sesterţi şi trebuia să fii deja membru al unei familii de senatori sau de cetăţeni care puteau fi promovaţi în rîndurile Curiei. în secolul I e.n., casta senatorială număra aproape două mii de persoane. Fiii senatorilor purtau laticlavul, o bandă lată de purpură care împodobea toga. Acest laticlav şi dreptul de a postula magistraturile senatoriale puteau fi acordate şi tinerilor cavaleri. Aceştia, după ce îşi exercitau quaestura, deveneau senatori şi erau astfel apţi să ajungă succesiv la rangul de tribun al plebei sau la cel de edil, de pretor şi, în sfîrşit, de consul. în timpul lui Claudiu, chiar notabilii Galliei au avut posibilitatea să ajungă la magistraturile senatoriale. în sfîrşit, datorită procedurii aşa-nu-mitei *adlectio,* orice cavaler putea fi integrat diferitelor categorii de senatori : fost quaestor, tribun, pretor şi chiar consul. Principii foloseau adesea *adlectio* ca să completeze nndurile Curiei. Tot ei controlau şi alegerile magistraţilor şi recomandau unii candidaţi — *candidaţi Caesaris,* -enturiile prerogative, alcătuite în principal din senatori, Jegeau magistraţii pe care îi confirmau comiţiile — sau ceea ce mai rămînea din ele. Cum am mai Observat, în senat nu mai rămăseseră decît puţini urmaşi ai vechii nobili romane.

OH ^P"[1] [lui] Nero, mai mult de 200 de senatori erau de Jine italică şi peste 40 proveneau din provincii : ace-[a] care se aflau deja în Curie la venirea sa pe tron,

Nero le-â adăugat încă 30 ele *adlecti,* provenind, în majoritatea lor. din provinciile occidentale, din Hispania" şî din Gallia. Nero a adăugat unicului senator provenit din zona greco-orientală, pe care 1-a găsit în Curie, alţi patru *patres,* originari din Est. Toţi erau foarte activi şi ambiţioşi. In timpul consulatelor sale, Nero şi-a ales totuşi colegii de magistratură printre descendenţii familiilor nobile . **Lucius** Antistius Vetus în 55, Lucius Calpurnius Piso în 57, Marcus Valerius Messala C6rvinus în 58, Cossus Cornelius Lentulus în 60 [21].

Cariera senatorială nu se limita numai la magistraturi. Proconsulatele Africii şi Asiei, precum şi prefectura Romei reprezentau încoronarea acestei cariere. In absenţa împăratului, prefectul Oraşului era acela care îl înlocuia, asigurînd securitatea capitalei, conducînd poliţia şi cohortele urbane, şi veghind la bunul mers al justiţiei; Existau, de asemenea, doisprezece senatori, consulari sau pretorieni, numiţi *curaiores :* ei răspundeau de drumuri, de ape, de Tibru şi de lucrările publice. Dar mai ales în conducerea legiunilor şi în guvernarea provinciilor imperiale — la care senatorii puteau ajunge numai după pretură sau consulat — trebuie căutată esenţa influenţei reale a senatorilor [22].

Autoritatea senatorilor slăbea progresiv. Nero, ca majoritatea împăraţilor, controla îndeaproape emisiile monetare ale senatului. Desigur, Curia dispunea încă de o oarecare libertate de acţiune : astfel, Vespasian a fost ales pretor împotriva voinţei lui Gaius-Caligula (SUET., *Vesp.,* 5, 4) ; ştim, de asemenea, că senatul a reuşit să respingă un mare proiect de reformă fiscală propus de Nero. Dar această capacitate de manevră a senatului era totuşi slabă.

Senatul nu era omogen. Interese divergente se înfruntau în sînul lui, iar grupurile de presiune adoptau faţă de împărat strategii şi tactici diferite, slăbindu-se astfel reciproc. Motivaţiile personale jucau un rol important, mulţi senatori evitînd,. uneori, complotul din grijă pentru siguranţa lor personală, alteori revoltîndu-se în momentul de mare tensiune politică, pentru a nu vorbi despre aceia care U vor rămîne credincioşi împăratului pînă la sfîrşit. Mari deosebiri de mentalitate ieşeau adesea la iveală în dezbaterile Curiei. Unii rămăseseră ataşaţi vechii scări de valon, în timp ce alţii susţineau, parţial sau în totalitatea ei, d[in] interese sau" din convingere, reforma axiologică şi b tismul imperial.

Sînt uimitoare rapiditatea şi zelul cu care noii senatori, mîndri de a aparţine acestei caste, vor adopta starea de spirit a conservatorilor. Annaeii, Thrasea şi Helvidius îi vor fi dat Iţii Nero mai mult de furcă decît toţi descendenţii familiilor ilustre. Cîteodată se va opera o alianţă ciudată între aceştia — de pildă, între Silanii, Cornelii Sullae, Cassii, Pisonii şi Anii Vinicianii — şi oamenii noi sau fiii lor. Această alianţă nu era doar ideologică : căsătoriile mixte abundau şi o complexă fuziune de interese rezulta de aici. Annaeii au fost cu toate acestea mult timp purtătorii de'cuvînt ai acestor oamenii noi, încă puternic legaţi de originea lor — erau fii de notabili şi cavaleri — precum şi de principat.

în ciuda conflictelor de interese, solidaritatea senatorială se refăcea în momentele cruciale şi în problemele esenţiale. Cea mai importantă în ochii lor nu era, cu toate acestea, problema libertăţii senatului, sau aceea a autorităţii lui, ci problema securităţii acestuia : ocrotirea membrilor acestui ordin, dai' şi salvgardarea averilor şi bunurilor lor. într-adevăr, pentru a face faţă dificultăţilor economice, împăraţii luaseră obiceiul de a recurge la confiscări, ceea ce, pentru senatori, era un motiv constant de nelinişte.

Prestigiul Iulio-Claudienilor nu le îngăduia senatorilor să se opună eredităţii de fapt a puterii imperiale. De altfel, senatorii nici nu preconizeau restaurarea Republicii. Doreau, în majoritatea lor, să menţină puterea monarhică la stadiul în care aceasta se aflase în epoca lui August. Cu toate acestea, unii dintre ei au susţinut întărirea unui absolutism, pe care de altminteri l-ar fi dorit moderat. FFavorabili doctrinei antoniene a puterii, ei sperau, în schimb, să reducă, într-un fel sau altul, componenta relioasă elenistică a neronismului. Astfel, au acceptat reforma axiologică, cu condiţia evitării exceselor. Dar totul â fost zadarnic, pentru că, exceptîndu-i pe delatori şi pe

i fideli, cum a fost Nerva, toţi, mai devreme sau mai **wziu,** au ajuns la concluzia că Nero trebuia răsturnat.

BAZELE SOCIALE ALE NERONISMULUI

Pon S|toI*a~ ^omme i lui Nero este istoria declinului unei puiarităţi. Concentrarea generală realizată în jurul perbrul rf Cezarului> între 54 ?* 56> s"a măcinat treptat. Echili- - forţe la care se ajunsese datorită eforturilor lui

Seneca şi Burrus, se sprijinea pe o speranţă de mulţi împărtăşită, dar repede spulberată. Acest echilibru se va prăbuşi, cînd se va înţelege — de către senatori, intelectuali şi, o dată cu ei, de către „opinia publică" — că principele nu va fi niciodată un *rex iustus,* acel monarh drept pe care toţi îl doreau.

Senatorii au fost cei care s-au despărţit primii de împărat. Aceia care l-au susţinut în reforma axiologică, aceia care i-au aplaudat distracţiile în valea Vaticanului — adesea pentru că erau săraci şi pentru că lui Nero i-a fost uşor să-i corupă — şi aceia care au participat la Iuvenale şi la jocurile quinquenale din 60 au ajuns şi ei, în cele din urmă, după cum ştim, să-şi schimbe atitudinea.

Datorită faptului că era uşor de abordat în timpul spectacolelor, Nero păstra însă simpatia oamenilor mărunţi ai capitalei. De aceea a încercat să întreţină această simpatie a plebei, ţinînd cont de exigenţele ei şi calmîndu-i neliniştile : aşa s-a întîmplat în 64, cînd s-a hotărît să renunţe la călătoria în Grecia. Tradiţionaliştii sînt atunci prea puternici pentru ca principele să-şi poată permite să dezamăgească păturile populare, care îi fuseseră favorabile încă de la începutul domniei ; acest public al Romei, povesteşte Tacit, care îl aplaudă şi îl ridică în slăvi, „pentru că mulţimea, lacomă de plăceri, este fericită să vadă un principe care are aceleaşi gusturi ca şi ea" *(Ann.,* 14, 14, 5). Totuşi, am constatat că o parte a plebei frumentare se va detaşa la rîndul său de Nero, în 62. Ea o va susţine pe Octavia. Această spărtură se va lărgi şi mai mult în momentele de foamete şi în timpul incendiului capitalei. Vizita lui Tiridate şi triumful din 63 îi vor îngădui împăratului să-şi recapete o parte din popularitate în rîndurile plebei, şi mai ales în acelea ale necetăţenilor, mult mai permeabili la inspiraţia elenistică a politicii lui. Această mulţime de peregrini, deşi în majoritatea ei devotată lui Nero, trebuie totuşi manipulată cu prudenţă. Pentru că, dacă nemulţumirea acesteia poate crea o stare de spirit de care aristocraţii ştiu iute să profite pentru a complota, entuziasmul ei faţă de principe nu îi este acestuia de nici un folos în luptele politice. în 68, fracţiunea plebei urbane favorabilă principelui se va dovedi incapabilă să-1 susţină în mod eficace.

Armata, în continuă înflorire sub Nero, joacă un rol decisiv. împăratul îşi mobilizează mijloacele de propaganda pentru a-şi asigura sprijinul militarilor, mai ales atunci

cînd regimul trece prin crize grave — conspiraţii sau calamităţi. Monedele bătute între 64 şi 66 îl reprezintă, pe revers, pe Nero adresîndu-se unor soldaţi, **trei** la număr, dintre care doi poartă flamuri *(BMC, Imp.,* I, p. 210, ar. 122 şi p. 259—260). Simţindu-se prea puţin entuziasmată de reforma axiologică, armata nu-i va acorda principelui decît un sprijin reticent şi mai curînd limitat în timp. Unii dintre pretorienii şi comandanţii militari au rămas, cu toate acestea, alături de Nero vreme îndelungată.

Mai rămîneau liberţii casei imperiale şi anumiţi oameni 'de afaceri. Sperînd să profite de pe urma politicii orientale a împăratului şi a dezvoltării comerţului, aceştia au fost, fără îndoială, cei mai siguri susţinători ai lui Nero. împăratul ştia acest lucru, căci rezerva la Circ locuri speciale cavalerilor — semn de consideraţie, pentru că în acest fel nu mai erau amestecaţi cu mulţimea (TAC, *Ann.,* 15, 32, 2). Negustorii de gnu, afaceriştii şi speculanţii beneficiară de dărnicia principelui. Acesta a organizat chiar funeralii somptuoase cămătarului Cercopithecus Paneros, pare-se un libert îmbogăţit (SUET.. *Nev.,* 30, 6). în ciuda acestor eforturi. Nero nu va ajunge niciodată să cîştige în întregime pentru cauza sa noile forţe sociale — să ne amintim cît de greu le era acestora să primească cetăţenia romană atunci cînd nu o aveau — şi. încetul cu încetul, lumea provincială a adoptat şi ea o atitudine destul de echivocă faţă de împărat.

Acestea sînt deci componentele sociale ale neronismului, după 61 : majoritatea plebei nefrumentare din Roma, o parte a plebei cetăţenilor, cîţiva — foarte puţini — senatori, o fracţiune a cavalerilor, liberţii bogaţi, afaceriştii, unii provinciali provenind din estul Imperiului şi unii militari. Aceştia din urmă vor sfîrşi prin a-1 abandona, atrăgînd împotriva lui majoritatea forţelor noi ale provinciilor. Pe scurt, atunci cînd criza finală va izbucni, se va vedea cît de precar era sprijinul la care împăratul putea să se aştepte din partea susţinătorilor săi -'•'■.

ITALIA ŞI PROVINCIILE

In^ pofida gustului său pentru Orient şi elenism. Nero n.u a îndrăznit niciodată să neglijeze Roma, capitala Impepului şi a vieţii politice, sociale, economice şi culturale a 'i populate, al cărei *epitome* — rezumat — era încă de "ij deşi avea să fie proclamată astfel abia în secolul

următor. Acest oraş către care, fără contenire, se îndreptau supuşii Imperiului, era, din această cauză, „un enorm centru de consum" [24]. Dintr-o populaţie de aproape un milion de locuitori, doar două sute de mii aparţineau „poporului roman" şi se bucurau deci de cetăţenie. Ceilalţi beneficiau numai de dreptul „latin" sau „latin iunian" şi de un statut intermediar — destul de apropiat de acela de cetăţean —, sau erau peregrini, dacă nu sclavi.

Străzile acestei metropole cosmopolite gemeau de lume. Imigranţii, care soseau mai ales din Orient, practicau meseriile cele mai diverse. August primise de la Republică o Romă de cărămidă şi lăsase una de marmură, înzestrată cu edificii impresionante, temple, monumente şi parcuri. Oraşul era împărţit în 14 *regiones* — „districte" — şi în 265 *uici* — „cartiere". Străzile erau strimte şi întortocheate, străjuite de imobile de închiriat, zgomotoase din cauza circulaţiei intense a pietonilor şi lecticelor, care nu conţenea nici o clipă complet, nici măcar în timpul nopţii. Activitatea meşteşugărească şi industrială era prosperă şi variată în următoarele domenii : construcţii, metalurgie, prelucrarea lemnului, textile, producţie vinicolă şi alimentară, în jurul oraşului se întindeau culturile de zarzavaturi, care, în parte, hrăneau această populaţie enormă.

Italia se afla la apogeu. 80% din cetăţenii romani erau locuitorii ei. Oraşele înfloreau. Viaţa rurală răniînea fundamental axată pe producţia de vin, măsline, fructe şi legume, ca şi pe aceea de grîu. Industria alimentară şi artizanatul metalelor, sticlăriei, textilelor şi al ceramicii cunoşteau o dezvoltare remarcabilă. Olăria de Arezza, fabricată în Etruria, era celebră. Comerţul, la sîndul său, se dezvolta mulţumitor : se exportau vin, ulei şi produse de manufactură şi se importau grîu, materii prime, articole de lux şi sclavi, care erau aduşi din Orient. Din această prosperitate, notabilii oraşelor şi marii proprietari sau cei mijlocii au tras foloase mult mai mult decît micii agricultori.

Cu toate acestea, în acest mijloc de secol întîi, nu toate lucrurile mergeau bine. Anumite sectoare ale vieţii economice sînt atinse de o relativă recesiune : aşa stau lucrurile cu producţia destinată exportului, care înregistrează o scădere sensibilă. Orientul, în schimb, se redresează şi atelierele Alexandriei şi ale oraşelor feniciene desfăşoară o înfloritoare activitate meşteşugărească. De asemenea, după ce se lăsaseră invadate de produsele italice, unele provincii occidentale, precum Gallia şi Hispania, îşi vor făuri repede

o puternică industrie locală şi-şi vor dezvolta o agricultură intensivă. în stare să opună o concurenţă activă produselor importate. în Italia, metoda de lucru o constituie de regulă agricultura extensivă, iar domeniile funciare nu încetează să crească. Proprietarii lor nu se limitează doar la investiţii menite să îmbunătăţească tehnicile agricole — uneltele devenind mai eficace —, ci îi alungă pur şi simplu pe micii proprietari de pe propriile lor pămînturi. La aceasta se adaugă o tendinţă către depopulare şi deci începe să se resimtă lipsa mîinii de lucru. Italicii preferă de acum înainte să se instaleze în provincii, unde se pot îmbogăţi mai repede. Acesta este cazul unor veterani, caz relatat de Tacit : odată serviciul militar încheiat, aceşti italici nu mai .doresc să se reîntoarcă „acasă" ; îşi părăsesc locuinţele şi se stabilesc în provincii *(Ann.,* 14, 27. 3—4). Tuturor acestor dificultăţi li se adaugă — şi într-o manieră aparent paradoxală — încă una : inflaţia.

Să fie oare vorba despre o depresiune reală ? Cu siguranţă, nu. Fără a fi chiar ruinată, numai Italia meridională este atinsă de această stagnare. Şi chiar şi acolo, cîteva centre urbane şi Campania rămîn prospere: cetăţi şi porturi continuă să se îmbogăţească, datorită mai ales comerţului cu obiecte de lux, şi „reşedinţe" somptuoase se întîlnesc pretutindeni. Italia centrală şi Etruria profită de vecinătatea cu Roma şi încă se menţin înfloritoare. Italia septentrională este în plin avînt. Acolo încă mai subzistă micile proprietăţi agricole, solide, şi se dezvoltă fabricile de cărămidă, ţiglă şi lămpi, ca şi industriile textilă şi a lemnului. Gallia Cisalpină devine o adevărată placă turnantă a comerţului cu provinciile danubiene.

Pentru a remedia depopularea Italiei, Nero va trimite veterani în unele colonii, ca Nuceria şi Capua. Aceeaşi măsură o va lua şi pentru Tarent. Puteoli şi Pompei vor primi statutul de colonii, iar Ostia se va dezvolta puternic ţTAC, *Ann.,* 14, 27, 1—3). Aceste dispoziţii nu se dovediră ʼnsă a fi eficiente pe termen lung. Mai mult, ele urmăreau ă protejeze mai ales un comerţ necesar alimentării populaţiei Romei şi întregului Imperiu. în majoritatea lor, aceste oraşe erau şi porturi : Antium, Ostia, Tarentul, sau entre situate în zona comercială şi cvasi-industrială a Campaniei [2r\

Provinciile, în schimb, se dezvoltau simţitor. Adminis-
p> [rea] ţ[or] se ameliorase sensibil şi abuzurile se reduseseră,
"^ani progresa în Occident. în fiecare an, provin-

cialii trimiteau delegaţii în capitala provinciei pentru a celebra cultul Romei şi al împăratului sau al predecesorilor săi. Adunările provinciale votau texte de felicitare sau, mai rar, de blam, către guvernatori. Uneori, senatorii se mîniau din pricina influenţei excesive a anumitor provinciali (TAC, *Ann.,* 15, 20—22). Preocupat să amelioreze soarta provinciilor, Nero va favoriza procesele intentate guvernatorilor corupţi, mai ales între 54 şi 61. După 61, preocupat să-şi impună la Roma noua strategie şi reforma axiologică, împăratul le va acorda mai puţină importanţă. Oricum, trebuie reţinut că regimul său va interveni mult mai des în viaţa micilor comunităţi provinciale decît administraţiile precedente, interesîndu-se, de pildă, despre dreptul la pescuit şi despre delimitarea frontierelor *(OGIS,* 538). In 55, de exemplu, administraţia imperială-veghea la salvgardarea domeniului public, pe care unii particulari încercau să şi—1 însuşească în Cyrenaica (M'. Smallwood, nr. 386),

In districtele germanice, unde staţionau importante forţe militare, romanizarea- şi economia progresau, deopotrivă, ca şi în Gallia : cel puţin, în acest ultim caz, în cea mai mare parte a domniei lui Nero. în provinciile nordice, particularităţile locale erau încă vii, în ciuda dreptului de a postula magistraturi ale capitalei imperiale, acordat aristocraţilor galliei, care se bucurau deja de cetăţenia romană. Chiar la Bordeaux (Burdigaîa), subzista o puternică minoritate celtică. Educaţia romană cîştiga totuşi teren peste tot, la Autun şi în alte locuri. în Gallia narboneză, romanizarea era practic încheiată : după spusele lui Pliniu cel Bătrîn, această regiune constituia mai degrabă o parte a Italiei decît o provincie (Nat. *Hist.,* 3, 31). Acolo, ca şi în Sicilia, senatorii romani puteau să se deplaseze fără vreo autorizaţie specială, necesară în schimb pentru alte provincii. Chiar şi creşterea economică era mai puternică decît în restul Galliei. în afara culturii griului, viticultura era în plin avînt. Exportatoare de obiecte de ceramică, metal şi lemn, de textile — mai ales de stofe din lînă —'■, Gallia narboneză era în acelaşi timp cunoscută pentru comerţul său cu cositor. Hispania, în special Baetica, se va urbaniza şi se va romaniza la rîndul ei. în provinciile africane, în ciuda unor puternice rezistenţe locale, asimilarea îşi urma drumul.

Egiptul, precum se ştie, era considerat de către cezar domeniul lui personal. în această provincie a cărei guvernare era inaccesibilă senatorilor, societatea era puternic

m

ierarhizată : cetăţenii romani, cetăţenii Alexandriei, grecii, perşii, egiptenii indigeni şi sclavii constituiau diferitele categorii. începînd cu Nero, non-rezidenţilor, mai ales romani, li s-a interzis să mai posede pămînturi în Egipt. Prefecţii Egiptului, Balbillus şi lulius Aiexander mai ales, au înzestrat administraţia ţării cu resorturi solide. După cum am văzut. Alexandria a fost profund reorganizată, mai ales triburile şi demele — cadrele instituţionale ale cetăţeniei alexandrine. Au fost luate şi alte măsuri, ce urmăreau separarea indigenilor de grecii privilegiaţi, care se stabiliseră în interiorul ţarii, şi reformarea fiscalităţii. Egiptul exporta grîu, dar şi veşminte de in, papirus, sticlărie, bijuterii, parfumuri şi mirodenii. Dispunea, în plus, de un sistem monetar autonom. Toate acestea nu vor împiedica însă criza economică şi frămîntările sociale care vor sfîrşi prin a izbucni.

Siria romană, în care amestecul etnic era foarte variat, număra între şase şi zece milioane de locuitori. Agricultura, industria artizanală şi comerţul erau prospere, iar la Palmyra, cetate vasală, cultura greco-romană era influentă, după cum atestă şi o inscripţie din 58 *(IGRR,* III, 1539 : M. Smallwood, nr. 432).

DOUA 'RĂSCOALE

Asimilarea nu se desfăşura însă totdeauna fără oprelişti. Spiritul de rezistenţă al anumitor provincii şi administraţia imperială, uneori neîndemînatică, uneori prea slabă, iar alteori incapabilă să înţeleagă situaţia locală, au fost cauzele reale ale unor grave revolte. Astfel se va răscula Britannia romană : guvernatorul lui Nero, celebrul Gaius Suetonius Paulinus, rivalul lui Corbulo, lupta, în Ţara Galilor şi în insula Mona, în scopul nimicirii focarelor druidiee ale rezistenţei celtice, atunci cînd, în spatele său. a izbucnit insurecţia. Răscoala a început în 60. sub conducerea reginei Boudicca, soţia unui fost rege al iceenilor, care erau exasperaţi de abuzurile funcţionarilor, ale militarilor şi ale coloniştilor romani. Romanii au pierdut aproximativ optzeci de mii de oameni şi centrele cele mai importante ale provinciei. Ameninţaţi de un dezastru asemănător aceluia ,pe care îl.suferise August în Germania, Syau.gîndit, la un moment dat, să abandoneze ţara şi ^i retragă complet administraţia şi trupele. în cele din *a* au reuşit să zdrobească insurecţia, dar acest lucru

s-a întîmplat abia în 63 (TAC.* *Ann.*, 14, 29—39 ; SUET., *Ner.*, 39, 1 ; DIO, 62, 1—12).

Mai complexă a fost însă răscoala 'din Iudeea. Sprijinindu-se pe particularismul şi pe numărul lor, căci erau împrăştiaţi în tot Imperiul — inclusiv la Roma —, iudeii reprezentau o considerabilă forţă politică. Foarte numeroşi în Orient, duceau o viaţă aparte. în Egipt, din cinci cartiere cîte avea Alexandria — în care de mult timp domneau neînţelegerile între greci şi iudei — două erau locuite de către aceştia din urmă. în ceea ce priveşte Iudeea, aceasta era o provincie suprapopulată. în ciuda protecţiei Poppeei, dificultăţile economice şi nesocotirea de către romani a tradiţiilor poporului iudeu stîrneau nemulţumiri '[26]. în vecinătatea provinciei lor, în Palestina şi la est de Iordan, romanii creaseră — dar în zadar — un regat vasal, acela al lui Agrippa II, pe care o monedă şi cîteva inscripţii ni-1 reprezintă asociat cu Nero (M. Smallwood, nr. 211 a şi b : IGRR, III, 1244 : *OGIS,* 419). Secte fanatice şi tîlhari bîntuiau într-o Iudee neîndemînatic condusă de către procuratorii romani, Antonius Felix (52—60) şi succesorii săi, Porcius Festus şi Albinus (60—64). Exigenţele capitalei agravau mizeria iudeilor săraci. în sfîrşit, procuratorul Gessius Florus, în funcţie începînd cu 64, a confiscat o parte din tezaurul marelui templu al Ierusalimului şi a persecutat populaţia. în mai 66, a izbucnit revolta. în ciuda eforturilor depuse de Agrippa II, ea cuprinsese, în luna septembrie a aceluiaşi an, întregul teritoriu al Iudeei, atrăgîndu-şi sprijinul Tyrului şi al Alexandriei, unde se produc răscoale, iar elementele cele mai naţionaliste — zeloţii — au luat conducerea luptelor, masacrînd populaţia romană şi greacă. Legatul Siriei, Cestius Gallus, a încercat să înăbuşe, răscoala. Tentativa sa s-a soldat cu o grea înfrîngere. Această rebeliune a dat o lovitură puternică politicii orientale a lui Nero, dar, din fericire pentru romani, părţii nu au încercat să profite de ea. în februarie 67, împăratul 1-a trimis pe Vespasian împotriva răsculaţilor. Un denar din Roma, care ilustrează propaganda imperială de atunci, îl asociază pe Nero cu un vultur încadrat de două steaguri (BMC, *Imp.*, p. 214, nr. 107 : M. Smallwood, nr. 68). La rîndul lor, răsculaţii şi-au bătut propriile monede *(BMC, Palaestina,* p. 269, nr. 1 : M. Smallwood, nr. 67). Vespasian i-a respins pe răsculaţi iar fiul său, Titus, ajutat de Tiberius Iulius Alexander *(OGIS,* 586), a ocupat Ierusalimul în septembrie 70. Templul oraşului a fost în întregime distrus

şi consiliul marilor preoţi, centrul religios al iudeilor, abolit.

Aceste răscoale demonstrează că politica provincială a lui Nero nu era lipsită de defecte. în ciuda cîtorva eforturi, ea nu a fovst în stare să suprime abuzurile, care se înmulţeau spre sfîrşitul domniei, uneori încurajate chiar de guvernatori, şi nici să şteargă nemulţumirea şi particularităţile anumitor zone ale Imperiului. Romanizarea, ca şi economia, nu se dezvoltau peste tot în acelaşi ritm. Evenimentele din 68—70, care vor zgudui din străfunduri Imperiul, constituie ilustrarea dramatică a acestei incapacităţi de a înţelege lumea provinciilor — mai ales în Occident — de care a dat dovadă Nero [27].

ADMINISTRAŢIA

Administraţia neromană nu a fost însă totdeauna ineficace şi incompetentă. Dacă administrarea Imperiului nu constituie principala preocupare a principelui, nu înseamnă că el o neglija complet ; iar consiliul lui veghea la buna funcţionare a mecanismelor administrative : Seneca, Burrus şi partizanii acestora, dar şi acei „prieteni mai răi" ai anilor 61—68 - [8].

Pe drept cuvînt, un istoric britanic a subliniat cît de mult se inspira administraţia imperială din modelul pus în funcţiune de către guvernatorii Republicii. Înconjuraţi de un stat. major format din prieteni, scribi, liberţi şi sclavi, guvernatorii comandau o armată, exercitau o jurisdicţie, dădeau verdicte, controlau probleme curente, primeau ambasadori şi negociau cu regii străini. Aceste funcţiuni, exercitate mai întîi la scara provinciei, Iulio-Claudienii le-au importat la Roma şi le-au extins la ansamblul Imperiului - [9]. In virtutea „puterii sale superioare" — *imperium maius* —, principele era în măsură să-i împuternicească pe guvernatorii sau funcţionarii imperiali cu rezolvarea anumitor probleme, din proprie iniţiativă sau pentru a răspunde la cererile supuşilor săi. Stabilirea unei legislaţii şi a unui statut al oraşelor, ca şi 'tribuirea de pămînturi, depindeau, de asemenea, de puterea de decizie a cezarului.

In ciuda extravaganţelor împăratului-citared, meca-
[smele de stat au funcţionat pînă la capătul domniei sale,
aParatul de stat intrînd cu adevărat în dezordine abia în
ttiniele luni dinaintea sfîrşitului. Reglementările care
Vlzau asigurarea ordinii publice au fost îmbunătăţite şi au

imin

2W

.fo=t adoptate o
fant de rutina

<

reformă fiscală urmărea să înlesnească importul de grîu, pe lingă cel al mărfurilor de lux. în sfîrşit, în 56—57, administraţia imperială a deschis în capitală o nouă piaţă de carne, peşte şi legume, care va fi reconstruită după incendiul oraşului.

Balanţa comerţului exterior roman era însă defavorabilă Imperiului. Prea mult aur se scurgea către exterior, mai ales către India, de unde se importau mirodeniile, parfumurile şi pietrele preţioase, şi către Arabia, de unde se cumpărau imense cantităţi de tămîie, necesară cultului zeilor, dar şi luxului care caracteriza viaţa de curte. Pentru funeraliile Poppeei, de pildă, s-a cumpărat întreaga producţie arabă de tămîie a unui an. Romanii erau neliniştiţi, dar minele aurifere ale Hispanici erau bogate şi, în Dalmaţia, fuseseră descoperite noi zăcăminte.

Finanţele împăratului au fost întotdeauna fragile şi în dificultate, în ciuda prosperităţii relative a economiei romane din acea epocă. încă în 57, situaţia pecuniară a Imperiului nu 'era strălucită : campaniile din Orient şi primele cheltuieli excesive ale principelui puneau in pericol vistieria publică. Jocurile şi spectacolele din 59—60 şi începuturile reformei axiologice nu au făcut decît să agraveze dezechilibrul bugetar.

Pentru a remedia acest impas financiar, administraţia imperială a accentuat presiunea fiscală. Astfel, Boudioca explica răscoala britannilor din 60—63 prin asprimea impozitelor şi înteţirea confiscărilor de bunuri. Aceeaşi rapacitate îl *a determina pe Nero, potrivit lui Suetonkj, să restabilească aplicarea legii de lezmaiestate, care stipula că bunurile condamnaţilor urmau să devină bunuri ale fiscului *(Ner.,* 32, 1—2'; DIO, 61, 5, 2—3 ; 63, 11 ; 17, 1); Astfel, au fost confiscate bunurile lui Publius Glitius Gallus, exilat în 65 (TAC, *Arin.,* 15, 71, 7), ale lui Cassius Longinus şi ale lui Publius Anteius Rufus, acuzat în 66" de către Antistius Sosianus *{ibid.,* 16, 16, 3—6), ale lui Thrasea, Barea Soranus şi ale multor altora, dintre care şase erau mari proprietari în Africa (PLIN., *Nat. Hist,* 18, 35). ^a5' U1 majoritatea cazurilor, alte motive decît simpla ne-01e de a mări resursele imperiale explicau asemenea recesiuni.

Totuşi, confiscările din ce în ce mai numeroase, eperea mai riguroasă a impozitelor, acapararea sis-ftatică a operelor de artă ale templelor din Grecia şi erau cîteva din mijloacele cele mai variate la care wrea. imperială recurgea pentru a introduce fonduri noi fezoreriiie sale.

Desigur, nu se practica o spoliere săi-

baiicâ. Atunci cînd oraşul Lugdunum. la care se făcuse apel după incendiul Romei, va fi la rîndu-i lovit de aceeaşi catastrofă, i se va acorda ajutor (TAC, *Ann.,* 16, 13, 4 ; DIO, 62, 18, 5). Dar administraţia neroniană nu se afla deloc în largul său : altminteri, cum se explică faptul că s-a putut încrede în elucubraţiile unui cartaginez, cavaler roman totuşi, Caesellius Bassus, care pretindea să cunoască locul în care Didona îşi ascunsese comorile ? (TAC, *Ann.,* 12. 1—2 ; SUET., JVer.,' 31, 7). Iar în Egipt, aşa cum se ştie, abuzurile funcţionarilor au fost atît de mari, în cit, la suirea pe tron a lui Galba, prefectul Tiberius Iulius Alexander a fost obligat să adopte, prin edict, măsuri severe pentru a pune capăt spolierii la care erau supuşi locuitorii provinciei (M. Smallwood nr. 391)'•*'.

REFORMA MONETARA

In 64 — deşi. fără îndoială, exista un plan precis încă din 63 — Nero se hotărăşte să reformeze sistemul monetar. Cheltuielile generate de reforma axiologică, războiul din Armenia şi răscoala Britanniei l-au determinat Ia o asemenea acţiune. Mai mult chiar, împăratul avea în vedere noi cheltuieli şi dorea să-şi asigure atît sprijinul populaţiei din capitală, cit şi pe acela al cercurilor financiare. In esenţă, reforma consta, după spusele lui Pliniu cel Bătrîn, în diminuarea greutăţii aurei-lor — monedele de aur — şi a denarii-lor — a ,,denarilor" din argint *(Nat., Hist.,* 33, 13, 5). *Aureus* urma să treacă deci de la 7.70 g — 1/42 dintr-o livră — la 7,30 g — 1/45 dintr-o livră —, iar denarul de argint de la 3,70 g la 3,25 g — adică de la 1/84 la 1/96 dintr-o livră. Cu toate acestea, aureus continua să valoreze oficial 25 de denari, ca mai înainte. Raportul între aur şi argint se modifica deci, în profitul celui din urmă. Pe deasupra, acest denar, mai subţire, se apropia mai mult de drahma orientală. Această măsură a favorizat nu numai fiscul — pentru că împăratul fie poseda, fie controla minele —, pe cavalerii şi oamenii de afaceri, care tezaurizau argintul, dar şi provinciile din Orient. în acelaşi timp, se ajustau, unele în raport cu celelalte, toate monedele greceşti şi romane care circulau în bazinul mediteranean. Acesta a fost cel mai important efort de sistematizare monetară întreprins în primul secol al erei noastre. Circulaţia monedelor greceşti va fi astfel facilitată, dar senatorii, tradiţional legaţi de aur, nu aU

profitat de această reformă. De altfel, regimul imperial făcuse toate eforturile ca să împiedice scurgerea de aur către exterior. Baterea monedelor din aramă sau bronz a fost, de asemenea, stimulată şi accelerată, iar împăratul şi-a luat responsabilitatea unor emisii, care pînă atunci ţinuseră de competenţa senatului.

Pe termen scurt, devalorizarea monedelor şi în special a denarului *a* fortificat economia şi finanţele. Schimburile deveniseră mai uşoare şi mai rapide. Cavalerii, oamenii de afaceri, orientalii, dar şi plebea urbană, au fost principalii beneficiari ai noii situaţii create. Cu toate acestea, pe termen mediu, o asemenea măsură comporta o serie de inconveniente. într-adevăr, scăderea valorii reale a monedelor a provocat creşterea preţurilor. Producătorii nu doreau să vîndă în pierdere, declanşîndu-se astfel un proces inflaţionist, care nu va înceta pînă la sfîrşitul Imperiului. Unii vor tezauriza monedele mai vechi, iar triburile germanice nu vor accepta niciodată denarul nero-. nian. Lovitura dată valorii aurului îi va nemulţumi pe senatori şi va înlesni conspiraţiile ce aveau să se nască, în timpul ultimilor ani ai domniei, inflaţia s-a alăturat dificultăţilor financiare şi economice anterioare şi unii dintre cei care profitaseră la început de reforma monetară se vor întoarce împotriva principelui. Aşadar, reforma nu a obţinut decît un succes parţial, chiar dacă, pe termen lung — dar Nero nu mai era pe tron spre a profita —, devalorizarea a fost relativ binefăcătoare pentru economia Imperiului [31].

JUSTIŢIA

La venirea sa pe tron, pentru a se deosebi de Claudiu, Nero făgăduise senatorilor ca, în materie de justiţie, să nu decidă totul de unui singur. Palatul imperial — de fapt chiar dormitorul principelui — nu va fi deci singura curte de justiţie (TAC, *Ann.,* 13, 4, 3). Şi şî-a ţinut promisiunea. In principiu, locuinţa principelui constituia o curte de uştiţie deschisă tuturor, dar, în realitate, numeroşi factori politici, sociali sau pur şi simplu de ordin practic >itau accesul. Uneori, Nero îşi însărcina prefecţii premiului, dacă nu chiar liberţii, să conducă anchetele şi facă dreptate. împăratul era de altfel întotdeauna se-
)r>dat de asesori. Majoritatea proceselor importante, in-siv cele politice, se desfăşurau în faţa senatului. Pre-

torii şi guvernatorii provinciilor prezidau şi ci curţi de justiţie. Nero, în calitate de judecător, respecta, în general, regulile consacrate, «mai ales în materie de jurisdicţie civilă. Dar competenţa imperială nu era supusă unui statut rigid. Şi este de la sine înţeles că împăratul şi consilierii săi au influenţat adeseori procesele care depindeau de alte instanţe decît de cele proprii, mai ales de acelea ale senatului.

„Atunci cînd făcea dreptate (se referă la Nero), povesteşte Suetoniu, aproape întotdeauna nu răspundea solicitatorilor decît a doua zi şi în scris. In anchfctele imperiale, şi-a făcut o regulă din interzicerea pledoariilor prelungite şi din a dispune înfăţişarea, rînd pe rînd, de către cele "două părţi, a cauzelor lor în detaliu. Ori de cîte ori însă se retrăgea pentru deliberări, nu-şi consulta niciodată asesorii asupra vreunei probleme fiind toţi laolaltă şi în mod deschis, ci, după ce citea în tăcere, de unul singur; părerile scrise ale fiecăruia dintre ei. rostea apoi hotărîrea care îi- convenea, ca şi cum ar fi fost cea a majorităţii" *(Ner.,* 15, 1—3). Cei care îndeplineau funcţiile de *assessorcs* nu ştiau deci niciodată cu adevărat cum se pronunţase majoritatea colegilor lor. Printre marile procese politice în care Nero a decis, în calitate de judecător suprem, cele mai importante au fost acelea ale conjuraţilor pisonieni şi acela al lui Clodius Quirinalis, prefect al flotei din Ravenna în 5G (TAC, *Ann.*, 13—14). Prudent şi şiret. Nero a lăsat în grija senatului judecarea procesului lui Thrasea. Dar toate scrupulele sale şi respectul pentru justiţie piereau brusc atunci cînd era vorba să se decidă soarta oamenilor care erau — sau, cel puţin aşa credea el — duşmanii săi politici "[2].

CONSTRUCŢIILE

Nero a fost un mare constructor. Totul îl împingea să construiască, şi încă somptuos : megalomania sa. tendinţa către risipă, un absolutism bazat pe „virtutea" regală şi elenistică — virtutea acelor mari constructori care fuseseră succesorii lui Alexandru şi ai regilor părţi —, chiar noua scară de valori, care solicita un peisaj nou

Cu excepţia unei perioade scurte, care a urmat imediat urcării sale pe tron, Nero a construit pe tot parcursul domniei sale, avînd tot timpul în minte exemplul predecesorilor : August, dar şi Iulius Caesar, Gaius-Caligula şi Clau-

diu. Fără îndoială, către 60 sau 61 — data exactă nu ***es&e*** cunoscută — Nero începe construirea unui palat, întruzîndu-se pe mii de metri în valea care separă Palatinul de Esquilin, unind *domus Tiberiana* — palatul lui Tiberiu —, cu *horii Maecenatis* — parcul lui Mecena —, ca şi cu alte proprietăţi imperiale ale Esquilinului ; făeînd deci legătura sau trecerea, acest ansamblu se va chema *âomus Transiloria,* „Casa Trecerii'" (SUET., *Ner.,* 31, 1 ; TAC, *Ann,,* 15, 39, 1). Ne-au rămas puţine vestigii din acest ansamblu : o grădină prăbuşită, cu un nimfeum şi un portic. In acest palat, în care domina marmura, cu bogate decoraţiuni murale, se pare că Nero ar fi transportat —- încă de atunci — opere de artă provenind din templele greceşti, aşa cum va proceda pentru ***domus*** *aurea.*

Alte construcţii au fost ridicate la Roma, înainte de 64, din iniţiativa împăratului. Am menţionat mai sus amfiteatrul din lemn ridicat în 56—57, pentru luptele de gladiatori, pe Cîmpul lui Marte, şi marele tîrg, inaugurat în aceeaşi perioadă, pe Caelius ; *Macellum Magnurn,* clădire circulară cu două etaje, se pare. Tot pe Cîmpul **lui** Marte, Nero va construi, probabil în 61, dacă nu în 62, un gimnaziu destinat senatorilor şi cavalerilor care aderaseră la modul de viaţă neronian. Terme luxoase, celebre în timpul antichităţii, au fost ridicate pe ruinele acestuia,. în 66 (MART., *Epigr.,* 2, 48 ; 7, 34 ; PHILOSTR., *Vita Apoi.,* 4, 42). Roma era bogată în locuinţe frumoase : Nero poseda una dintre acestea pe Esquilin :ja.

După incendiul oraşului şi în timp ce se ridica *domus aurea,* împăratul locui într-o casă care se găsea în parcul lui Servilius. Aici a fost de altfel informat despre conjuraţia lui Piso (TAC, *Ann.,* 15, 55—53).

Principele a fost şi un mare constructor public şi datorită lui s-au realizat numeroase amenajamente In Italia. El va încheia construcţia portului artificial de la Ostia, început de Claudiu. Astfel, la Ostia s-au realizat impor-ante lucrări edilitare care mărturisesc o grijă deosebită pentru armonia arhitectonică. Către 62, Nero avea în îdere chiar legarea Ostiei de Roma, dorind să încorporeze sortul capitalei ; a dispus, aşadar, construirea unei incinte semănătoare Zidurilor Lungi, care se întindeau de la ■tena la Pireu. In sfîrşit, un canal trebuia să lege, por-
i de la Ostia, capitala de mare (SUET., *Ner.,* 16, 2).
'est proiect, conceput ca urmare a unui incendiu şi a
iil din 62, nu s-a realizat niciodată. în concepţia
istraţiei imperiale, în felul acesta urma să se îmbu-

nătăţească aprovizionarea Romei. Sesterţi bătuţi în capitală, între 64 şi 66, cu efigia principelui pe avers, reprezintă, pe revers, portuf Ostiei cu digurile şi farurile **lui,** sau, uneori, pe zeiţele Annona şi Ceres (BMC, *Imp.,* I, p. 122, **rir. 132** sau p. 264 : M. Smallwood, nr. 313 a şi *BMC, Imp.,* I, p.220. nr. 127 sau p. 260: M. Smallwood, nr. 313 b). A mai fost proiectat şi un sistem complex de canale. în scopul evitării cabotajului de-a lungul coastei italice, administraţia lui Nero a plănuit într-adevăr să aducă vasele de la Puteoli direct la Roma* Iată de ce s-a intenţionat săparea unui lung canal, care să lege Puteoli de lacul Avem, de Ostia, şi deci de capitală* prin canalul Ostia-Roma. Acest ansamblu, pe care ar fi trebuit să-1 realizeze arhitecţii Severus şi Celer, era proiectat să se întindă pe aproape 100 de kilometri. In ce priveşte mlaştinile, acestea trebuiau desecate. Dar- în faţa dificultăţilor de a străpunge colinele Avernului. acest proiect a fost» de asemenea, abandonat (TAC, *Ann,,* 15, 42, 2—4 : SUET.. *Ner.,* 31, 5 ; LUC, ***Phars,*** 2, 667 şi urm.). Totuşi, în legătură cu acest ultim canal, a fost începută construcţia unei piscine acoperite, înconjurată de portiee. la Misenum, pe lacul Avern. Pentru realizarea acestor prime lucrări, extrem de costisitoare, un număr mare de deţinuţi de drept comun au fost trimişi la muncă (SUET., *Ner.,* 31, 5). Administraţia imperială n-a rămas inactivă nici în provincii, străduindu-se să îmbunătăţească mai ales reţeaua de drumuri. Stau mărturie a acestor amenajări cîteva borne din Gallia narboneză *(ILS,* 228 : M. Smallwood, nr. 351), din Tracia *(ILS,* 231) şi din Orient — în Bithynia şi în Siria ***(CIL,*** III, 346 ; *1GRR,* III. 13 : M. Smallwood, nr. 349—350). A fost construit un teatru într-un oraş din Lusitania (ILS, 5646 : M. Smallwood. nr. 319) şi importante amenajări au fost înfăptuite la Leptis Magna. în. Libia *(The Inscripţiona of Roman Tripolitania,* ed. J. M-Reynolds şi J. B. Ward **Perkins.** 1952. nr. 341 ; M. **Smallwood,** nr. 321) '■'•".

INCENDIUL ROMEI

In nsaptea de 18 spre 19 iulie 64. a izbucnit focul care avea să distrugă capitala imperială. Timp de şase zile, incendiul a bîntuit cu furie, înainte de a fi înăbuşit de ruinele oraşului. Va reizbucni pe Cîmpul lui Marte, prelungindu-se încă trei zile, fără a mai produce, totuşi, de

această dată, mari pagube. în ziua de 27 iulie 64, totul se terminase.

Acest incendiu nu trebuie să ne surprindă. îngustimea străzilor şi îngrămădeala permanentă de pe ele. concentrarea lemnului şi a materialelor inflamabile, căldura, seceta şi vintul foarte puternic, care sufla atunci, îl explică cu uşurinţă. Doar dimensiunile lui înspăimântătoare au părut anormale. Izvoarele îl prezintă ca pe un flagel sau o catastrofă şi stăruie asupra puterii sale devastatoare (TAC, *Ann.*. 15, 38—43 : SUET, *Ner,,* 38, 3—7 ; DIO, 62, 16—18 etc). Focul a izbucnit mai întîi în zona Marelui Circ, de lingă colinele Palatinului şi a lui Caelius. unde se stocase. în magazii, o mare cantitate de mărfuri. De acolo, incendiul a pus stăpînire pe Palatin şi, urmînd traseul Casei de Trecere, a ajuns la Esquilin. Din cele paisprezece districte ale oraşului, patru doar au scăpat dezastrului : I *(Porta Capenna),* V *(Esquiliae),* VI *(Alia Semita)* sau VII *(uia Lata)* şi XIV *(Trans Tiberim) :* trei au fost distruse pînă la temelie : III *(Isis et Serapis),* X *(Palatium)* şi XI *(Circus Maximus) ;* celelalte şapte au fost serios afectate. Un mare număr de case de raport *(insulae),* de locuinţe elegante, de palate particulare, de grădini, de temple şi de monumente publice au ars în întregime sau parţial. Templul zeiţei Luna a fost complet distrus. Cele ale lui Iupiter şi Apollo. care se ridicau pe Palatin, templul zeiţei Vesta, biblioteca Palatină, teatrul lui Marcellus şi palatele lui Tiberiu şi Nero au suferit cumplit de pe urma incendiului şi, o dată cu ele. numeroase alte edificii. Doar forul şi o parte din Capitoliu au fost mai mult sau mai puţin cruţate. Panica domnea pesfe tot în oraş ; unii romani, împinşi de deznădejde, pentru că îşi pierduseră familiile, s-au sinucis.

Nero va reveni imediat de la Antium, unde **fusese** alungat de căldura excesivă a Romei pe timp de vară. Au fost ridicate construcţii provizorii pe Cîmpul lui Marte, iar grădinile Vaticanului au fost deschise sinistraţilor. S-au adus provizii din Ostia şi din oraşele apropiate de capitală şi s-a scăzut artificial preţul griului.

Opinia publică 1-a acuzat totuşi pe principe de a fi Provocat incendiul ; pe nedrept, după cum am arătat mai sus. Asupra acestei probleme, izvoarele au păreri împăr-Pte. Seneca subliniază mai ales pericolul pe care îl re-Prezintă pentru oraşe un habitat iraţional, în care oamenii ^: mghesuie de-a valma *(Ep.*, 90, 43). Se pare că şi **Clu-** Us Rufus l-ar fi considerat nevinovat pe Nero. de această

ată, ca de altfel şi Flavius Iosephus şi Marţial, în ciuda stilităţii lor faţă de principe. în ceea ce-i priveşte pe deractorii împăratului, nici ei nu au lipsit : Fabius Rusticus, upă toate probabilităţile, dar şi Pliniu cel Bătrîn şi auorul *Octaviei (Nat, Hist.,* 17, 1—5 şi *Octau.,* 831—333 ; 57). Mai tîrziu, Suetoniu, CassiUs Dio, Eutropiu, Hierorymus şi Orosius l-au acuzat formal pe Nex'o de a fi trinis oameni care să aprindă focul şi să întreţină incendiul, centru unicul motiv de a putea să reconstruiasoă Roma iupă dorinţele sale (SUET., *Ner.,* 33, 3 si 6 ; DIO, 62, 16, 1 ; KUTROP., 7, 9 ; HIER, *Chronic,* p. 183 ; OROS., 7, 7). Facit se va arăta mai ambiguu, naraţia sa oferind două versiuni antitetice : una dintre ele 1-a absolvit pe principe de orice vină şi a lăudat energia cu care combătuse incendiul — versiune provenind probabil de la Cluvius Ru~ fus —, iar cealaltă — datorată poate lui Pliniu cel Bătrîn şi lui Fabius Rusticus — 1-a acuzat pe Nero fără înconjur *{Ann.,* 15, 38, 1 ; 40—44).

Fără îndoială că zvonul culpabilităţii lui Nero s-a răspmdit chiar în momentul în care oraşul era pradă flăcărilor. Opoziţia, care pregătea conspiraţia lui Piso, era interesată ca o asemenea versiune să circule prin mulţime. După Suetoniu, de altfel, consularii se află printre primii acuzatori : or, se ştie că aceştia sînt, cel mai adesea, duşmani ai lui Nero. Măsurile luate împotriva creştinilor, admiţînd câ ele au fost adoptate in 64, demonstrează persistenţa acestui zvon. Plebea era împărţită. La numai un an după catastrofă, Subrius Flavus îl va califica pe Nero drept incendiator. Anumite fapte au încurajat această ipoteză şi au contribuit la formarea unei. veritabile tradiţii orale : mai intîi, somptuoasa reconstrucţie a capitalei şi ridicarea Casei aurite, chiar pe ruinele magaziilor de grîu, de unde izbucnise focul ; apoi, faptul că anumiţi incendiatori au străbătut efectiv străzile Romei, înfreţinînd focul, pentru ca, în condiţiile create, să se poată deda mai uşor jafului. Pentru a avea o acoperire în- faţa furiei mulţimii şi a evita arestarea, unii dintre ei ar fi-putut spune că sînt trimişi de Nero. Nu este exclus ca printre aceşti oameni să fi figurat chiar şi sclavi ai casei ii*[1]" periale. acţionînd pe cont propriu, în căutarea unei prăzi bogate. In sfîrşit, s-a pretins că împăratul-citared ar fi dorit, prin spectacolul acestui incendiu, să-şi stimuleze inspiraţia poetică, pentru a cînta mai bine căderea Troiei, pe care încerca pe atunci s-o descrie în versuri (TAC-» *Ann..* 15, 39, 3, care nu este, cu toate acestea, sigur!

SUET, *Ner.,* 38, 6 ; DIO, 62, 18, 1 ; OROS, 7, 7, 6 etc.). Că această ipoteză se potriveşte cu temperamentul personajului, nu încape discuţie. Dar de aici şi pînă la a-1 face răspunzător de incendiu este un pas mare pe care nu-1 putem face. Chiar dacă Nero va fi contemplat oraşul în flăcări, din turnul care se ridica în grădinile lui Maecenas de pe Esquilin, chiar dacă acest spectacol îi va fi inspirat stihurile, împăratul nu a dat foc Romei. Cvasi-majoritatea cercetătorilor moderni sînt categorici în această privinţă. S-a subliniat de nenumărate ori că, dacă ar îi avut intenţia să dea foc Romei, Nero ar fi ales un moment mai prielnic pentru a acţiona, şi nu o noapte cu lună plină, prea luminoasă pentru a nu trăda pe incendiatorii săi[3r>]. Acuzîn-dui, la rîndul său, pe creştini de a fi adevăraţii vinovaţi, a încercat oare Nero să reorienteze zvonurile pînă atunci ostile lui ? Este posibil, dar, cum vom vedea, deloc sigur.

NOVA VRBS

Trebuia, deci, să se reconstruiască oraşul, mai ales centrul şi zonele distruse sau afectate de incendiu. ..(Nero) a plănuit, povesteşte Suetoniu, să dea *o* formă nouă edificiilor Romei (... *formam... urbis noiiam, excogitauit)* ş-L. dorea ca, în faţa caselor de raport şi a locuinţelor particulare, să existe porţi ce, de pe terasele cărora să se poată zăgăzui incendiile : aceste portice le-a ridicat pe propria sa cheltuială" *(Ner.,* 16. 1). Măsurile luate cit; împărat au fost numeroase, după cum notează Tacit : alinierea caselor[1], lărgirea străzilor, portkje destinate protecţiei clădirilor, de acum înainte înzestrate cu terase., pe care „pompierii" puteau să circule cu uşurinţă, reducerea obligatorie a înălţimii edificiilor, ajutor pecuniar pentru ca locuinţele să fie reclădite în piatră, şi nu în lemn. servicii
e ajutor public în caz de incendiu, şi, în sfîrşit, înmulţirea gurilor de apă. O *noua urbs* ■— un ,.oraş nou" — se năştea, înlocuindu-1 pe cel vechi, *uetws urhs {Anii.,* 15. 43).

-Nimic nu mai trebuia construit la întîmplare. Orice instrucţie urma să se supună unui proiect de urbanizare serent. Fără îndoială că împăratul a determinat chiar aoptarea unei legi care să limiteze înălţimea caselor. Bffte «bil, aşa eum s-a susţinut, ca Nare *i£* fi căutat, prin eastă reconstrucţie, să pună capăt zvonurilor care preieau că ar fi avut de gînd să mute capitala şi să abanone Roma *'■'•*'.* Reconstruind somptuos şi raţional. Ce-

tatea Eternă, Nero o transforma în cea mai măreaţă cetate a Imperiului roman : era, de fapt, o renaştere, care în ochii împăratului constituia un simbol. Suetoniu va merge pînă acolo încît va susţine că principele proiectase reconstruirea capitalei încă înaintea incendiului ***{Ner.*, 31, 1).**

într-adevăr, vestigiile arheologice pun în evidenţă consolidarea şi dotarea cu colonade a caselor de raport. Sistemul de apeducte al oraşului a fost întăîit : s-a adăugat astfel o nouă ramură la *aqua Claudia,* apeductul care transporta apa către Caelius. Marele Circ şi tîrgul au fost repede reconstruite. In această privinţă, urbanismul Ostiei ne îngăduie să înţelegem ceea ce s-a realizat pe atunci la Roma.

Via sacra — „Calea sacră" —, aceea a învingătorilor, artera principală a cetăţii, a fost lărgită şi transformată într-o stradă largă, din punctul de vedere al anticilor. flancată de mari portice. Din această cale se deschideau alte străzi largi, dotate şi ele cu arcade. Palatul imperial reprezenta punctul de plecare şi centrul acestui nou sistem urban. Lucrările, care nu au afectat decît o parte a Romei, au continuat sub domnia lui Vespasian *(ILS,* 245). Expresie a dirijismului neronian, ele echivalau, în concepţia cezarului, cu o nouă întemeiere a oraşului.

Asemenea monarhilor elenistici, principele dorea să confere o semnificaţie mistică reconstrucţiei capitalei sale. De aceea Roma trebuia să fie mai frumoasă, mai modernă şi mai sigură. Chiar dacă, dintr-un punct de vedere strict material, ea nu a fost reconstruită complet, Roma trebuia să devină o *noua urbs,* o *nea polis* — o ,.cetate nouă". Urma să fie cu adevărat oraşul în care se înălţa palatul Soarelui, imensă pergolă deschisă către razele astrului binefăcător. Acolo urma să se trăiască „viaţa inimitabilă" a Lagizilor, suveranii Egiptului elenistic, şi a Arsacizilor, regii părţilor. Semnificaţia teocratică a reconstrucţiei Romei a fost contestată, pe nedrept, după părerea noastră. Tacit face aluzie la aceasta şi chiar menţionează un zvon, potrivit căruia „se credea că Nero căuta gloria de a întemeia un oraş nou, căruia să-i dea numele lui" *(Ann.,* 15, 40, 3). Nero se considera cu adevărat un al doilea fondator al Romei, un nou Romulus. O frescă din piaţa oraşului Pompei, realizată la puţină vreme după incendiu, pare să-1 reprezinte pe împărat, plasat într-un decor de

; teatru, purtînd un trofeu, aşezat pe un morman de arme şi încoronat de Victorie. Fără îndoială, apare aci o aluzie la acea identificare a **lui Nero** cu Romulus '■'•"•.

NOTE

1. Despre originile, cauzele şi scopurile conspiraţiei, ca şi despre raporturile acesteia cu poporul şi despre izvoarele antice de care dispunem — izvoare ce utilizează mai ales relatările lui Pliniu cel Bătrîn şi Fabius Rusticus — vezi H. de la Viile de Mirmont, C. Calpurnius *Piso et la conspiration,* 15, p. 405—420 ; 1.6, p. 295—316 ; B. Henderson, op. *cit.,* p. 225 şi urm. ; E. Hohl, *op. cit,* col. 384 şi urm. ; A. Momigliano, op. *cit.,* p. 726 şi urm. ; E. Ciaceri, *La congiura pisoniana contra Nerone,* în *Processi politici e rela-zioni internazionali,* 1918. p. 363 şi urm., mai ales p. 378 ; vezi şi B. H. Warmington. op. cit., p. 136—137. M. Grant, op. *cit.,* p. 174—175.

2. Despre participanţii la conspiraţie, vezi H. Schiller, *op. cit.,* p. 184—185 : B. Henderson, op. cit., p. 261 ; A. Momigliano. *Nero,* i. 728 ; A. Bergener, op. cit., p. 169—178 ; 301. D. Corsi Zoii, *Aspetti inavvertiii della congiura pisoniana,* în *Studi Romani,* 20, 1972, p. 329—330, analizează naşterea conjuraţiei şi ritmul lent al desfăşurării acestui proces.

3,. Despre izvoarele pretinsei participări a lui Seneca. vezi K. Heinz, op. cit., p. 42 ; C. Questa, *op. cit, p.* 172. Punctul nostru de vedere l-am exprimat în *L'epoque de Neron,* p. 167—168. Se pare că de aceeaşi părere sînt şi I. Lâna. *L. Anneo Seneca,* p. 297, şi P. Grimal, *Seneque,* p. 44 ; 238—239. Teza participării lui Seneca la complot este respinsă de H. de la Viile de Mirmont, C. *Calpurnius Piso et la conspiration,* 16, p. 303. dar admisă de Paolo Treves, *11 giorno della morte di Seneca,* în *Studia Floren tina A. Romani oblata.* Roma. 1970. p. 507—524, ca şi de B. Hen derson. op. *cit.,* p. 283 ; A. Momigliano. *Nero,* p. 728. Potrivit lui B- H. Warmington, *op. cit.,* p. 138, „it is not clear whether or not he knew of the conspiration".

4. Despre represiune, aşa cum o prezintă TAC. *Ann.,* 15, ™—71, şi SUET., *Ner.,* 36, 3—4. vezi şi B. Henderson, op. *cit.,* p. 486 : o-, H. Warmington, op. *cit.,* p. 132—139 : E. Cizek *L'epoque de Neron,* p. 193 Despre monedele bătute în acea perioadă, vezi *•• Sydenham, op. eit, p. 116—120.

, 5- Cum a susţinut G. Walter, *op. cit.,* p. 221—222, Tigellinus 3ţine astfel condamnările la exil a Siliei, fostă iubită a lui Nero, det t mo a^e a *u* Petroniu, pe care împăratul însuşi începuse să-1 ţeste. Tigellinus se afla şi la originea uciderii fostului pretor unucius Felix, duşmanul său personal (TAC, *Ann.,* 16, 20, 3). . Pre represiunile din 65—66, vezi şi E. Cizek. *L'epoque de Neron.* iw ™—199 ; K. R, Bradley, op. *cit.* p. 187—188 ; 223—225 ; 261 ; irant, *op. cit,* p. 176—182. R. S. Rogers, *Tacitean Pattern in* P/ii7n7o n Tria!s> în *Transactions and Proceedings of American wogical Association,* 83, 1952, p. 279—341, încearcă să-1 dis- Pe Nero de această cascadă de omuciderii şi represiuni.

6. Despre Corbu!o, originile **lai,** legăturile familiale şi ca riera, vezi *PUI-*, D. 142; IVI. Hamrnond, CorbiUo *and Nero's .Eastern Policy,* în *Harvard Siudies — Classical P'nilology,* 14, 1934, p. 81 şi urm. ; R. Syme, *Corbulo,* p. 27—39. G. Fusar Imperatore, *op. cit.,* p. 54, apreciază că Scribonii se aliaseră cu Sulla împotriva lui Nero, în timpul exilului lui Faustus Cornelius Sulla în Galli'a. Împăratul ar fi aliat de această **alianţă** şi i-ar fi ucis. Dar eliminarea Scriboniilor se produce la puţin timp după eşuarea conspiraţiei lui Vinicianus. ^

7. B. Henderson, op. cit., p. 333 şi A. «Bergener, op. cit., p. 180, îl apreciază ca fiind nevinovat, poate chiar nesuind nimic despre conspiraţie. Fapt care nu ni se- paie defel posibil.

B. După Werner Schur, *Die Orientpolitik.* des *Kaisers Nero, Beiheft 15* la *Klio,* Leipzig, 1923, p. 94—105, Nero era mîniat pe Corbulo din cauza înfringerii suferite de Cestius Gallus în faţa iudeilor răsculaţi. M. Griifin, *op. cit.,* p. 465—40<l împărtăşeşte această interpretare. Nu este imposibil ca Nero să-i fi imputat lui Corbulo, comandantul suprem al armatelor din Orient, acest eşec. Considera el oare că acesta ar fi trebuit sâ trimită o forţă militară mai importantă împotriva rebelilor ? Tot ce se poate. Totuşi, motivaţii de politică internă au cîntârit mult mai greu în decizia de a-1 elimina pe Corbulo. Se pare că unul din adjuncţii lui, chiar Arrius- Varus, l-ar fi denunţat pe Corbulo lui Nero (TAC, *Hist.,* 3, 6, 2). Despre moartea lui Corbulo, vezi şi A. Momigliano, *Nero,* p. 731. Despre *coniuratlo Viniciana,* originile, data şi amploarea ei, vezi şi H*. Schiller, *op. cit.,* p. 229 şi 253 ; E. Hohl, op. *cit.,* col. 387 şi 390 ; M. A. Levi, op. cit., p. 210 ; K. R. Bradley, *op. cit,* p. 220—221 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 199—SOI ; şi M. Grant, op. cit., p. 182—183. Despre Annius Vinicianus, vezi PIR[2] A 700, şi R. Syme, Corbulo, p. 37—38.

9. Despre **„Constituţia"** romană, ejare asigura stabilitatea mo narhiei absolute, vezi Andre Magdelain, *Auctoritas principis,* Paris, 1946, p. 47—**113** ; J. Beranger, op., cit., p. 132—2T2 ; J. Gage, *Les clo.sses sociales,* p. 201—202 ; A. Michel, *op, cit.,* p. 22—32 ; F. de Martino, op. *cit.,* p. 4.03—415 ; K. Loewenstem, op. cit., p. 240—324, pentru care August nu a instaurat decît o monocraţie ; şi M. Meslin, *op. cit.,* p. 112—**120.** Vezi şi tezele originale despre *imperium,* formulate de Jean Beranger, *Imperium, exprension et conception du pouvoir imperial,* în *Revue des Etudes Latines,* 55, 1977, p. 325—344.

10. După cum subliniază H. Benario, op. cit., p. 59 ; 91 "> 126—134 ; 141. Despre -potenţarea absolutismului, vezi F. de Mar tino, *op. cit.,* p. 337—338, care analizează cum s-au impus princi palele lui componente : vocaţia elenizantă şi religioasă, caracterul birocratic şi militar, universalismul.

11. Despre adoptarea termenului de *imperator* ca prenume. vezi H. Stuart Jones, *La chronologie des salutations imperiales de Neron,* în *Rcvue Archioîo{iique,* N. S., 3, 1904, p. 271 şi **urm.** Vezi şi F. de Martino, *op. cit.,* p. 332, 401—402.

12. Pe urmele lui Santo Mazzarino, regretatul P. Petit, *op. dU* p. 78; 127—130, se referă la un ***Imam*** senatorial. Desigur, P[1n0]^ pensiunea senatorilor pentru o existenţă opulentă a favorizat 8*1 bîţiile lui Nero. Cu toate acestea, hixtis-ul senatorial nu coincid[63] cu acela al **îmţj&ratuluî.**

Estimaţia care rezultă din numărul de locuitori şi de cetăţeni ai Imperiului se găseşte la Jean-Marie Engel, *L'Empire romain.* Paris, 1973, p. 12. Savantul dijonez se bazează pe cercetările întreprinse de către specialiştii în demografia romană. Despre cetăţenia romană, vezi şi M. Meslin, *op.* **cit,** 135—140, ca şi Claude Nicolet, *Le metier de citoyen dans la Rome republicaine,* ed. a 2-a. revăzută şi corectată, Paris, 1976, passim, mai ales p. 425 şi.urm.

13. Despre tulburările sociale sub Nero, vezi mai ales B. H. Warmington, op. cit., p. 35—37, şi Z. Yavetz, op. cit, p. 12—36.

14. Despre plebea îrumentară, clasă privilegiată, vezi, mai ales, Z. Yavetz, op. *cit.,* p. 135, „The plebs in Rome were not like the proletariat at the time of the industrial revolution, nor did they resemble any backward class... : the plebs romana comprised a privileged class..." D. van Eerchem scria, de asemenea, *op. cit..* p. 61 : „Plebea îrumentară este un ordin privilegiat care parti cipă la beneficiile puterii" ; vezi şi *ibid.,* p. -15—74 şi Z. Yavetz, op. *cit.,* p. 5—153.

15. Despre această situaţie, vezi P. Petit, *op. cit.,* p. 137—144 Şi M. Rostcvzev, op. *cit.,* p. 110—122.

16. *Op. cit.,* p. 17. Despre problema sclavilor şi a liberţilor. ■vezi. de asemenea, A. M. Dufi, *Freedmen in the Early Roman Empire,* Oxford, 1928, p. 114 şi urm; J. Gage, *Les classes sociales.* p. 138—143 şi 194—>285 ; E. M. Staermann, *Krizîs anticvnoi kuUurî,* Moskva, 1974, p. 134—173 şi *Die Krise* des *Sklavenhalterordnimą im Westen des rb'mischen Reiches,* Berlin, 1964, p. 48—75 : şi P.R.C. Weaver, op. *cit,* p. 1—8 ; 201—206, 295—296.

17. Despre atitudinea lui Nero fată de plebe, vezi Pi. Goosens, *Note sur les factions du cirqm* o Rome. în *Byzantion,* 14, 1939, P. 205 şi urm. ; D. van Berchem, *op. cit,* p. 74—92 ; 119—165 : Z. Yavetz, *op. cit.,* p. 11—12 : 127—143 ; K. R. Bradley, op. cit.. P. 75—85 ; 102—103 ; 135—136 ; 151 ; 288 ; şi M. Grant, op. cit. p. 9 ; 121 ; 140 ; 167—169. Despre atitudinea lui Nero faţă de sclavi şi liberţi, vezi F. de Martine, op. cit. p. 328 şi E. M. Staermann. Die *Krise,* p. 55—59.

18. Despre rolul armatei în această epocă şi atitudinea lui Nero faţă de militari, vezi M. Durry, *op. cit.,* p. 367—370 şi F. de Martino, op. *cit.,* p. 338 ; 415—416.

19. Despre cavaleri în sec. I şi sub Nero, ca şi despre conduita lui TSTero faţă. de ei, vezi M. Rostovzev, *op. cit,* p. 94—129 ; «• G. Pflaum, *Essai sur Ies prxrcurateles equestres,* p. 170—185. 221—237 ; J. Gage, Les *classes sociales,* p. 107—116 ; G. Ch. Pi-«ard, Auguste *et Neron,* p. 277—278 ; şi P. Petit, op. *cit,* p. 127 ; 133-135.

20. Despre bunăvoinţa lui Nero îaţă de senatori la începutul niei şi mai tîrziu, vezi *PIR* [1], V. 91 (Messala Corvinus), şi PIR[2], "• 26 (Haterius2intoninus),

21. Despre compoziţia ordinului senatorial sub Nero, ca şi [Ie]spre destinul senatului în secolul I e.n., vezi M. Rostovzev;, P- cit., p. H7 şi urm. . Siegfried de Laet, De *Samenstelling van* «4i [Rom]*vinschen Senaat (28 av. J.-C.* — 68 *apr. J.-VJ,* An vers. [m]> P. "224—311 ; Iza Biezunska-Malowist, *Poglady nobilitas* o7c. [u] *Nerona,* Varşovia, 1952. p. 112 şi urm. : A. Bergener, op. cit..

p. 7—9 ; 201—213 ; 239 ; 316 ; B. H. Warmington, op. *cit.*, p, 23 ; 39—41 ; Ronald Syme, La *revolution romaine,* tradvicere franceză, Paris, 1967, p. 467—181 ; *Tacito,* p. 74—75 ; E. Cizek, L'epoque de *Neron,* p. 48 şi 142 ; şi F. Miliar, op. cit., p. 292—294.

22. Asupra acestui punct, vezi Alain Michel, *Tacite et le destin* de *VEmpire,* Paris, 1966, p. 94. Despre etapele aşa-numitului «mus *honorum* senatorial, vezi A. Bergener, *op. cit.,* p. 9—10. Despre facţiunile senatoriale şi diferitele lor puncte de vedere, vezi *ibid.,* p. 32 ; 200—214 ; F. de Martino, *op. cit,* p. 376 şi 417 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 10—11 ; 22 ; 36 ; 66 ; 145—146 ; 172 ; F. R. Rossi, *Tracce di lotta politica nel senato di Caligola,* în RtiHsta *di Filologia et di Istruzione Classica,* 99, 1971, p. 169—171 ; P. Petit, *op. cit,* p. 127—130 ; ca şi K. Loewenstein, *op. cit,* p. 280 ; 317, 335 ; 370—373 etc.

23. Despre precaritatea bazei sociale a neronismului, vezi A. Garzetti, *L'lmpero,* p. 166—169 ; F. de Martino, *op. cit,* p. 337—338 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 165—168 ; şi Z. Yavetz, *op. cit.,* p. 15—27 ; 105—153.

24. Despre Roma în epoca lui Nero, vezi Jerome Carcopino, La *vie quotidienne ă Rome ă Vapogee de VEmpire,* Paris, 1939, passim ; P. Petit, *op. cit,* p. 141—142 (din care provine citatul), şi *3.* M. Engel, *op. cit,* p. 17—18. Cu toate acestea, J. Le Gal, Rome, *viile de ţaineants?* în *Revue des Etudes Latines,* 49, 1971, p. 266—277, observă că se muncea „din greu" la Roma. El notează, pe drept cuvînt, la p. 272 : „Din moment ce nici annona, nici sportula nu le ajungeau pentru nevoile lor, cetăţenii trebuiau să-şi cîştige banii care le erau necesari. Oraşul însuşi atestă fără încetare activitatea economică a locuitorilor săi".

25. Despre Italia sub Nero şi raporturile ei cu provinciile, vezi M. Rostovzev, *op. cit,* p. 103—110 ; G. Giannelli — S. Mazzarino, *op. cit.,* p. 224 ; E. Chilver, op. *cit.,* p. 86 şi urm. ; P. Petit, *op. cit,* p. 136—140 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p.. 38—39 ; 57 ; şi Claude Nicolet, *Rome et la conquete du monde mediterraneen,* 2 volume, Paris, 1977—1979. Coloniile create de Nero, între 57 şi 63, sînt : Capua, Nuceria, Puteoli, Antium, Tarentum, Pompei, Tegianum (în Lucania, deci în sud), Verona (deci în nord). în majoritatea lor, aceste colonii se aflau în Campania şi pe malul mării. La Antiurn, Nero a creat un mare port maritim.

26. M. Grant, *op. cit.,* p. 184, afirmă că iudeii erau pentru romani ceea ce sînt astăzi irlandezii pentru britanici.

27. Analizele şi informaţiile despre politica provincială a lui Nero sînt extrem de numeroase. Le găsim în istoriile Imperiului, dar şi în monografiile lui H. Schiller, B. Henderson, M. A. Levi, G. Ch. Picard, B. H. Warmington, M. Grant etc, mai sus citate. Le adăugăm, pentru diferitele zone : H. I. Bell. *The Economic Crisis in Egipt under Nero',* în *Journal* of *Roman Studies,* 28, 1938, p. 1—8; C. B. Welles, *The Immunity of* tfte Roman *Legionaries in Egipt,* aceeaşi revistă şi acelaşi an, p. 41-"" 49 ; M. Amelotti-L. Migliardi, *Nerone agii Alessandrini,* în *"• Doc,* Hist, *Jur.,* 36, 1970, p. 410—418 ; O. Montevecchi, *Nerone* e *VEgitto,* p. 48—58 ; *Nerone e una polis,* p. 5—33 (Egiptul) ; E. Bi" ley, *Britain under Nero, The Signijicance of* Q. *Veranius,* »» *Durham Vniversity Journal,* 1952, p. 88—92 ; S. S. Free, *VeruM _ mium. Three Roman Cities,* in *Antiquity,* 38, 1964, p. 103 şi uri»-*

C. M. Bulst, *The RebeUion of Queen Boudicca in A. D. 60,* în *Historia,* 10, 1961, p. 496—509 ; D. R. Dudlev—G. Webster, *The RebeUion of Boudicca,* London, 1962 ; S. L. Dyson, *Native Revolt* in *the Roman* ***Qm-pire,*** în *Historia,* 20, 1971, p. 258—264 ; D. P. Orsi, *Sulla rivolta dl Budicca,* în *Annali della Facoltă di Lettere di Bari,* 18, 1973, p. 531—535 (Britannia) ; H. Kreissig, *Die landwirtschaft-liche Situation in Palăstina vor dem judaischen Krieg,* în *Acta Antiqua Acaderniae Scientiarum Hungariae,* 17, 1969, p. 223—254 ; M. Hengel, *Die Zeloten. Vntersuchungen zur jiidischen Freiheitsbewegung in der Zeit von Herodes I bis* 70 *n. Chr.,* Leiden, 1971 (Iudeea) etc.

28. Revoltele din Britannia şi din Iudeea, ca şi eşecul final al principelui la Roma nu atestă o administraţie centrală iresponsa bilă. Aceste fapte sînt mai degrabă imputabile calculelor strategice greşite şi anumitor deficienţe. Megalomania nu-1 împiedica pe Nero să înţeleagă necesitatea unei administraţii structurate.

29. După cum remarcă F. Miliar, *op. cit,* p. 16—17 : „Indeed the evolution of monarchy in Rome could be described, in part at least, as the importation into city of the attributes and functions of a supreme and permanent provincial" government".

30. Despre economia şi politica financiară **a** lui Nero, vezi M. Rostovzev, *op. cit.,* p. 98—118 ; M. A. Levi, *op. cit,* p. 197, 213—214 ; Fergus Miliar, *The Aerarium and its Officials under the Empire,* în *Journal of Roman Studies,* 54, 1964, p. 33 şi urm. ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 64—70 ; C. Gatti, *Nerone e ii progetto di riforma tributaria,* p. 42—43 ; Tadeusz Zawadski, *La legation de Ti. Plautius Aelianus Silvanus en Mesie et la politique frumentaire de Neron,* în *La Parola del Passato,* 160, 1975 (Neronia, 1974), p. 59—73, mai ales p. 68. M. Sadek, *On the Billon Output of the Alexandrian Mint under Nero,* în *Phoenix,* 20, 1966, p. 131—147, afirmă că, la începutul domniei lui, Nero a preferat sa practice o politică monetară prudentă, ânainte de a opta, mai tîrziu, începînd cu 63, pentru dinamismul financiar. M. E. K. Thornton, op. *cit,* p. 158—175 şi *The Roman Tesserae. Observations on Two Historical Problems,* în *Historia,* 29, 1980, p. 335—355, ■ consideră că Nero adoptase o politică deliberat inflaţionistă, inspi rată de către... Keynes ! Exagerarea este manifestă. De observat de altfel că teserele nu erau monede.

31. In legătură cu reforma monetară, vezi mai ales cercetările i Miehel Soutzo. Le *systeme monetaire de Neron,* în *Revue Numisviatique'*,* 2, 1892, p. 656—666. şi 3, 1899, p. 9—21. Vezi şi B. Henderson, *op. cit.,* p. 84 şi 462 şi urm. ; Gustave Bloch, *L Empire romain. evolution et decadence,* Paris, 1922, p. 265—266 ; ■ Sydenham, op. *cit.,* p. 15—23 ; C. Sutherland, op. cit, p. 162— 164 ; M. A. Levi, op. *cit.,* p. VI—**VII** şi 194—195 ; M. Rabossi, ^a *coniazione di Nerone. La riforma dell'oro e dell'argento,* în Hcm<5, 6, 1953, p. 470—487 ; G. Giannelli — S. Mazzarino, op. *cit,* P. 146—148 ; S. Bolin, *State and Currency in Roman Empire,* ■kholm, 1958, p. 59—62 ; 183—198 ; B. H. Warmington, *op. cit.,* ^6—67 ; M. E. K. Thornton, *Nero's New Deal,* în *Transactions* 1971 *ceeăin9s of the American Philological Association,* 102, QuarJ P' ?21~?29 ; ?i A. Savio, ***La riforma monetaria*** *di Nerone,* în *Tni Ticinesi di Numismatica e Antichită CUssiche,* 1, 1972-*v.* «9—99

32. în ceea ce priveşte justiţia sub Nero, vezi J. A. Crook, *op. cit.,* p. 112 ; F. Miliar, *The Emperor,* p. 236—238 ; şi K. R. Bradley, op. cit., p. 93—96 ; 105—106.

33. In legătură cu construcţiile din Roma înainte de 64, vezi B. H. Warmington, op. *cit,* p.127—128 ; V. S. Rainbrid — F.B Sear, *A Possible Description* of *the Macellum Magnum of Nero.* In *Papers of the British School at Rome,* 39, 1971, p. 40—46 ; A. Vassileiou. op. *cit.,* p. 94—100 ; K. R. Bradley, op. *cit,* p. 85—87 • 171—172 ; ca şi M. Grant, op. cit., p. 86—88 ; 142.

34. In ceea ce priveşte constricţiile din afara Romei, vezi B. Henderson, op. cit., p. 247 şi urm. ; P. Grenade, Un cxploit *de Neron,* în Remte des *fAudes Anciennes,* 5, 1948, p. 272—287 ; A. Maiuri, *Fossa Neronis,* în *Bull. Wereiniging Antieke Buschaving,* 29, 1954, p. 57—61 : R, Meiggs, *Roman Ostie,* Oxford, 1960, p. 60 şi urm. ; şi A. Balland, op. cit, p. 378 şi urm.

35. H. Schiller, op. *cit.,* p. 17, afirma că Nero incendiase Roma. Puţini cercetători au fost însă de aceeaşi părere. In legătură cu acest incendiu, cu pricinile şi urmările sale, vezi în primul rînd monografiile şi istoriile Romei. Noi îi vom menţiona pe : C. Pascal, *L'incendie de Rome et les* premiers *Chretiens,* traducere în limba franceză, ed. a 2-a, Paris, 1902 ; U. de Franco, *L'incendio di Roma e la congiura di Pisone,* Catania, 1946 ; G. Lugli, *La vecchia* **{tonta** *incendiata da Nerone,* în Capitoiium, 22, 1947. p. 41—50 ; M. F. Gyles, *Nero Fidăled lohile Rome* Burned, în *Classical Journal.* 42. 1947. p. 211—217 ; Jean Beaujeu, L'incendie de *Rome en 64 et les Chretiens,* în *Latomus,* 19, 1960, p. 65—80 şi 291—311 ;-R\ Hanslik, *Die Erzăhlungskomplex von Brand Rotrus unter Christenverfolgung bei Tacitus,* în *Wiener Stuăien,* 76, 1963. p. 92 şi urm. ; Ch. Saumagne, Les *incendiaires de Rome (Ann. 64 p. Chr.) et les* îois *penales des Romains,* în *Revue Historique,* 227, 1962, p. 337—360 ; şi Gunther Scheda, *Nero und der Brand Roms,* în *Historia,* 16, 1967, p. 111—115.

36. Ipoteză propusă de Gh. Ceauşescu, op. *cit.,* p. 426.

37. Despre reconstrucţia Romei şi despre semnificaţia acelei noua *urbs,* vezi G. Ch. Picard, *Les trophees,* p. 338—339 ; *Auguste et Neron,* p. 157—158 ; B. H. Warmington, op, cit, p. 127—130; K. R. Bradley, op. *cit,* p. 100—101 ; 174 ; 229—230 ; şi, de asemenea, E. E. Van Deman, *The Sacra Via of Nero,* în *Memoirs of the American Academy in Rome,* 5, 1925, p. 115—126 ; A. Boethius. *The Neronian Nova* Urbs, în *Corolla Archaelogica* Principi *hereditario Custavo Adolpho Dedicata,* Lund, 1932, p. 84—97 ; ca şi A. Bal; lard, *op. cit.,* p. 349—393, după opinia căruia Nero plănuia să Construiască o noua ***urbs*** în sudul Romei.

CAPITOLUL AL VII-LEA

PoJîiîea externă

LINIILE DIRECTOARE

în Imperiul roman al primelor două secole — Imperiul Timpuriu —. politica externă juca un rol mult mai puţin important decît în statele noastre moderne. Mai puţin important chiar decît pe vremea Republicii sau a Imperiului Tîrziu. Imperiul acoperea cu aproximaţie ceea ce anticii numeau *oikoumene :* „lumea locuită" sau tivi-îizată. Doar statul părţilor, care, în ochii romanilor, aparţinea acestei lumi locuite, nu fusese anexat sau vasalizat de Imperiu. în momentul în care gallii, de exemplu, au fost consideraţi ca făcînd parte din această „lume locuită" şi >,apţi" de a asimila modalităţile de viaţă specifice acestei *oikournene,* lulius Caesar le-a cucerit teritoriile şi a pus capăt independenţei lor. Traian avea să acţioneze în acelaşi mod cu Dacia : pentru romani, statul lui Decebal îşi îcuse intrarea în *oikoumene,* deci cel de-al doilea dintre Antonini trebuia să-1 cucerească. Romanii n-aveau decît «spreţ pentru ..barbari"', pentru acele popoare care nu făceau parte din lumea locuită. Deşi adesea se temeau de ii considerau prea săraci, prea sălbatici şi prea departe «e civili$_{za}$ţi$_{a}$ lor pentru a-i asimila.

Romanii trăiau într-un univers închis, în interiorul Imf^{IU}*^{u}*> Z^^{1}^ ^{s}^ ^{se} intereseze prea mult de ceea ce se în afară ^{1}. începînd cu August, ei adoptaseră de ' politică externă fundamental defensivă, de di-

suasiune, limitîndu-se la ocrotirea frontierelor naturale : marea, Rinul şi Dunărea **la** nord, munţii Asiei Mici şi Eufratul la est, deşertul la sud.

Nero a respectat aceste principii, cu excepţia Orientului, unde s-a dovedit a fi mai ambiţios. El a încurajat propaganda pacifistă, după cum stau mărturie —- pentru prima jumătate a domniei — stihurile lui Calpurnius Siculus (Eel., 1, 42 şi urm.) şi una dintre denumirile date triburilor alexandrine. Mai ttrziu, în 66, ^administraţia imperială va închide — după cum am văzut — templul lui Ianus, instaUrînd astfel pacea universală. Nero nu va vizita niciodată trupele de la frontierele Imperiului şi va fi salutat cu titlul de *imperator* mai rar decît predecesorul său şi decît Vespasian, cel mai important dintre urmaşi. Comerţul exterior va cunoaşte o continuă dezvoltare, şi aşa se face că, de la Dunăre pînă la Marea Baltică, îi aflăm pe cavalerii romani importînd chihlimbar şi exportînd obiecte de argint, vase de sticlă şi ceramică.

Au existat, desigur, războaie, în Armenia — şi unui chiar de lungă durată —, operaţiuni militare sau expediţii pe Rin şi pe Dunăre, în Caucaz şi în Etiopia, ca să nu mai vorbim de revoltele din Britannia şi Iudeea ; dar, după opinia lui Suetoniu, Nero ar fi practicat o politică prudentă, exclusiv defensivă, pe care istoricul o aprobă, de altfel *(Ner.,* 18). Atitudinea lui este pe deplin explicabilă, din moment ce Suetoniu, la epoca în care îşi redactează lucrarea, sprijină conduita circumspectă a lui Hadrian în acest domeniu. Cit despre Tacit, evident că se îndoieşte de capacităţile lui Nero în materie de politică externă *(Ann.,* 13, 6).

E adevărat că Nero nu avea înclinaţii spre arta militară şi nici nu dorea să-şi rişte viaţa în război. Cu toate acestea, politica externă nu-1 lăsa deloc indiferent, chiar dacă la acest capitol prefera să se lase pe seama consilierilor săi: Seneca, Burrus şi mai tîrziu Tigellinus. Nero s-a interesat astfel de întrevederile pe care administraţia sa le avusese cu ambasada armeană în 54, în ciuda planurilor Agrippinei- După 57. şi mai ales după 61, împăratul s-a preocupat, destul de intens de raporturile cu ţările străine. în Occi~ dent, a rămas consecvent politicii lui August ; în Orient, **proiecta** însă o strategie energică, reflectare a puterii **absolute** Şi a sistemului de valori pe care dorea să-1 impună S-a gîndit la un moment dat să anexeze Armenia şi. <j atare$_{t;}$ **a** întreprins în această regiune, ca şi în zona **Mâfa**

Negre, mai multe ofensive. Toate acestea reprezentau, în mintea lui, o primă etapă a unei mari expediţii către India, pe urmele lui Alexandru, al cărui exemplu îl fascina neîncetat. > Aristocraţia senatorială şi Corbulo erau adepţii unei prudente politici defensive, în linia celei preconizate odinioară de August. După 61, aşadar, Nero înclină pentru o cale de mijloc, pentru un semi-expansionism, pentru o afirmare energică şi dinamică a prezenţei romane : puţine cuceriri, dar largi zone de influenţă, acţiuni ofensive, expediţii impunătoare şi cîteva explorări îndrăzneţe. O soluţie care trădează, poate, o oarecare şovăire, dar care rămîne destul de originală în istoria politicii externe a Romei [2].

Nero a anexat Imperiului mai multe teritorii, care înainte erau vasale : astfel, în Orient, a suprimat regatul Pontului din Asia Mică — destituindu-1 pe regele Polemon ' (SUEŢ., *Ner.,* 18 ; AUR. VICT., *Caes.,* 5, 2; PS-AUR. VICT., *Epit.,* 5, 4, etc.) —, Armenia Minor şi oraşul Damasc. Un protectorat roman destul de sever a fost stabilit în regatul Bosforului, din Crimeea. Aceste măsuri ţineau de politica ambiţioasă pe care Nero o iniţiase în zona orientală. De asemenea, a anexat Imperiului, prin 58 probabil, regatul clientelar al Alpilor cottieni, al cărui acces îl avea deja sub control (SUET., *Ner.,* 18 ; AUR. VICT., *Caes.,* 5, 2). Ca să acţioneze, aşteptase totuşi moartea regelui acestui ţinut, Marcus Iulius Cottius, care-i fusese client şi care domnea din 44. Locuitorii Ţării Alpilor, zonă devenită provincie procuratoriană, primiră, de altfel, în 63 dreptul „latin", etapă către cetăţenia romană completă (TAC, *Ann.,* 15, 32, 1) [3].

FRONTIERA RINULUI

încă de pe timpul lui August, romanii învăţaseră să uiască şi ₛă respecte vitejia popoarelor germanice, vitejie elogiată şi de Seneca *(De ir a,* 2, 2—3). Nero însuşi ea o gardă alcătuită din mercenari germani, cărora le ™a mai multă încredere decît pretorienilor.

Infp* ^°"^ Provincii renane ale Imperiului, Germania 3ar ă şi Germania Superioară, erau, înainte de toate, izoane uriaşe ; legaţii lor nu erau inferiori în rang agatului din Siria. Nero a păstrat de-a lungul Riaispozitivul militar stabilit aici de **Claudiu** ; **patru**

legiuni în Germania Inferioară şi cel puţin trei în Germania Superioară, dublate şi susţinute de numeroase trupe auxiliare regrupate în forturi şi citadele. Pe fluviu, patrula flota germanică a romanilor. Nero a dus. în aceasta regiune, o politică strictă de pace şi de disuasiune. Cele cîteva incursiuni ale triburilor barbare. înregistrate în special prin 57—5!S, au fost cu iuţeală respinse. Frisii i-au cerut lui Nero. prin intermediul unei ambasade, autorizaţia de a se stabili pe malul sting al Rinului (TAC. *Ann,,* 13, 54—55). împăratul le-a respins'cererea, la "sfatui lui Soneca, temător ca nu cumva în aceste teritorii să se infiltreze germani. Revolta batavilor din 69 — în număr de aproximativ zece mii. ei locuiau în delta Rinului, în interiorul Imperiului — avea să demonstreze primejdia pe care o implica tolerarea unor asemenea excepţii. De altfel guvernatorii lui Nero au întărit neîncetat fortificaţiile romane. Astfel, marca tabără întărită de la Vetera (Xanten. în Germania Inferioară), unde staţionau două legiuni — a V-a Alaucla şi a XV-a Primigenia —, a fost înconjurată de un puternic meterez de cărămidă. Alte importante lucrări au transformat bazele romane în adevărate contre urbane. în acelaşi context, au fost săpate canale între fluvii. într-un cuvînt, teritoriile de frontieră au căpătat o cu totul altă înfăţişare'\

FRONTIERA ORIENTALĂ ŞI ARMENIA

O mare parte din produsele de lux după care Roma se dădea în vînt — mătase, mirodenii, parfumuri. metale preţioase •— pătrundea în Imperiu pe căi controlate de părţi, al căror monarh era la vremea aceea Vologaeses I (51—79 e.n.). Trecutul fusese martor al unor războaie destul de crîncene între părţi şi romani. Nero dorea să ducă în Orient o „Ostpolitik" mai energică, după exemplul lui Alexandru, dar să deschidă, în acelaşi timp, noi drumuri comerciale. Evident, nu lua deloc în derîdere pe' rieolul part "'.

Stat-tampon între cele două mari puteri, Armenia con-^ stituia un permanent prilej de conflict între romani I părţi. Şi unii, şi ceilalţi încercau să-şi asigure o influent determinantă asupra acestei ţări. August, de exempl^Ui voise să-şi impună protejaţii pe tronul Armeniei. Arsacizji monarhii dinastiei parte, nu intenţionau pe de altă par^J

să abandoneze Armenia romanilor. Cît despre aristocraţia armeană, care în mare parte era de religie şi de obiceiuri iraniene, îşi îndrepta opţiunile către părţi (TAC, *Ann.*, 13. 34, 5). Romanii aveau aşadar de ales între trei soluţii : fie să renunţe la Armenia în favoarea părţilor, fie să transforme ţara în provincie romană, fie să impună o suzeranitate, chiar nominală, menţinîndu-şi totodată trupele pe Eufrat. în 54, dispozitivul militar roman era constituit din patru legiuni, cantonate în Siria sau în Asia Mică: a IlI-a Gallica, a Vi-a Ferrata, a X-a Fretensis, a XII-a Fulmînata ; sub Nero s-a adăugat a IV-a Scythica.

Spre sfîrşitul domniei lui Claudiu, puternice conflicte dinastice zdruncină Armenia. Regele Mithridate, de origine transcaucaziană, care fusese instalat de romani în 36, este înlăturat de la tron. în 51, Vologaeses, care pusese mîna pe regatul Armeniei după ce îl izgonise pe candidatul romanilor, îl aşază pe tron pe propriu] său frate, Tiridate. Acesta este răsturnat, la rîndul său, de Radamisţ, nepotul şi vechiul adversar al lui Mithridate. în 54, însă, Tiridate, bizuindu-se pe sprijinul pârtilor, revine a doua oară la domnie (TAC, *Ann.*, 13, 10, 1). Aceasta se petrece imediat după venirea lui Nero ia putere. Situaţia devine intolerabilă pentru romani : după ce dominaseră, zeci de ani de-a rîndul, Armenia, prin intermediul protejaţilor lor, susţinuţi de cohortele romane, văd cum ţara trece sub controlul părţilor. O ambasadă, alcătuită din armeni ostili lui Tiridate, soseşte la Roma pentru a cere ajutor. Am menţionat acest lucru în mai multe rinduri. Izbucneşte războiul ; un război care va dura nouă ani. a primul rînd, Roma consolidează poziţiile şi forţele refSbr-elienţi, Antioclius- IV din Commagene (Asia Mică) Agrfppa II (de pe rîul Iordan). Romanii încredinţează Armenia Minor lui Aristobul şi Sophene (la sud-est de Armenia Minor şi la est de Eufrat) lui Sohaemus din [l]fsa; amîndoi clienţi şi aliaţi credincioşi ai Romei. Do-ius Corbulo, legat-guvernator al Cappadociei şi Ga-[le]l, devine comandant suprem al forţelor romane. Părţii se văd astfel obligaţi să-şi retragă provizoriu trupele din raenia. Sînt chiar construite poduri peste Eufrat (TAC, Btic"'" **—^' ^c* Seneca, principalul inspirator al poţi externe la epoca aceea, şi nici Corbulo nu erau aim unui război total. Cdfbulo prefera mate, presiunile, demonstraţiile de forţă sau amenin-•e- Această politică iscusită i-a adus, de altfel, o re-

putaţie măgulitoare. Procedînd la un antrenament continuu, el îşi supunea trupele unui „dresaj" riguros. îmbrăcat subţire, cu capul descoperit, chiar şi pe vreme de iarnă, era prezent pretutindeni, în marşuri şi cu prilejui exerciţiilor, şi totdeauna gata să-şi încurajeze soldaţii sau să-i dojenească, după caz (TAC, *Ânn.,* 13, 35. 4—11).

In 55 şi în 56, războiul este „purtat alene", conform formulei Iui Tacit *(ibid.,* 13, 34, 4). Cele două părţi încep tratativele, fac schimb de ambasade, dar nu se ajunge la nici un rezultat : Arsacizii nu vor să* piardă Armenia, **iar** romanii refuză să admită un principe part pe tronul acestei ţări (TAC, *Ann..* 13, 34, 4—5). Chestiunea armeană are repercusiuni pînă şi în cultura romană. Dacă Seneca, în *De clementia,* îl înzestrează pe Nero cu atribute solare, este desigur, pentru a nu-1 contraria pe împărat, dar şi pentru că cezarul trebuia să apară în ochii armenilor învestit cu un prestigiu religios egal cu cel al monarhilor părţi.

în 57, războiul reîncepe. Tiridate ocupă Armenia pentru a treia oară. Corbulo, în 58, porneşte împotriva lui **o** campanie prudentă, dar energică : îl izgoneşte din ţară, după ce, mai înainte, luase cu asalt Artaxata, una dintre capitalele Armeniei (TAC, *Ann.,* 13, 37—41). S-au descoperit, de altfel, inscripţii care dovedesc prezenţa lui **Corbulo** în Armenia *(ILS.,* 9108 : M. Smallwood, nr. 51 a ; *ÎLS,* 232 : M. Smallwood, nr. 51 b). Romanii trag un real folos şi de; pe urma răscoalei hyrcanienilor — populaţie din zona Mării Caspice — împotriva Marelui Rege al pârtilor, suveran al Iranului. Hyrcanienii devin aliaţii romanilor, cărora **le** trimit şi o ambasadă (TAC, *Ann.,* 14, 25. 3). în 59, Corbulo duce la bun sfîrşit cucerirea Armeniei şi pune stăpînire pe Tigranocerta, capitala meridională a ţării. Aşază pe tron un principe trimis de Nero, Tigranes V, multă vreme ostatic al romanilor, urmaş al acelui Tigranes IV pe care August încercase să-1 impună ca rege al Armeniei. Prin mamă, el este nepotul lui Archelaus, ultimul rege al Cappadociei, iar prin tată, strănepotul lui Herodes cel Mare, rege al Iudeei. Deşi nu aparţine nici unei case regale din Armenia, Tigranes este întîmpinat cu bunăvoinţă de anumiţi nobili, pe care orgoliul părţilor » **irita.** El era sprijinit, de altfel, de o mie de legionari r°' mani şi de trei mii de auxiliari, ca şi de ceilalţi regi **vasal** ai Romei. Sistemul dinastiei elenistice înfeudate Cetăţi Eterne reintră, aşadar, în drepturile sale.

In Orient, romanii îşi fundamentează dispozitivul de apărare pe trei elemente : Armenia şi garnizoana sa romană, un cerc de state vasale, de la iberi pînă la Commagene, şi, în sfîrşit, cele cinci legiuni ale armatei orientale. Corbulo crede războiul terminat şi se retrage în provincia Siria, încredinţată lui după moartea legatului în funcţie (TAC, *Ann.,* 14, 26)[1].

Dar în 60, după numai un an de pace, războiul va reîncepe. Vologaeses pare să accepte soluţia romană în Armenia ; în schimb, fratele său, Tiridate, aflat în exil şi lipsit de regat, îl incită pe Marele Rege să intervină. în acest context, părţii profită de un incident survenit în cursul verii 60 : Tigranes V atacă ţara Adiabenei, al cărei „rege" este un vasal al lui Vologaeses. Pare imposibil ca operaţiunea să fi fost lansată fără învoirea autorităţilor imperiale. Romanii ştiau, într-adevăr, că autoritatea lui Tigranes V este şubredă şi se gîndeau fie să anexeze Armenia, fie să-1 reaşeze pe tron pe Tiridate — anturajul lui Nero înclinînd către prima soluţie, Corbulo către a doua. Cît despre Tigranes, el doreşte să anexeze Adiabene, pentru a-şi mări regatul spre sud şi pentru a-şi consolida astfel apărarea. Dar părţii îl resping fără probleme şi, în 61, Vologaeses încheie un acord de pace cu hyreanienii, îl proclamă pe Tiridate rege al Armeniei şi invadează ţara. Părţii îl izgonesc din Armenia pe Tigranes V, care, din acel moment, nu va mai juca nici un rol în istorie. Corbulo, atacat pe Eufrat, consideră că demonstraţiile de forţă ar fi suficiente pentru a stăvili ofensiva partă. Se înşeală însă. Armenia cade în mîinile Arsacizilor. La Roma şi la "curte. adepţii războiului şi anexiunii cîştigă tot mai mult teren. Cavalerii şi liberţii care fac comerţ cu Orientul speră sa tragă foloase şi mai mari de pe urma unei expansiuni teritoriale. Pentru Nero, politica de cucerire dusă în Orient, eci un fapt de politică externă, întregeşte schimbarea de strategie internă din 61. Propaganda imperială stă mărturie acestei situaţii : un *aureus* din Roma prezintă pe mersul său Virtutea în ţinută militară şi cu armele în una, în timp ce pe avers figurează efigia lui Nero *(BMC,* [m]*P.* I, p, 204, nr. 27 : M. Smallwood, nr. 49). Reversul [h]ei alte monede, care provine din Cappadocia, reprezintă icto victoria, şi menţionează clar Armenia (ARMENIAS, >*BMC,* J P- 281, nr. 405 : M. Smallwood, nr. 50). Seneca.

> > P- 281, nr. 405 : M. Smallwood, nr. 50). Seneca.

■izan consecvent al unei politici prudente In Orient, ondamna această propagandă războinică, dimpreună

cu proiectele militare pe care ea le presupune : filosoful stigmatizează războaiele inutile stîrnite de curteni *(De benef.,* 6, 30, 5). Cedind presiunilor exercitate la curte de adepţii expansiunii, Corbulo se vede canstrîns să solicite împăratului împărţirea comandamentului militar din Orient : astfel, propune ca un general să fie trimis în fruntea forţelor angajate în Armenia, în timp ce el însuşi va acţiona în Siria. Pune de. altfel la dispQziţia acestui nou comandant legiunile sale cele mai slabe, a IV-a Scythica şi a XII-a Fulminata. în această situaţie, Corbulo însuşi primeşte noi întăriri, precum legiunea a XV-a Apollinaris — care venea din Pannonia în Orient —, ca şi detaşamente din Egipt şi din Illyria. Dă legiunilor trimise în nord instrucţiuni să acţioneze cu multă băgare de seamă (TAC, Ann./15, 3—6).

în 62, Nero trimite în Armenia, în fruntea legiunilor, unul din consulii anului 61, pe Caesennius Paetus, hotărî t partizan al noii strategii absolutiste şi al expansiunii teritoriale. Adversar al politicii prudente adoptate de Corbulo, el îşi declară intenţia de a anexa Armenia (TAC, *Arin.,* 16, 6, 7). în timp ce Corbulo se războieşte pe Eufrat, în Armenia, Paetus angajează împotriva Tigranocertei forţe insuficient pregătite *(ibid.,* 15, 8—9). Este învins de părţi, care îl închid şi îl asediază în tabăra fortificată de la Randeia *(ibid.,* 15, 11—14). Cu trei zile înainte de sosirea trupelor de întărire comandate de Corbulo însuşi, Paetus capitulează în modul cel mai ruşinos.

Toate acestea se petrec în timpul iernii, spre sfârşitul anului 62. Tacit relatează umilinţele îndurate de peruani

această ocazie : soldaţii Arsacizilor, scrie el, „pătrună în tabără înainte ca armata romană să o fi părăsit şi se orînduiră de-a. lungul drumurilor, recunoscînd şi râpindu-ne sclavii şi vitele de povară pe care noi le dobîndisem cu multă vreme înainte. Ei au pus mîna chiar pe veşmintele şi pe armele noastre, fără ca ostaşii noştri înspăimîntaţi să schiţeze cel mai mic gest de împotrivire, ca să nu se stârnească vreo luptă" *(ibid.,* 15, 15, 3). Corbulo nu se prea grăbise să vină în ajutorul lui Paetus : nu-i plăcea omul şi nici scopurile lui politice şi militare. E poate prea mult să ne închipuim — cum au făcut unii -^ că 1-a abandonat dinadins, pentru a pune Mu politicii de expansiune teritorială. în orice caz, Corbulo a limita* urmările înMngerii de la Randeia şi a cruţat Roma de un grav dezastru în Orient. încurajaţi de victoria asupra l'al

Paetus, părţii trimit în capitala Imperiului, în primăvara lui 63, o ambasadă, care evocă cu mîndrie succesele repurtate de poporul pe care-1 reprezintă şi cere ca Tiridate să fie recunoscut rege al Armeniei : el ar urma să fie pus sub suzeranitate romană, dar nu va veni la Roma pentru a primi diadema princiară (TAC. *Ann.,* 15, 24). Romanii refuză această propunere şi hotărăsc să continue războiul. Nero îi încredinţează lui Corbulo comanda supremă în Orient, aşa cum se întîrnplase odinioară cu Pompei, în timpul războiului cu piraţii. Armata romană-din Orient număra la vremea aceea peste şaizeci de mii de oameni. Corbulo acţionează, de data aceasta, extrem de energic, îi zdrobeşte pe duşmanii întilniţi în drumul său, ataca regatul lui Tiridate, pedepseşte notabilităţile armene trădătoare şi pune stăpînire pe Palmyra, cetate-oază caravanieră din deşertul sirian, care se afla sub influenţa romanilor încă de pe vremea lui Tiberiu. Ameninţă astfel să asfixieze Părţi a. lipsind-o de beneficiile aduse de comerţu] caravanier. Corbulo îşi concentrează forţele şi se pregăteşte să treacă Eufratul (TAC, *Ann.,* 15. 25—27). într-un asemenea context, pe locurile unde fusese înfrînt Paetus, îi acordă o întrevedere lui Tiridate. Arsacidul este recunoscut rege al Armeniei, dar îşi depune coroana înaintea statuii lui Nero. aşteptînd ca împăratul însuşi să i-o redea *(ibid.,* 15, 28—31). Ne aflăm tot în anul 63. Romanii pun astfel capăt conflictului cu părţii.

Nero scapă cu faţă curată, dar renunţă să-şi întindă imperiul în detrimentul părţilor. Nu a reuşit să zdrobească influenţa Arsacizilor şi nici să le anihileze puterea. în cele din urmă, s-a raliat strategiei propuse de aristocraţia senatorială, dînd cîştig de cauză lui Corbulo. După 61, acesta a fost unul din rarele prilejuri în care a trecut de partea tradiţionaliştilor: de altminteri, în avantajul luî, mtrucît acest compromis a fost înfăţişat ca o mare victorie. cordul de pace cu părţii s-a aflat probabil la originea 'elei dintîi închideri a templului lui Ianus şi a unei declaraţii de pace universală : monede din 64—66. cu efigia ui Nero pe avers, reprezintă pe reversul lor zeiţa Victoriei ţinind în mînă un scut, sau un arc triumfal avînd deasupra Purile Victoriei şi Păcii, sau un trofeu care avea la jcioarele lui un prizonier îngenunchiat şi înlănţuit. Alte iede reprezintă templul lui Ianus sau altarul păcii *am paeis — (BMC. Imp.,* I, p. 274, nr. 378 : M. Small- nr. 22 ; BMC, *Imp.,* I, p. 234, nr. 183 : M. Small-

wood, nr. 54 ; *BMC, Alexandria,* p. 22, nr. 186—187 ; *BMC, Imp.,* I, p. 214 : M. Smallwood, nr. 53 ; BMC, *Imp.,* I, p. 271, nr. 362~: M. Smallwood, nr. 55). Compromisul de care vorbim n-a fost, la urma urmei, o afacere proastă pentru romani. Desigur, ei făceau însemnate concesii acceptînd un Arsacid pe tronul Armeniei ; să nu uităm însă că părţii admiteau ca suveranitatea regelui Armeniei să nu vină din partea regelui părţilor, şeful suprem al dinastiei lor, ci din partea Romeî. In felul acesta, recunoşteau împăratului roman calitatea de *cosmocrâtor,* de suveran suprem al lumii locuite. Acest,fapt traduce, teoretic vorbind, o revizuire semnificativă a raporturilor dintre Imperiu şi părţi.

Compromisul va fi durabil, întrucît, spre satisfacţia ambelor părţi, va ţine cincizeci de ani. Romanii dobîndesc astfel liniştea la frontiera lor orientală, iar Nero poate să-şi fixeze alte obiective de politică orientală, bazîndu-se pe această alianţă cu Arsacizii. Cît despre părţi, îşi văd recunoscut dreptul de existenţă ca stat independent — stare de lucruri care va dura pînă în epoca lui Traian —, dobîndind privilegiul de a trata de la egal la egal cu Roma, în cadrul „lumii locuite". Este o excepţie demnă de remarcat şi unică în istoria Imperiului. Părţii devin astfel aliaţii credincioşi ai Romei şi-i vor rămîne extrem de recunoscători lui Nero. îi vor păstra o excelentă amintire, precum o dovedeşte şi episodul acelor falşi Nero, care au apărut o dată cu stingerea dinastiei Iulio-Claudiene. Părţii nu vor profita nici de revolta iudeilor, nici de criza izbucnită prin 68—69, pentru a rupe tratatele cu romanii. Se vor strădui să întreţină raporturi bune şi cu dinastia care îi va urma lui Nero.

Nero, de data aceasta, s-a dovedit inspirat şi abil. Renunţînd în mod excepţional la monopolul dominaţiei romane asupra „lumii locuite", el înlocuieşte vechea şi crîncena rivalitate cu o alianţă puternică, ceea ce, limitînd doar parţial expansiunea Imperiului în *oikoumene,* va permite orientarea spre alte cuceriri ale tărîmurilor miri-rificului Orient [7].

VIZITA LUI TIRIDATE ŞI REZULTATUL ACORDULUI

Vizita lui Tiridate din 66 a avut consecinţe importante asupra politicii interne şi ideologiei lui Nero. Este mo-".:

mentul în care împăratul realizează — sau crede aceasta — că domnia lui se află la apogeu. Popularitatea lui creşte considerabil în mediile populare ale capitalei şi în provinciile din est. Să nu uităm că reuşise să elimine gruparea lui Thrasea. în acest context, Nero readuce la ordinea zilei proiectul de călătorie în Grecia. După cum ştim, templul lui Ianus este din nou închis şi e proclamată pacea universală. Pe zi ce trece, se impune tot mai mult modul de viată neronian, iar elenizarea Imperiului se accelerează.

Călătoria lui Tiridate este îndelung şi minuţios pregătită ; poate părea de necrezut, dar totul durează trei ani. Incendiul Romei, reconstrucţia „oraşului cel nou'·, conspiraţia lui Piso au constrîns, într-adevăr, cele două **părţi** să amîne întrevederea în mai multe rînduri. Călătoria în sine este foarte lungă, deoarece Arsacidul se deplasează numai pe uscat, pentru a evita marea : Tiridate, ca **rege** şi preot mazdeist, nu are dreptul să călătorească pe mare mai mult de douăzeci şi patru de ore, apa fiind considerată de părţi un element sacru, ce nu poate fi pîngărit cu excremente şi expectoraţii omeneşti. Tiridate, plecînd din Armenia, străbate Asia Mică, Bosforul, Illyria, nordul Italiei şi Campania, pentru a ajunge la Roma. Locuitorii Imperiului nu încetează să se minuneze de suita somptuoasă a Arsacidului. Despre fastul cu totul ieşit din comun al călătoriei şi despre vizita lui Tiridate în capitală vorbesc numeroase mărturii, care s-au păstrat pînă în zilele noastre (PLIN.. *Nat. Hist.* 19, 24 ; 30, 16 şi 38, 54 ; SUET., *Ner,*. 13, 1—3 ; 30, 4 ; DIO, 63, 1—7). Caravana lui Tiridate este, se pare, cea mai lungă pe care anticii o văzuseră pînă atunci. Romanii sînt fascinaţi de eleganţa şi frumuseţea lui Tiridate, ca şi de strălucirea acelora care-1 însoţesc : soţia sa — care poartă o vizieră de aur —, dilaştii părţi din Adiabene şi rudele Marelui Rege Voloîeses. Fiecare demnitar este înconjurat de gărzi parte,

lene şi romane, de notabilităţile ţării sale, de preoţi lazdeişti şi de femei. Trei mii de călăreţi, sub conducerea n An nius Vinicianus. ginerele lui Corbulo, îl însoţeau -undate. De-a lungul întregului traseu, oraşele române t gătite ca de sărbătoare : în cinstea lui Tiridate şi a i sale se dau lupte de gladiatori şi numeroase alte - ole. Autorităţile romane finanţează întreaga călă-«ar cele care suportă în realitate această sarcină ^ i i i l : se cheltuiesc pînă la opt sute de mii de

sesterţi pe zi. Chiar dacă — aşa cum se presupune uneori — romanii n-au plătit decît porţiunea italică a deplasării, era totuşi în joc o sumă uriaşa. Se pare că Nero, în mărinimia sa ostentativă, ar fi vrut să finanţeze întreaga călătorie a lui Tiridate.

împăratul 1-a întîmpinat pe Tiridate la Neapole. împreună s-au îndreptat spre Puteoli, unde au onorat cu prezenţa lor întrecerile de gladiatori etiopieni organizate de libertul Patrobius. Apoi au plecat spre Rqma. Un edict imperial stabilise data la care regele Armeniei urma să fie prezentat poporului. în ziua următoare sosirii la Roma, a avut loc ceremonia încoronării. întregul oraş era împodobit somptuos. Nero, în veşmînt triumfal, aşezat pe tronul care fusese instalat în tribuna destinată discursurilor din for, 1-a întîmpinat cu mare pompă pe Arsacid. Detaşamente pretoriene, plasate în străzile învecinate şi în spatele împăratului, aveau ca sarcină menţinerea ordinei. Nero era înconjurat de stindarde şi însoţit de întregul senat. Un pretor traducea în latină — pentru mulţimea adunată — cuvintele, mai bine zis suplicaţiile pe care Tiridate le adresa lui Nero. Arsacidul 1-a venerat pe împărat, ca şi cum acesta ar fi fost Mithra, zeul iranian al luminii. A urcat apoi pe o rampă şi a îngenuncheat în faţa cezarului. Acesta l-a ridicat cu mina dreaptă, după care a urmat învestirea propriu-zisă ; pe fondul rugăciunilor Arsacidului, Nero i-a luat tiara de pe cap şi 1-a încununat cu diadema, pe care odinioară Tiridate i~o înmînase lui Corbulo. Apoi, împăratul a ţinut un scurt discurs, curtenitor, dar categoric şi semeţ, care avea să-1 prefigureze pe cel pronunţat mai tîrziu, cu ocazia eliberării Greciei. Nero a proclamat faptul că el îl făcea rege pe Tiridate, act pe care nu îl putuseră înfăptui nici tatăl, nici fratele Arsacidului. în acest mod, Tiridate şi familia lui erau avertizaţi asupra faptului că singur Nero putea face şi desface regi (DIO, 63, 5 ; SUET., *Ner.*, 13, 2). Mu*; ţimea în delir aclama cu aceeaşi fervoare împăraiu] Ş[1] proclamarea regelui Armeniei.

Urinează apoi spectacolele. Nero îl conduce pe Tividate la teatrul lui Pompei, unde Arsacidul depune un alt i[n]* rămmt de credinţă şi supunere faţă de împărat. în £°[n]" tinuare, cei doi monarhi asistă la jocurile date în onoarea încoronării. Această zi va rămîne în amintirea rornan$j ca o „zi de aur". Interiorul teatrului era de un lux fr[c]' maivăzut* Cortinele de purpură, care împodobesc [c]. '--"

oferă spectatorilor o imagine de vis. In tribuna spectatorilor, Tiridate este aşezat la dreapta împăratului, care, probabil, cu acest prilej, îşi va desfăşura talentele de conducător de care şi de citared. Evenimentul va fi, de altfel, exploatat din plin de propaganda neroniană. „Salutat ca *imperator* din această pricină, relatează Suetoniu, Nero a purtat spre Capitoliu o coroană de lauri şi a închis templul lui *Ianus bifrons,* ca semn că nu mai era nici un război" *(Ncr.,* 13, 4). O coloană triumfală va fi apoi înălţată la Moguntiacum (Mainz), coloană care va celebra încoronarea lui Tiridate ca mare victorie militară. După ceremonie, Arsacidul se va reîntoarce în Armenia, luînd drumul mării Ioniene, în ciuda scrupulelor sale religioase. In timpul escalelor de pe uscat, Tiridate nu va scăpa prilejul, să viziteze oraşele din Asia Mică. Promisese să reboteze Artaxata, capitala sa, cu numele de *Neroneia* şi să o înfrumuseţeze din punct de vedere arhitectural, pe măsura noii sale denumiri. Primise, în schimb, daruri somptuoase şi foarte importante sume de bani. Suetoniu vorbeşte de mai bine de o sută de milioane de sesterţi, dar cifra pare exagerată *(Ner.,* 30, 4).

Această vizită constituia un mare succes în politica externă dusă de Nero. Problema frontierelor părea rezolvată, iar alianţa cu Arsacizii pe deplin consolidată. în plus, evenimentul scotea în evidenţă şi o altă semnificaţie : aceea că Nero dădea prioritate victoriilor pacifice, în detrimentul succeselor militare. „Triumful" repurtat în timpul vizitei lui Tiridate va constitui un model pentru triumful artistic din 68. Deşi prezenţa pretorienilor şi veşmîntul triumfal purtat de împărat implicau totuşi şi conotaţii militare. Este foarte probabil ca Nero să fi disitat cu Tiridate proiectul de a întreprinde o mare expediţie spre Marea Caspieă, după exemplul lui Alexandru. * este la fel de plauzibil să fi obţinut, în aceste împrejurări, sprijinul Arsacizilor pentru iniţierea unei acţiuni >mune — cu părţii şi armenii deopotrivă — în Orient, vizita lui Tiridate a avut, de asemenea, importante concmţe pentru părţi, în general, dar şi pentru Arsacizi, •? special. Tiridate a realizat, pe de o parte, forţa cres-» a Romei, iar părţii, cărora Nero le-a apărut ca o ^na.ita te demnă de tot respectul, şi-au sporit în mod Admiraţia pentru marele Imperiu, pe care multă me ii avuseseră duşman.

idate 1-a iniţiat, desigur, pe Nero în misterele ira-

niene, deşi propriile sale convingeri religioase par să-şi fi pierdut din forţă, o dată cu pătrunderea într-o altă civilizaţie. Arsacidul ajunsese să se simtă mai degrabă monarh elenistic, în slujba Romei, decît prinţ iranian. Acest lucru explică, în parte, faptul că, neglijînd imperativele religiei sale, s-a reîntors în Armenia pe mare. Roma reuşise să-1 „corupă", să-1 moleşească şi să-i domolească zelul iranian.

în ceea ce-1 priveşte pe Vologaeses, acesta a refuzat invitaţia lui Nero de a veni la Roma. Nero însuşi să vină să viziteze Orientul, spunea el. în realitate, dorea o întîlnire pe teren neutru, spre a marca superioritatea regatului său faţă de acela al lui Tiriţlate. Armenia era vasala Romei, dar Parţia a fost dintbtdeauna un stat liber, care trebuia să trateze deda egal la egal cu Imperiul. Părţii nu îi recunoşteau împăratului roman decît o vagă superioritate morală, în calitate de *cosmocrâtor* şi şef spiritual al „lumii locuite". Această reacţie a conducătorului casei Arsacizilor nu a afectat cu nimic bunele raporturi dintre părţi şi romani. Dovadă şi faptul că, în perioada crizei din 68, Nero a proiectat la un moment dat să se retragă în ţara Marelui Rege (SUET., *Ner.,* 47, 2) [8].

FRONTIERA DUNĂRII ŞI BAZINUL MĂRII NEGRE

Nero s-a dovedit extrem de activ în regiunea Dunării şi în bazinul Mării Negre, căci voia să consolideze şi să dezvolte în aceste zone influenţa romană. Faptul trebuie pus îa legătură cu politica romană dusă în Armenia sau cu relaţiile dintre Imperiu şi părţi.

Şi Claudiu încercase să întărească prezenţa romană în regiune pentru a apăra mai bine oraşele greceşti, aflate pe ţărmul vestic şi septentrional al Mării Negre. Dispozitivul militar roman de pe Dunăre era alcătuit din şase legiuni şi din forţe auxiliare. Trei dintre legiuni erau cantonate în Moesia : a Vil-a Claudia Pia Fidelis, a VIII-a Augusta şi a V-a Macedonica — ultima va fi deplasată to Orient, prin 61—62, înainte de a fi înlocuită în 68 prin a IlI-a Gallica. Celelalte forţe legionare erau instalate în Dalmaţia şi în Pannonia. Acest dispozitiv satisfăcea, se pare, ambiţiile lui Nero, care „ar fi vrut să facă din Marea Neagră un lac roman" [9]. împăratul, consilierii şi guvernatorii săi urmăreau, într-adevăr, să confere acestei ăi'i

un statut asemănător cu cel pe care-1 avea Mediterana, a cărei prelungire geografică este, de altfel. Frontiera danubiană era ameninţată adesea de daci, pentru care fluviul nu reprezenta un obstacol de netrecut. Aceştia încercau să menţină contactul, cu fraţii lor de sînge care populau Moesia. Ţelul atacurilor întreprinse în sudul Dunării era slăbirea puterii romane şi prada de război. De asemenea, nu trebuia desconsiderată nici presiunea pe care o exercitau triburile sarmatice : alanii, cantonaţi în nordul Caucazului, dar mai ales roxolanii şi iazigii care se deplasaseră spre Balcani, împinşi către vest de triburile nomade din Asia centrală. Primul val de sarmaţi a năvălit în Carpaţi, purtîndu-i pe iazigi înspre Cîmpia Tisei şi pe roxolani spre Dunărea de Jos.

Guvernatorul Moesiei primeşte misiunea să-i respingă pe barbari, să extindă zona de influenţă romană şi să furnizeze Imperiului grîul de care capitala avea atîta nevoie. Acest guvernator era unul dintre cei mai faimoşi senatori ai Imperiului, consulul din 45 şi viteazul general Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. Cunoaştem funcţiile pe care le-a ocupat acest om şi faptul că a exercitat magistratura supremă — consulatul *(CIL,* X, 225 : *ILS,* 6385 ; *CIL,* XIV, 4216 ; *CIL,* I, 774 : *ILS,* 5161 etc). Tiberius Plautius Silvanus Aelianus îl însoţise pe Claudiu în Britannia şi se înrudea de departe cu prima soţie a acestuia. Proconsul al Asiei la începutul domniei lui Nero, din 57 pînă în 67 ocupă funcţia de legat-guvernator al Moesiei, după Flavius Sabinus — viitorul prefect al Romei şi fratele lui Vespasian — şi înaintea lui Pomponius Pius, legat al provinciei în perioada 67—68 *. Din Moesia, Silvanus Aelianus va fi trimis în Hispania, de unde Vespasian îl va rechema pentru a-1 numi prefect al Cetăţii Eterne şi, în final, consul, funcţie pe care o ocupă pentru a doua oară. Senatul îi va acorda onorurile triumfale.

Aelianus aparţinea acelei specii rare de înalţi funcţio-[a]ri senatoriali care preferau slujirea Imperiului în provincii, intrigilor de la Roma. El obţinuse postul din Moesia ită protecţiei pe care i-o acorda Seneca, extrem de lUiuent încă în 57 e.n. Aelianus adoptase atitudinea pe -are o va avea mai tîrziu Traian : se ţinea departe de gru-e de presiune şi de *circuli* capitalei.

turni$_n$^=[Cesta, la rîndul lui va fi] înlocuit de Marcus Aponius Sa-[b]> apoi — la scurtă vreme — de Gaius Fonteius Agrippa.

O inscripţie din Tibur relatează faptele lui Plautius Silvanus Aelianus în Moesia : este vorba de un elogiu funebru, redactat pe tonul panegiricului şi în stilul obişnuit acestui „gen literar'[1]. Epitaful pune pe acelaşi plan succesele militare sau diplomatice şi activităţile economico ale lui Plautius Silvanus Aelianus *(CIL,* XIV, 3608 : *1LS.* 986 : *Inscripţionez Italiae,* IV. 1, 126 : M. Smallwood, nr. 288). Conform acestui text, Aelianus ar fi deplasat o sută de mii de transdanubfLeni pe malul sting *sudic al Dunării. în Moesia. Aelianus a operat probabil acest transfer do populaţie în 61. Se pare că a acţionat în acest mod din raţiuni (strategice, urmînd astfel exemplul lui Aelius Catus, care transmutase pe malul drept al fluviului 50 000 de geţi în anul 4 al erei noastre ; Aelianus urmărea însă, în primul rînd. obiective de ordin economic : prin-tv-o asemenea mişcare, Moesia căpăta mina de lucru necesară. In aceste condiţii, Aelianus a putut să trimită mari cantităţi de grîu spre Italia şi să contribuie astfel la buna aprovizionare a Romei. Plasaţi în Dobrogea, aceşti transdanubieni — bărbaţi, femei, copii, şefi de triburi — lucrau pămîntul *ca.* nişte colonişti liberi, dar aveau obligaţia să livreze statului o parte din producţia obţinută. Inscripţia precizează totodată că, ceva mai tîrziu, Aelianus, care nu mai dispunea decît de două legiuni după trimiterea celei de-a V-a Macedonica în Orient, i-a respins pe sarmaţi, probabil pe iazigi. Acelaşi epitaf menţionează, de asemenea, că, datorită unor abile manevre diplomatice, Aelianus i-a forţat pe nişte „regi" necunoscuţi sau duşmani — năvălitori — să depună jurămînt de supunere şi credinţă în faţa stindardelor legionare şi a efigiilor împăratului. El i-a constrîns totodată pe roxolani, pe bastarni şi pe daci să-i livreze ostateci.

Aelianus a întreprins operaţiuni militare în zona Dunării de Jos, în Basarabia şi Moldova. Expediţia împotriva iazigilor a avut loc în cursul verii anului 62. Aelianus nu s-a oprit însă aici : a întărit securitatea provinciei Moesia şi „a consolidat pacea pe teritoriul ei". Dobrogea a devenit în această vreme o regiune prosperă.

Aelianus a protejat Moesia făurind o centură de mici regate vasale la nordul Dunării : textul inscripţiei fa[ce] astfel aluzie la acei principi barbari care venerează efig[l'''e]

lui Nero. Textul relatează o altă faptă spectaculoasă, extrem de semnificativă în ceea ce priveşte propagarea influenţei romane spre nord : către sfîrşitul mandatului lui Aelianus în Moesia, legatul 1-a obligat pe regele sciţilor din Crimeea, pe Pharsos, a cărui capitală era Neapolis Scythica, să ridice asediul cetăţii greceşti Chersonesos, situată dincolo de fluviul Borysthenes (astăzi Nipru), în actuala Crimee. Se pune întrebarea cum a reuşit să facă acest lucru : să fi întreprins Aelianus o campanie terestră pentru a-i forţa pe sciţi să dea înapoi ? sau i-a obligat să angajeze tratative printr-o demonstraţie de forţe navale ? Prima ipoteză pare a fi cea mai plauzibilă. Expediţia a avut loc în 66 (IOS., *Bel, lud., 2,* 16). Ea dovedeşte importanţa influentei romane pe coasta septentrională a Mării Negre. Pontus Euxinus devenise aşadar un lac roman, graţie politicii abile şi energice u lui Plautius Silvanus Aelianus [10]. Acţiunea guvernatorului nu a fost însă singura de această anvergură. Lueius Tampîus Flavianus, bărbat în vîrstă — rudă prin alianţă cu Vitellius —, pe care Tacit îl caracterizează ca avînd o fire nehotărîtă *(Hist.,* 3, 4, 2—4), guverna Pannonia spre sfîrşitul domniei lui Nero şi în 69 e.n. O inscripţie destul de prost conservată ne înştiinţează că şi el a obţinut onorurile triumfale, ca urmare a operaţiunii de transmutare a transdanubienilor *(Transdanu-* uiani)* de pe malul stîng pe malul drept al Dunării, transfer operat în scopul de a asigura mina de lucru necesară muncii ogoarelor şi plata unor noi impozite. El a întreprins., de asemenea, expediţii pe malul stîng al fluviului (CIL, X, 6225. restituită după *Annee epigraphique,* 1916, nr. 110 şi *1LS,* 921 ; 1023). Analogia cu politica lui Aelianus este izbitoare. ..Aceste două cazuri, notează un istoric, nu ilustrează oare consemnele date guvernatorilor de administraţia centrală neroniană ?" [u]. într-adevăr, Nero avea »s vedere mai multe obiective în zona danubiană : urmărea sa întărească provinciile romane, să furnizeze annonei i Roma mai mult grîu, să atenueze presiunea exercitată [u]pra frontierei danubiene de popoarele ce locuiau pe 1 stîng al fluviului — geto-dacii şi .sarmaţii — şi, în ■rt, să consolideze influenţa romană. Nero şi consilierii Qădeau guvernatorilor instrucţiuni extrem de exacte acest sens. Ca şi Aelianus. Flavianus pregătea romanizarea Daciei.

Reacţiile barbarilor nu întîrziară să se **manifeste** prin cîteva contraofensive. La începutul anului 69, guvernatorul Moesiei, Marcus Aponius Saturninus, va fi nevoit să respingă o nouă invazie sarmatică, iar succesorul său, Gaius Fonteius Agrippa. va pieri în cursul unei campanii îndreptate împotriva sarmaţilor şi dacilor.

In scopul de a extinde influenţa Imperiului şi de a transforma Marea Neagră în lac roman, începînd din 57, se face din ce în ce mai simţită prezenţa romană în cetăţile greceşti din Ucraina actuală, la Tyras în special, şi la gura fluviului Nipru. în acelaşi timp, în Marea Neagră se constituie o flotă imperială. Această *classis Pontica* va dispune, sub domnia **lui** Vespasian, de patruzeci de corăbii. O asemenea **„Ostpolitik"** în regiunea Dunării şi a Mării Negre va cunoaşte întreaga sa amploare începînd din 61 e.n. : acţiunile de anvergură ale lui Aelianus şi Flavianus sînt posterioare acestei date. Politica externă dusă în această zonă se încadra perfect în strategia de întărire a absolutismului iniţiată după 61. Tentativa nereuşită a lui Paetus de a anexa Armenia ţinea, şi ea, de aceeaşi orientare. Acţiunile întreprinse de romani în această regiune se constituiau, aşadar, într-o politică coerentă.

Regatul Bosforului Cimmerian din Crimeea, vasal Romei, ocupa o poziţie-cheie în bazinul Mării Negre. Bosforul apărea ca un avanpost al civilizaţiei, expus **atacurilor** repetate ale sciţilor şi ale altor populaţii barbare. Regele său, Cotys, este prezentat de o inscripţie descoperită la Panticapaeum (Bosfor) şi datată în 58 e.n., ca un „rege iubitor de cezar şi de romani" *(basileus philokaisar kai philoromaios, IGRR,* I, 876 : M. Smallwood, nr. 203 b). începînd cu anul 60 e.n. (anul 357 al erei bosforane), se constată dispariţia monedei locale, staterul, cu efigia lui Cotys. Staterii reapar în 62 (anul 359 al erei bosforane). bătuţi însă cu efigia lui Claudiu, şi a lui Nero şi purtînd monograma acestuia din urmă. Cotys moare sau este destituit de romani între 60 şi 62, iar ţara sa este invadată, regatul Pontului fiind baza de plecare. Romanii îi impuseseră, probabil în 61, un protectorat destul de apăsător. Totul îi împingea să ocupe acest regat : poziţia lui strategică, producţia lui de grîu şi comerţul cu sclavi. în timp ce Plautius Silvanus Aelianus dezvolta în Moesia

gricultura, cu intenţia expresă de a hrăni Roma, con-
ucerea imperială plănuia, în virtutea aceluiaşi scop, să
acă din Ucraina, grînarul de odinioară al Greciei, o re-
iune producătoare de cereale. Săparea canalului Corint
rmarea să înlesnească transportul griului din Dobrogea,
imeea şi Ucraina înspre Roma. Nero avea nevoie de
ceastă hrană, pentru a dobîndi în continuare sprijinul
ăturilor populare, pe care nu le mai putea satisface, dat
iind faptul că nechibzuinţa sa sfîrşise prin a goli vistieia
Imperiului [a].

Protectoratul şi ocupaţia Bosforului Cimmerian făceau
arte din strategia romană de expansiune în zona Mării
egre. Iniţiată înainte de alianţa cu părţii, în scopul expres e
a-i încercui, această strategie va fi continuată şi după
rfectarea acestei alianţe, sub forma unor proiecte la care
rsacizii erau asociaţi. Bosforul Cimmerian nu a fost, de
tminteri, niciodată anexat de Nero. Altfel s-au petrecut
ucrurile cu Armenia Minor şi cu regatul. Pontului. Acesta
in urmă a fost alipit Imperiului între 63 şi 65. Această
nexiune prelungea ocupaţia Bosforului şi îi asigura puter-
ice arierposturi. Guvernul imperial urmărea de asemenea
amelioreze comunicaţiile maritime dintre Bizanţ şi
apezunt (în latină, Trapezus), port din regatul Pontu-*i,*
care ocupa o poziţie-cheie în bazinul Mării Negre. Flota
Pontului va fi încorporată flotei romane, regele Polemon II
destituit, iar teritoriul său integrat provinciei Galatia
(SUET., *Ner.,* 18). Polemon II avusese o atitudine echi-
vocă după dezastrul de la Randeia ; aceasta suscitase
neîncrederea romanilor. în realitate însă, motivul princi-
pal al anexiunii îl constituia faptul că Nero căuta o compen-
saţie pentru abandonarea proiectului său de a transforma
Armenia în provincie romană. Urmărea astfel să supra-
vegheze regatul vasal al lui Tiridate, să asigure înaintarea
romană spre Orient şi să pregătească baze solide pentru
expediţiile pe care proiecta să le întreprindă în Caucaz şi
regiunile estice [13]. De aceea frontiera romană atingea la [a]
epocă actualul oraş sovietic Batumi. Anexarea
amascului şi a Armeniei Minor răspundea aceloraşi
obiective[14].

Ace
se astă „Ostpolitik" de care vorbim în cazul lui
Nero ? într-un plan de ansamblu, într-o strategie
oscila care [n]tre ideea de expansiune nelimitată şi
politica
--~ lucea UC eAJJdUML
: defensivă de tip augusteic.

EXPEDIŢII ŞI PROIECTĂ DE EXPEDIŢII

Pe lingă faptul că se constituiau ca puncte ale unui plan exact de politică externă, fascinaţia exercitată de ţinuturile îndepărtate a contribuit mult la realizarea acestor expediţii. Ceea ce nu înseamnă că interesele comerciale şi economice au jucat un rol secundar. La curte se consuma, de pildă, o mare cantitate de chihlimbar pentru sofisticatele distracţii ale împăratului. Acesta era importat din Iutlanda şi din ţările nordice. Un cavaler roman* pe nume luîianus, funcţionar al lui Nero, va pleca, pe la nord de Carnuntum. localitate de pe Dunăre, va străbate teritoriile actualei Cehoslovacii si Polonii şi va ajunge pînă la marile septentrionale, de unde va aduce o mare cantitate de chihlimbar (PLIN., ***Nat.*** *Hist.,* 37, 45).

Comerţul cu regiunile din nord se va dezvolta considerabil sub domnia lui Nero, dar schimburile esenţiale vor **rămîne orientate** către mările sudului. De la sfîrşitul domniei lui Nero datează, credem noi, acel Periplu *pe Marea Eryihree,* itinerar maritim, redactat de un autor **anonim,** care enumera şi descrie sumar etapele unei lungi călătorii. începînd cu porturile de pe ţărmul Mării Roşii. eontinuînd cu fabuloasele ţinuturi ale Africii Orientale — coasta Somaliei şi actualul Yemen de Sud (Aden) —. pînă la Golful Persic şi la ţărmurile Indiei. Interesul pentru această zonă era, la epoca aceea, extrem de viu. Monedele descoperite pe coasta occidentală a Indiei şi informaţiile furnizate de Pliniu atestă frecvenţa contactelor dintre Roma şi India. în perioada domniei neroniene, care se caracterizează, în general, prin intensificarea eforturilor de explorare a mărilor sudului.

O mare parte a comerţului cu India, Arabia şi Africa Occidentală tranzita Egiptul. în sud, însă, căpăta amploare noul şi puternicul stat abisinian de la Axum, care ameninţa să reteze legăturile Romei cu centrul Africii, cu ţărmurile Arabiei şi Somaliei. Se va trimite deci o misiune de explorare către centrul Africii. Seneca, interesat de această problemă, ne-a lăsat o descriere a expediţiei : „Nero, scrie el, cezar îndrăgostit de toate virtuţile şi în special de cercetarea adevărului, trimisese doi centurioni în căutarea izvoarelor Nilului. I-am ascultat pe cînd înfăţişau lunga - călătorie pe care o făcuseră; Ajutaţi de regele Etiopiei şi recomandaţi de acesta regilor vecini, ei au reuşit sa pătrundă pe meleaguri neatinse de alţii. După multe Ş[1]

multe zile, povesteau ei, am ajuns la niște mlaștini, al căror capăt nici băștinașii nu-1 cunosc" *(Nat. Quaest.,* 6, 8, 3—4). Seneca adaugă că aceste terenuri mlăștinoase — sudul actual — sînt navigabile doar cu o mică pirogă și că centurionii descoperiseră un mare fluviu care ieșea dintre două stînci. Pliniu cel Bătrîn aduce cîteva informații suplimentare : în scopul pregătirii unei mari expediții militare în Etiopia, o unitate pretoriană condusă de un tribun părăsise Roma, traversase Egiptul și ajunsese la Napata, capitala unui regat vecin cu Axum. Expediția pătrunsese adine în Africa (ea străbătuse 1500 de kilometri în linie dreaptă), înainte de a se reîntoarce și de a-1 convinge pe Nero să nu pornească o campanie militară la sud de Egipt. Opinia membrilor misiunii pretoriene era că Meroe și regatele învecinate se aflau în declin și fără resurse. Se întorseseră totuși cu cantități importante de abanos și descriseseră animalele pe care le văzuseră : rinoceri, elefanți și paviani (PLIN., *Nat. Hist,,* 6, 35, 6 ; 12, 3, 2 ; DIO, 63, 8). Expediția avea și un scop științific : acela de a alcătui o hartă geografică a Etiopiei. Dar motivul principal al operațiunii fusese de ordin economic și comercial : trebuiau croite drumuri sigure pentru negustori. Se avea în vedere .fi aurul etiopian și chiar eventuale baze navale pe coasta Africii Occidentale. Șefii misiunii de explorare promiseseră,' se pare. la Napata sprijinul roman împotriva regatului Axum. Ideea unei mari expediții militare n-a fost totuși complet abandonată. în 06, au fost concentrate în Egipt forțe militare destinate ofensivei împotriva regelui de la Axum. în 67, însă, Vespasian a retras o parte din aceste trupe pentru campania sa din Iudeea și marea expediție din sud va fi cu totul abandonată. Cu toate acestea, se știe totuși că unii călători romani au ajuns pînă în zona actualului Zanzibar [15].

Frontul oriental se afla mult mai mult în atenția lui ro. Războiul împotriva părților fusese un bun prilej tru cîteva explorări de anvergură. Astfel, escorta rnană care îi însoțise pînă la Golful Persic pe ambasadorii hyrcanieni, în 58, cercetase cu grijă drumul caravanelor care ducea spre est și trecea prin Falmyra. Nero proiecta o mare expediție militară spre Caucaz P°ate chiar mai departe. Tacit relatează că, în 69, detașante provenind din Germania, Britannia și Illyria se aflau ■nțonate la Roma. El adaugă că împăratul „le alesese și le -ptase către Porțile Caspice, în vederea războiului pe

care-1 pregătea împotriva albanilor ; apoi le rechemase spre a zdrobi revolta lui Vindex" *(Hist.,* 1, 6, 4 şi 1, 31, 7 ; 1. 70, 2). Pliniu cel Bătrîn şi Suetoniu precizează că scopul expediţiei erau Porţile Caucazului sau Porţile Caspice (Nat. *Hist.,* 6, 15, 6 ; *Ner.,* 19, 4), iar Cassius Dio menţionează că fuseseră trimişi cercetaşi în această regiune (63, 8, 1). Nero, scrie Suetoniu, „recrutase în Italia o nouă legiune alcătuită numai din soldaţi înalţi de şase picioare, pe care o denumise falanga lui Alexandru" (Ner., 19, 4). Este vorba de faimoasa legiune I Italica, formată exclusiv din tineri cu înălţimea de peste 1,80 m, recrutaţi în vederea expediţiei caucaziene, începînd din anul 66.

Proiectul era mai vechi, de prin 61—62, perioadă în care activitatea romană în bazinul Mării Negre era intensă şi se proiectase o ofensivă împotriva părţilor. Nero dorise atunci să ducă la bun sfîcşit ocuparea teritoriilor de coastă ale Pontului Euxin şi să-i atace, de la nord, pe Arsacizi. Eşecul lui Paetus şi situaţia de la Roma îl determinaseră pe împărat să amîne punerea în practică a acestui proiect. Ceea ce se şi întîmplă, de data aceasta însă cu sprijinul părţilor, şi nu împotriva lor. împăratul puse la puncl detaliile proiectului în 66, în timpul vizitei şi cu acordul lui Tiridate. Este şi motivul pentru care recrută faimoasa „falangă" şi luă cu el, în Grecia, un număr însemnat de pretorieni. Plănuise ca, la sfîrşitui călătoriei, să plece în Armenia şi, de acolo, să iniţieze campania militară. în 67—68 însă, soarta îi dejoacă planurile şi Nero se vede constrîns să renunţe din nou la proiect. Cîteva detaşamente ale lui Corbulo —- cercetaşii menţionaţi de Cassius Dio — avansară, totuşi, în misiune de recunoaştere, pînă în Caucaz şi ocupară cîteva teritorii din actuala Gruzie meridională, unde Vespasian va instala mai tîrziu garnizoane. Anexarea Pontului lui Polemon avea să pregătească, şi ea, această campanie.

Care era. de fapt, scopul campaniei ? Tacit face aluzie la o expediţie presupusă a fi îndreptată împotriva albanilor. Bănuiala pare a nu fi tocmai îndreptăţită, întrucît albanii *(Albani)* din Caucaz nu reprezentau un pericol real, care să determine Imperiul să concentreze asupra lor forţe de o asemenea importanţă. Este vorba, probabil, «[e] alani, care. împingîndu-i pe iazigi şi pe roxolani, ajunseseră la Marea Caspică şi ameninţau să treacă Caucazu şi să năvălească în Transcaucazia, Armenia şi Iran. Ei .v[Qt] trece, de altfel, Caucazul în 72. Nero, în deplin acord [c] *t*

părţii, intenţiona să le stăvilească înaintarea şi să ocupe, în acest scop, trecătoarea Daryal, la nord de actualul oraş Tbilisi. La această trecătoare situată la porţile Caucazului se referă Tacit şi Suetoniu, atunci cînd vorbesc despre ocuparea Porţilor Caspice. Campania pe care o discutăm presupunea însă şi alte obiective : romanii doreau să-şi întărească dominaţia asupra bazinului Mării Negre şi **să-şi** asigure, în acelaşi timp, controlul unuia dintre cele mai vechi drumuri comerciale ale antichităţii, drum care mergea de la porţile Asiei Mici pînă în India, trecînd prin văile fluviilor Phasis şi Cyros. Totodată, voiau să supravegheze o rută importantă a caravanelor, care dădea ocol Mării Caspice. în acelaşi timp, considerau necesare orice informaţii asupra acestei zone, atît de însemnate din punct de vedere strategic, cu atît mai mult cu cît regiunea era în permanenţă expusă atacurilor triburilor nomade.

în sfîrşit, putem enumera aici şi un obiectiv de ordin psihologic : Nero visa să reînvie aventura lui Alexandru cel Mare. Fascinat de figura celebrului cuceritor, se gîndea la o expediţie care să ajungă pînă în India sau poate pînă în China, din care să iasă acoperit de glorie şi care să-i asigure pentru totdeauna securitatea comerţului cu aceste ţinuturi. Expediţia nu-i avea drept ţintă pe părţi ; ea urma să-i ocolească pe la nord sau să-i antreneze — alături de armata imperială — spre India. Nero vedea în ocuparea Caucazului o trambulină spre alte şi alte proiecte îndrăzneţe. Numai că moartea împăratului le-a spulberat pe toate[1]«.

NOTE

1. F. Ahl, op. *cit, p.* 21—23, este de această părere.

2. Unii îi atribuie lui Nero o politică prudentă, de apărare; a'tu fac din el un ambiţios expansionist care ar fi dus o politică extejrnă elenistică la scară mondială. în felul lui Iulius Caesar. entru Primul punct de vedere, vezi mai ales M. Hammond, «*•, p. 81—104 ; Eve M. Sanford. *Nero and the East,* în A ar y<ird *Studies in Classical Philology,* 48, 1937, p. 75—103 ; . momigliano, *Nero,* p. 713—714 ; A. Garzetti, *L'impero,* p. 178— • ; 188—190 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 55—56 ; 71—72 ; p pL ant> °*P-* cit, p. 9 ; 103—113 ; 163 ; 231, n. 8 ; şi chiar P. Petit, Punct)î ^ ^ ^ cu c^ eva rezerve totuşi). Pentru cel de-al doilea e vedere, vezi mai ales W. Schur, *op. cit,* p. 5—6 ; 110—

11.4 ; J. G. F. **Hăaaţ** op. *cit., p.* 492—497 (pentru anii 00—65) ; Eugen Cizek, *Traian şi moştenirea neroniană,* în *Culegere de studii de civilizaţie romană,* Bucureşti, 1979, p. 29—45 (în multe **privinţe** am adoptat un punct de vedere diferit de cel asumat în această lucrare).

3. In **legătură** cu aceste anexiuni, vezi PIR [2] I. 275 (Cottius) ; B. Hen I >>*p.* ***cit,*** p. 100 : A. Momigliano, *Nero,* p. 713 ; **G. Fusai** ; . .;tore, op. cit, 112.

4. Despre politica renană a lui Nero, vezi A. Garzetti, *L'itn-pero,* p. 138 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 80—83 ; F. Miliar, *Th,> Empcror,* p. 433 ; şi K. R. Bradley,[4]op. *cit.,* p. 201 ; 274—275.

5. Nu putem fi de acord decît în parte cu părerea lui W. Schur, op. *cit.,* passim, despre această „Ostpolitik" a lui Nero. Totuşi criticile la adresa analizelor Iui Schur ni se par exagerate : s-a minimalizat prea mult semnificaţia politicii orientale duse de Nero. Despre relaţiile dintre romani şi părţi, vezi mai ales lucrările Iui Jozef Wolski, inclusiv *Caucase et Mer Noir entre Rome et Parthes, în Rapports au XV« Congres International des Sciences Historiqu.es (Bucarest, 10—11 aout 19S0),* Bucureşti, 1980, p. 27—36. Discuţiile asupra obiectivelor strategice ale lui Nero în Orient au fost totuşi relansate de Arnaldo Momigliano, *Corbukme e la politica romana verso i Parti, în Atti del Secondo Concresso Nazionale di Studi Romani : Roma 1930,* Roma, 1931, I, p. 268—375.

6." Despre prima etapa a războiului împotriva părţilor, vezi mai ales W. Schur, op. *cit., p.* **1—18** ; M. A. Levi, op. *cit.,* p. 167—176 : A. Garzetti, *L'impcro,* p. 179—182 ; 623—629 ; B. H. War-**nabgton,** op. *cit,* 85—92 ; 97 ; R. Syme, *Corbulo,* p. 36 ; P. Petit, ***op. cit.,*** p. 99 şi 128 ; şi P. Griinal, *Seneque,* p. 150—154 etc. în legătură cu rolul lui Seneca. vezi A. Oltramare, *Seneque diplomate,* în ***Retine*** *des Studes La tines, 16,* 1938, p. 318—335 ; E. Lepore, *op. cit.,* p. 92—94.

7. Despre cea de-a doua etapă a războiului, despre eşecul lui **Tigranes,** despre Randeia şi acordul cu părţii, vezi H. Schiller, *cp. cit,,* p. 134—137 ; B. Henderson, *op. cit,* p. 151—183 ; W. Schur, *op. cit.* p. 19—29 ; K. H. Ziegler, *Die Beziehungen zwischen Rom* ***und*** *dem Partherreich,* Wiesbaden, 1959, p. 65—78 ; G. Ch. Picard, *Les trophees, p.* 337—338; M.- A. Levi, op. *cit,* p. 181—187; A. Garzetti, *L'impero,* p. 170—186 ; I. Richmond, *Palmyra under the Aegis of Rome,* în *Journal of Roman Studies,* 53, 1963, p. 43—54 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 92—97 ; 168 ; K. Syme, *Corbulo,* P. 36 ; şi M. Granţ, *op. cit.,* p. 103—106. Despre propaganda condusă de administraţia imperială în timpul războiului şi mai tîrziu, vezi K. Gilmartin, *Corbulo's Campaigns in the East,* în *Historia,* 22, **1973, p.** 583—626.

8. în ceea ce priveşte vizita lui Tiridate,' modul în care ea s-a desfăşurat şi implicaţiile pe care **le-a** avut în materie de politică externă, vezi B. Henderson, op. *cit,* p. 387 şi urm. : Fra^[2] Cumont, *L'iniziazione di Nerone da parte di Tiridate,* în *RivisM di Filologia e di Istruzione Clqssica,* N. S., 11, 1933, p. 145 S[1] **urm.** ; **M. A. Levi,** ***op. cit,*** **p. 206—208 ; B. H. Warmington,** *op-* **«j p. 95—97 ; E. Cizek,** ***L'epoque de Nâron,*** **p. 209—212 ; şi K. R. B ley,** ***op. cit,*** **p. 89—91.**

9. Conform unei formule a lui P. Petit, ***op. cit,*** **p. 100. Ace[s]**

punct *Ov* vedere este insă foarte **vechi** şi foarte **generai.** El a fost adoptat de V. Chapot, *La frontiere du Nord de la Galalie ei ies Kaina du Pont.* în *Anatolian Studie* Presented to Sir W. M. Ramsay,* Manchester, 1923, p. 95 şi urm. : Franz Cumont. *l.'annc-xion du Pont Polemoniaque et de la Pelite Armenie,* in aceeaşi culegere, p. 112 şi urm. ; Dionis M. Pippidi. *Contribuţii Ia istoria veehe a României.* Bucureşti, 105}». p. 1(50 : J, G. F. Himl, <>/>. *cit.,* p. 497 ; şi M. Granl, *op. cit.,* p. 107—**108** şi 197.

10. **Iată textuJ inscripţiei** : *Tl(berio)* PLAVTIO *M(<irci) V(ilio)* ANIfensi *Uibu)* SILVANO AELIANfo) *PONTlF(ici).* SODALt *AVG(ustu!i).* IÎI *Vlll(o) A(ere) A(rgento) A(uro) F(lando) F(cri-nndo). Q(uacstori) Tl(bcrii)* CAESARfS. LEGATfo) *LEG(Umis)* V IN GERMANIA, *PH(aelori) MR(bano).* LEG(<ifo) ET COMIŢI CLAVDfiO CAESARIS IN BRITTANIA, CONSVLI. *PROCO(n)-S(uli)* ASIAE. LEGATfo) PRO PRAETfon?) MOESIAE, IN QVA PLVKA QVAM CENTVM *MILL(ia)* EX NVMERO TRANSDANV-VIANOKfi?m) AD PRAESTANDA TRIPJVTA CVM CONIVGIBCu.s.) AC LIBERIS ET PRINNCIBVS AVT REGIBVS SVIS TRANSDV-XIT : MOTVM ORIENTEM *SARMATAR(um)* COMPHESSIT. 2UAMVIS PARTE^m) MAGNA(m) EXERCITVS AD EXPEDÎ-TIOxVEiVI IN ARMENIAM M1SISSET : IGNOTOS ANTE AVT INFENSOS *P(opulo) R(omano)* PtEGES SIGNA ROMANA ADO-RATVKOS IN RIPAM QVAM TVEBATVR PERDVXrT : REGIBVS BASTARNARVM ET RHOXOLANORVM FILIOS, DACORVM FRATIÎ^es) CAPTOS AVT HOSTIBVS EREPTOS REMISIT ; AB ALIQVIS EORVM OPSIDES ACCEPIT ; PER QVEM PACEM PROVINCIAE ET CONFIRMAVIT ET PROTVLIT ; SCYTHARVM QVOQVE REGEM A CHERRONENS1, QVAE EST VLTRA BORVSTENEN. OPSIDIONE SVMMOTO. PRIMVS EX EA PRO-VINCIA MAGNO TRITICI MODO ANNONAM *P(opuli) R(omani)* ADLEVAVIT. HVNC LEGATVM IN IN HISPANIAM AD PRAE-FECTVR(am) VRBIS REMISSVM SENATVS IN PRAEFECTVRA TRIVMPHALIBVS ORNAMENT1S HONORAVIT. AVCTORE *IMP(eratore)* CAESARE AVGVSTO VESPASIANO VRBIS EX ORATIONE EIVS *Q(uae) l(njra) S(cripta) S(unt) :* MOESIAE ITA PRAEFVIT VT NON DEBVERIT IN ME DIFFERRI HONOK TRIVMPHALIVM EIVS ORNAMENTORVM. MISI QVOD LATIOR El CONTIGIT MORA TITVLVS PRAEFECTO VRBIS. HVNC IN EADEM PRAEFECTVRA VRBIS *JMV(emtor)* CAESAR AVG(«s-*tus)* VESPASIANVS ITERVM *CO(n)S(ulem)* FECTT.

tură **y. M.** < la erei vasUe toen

in ceea ce priveşte interpretarea acestei inscripţii şi în legătură cu Aolianus în general, vezi în primul rînd cercetările lui *y.* M. Pippidi, *op. cit.* p. 1.37—170 (capitolul al treilea care se re- la Aelianus şi la frontiera Dunării de Jos în primul secol al noastre). Vezi. de asemenea. W. Schur. *op. cit.,* p. 87—91 ; Pârvan, *Getica.* Bucureşti. 192G. p. 103—105 ; 733 ; J. Halkin, *Plautius*

29—31 : M. A. Levi. *op. cit, p.* 191— *o. p,* 188—189 şi C29 ; B. H. Warmington, £5 J- G. F. Hind, *op. cit, p.* 493 ; Th. Zawad-*Cit>* P_ 59~*Ts* ' M_ Grant' °*P-* *cit* - P- 108—109 ; E. Cizek, ***Tihe*** ?' *m°S tenire a ncroniană. p.* 34—35; şi Emil Condurachi, ° *Plauzio Aeliano e ii tramferimento dei 100 000 Transdanu** ■ ****etta*** *Mesi* î *E zio Aeliano e ii tramferimento dei 100 00* ■ ****etta*** *Mesia,* în *Epigraphica^* 19. 1959. p. 49—

Aelianus, legat de Mesie sous Neron, în *Anti- Classique,* 3. 1934, p. 121—161 : A. Stein, *Die Legaten* ***von*** 1Q9 ^T" Buda P^ st. 1941. p, o'n" ' -V" Garzett i- *h'imper* sief ' p- 84~8r' «i £5 *Trciin*P' i *Tih* "

11. Cel care ridică problema şi analizează această inscripţie restituită de A. Alfoldi şi W. Reidinger este Th. Zawadski, op. *cit.,* p. 73.

12. încă de pe vremea lui Claudiu, romanii îl destituiseră pe regele Bosforului, Mithridate, deoarece manifesta veleităţi de independenţă faţă de Imperiu. Fusese înlocuit cu fratele său vitreg, Cotys. O monedă din 45—46 reprezintă, de altfel, pe aversul ei efigia lui Claudiu *(BMC, Pontus,* p. 52, nr. 101 : M. Smallwood, nr. 203 a). în 61—62, romanii nu anexează complet Bosforul, aşa cum s-a crezut multă vreme, căci în 67 domnea încă aici fiul lui Cotys, Rhescoporis (SEG, 19, nr. 504 : M. Smallwood, nr. 204). Despre protectoratul şi ocupaţia regatului, vezi B. H. Warmington, op. cit., p. 98 ; şi Th. Zawadski, op. cit., p. 65—70 etc.

13. Despre răsunetul şi consecinţele anexării Pontului, vezi H. Schiller, *op. cit.,* p. 226 ; 480 ; W. Schur, op. cit., p. 85 şi urm. ; B. Henderson, op. cit, p. 226 ; A. Momigliano, *Nero,* p. 774 ; Th. Zawadski, op. *cit,* p. 67 ; şi K. R. Bradley, op. *cit,* p. 113—114.

14. Oraşul Damasc era guvernat, de douăzeci de ani, de monarhi, clienţi ai Romei. Monedele locale dispar în 62 sau în 63. Romanii au anexat oraşul şi au întărit fortăreţele de pe frontieră ; M. Grant, op. *cit,* p. 107. Data este semnificativă. Faptele lui Plautius Silvanus Aelianus, ocuparea Bosforului Cimmerian si proiectul eşuat de anexare a Armeniei au survenit la aceeaşi epocă, puţin după cotitura din 61.

15. în legătură cu misiunea africană de explorare şi cu proiectul de expediţie în Etiopia, vezi W. Schur, op. *cit.,* p. 4—5 şi 39—61 ; E. Sanford, op, *cit,* p. 75—103 ; M. .A. Levi, op. cit., p. 198 şi 208 ; A. Garzetti, *L'impero,* p. 190 şi 628 ; J. G. F. Hind, op. *cit,* p. 484 : B. H. Warmington, *op. cit.,* p. 71 ; 99—100 ; P. Petit, op. *cit.,* p. 101 ; şi M. Grant, op. *cit.,* p. 113—115.

16. Despre campania proiectată în Caucaz, pregătirile şi obiectivele ei, vezi, de asemenea, B. Henderson, op. *cit,* 226 şi urm. ; A. Momigliano, *Nero;* p. 777 ; W. Schur, op. cit., p. 62—85 ; *Zur neronischen Ostpolitik,* în *Klio,* 20, 1925—1926, p. 215—222 ; E. Sanford, op. cit., p. 86 ; A. Bruhl, *Le souvenir d'Alexandre le Grand et Ies Romains* în *Melanges ă'Archeologie et d'Histoire de l'Scole Frangaise de Rome,* 48, 1930, p. 205 şi urm., în special p. 207—211 ; M. P. Charlesworth, *Les routes et le trafic commercial dans l'Empire romain,* traducere în limba franceză, Paris, 1938, p. 116 şi urm. ; D. M. Pippidi, *op. cit,* p. 169—170 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 98—99 ; E. Cizek, L'epoqwe *de Neron,* p. 140 ; P. Petit, *op. cit,* p. 101 şi 439 ; şi G. Fusar Imperatore, op. *cit,* p. 118—120.

CAPITOLUL: AL VIII-LEA

Religie, cultură şi stiluri

Nero a încercat să modeleze o nouă mentalitate bazată pe valori originale, valori a căror rezultantă se constituia într-un sistem socio-cultural amoral. E vorba* aşa cum am văzut, de o adevărată reformă axiologică. în ciuda cîtorva succese de circumstanţă, Nero nu-şi va atinge scopurile. Abia spre sfîrşitul secolului, vom asista la instaurarea unei noi mentalităţi, care însă nu se va opune total vechiului sistem de valori. Această nouă mentalitate va gravita în jurul cîtorva concepte esenţiale : *dignitas* — demnitatea —, *persona* — rolul bine împlinit —, *libertas* — o anumită libertate — şi *disciplina* — disciplină. Toate cestea există doar în stare latentă în perioada de care ne °cupăm, şi anume în cercul lui Thrasea, al lui Seneca şi chiar al lui Musonius. Şi totuşi, în timpul domniei lui TO, înfruntarea dintre vechi şi nou este manifestă : domeniile religiei şi culturii sînt, în această privinţă, tărîmuri privilegiate.

şi REUGIA

ă Suetoniu, Nero dispreţuia orice fel de religie, era un *religionum... contemptor (Ner.,* 56). Afir-pare, desigur, exagerată. Este adevărat că împăra-

tul nu ora un spirit religios, iar amoralismul său, manifestat prin acel cult pentru *agon* şi *luxus,* nu putea **fi decît** incompatibil cu sentimente religioase sincere şi durabile. Acest fapt nu 1-a împiedicat totuşi să ducă o politică religioasă.

Nero a încurajat, în scopuri exclusiv politice, cultul imperial. în provincii, şi mai cu seamă în Orient, se celebra cultul anumitor împăraţi defuncţi şi al cezarului în viaţă. Numele lui August, de exemplu, fiul „divinului **Iulius" — Câesar** —-, fusese asociat cu cel al Romei, zeificate, la rîndul ei. Paralel cu acest cult oficial, orchestrat de preşedintele consiliului provincial, mare preot al cultului imperial, oamenii de condiţie socială mijlocie îl venerau pe împărat şi pe predecesorii acestuia prin intermediul celor ,,şase bărbaţi ai lui August", aşa-numiţii *seuiri augustales.* In vremea succesorilor lui August, cultul imperial, nuanţat uneori de influenţe orientale, se va perpetua. Şi totuşi, la Roma, împăraţii nu erau consideraţi zei adevăraţi, cel puţin atîta timp cît se aflau în viaţă. înainte chiar de triumful creştinismului, măreţia lor era de plan ,,secund" — *maiestas secunda :* căci ea provenea din măreţia primară a divinităţilor autentice, **pe** care împăratul nu făcea decît să le reprezinte.

în timpul domniei lui Nero, cultul împăratului devine un instrument al puterii absolute. Se afirmă astfel caracterul providenţial al misiunii imperiale. însuşi glasul împăratului-citared este ridicat la rang divin, iar venerarea monarhilor defuncţi constituie, de asemenea, un **instrument** de întărire a autorităţii principelui. In acelaşi context, formulele rituale transpun pe plan religios prioritătile ideologice ale regimului neronian.

Nenumărate inscripţii, pe lingă faptul că depun mărturie de existenţa unor preoţi „specializaţi" în cultul imperial, îi atribuie lui Nero prerogativele mai multor zeităţi : Apollo, Hercule, Marte, Iupiter sau Mithra. în Orient, sînt veneraţi totodată şi alţi membri ai familiei **imperiale** : Agrippina, Octavia, Poppeea şi Claudia, fiica lui Nero. Pînă şi la Pompei s-au descoperit dovezi în sensul existenţei unui cult al lui Nero.

La curte, domneşte apollinismul. Dar nu este vorba de un Apollo de tip augusteic, zeu echilibrat şi sobru, ci de **un** Phoebus iraţional şi pătimaş, divinitate a entuziasmului sacru, a extravaganţei şi a exuberanţei, cu alte cuvinte, a agdn-ului neronian : un Apollo înrudit cu Bacchus, care

devine zeul tutelar al lui Nero. Bacanalele Messalinei, care se desfăşurau în secret, la curte şi în mediile aristocratice, aclimatizaseră încă înainte de Nero spiritul bacchic în anturajul cezarului[1].

De fapt, Nero se dovedea a fi indiferent mai ales faţă de religia romană tradiţională. în schimb, era foarte superstiţios, îi consulta frecvent pe astrologi şi făcea mare caz de prezicerile acestora (SUET., *Ner.,* 34, 4 ; 40, 2 ; 56). Nu dădea înapoi nici în faţa practicilor magice, foarte la modă pe vremea aceea (PLIN., *Nat. Hist.,* 30, 14—17 ; SUET., *Ner.,* 34, 8). Interesul pentru magie i-a sporit mai ales după vizita lui Tiridate, care adusese cu el magi. Magii romani, împuterniciţi cu sacrificiile lugubre în onoarea lui Ariman, stăpînitorul tenebrelor, erau departe de a fi mithraici autentici. Ei celebrau cu precădere un cult „apotropaic" menit să atragă şi să domolească puterile Răului. Spre sfîrşitul vieţii, Nero va abandona, de altfel, magia.

împăratul, mare pontif, proteja totodată cultul Cybelei, Marea Mamă asiatică, şi al lui Attis. Cybele avea, într-adevăr, mulţi adepţi printre orientalii aflaţi la Roma şi la Ostia. în prima parte a domniei, Nero a fost şi **un** fidel al „zeiţei siriene" *Atarqatis — Dea Syria* (SUET., *Ner.,* 56). Adepţii lui Atargatis vor profita de această patimă a împăratului pentru a înălţa pe Ianiculum un sanctuar în cinstea zeiţei lor.

Dacă, în cele din urmă, Nero va părăsi cultul sirian, o va face deoarece aderase la epicureism. Itinerariul pe care va merge spre acesta este opus celui parcurs de Lucilius, prietenul lui Seneca. Fără să ajungă vreodată un autentic filosof, Nero va evolua de la stoicism, doctrina maestrului Seneca şi a prietenilor săi din tinereţe — ^enecio, Otho şi Lucan —, către un epicureism destul de puţin ortodox, de altfel : concepţia austeră pe care Epicur avea despre plăcere nu corespundea în nici un fel hedonismului neronian. Un lucru însă îl atrăgea pe împărat ăţre această filosofie : faptul că lupta deschisă pe care epicureicii o iniţiaseră împotriva vechilor culte religioase esnea instaurarea regimului teocratic pe care îl dorea ■ ero. Aşa **se** explică simpatia pe care împăratul o va ma- •sta, **la** începutul deceniului **al** şaptelea, faţă de epicu- Piso şi Petroniu. **Interesul lui** Nero. **pentru** ştiinţă ^cunoaştere, în **general, a** jucat,[1] probabil, **un anumit** in aderarea la epicureism.

Implicarea lui Piso şi a lui Petroniu în conspiraţia din 65 îl va face pe Nero să se îndepărteze şi de epicureism. în schimb, împăratul a început să adore o statuetă, care reprezenta o fată : este vorba de un talisman, una dintre acele amulete, pe care le menţionează textele egiptene din epocă, amulete socotite a fi leac împotriva morţii [2]. E foarte posibil ca această statuetă să fie simbolul vreunei Venere semitice. în orice caz, întrezărim aici o legătură evidentă cu, practicile magice, cu simbolismul oriental şi cu mithraismul, pentru* care Nero manifesta interes.

în peninsula italică, cultul lui Mithra nu fusese încă asimilat cu cel al Soarelui sau al lui Apollo. Tiridate este cel care i 1-a relevat lui Nero. Conform relatărilor lui Pliniu cel Bătrîn, Tiridate „adusese cu el magi şi-1 iniţiase pe Nero în praznicele magice" *(Nat. Hist.,* 30, 6, 1). Franz Cumont a demonstrat că Arsacidul i-a dezvăluit într-adevăr lui Nero liturghia secretă a misterelor lui Mithra, în cadrul cărora banchetele sacre constituiau un element fundamental. Convertirea lui Nero la mithraism pune într-o lumină cu totul specifică scena încoronării Arsacidului : Tiridate se aruncă la picioarele lui Nero, declarîndu-i că îl adoră ca pe Mithra — *hos kai ton Mi-thran.* El adaugă apoi : „Tu eşti destinul meu şi ursita mea" (DIO, 63, 5, 2). Acest episod trebuie pus în legătură cu tradiţia sacră a mithraismului şi cu legenda zeului luminii. Un basorelief mithraic îl reprezintă, într-adevăr, pe soare adorîndu-1 pe Mithra, căruia îi devine un aliat credincios. Cuvîntiil „ursită" pronunţat de Tiridate echivalează, de altfel, aproximativ, cu vocabula iraniană *hvareno* — „lumină cerească", „aureolă divină" —, care slujea la desemnarea suyeranului legitim. Conform legendei, Mithra coboară pe pămînt şi instituie aici dreptatea şi abundenţa vîrstei de aur. Vîrstă a cărei reîntoarcere era de multă vreme vestită de propaganda ne-roniană[3].

Convertirea lui Nero la mithraism constituia, de fapt. şi un act politic : împăratul încerca să se identifice în felul acesta cu Apollo, Soarele-Rege. Dacă alţii nu p*"[ea] percepeau legătura dintre Mithra şi soarele-ApoUo, Nero, în schimb, o realiza perfeet.

Mithraismul nu era un zoroastrism ortodox. Este adevărat că părţii tindeau către un anumit sincretism) gios, dar mithraismul era mai puţin răspîndit în Pai'ţ[13]

decît în restul Orientului. El se dezvoltase pe ţărmurile Mării Negre şi amalgama credinţele iraniene cu o teologie de origine semitică. împăratul 1-a adoptat cu scopul de a-1 transforma într-un eficient instrument de propaganda. Mithraismul urma să propovăduiască imaginea lui Nero suveran absolut şi reprezentant al Soarelui pe pămînt, căruia supuşii trebuiau să i se închine orbeşte, aşa cum credincioşii şi iniţiaţii lui Mithra erau oricînd gata să se sacrifice pentru zeul şi fraţii lor de credinţă.

Şi cu toate acestea, mithraismul nu s-a bucurat de un succes durabil la curtea imperială. Odată ajuns în Grecia, împăratul nu s-a mai interesat de această religie a luminii, a cărei morală austeră — ce reclama adepţilor ei înalte virtuţi — şi al cărei simbolism complex coexistau ane$_r$ voie cu valorile propovăduite de principe. Pe de altă parte, Nero era dezamăgit deoarece nu obţinuse puterile oculte şi magice, pe care sperase să le dobîndească cu ajutorul practicilor mithraice. Nimic, nu atestă de altfel că împăratul ar fi devenit un bigot al liturghiei mithraice. întocmai ca cea de-a doua lui soţie, a manifestat întotdeauna un anume interes pentru .cultele orientale [4], fără a deveni totuşi un adept ortodox al lor.

RELIGIILE ORIENTALE LA ROMA

în multitudinea religiilor orientale ale epocii, mithraismul era una dintre cele mai recente şi mai puţin răspîndite. El s-a infiltrat la curte prin intermediul unor aerţi orientali, dar şi-a făcut intrarea oficială — după cum am văzut — numai o dată cu vizita lui Tiridate. Stoicii, preocupaţi să descifreze, în reprezentările mitice sau rituale, sensul propriilor dogme, se arătau interesaţi ■ această religie. Dar romanii cultivaţi de atunci aveau rea puţină consideraţie pentru magi şi acest lucru va dauna propagării cultelor iraniene. Seneca însuşi a avut atitudine destul de ambiguă faţă de mithraism, deşi condamna din răsputeri practicile magilor şi orice mani-«stare publică de cult oriental (De *benef.,* 7, 7, 3 şi agmentul 123 al ediţiei HAASE). în fapt, cei care vor $^{a}f^{a}$ ^{m}ai târziu mithraismul vor fi soldaţii şi ne-

anienii de rînd aveau să rămînă totuşi credincioşi

riturilor tradiţionale, superstiţiilor banale, divinităţilor minore, domestice, penaţilor, larilor, lui Hercule sau Silvanus. In plus, obiceiurile şi interesele politice contribuiau la perpetuarea cultelor oficiale ale statului — ca cel al triadei capitoline —, deşi nimeni nu mai credea în ele.

în provinciile occidentale, persistau încă practicile religioase tradiţionale : în Europa, vechile culte celtice, druidismul, cultul zeiţei Epona; în Africa, credinţele punico-libice. înaintarea religiilor *orientale părea însă a fi inevitabilă. Ele au dobîndit la Roma un nou avînt şi nimic nu le mai putea stăvili răspîndirea. Religii ale mîntuirii prin excelenţă, ele răspundeau spaimelor pe care lumea de dincolo le stîrnea în imaginaţii, dar şi neliniştii provocate de mutaţiile rapide ale unei societăţi aflate în criză sporită prin decăderea modului de viaţă şi a mentalităţilor specifice aşa-numitei *cîuitas.* Riturile spectaculoase ale acestor religii şi exotismul lor impresionau şi seduceau. Astrologia ,şi miracolele au proliferat pretutindeni : taumaturgul Apollonios din Tyana, stabilit un timp chiar la Roma, a ajuns repede o celebritate. In fond, curiozitatea capricioasă a lui Nero faţă de culte şi superstiţii ilustrează pe deplin starea de spirit a multor romani. Se propagă astfel cultul unui Dionysos orientalizat, asimilat cu Sabazios şi Osiris, cultul Cybelei şi al paredrului ei Attis, cel al lui Men, divinitate lunară, dar şi cultul Baalilor sirieni, deseori asimilaţi cu Iupiter. Romanii au încercat să-şi însuşească aceste divinităţi orientale, romanizîndu-le. Este vorba de un fenomen cunoscut sub denumirea de *interpretatio romana ;* fenomen din care şi-au tras seva tot felul de sincretisme [5].

Dintre aceste religii orientale, isianismul tinde să ocupe locul de frunte. Surghiunit de August şi Tiberiu, cultul lui Isis şi Serapis se va implanta la Roma începînd cu domnia lui Gaius-Caligula, care îl va proteja, în ciuda faptului că sanctuarele isiace vor rămîne situate în afara incintei sacre a capitalei. Fervoarea credincioşilor, „ele" rul", cu craniul ras şi înveşmîntat în in alb, rugăciunii[6] zilnice, riturile morţii şi ale învierii, aspiraţia spre puri* tate şi credinţă vor atrage numeroşi adepţi, de condiţi[e] modestă în cele mai multe cazuri, avizi de patos, de emoţii, de suferinţă, de bucurie şi durere. Isiacii

Numeroşi mai ales în porturile Mediteranei. Cultul modern ai Madonei se constituie, de altfel, ca o prelungire a cultului lui Isis, zeiţă universală a mîntuirii, divinitate sincretică, Ia fel ca Serapis, moştenitoare a forţelor Iui Iupiter, Neptun şi Pluto la un loc. Nu cunoaştem suficient de bine care a fost atitudinea lui Nero faţă de isianism, dar se ştie cît de mult stima el Egiptul, dimpreună cu religia şi cultura lui. Otho, însă, va deveni un adept al lui Isis şi'va celebra cultul zeiţei egiptene, potrivit ritualurilor consacrate, înveşmîntat precum adoratorii divinităţii (SUET., *Otho,* 12, 2). Seneca avea, desigur, în vedere isianismul, atunci cînd denunţa psihozele colective care rezultau, după părerea lui, prin practica acestui cult *(De u.b.;* 26, 8)[6].

Iudaismul — religie „naţională" totuşi — se va răspîndi, de asemenea, în lumea romană. Iudeea, de multă vreme provincie procuratoriană (6 e.n.), s-a răsculat îm potriva romanilor în anul 66. Iudeii însă erau răspîndiţi în întregul Imperiu. O comunitate numeroasă se stabi lise la Roma, în anumite cartiere în care fuseseră deschise sinagogi — mai ales dincolo de Tibru. Unii romani luau în derîdere practicile religioase ale iudfeilor şi în special circumcizia. Existau, totuşi, mulţi simpatizanţi, inclusiv la curte. Să ne amintim că însăşi Poppeea îi ocrotea. Se neca se pare că a fost mai degrabă ostil cultului mozaic, dacă nu chiar iudeilor. Patriotismul încrîncenat al aces tora şi exclusivismul mozaismului îi irita pe mulţi cetă ţeni romani, fapt care nu a stăvilit totuşi răspîndirea reigiei iudaice. Adepţii ei s-au înmulţit considerabil şi ast- '1 mozaismul s-a impus în curînd ca unul dintre cultele 'rientale cele mai importante. Adepţii mozaismului nu manifestau nici un fel de îngăduinţă faţă de creştinism, isiderat ca o disidenţă a iudaismului. Răspîndirea ra- 'idă a creştinismului va face ca iudaismul rabinic să se 'eze asupra lui însuşi si- să-şi accentueze caracterul Patriotic.

CREŞTINISMUL

în Iurf[eS] "" Sfruntaseră pe adepţii legii lui Moise chiar :[e]a. Pe drumul care ducea de la Ierusalim la Be-». s-au descoperit osuare cu graf fiţi creştine de la pnmului secol al erei noastre, care menţionau

numele lui lisus (SEG, 20, nr. 492 : M. Smallwood, nr. 163). In 62, marele preot de la Ierusalim a declanşat un val de represiuni împotriva creştinilor.

' La origine, creştinismul avusese legături cu secta mozaică ritualistă a essenienilor, dar se despărţise destul de repede de obîrşiile sale iudee, abandonase circumcizia şi orice vocaţie patriotică. Cercetări recente par să dovedească faptul că propagarea creştinismului a fost mult mai rapidă decît s-a* crezut multă vreme. Mai mulţi factori ar putea explica acest neobişnuit avînt : vocaţia universală şi ecumenică a noii religii ; claritatea doctrinei ei monoteiste ; organizarea riguroasă a comunităţilor creştine şi a clerului ; o propagandă abilă — astfel, de exemplu, a de naştere a „Soarelui neînvins" (Mithra) va deveni aceea a lui Christos — ; o doctrină socială îndrăzneaţă, cel puţin în epoca primelor comunităţi, care va face creştismul foarte popular în rîndul oamenilor de condiţie modestă ; în fine, faptul că această religie orientală a Mirii se dovedea a fi, între religiile orientale, cea mai :hisă spre mentalităţile occidentale.

Creştinismul se va infiltra rapid în Egipt, Fenicia, Si-— unde Antiochia adăpostea cea mai veche metropola creştină —, în Asia Mică şi în Orientul semitic, pen-11 ut a se r'ăspîndi apoi în Occident. Prin Balcani, creştinii vor ajunge în Italia, unde ostilitatea lor faţă de celelalte religii, faţă de cultul imperial şi faţă de modul de viaţă diţional al grecilor şi romanilor va stîrni o puternică rezistenţă din partea autohtonilor. Izolarea voluntară a creştinilor îi va intriga pe romani, cărora împărtăşania şi Vbolurile ei (carnea şi sîngele divinităţii) le evocau ritualuri canibalice. Li se atribuiau, de altfel, creştinilor iplite nelegiuiri.

La Roma, comunitatea creştină, întemeiată, se pare. *Io* 42 e.n., s-a dezvoltat iute. E foarte posibil ca adepţii ei să se fi infiltrat pînă în anturajul lui Nero şi ca Seneca sa fi luat, astfel, cunoştinţă de doctrina şi comunitatea creştină. Tiberiu se arătase tolerant faţă de creştinii din Imperiu, dar Claudiu, în 49, îi alungase pe iudeii din capitală, mozaici sau creştini, ca urmare a mişcărilor stîrnite de rivalităţile lor religioase. Autorităţile imperiale î[1] vor face de altfel pe creştini responsabili de aceste tul' burări. Aceasta este, în orice caz, opinia lui Suetoiiiu: „întrucît iudeii se răsculau necontenit, instigaţi de Chres" tos, scrie el, [împăratul] i-a alungat din Roma" *(CI,* 25, !*)•

Ceva mai tîrziu, prin anii şaizeci, iudeii s-au diferenţiat dar de creştini şi autorităţile imperiale au înţeles că aceştia din urmă reprezentau o religie cu totul diferită de iudaism : o „superstiţie nouă şi dăunătoare", cum afirmă Suetoniu *(Ner.,* 16, 3). în anul 57, o matroană respectabilă, Pomponia Graecina, fusese acuzată de „superstiţii străine", dar soţul ei, Aulus Plautius, îi va proclama nevinovăţia (TAC, *Ann.,* 13, 32, 3—4). Se pare că Pomponia aderase într-adevăr la creştinism : ceea ce demonstrează propagarea noii religii în mediile aristocratice, O jumătate de secol mai tîrziu, un anume Pomponius Graecinus va fi cunoscut ca adept al creştinismului. Iar Paulus din Tars — numit de creştini sfîntul Pavel — va fi aruncat în închisoare şi interogat la Roma de Burrus, prin 59—60 [8]. '

Anul 64 e.n., după incendiul Romei, constituie momentul în care romanii realizează cu adevărat autonomia spirituală şi importanţa comunităţii creştine din capitală. După Tacit, Nero, pentru a pune capăt zvonurilor potrivit cărora el însuşi s-ar fi aflat la originea incendiului, va arunca vina pe creştini. Ca atare, va porunci ca toţi cei care-şi mărturisesc pe faţă credinţa creştină să fie aruncaţi în închisoare. Pe baza denunţurilor acestora, arestează şi torturează alţi creştini : „Nu se mulţumeau să-i ucidă pur şi simplu, scrie Tacit ; îşi băteau joc de ei, îmbrăcîndu-i în piei de sălbăticiuni pentru a fi sfîrtecaţi de colţii cîinilor ; ba, mai mult, erau răstigniţi pe cruci şi unşi cu materiale inflamabile, ca să ardă precum torţele nocturne, după asfinţitul soarelui" *(Ann.,* 15, 44, 7).

După alte izvoare, n-ar fi existat nici un raport între ncendiul Romei şi persecuţia creştinilor, care ar fi avut loc în 68, potrivit lui Hieronymus *(Chronic,* p. 185). In ;ice caz, persecuţia creştinilor cămine un fapt de netăîduit, care s-a desfăşurat, poate, începînd chiar din inul 62. Modul de viaţă şi moralitatea comunităţii creşine erau incompatibile cu strategia politică şi sistemul de valori impuse de Nero, pe lîngă faptul că împăratul se «mea de absolut orice putea să constituie focar de tulurări m capitală. Influenţa exercitată la curte de adepţii Jdaismului a încurajat represiunea. Din punct de ve- c e r (, . r i ur idic, n-a existat un edict expres care să înfiereze - H i ea de cre ? tm ; în schimb acuzaţiile vizau diverse ws delicte. p e de altă parte, este foarte posibil ca, în na incendiului din anul 64, prin septembrie sau oc-

tombrie, să se fi adoptat măsuri contravenţionale care vesteau o represiune fi mai puternică. Nero a profitat de proasta reputaţie a creştinilor pentru a devia de la el suspiciunea generală. Este, de asemenea, posibil ca anumite elemente extremiste ale comunităţii creştine să fi înfăţişat incendiul ca pedeapsă divină. Creştinii, însă, care se recrutau în general din mediile sărace, avură de suferit de pe urma dezastrului. Paulus din Tars şi, mai tîrzki, Ioan Chrysostomul atestă existenţa, în comunitatea creştină din timpul lui Nero, a unor fanatici care provocau autorităţile romane şi căutau supliciul : ei aşteptau Apocalipsul şi sfîrşitul lumii *(Omilia despre cuvinte,- 9).* Astfel se explică, poate, zvonurile care-i făceau răspunzători pe creştini de incendiul Romei[9].

ANTICIVITAS

»

Sanatorii duceau de multă vreme o existenţă îmbelşugată, îşi petreceau viaţa — umeori depăşind resursele de care dispuneau — în adevărate palate particulare şi în yile somptuoase, împrejmuite de grădini şi bogate în marmură şi lemn preţios, avînd în jurul lor un furnicar de sclavi şi liberţi, meniţi să le satisfacă cele mai neaşteptate pofte. Nu lipseau nici vînătoarea şi nici cele mai rafinate | ospeţe. Dar toate acestea, evident, costau enorm. Luxul senatorial a încurajat, fără discuţie, înclinaţia lui Nero spre *luxus,* care, la rîndul lui, favoriza acest stil de viaţă : era apreciată orice experienţă nouă, chiar dacă "ea comporta şi *o doză de violenţă. în 59, Nero i-a autorizat pe actorii unei tragedii să jefuiască, pe scenă, o casă în flăcări şi să-şi păstreze, după aceea, mobilierul „prădat" (SUET., *Ner.,* 11, 4). Atmosfera din *Satyricon* reuşeşte să intuiască precis mutaţiile care se produc în mentalităţile epocii.

Nero a fost, totuşi, nevoit să ia cîteva măsuri împotriva luxului. Se punea problema nu a impunerii unei anumite austerităţi, ci a limitării scurgerii aurului şi argintului în afara Italiei. Nero a interzis totodată folosire» purpurei (SUET., Ner., 32, 4—5 şi 16, 4), a limitat onorariile avocaţilor şi a pus capăt nesăbuinţelor conducători' lor de cvadrigă (SUET., *Ner.,* 16, 3 ; 17). împăratul Ş-* ridicat împotriva ipocriziei sexuale, încercînd să desfiij?' teze tabu-urile tradiţionale : „Era absolut convins. er»

Suetoniu, că nimeni nu respecta pudoarea şi (...) că cei mai mulţi îşi ascundeau viciul şi îl acopereau cu prefăcătorie ; fapt care-1 determina să ierte chiar şi celelalte abateri celor care-şi mărturiseau lipsa de pudoare" (SUET., *Net.,* 29, 2). Matroanele de la curte şi din *aula Neroniana* erau cîrciumăriţe în timpul ospeţelor — putem da ca exemplu, în acest sens, banchetul organizat de Tigellinus în 64 (TAC, *Ann.,* 15, 37, 6—7 ; SUET., *Ner.,* 27, 3)«.

Nero dorea ca „splendoarea" sa supraomenească să stîrnească admiraţie. S-a emis, în cîteva rînduri, ipoteza că amoralismul împăratului, exhibiţionismul estetic şi clasicismul lui cu tentă barocă de inspiraţie elenistică ar ţine de o veritabilă „revoluţie culturală" [11]. Acţiunea întreprinsă de principe n-avea însă nimic revoluţionar în ea : căci nu presupunea nici schimbare de ordin politic, şi nici impunerea unui nou tip de societate. Dar cu toate acestea, opera lui Nero implica o triplă reformă : politică, morală şi educativă. Ea pregătea instaurarea unor moravuri noi, mai degrabă greceşti decît romane — fără a respinge lotuşi radical tradiţia italică —, triumful artei-regină şi totodată izbînda unui sistem educaţional, care avea să-i obişnuiască pe romani cu „deprinderile greceşti" — *mores Graed.* Absolutismul înlesnea emergenţa acestor moravuri noi, care, la rîndul lor, consolidau totalitarismul[a]. Nero considera succesele sale personale, artistice sau de altă natură, ca adevărate victorii militare. După descoperirea conspiraţiei lui Piso, spre exemplu, a decernat onoruri şi a convocat senatul, „ca şi cum ar fi avut de îfăţişat fapte de război" (TAC, *Afin.,* 15, 72, 2 ; şi SUET., Ner., 15, 7). Era propusă şi impusă o nouă viziune asupra fără ca modelul de societate să fie schimbat în eun fel. Reforma aceasta va determina apariţia unui i subsistem ideologic, care se va numi neronism. El onstitui aportul cel mai original al domniei lui Nero. .. ^na dintre caracteristicile acestei reforme va fi tocmai irmarea faptului că Nero trebuia considerat un nou "o, unjnou Horus. în Egipt, se organizau de multă ie serbări asemănătoare celor date în cinstea lui Nero. aiul apei, se proslăvea viaţa, vinul, tinereţea şi *Ka* ■ geniul, zeul tutelar al fiecărui om. Nu întîmplător Nero hih ?-^con^ura ^e tmei"i ?i propovăduia cultul tinereţii. Ex-rusmul era pentru el o modalitate de a-şi învinge ■He şi neliniştile. Aristocraţii, în general, dar şi ita-condiţie modestă şi anumiţi greci, nu priveau cu

ochi buni aceasta nouă mentalitate. Unii senatori au acceptat neronismul, dar alţii l-au refuzat, în orice caz, în forul lor interior[13].

Interpretarea cometelor ca semn al căderii iminente a împăratului, cum am văzut, a constituit, înaintea conjuraţiilor, un simptom al acestei respingeri. In ceea ce priveşte jocurile quinquenale, opiniile erau împărţite : unii nu puteau concepe să-i vadă pe senatori coborînd în arenă. Paconius Agrippinus şi Gessius Florus au şovăit să apară pe scenă şi să gireze exhibiţiile imperiale. Primul va refuza în cele din urmă (EPICT., *Diss.,* 1, 2, 12). Cel de-al doilea, de origine orientală, se va resemna. Nu elogiau oare alexandrinii talentul de cîntăreţ şi de citared al lui Nero?

înainte de a părăsi curtea, Seneca, filosoful stoic care participase la elaborarea teologiei solare a lui Nero, a căutat o soluţie de compromis. întemeiat pe adaptarea la împrejurări, acest „machiavelism" nu era totuşi lipsit de nobleţe. Cit despre senatori, mulţi dintre ei considerau că reforma constituia o constrîngere intolerabilă. După opinia lui Tacit, moartea lui Nero i-ar fi bucurat pe senatori, care-şi redobîndeau astfel libertatea de gîndire şi de acţiune *(Hist.,* 1, 4, 2) [w]..

Nero şi consilierii săi realizaseră cît de perimate se dovedeau a fi valorile tradiţionale ale aşa numitei *duitas.* Sub Nero, aşadar, începe procesul de tranziţie de la *duitas* — de la cetate — la ImpeViu, proces care se va sfîrşi în timpul domniei lui Hadrian, deci în secolul următor. Asistăm astfel la triumful reprezentării unei *aniiduitas* — anticetate —, la triumful unui stil de viaţă şi al unei modalităţi de gîndire la scara Imperiului, hrănite de experienţa tuturor provinciilor statului roman şi corespunzătoare mai degrabă mecanismelor morale şi intelectuale ale omului roman — *homo Romanus* —, decît celor caracteristice cetăţeanului roman al capitalei.

Nero vrea deci să marcheze anticetatea cu o „Weltanschauung" proprie, să-i imprime modul său de gîndire *Şl* de înţelegere a lumii. Mulţi romani se opun, însă, acestei recentiări a mentalităţilor, preconizînd o alta : aristocraţia senatorială dispreţuieşte, într-adevăr, moravurile greceşti şi manifestă neîncredere faţă de tradiţiile plebeiene, încă la Seneca, în De clementia, apare conceptul de P[er]" *sona,* cu sensul de rol, de funcţie socială, de statut *(pro-*^ ocm., 1, 2). Stoicismul introduce noţiunea de *dignit*[as] •

aceasta îngăduie sfidarea morţii şi a represiunii, dar şi desfiderea tensiunilor permanente ale unei epoci în plină mutaţie, bravarea crizei de creştere a unei societăţi în mişcare. Concepţia senecană de *persona* o devansa pe aceea a. lui Tacit. Dihotomia operată de Tacit — bunii şi răii — ţine, într-acfevăr, de această concepţie. O mare parte a populaţiei aspira, aşadar, spre o altă anticetate, mai puţin utopică, poate, decît cea imaginată de Nero. Şi nu e vorba aici numai de senatori. Astfel, în Grecia, văzîndu-1 pe Nero înlănţuit pe o scenă unde juca rolul lui Hercule, un tînăr pretorian se năpusteşte pentru a-1 descătuşa pe împărat (SUET., *Ner.,* 21, 6 ; DIO, 63, 10, 5). Acest soldat nu putea pricepe că stăpînul lui se transformă în actor. Alţii manifestau un exces contrar : în 68, pretorul Aulus Larcius Lydus, simplu magistrat, îi va oferi lui Nero un milion de sesterţi ca să cîrtte din cithară într-un spectacol privat, al cărui organizator era (SUET,, *Ner.,* 21, 6 ; DIO, 63, 21, 2).

După 61, asistăm la opoziţia dintre partizanii absolutismului şi ai proiectului neroman de anticetate amorală — pe de o parte —, şi partizanii unui alt proiect, abia conturat, încă vag, dar fundamentat pe demnitatea stoică — pe de altă parte [15]. După căderea lui Nero, luxul senatorial va începe să dispară încet-încet. Viaţa „inimitabilă" a lui Nero şi a neronienilor va aparţine unui trecut detestat. Un nou tip de senator şi chiar de roman, mai auster, se va profila sub Flavieni.

Unele izvoare pretind că împăratul îi dispreţuia pe cel chibzuiţi cu banii şi îi ţinea, în schimb, la mare stimă pe aceia care-şi risipeau averile (SUET., *Ner.,* 30, 1). Este de remarcat faptul că Suetoniu situează această anecdotă îupă o alta, referitoare la toleranţa în ceea ce priveşte erotismul.

Dar, ca şi Nero, opoziţia şi romanii, în general, îşi au seama că orice proiect de *ţinticiuitas* trebuia să Păşească limitele înguste ale vechii cetăţi şi să înglobeze gul Imperiu. Tacit şi Suetoniu au izbutit să exprime ista tendinţă spre deschidere, această aspiraţie către trar- tendinţă care pare a fi, de asemenea, ilus- iunile Casei aurite si ale parcului ei con ooarelui.

ARTE, ŞTIINŢA, FILOSOFIE

în decursul primului secol al erei noastre, niciodată activitatea culturală n-a fost mai strălucită ca pe vremea lui Nero. In „această epocă frămîntată şi extravagantă, în care stoicismul senatorilor se opune fanteziilor lui Nero" *, lecturile publice — *recitationes* — şi învăţământul au cunoscut o impetuoasă dezvoltare. Sînt studiaţi în şcoli marii clasici greci, iar concepţia lor despre educaţie — *paideia* — va fi adaptată spiritualităţii romane. Scriitorii de origine provincială, din Hispania mai cu seamă, veneau în număr mare la Roma.

Artele plastice cunosc un avînt remarcabil şi în special pictura „parietală" — care înfrumuseţează zidurile caselor şi palatelor cu scene dintre cele mai surprinzătoare. Este epoca celui de-al patrulea stil pompeian. De multe ori sursa de inspiraţie este teatrul — care se bucură de favoarea lui Nero. Pereţi întregi sînt decoraţi cu episoade sugerate de tragediile lui Euripide. Peisajele care acoperă zidurile Casei aurite sînt conturate într-un stil dramatic. Pictorii tratează teme mitologice şi intime, uneori erotice. Dorotheos, spre exemplu, dă Afroditei Anadyomene o interpretare extrem de îndrăzneaţă, iar Fabullus execută acele stranii picturi din palatul imperial. Gustul pentru mister, ireal şi fantastic, o ornamentaţie bogată şi colorată sînt cîteva dominante ale picturii din epocă. Artiştii caută efectele cele mai luminoase şi mai colorate, exagerarea şi violenţa. Zenodorus, un sculptor elogiat de Pliniu cel Bătrîn, cioplеşte la Autun, în Gallia, statuia lui Mercur şi execută monumentala statuie a lui Nero, care va fi plasată în *domus aurea (Nat. Hist.,* 33, 18, 8). Arhitectura — se construieşte mult la acea epocă — tinde să substituie armoniei tradiţionale linia curbă sau frîntă, deci invenţiunea liberă, şi se dovedeşte prea puţin preocupată de rezistenţa materialelor [17].

Filosofia, istoria, retorica, dreptul şi literatura cunosc un remarcabil avînt, sporit de interesul pe care-1 manifestă faţă de ele cercurile politice şi culturale şi, în egală măsură, curtea imperială. Dintre poeţii erotici ai *epocii,* se evidenţiază numele lui Verginius Rufus şi Cocceius Nerva (PLIN., *Ep.,* 5, 3, 5 şi MART., *Epigr.,* 8, 70, 7). Cel idintîi era un soldat auster, care, în alte timpuri, nu s

fi lăsat dus de valurile lirismului erotic, favorizat atît de nuilt de Nero ; cel de-al doilea, un Tibul al epocii, era un senator celebru, rudă îndepărtată cu împăratul şi el însuşi viitor cezar. După cum am arătat cu alt prilej, Seneca şi Persius se disting în satiră, în vreme ce Lucillus străluceşte în epigramă. Poezia epică pătrunde, şi ea, într-o zonă fastă [18], iar gustul pentru teatru, sub impulsul principelui-actor, capătă proporţii din ce în ce mai . mari. Publicul preferă, în general, melodrama şi tragedia cu subiect mitologic. Atellana şi pantomima, genuri dramatice tradiţionale, se bucură de o adevărată **revigorare.** Opera lui Petroniu stă mărturie despre acest fenomen *(Satir.,* 35, 6 ; 53, 13 şi 68, 5). Cel care „provoacă" renaşterea atellanei este Mummius (MACROBIUS, *Saturnal,* 10, -3), în vreme ce mimograful CatuUus pune în scenă violente spectacole de mimi cu accente moralizatoare, dar 1 urmează şi alţii pe această cale (SEN., *Ep.,* 8, 8—9 ; MART., *Epigr.,* 5, 30, 5). Piso, el însuşi amator de mimi, s-a produs pe scenă (TAC, *Ann.,* 15, 65, 2). Unele atellane îl atacau pe împărat prin aluzii extrem de transparente (SUET., *Ner.,* 39, 5)

Lui Nero îi plăceau mult pantomimii, acei dansatori care, acompaniaţi de orchestră, executau un balet mut, cu gesticulaţie expresivă şi adesea extrem de îndrăzneaţă. Ei erau foarte populari şi nu de puţine ori ,,fanii'' lor provocau tulburări ale ordinii publice, fapt care a dus, în 56, la alungarea acestor comedianţi. Au fost însă reintroduşi în Italia prin anul 60 (TAC!, *Ann.,* 13, 25, 4 ; 14, 21, 7). Aceste spectacole aveau o atît de mare priză la 'lic, încît Aelia Catella, de exemplu, o venerabilă maană, participa cu vioiciune .— ca actriţă — la ele. în - ida respectabilei ei vîrste de optzeci de ani. Pantomima "espundea perfect noii mentalităţi pe care Nero voia s-o nă. Seneca a subliniat, la rîndu-i, popularitatea aces- [11] gen şi legăturile pe care le avea cu jocurile de arenă: tot oraşul, scrie el, se înalţă zgomotoase estrade. Băr-?i femei se agită care încotro să urce pe o scenă. Soţi [1] S∘J[U] [se] întrec în a oferi poze pline de voluptate. Şi apoi, | ce pudoarea s-a măcinat îndelung sub mască, se [1] casca Pasă- gladiatorului. De filosofie, nimănui nu-i • *Quaest.,* 7, 32, 3—4).

Muzica era, şi ea, extrem de apreciată la curte, ca şi în toate celelalte medii : semăna mult cu muzica tradiţională a arabilor, indienilor, chinezilor sau cu corurile gregoriene.

Cit despre ştiinţe, ele nu regresează, aşa cum s-a afirmat uneori. Se înregistrează inovaţii", care nu depăşesc însă cadrul cunoştinţelor vremii. Este epoca marilor sinteze formulate de Seneca, în *Naturales Quaestiones* şi, mai tîrziu, de Pliniu cel fiătrîn. Mecanismele complexe ale Casei aurite oferă dovada progreselor înregistrate de tehnologie, domeniu de care Nero se interesa uneori. Opera lui Pomponius Mela, originar din Hispania, atestă remarcabila dezvoltare a ştiinţei geografice, datorată în special expediţiilor de explorare. Medicina înregistrează, la rîndu-i, cîteva reuşite notabile : este la mare trecere hidroterapia, rod al strădaniilor şcolii de la Massilia (azi Marsilia) ; romanii se îmbăiau cu apă rece — sau îngheţată — chiar şi în timpul iernii: Sub Claudiu, Scribonius Largus, autor al unui tratat de farmacologie, dobîndise prestigiul unui excelent practician, aşa cum vor fi socotiţi, la rîndul lor, Stertinius Xenophon şi Annaeus Statius, in timpul domniei lui Nero (TAC, *Ann.,* 15, 64, 4). La aceeaşi epocă, Thessalus din Tralles (Asia Mică) întemeiază o şcoală de medicină populară, unde procesul de în-"văţămînt se reduce doar la şase luni[19].

In ciuda pesimismului lui Seneca, filosofia se bucură de o mare audienţă. Ea se practică la curte, dar mai ales în cercurile culturale şi politice. Dascălii-filosofi ţin lecţii în şcolile lor private sau, pur şi simplu, pe străzi, unde se adresează poporului de rînd. Şcoala cinicilor evoluează în mod sensibil ; cunoaştem numele a doi dascăli, aparţinînd acestei şcoli : Demetrius şi Isidorus, care se vor ciocni în repetate rînduri de mentalitatea lui Nero. In acel climat de „relaxare" morală şi efervescenţă ideologică, apelurile la o viaţă simplă şi dreaptă, sfidarea morală a ordinii sociale îşi află un anume ecou : Demetrius Cinicul satirizează luxul inutil, rafinamentele, modul de viafâ, grecesc, termele şi gimnaziile (PHILOSTR., *Vita Apoi, M* 42). Seneca face elogiul lui în repetate rînduri *(De* u.b-» 18, 3 ; De *benef.,* 7, 8, 2—3 ; *Ep,,* 20, 9 ; 62, 3 ; 67, 14 *etc-h* Demetrius a activat în cercurile culturale şi politice a[ie]

istocraţiei. S-a aflat în preajma lui Persius şi Thrasea, care 1-a vegheat, de altfel, în ultimele clipe de viaţă. Nero 1-a exilat în Grecia, aşa cum va face şi Vespasian (PHILOSTR., *Vita Apoi,* 5, 19 ; 6, 31) [20].

Epicureismul, cum am văzut mai sus, se bucură un timp de preferinţele lui Nero. Epicureicii depăşesc concepţia austeră pe care fondatorul şcolii lor o avea despre plăcere ; ei admit voluptatea senzorială oferită de *luxus,* alături de absenţa durerii, într-o existenţă calmă şi echilibrată. Se pare că Piso a fost epicureic, ca şi Petroniu, de altfel, care, după Epicur, respingea credinţa în supravieţuirea şi tfansmigraţia sufletului şi totodată ideea stoică a palingenezei — reîntoarcerea periodică şi veşnică a aceloraşi evenimente. Concluzia decurge firesc de aici : fiecare clipă a existenţei trebuie trăită intens şi complet *(Satyr.,* 99, 1 ; 104, 3 ; 132, 15).

în Orient, capătă amploare neopitagoreismuî. Celebrul taumaturg Apollonios din Tyana — cel care va predica şi la Roma — aparţine curentului pitagoreic.

La Roma, vreme îndelungată se bucurase de succes Noua Academie ; această şcoală filosofică era cel mai bine adaptată spiritului pragmatic al romanilor, care erau înclinaţi să creadă mai mult în probabilităţi decît într-un adevăr absolut şi tolerau foarte bine coexistenţa unor teze contrare. In opinia Noii Academii, doar practica şi experienţa puteau impune o teză în dauna alteia. Această filosofie antisistematică şi antidogmatică, pe care Cicero o reprezentase strălucit, constituia, înainte de toate, o meodă de abordare a lumii, a cunoaşterii umane şi a cuini. Sub domnia lui Nero, Noua Academie „probabilă", deşi a exercitat oarecare influenţă asupra lui =>eneca, a rămas totuşi minoritară.

Filosofia dominantă a epocii de care vorbim rămîne 'să stoicismul, care comportă mai multe tendinţe. Mu-
[u]ş Rufus, de exemplu, profesa o virtute austeră, o
lităte semeaţă şi exigentă. Stoicismul lui Thrasea şi
, [rsiUs] era, în schimb, mai moderat. Toţi stoicii vremii
div -[aU] °^' [atunc]* [cmc]* omul se află în armonie cu ordinea
[n]<» a universului, sărăcia, exilul, tortura şi teama de
[e] nu-i pot atinge sufletul, nu-i pot tulbura pacea şi
[ea>] Această linişte a spiritului poate fi dobîndită nu-

mai prin voinţă şi printr-un antrenament continuu al răbdării. Spiritul uman nu trebuie să pună preţ pe ceea ce-i este exterior : bunurile intrinsece îi sînt suficiente. în aceasta constă inflexiunea romană a stoicismului.

Seneca este, fără nici o îndoială, cel mai important dintre stoici. în ciuda unor contradicţii aparente, itinerariul său spiritual constituie un adevărat sistem de gîndire, profund coerent. La el, totul se concentrează în figura înţeleptului, care, prin stăpînire de sine, ajunge la o viaţă spirituală desăvîrşită şi la starea de bucurie *(gaudium).* Doctrina lui Seneca, mai degrabă riguroasă la început, se va mlădia pe parcurs, pentru a se transforma, sub Nero. într-un stoicism conciliant şi „monden", adaptabil împrejurărilor. Pierre Grimal insistă asupra „darului pe care el [Seneca] îl posedă de a transforma în experienţă trăită raţionamentele abstracte ale Şcolii", deoarece „gîndirea sa nu se mărginea să reproducă, cît de cît, nişte formule doxografice, înţelese mai mult sau mai puţin exact" [21]. învăţătura lui Seneca avea, de altfel, un caracter terapeutic şi se întemeia pe un subtil talent de psiholog [22]. Deşi stoicismul acesta lărgit accepta integrarea unor elemente provenind din alte şcoli[23], „sincretismul" filosofic nu a constituit caracteristica esenţială a sistemului senecan.

Stoicismul va tinde să devină o filosofie de opoziţie, în special sub influenţa neopitagoreicului Apollonios din Tyana. Faptul nu-i va împiedica pe anumiţi stoici să-1 sprijine fără rezerve pe Nero — stimulînd la extrem supleţea ideologică a doctrinei Porticului. Ei nu urmăreau, în felul acesta, decît să-şi întărească poziţia şi să obţină avantaje financiare.

La modul general, putem afirma că, în timpul domniei lui Nero, stoicii nu au fost nici persecutaţi — numai pentru opţiunea lor filosofică — şi nici alungaţi din Roma, cum se va întîmpla sub Flavieni, cînd Porticul se va radicaliza şi va deveni filosof ia opoziţiei[VI].

STILUL NOU ŞI NOUA MIŞCARE LITERARA

Participarea lui Seneca la guvernarea Imperiului poate fi mai uşor înţeleasă dacă facem apel la învăţătura cicero'roniană. Căci Seneca a fost, în felul lui, un Cicero al epoci[1]

sale : cu alte cuvinte, un anti-Cicero. Aşa cum Lucan a fost un anti-Vergiliu [25]. Seneca a combătut vreme îndelungată clasicismul latin, străduindu-se să răspîndească şi să organizeze stilul nou. în perioada domniei lui Nero, înfruntarea dintre clasicism, stilul nou şi aticismul arhaizant va depăşi simpla rivalitate literară : căci se confruntau culturi şi itinerarii spirituale .cu totul opuse.

După moartea lui August, clasicismul latin, ciceronian si augusteic, a străbătut o perioadă de criză. Viziunea optimistă despre viitor şi despre lume în general, armonia şi simetria pe care le implica, au fost respinse de mulţi romani şi, desigur, de artişti. Se căutau alte modalităţi de gîndire şi exprimare. în felul acesta s-a constituit curentul literar şi' cultural cunoscut îndeobşte sub denumirea de stil nou. El a prelungit, prin forme inedite, vechiul asianism patetic şi nuanţat al oratorilor şi anomalismul filologilor şi gramaticilor. Acest romantism *avânt la lettre* se caracterizează printr-o abordare tragică şi pasională a existenţei, printr-o expresie subiectivistă, prin introspecţie, prin căutarea cu orice preţ a ineditului şi uneori a fantasticului, printr-un cult al inventivităţii şi mai cu seamă al asimetriei. Pe plan literar, stilul nou este o sfidare lansată regulilor poeticii clasice, este triumful densităţii şi conciziei — *breuitas* —, este avîntul scriiturii, gustul pentru cuvîntul care merge direct la ţintă — *cultus* -—, este căutarea frazei surprinzătoare, a expresiei picante, a detaliului ieşit din comun, a sentenţei şocante. Prozatorii apelează la resursele retoricii şi ale poeziei încalcă cu bună ştiinţă normele sintaxei clasice. Stilul ou se impune sub Claudiu, dar mai ales sub Nero. Tacit ifirmă în mod explicit acest lucru, atunci cînd ia în discu- elogiul funebru al lui Claudiu, pronunţat de Nero şi ătuit de Seneca : el spune că discursul era împodobit raii de ornamente „şi dovedea un talent încîntător, le gustul acelui timp" *(Ann.,* 13, 3, 1)[26].

^ncepînd de prin 50 e.n., în jurul lui Seneca ia naştere t ..e^rat ă mişcare de opinie favorabilă stilului nou. Prie- | filosofului vor accentua cîteva dintre tendinţele sti- nou : căutarea expresiei concise, a sentenţei — *sen-* ~~*:* a limbajului incisiv şi a lirismului, şi, nu în cele

din urmă, o analiză psihologică bazată pe antinomia dintre bine şi rău. Stilul acestora este mai „romantic" chiar decît cel al predecesorilor. Lucan şi Lucilius, oratori precum Gallio şi Aper, istoricul Fabius Rusticus, Cornutus, poetul liric Caesius Bassus, Lucilius şi gramaticul Remmius Palaemon sînt cei care-1 înconjoară pe Seneca în sînul noii mişcării literare şi care-1 orientează spre baroc. Poemul referitor la războiul purtat de August împotriva lui Antoniu şi a Cleopatrei — BeZZwro *Actiacum* — ilustrează de asemenea acest stil nou propriu epocii neroniene [27].

S-a făcut uneori afirmaţia că Seneca nu ştia să-şi compună dialogurile. Este adevărat că filosoful îşi organiza ideile, pe o temă dată, într-o serie de variante. Fiecare dialog este astfel alcătuit în jurul unui „nucleu spiritual", de la care se pune în mişcare o dialectică abilă şi progresivă a ideilor[28]. Seneca îi ironizează pe poeţii clasicizanţi, pasionaţi de mitologie (Apoc, 2, 1—2). El pretinde pentru poeme un stil sobru şi energic (De *benef.,* 1, 4, 5—6). Recomandă stilul simplu : sensul contează mai mult decît îmbinarea strălucitoare a cuvintelor — scrie filosoful (De *tranq anim.,* 1, 14 ; Ep., 38, 1 ; 40, 12—14 ; 58, 6 ; 100, 1—6). îi critică pe arhaizanţi şi clasicizanţi şi-1 persiflează chiar pe Petroniu (Ep. 114, 10—13). Pledează pentru evoluţia stilului, împotriva esteticii normative, ridicînd la rangul de principiu fundamental istoricitatea scriiturii şi a criteriilor valorice : „stilul nu cunoaşte o regulă absolută ; modul de viaţă al cetăţii, care a fost totdeauna schimbător, îl modifică" *{Epr,* 114, 13). Ideile senecane despre discurs şi despre *oratio* — în sensul de stil — dovedesc o moderaţie pe care nu o întîlnim în propria sa operă literară. Seneca dorea, probabii, să tempereze ardoarea cîtorva discipoli mai radicali, printre care şi Lucan.

Depăşind faza unor începuturi literare destul de tradiţionale, odată cu *Pharsalia,* marea sa epopee, Lucan proclamă noutatea şi valoarea operei sale în raport cU epos-ul homeric *(Phars.,* 9, 980—986). El nu pronunţă niciunde numele lui Vergiliu, dar este evident faptul că prea gustă arta marelui mantuan şi că doreşte să ap ca un „anti-Virgilio", după formula criticilor italieni[2<J]-

Lucan durerea este întotdeauna violentă, emofia estt permanent prezentă, iar atmosfera generală apare încărcată de luptă, deznădejde, cruzime şi teamă [30].

PERMANENŢA CLASICISMULUI

Stilul clasic nu va dispărea, cu toate acestea, dar va tinde spre baroc. în artele plastice, tendinţele moderne domină cu autoritate covîrşitoare. Cu totul altfel stau lucrurile în literatură : tratatul despre agricultură al lui Columella constituie, în acest sens, un elocvent exemplu pentru proză. Poeţi ca Saleius Bassus şi Serranus menţin, în genul epic, concepţia tradiţională mitologizantă, deşi, la acea vreme, Lucan o contestă. Epopeile lor s-au pierdut. S-a păstrat, în schimb, *Iliada Latină — Ilias Latina* —, scrisă probabil de Baebius Italicus, poem mediocru în stil clasicizant, care se mărgineşte să rezume opera lui Homer. Cele şapte poeme bucolice, redactate în prima parte a domniei lui Nero de Calpurnius Siculus, sînt de aceeaşi factură. Genul liric i-a inspirat cel mai mult pe clasicizanţi. Calpurnius Siculus, poet de structură vergiliană, se va deosebi totuşi de modelul său prin rafinamente suplimentare şi printr-un anumit manierism : poemul consacrat elogierii lui Piso, viitorul conspirator, stă mărturie în acest sens [3t]. *Carmina Einsidlensia,* două egloge anonime compuse spre mijlocul deceniului al şaptelea, ţin de aceeaşi orientare.

Opţiunile estetice ale lui Nero vor evolua — după cum afirmă Tacit ; el îi face însă răspunzători de aceasta pe poeţii care ar fi lucrat pentru principe : „Aceştia, notează istoricul, se reuneau după cină, pentru a asambla versurile e care Nero le aducea cu el sau pe care le improviza pe °c, ei străduindu-se să aducă îmbunătăţiri expresiilor apăratului. Ceea ce se şi vede din stilul acestor poeme, în 2 nu există nici vervă, nici inspiraţie, nici unitate de ™n" — *nec ore uno fluens (Ann.,* 14, 16, 2). în realitate, ■ro îşi scria singur versurile (SUET., *Ner.,* 52, 3). Iar ca le lipseşte „verva", este pentru că aşa voia autorul • Diferenţele de tonalitate corespund unei schimbări de teră. Seneca îşi formase elevul în spiritul stilului nou ; °niu precizează că filosoful îl ţinuse departe de influ-

enţa vechilor oratori *(Ner.,* 52, 1). Dacă primele discursuri ale lui Nero purtau amprenta neoasianismului, gustul şi concepţiile lui estetice s-au modificat o dată cu anturajul, cu strategia politică şi cu sistemul lui de valori. In domeniul arhitecurii şi al picturii, Nero rămîne însă fidel unui anume „romantism". Pe acest teren mai ales se manifestă străvechiul fond popular italic, ca şi influenţele greco-orientale, egiptene şi iraniene. în domeniul artelor plastice, orientarea modernistă se dovedea într-adevăr prea coercitivă şi prea sistematică, pentru ca Nero ş-o fi putut respinge.

Marţial îl consideră pe Nero un poet.savant — *poeta doctus* — *(Epigr.,* 8, 70, 8), iar Tacit recunoaşte că împăratul „vădea o anumită erudiţie" *{Ann.,* 13, 3, 6). îndrăgostit de cultură elenă, după 57- şi mai ales după 61, Nero se îndreaptă spre o poezie de factură clasică, inspirată de Homer şi Apollonios din Rhodos. întrucît îi plăcea să se dea drept descendent al Greciei glorioase şi totodată al lui August, şi pentru că se erija în al doilea fondator al Imperiului, era normal să-practice şi să încurajeze clasicismul ; însă un clasicism de factură cu totul specială : erudit, rafinat, impregnat de retorică — la urma urmei, un clasicism de factură barocă. în această privinţă, este semnificativ faptul că Nero îl prefera pe Euripide celorlalţi autori tragici greci. Poezia sa lirică pare manieristă şi sofisticată. Firea exuberantă a împăratului nu putea, într-adevăr, să se împace pe deplin cu sobrietatea şi severitatea clasică. Rămîne totuşi fidel structurilor poemului epic tradiţional — homeric şi vergilian. în preajma anilor 64—65 (vezi capitolul al II-lea), Nero va încheia un poem în mai multe cărţi consacrat războiului troian — *Troica* —„ în care episodul principal îl constituie căderea Trbiei — *Troiae halosis.* Spre sfîrşitul vieţii, Nero intenţiona să compună un monumental poem închinat istoriei romane — ca ripostă la *Pharsalia* lui Lucan —. poem care ar fi urmat să reabiliteze maniera clasică, mi-, tologia şi limbajul simbolurilor.

Arta oratorică a lui Nero a avut o evoluţie similara. Discursul pe care-1 rosteşte cu prilejul eliberării Greciei arată cît de mult gust avea împăratul pentru armonie, ba chiar pentru preţiozitate. Scrisoarea pe care o adresase egiptenilor la începutul domniei fusese, în schimb, rcdac-

tată într-un stil limpede şi precis. Este adevărat că autorii ei reali au fost, probabil, funcţionarii imperiali.

La curte, mulţi alţi poeţi vor face uz de acest neoclasicism alambicat de tip baroc : este cazul lui Silius Italicus, care, sub Flavieni, va relua lupta dusă de împărat împotriva lui Lucan.

în concluzie, pe vremea lui Nero, clasicismul ocupă o poziţie cu totul specială. Urmînd clasicismului de tip augusteic — primul clasicism — şi precedîndu-1 pe cel al Flavienilor şi Antoninilor — al doilea clasicism —, el se vădeşte mai sofisticat, mai exuberant, mai mitologizant şi decît unul, şi decît celălalt. La urma urmei, clasicismul lui Nero, al neronienilor şi al poeţilor clasicizanţi era cel mai puţin fidel lecţiei lui Horaţiu, chiar dacă nu renunţa la principiile fundamentale ale precursorilor săi[32].

In cercul lui Piso, se practica poetica de tip clasic, ceea ce explică reproşurile la adresa lui Lucan şi a lui Seneca sau criticile îndreptate împotriva stilului nou şi a retoricii asianiste, critici pe care Petroniu le va formula, în ciuda faptului că *Satyricon-nl,* operă extrem de modernă şi barocă în sensul cel mai bun al cuvîntului,. amestecă mai multe stiluri. Autorul afirmă, de altfel, în mod explicit noutatea romanului său *(Satyr.,* 132, 15). Şi cu toate acestea, personajele lui Petroniu atacă principiile stilului nou [33].

ATICISMUL ARHAIZANT

în secolul I î.e.n., aticiştii propovăduiesc o scriitură)bră şi riguroasă, în felul celei practicate de aticul Lysias, a cărui simplitate nu contenea să-i uimească. Neoatisrnul se va identifica cu clasicismul. Dar cei mai purişti e aticişti se vor alătura arhaizanţilor, denumiţi *antiarii* : ei afirmă că stilul frumos este apanajul scriito- din vechime. Acest curent aticist arhaizant este fezentat de gramaticul Pomponius Marcellus. Sub domlui Nero, retorul Verginius Flavus, ostil antitezelor favo radoxu f cilor> continuă această tradiţie şi militează în ea ei în cercul lui Musonius. Cu toate acestea, doar gramatici aderă la mişcare : este cazul lui Nisus

şi Probus. Acesta din urmă aplică cu stricteţe principiile analogiei gramaticale. Specialist în poeţi clasici şi arhaici, Probus i-a editat cu pricepere. El pregătea, în această a doua jumătate a secolului întîi, pătrunderea aticismului arhaizant în marea literatură [34].

IMPORTANŢA STILURILOR * «

Nu va fi posibil să încadrăm toţi scriitorii epocii în şcoli bine definite. Această neputinţă va fi cu atît mai mare în cazul pictorilor şi sculptorilor. Artele plastice sînt, în general, dominate de tendinţele „moderniste", dar artiştii, de obicei oameni de condiţie modestă, nu aderă la marile curente şi nu se amestecă în polemici estetice[35]. Dacă Nero a reuşit să impună un clasicism înclinat spre baroc în literatură, rămînînd în acelaşi timp fidel impresionismului în pictură şi arhitectură, este pentru că artiştii plastici se arătau prea puţin preocupaţi de estetică.

în ciuda opţiunilor teoretice ale autorului său, romanul lui Petroniu se sustrage oricărui curent şi oricărui stil. Acelaşi lucru se întîmplă cu satira, şi în special cu cea a lui Persius. în general, autorii de satire rămîneau în afara dezbaterilor estetice, care constituiau apanajul genurilor aşa-zise nobile : arta oratorică, poezia epică sau teatrul. Este adevărat că aceşti autori se interesau în primul rînd de viaţa cotidiană şi foloseau limbajul faptului trăit. Persius, înaintea lui Iuvenal, va face ca *satura* latină, dezlînat şi voit amalgam de genuri, conversaţie intenţionat descusută, să evolueze spre satiră şi spre o critică severă a moravurilor [x].

Ne-am înşela totuşi profund dacă am deduce de aici că polemicile stilistice au fost lipsite de importanţă. însuşi Persius se va angaja uneori în astfel de „certuri" literare. Iar Petroniu, atunci cînd îi atacă pe poeţii care abandonează simbolurile şi structurile vechii poezii epice, îl [vl]* zează, de fapt, pe Lucan *{Satyr.,* 118, 2—6). Seneca, l[a] rîndul său, îl atacă pe Petroniu. El înfierează dezmăţu[1] scriitorului, pasiunea sa extravagantă pentru banchetele nocturne şi spune despre el că face parte din „banda

oamenilor-păsări de noapte" sau „noctambulilor" — *turba lucifugarum (Ep.,* 122, 15 şi întreaga scrisoare). Filosoful critică, de asemenea, „trivialitatea lui stilistică" şi faptul că Petroniu utilizează un limbaj popular : „unii... care nu vor nimic altceva decît lucrul des folosit şi grosolan, cad în trivial" *(Ep.,* 114, 13) [37].

Aceste polemici înverşunate dovedesc cît de mare importanţă aveau diversele stiluri. Eşecul sau succesul lor era strict dependent de contextul politic. Nero a abandonat stilul nou în momentul în care a schimbat strategia politică şi sistemul de valori. Clasicismul înclinat spre baroc şi elenizant slujea mai bine obiectivelor lui politice, etice şi estetice.

împăratul însuşi a fost combătut de clasicizanţii epicureici ai cercului lui Piso şi de adepţii noii mişcări literare. *Octavin,* tragedie scrisă probabil de Cornutus după moartea lui Nero, atestă faptul că stilul nou nu va pieri [38].

NOTE

1. In legătură cu bacchismul de la curtea lui Nero, vezi G. Ch. Picard, *Auguste et Neron,* p. 206—209. Despre apollinism sub Nero, vezi J. Beaujeu, *La religion romaine,* p. 290 ; G. Ch. Picard, *op. cit.,* p. 40 ; 212. Apollo este considerat zeu tutelar al lui Nero de către Jean Gage, *Apollon romain,* Paris, 1955, p. 650—672. Despre cultul lui Nero la Pompei, vezi Robert Etienne, *La vie quotidienne ă Pompei,* Paris, 1965, p. 118—121. Despre trăsăturile cele mai importante ale cultului imperial, vezi Marcel Le Glay, *La religion romaine,* Paris, 1971, p. 64—74.

2. Despre atitudinea lui Nero fată de Cybele, *dea Syria* ^targatis) şi astrologie, vezi R. Mac Mullen, *Ennemies of Roman der. Treason, Vnrest and Alienation in the Empire,* Cambridge, • P- 141 ; şi R. E. Witt, *Isis in the Greco-Roman World,* !on, 1971, p. 224. Cu toate acestea, după opinia lui J. Beaujeau, ^a *Tfligion romaine,* p. 45—47, nu se poate vorbi de o adevărată Poitică religioasă la Nero. Despre progresele magiei în epoca lui *retsr'-* Vezi J' Annequin, *Recherches sur l'action magique et ses vresentations aux* Jer *et ne siecles apres J.-C,* Paris, 1973 ; Vol Pilhac, op. *cit,* p. 277—231.

VB zi p ^Satură cu inițierea lui Nero în misterele lui Mithxa, Grimal 5" umont> *L'iniziazione di Nerone,* p. 147—153 ; Pierre 89 • ' ci *vilisation romaine,* ed. a 4-a, Paris, 1965, p. 69 şi *L'ep* Oa şi J - Ga &, *Apollon romain,* p. 665 şi urm., şi E. Cizek, - *de Neron,* p. 210—212. Despre mithraism în general,

vezi J. Vermaseren, *Mithra,*' *ce dieu mysterieux,* Paris, 1960 ; şi Robert-Alain Turcan, *Mithra et le mithriacisme,* Paris, 1981.

4. R.-A. Turcan, *Seneque,* p. 10—11. subliniază că Nero va încuraja şi alte culte orientale, printre care iudaismul.

5. în legătură cu propagarea cultelor orientale şi slaba re zistenţă opusă de religiile naţionale tradiţionale, vezi Franz Cumont, Les *religions orientales dans le paganisme romain.* Paris, 1929, p. 19—41 ; H. Schiller, op. cit., p. 579—601 ; şi R.-A. Turcatx, *Seneque,* p. 7—20 ; 25—26 ; 63 etc. ; *Mithra,* p. 22—37.

6. în legătură cu isianismul de la Roma, sub domnia lui Nero şi în cursul primului secol In general, vezi F. Cumont, Les *religions Orientales,* p. 75—86 ; şi V. Tran Tafn Tinh, Le *culte d'lsis* o *Pompei,* Paris, 1964.

7. în ceea ce priveşte răspîndirea mozaismului în Imperiu şi comunitatea iudaică de la Roma, vezi A. Benoit — M. Simon, Le *judaisme et le christianisme antique,* Paris, 1968, p. 24—32; şi G. Scarpat, op. cit., p. 79—107.

8. Despre începuturile creştinismului, vezi Marta Sordi, *II cristianesimo e Roma,* Bologna, 1965, p. 27—91 etc. ; J. Dauviller, *Les teraps apostoliques : 2*[er] *siecle (Histoire du droit et ies institutions de VEqlise en Occident, II),* Paris, 1970 ; şi Dionis M. Pippidi, Note *de lectură,* în *Studii Clasice,* 19, 1980, p. 101—117 (ir. special p. 112—116).

9. în ceea ce priveşte incendiul Romei şi creştinii, vezi C. Pascal, op. *cit.,* p. 9—17 ; Leon Hermann, *Quels chretiens ont incendie Rome* ? în *Revue Belge de Philologie et d'Histoire,* 27, 1949, p. 633—645 : şi unul, şi celălalt îi fac pe creştini răspunzători de incendiu ; Karl Buchnex, *Tacitus tiber die Christen,* în *Aegyplus,* 33, 1953, p. 181—192 : J. Zeiller. *Institutum Neronianum, Loi fantome ou realite ?* în *Reviie d'Histoire Ecclesiastique,* 5Q, 1955, p. 393—399 ; J. Beaujeu, *L'incendie de Rome,* p. 73—80 ; 292—299 ; 305—306 ; M. Sordi, op. cit., p. 79—84 ; 92—93 ; V. Capocci, *Christiana ÎI,* în *Studia et Documenta Historiae et Iuris,* 36, 1970, p. 21—123 ; şi R. Bodeus, *Vingî remarques sur la persecution des chretiens dans VEmpire Roviain aux ăeux* premieri *siecles de notre ere,* în *Humanites Chretiennes,* 1980, p. 489—403 etc. Se pare că Nero ar fi ucis în 64 două sute de creştini, poate chiar trei sute.

10. Despre luxul senatorial şi moravuri în timpul domniei Im Nero, vezi P. Petit. *op. cit.* p. 128—139 : K. R. Bradley, op. *cit,* p. 84 ; 102—109 ; 158 ; 165 ; 193 ; 277 ; şi M. Grant, op. *cit,* p. 30 ; 158—159.

11. D. Gagliardi, *op. cit, p.* 15—25 ; P. Petit, op. cit., p. l»[2]-" 103. G. Ch. Picard, Auguste et *Neron,* p, 199—233, încearcă şi [el] să definească „revoluţia neroniană".

12. în ceea ce priveşte reforma educaţiei ş-i răsunetul [e]\ vezi B. Henderson, op. cit., p. 130 ; E. Hohl, op. cit., col. 3Ţ» '• şi A. Momigliano, Nero, p. 471. Contra, K. R. Bradley. op. [cit]- p. 82—85 ; 128 ; 253.

13. A. Degrassi, *Un nuovo frammento dei Fasti dei* ^ *Augustales Claudiales,* în *Epigraphica,* 4, 1942, p. 17—22,

niază faptul că, prin 64—65, înalta societate romană participă activ la cultul imperial. Despre Nero ca un nou Horus, vezi p. Grimal, *Seneque,* p. 196—198.

14. Despre comete şi impactul lor politic, vezi R. S. Rogers, ŢTfte *Neroniah Comets,* în *Ţransactions and Proceedings of the American Philological Association,* 84, 1953, p. 237—249.

15. In legătură cu modelul de anticetate şi cu valorile pre conizate de opoziţia senatorială, vezi H. Schiller, *op. cit,* p. 685 ; Gh. Wirszubski, op. *cit, p.* 167 ; şi A. Bergener, op. *cit.,* p. 206—208 ; S06, n. 605. Despre persoană şi *persona,* vezi M. Meslin, *op. cit,* p. 224—229 ; 251—252. Despre anecdota cu tînărul soldat, vezi K. Heinz, op. *cit,* p. 58 ; despre „afacerea" Larcius Lydus, vezi PIR[2], L. 96 ; K. R. Bradley, *op. cit,* p. 134 ; şi M. Grant, *op. cit,* p. 196 ele.

16. P. Petit, *op. cit, p.* 281 ; vezi, de asemenea, p. 278—284 ; B. Cizek, *L'ipoqwe de Neron,* p. 283 şi urm.

17. Despre avîntul şi trăsăturile artei plastice sub domnia lui Nero, vezi mai ales Jean-Michel Croisille, *Poesie et art figure, p.* 15—885. Vezi, de asemenea, de acelaşi autor, *Les natures mortes campaniennes. Repertoire ăescriptif des peintures de nature morte du Musee National de Naples, de Pompei, Herculanum et Stabies,* Bruxelles, 1965.

18. Despre avîntul literaturii, vezi H. Schiller, *op. cit,* p. 611—619 ; P. Paider, *La vie Utteraire ă Rome,* în special p. 5—6 ; H. Bardon, *La litterature latine inconnwe,* II, p. 124—160 ; şi E. Cizek, *op. cit,* p. 284—286.

19. în legătură cu medicina, vezi M. Grant, *op. cit,* p. 87—88 ; în legătură cu celelalte ştiinţe, *ibid., p.* 115—116 ; 124 ; 149. Statutul Jui Annaeus Statius, medicul personal al lui Seneca, atestă ptul că fiecare cerc cultural şi politic, ba chiar fiecare mare familie, îşi avea propriul său medic.

20. Despre Demetrius şi despre cinici în perioada domniei lui Nero, vezi I. Lâna, *L. Anneo Seneca,* p. 32 ; P. Aubenque — f. M. Andre, op. *cit.,* p. 24 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 147—!50: E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 247—249 ; şi M. Grant, *op- cit, p.* 86 ; 181 ; 233, n. 26.

21. P. Grimal, *Seneque, p.* 433—434. Vezi şi monografiile anerior citate ale lui I. Lâna, M. Griffin etc. Trebuie menţionaţi, asemenea, Marc Rozelaar, *Seneca,* Amsterdam, 1976, ca şi icetto Marchesi, *Seneca,* ed. a 2-a, Messina, 1934 ; şi E. Cizek, <*eca,* Bucureşti, L972. Despre epicureismul epocii, vezi' Oskar ■ £, • ' *Veri doctus Epicurus. Zum Text von Petron U2, 15,* în ««er *Studien, Zeitschrift fur Klassische Philologie und Patristik,* ^ 1070, p. 138—151.

e ' P[1]. Primai. *Seneque, p.* 411, face următoarea remarcă : ■ja lui Seneca, în întregimea ei, tinde spre următorul *el*: "ea sufletului — atît la cel căruia i se adresează, cît şi la a_tj *y*[i] însuşi, care mărturiseşte că scriitura este o modalitate de jsuşi idei, un mod de a-ţi stăpîni propria gîndire". După >~ Uoso fra ar fi în primul rînd o *medicina animi.* î l

■ în legătură cu influenţele exterioare stoicismului, veri »eh, *Der Bau von Senecas, Epistulae Morales,* Heidel-'. P. 182—188 : M. Griffin, *op. cit,* p. 13—16 ; 38—40 f

P. Grimal, Seneque, p. 74—77 ; 337—353 ; 363 ; şi G. Scarpat; op. cit., p. 68—94 etc.

24. Despre demersul opoziţionist adoptat de majoritatea stoi cilor, vezi J. Korver, op. *cit,* p. 319—329 ; F. Grosso, La *vita* di *Apollonio di Tiana come jonte storica,* în *Acme,* 7, 1954, p. 333—352 ; B. H. Warmington, *op. cit.,* p. 142—150 ; J. Melmoux, C. *Helvidius Priscus,* p. 39 ; E. Wistrand, *op. cit.,* p. 94—97. Despre filosofia din vremea lui Nero, vezi şi Jean-Marie Andre, *La philosophie ă Rome,* Paris, 1977, p. 15—20 ; 133—191.

25. Despre analogiile şi diferenţele, dintre Seneca şi Cicero, vezi P. Grimal, Seneque, p. 10—14 ; 131; 141 ; 150 etc.

26. Despre stilul nou şi asianism, vezi A. M. Guillemin, *op. cit.,* p. 80—110 ; Rene Marache, *La critique litteraire de langue latine et le developpement du gout archaisant au* II[e] *siecle* de *notre ere,* Rennes, 1952, p. 10—11 ; 27 ; 66 ; 70—72 ; Anton D. Leeman, *Orationis ratio. Teoria e pratica stilistica degli oratori, storici e ţilosoji latini,* traducere italiană, Bologna, 1974, p. 295—> 388 ; E. Cizek, L'epoque de *Neron,* p. 263—282 ; şi Fabio Cupaiuolo, *ltinerario della poesia latina nel 1 secolo ăell'lmpero,* Napoli, 1978, p. 13 ; 16 ; 18—40 ; 45—48 ; 51—55.

27. în legătură cu noua mişcare literară, vezi E. Cizek, L'epoque de *Neron,* p. 291—365. P. Faider, *op. cit.,* p. 4, remarcă, şi el, că Seneca „a fost sufletul unei mişcări de opinie ce grupa în jurul tînărului principe, poet el însuşi în ceasuri de răgaz, o mulţime de admiratori". Dar noi avem în vedere cercul lui Seneca, şi nu curtea lui Nero. Cornutus, care preda şi scria în greacă, ca şi adepţii săi de altfel, a fost mai sensibil la influenţa elenă decît membrii cercului lui Seneca. De altfel Nero le va cruţa viaţa. Despre *Bellum Actiacum* şi înrudirea sa spirituală cu Lucan, vezi Guy Cambier, *A propos ă'une edition recente du „Bellum Actiacum" (Pap. herc.* 817), în *Chronique d'ftgypte,* 36, 1961, p. 393—407.

28. In legătură cu sintaxa literară senecană, vezi mai ales Karlhans Abel, *Bauformen in Senecas Dialogen.* Fiinf *Strukturanalysen,* Heidelberg, 1967, şi P. Grimal, *Seneque,* p. 410—421, Despre teoria şi practica stilistică a lui Seneca, vezi în special Anne-Marie Guillemin, Seneque, *directeur d'&me : 111, Ies theories litteraires,* în *Revue des Btuăes Latines,* 32, 1954, p. 265—272, şi Seneque, *seconă fonăateur de la prose latine,* ibidem, 35, 1957, p. 277 şi urm. ; A. D. Leeman, *op. cit,* p. 360—388 ; şi E. Cizek, L'epoque de *Neron,* p. 298—337 etc.

29. Despre episodul Erichtho, pandant al catabazei vergiliene a lui Enea, vezi L. Paoletti, *Lucano magico e Virgilio,* în *Atent* e Roma, N. S., 7, 1963, p. 11 şi urm. ; E. Cizek, L'epoque de Neron, p. 347—349 ; şi E. Narducci, op. *cit,* p. 54—61.

30. Quintilian îl califica drept înfocat şi impetuos *(Inst. OU* 10, 1, 90). Despre „tehnica" lui Lucan, vezi: Michel Rambaudt *L'opposition* de *Lucain au Bellum Civile de Cesar,* în L'InforfflO-*tion Lltteraire,* 1960, p. 155—162 ; Berthe Marti, *Lucan's Narratroe* Techniques, în La *Parola ăel Passato,* 30, 1975 (Neronia, 19"?'[1] p. 74—90 ; D. Gagliardi, *op. cit,* p. 72—148 ; E. Narducci, *op.* «V p. 37—78; 115—118; şi J. M. Croisille, *Poesie et art 1iQ*[ure>] p. 535—547 ; 840-841; 905-908.

31. In legătură cu poezia clasicizantă, în general, vezi C. Ferrara *Calpurnio Siculo e ii panegirico a Calpurnio Pisone,* Pavia, 1905 ; A. Nathansky, *Zur Ilias Latina,* în *Wiener Studien,* 28, 1906 'p- 2r?7—288 ; Camillo Morelli, *Nerone poeta e i poeţi intorno a Nerone,* în *Athenaeum,* 2, 1914, p. 118—139 ; Gunther Scheda, *Zur Datierung des Ilias Latina,* în *Gymnasium,* 72, 1965, p. 303—307 • *Studien zur bukolisclien Dichtung der neronischen Epoche,* Bonn 1969 ; D. Korzeniewski *Die „Panegyrische Tendenz" in den Carmina Einsidlensia,* în *Hermes,* 94, 1966, p. 344 şi urm. ; Raoul Verdiere, *La bucolique postvirgilienne,* în Eos, 66, 1967, p. 161 şi urm ; E. Cizek, *A propos de la litterature classique au temps de* Neron, în *Studii Clasice,* 10, 1968, p. 147—157 ; L'epoque de *Neron,* p. 370—381 ; şi Denise Joly, *La bucolique au service de VEmpire. Calpurnius interprete de Virgile,* în *L'ideologie de l'imverialisme romain,* Paris. 1974 (nepaginată).

32. M. A. Levi, *op. cit.,* p. 79 ; 158 ; 161—162, consideră că Nero a fost întotdeauna un partizan al poeticii clasice. De aceeaşi părere este D. Gagliardi, op. cit, p. 25. în schimb, H. Schiller, op. *cit,* p. 612, îl consideră pe împărat un discipol fidel al poeticii senecane. Ideea unui Nero romantic este susţinută de G. Ch. Picard, *Auguste et Neron,* p. 140—198, şi de P. Petit, op. *cit.,* p. 102. în ceea ce ne priveşte, am pledat şi cu alte prilejuri pentru evoluţia lui Nero de la stilul nou către clasicism : vezi *L'epoque de Neron,* p. 387—398. în legătură cu Nero — poeta *doctus,* vezi H. Bardon, Les *poesies de Neron,* p. 377 şi urm. ; Les *empereurs et* Ies *lettres,* p. 226—256.

33. Despre opţiunile clasice ale lui Petroniu, cel puţin pe plan teoretic, vezi A. D. Leeman, op. *cit.,* p. 391—393 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 398—409, şi *Face ă face eloquent: Encolpe et Agamemnon,* în *La Parola del Passato,* 30, 1975 (Neronia 1974), p. 91—101. Totuşi, clasicismul lui Petroniu a fost contestat ; vezi, în acest sens, *A. Collignon, Etude sur Petrone,* Paris, 1892, p. 141 ; ; 207 ; M. A. Levi, *op. cit,* p. 72 ; 74—76 etc. Despre opţiunile estetice ale lui Petronia, vezi şi J. P. Sullivan, *The Satyricon,* p. 184—193 ; Pierre Grimal, *La guerre civile de Petrone dans* î *rapports avec la Pharsale,* Paris, 1977 ; şi Walter Kissel, Pe*mus Kritik der Rhetorik (Sat. 1—5),* în *Rheinisches Museum fiir Philologic,* 121, 1978, p. 311—328.

34. în legătură cu Probus şi cu aticismul arhaizant, vezi A Aistei,man n» D e- M. *Valerii Probi uita et scriptis,* Bonn, 1910 ; - M. Guillemin, *Pline et la vie litteraire,* p. 89—91 ; R. Marache, i—66 — şi în special p. 65 : „Probus i-a îndemnat pe

Stud: j- Sl > «. bcivoietto, *L,a juoiogia ai vaieno irobo,* in j *Letteratura Latina Imperiale,* Napoli, 1963, p. 155—163 ; 'tt 1Z r* L'epoqwe *de Neron,* p. 366—369.

ni t tot • Croisile > *Poezie et art figura,* p. 878—979. a subli-
rati- p ş pţ (p figurati- 1, rela*iile
36 î ?e îmbin ă Si interferează") dintre pictori şi poeţi
tre cla-- Poque de Naron > P- 381—386, l- A (p. 878 : „poezia şi
e imbi ă i
arta
i t f ă ")

Printre cla- e- Poque ae Naron > P- 381—386, l-am situat pe Persius
tinea « • • • Acum, am ajuns la concluzia că Persius nu apar-
T G ŞColi ,tili ti

6
Printr ţi

7 î ŞColi t SUT 37 în T G ~ ŞColi stili stice.
Senpoi tură cu Polemicile estetice, vezi
Paul Faider, *Etudes *we* Gând, 1921, n. 24;
E. Cizek *Les controverses*

esthetiques de Vepoque dans la lettre 114 de Seneque, în *Acta Congressus Inter nationalis Habiti Brunae Diebus 12—16 Aptilis MCMLXVI,* Praha, 1968, p. 353 şi urm ; *L'Spoque de Nero:* p. 263—409 ; J. P. Sullivan, *Petr'onius, Seneca and Lucan*; a *Neronian Literary Feud ?,* p. 453 şi urm ; P. Grimal, *La guern civile de Patrone,* p. 1—43 ; şi J. M. Croisille, *Poesie et art pQUît.* p. 905—929.

38. In ceea ce priveşte data alcătuirii *Octaviei* (69—72 e.n.) şi autorul ei, noi ne pronunţăm pentru punctul de vedere enunf<v cîndva de Vincenzo _Ciaffi, *Intorno all'autore ăell',,Octavia",* în *Rivista di Filologia e di Istruzione <Classica,* N.S., 15, 1937, p. 246—265.

*

CAPITOLUL AL IX-LEA

Căderea lui Nero

I

CAUZELE

In 68, la începutul lui iunie, Nero a fost răsturnat şi constrîns la sinucidei'e, pentru a scăpa în felul acesta de tortură şi de o moarte ruşinoasă. Prăbuşirea lui Nero consemna falimentul încercării sale de a impune un nou regim politic, o monarhie de felul celei instaurate de Lagizi şi Arsacizi, dar şi o anticetate bazată pe *luxus* şi *agon.*

„Nero, scrie Tacit, a fost doborît mai degrabă de veşti i de zvonuri decît de forţa armelor" *(Hist., 1,* 89, 2). Iar ică presiunile şi intrigile de la palat au cîntărit mult în eterminarea acţiunii întreprinse de pretorieni — jucînd 'ol mai important chiar decît propriile convingeri ale acestora *(ibid.,* 1, 5, 1) —, acest lucru s-a datorat faptului a principele era din ce în ce mai izolat, şi că modul lui guvernare se izbea de ostilitatea forţelor vii ale Imului. Zvonurile i-au determinat pe anumiţi oameni dpf^1-* £ruPur*> care el> au gata să acţioneze, să treacă umtlv ^ ---------- *~ opoziţiei. Nero şi-a dat seama de pri- ,,ziu. Suetoniu descrie într-o povestire dramatic, episodadele căderii împăratului n biografia sa) : istoricul începe prin a acpi'iyT l*u iNero liniştit în ceea ce priveşte viitorul său, i N ro din Perioada călătoriei în Grecia *(Ner.,* 40, 5) *. 0 care supraevaluează popularitatea politicii sale.

destu cu / 40-49 un

Se pare că principele, într-adevăr, nu mai percepe realul. Căci, în curînd, lumea provincială şi Roma îşi vor uni strădaniile pentru a-1 răsturna pe ultimul dintre Iulio-Claudieni (SUET., *Ner.*, 49, 1—7 ; DIO, 63, 29 ; HIER., *Chronic,* p. 185—186).

Societatea romană, clasa politică şi păturile aristocratice nu mai erau dispuse să tolereze nici absolutismul antonian de inspiraţie greco-orientală, nici modelul de anticetate propovăduit de regim, şi nici, în sfîrşit, personalitatea extravagantă a împăratului. Deşi» unele medii sociale aristocratice aderaseră iniţial la neronism, începuseră să-1 respingă, şocate fiind, rînd pe rînd, de luxul exorbitant al Casei aurite, de demonstraţiile artistice ale principelui, de fastul vizitei lui Tiridate şi al călătoriei împăratului în Grecia. Triumful din primăvara lui 68 nu avea să schimbe cu nimic situaţia. Răceala manifestată de Nero faţă de senatori în timpul turneului grecesc i-a iritat pe mulţi exponenţi ai primului ordin al societăţii. Dar ceea ce i-a îngrozit cu adevărat pe membrii Curiei şi i-a împins la conspiraţie au fost mai cu seamă represiunea şi crimele. De îndată, ce împăratul i-a executat pe cîţiva dintre confraţii lor, ei "au trecut în opoziţie, avînd drept obiectiv precis eliminarea fizică a principelui, eliminare pe care o considerau singurul mijloc de a-şi salva propria lor viaţă. Nero spera să lichideze opoziţia prin executarea capilor ei. Dar represiunea care lovise principalele cercuri culturale şi politice nu a făcut decît să exaspereze aristocraţia senatorială. Supravieţuitor rii au rămas extrem de activi. Conjuraţia lui Vinicianus constituie o elocventă dovadă în acest sens. Eliminarea lui Corbulo a împins în opoziţie alţi şi alţi senatori şi cavaleri. Nemulţumirea atinge paroxismul în timpul vizitei în Grecia. Helius simte primejdia şi îl convinge pe Nero să-şi scurteze şederea, să abandoneze alte proiecte de călătorie şi să se întoarcă la Roma. Plebea frumentară şi] chiar necetăţenii suportau greu o absenţă atît de îndelungată. De acum zarurile erau aruncate şi aristocraţia senatorială nu mai avea cum să dea înapoi. Se aflase ca principele intenţiona să scoată anumite provincii de sub administraţia senatorilor şi să le retragă acestora dreptul de a conduce armata : fapt care i-a alarmat, desigur, V^e aristocraţi. Nero nu se mai putea bizui pe membrii Curie[1] j aproape nimeni nu-i mai păstra credinţă ; chiar şi sena' torii provinciali îi erau ostili. Se formă, aşadar, o coaliî[1]

al cărei scop era răsturnarea împăratului. Această coaliţie, deşi eterogenă din punct de vedere social şi ideologic, se va' dovedi extrem de hotărîtă, spre deosebire de cele constituite în trecut. Trăgînd învăţăminte din eşecurile anterioare, conspiratorii vor şti să profite de valul de zvonuri şi vor înţelege că uneltirile trebuie dublate de o acţiune militară.

Principele îi favorizase pe cavaleri şi liberţi. El îi ajutase să se îmbogăţească ; un exemplu în acest sens îl constituie bancherul Hipparchus> care, sub domnia lui Vespa-sian, poseda uriaşa sumă de o sută de milioane de sesterţi, adunaţi pe vremea lui Nero (SUET., *Vesp.*, 13, 3). Şi cu toate acestea, represaliile dezlănţuite de împărat nu-i lăsaseră indiferenţi pe cavaleri şi chiar pe liberţi. Tumultul peisajului socio-politic a fost sporit de vicisitudinile economice ale anilor 65—63, care-i puseseră la grea în-' cercare pe mulţi oameni de afaceri [2].

In mare parte, lumea provincială va trece, de asemenea, de partea opoziţiei. Se pare că destinul lui Nero şi al regimului său a fost, în parte, hotărît în afara graniţelor Italiei. Situaţia economică a provinciilor devenea dificilă. Ele fuseseră destul de frecvent puse la contribuţie pentru a finanţa extravaganţele împăratului, războiul dus împotriva părţilor, noile construcţii somptuoase ale Romei, vizita lui Tiridate, călătoria imperială în Grecia şi represiunea iudeilor. E probabil chiar să se fi impus în această serioadă noi impozite ; în orice caz, cele existente se încasau tot mai strict. Exacţiunile procuratorilor şi această •resiune fiscală îi nemulţumeau pe provinciali şi mai cu seamă pe cei din Hispania şi din Egipt. Inflaţia apăsa asu-a veniturilor lor, iar criza economică ameninţa Imperiul, ■ovinciile orientale nu erau nici ele cruţate. în timp ce ituaţia devenea din ce în ce mai grea în Hispania şi în l[ri(îa'] Gallia, care la începutul domniei cunoscuse un evărat avînt economic, era supusă acum unui regim scai zdrobitor. Notabilii provinciilor occidentale, prin *■ ataşaţi principatului, se alăturară opoziţiei. Ei insu °[v]?[ca t] [rev°]lta din Gallia şi au sprijinit din răsputeri -[c]ţia izbucnită în Hispania, unde nemulţumirile lo-Locneau de multă vreme. Vechii clienţi şi aliaţi [ll]ci ai Annaeilor, ale căror interese fuseseră repre-[e] [j]a Roma de către aceştia din urmă, nu puteau să [j]arţa lui Seneca. Notabilii provinciali condamnau csiunile şi se dovedeau ostili elenizării moravurilor,

demonstraţiilor artistice şi histrionice ale împăratului. în plus, aceşti occidentali n-aveau nici un fel de stimă pen tru „hieronicii" greci şi nu înţelegeau reforma axiologică. Cum elitele occidentale nu erau martore directe ale extra vaganţelor împăratului, opoziţia de la Roma putea în orice moment să exagereze necuviinţa lor, să nuanţeze în rău imaginea lui Nero şi să-1 facă pe principe răspurfzator de tot felul de crime, inclusiv de cele de care nu era vinovat.

Nero se izbi de o puternică împotrivire chiar şi în Orient. în provincia proconsulară a Asiei, Rubellius Plautus şi Barea Soranus, foşti mari proprietari de pământ, aveau încă un important număr de partizani şi de clienţi. Revolta iudeilor neliniştise toată regiunea, iar regimul neronian îşi vedea baza socială micşorîndu-se puţin cîte puţin. De altfel, Nero realizase călătoria în Grecia şi cu scopul de a recîştiga sprijinul acestei provincii- şi al Orientului. Dar această tentativă avea să fie sortită eşecului: Grecia, ţară săracă, nu-i va fi de nici un ajutor principelui în momentele critice ale anului 68. Cî't despre partizanii pe care împăratul îi avea în Siria şi Egipt, aceştia nu-1 vor susţine deloc.

în Italia, insurecţia putea să se bizuie pe bunăvoinţa, sau cel puţin pe neutralitatea unor pături sociale suficient de cuprinzătoare. Notabilii oraşelor italice împărtăşeau îndoielile şi nemulţumirea omologilor lor provinciali şi a cavalerilor din capitală. Plebea Romei, credincioasă cîndva lui Nero, avea să fie cumplit lovită de penuria din 67—68 şi de inflaţia care a urmat ca o consecinţă firească. Adversarii împăratului au favorizat, probabil, în mod deliberat, această criză de alimente. Fapt este că navele care transportau **griul** soseau în mod cu totul neregulat pe coastele Italiei, întîrziate sau rechiziţionate din cauza războiului din Palestina şi deturnate uneori pentru a aproviziona suita imperială din Grecia şi apoi din sudul Italiei. Mf tîrziu, insurecţia africană a tăiat una dintre sursele "e aprovizionare a capitalei.

Pe de altă parte, modul în care liberţii se ocupau «e administrarea treburilor de stat nu mai era pe pl a majorităţii populaţiei. La Roma, antineronienii răspîn"e sg t zvonuri răuvoitoare în rîndul plebei, scriau sau puneau ^ fie scrise pe statuile lui Nero inscripţii defăimătoare adresa împăratului (SUET., *Ner.,* 45, 1—5)[3]. Aşadar,J| mea provincială şi italică, în ansamblul ei, era r er o

sa contribuie la răsturnarea împăratului, sau, în cel mai bun caz, să o accepte şi să nu i se împotrivească.

Împăratul subestima influenţa exercitată de senatorii romani asupra celor care comandau legiunile. El se mul ţumise să-i elimine pe şefii militari implicaţi în conjuraţia lui Vinicianus şi să-i înlocuiască cu oameni pe care-i con sidera leali. Otho, în exilul său din Lusitania, comanda forţe armate puţin importante, desigur, dar care puteau constitui o primejdie într-o conjunctură potrivnică lui Nero. Galba, vechiul prieten al lui Seneca, fusese lăsat fără supraveghere în Hispania. Armata din Germania, pe de altă parte, cuprindea ofiţeri ostili împăratului, care s-au străduit, la momentul oportun, să-şi răscoale superiorii împotriva principelui : îl avem ca exemplu în acest sens pe Pedanius Costa, care-1 va aţîţa pe Verginius Rufus şi îl va îndemna să treacă de partea rebelilor (TAC, *Hist.*, 2, 71, 4).

In 68, totuşi, Nero se mai putea bizui încă pe majoritatea forţelor armate. în nordul Italiei, el dispunea de legiunea I Italica, de legiunea a XlV-a Gemina şi de cîteva detaşamente luate din trupele Balcanilor şi Rinului, care fuseseră aduse şi cantonate în Italia. La acestea se adaugă trupe recrutate mai recent, pe care le vom menţiona mai jos. Nero se sprijinea, de asemenea, pe lealitatea sau neutralitatea unui însemnat număr de comandanţi sau guvernatori, mai cu seamă în Egipt, unde înainte să se fi sinucis, proiectase să se retragă. Este o realitate faptul că Tiberius Iulius Alexander, prefectul-guvernator al ţării, i-a rămas multă vreme credincios, deşi se pare că ar ti vut cîteva contacte secrete cu Corbulo, în vremea conjuiei lui Vinicianus, conjuraţie la care, totuşi, nu a luat te.

In 6 iunie 68, la nici o lună după moartea lui Nero, s Alexander va publica un edict în numele lui Galba, unoscîndu-1, deci, ca împărat *(OGIS,* 669 ; *IGRR,* I,)• Aflase, oare, de răsturnarea lui Nero ? Opiniile*isto-)r sînt împărţite : unii pretind că Alexander nu ştia ic de evenimentele petrecute la Roma, dar că nego-1 Galba, şi spre a asigura continuitatea guvernării cces î P^artici P^as e la insurecţie înainte de a afla * final. Alţii consideră că ar fi fost informat în de rani^a- °U sc k*m karea de domnie prin mesageri extrem jate *nnm* ^°-Si*i de la Roma *• Tratativele ar fi fost anga-^ai «î momentul în care căderea lui Nero s-ar fi ^evitabilă. Atitudinea lui Alexander ne îngăduie

să înţelegem şi comportarea altor guvernatori importanţi : lealitatea lor, nefiind, de fapt, decît o neutralitate, ei nu vor ezita să treacă în tabăra adversă la momentul convenabil. Vespasian a adoptat o conduită similară : nu s-a asociat insurecţiei, dar a stopat ofensiva îndreptată împotriva Ierusalimului, pentru a duce tratative cu Gaius Licinius Mucianus — care guverna Siria — în ceea ce priveşte propriile sale şanse de a pune mîna pe tron. Forţele şi guvernatorii din Balcani l-au susţinut, în schimb, pe Nero, pînă în ultima clipă : este vorba de Pompeius Silyanus în Dalmaţia şi de Tampius Flavianus în Pannonia. La fel s-a comportat guvernatorul Germaniei Inferioare, Fonteius Capito, pe care Galba îl va ucide mai tîrziu (TAC, *Hist,* 1, 7, 1 ; SUET., *Galb.,* 11 ; PLUT., *Galb.,* 15, 2).

Marcus Trebellius Maximus, guvernator al Britanniei, a rămas, de asemenea, în afara rebeliunii, în timp ce guvernatorul Germaniei Superioare, Verginius Rufus, a adoptat o atitudine identică aceleia a lui Alexander, Vespasian şi Mucian[5]. In schimb, forţele cantonate în Hispania şi în Africa s-au răsculat pe faţă. Principele dispunea, deci, în Italia, de trupe credincioase, dar prea puţin numeroase; iar în provincii, majoritatea comandanţilor adoptase o atitudine ambiguă. Cît despre cei care ar fi putu să-1 sprijine realmente pe Nero, aceştia nu erau în măsură să-1 ajute pe împărat, căci se aflau prea departe de Roma.

Atitudinea ofiţerilor şi a soldaţilor faţă de aceste evenimente a fost la fel de echivocă. Unii soldaţi, precum cei din legiunea a XlV-a Gemina, îşi iubeau împăratul şi, în general, militarii rămîneau fideli cezarilor şi Iulio-Claudienilor. Dar marea majoritate a- acestor oameni dovedea mai multă supunere faţă de comandantul lor decît faţă de acest împărat care nu fusese niciodată văzut pe I un cîmp de luptă şi care nu-şi vizita niciodată trupele- I Trebtiie să mai spunem că, în ultimii ani, soldele nu erau I plătite cu regularitate (SUET., *Ner.,* 32, 1). Pe de al» parte, soarta Scriboniilor şi a lui Corbulo reuşise sa- nemulţumească pe mulţi ofiţeri. Iar militarii din Orienjj I greu încercaţi în Palestina, aflau că principele ^'*M* acest răstimp, se distra în Grecia şi în Italia. Oştenii ?^ » legiuni şi ofiţerii acestora, în general de obîrşie *ta .jţl se dovedeau a "fi extrem de sensibili la starea de sp f a provincialilor, în mijlocul cărora trăiau de multă vre f Acest fapt era şi mai valabil, în mod firesc, în ce pri ve*

trupele auxiliare [6]. Militarii se temeau, pe de o parte, de eşecul unei rebeliuni deschise, iar pe de altă parte, nădăjduiau că un nou principe le-ar fi recunoscător. Pe scurt, armatele din provincii nu doreau să acţioneze împotriva lui Nero, dar nici să lupte alături de el şi pentru el. Truele din Germania Superioară au fost la început alături de tipărat, dar, ulterior, s-au gîndit, la rindul lor, să-1 răsarne. Cît despre pretorieni, umiliţi de faptul că fuseseră obligaţi să lucreze la săparea canalului Corint, şi cu sufletele îndoliate de uciderea ofiţerilor lor în 64, în toiul gpresiunii îndreptate împotriva complotului lui Piso, nici nu mai suportau regimul lui Nero. Aşa se face că împăratul, pe bună dreptate, nu prea le mai acorda încredere. Şi, într-adevăr, ei vor fi aceia care-1 vor răsturna în iunie 68. în Gallia, în cursul primăverii 68, Vindex a organizat miliţii locale, dar ultimul cuvînt 1-a avut totuşi armata regulată. Pretorienii au fost cei care au avut iniţiativa insurecţiei şi din alt motiv : se temeau ca nu cumva soldaţii legiunilor din provincii să le-o ia înainte. 7l!îţiva membri din anturajul lui Nero participaseră la conjuraţia lui Piso şi la cea a lui Vinicianus. De data aceasta, marea majoritate a personalului de la curte şi chiar a favoriţilor va lua atitudine împotriva împăratului. Curtenii, Nymphidius Sabinus şi ceilalţi neronieni, care vor participa la conjuraţie, vor aştepta pînă în ultima clipă pentru a trăda : atunci cînd situaţia împăratului se va fi dovedit fără scăpare (PLUT., *Galb.,* 2).

Cu sprijinul legiunilor rămase credincioase, Nero ar fi utut ţine piept unui război civil. Dar regimul nu mai era inut de nimeni, iar curtenii aleseseră cea mai simplă : abandonarea împăratului. Ei nădăjduiau chiar să ^eze regimul, despovărîndu-1 de excesele elenizării şi Sesiunii. Pe parcursul ultimelor sale zile, Nero este 1 trădat, rînd pe rînd, de propriii săi consilieri, de i Şi de liberţii-secretari. Unii se vor angaja ferm riva lui, alţii vor prefera să afişeze o neutralitate Ditoare faţă de conspiratori. Elementele cele mai hoe acestei ultime conspiraţii făceau parte din *aula* Pretor'"^' ^ăc* neronienii au fost cei care i-au hotărît pe sm să-I părăsească pe principe şi să-1 proclame Galba. Dar această trădare a oamenilor de la

curte nu a fost nici singura, şi nici principala cauză a răsturnării lui Nero [7]. Ideea a încolţit iniţial în mediile senatoriale, precum şi în rîndul supraviețuitorilor unor cercuri cultural-politice. Ei au îndemnat şi au împins forţele provinciale la revoltă. Iniţiativa insurecţiei a fost luată la Roma şi tot acolo şi-a aflat rezolvarea. Dar acest proiect nu ar fi reuşit fără rebeliunea armată a provinciilor şi a Occidentului.

După cum am afirmat anterior$_4$ coaliţia care 1-a răsturnat pe Nero a fost extrem de eterogenă : „galbienii" au depus eforturi uriaşe ca să-i pună de acord pe insurgenţi între ei. De altminteri, ei nu au reuşit să-i asocieze mişcării lor pe Macer şi insurecţia din Africa. Conjuraţii, de fapt, se înţelegeau doar asupra unui singur punct : eliminarea lui Nero. Unii dintre ei doreau un neronism fără Nero, în timp ce alţii visau un regim de tip augusteic. Provincialii voiau un principat puternic, dar ceva mai maleabil faţă de senat şi mai puţin represiv — aşa cum avea să fie sub Flavieni. Oricum, nu exista nici un îel de înţelegere tacită asupra persoanei succesorului. După moartea lui Nero, va rezulta un război civil, care va pune în pericol coeziunea Imperiului şi va înlesni insurecţia batavilor şi gallilor.

TYei factori au precipitat, aşadar, căderea lui Nero 5 în primul rînd, inadecvarea modelului politic şi a sistemului de valori preconizate de Nero la realităţile Imperiului şi la structurile mentale ale locuitorilor săi; în al doilea rînd, nemulţumirea cvasi-generală, sporită şi de dificultăţile economice, resimţite din plin atît la Roma, cît şi în restul Imperiului ; şi, în sfîrşit, acţiunea iniţiată, la Roma şi în provincii, de o coaliţie disparată, dar care a ştiut să manevreze cu abilitate dispoziţiile psihologice ale populaţiei, zvonurile care circulau şi multe alte fenomene minore [8].

REVOLTA LUI VINDEX

Insurecţia nu a fost declanşată de armata regulată,^ **de civiU** organizaţi în miliţii — în „armată po La originea acestei revolte se află Gaius Iulius

unul dintre guvernatorii celor trei provincii din Gallia,' *legalus Augiisti pro praetore* — legat imperial de rang pretorian, Vindex guverna probabil Gallia lyoneză ,_*Lugdunensis* —, deşi Suetoniu nu precizează acest lu cru *(Ner.,* 40, 1). Provenea dintr-o familie de notabili celţi romanizaţi, coborîtori ai casei regale din Aquitania, care dobîndiseră cetăţenia romană pe vremea lui Iulius Caesar. -Tatăl său ajunsese în senat după anul 48 e.n., sub dom nia lui Claudiu. Cariera lui Gaius Iulius Vindex fusese ocrotiţă de Nero, care-i apreciase îndrăzneala şi inteli genţa [9]. Vindex pregătea revolta încă de pe vremea călă toriei împăratului în Grecia : a început prin a trimite mai multor guvernatori mesaje în care le solicita sprijinul şi-i îndemna la răscoală (PLUT., *Galb.,* 4, 2). De asemenea, în a doua jumătate a lunii februarie 68 i-a cerut ajutor lui Galba. Unii guvernatori au înştiinţat puterea imperială. Alţii, cei din Gallia, ca şi mulţi şefi locali şi cîţiva senatori, au susţinut demersul iui Vindex (DIO, 63, 22, 2 etc). Tacit citează, în legătură cu aceasta, numele lui Valerius Asiaticus, guvernator al provinciei Belgica în 69,. al lui Flavus şi al lui Rufinus *(Hist.,* 2, 94, 4). Vindex şi parti zanii săi au convocat ulterior o reuniune generală a Gal-liilor la Lyon — *Lugdunum* — (sau la Reîms — *Durocor-torum* —) care a proclamat insurecţia între 9 şi 12 martie 68. Nero a aflat în 19 martie, la Neapole, că Vindex ros tise un discurs înflăcărat, în care denunţase crimele şi fărădelegile cezarului şi îl acuzase că ar fi fosi un uzurpa-r — un Domitius Ahenobarbus şi nu un Iulio-Claudian — Şi chiar un prost citared (DIO, 63, 22, 2—6 ; SUET., *Ner.,* , 1—2). Vindex refuză tronul pe care i-1 oferea adunarea aelilor şi—1 propune ca împărat pe Galba, cu care se în ţelesese în prealabil (DIO, 63, 23, 1 ; PLUT., *Galb,,* 4)[I0]. Insurecţia a cuprins cvasi-majoritatea triburilor gal-' în Belgica s-au răsculat sequanii şi haeduii, în Aqui-«ma arvernii (PLIN,, *Nat. Hist, 4,* 33 ; TAC, *Hist, 1,* ' ; *4,* 17, 6), iar în Gaîlia Narbonensis, oraşul Vienna, Vienne (TAC, *Hist,* 1, 65, 2—4). Multe alte cetăţi s-au raliat revoltei. Au rămas în afara mişcării Populaţii din Gallia septentrională, trevirii şi lin eare împărtăşeau interesele şi sentimentele legiu-

nilor de pe Rin (TAC, *Hist.,* 1, 53, 5). Oraşul Lugdunum, pe care împăratul îl ajutase cîndva, i-a rămas credincios (TAC, *Hist,* 1, 51, 9 ; 65, 3). Mai tîrziu, Galba îşi va însuşi veniturile locuitorilor din Lugdunum (Lyon) şi-i va recompensa, în schimb, pe cei din Vienna, dînd astfel naştere unei competiţii între cele două oraşe, care se va prelungi vreme îndelungată : ,,în felul acesta, scrie Tacit, izbucnesc rivalităţi $ invidii între cele două populaţii, despărţite de unul şi acelaşi *fluviu, pe care o singură trăsătură le uneşte : ura" *(Hist.,* 1, 65, 3 şi 4—5). Vindex va asedia, de altfel, oraşul Lugdunum [u].

Rebelii voiau, desigur, să-1 elimine pe Nero, împreună cu regimul pe care el îl instaurase. Dar mai aveau, oare, şi alte obiective, mai ambiţioase ? Theodor Mommsen a încercat să desluşească la Vindex şi la partizanii săi intenţia de a restaura Republica. Celebrul istoric german se baza, pe de o parte, pe Pliniu cel Bătrîn, în ochii căruia Vindex apărea ca „apărător al libertăţii" — *adsertor libertatis {Nat. Hist,* 20, 57, 1) —, pe de altă parte,, pe descoperirea unor monede ale opoziţiei, care poartă în legendă următoarea formulă : *libertas restituia* — „libertatea restaurată". Pentru Vindex şi partizanii săi, această *libertas* nu era însă sinonimă cu o reîntoarcere la Republică. Ei urmăreau, înainte de toate, să se descotorosească de împărat şi, eventual; să încurajeze o formă de principat mai puţin represiv decît cel al lui Nero.

Pentru alţi autori, aceste elemente, mereu aceleaşi, atestă o aspiraţie separatistă a gallilor. Ei folosesc ca bază de argumentaţie comparaţia stabilită de Flavius Iosephus între revolta gallilor şi cea a iudeilor (BeZ. *lud.,* 4, 8, 1 şi 9, 2), dar şi epitaful lui Verginius Rufus, conform căruia zdrobirea revoltei lui Vindex de către Verginius Rufus ar fi salvat unitatea Imperiului (PLIN., *Ep.,* 9, 19, 1 şi ma* înainte 6, 10, 4). Dar sensul epitafului este ambiguu. I[n] plus, Verginius avea tot interesul să pretindă că [e]*" înăbuşise o răscoală care nu-1 viza neapărat pe Nero — ds-testat atît de mult după moartea sa —, ci însăşi Roma, Este, desigur, foarte probabil ca, printre partizanii lu[J] Vindex, să fi existat cîţiva druizi fanatici, care să ->[veS]" tească" lumii căderea Imperiului roman. Fapt este însă ca „Vindex şi majoritatea notabililor galii, romanizaţi cu

multă vreme în urmă, erau credincioşi Imperiului. Cum altfel ar fi putut Vindex să se alieze cu Galba şi să cîş-ţige simpatia romanilor ? Pe lîngă aceasta, dacă Vindex s-ar fi ridicat împotriva Romei, n-ar fi criticat conduita personală a lui Nero : ar fi fost cu totul inutil. Pe de altă parte, Galba n-ar fi acceptat o alianţă cu un duşman al Romei şi n-ar fi răsplătit, mai tîrziu, triburile care-1 sprijiniseră pe Vindex. Acesta din urmă, cu siguranţă nu a gîndit — aşa cum s-a putut crede — o federalizare a Imperiului şi autonomia pentru Gallia : asemenea noţiuni nu se vehiculau la vremea aceea. Vindex se considera roman, şi nu celt[12].

Revolta lui Vindex a fost, dimpotrivă, foarte „romană", atît ca principii, cît şi ca obiective. Şeful conjuraţilor era, probabil, adeptul unui principat de tip augiisteic, asemănător celui pe care avea să-1 preconizeze Galba. Vindex va utiliza chiar cîteva slogane lansate de Seneca la începutul domniei lui Nero. Monedele bătute la Vienna sînt, în această privinţă, extrem de semnificative : pe aversul unui denar, se poate vedea o Victorie, iar legenda care o însoţeşte — SALVS GENERIS HVMANI : „salvarea neamului omenesc" — reia o formulă a lui Seneca. Pe revers, se poate citi : *S(enatus) P(opulus) Q(ue)* Rfoma-*nus)* — „senatul şi poporul roman" (BMC, *Imp.,* I, p. 1297, nr. 31 : M. Smallwood, nr. 70 a). Alte monede atestă lealitatea lui Vindex faţă de Roma : pe aversul său, un *aureus* reprezintă bustul lui Mar te, iar pe revers, două indarde, un vultur şi un altar ; legenda precizează că îste vorba de flamurile poporului roman — SIGNA P. R. nii denari sînt bătuţi cu efigia lui Hercule sau cu imanea Romei, avînd, în legendă, formula : ROMA RES-rUT(a) — „Roma restaurată". Alţii, cu efigia Fortunei, °artă inscripţia : FLORENTE FORTVNA P. R. — **„în-**orind soarta poporului roman" — sau reprezintă un lu-,[r]

Şezînd şi ţinînd în mînă sceptrul şi trăznetul, înde următoarea legendă : IVPPITER LIBERATOR — nr"[1]??* [elibera]torul" (BMC, *Imp.,* I, p. 299, nr. 38 ; 294, 295, nr. 19 : M. Smallwood, nr. 70 b—d). După s vede, nu este vorba de separatism. Consensul asu-egitimităţii Imperiului este general, ca şi unanimitatea ce priveşte eliberarea cetăţenilor şi a supuşilor

lui de sub jugul neronian. Pînă şi clemenţa stoică este pusă aici în valoare [13]. La urma urmei, înainte de a scrie guvernatorilor din provincii, Vîndex a stabilit, cu siguranţă, contacte secrete cu alţi membri ai opoziţiei, din Roma şi din alte părţi. Nu într-atît de nechibzuit încît să ridice la luptă o provincie în care se afla doar o mînă de soldaţi de meserie, Vindex se bizuia, desigur, pe un ajutor destul de consistent, inclusiv *pe*ţsprijinul anumitor legiuni.

în ciuda acestor precauţii, ajutoarele i-au venit prea tîrziu. Nero trimisese împotriva trupelor lui Vindex for ţele armate din Germania Superioară, comandate de le gatul Lucius Verginius Rufus. Acest sever cisalpin, autor totuşi, cum am văzut în capitolul anterior, al unor delicate poeme lirice, 1-a zdrobit pe Vindex în două luni. Ezi tarea lui iniţială este pusă pe seama faptului că voia să-şi dea seama dacă şeful conjuraţilor beneficia şi de alte sprijine. Verginius a refuzat să se lase proclamat împărat, înainte de a-1 ataca pe Vindex, care asedia* Lyonul. Nero, oarecum neîncrezător faţă de Verginius, a încercat să organizeze, în Italia chiar, unităţi militare. Trupele lui Verginius, bine antrenate şi bine echipate, i-au învins cu uşurinţă, la Vesontio — Besancon —, pe cei 20 000 de oameni care alcătuiau miliţiile neregulate ale lui Vindex (SUET., *Galb.*, 11, 1; PLUT., *Galb.*, 7; DIO, 63, 24, 3—4). S-a afirmat că bătălia ar fi fost începută fără or dinul celor doi comandanţi, care tocmai erau pe cale să negocieze un acord (PLUT., *Galb.*, 6, 3). în realitate, Ver ginius însuşi a răspîndit mai tîrziu această versiune a evenimentelor, pentru a lăsa să se creadă că nu avea in tenţia să-1 susţină pe Nero împotriva aliatului lui Galba. j Dar represaliile violente împotriva răzvrătiţilor care a'J I urmat înfrîngerii nu lasă nici o îndoială asupra acestui I punct : Verginius voia cu tot dinadinsul să zdrobească I revolta (SUET., *Ner.*, 43, 1). . I

După Vesontio, Verginius a refuzat să i se alăture 1[U]J **Galba** şi a respins pentru a doua oară tronul pe care H ofereau soldaţii, împinşi din urmă de ofiţerii ostili 1' Nero (DIO, 63, 25, 1). Revolta o dată zdrobită, legatul s-grăbit să se întoarcă, în fruntea trupelor, în provincia s • I Preocuparea sa esenţială va fi, de acum înainte, ' distanţeze cît mai mult de Nero. Reîntors în Renania. I

adopta o atitudine de neutralitate. Nu i se va alătura lui Galba decît după moartea lui Nero, nu fără a fi avut înainte contacte secrete cu viitorul împărat. înfrîngerea lui Vindex şi a partizanilor lui nu va pune totuşi capăt rebeliunii armate şi intrigilor ' '\

KEVOLTA LUI GALBA

înainte de a se răscula. Vindex îi scrie în mai multe rînduri lui Galba (PLUT., *Galb.,* 4, 2—3 ; SUET., *Galb.,* 9, 2). Acesta se arată şovăitor, dar nu suflă un cuvînt împăratului despre proiectul lui Vindex. Servius Sulpicius Galba are, la vremea aceea, şaizeci şi frei de ani şi guvernează de şapte ani Hispania Tarraconensis. Aparţine unei familii de patricieni din perioada Republicii şi se bucură de un prestigiu imens. Leal faţă de împăraţi, el a parcurs etapele unei cariere strălucite : Tacit îl include printre aşanumiţii *bont* în cele din urmă, Galba se alătură opoziţiei. Libertul său Icelus ia contact, la Roma, cu neronienii dispuşi să-şi trădeze stăpînul, cu senatorfi şi cu şefii pre-' torienilor. în iunie, Icelus îl avertizează pe Galba de moartea lui Nero. Rolul acestui libert a fost extrem de important, căci, datorită lui, mulţi dintre cei şovăitori se vor decide să facă pasul hotărîtor. Influenţa lui Icelus la curtea lui Galba va fi, deci, cu atît mai mare (TAC, *Hist.,* 1, 13, 1 ; PLUT., *Galb.,* 7 şi 20 ; SUET, *Galb.,* 14, 2)[15].

Nero a aflat de tratativele duse între Vindex şi Galba. Ca atare, a ordonat procuratorilor uciderea acestuia din i (AUR. VICT., *Caes,,* 5, 15). Galba a interceptat me- B^jul şi, la rîndul lui, i-a trimis o solie de răspuns lui lex. Izbucnirea „oficială" a revoltei s-a produs la 2 1 aprilie 68 : Galba se declara deschis împotriva lui ^> Pe care-1 acuza de crime şi abuzuri. Dar nu accepta j împărat, mulţumindu-se cu acela de „legat al se- PLUT ?i Sl ?oporului rom£>"" (SUET., *Galb.,* 10, *î; Galb.,* 5). Dădea dovadă, în felul acesta, de o pru- r de înţeles. Nu dorea să restaureze Republica; M» ca nu cumva alt guvernator militar, Vergi- î x e l ă d

îxemplu, să revendice tronul şi să-1 e
*Pe. în calitate de *legatus* — „locţiitor"

u, să revendice tronul şi să-1 elimine din
i al sta-

tukiî roman, putea, la nevoie, să împingă înainte un alt general, fără să-şi rişte viaţa şi fără să dividă astfel coaliţia antineroniană. Revolta s-a întins cu iuţeală în peninsula iberică. Notabilii locali, care nu puteau uita soarta lui Seneca, i s-au alăturat deîndată lui Galba, dimpreună cu legatul Titus Vinius şi quaestorul provinciei Baetica, Aulus Caecina Alienus (TAC, *Ann.,* 1, 53, 2—4). Sprijinul cel mai eficace i-a fost însă adus de guvernatorul Lusitaniei, Marcus Salvius Otho, cu mult {nainte de declaraţia din 2 sâni 3 aprilie. Otho 51 Ura pe Nero din motive personale, pe lingă faptul că fusese bun prieten al Annaeilor. în plus, dorea să-i fie succesor lui Galba şi se bizuia pe sprijinul conjuraţilor neronieni (SUET., *Galb.,* 4—5 ; TAC, *Hist.,* 1, 13, 6). Guvernatorulprovinciei Baetica, Obultronius Sabinus, şi ajul său, Marcus Cornelius Marcellus, nu au luat parte la revoltă. Fidelitatea lor faţă de Nero nu a avut, de altminteri, nici un efect, căci cvasi-totalitatea peninsulei a fost implicată în insurecţie. Galba îi va elimina pe procuratorii principelui şi, mai tîrziu, pe Sabinus şi pe Marcellus (TAC, *Hist.,* 1, 37, 6).

Revolta lui Galba 1-a speriat pe Nero mult mai mult it cea a lui Vindex. Căci guvernatorul se afla în fruntea unei legiuni, iar insurecţia sa constituia un exemplu pentru trupele armatei regulate. Galba a recrutat, de altfel, o a a legiune, alcătuită din cetăţenii romani din Hispania — a Vil-a Galbiană, — şi a format un fel de curte şi de iat, ambele fiind alcătuite din notabili romanizaţi 'ET., *Galb.,* 10, 2—5). El a fost ţinta unui atentat — din care a scăpat, de altfel —, organizat de administraţia de la Roma ; dar ceea ce 1-a îngrijorat mai ales a fost eşecul i lui Vindex (SUET., *Galb.,* 10, 6 ; 11, 1 ; PLUT., *Galb.,* 7). Denarii bătuţi în această perioadă pun accentul pe solidaritatea dintre Gallia şi Hispania : pe aversul lor, se pot desluşi busturile reprezentînd cele două ţări, faţă în fată) şi avînd între ele o mică Victorie ; legenda proclamă ..concordia Hispaniilor şi Gallilor" : CONCORDIA HISPANARVM ET GALLIÂRVM (M. Smallwood, nr. 72, c). Pr°: I paganda galbiană prezenta revolta ca expresie a rrniuf[1] legitime a poporului roman şi a provinciilor împotriva o ranului Nero, trădător al Imperiului. Pe alţi denari fi»[u] *i*

rează Geniul poporului roman, Marte răzbunătorul şi Libertatea, avînd în legendă următoarea formulă : LIBERTAS P.R. — „libertatea poporului roman" — *(BMC, Imp,t* I, p. 288—290, nr. 1 şi 8 : M. Smalhvood, nr. 72 a-b), Proiectul politic care se degajă din aceste monede este clar de inspiraţie augusteică.

Eşecul lui Vindex 1-a determinat pe Galba să-i solicite lui Verginius sprijinul care-i lipsea ; dar această iniţiativă a fost zadarnică. Cu toate acestea, la Roma şi în alte părţi vegheau Icelus şi oamenii săi. Iar cînd Nero va fi răsturnat, Galba se va proclama împărat[lfi].

REVOLTA LUI CLODIUS MACER

Revolta din Africa romană, instigată de Lucius Clodius Maeer, legat al legiunii romane din Africa, n-avea nimic a face cu coaliţia formată împotriva lui Nero. Această revoltă, care avea să implice o altă fracţiune a armatei regulate, bloca una dintre principalele surse de aprovizionare a capitalei. După înfrîngerea lui Vindex, Macer a proclamat în chiiD oficial revolta, 1-a înlăturat pe proconsul, a preluat controlul asupra provinciei şi a declarat că nu se va supune nici lui Nero şi nici lui Galba. Macer spera să frîngă Roma prin înfometare. După ce a anunţat că nu avea de gînd să recunoască decît autoritatea senatului, a pus stăpînire pe Sicilia. Macer afişa convingeri republi-! un denar bătut la ordinul lui, la Cartagina, îl re-«intă pe aversul său şi pune în evidenţă fidelitatea lui [a]ţă de senat, în timp ce, pe revers, prezintă o galeră şi o enţiune a Africii *(BMC, Imp..* I, p. 285, nr. 1 : M. Small-°°d, nr. 73). Macer nu era republican. Rîvnea la tron cel puţin, încerca să-şi vîndă cît mai scump posibil fitualul sprijin, pe care l-ar fi dat celui mai bine plasat [e] Pretendenţi. într-adevăr, nu dispunea de puternice fe militare ; de aceea, după sinuciderea lui Nero, Galba ;[a] înlăturat fără nici o dificultate şi apoi 1-a TJCÎS (PLUT., [lb]-> 6 ; SUET., *Galb.,* 11, 2 ; TAC, *Hist, 1,* 7, 1 ; 11. '
[2]» 97, 4) 17

SFÎRŞITUL LUI NERO

Toate aceste rebeliuni ridicaseră împotriva lui Nero doar o fracţiune a armatei. Totuşi, grav era faptul însuşi că anumite legiuni se răsculaseră. în trecut se urziseră comploturi, dar ele se limitaseră la grupurile senatorilor, cavalerilor sau ofiţerilor pretorieni. De data aceasta, situaţia căpăta o cu totul altă înfăţişare ; celelalte legiuni aveau în faţă un exemplu de urmat. Nero nu se putea bizui pe şefi militari precum VerginiuS sau Vespasian. Atitudinea acestora, din ce în ce mai ambiguă, ţinea de o neutralitate care se învecina cu trădarea.

Cronologia defecţiunilor provinciale a fost următoarea : în februarie, schimb de scrisori între Vindex şi Galba ; între 9 şi 12 martie, revolta lui Vindex : cu puţină vreme înainte, Nero dă ordin să fie ucis Galba ; pe 19 martie, împăratul află, la Neapole, de insurecţia lui Vindex ; la sfîrşitul lui martie, un nou schimb de scrisori între Vindex şi Galba ; pe 27 martie, Nero află de eşecul tentativei de asasinat asupra lui Galba şi se reîntoarce la Roma ; în 2 sau 3 aprilie, insurecţia lui Galba ; pe 7 sau 8 aprilie, Nero este înştiinţat de trădarea lui Galba — ştirile ajungeau la Roma după aproximativ cinci zile [18].

După cum ştim, Nero nu se alarmase peste măsură la vestea insurecţiei lui Vindex. Ştia prea bine că acesta din urmă dispunea de forţe militare slabe şi-şi amintea că, în 21 e.n., romanii îi zdrobiseră destul de uşor pe gallii care se răzvrătiseră instigaţi de Florus şi Sacrovir. îşi continuă, aşadar, şederea la Neapole, fără să-şi modifice cu nimic plăcutele-i obiceiuri : ospeţe, spectacole, jocuri (SUET., *Ner.,* 40, 6—7 ; PLUT., *Galb.,* 5, 3 ; DIO, 63, 26, 1—3). Neliniştea începu să-1 cuprindă cu adevărat abia pe 27 martie, la opt zile după ce aflase de rebeliunea lui Vindex. Luă măsuri de reprimare a răscoalei şi se reîntoarse grabnic la Roma (SUET., *Ner.,* 41, 1—3). Aflase, într-adevăr, că procuratorii săi nu reuşiseră să-1 ucidă pŞ Galba. în plus, era la curent cu corespondenţa secretă dintre acesta din urmă şi Vindex. Totul prevestea, aşadar, că Galba va trece la revoltă şi va atrage în rebeliune J parte dintre soldaţii legiunilor. într-o scrisoare adresat» senatului, Nero respinge atacurile îndreptate împotriva Ş<* de Vindex şi cere sprijinul senatorilor — este de dator[1] **lor** să-i acuze pe rebeli de lezmaiestate *y-,* încercînd^-

fel să dezamorseze mecanismul revoltei. Ceea ce nu-1 împiedică, de altfel, să-şi continue viaţa de citared [1U].
^Cînd vestea defecţiunii lui Galba ajunse în mod oficial la el, împăratul îşi pierdu orice nădejde de a vedea Hispania domolită. Ca adevărat histrion ce era, intra într-o cumplită criză de nervi, sfîşiindu-şi veşmintele, lovindu-se cu capul de pereţi, gemînd de durere şi plîngîndu-şi nefericirea (SUET., *Ner.,* 42, 1 ; DIO, 63, 27, 1). îşi dădea seama, în sfîrşit, că rebeliunea lui Galba marca o cotitură hotărîtoare. îşi pierdu cumpătul. Se zice că ar fi avut o clipă gîndul să-i ucidă pe exilaţi şi pe gallii din Roma şi să dea foc oraşului (SUET., *Ner.,* 43, 1 ; DIO, *63,* 27, 2 ; AUR. VICT., *Caes.,* 5, 14). Se avîntă apoi în febrile pregătiri militare. Concentra trupele care trebuiau să participe la expediţia din Caucaz şi recrută o nouă legiune, I-a Adiutrix, alcătuită din cetăţeni romani şi marinari ai flotei din Misenum. Unor liberţi din Roma li se dădură însărcinări subalterne în cadrul acestei legiuni (SUET.,' *Ner.,* 44, 2 ; *Galb.,* 12, 2 : PLUT., *Galb.,* 15, 3—4). Comanda forţelor din nordul italiei, destinate unei eventuale campanii în Gallia sau în Hispania, a fost încredinţată lui Rubrius Gallus şi lui Petronius Turpilanus (DIO, 63, 27, 1 ; PLUT., *Galb., 6,* 2—3 ; SUET., *Ner.,* 43, 2 şi 44, 1). Nero i-a destituit pe consulii în exerciţiu şi s-a proclamat „consul fără coleg" (SUET., *Ner.,* 43, 2). Nu se mai întîmplase un asemenea fapt de pe vremea lui Pompei. Nero răgea astfel atenţia asupra gravităţii situaţiei : consntrînd în mîinile sale consulatul, voia să accentueze portanta pe care o atribuia acestei străvechi magistra-i Şi, în acelaşi timp, să-şi asigure o legitimitate pe care manii i-o contestau. A pretins contribuţii financiare ţionale pentru subvenţionarea trupelor şi a luat in&poi o parte din banii pe care îi dăruise grecilor (SUET., 44, 3 şi 32, 3). Lipsurile alimentare făceau ravagii la dar Nero continua să cheltuiască fără măsură •> *Ner.,* 45, 1). Duşmanii săi profitară de situaţie a unpînzi oraşul cu anecdote răuvoitoare pe seama elui, cerînd pe străzile Romei, după căderea nopţii, *7ex* — „un răzbunător" — sau răspîndind zvonul aratul era asaltat de prevestiri îngrozitoare (SUET., ~5 ," 46, 1, 4). în acest context — înainte de la *V^r,* .. a s°sit vestea victoriei repurtate de Verginius, In ci' d°' lm P°triva lui Vindex 2(>.

a satisfacţiei încercate, Nero nu a putut profita ccès pentru a neutraliza o opoziţie care nu con-

lenea să crească la Roma şi care avea să-1 copleşească în cele din urmă (SUET., *Ner.,* 42, 2). Zvonurile defăimătoare alergau cu viteza vîntului. Alte şi alte trădări militare i se anunţau lui Nero însuşi ; astfel se murmura că flota din Egipt se răsculase, la rîndul ei (SUET., Ner., 47, 1 ; *Galb.,* 10, 5). Halotus şi Nymphidius Sabinus răspîndeau ştiri false, pentru a-1 convinge pe împărat că armata, în ansamblul ei, îl abandonase. Ceea ce nu era deloc adevărat. Se exagerau şovăirile lui Alexander. Se scotea în evidenţă atitudinea ambiguă a lui Verginius şi s$ făcea o mare publicitate ultimei lui declaraţii, în care afirmase că senatul şi poporul roman erau datoare să desemneze un nou împărat (DIO, 63, 25, 2—3). Acest fapt constituia de altfel un act de rebeliune deschisă.

Spre sfîrşitul lui mai şi începutul lui iunie, principele, pierzîndu-şi cu totul'cumpătul. o trimisese pe Calvia Crispinilla să ducă tratative cu Macer (SUET,. *Ner.,* 47, 1 ; PLUT., *Galb.,* 5, 3 ; PLIN., Nat. *Hist,* 37, 29). Senatul va trece acum la acţiune, slujindu-se de Nymphidius Sabinus şi de alţi favoriţi ai împăratului (IOANNES ANTIOCHENUS, Fr. 91, p. 576 ; PLUT., Galb., 2). în mod paradoxal, victoria de la Vesontio îr va determina pe duşmanii lui Nero să precipite lucrurile. Intrară în contact cu Icelus, făcură act de supunere faţă de Galba şi pregătiră grabnic răsturnarea lui Nero. în vreme ce se străduiau să-l.covingă pe principe că armata îl părăsise în totalitatea ei, încercau să-i instige la revoltă pe pretorieni. La 10 tunie, Nymphidius Sabinus îl va convinge pe Nero să părăsească *domus - durea* şi să se retragă în locuinţa din parcul lui Servilius, - unde mai fusese o dată instalat, în 65, cu prilejul conjuraţiei lui Piso. Apoi Nymphidius SabinUs îl va părăsi cu totul pe împărat. Neputînd să facă faţă situaţiei, Nero plănui să se retragă în Orient, la părţi sau în Egipt, nădăjduind să găsească acolo mijlocul de a recuceri Italia şi Occidentul, înţelesese, în cele din urmă, trădarea lui Nymphidius Sabinus şi, deoarece nu avea încredere în Tigellinus, cel de-al doilea prefect, se adresă direct — dar fără succes — tribunilor din garda pretoriană. A renunţat însă la proiectul de a se retrage în Egipt cînd a aflat că nici acolo n-ar fi f^{os} în siguranţă (SUET., *Ner.,* 47, 1—2 ; DIO, 63, 27, 2—3). ştiind încotro s-o apuce, Nero îşi petrecu noaptea în din palatele sale. Acolo, constată cu stupoare că pretor

şi mercenarii germani îl părăsiseră şi ei. Era fără gardă, fără prieteni, înconjurat doar de cîţiva credincioşi (SUET.» *Ner.,* 47, 4 ; PS-AUR. VICT., *Epit.,* 5, 16) [21]. Dintr-odată» domnia lui Nero se prăbuşea.

* A doua zi a venit şi sfîrşitul. Nymphidius Sabinus, însoţit de cîţiva senatori, se duse în tabăra pretorienilor, le oferi o importantă sumă de bani şi îi determină să-1 proclame pe Galba împărat. Nero părăsise Roma şi se refugiase într-o vilă a lui Phaon, nu departe de oraş. în fuga sa, îi auzise pe pretorieni aclamîndu-1 pe Galba. Iar în locul său de refugiu, unde era lipsit de orice confort, află că senatul îi detronase şi-1 declarase duşman public (SUET., *Ner.,* 48, 2; 49, 2 ; PLUT., *Galb.,* 7, 2 ; DIO, 63, 27, 2—3 ; 28, 1—5 ; EUTROP., 7, 15, 1 ; OROS., 7, 7, 13). Phaon şi -Epaphrodîtus îi înştiinţaseră în ascuns pe Nymphidius Sabinus şi pe Icelus de locul în care se ascundea principele. în timp ce un detaşament de pretorieni călări sosea ca să-1 aresteze, împăratul se sinucidea cu un pumnal, ajutat fiind de Epaphroditus (SUET., Ner., 49, 5 ; DIO, 63, 29, 2 ; AUR. VICT., *Caes.,* 5, 16; OROS., 7, 7, 13 etc). înainte să moară, îşi manifestase pentru ultima oară vocaţia artistică [22]. Potrivit lui Suetoniu, sinuciderea s-a petrecut în ziua aniversară a supliciului Octaviei *(Ner.,* 57, 1), deci pe 11 iunie, dată confirmată de studiul mărturiilor arheologice şi horoscoapelor. Nero avea treizeci de ani[23].

Principele defunct a avut totuşi parte de funeralii somptuoase. Doicile sale, ajutate de Acte, i-au ars corpul şi i-au depus cenuşa în mormîntul Domitiilor (SUET., *Ner.]* . 1—3 ; PLUT., *Galb.,* 9, 3). Astfel s-a petrecut sfîrşitul dinastiei Iulio-Claudienilor. i

NERONISMUL FARA NERO

Galba nu a ocupat multă vreme tronul (68—69). Prin Ir i de stat, i-au urmat, rînd pe rînd, Otho în 69, apoi tiius, tot în 69 şi, în cele din urmă, Vespasian — 69—70. „a din urmă a pus capăt unui război civil sîngeros, dus 'e cetăţeni înarmaţi, ci între soldaţi de meserie, **dori-** I Sa ~ şi a 5 e ze generalii pe tron 2 '\ Galba a acţionat în fa- ea unui program augusteic. A rezolvat problema suc-

cesiunii, stabilind principiul unei monarhii elective. Socotea qă, o dată cu stingerea dinastiei iulio-claudiene, nici o altă familie n-ar fi avut prestigiul necesar pentru a păstra vreme îndelungată conducerea Imperiului. Monarhia electivă constituia, aşadar, în ochii lui, cea mai bună soluţie [25]. Numai că tentativa lui Galba a eşuat. Succesorii săi, Otho şi Vitellius, vor încerca să restaureze un neronism fără Nero[26]. Nymphidius Sabinus întreprinsese anterior o asemenea tentativă sub domnia lui Ga>ba. Otho se va erija într-un nou Nero — în *alter-Nero* sau *Nero-Otho* (TAC, *Hist.,* 1, 78, 2). Cu mult mai moderat decît modelul său, nu a recurs la represiune şi s-a străduit să restalibească bunele relaţii dintre aristocraţie şi împărat, în spiritul ideilor preconizate de Seneca. Vitellius s-a dovedit mai violent şi mai aproape de Nero în atitudinea adoptată faţă de adversari. Dar a încercat, la rîndul lui, să diminueze importanţa noţiunilor de *agon* şi de *luxus,* Ceea ce nu 1-a împiedicat — după exemplul lui Nero — să caute sprijin în mulţimile • sărace şi umile ale Italiei şi provinciilor, pentru a ţine în frîu senatul[27]. Victoria lui Vespasian a pus capăt acestor tentative de recuperare a moştenirii neroniene.

Nero a avut parte de admiratori şi după moarte : apariţia unor falşi Nero demonstrează cu prisosinţă acest lucru. Părţii au rămas credincioşi memoriei sale, iar Nerva şi-a datorat, în parte, venirea la putere — în 96 —, înrudirii îndepărtate cu Iulio-Claudienii şi prieteniei pe care Nero. i-o arătase cîndva.

Monarhia Flavienilor ţinea de o altă concepţie politică. Vespasian s-a străduit să apară ca un nou August, dar în numele unei epifanii reînnoite. Antoninii n-au reluat decît unele dintre ideile formulate de Seneca şi de opoziţia anti-. neronană. Cît despre imaginea anticetăţii, foarte răspîndită pe vremea Antoninilorj ea îşi trăgea seVa din tendinţe ideologice apărute în mediile aristocratice în timpul dom-; niei lui Nero[28].

NOTE

1. Oracolul din Delphi îi dăduse toate asigurările în pi'ivin? viitorului : DIO, 63, 14, 2. Fără îndoială că 1-a consultat prin ap lie-mai 67 ; vezi G. Schumann, *op. cit,* p. 71 ; 73; şi K. R- Br ley, op. *cit.,* p. 248.

2. In legătură cu opoziţia senatorilor şi cavalerilor, vezi M. A. Levi, *op. cit, p.* 212—213 ; A. Garzetti, *L'Impero, p.* 193—197 ; B. H. Warmington, *op. cit,* p. 163—165 ; şi E. Cizek, *Vepoque de Neron,* p. 225—226.

3. Despre coaliţia antineroniană, vezi G. Manfre, *La crisi politica dell'anno 68—69 d.C,* Bologna, 1947, p. 19—41, deşi anu mite teze ale acestui cercetător sînt discutabile.

4. In acest edict, Galba poartă numele de *L. Liuius Augustus Sulpicius Galba imperator,* inspirat de cel al mamei sale vitrege, Livia Ocellina. Numele său definitiv va fi : *imperator Seruius Sulpicius Galba Caesar Augustus.* Dar aceasta nu dovedeşte că Alexander nu era la curent cu opţiunile noii domnii, de a cărei proclamare oficială ar fi aflat cu surprindere. După opinia lui R, Syme, *Tacito,* p, 779, şi a lui K. R. Bradley, op. *cit,* p. 239, Alexander sprijinea insurecţia. în schimb, M. Grant, *op. cit,* p, 208 ; 234, n. 16, crede în fidelitatea necondiţionată a lui Tiberius Alexander. In legătură cu edictul lui Alexander, vezi *PIR*², I. 130, şi G. Chalon, *L'edit de Tiberius Julius Alexander. Etude historique et exegetique,* Lausanne, 1964, p. 43 şi urm. Cu privire la forţele de care dispunea Nero în Italia, vezi P. A. Brunt, *Revolt of Vindex and the Fall of Nero,* în *Latomus,* 18, 1959, p. 531—559, în special p. 540, şi K. R. Bradley, *op. cit. p.* 260 şi 265.

5. Despre atitudinea lui Vespasian şi Mucian, vezi *PIR* \ *L.* 216 ; B. H. Warmington, *op. cit, p.* 106 ; K. R. Bradley, op. *cit,* p. 259—260 ; în ceea ce-i priveşte pe guvernatorii din Balcani, Germania Inferioară şi Britannia, vezi *PIR* \ P. 459 (Pompeius Silvanus), *PIR* \ T. 5 (Tampius Flavianus), *PIR* \ F. 467, 468 (Fonteius Capito) ; şi *PIR* \ T. 239 (Trebellius Maximus).

6. Despre legăturile dintre armată şi provinciali, vezi G. Man fre', op. *cit.,* passim. In general, militarii din provincii erau sensibili la zvonurile care se răspîndeau pe seama lui Nero. Vezi studiul specializat al lui G. E. F. Chilver, *The Army in Politics : 68/70 A.D.,* in *Journal of Roman Studies,* 47, 1957, p. 25—35.

7. Cum au susţinut G. Walter, *op. cit, p.* 257 şi G. Ch. Picard, *Auguste et Neron, p.* 253. Despre cauzele ultimelor tribulaţii ale iui Nero, vezi M. A, Levi, *op. cit, p.* 214—216 şi mai ales E. Cizek, *L epoque de Neron,* p. 225—232.

De aceea Suetoniîi *(Ner.,* 40, 1) afirmă că întregul univers stituit pe Nero. J. Wankenne, *op. cit,* p. 151, scoate în evi- rolul^ provinciilor în mişcarea care a determinat răsturnarea

6 9 8 ,' P«pre cariera lui Vindex, vezi DIO, 63, 22, 12 şi *PIR* ², I. 962' -o Hainswo rth, *Verginius and Vindex,* în *Historia,* 11, • 86 şi urm.; şi Ronald Syme, *Ten Studies in Tacitus,* Oxford,

V- *26°ir,Y^ÂI* de asem enea, P. A. Brunt, *op. cit, p.* 532 ; *şi PIR* \

^(Pentru Valerius Asiâticus).

rev oltă v?n Participarea aşa-numitelor *oppida* din Gallia la 181 ; p *T¹* £• Julian, *Histoire de la Gaule,* Paris, 1929, IV, p. 180—

Cp 88 , Dt< o*P, Cit*> P, 532 Şi Urm, , şi J,,,B,, Hainsworth>

i?*% p reta rea republicană a mişcării lui Vindex a fost inèo «°r Mommsen, *Der letzte Kampf der romischen*

Republik, în *Hermes,* 13, 1878, p. 90—105. Aceasta a fost judicios criticată de L. Cantarelli, *Vindice* e Io *critica moderna,* în Rtuista di Filoloflia Cîassica, 16, 1887, p. 1 şi urm., în special p. 17—31, şi de P. Brunt, op. *cit.,* p. 535 ; şi J. Gag6, Les classes *sociales,* p. 223. Teza separatismului a fost propusă de H. Schiller, op. cit., p. 261—276. G. Roux, *Neron,* Paris, 1963, opinează că revolta la care a instigat Vindex era separatistă şi totodată antineroniană. G. Ch. Picard, *Auguste et Neron,* p. 246, consideră că răscoala urmărea o federalizare a Imperiului; A. Momigliano, *Nero,* p. 810, este de părere că legiunile din Germania atribuiau în mod sincer mişcării gallice intenţii separatiste, în care vedeau o ameninţare atît pentru siguranţa lor, cît şi pentru cea* a Imperiului; G. Manfre, op. cit., p. 23—26, crede, de asemenea, în caracterul „naţionalist" şi antiroman al rebeliunii. In schimb, B. H. Warmington, op. cit., p. 160—161, subliniază orientarea pro-romană a revoltei, admiţînd totuşi, pe bună dreptate, participarea cîtorva elemente separatiste izolate. Susţinuseră mai înainte aceeaşi teză : Colin M. Kraay, *The Coinage of Vindex and Galba A. D.* 68 and *the Continuity of the Augustan Principate,* în *Numismatic Chronicle*[6], 9, 1949, p. 129—149 ; Mariano Raoss, La rivolta *ăi Vindice e ii successo di Galba,* în *Epigraphica,* 20, 1958, p. 46—102 (în special p. 73—93) şi 22, 1960, p. 37—151 ; P. A. Brunt, op. cit p. 534 şi 544—545 ; E. Cizek, L'epoque de *Neron,* p. 233—234 ; M. Grant, op. cit., p. 199—202 ; şi G. Fusar Imperatore, op. cit., p. 122—124.

13. Despre aceste monede opoziţioniste, vezi C. M. Kraay, op. cit., p. 129—149 ; B. H. Warmington, op. cit, p. 158—159; M. Grant, op. cit., p. 199 ; şi Etienne-Paul Nicolas, De *Neron ă Vespasien. Stuăes et perspectives historiques, suivies de l'analyse du catalogue et de la reproduction des monnaies „oppositionnelles" connues des annees* 67 â 70, Paris, 1979, p. 267—278 ; 1339—1342 ; ansamblul I, planşele I—IX.

14. Despre atitudinea lui Verginius, vezi ILS, 982 :. M. Smallwood, nr, 71, care se referă la victoria generalului, dar nu-1 menţionează pe Nero ; fapt care ni se pare semnificativ. Armata de pe Rin era pe cale să se detaşeze de Nero. Cu toate acestea, unii istorici sînt de părere că Verginius a fost leal pînă la capăt: M. A. Levi, op. cit., p. 214 ; C. M. Kraay, op. *cit,* p. 144 şi urm.; H. Mattingly, *Verginius at Lugdunum 7* în Numismatic *CUro* nicle* [6], 14, 1954, p. 32—39 ; G.E.F., Chilver, *The Army in Politics,* p. 32—33 ; D. C. A. Shotter, *Tacitus and Verginius Rufus,* în Classical *Quarterly,* 17, 1967, p. 370—381. G. B. Townend, *The Reputation of Verginius Rufus,* în *Latomus,* 20, 1961, p. 337—341, şi S. Van Ooteghem, Verginius et Vindex, în Les *Etudes Classi' ques,* 36, 1968, p. 18—27, evită orice Judecată categorică asupra fidelităţii sau infidelităţii lui Verginius. Totuşi, P. A. Brunt, op. cit., p 538 ; J. B. Hainsworth, op. cit., p. 90 ; E. Cizek, *L'epoque de Neron,* p. 235 şi M. Grant, op. cit, p. 202—203, au demonstra* că, în realitate, Verginius, sub aparenţa neutralităţii, era şovăit™-

15. Despre Galba şi cariera sa, vezi PIR *, S. 723.

16. Despre desfăşurarea revoltei lui Galba, vezi mai ale M. Raoss, op. *cit,* p. 58 ; B. H. Warmington, op. cit, p. 15[9]T °i E. Cizek, L'epoque de *N&ron,* p. 235 ; şi I. Daly, *Verginii* ' I *Vesontio: the Incongruity of the Bellum Neronis,* în WiS*° ' I 24, 1975, p. 75—100. Despre monedele lui Galba. vezi E. P. Nic°[l]

op. cit, p. 1333—1336, ansamblul II, planşele X—XIV. Despre Galba, în calitate de legat sau locţiitor al senatului şi al poporului, vezi Gheorghe Ceauşescu, *Conflictele politice din timpul domniei lui Galba,* în *Revista de Istorie,* 30, 1977, p. 1855—1870.

17. Despre monedele lui Macer : *RIC,* I, p. 193, nr. 1. Despre revolta lui Macer, vezi *PIR*², C. 1170; Ian Burian, *L. Clodius Macer — dominus minoris Africae,* în *Klio,* 1960, p. 167—173 ; J. B. Hainsworth, *op. cit.,* p. 92 şi urm. ; B. H. Warmington, *op. cit.,* p. 162 ; de asemenea, K. R. Bradley, *op. cit,* p. 260 şi 266.

18. Despre cronologia evenimentelor, vezi Ronald Syme, *The Colony of Cornelius Fuscus, an Episode in the Bellum Neronis,* în *American Journal of Philology,* 58, 1937, p. 7—18 ; P. A. Brunt, *op. cit,* p. 535 (cu anumite erori) ; şi mai ales J. B. Hainsworth, *op. cit,* p. 90—92 ; D. C. A. Shotter, *A. Time-Table for the Bellum Neronis,* în *Historia,* 24, 1975, p. 59—74 ; ca şi G. Fusar Imperatore, *op. cit,* p. 125.

19. Despre comportarea lui Nero înainte de a se afla la Roma de „secesiunea" lui Galba, vezi K, Heinz, *op. cit,* p. 61—62 ; P. A. Brunt, *op. cit,* p. 542 ; K. R. Bradley, *op. cit,* p. 250—256 ; M. Grant, *op. cit,* p. 203—207.

20. P. A. Brunt, *op. cit,* p. 540 şi urm., se declară pentru în ceputul lui mai. CM. Kraay, *op, cit,* p. 129; J. B. Hainsworth, *op. cit,* p. 86, şi alţi autori preferă sfîrşitul lunii mai sau înce putul lui iunie, în timp ce D. C. A. Shotter, *A Time-Table,* p. 64 şi urm., şi K. R. Bradley, *op. cit,* p. 257, plasează această dată în aprilie. Totuşi, dacă bătălia a avut loc la începutul lui mai, se poate înţelege mai bine zăbava lui Verginius, ca şi retragerea sa în Germania, după victoria de la Vesontio.

21. După opinia lui R. Syme, *The Colony,* p. 10—13, cetatea Aquileea, din Italia de nord, s-ar fi răsculat împotriva lui Nero. Această revoltă ar fi zdruncinat lealitatea forţelor concentrate în zona septentrională a peninsulei. D. C. A. Shotter, *A Time-Table,* P. 70—7*> afirmă totuşi că Petronius Turpilianus continua să-i ămînă credincios lui Nero. Tot acest cercetător, în *Tacitus and 'erginius,* p. 373, a arătat că zvonul cu privire la trădarea generală a forţelor armate se referea în special la ezitările trupelor din Germania Superioară şi la declaraţiile lui Verginius.

22. Despre sinuciderea lui Nero, vezi K. Heinz, *op. cit,* p. 64 ; K. R. Bradley, *op. cit,* p. 275—278.

23. In legătură cu data tradiţională de 9 iunie, acceptată de Jttajoritatea autorilor, vezi L. Holzapfel, *Romische Kaiserdaten,* ^ *Klio,* 12, 1912, p. 483 şi urm. Unii istorici au susţinut data e ** iunie, pe care şi noi o adoptăm : vezi B. W. Reece, op. *eit,* P-72 şi urm. şi K. R. Bradley, *op. cit,* p. 211 şi 292.

IOCO subliniat Paul Jal, *La guerre civile ă Rome,* Paris, 1963, P. 489 şi 492-496.

m . 25- Despre eşecul monarhiei elective dorite de Galba, vezi BA?- F de Martino, *op. cit,* p. 377—378, şi E. Cizek, *L'epoque* p 203 07*, P- 237~239- Despre monedele lui Galba, vezi *RIC,* I, v, l n le §ătur ă cu războiul civil, vezi Paola Zancan, *La crisi del* Pato *nell'anno 69 D.C.,* Padova, 1939, p. 99 si urm.; Q. Ch. Pi-

caid, *Auguste* et *Neron,* p. 258—259 ; B. H. Warmington, op. cit., p. 167 ; şi E. Cizek, L'epoqwe de Neron, p. 230—240.

27. în ceea ce priveşte demersul lui Vitellius, vezi G. Ch. Picard, Auguste et Neron. p. 259—263 ; R. F. Newbold, *Vitellius and the Roman* Plebs, în *Historia,* 21, 1972, p, 308—319. în legătură cu monedele şi ideologia anului 69, vezi, de asemenea, G. Ch. Picard, Les trophees, p. 341—342, şi E. P. Nicolas, op. cit, p. 1363—1459

28. Despre falşii Nero, vezi A. E. Pappano, *The Fal-şe* Neros, în *Classical Journal,* 32, 1937, p. 385 şi urm. Despre epifania **lui** Vespasian, vezi G. Ch. Picard, Les trophees, p. 342—343.

CAPITOLUL AL X-LEA

încheiere

Acesta a fost Nero. După o copilărie lipsita de afec-
ţiune şi de dragoste maternă, la şaptesprezece ani, i s-a
încredinţat spre administrare Imperiul. A fost înlăturat şi
ucis pe cînd abia depăşise treizeci de ani. Era tînăr, iubea
tinereţea şi rafinamentele artei. A fost extravagant şi exu-
berant, cabotin, megaloman şi capricios, cum nimeni nu
mai fusese pînă atunci. Se temea de cei din jurul său, ca şi
de adversarii săi, reali sau imaginari, pe care i-a asasinat
tră cea mai mică şovăire. Şi astfel s-a instaurat, încetul
încetul, o monarhie absolută represivă. Cu cît împăratul
mai neîndurător, cu atît mai mult îşi lărgea cercul
nanilor şi alimenta alte şi alte conspiraţii, care, la rîn-or,
determinau o represiune crescîndă. Pînă cînd duş-i şi
prietenii la un loc — ba chiar şi curtenii — l-au
răsturnat şi l-au obligat să se sinucidă.

sva din crimele lui Nero — ne referim mai ales la Şi Ia
uciderea lui Seneca, bătrînul său dascăl — t inutile şi
îngrozitoare. Unei comedii groteşti i-a ur-ma t o tragedie.

^ convins al modelului antonian de monarhie
ta, Nero a început prin a crede în compromis, în acel *•:
recomandat de Seneca, între aristocraţia senato-Uust Ute-
rea ^P^^ă. Doctrina despotismului filoso-reazā
politologia senecană a acestui contract. Cînd

Nero şi-a dat seama, prin 57—58, că era vorba de un lucru greu şi care cerea timp, din pricina exigenţelor — pe care le socotea excesive — ale senatorilor, şi-a pierdut răbdarea şi a abandonat principiile lui Seneca. A încercat atunci să restructureze total sistemul de valori pe care se baza societatea romană. Conştient de faptul că mentalitatea tradiţională a vechii „cetăţi" era caducă, a vrut să făurească un model de anticetate, întemeiată, din punct de vedere moral, politic şi educativ, pe *agon* şi *luxus.* Aceasta a fost esenţa neronismului. Principele îşi satisfăcea astfel gustul pentru histrioni, pentru risipă şi pentru tot ce era atins de amoralism. Influenţele greco-orientale,, elenă, egipteană şi partă apar aici ca evidente. Deşi trebuie adăugată şi componenta plebeiană şi italică. Anturajul a exercitat asupra lui Nero o puternică înrîurire, cu toate că deciziile importante le lua împăratul mai întotdeauna singur. Compoziţia acestui anturaj s-a modificat mult pe parcursul anilor de domnie : curtea, *aula Neroniana,* avea ca sarcină să propage noul sistem de valori.

In 61, Nero şi-a modificat strategia, iniţiind o cotitură politică, manifestată printr-o atitudine dură faţă de aristocraţia senatorială. La acea epocă, funcţionau numeroase cercuri culturale şi politice, cum erau cele ale lui Seneca, Cornutus, Thrasea, Musonius sau cel al Calpurniilor, micul cerc al lui Probus, sau diverse grupuri de presiune în slujba Silanilor, al lui Corbulo, Vestinus ori cum fusese cel al Agrippinei.

Majoritatea membrilor acestor grupuri au acceptat iniţial — sau numai s-au prefăcut că acceptă — neronisnaul, pentru ca, ulterior, să ı se opună şi să treacă în opoziţie. Nero va nimici aceste cercuri, în schimb coaliţia opoziţionistă din 68 îl va elimina, la rîndul ei. în materie de politică externă^ Nero a fost partizanul unui semi-expansionism, situat la mijlocul drumului între riguroasa politica defensivă a lui August şi expansionismul practicat mai tir* ziu de Traian. Vocaţia artistică a principelui, absolutism" teocratic bazat pe „virtutea" regală şi elenistică, valoruŞ neroniene şi expansiunea limitată la frontierele Imperiul^ au constituit temelia unui sistem pe care Nero s-a strădui zadarnic să-1 pună în funcţiune.

Societatea, economia, cultura erau în plin avînt. *f*^ vorbeşte deseori, cu referire la acestea, de criză. ^^aca e a fost cu adevărat o criză, aceasta a fost o criză de creşte ^ unui secol de Renaştere. Totuşi, spre sfîrşitul domniei

ficultăţile economice s-au acumulat; ele au favorizat defecţiunile şi au cristalizat opoziţiile.

Epoca s-a caracterizat şi prin coexistenţa unor stiluri diverse. întîietatea o deţinea stilul nou, ridicat de Seneca la rangul de mişcare literară ; trebuie, de asemenea, menţionate clasicismul cu tentă barocă, gustat din plin de * Nex*o, şi aticismul arhaizant.

Strategia politică absolutistă, adoptată după 61, şi idealul unei monarhii teocratice, de inspiraţie elenistică nu aveau cum să triumfe în Roma acelor ani. Acestea mai trebuiau să aştepte încă două veacuri.

APENDICE I

Repere cronologice

f

* 31 î.e.n. La Aetium, trupele lui Octavian zdrobesc armata lui Ântoniu. Octavian devine singurul stăpînitor
) al teritoriilor romane.

î.e.n. Octavian devine August. Republica este, practic, înlocuită prin Imperiu. Se instaurează Principatul. O dată cu August (27 î.e.n.—14 e.n.), începe dinastia Iuiio-Claudienilor.

1. Presupusa naştere a lui Seneca, la Corduba (Hispania).

14 e.n. Moare August. îi urmează fiul său vitreg, Tiberiu (14—37).

37 16 martie : moare Tiberiu. Ajunge la putere fiul lui Germanicus, Gaius, supranumit Caligula (37-41).

15 decembrie : se naşte, la Antium, Lucius Domitius Ahenobarbus. Este fiul lui Gnaeus Domitius Ahenobarbus şi al Agrippinei cea Tînără, fiica lui Germanicus, sora lui Gaius-Caligula.

39 27 octombrie : este descoperit complotul pus la cale de Gaetulicus şi Lepidus, iar Agrippina este exilată.

56

40 Moartea lui Gnaeus Domitius Ahenobarbus. Orfan, *Luduş va ji crescut în casa mătuşei sale,* Domitia *Lepiăa,* sora tatălui său. Se naşte Octavia, fiica lui Claudiu şi a Messalinei. 55

41 24 ianuarie : este asasinat Gaius-Caligula. **57**
Vine la domnie Claudiu, fratele lui Germanicus (41—54).
Agrippina se reîntoarce la Roma şi, mai tîrziu, se căsătoreşte cu Crispus Passienus. 58
12 februarie : se naşte Britannicus, fiul lui Clau-ţ diu şi al Messalinei.
în cursul toamnei, Iulia Livilla, sora Agrippinei, este surghiunită, Seneca relegat în Corsica, dar Crispus Passienus o salvează pe Agrippina de exil.

'48 August—septembrie : Claudiu ordonă uciderea soţiei sale, Messalina.

49 Ianuarie : *Claudiu se căsătoreşte cu Agrippina, mama lui Lucius.* 59
în primăvară, Seneca este rechemat din Corsica. Devine pretor desemnat şi dascăl al lui Lucius. Spre sfîrşitul anului, Agrippina primeşte titlul de Augusta. **60**
Logodna lui Lucius cu Octavia.

50 25 februarie : *Lucius devine Nero, fiu adoptiv al lui Claudiu, sub numele de Tiberius Claudius Nero. Mai tîrziu, se va numi Nero Claudius Caesar Drusus Germanicus.*

51 4 martie : Nero îmbracă* toga virilă. Burrus devine prefect al pretoriului. Seneca conduce cel mai important cerc cultural şi politic al epocii- j

53 *Nero se căsătoreşte cu Octavia,* soră prin adopţi' une şi rudă de sînge. El are 16 ani, iar Octavia 12- | Seneca îşi publică dialogul despre liniştea sufle" tului.

54 13 octombrie : se anunţă oficial moartea lui Clţ^u' I diu. *Venirea la domnie a lui Nero (54*—68). |^n fluenţa Agrippinei în administrarea Imperii* I începutul războiului din Armenia, împotriva P ţilor.

Ianuarie : Agrippina îşi publică *Memoriile,* în care îşi apără cauza. Influenţa ei scade considerabil. Seneca şi Burrus încearcă să orienteze regimul către un „contract" cu majoritatea senatorilor. *Quinquennium Neronis.*

13 februarie : Britannicus are 14 ani împliniţi. La puţină vreme după aceasta, Nero îl va ucide.

Domitia o acuza de complot pe Agrippina, care reuşeşte să se disculpe.

în primăvară, Seneca publică *Apocolocyntosis,* în care propune propria sa politică drept bază de guvernare şi o atacă pe Agrippina. în Orient, Corbulo luptă împotriva părţilor. Tratative între romani şi părţi.

Ianuarie sau februarie : Seneca publică dialogul *De clementia,* în care propovăduieşte despotismul filosofic şi o politică de contract cu aristocraţia senatorială ; devine consul. Se continuă tratativele cu părţii.

Nero plănuieşte să transforme sistemul fiscal roman. Corbulo începe o nouă ofensivă împotriva părţilor. Plautius Silvanus Aelianus devine guvernator al Moesiei.

Senatul respinge proiectul de reformă fiscală propus de administraţia lui Nero. Suilius, acuzat în senat, îl atacă pe Seneca. Acesta se apără în *De uita beata.* împăratul îşi pregăteşte reforma axiologică. Nero, conducător de care şi citared, propulsează noile valori : *agon* şi *luxus.* începutul legăturii sale cu Poppeea. Naşterea probabilă a lui Tacit. Corbulo pune stăpînire pe Artaxata. îi alungă pe Tiridate şi pe părţi din Armenia. Sfîrşitul lui martie : *Nero pune la cale uciderea mamei sale, Agrippina. Organizează apoi Iuvena~ lele. începutul reformei aotiologice.* Corbulo îl instalează pe Tigranes V pe tronul Armeniei şi face din el un vasal credincios Romei. Părţii par să se resemneze.

Jero organizează prima ediţie a jocurilor quinluenale. încearcă să elenizeze obiceiurile romane.

Tigranes V atacă Adiabene, teritoriu vasal părţilor ; este respins.

In Britannia, izbucneşte marea revoltă condusă de Boudicca. Grave înfrîngeri suferite de romani.

61 *Nero îşi modifică strategia politică ; atitudinea* sa *faţă de aristocraţia senatorială devine din ce în* ce *mai dură.* Personalul din administraţia centrală este schimbat. Senatori de origine relativ modestă devin consuli. La Roma, se construieşte un gimnaziu care simbolizează noul cod socio-culturăT. Primele scrisori către Lucilius ale lui Seneca. Petroniu începe Satyricon-ul (61—66 ?). Regatul Bosforului devine protectorat roman. Plautius Silvanus Âelianus transferă un mare număr de transdanubieni în Moesia. începe cea de a doua etapă a războiului part : Vologaeses îl izgoneşte pe Tigranes V din Armenia şi îl instalează aici pe Tiridate, fratele său.

tj£g£ Primăvara: moartea lui Burrus. Tigellinus şi Fae- I nius Rufus devin prefecţi ai pretoriului. Seneca se retrage încetul cu încetul de la curte. Nero îi ucide pe Rubellius Plautus şi pe Faustus Corne-lius Sulla. Octavia este repudiată şi împăratul se căsătoreşte cu Poppeea. Libertul Doryphorus, partizan al Octaviei, este omorît. Octavia, exilată mai întîi, este apoi ucisă — în 19 iunie — la or-^ dinul lui Nero. în senat, încep procesele de lezmaiestate.

Nero îl trimite pe Caesennius Paetus în Orien' spre a anexa Armenia. 24 noiembrie : moare Persius, poet satiric şi: bru al cercului lui Thrasea. La sfîrşitul anului, Caesennius Paetus este zdrobit de părţi la Randeia. Plautius Silvanus Âelianus îi învinge pe la nord de Dunăre. Nero proiectează o mare pediţie în zona Mării Caspice. Obiectivul eS India.

Ianuarie i Poppeea dă naştere unei fete, Claudi^ Augusta.

Mai : Moartea micuţei Claudia Augusta. Ruptura dintre Nero şi Lucan, căruia i se interzice citirea în public a *Pharsaliei.* Corbulo stăpîneşte din noâ situaţia pe frontul oriental. Romanii îl recunosc pe Tiridate rege al Armeniei şi vasal al Romei, Războiul cu părţii ia sfîrşit. Revolta din Britannia este definitiv înăbuşită.

Nero apare pentru prima oară pe o scenă publică; la Neapole.

Sfîrşitul lui iulie: Roma este pustiită de un mare incendiu. Nero începe construirea unei noi Rome *(noua urbs)* şi a Casei aurite *(Domus aurea).* August : incendiul oraşului Lyon, reconstruit mai tîrziu cu ajutorul lui Nero, căruia cetatea îi va rămîfte credincioasă în 68.

Anexarea Pontului.

Sfîrşitul lui aprilie : *este descoperită conjuraţia lui Piso, Sînt ucişi sau constrînşi la sinucidere Piso, Lucan, Seneca, Faenius Rufus etc.* Vara : cea de a doua ediţie a jocurilor quinque-nale, Poppeea, însărcinată fiind, moare, Va fi divinizată după moarte,

La. ordinul lui Nero şi îndemnat de Tigeîlinus, Petroniu se sinucide. *Tiridate soseşte ta Roma, unde este încoronat rege al Armeniei. Apogeul domniei şi al neronismului. închiderea teviplului lui Ianus* şi proclamâîea păcii universale. Iniţierea lui Nero la mithraism. Ţferasea este coftdam-' nat şi se sinucide : cercul său cultural şi politic este lichidat. Nero se căsătoreşte cu StatUia Messalina. *Descoperirea conjuraţiei lui Vinjcîanus.* Sfîrşitul lui septembrie : *Nero pleacă în Grecia,* Helius îi ţine locul la Roma. Val de represiuni la Roma şi în întregul Imperiu. Înaintează pregăti-" rile în vederea expediţiei dîri zona Mării Caspice; Recrutarea legiunii I Italica. Răscoala iudeilor di Iudeea, Plautius Silvanus Aelianus îi res-

r-

GRUPURILE DE PRESIUNE ŞI CERCURILE

GRUPUL	CERCUI»	IDEOLOGIA POLITICA	ACŢIUNEA POLITICA	FILOSOFIA	ESTETICA
[. lui Rubelius Plautus	Iui *Musonius*	Monarhie de tip augusteic	Opoziţie mai degrabă pasivă faţă de Nero	Stoicism axat pe doctrina demnităţii	Vag clasicism care nu respinge totuşi experienţele stilului nou. Gust probabil tradiţional
II. *SilaiUlor*	*Silanilor* şi o lui *Cassius Longinus*	Monarhie de tip augusteic	Colaborare limitată, apoi tergiversare mai degrabă decît opoziţie	Stoicism sever	
III. *Agrippinei*		Despotism întărit, conform modelului lui Claudiu	Intrigi, acţiuni ferme, deseori contradictorii		
IV. lui Corbulo	*lui Musonius (la origine)*	Monarhie de tip augusteic	Atitudine demnă, apoi conspiraţie (a lui Vinicianus)	La origine, stoicism *	Verginius Flavus propovăduieşte un aticism arhaizant, alţii clasicismul sau stilul nou
V. lui Vestinus	|	Republicanism sau principat de tip augusteic	Critică îndreptată împotriva regimului neronian ; probabil sprijin acordat Silanilor	Stoicism ?	

Jffl temporar ori- | acordat Nero şi apoi uţi

eva trăsături baroce, conform sicism car« incorporează cîteva trăsătri JHŞţyı

despotismului g usteic. Spri-Jffl temporar dat despotisli toare, care " /.°?Perare lim

Arta energică, ostila atît stilului nou, cît şi epoca

1) lui Seneca

2&.--S- K

ac" ^ centă)-,->+,,,,; _ _

3til nis* Şi roman, care se află la originea noii mişcări literare

potism filo- ofic bazat pe entia stoică şi acceptînd monarhia antoniană

Strădanii în vederea unui contract între senatori i

2) lui Cornutus

ădanii în vederea unui contract ît

Ţ. ---- ~------- i -"satire total

X. *lui Nero*

Despotism întărit

Politică autoritară, care urmăreşte propagarea reformei axiologice bazate pe *luxus* şi *agon*

Evoluţie : s^ cism monden, apoi epicureism ?! misticism, <-uit al neronismului, izvorît f11? , reforma axiologică

Stil nou, cu tenta barocă şi elenizantă

Evoluţie": if nou, apoi clasicism cu tentă elemzantă şi barocă

pinge pe sciţii care asediaseră cetatea Chersonesos.

67 Isprăvi agonistice ale lui Nero în Grecia. Corbulo este constrîns să se sinucidă. începe săparea ca nalului Corint. Eliberarea Greciei. Se formează o nouă coaliţie antineroniană.

Reîntoarcerea lui Nero în Italia (decembrie). Sfîrşitul mandatului lui Plautius Silyanuş Aelianus în Moesia. Vespasian se luptă cu iudeii răsculaţi.

68 Ianuarie : intrarea lui Nero în Neapole.

Februarie : contacte între Vindex şi alţi guvernatori de provincii — precum Galba —, în vederea răsturnării lui Nero.

Martie : triumf *artistic al lui Nero la Roma,* ca urmare a turneului prin Grecia. împăratul revine la Neapole. Vindex declanşează revolta Galliei împotriva lui Nero. împăratul află această ştire la Neapole. Eşecul unei tentative de omor împotriva lui Galba. Nero se întoarce la Roma.

Aprilie : Galba se ridică împotriva lui Nero. I Acesta din urmă devine „consul fără coleg".

Mai : Verginius îl zdrobeşte pe Vindex la Veson- j tio. Revolta lui Macer în Africa.

Zvonuri, la Roma, în ceea ce priveşte trădarea ge- I nerală a armatelor imperiale. Situaţia politică se I destabilizează. Regimul se prăbuşeşte.

11 iunie ; părăsit de senat, de curte şi de pretor I rieni, Nero *este constrîns la sinucidere* în momen-1 tul în Oare este arestat ca duşman public.

69 Război civil. împăraţi : Galba (68—69), Otho (69), I Vitellius (69), Vespasian (69—79),

Îulio-Claudienii, Valerii şi Domitii erau înrudiţi cu toţi[1]; *f* Iată un fenomen întîlnit destul de rar în istorie. Metfib[1]-' , dinastiei imperiale şi aristocraţii romani se căsătoreau tf[1] I ei, iar copiii lor, deseori veri, făceau acelaşi lucru, P[en] F ca apoi să se ucidă şi să se elimine fără milă. Ceea ce >■ plică dispariţia lor, în ciuda faptului că erau extrem de ^ L meroşi. Avem a face cu o lume îrichisă şi feroce. Ner° ^ vărul lui Faustus Cornelius Sulla Felix şi un fel de ,.|

unchi" cu Rubellius Plautus, dar şi vărul Messalinei ea în-
săşi înrudită cu soţul ei, Claudiu. în vinele MessalTneT 2
lui Bntannicus şi ale Octaviei curgea sîngele Iuli? Clau
Jienilor şi Domitiilor. Nero era în acelal L$_{D}$ unchîuT
nepotul şi fratele prin adopţiune al l.,; R •■ ncnm1
Octaviei,prima lui'soţie.Sfc^^S odată
varul mamei sale, Agrippina. RaţiSS

APENDICE II

Surse

1

IZVOARE LITERARE

1

Izvoarele literare sînt cele mai bogate şi cele mai folo^ sitoare. într-adevăr, ele abundă în detalii pe care inscrip- I ţiile şi monedele nu le-ar .putea furniza. Pe de altă parte, < ele se referă mai ales la evenimentele politice care s-au ' desfăşurat în capitală sau în anumite zone de fron- ■ tieră şi neglijează provinciile. Mai mult, aduc în prim plan I viaţa particulară a împăraţilor şi a marilor personalităţi. \ Aceste izvoare literare comportă de obicei o abordare mo ralizatoare, judecind demersurile politice ca efecte ale pa-1 siunilor personale, ale virtuţilor sau viciilor. Programele,! politice sau estetice, sînt trecute sub tăcere sau minima' I Uzate. Cu toate acestea, cu un oarecare efort, pot fi extrase din totalitatea informaţiilor opţiunile şi doctrinele. în m[a]" joritatea lor, izvoarele literare se dovedesc ostile lui NerO' I Acest lucru este valabil mai ales pentru izvoarele P[oS] rioare lui Nero, contemporanii fiind nevoiţi să se ara prudenţi. • I

în legătură cu analiza acestor mărturii, literare sau altă natură, trimitem la monografiile, deja citate, ale: Hermann Schiller, B. Henderson, Brian H. War şi Mario Attilio Levi, sau la a noastră JEpoque de în aceste ultime două lucrări figurează, de a

schemă a izvoarelor. îl mai putem cita pe J. N. Jahn, cu *A Criticai Study of the Sources of the History of the Emperor Nero,* New York, 1921. Se cuvine să menţionăm şi acele lucrări care abordează istoria genurilor literale ale antichităţii sau care se referă la un scriitor anume : Sir Ronald Syme, *Tacitus,* Oxford, 1958 (noi am citat traducerea în limba italiană), Cesare Questa. *Stuăi sulle fonti degli Annales di Tacito,* Roma, 1960 ; D. Flach, *Die taciteische Quellenbehandlung in Annălen XI—XVI,* în *Museurn Helveticum,* 30, 1973, p. 88 şi urm. ; G. B. Townend, *The Sources of the Greek in Suetonius,* în *Hermes,* 88, 1960, p. 98 şi urm. ; H. Christensen, *De fontibus a Cassio Dione in vita Neronis enarrando adhibitis,* Berlin, 1970 ; Karl Heinz, *Das Bilă Kaiser Neros in Seneca, Tacitus, Sueton und Cassius Dio,* dizertaţie, Bern, 1948 ; J. Tresch, *Die Nerobilcher in den Annales des Tacitus,* Heidelberg, 1965 ; şi P. Wessner, *Scholia in Iuvenalem Vetustiora,* Leipzig, 1967. Semnalăm, de asemenea, J. M. Andre-A. Hus, *L'histoire ă Rome,* Paris, 1974, p. 108—155.

Pentru cartea noastră, am folosit, cu precădere, lucrările editate de „Colleetion des Universites de France", publicate la Paris de către societatea editorială „Les Belles Lettres". Pentru- Tacit, am utilizat vechea ediţie şi traducere a lui H. Goelzer, deoarece am primit prea tîrziu noua ediţie a regretatului P. Wuilleumier. Pentru ceilalţi itori, am recurs la următoarele lucrări : „Caesius Bassus, ero. Versus Populares in Neronem" etc, ed. E. Baehrens, *"agmenta Poetarum Romanorum,* Leipzig, Teubner, 1886.

■Calpumius Siculus, Carmina Einsidlensia, Ilias Latina, Pisonis-', ed. E. Baehrens, *Poetae Latini Minores,* VoL 1—2, Leipzig, Teubner, 1879—1880.

„Cornutus", *Theologiae Graecae Compendium,* ed. u La"g, Leipzig, Teubner, 1881.

"Dio Cassius", ed. L. Dindorf, Leipzig, Teubner, 1864.

«tropiu", ed. M. Rat, Paris, Garnier, 1934. annes

Antiochenus", în *Fragmenta Historicorum zccrrum,* ed. C. Mullerus, Paris, Firmin Didot, 1841,

lus", în *Anthologia Graeca,* ed. H. Beckby,, che n, Heimeran, 1957.

ă

SURSE NELITERARE ŞI DOCUMENTE

RSE NELITERAHa 9x

O selecţie importantă de documente a fost realizată de E. Mary Smallwood, *Documentă lllustrating the Principates of Gaius, Claudius and Nero,* Cambridge, 1967. Am utilizat deseori acest volum.

Nu s-au păstrat în nici un fel arhivele oficiale ale Imperiului, care cuprindeau aşa-numitele *acta,* dările de , icon, e* B- Be >

1955. rfcetoribus (Gramma-

seamă ale dezbaterilor din senat, acelea ale evenimentelor celor mai importante, şi nici scrisorile împăratului sau | arhivele marilor familii. în schimb, inscripţiile oferă in- \ formaţii preţioase privind anumite evenimente sau probleme importante, precum eliberarea Greciei, activităţile I lui Plautius Silvanus Aelianus etc. Actele Fraţilor Arvali, *Acta Fratrum Arvalium,* consemnează sacrificiile organizate cu prilejul unor evenimente majore. Ele au fost c»1' tate de G. Henzen'în 1874 şi de A. Pasoli în 1950. în g e' neral, dispunem de o mare cantitate de inscripţii refer 1" toare la epoca lui Nero. Acestea dau informaţii esenţial despre societatea romană, despre viaţa provinciilor S1 capitalei, despre cariera multor înalte personaje. P eh j2 acestea din urmă, cităm culegerea *Prosopograplria if^Sr Romani, Saee.* I, *II, III,* ediţia E. Klebs, H. Dessau. P- ^° Rohden, 1896—1898 sau ediţia E. Groag, A. Stein, 193* urm. Inscripţiile ne furnizează şi informaţii privind propaganda imperială, limitele domeniilor, hotarele provinciilor, construcţiile, soldaţii şi veteranii etc. Am utilizat următoarele culegeri de inscripţii, pe care, de altfel, le-am citat pe parcursul lucrării : *Corpus Inscriptionum Graecarum,* ed. 1025—1877 ; *Corpus Inscriptionum Latinarum,* ed. începînd din 1863 ; *Inscriptiones Graecae,* ed. începînd din 1873 ; *Inscriptiones Graecae ad Res Romanas Pertinentes,* ed. R. Cagnat, etc, 1911—1927 ; *Inscriptiones Italiae,* ed. începînd din 1936 ; *Inscriptions Latines d'Algerie,* ed. S. Gsell, H. G. Pflaum, 1922 şi 1957 ; *Inscriptiones Latinae Selectae,* ed. H. Dessau, 1892—1916 ; *Orientis Graeci Inscriptiones Selectae,* ed. W. Dittemberger, 1903—1905 ; *Supplementum Epigmphicum Graecum,* ed. începînd din 1923 ; şi *Sylloge Inscriptionum Graecarwm,* ed. W. Dittemberger (a 3-a), 1913—1921 etc.

Papirusurile furnizează ştiri atît despre organizarea economiei şi vieţii Egiptului roman, cît şi — aşa cum am remarcat anterior — despre propaganda proneroniană şi politica imperială în această ţară. Monedele, datorită legendelor şi iconografiei lor, ne informează asupra propagandei oficiale, iniţiativelor locale şi entuziasmului, fals sau real, manifestat .faţă de împărat. „Maşinăria" absolutismului în general este ilustrată de monede, care se constituie în adevărate barometre ale evoluţiei orientării politice şi ideologice a Imperiului. Am utilizat următoarele culegeri *:'Coins of the Roman Empire in the British Museum* (BMC), ed. H. Mattingly, 1936 şi *The Roman Imperial Coinage* (RIC), voi. 1, ed. H. Mattingly, E. A. Syrtenham, 1926. Extrem de utilă este G. G. Belloni, *Monete* i *Augusto a Traiano,* în *Aufslieg una Niedergang des nischen Welt,* II, 1, Berlin-New York, 1974, p. 1048—^4. Trebuie citat şi Michael Grant, *From Imperium io 'ritas. A. Historical Stuăy of Aes Coinage in the "nan Empire 49 B. C.—A. D. 14,* Cambridge, 1946. Am I92ft it>ı-Uneori> *Tke Coina g e °f N e™,* ed. E. A. Sydenham, A ^ Şi Coinage *in Roman Imperial Policy 31 B.* C— •J 68> ed. C. H. Sutherland, 1951. Mai puţin utilă (ne lu j j, ln? *n special la. analiza istorică) ni se pare lucrarea tt>esV ^olas, *De Neron ă Vespasien. Etudes et perspec-oriques, suivies de Vanalyse du catalogue et de la on des monnaies „oppositionnelles" connues* **des**

annees 67 *ă 70,* 2 voi., Paris, 1979. Vom cita, în sfîrşit, două cercetări privind monedele la sfîrşitul domniei lui Nero ; C. H. V. Sutherland, *A coin of Nero Overstruck for Galba,* în *Numismatic Chronicle,* 20, 1940, p. 265—266 şi Th. o. Marbott, Epictetus *and Nero's Coinage,* în *Classical Philo. logij,* 36, 1941, p. 398 şi urm.

Vestigiile arhitecturale au, de asemenea, o importantă care nu poate fi trecută cu vederea. Ele dezvăluie o anume estetică şi, prin aceasta, o anume politică.

Orientare bibliografică

O lucrare extrem de utilă — nefiind totuşi exhaustivă — privind cercetările despre domnia lui Nero sub diferitele ei aspecte a fost realizată de Giovanni FUSAR IMPERATORE, *Saggio di analisi critica della bibliografia neroniana dai 1934 al 1975.* Milano, 1978.

Documentaţia noastră s-a oprit, şi ea, la sfîrşitul anului 1979. Am adăugat totuşi cîteva lucrări publicate după această dată. în cele ce urmează, nu vom menţiona decît o parte a lucrărilor citate în *Note,*

SINTEZE ŞTIINŢIFICE DESPRE , DOMNIA ŞI PERSONALITATEA LUI NERO

De mai bine de o sută de ani încoace, au apărut numeroase nografii ştiinţifice şi cărţi pe această temă. Le-am citat în cate rînduri şi vom prezenta mai-jos lista acestor principale Pn. Este greu să operăm o selecţie, şi cu atît mai mult o ie- Am prezentat mai sus, în notele capitolelor, punctele de 're, deseori dii'ergente, pe care le oferă aceste lucrări. E de la teles că cele mai specializate şi cele mai recente sînt şi cele ie documentate şi sistematizate. Ceea ce nu înseamnă deloc dările vechi sau sintezele în general pot fi trecute cu ve- ba dimpotrivă. Le vom cita pe următoarele :

'■OP, *Nero : the Man and the Legend,* London. 1964. <-
ANAVESI, *Nerone,* Milano, 1945 (este prima variantă a IM
*' 'ui M_ A_ LEV I- citată mai jos, variantă publicată sub
5eudonim. Există totuşi diferenţe între cele două lucrări).

M. P. CHARLESWORTH, *Nero : Some Aspects,* în *Journal of Roman StuUies,* ,40, 1950, p. 69 şi urm. Eugen CIZEK, *L'epoque de Neron et ses controverses ideologiques* Eeiden, 1972. Michael GRANT, *Nero,* London, 1970 (traducere germană, *Nero Despot-Tyrann-Kilnstler,* de Holger FLIESBACH, aducerea la zi a bibliografiei de Hubert FRITZ, Miinchen, 1973) Bernard HENDERSON, *The Life and the Principate of the Emperor Nero,* London, 1905. E. HOHL, *Domitius (Nero),* în *Realencyclopădie der Classischen Altertumswissenschaft,* supliment la voi. II, nr. 29. Ettore LEPORE, *Per la storia del principate neroniano,* în La *Parola del Passato,* 3, ,1948, p. 80 şi urm.
Mario Attilio LEVI, *Nerone e i suoi tempi,* Milano, 1948 (reti părire, 1973).
C. E. MANNING, *Acting and Nero's Conception of the Principate, în Creece and Rome,* 22, 1975, p. 164 şi urm. Arnaldo MOMIGLIANO, *Nero,* capitolul' XXII din *The Cambridge Ancient History,* X, Cambridge, 1934, p. 702 şi urm.
Ettore PARATORE, *Nerone (nel XIX cent. della morte),* în *Studi Romani,* 7, 1959, p. 497 şi urm.
Gilbert-Charles PÎCÂRD, *Auguste et Neron. Le secret de l'Empire,* Paris, 1962.
Hermann SCHILLER, *Geschichte des romischen Kaiserreichs unter der Regierung des Nero,* Berlin, 1872 (cea mai vastă sinteză. în anumite privinţe, încă utilă).
Basil H. WARMINGTON. *Ni-ro : Reality and Legend,* London. 1969.

EDUCAŢIA ŞI FORMAŢIA LUI NERO
BIOGRAFII ROMANŢATE

în marea lor majoritate, acestea nu intuiesc nici personalitatea lui Nero, nici semnificaţia reală a politicii sale, nici speficiul culturii pe care a vrut să o impună. Sînt, în general, alcătuite de nespecialişti şi abordează personajul dintr-un unghi de vedere maniheist, fie pentru a-1 condamna fără apel — lipsind CH desăvîrşire critica izvoarelor —, fie pentru a-1 reabilita orbeşte. Vom menţiona totuşi :

J.-C. PICHON, *Salut Neron,* Paris, 1962,
E. RADIUS. *La vita di Nerone,* Milano, 1963.
G. ROUX, *Neron,* Paris, 1963.
Gerard WALTER, *Neron,* ed. a 2-a, Paris, 1956 (cea "mai bun» biografie din această categorie).
Arthur WEIGALL, *Neron,* Paris, **1931.**

Mai **multe lucrări** abordează acest subiect Le vom pe cele mai **bune** :

J. BABELON, *L'ânfance de Neron,* în Revue *Numismatique,* **1955, p. 129 şi urm.**

R Al. GEER, *Notes on the Early Life of Nero,* în *Transactions ar.d proceedings of the American Philological Association,* 62, 1931, p. 65 şi urm.
Francesco GIANCOTTI, *Da quando e in cke senso Seneca fu maestro di Nerone ?, în Rendiconti dell'Accademia dei Lincei,* seria 7, 8, 1953, p. 102 şi urm.
PhiliP 1896 şi urm. *Neron et les Rhodiens.* In *Revue de Philologie.* 20.
E pARKER, *Education of Heirs in the Julio-Claudian Family,* în *American Journal of Philology,* 67, 1948, p. 44 şi urm.
E SCHWARTZ, *Chairemon,* în *Realencyclopadie...,* III, col.

2025

1

VIAŢA PARTICULARA ŞI PERSONALITATEA

Există numeroase articole şi cărţi despre caracterul lui NerOi despre viaţa lui intimă şi pasiunea lui pentru artă. De obicei, savanţii nu ajung la nici un acord de principiu asupra acestor probleme. Divergenţele lor sînt profunde. Pe lîngă sinteze, vom cita :

W. ALLEN. *Nero's Excentricities before the .Fire (Tac, Ann., 15, 37), în Numen, 9,* 1969, p. 99 şi urm. Henry BARDON, *Les poesies de Neron, în Revue des Etudes Latines,* 14, 1936, p, 377 şi urm. —, *Les empereurs et Ies lettres latines,* Paris, 1940 (tirajul al 2-lea revăzut şi corectat, 1968). p. 192 şi urm.
Jeari COLIN, *Juvenal et le mariage mystique de Gracchus, în Alţi delV'Academia delle Scienze di Torino. Classe di Scienze Morali, Storiche e Filologiche,* 90, 1955—1956, p. 99 şi urm.
Philippe FABIA, *Le troisieme mariage de Neron, în Revue de .. Philologie,* 19, 1895, p. 218 şi urm.
Le mariage de Neron et de Poppee. ibidem, 20, 1896, p. 122 şi urm.
Le mariage de Neron et de Poppee. ibidem, 22, 1898, p. 335 şi urm.
«cesco GIANCOTTI, *Seneca amante d'Agrippina ?, in La Parola del Passato,* 8, 1953, p. 295 şi urm.
Was Agrippina Murdered ?, in Historia, 22, 1973, p. 122 şi urm.
KAPPE *La j^n d'Agrippine, în Revue des Etudes Anciennes,* ?
j "OHELLI, *Nerone poeta e i poeţi intorno a Nerone,* în *i intorno a Nerone,* în
^ 5, 1932, p. 32 şi urm.
TORE, *La figura di Agrippina minore in Tacito,* in
uLrERS, *Heirs and Rivals to Nero,* în *Transactions and ™zeedings of the American Philological Association,* 86, -"^uH'.RE. *Le baiser d'adieu de Neron, în Hommages a "errmann.* Bruxelles, 1960, p. 774 şi urm.
pARATORE, *La K«>.~~ -*•

—, De *la tisane de Brilannicus au berceau de* ***tentant, de*** **fa** *quatrieme bucolique virgilienne*, în *Rivista* di *Studi Classici*, 12, 1964, p. 5 şi urm. i—, A *verser au dossier sexuel de Neron*, în La Parola *del Passato*, 30, 1975 (Neronia, 1974), p. 5 şi urm. J. WANKENNE, *Faut-il rehabiliter l'empereur Neron?*, în Les *Etudes Classiques*, 49, 1980, p. 135 şi urm. (o bună analiza a problemei în stadiul actual).

LEGENDA

Legenda, **făurită** după moartea lui Nero, face obiectul cîtorva pagini în aproape toate sintezele pe care le-am menţionat. Studii consacrate exclusiv acestei teme sînt puţine la.număr. Problema rămine încă deschisă cercetării. Vom cita totuşi următoarele lucrări — pe care le-am menţionat msi sus, în marea lor majo- \ ritate :

R. M. FRAZER. *Nero, the Singing Animal, în Arethusa*, 4, 1971, p. 215 şi urm. C. PASCAL, *Nerone nella storia anecdotica e nella leggenda*, Milano, 1923.
Ernest RENAN, *L'Antechrist*, ed. a 2-a, Paris, 1873. Jean ROUGE, *L'incendie de Rome en 64 et l'incendie de Nicomedie en 303*, în. *Melanges d'Histoire Ancienne Ojferts ă W. Seston*, Paris, 1974, p. 433 şi urm. —, *Neron a, la fin du IV-e et au debut du V-e siecle, în Latomus*, 37, 1978, p. 73 şi urm.

IMPERIUL. SOCIETATEA, CIVILIZAŢIA, RELIGIA, CULTURA

Şi aici, divergenţele dintre specialişti sînt în general pro- I funde. Există totuşi sinteze excelente, pe care le-am menţionat în repetate rînduri. Adăugăm acum :

J. ANNEQUIN, *Recherches sur l'action magique et ses repre- I sentations aux J^er et lî^e siecles apres J.-C*, Paris. **1973. I**
Jean-Marie ANDRE, *La philosophie ă Rome*, Paris, 1977. .Jean BEAUJEU, *La religion romaine ă Vapogee de VEmpire*, Paris, I 1955.Hermann BENGTSON, *Die Flavier : Vespasian, Titus, Domitia** I *Geschichte eines romischen Kaiserhauses*, Miinchen. 19™ I
Jean BEftANGER, Rec/ierches *sur l'aspect ideologique du* Prii* *cipat*, Bale, 1953. . . I
■—, *Imperium, expres'sion et conception du pouvoir imperial, Revue des Etudes Latines*, 55, 1977, p. 325 şi urm.
Alfred BERGENER, Die *fuhrende Senatorenschicht im Prinzipat (14—68 n. Chr.)*, Bonn, 1965. Gustave BLOCH, *L'Empire Romain. Evolution et decadence*, P^al 1922.
Gaston BOISSIER, *L'opposition sous les Cesars*, ed a 9-a. "^al,,, fără an. ^
G. BOULEVERT, *Esclaves et affranchis imperiaux sous* ie i*^a *Empire Romain*, Napoli, 1970.

fi R. BRADLEY, *Suetonius' Life of Nero. An Historical Commentary,* Bruxelles, 1973. jî CHEVALIER, *Le milieu stoicien an l^er siecle ap. J.-C. ou Vage hero'iqiie du sto'ictsme romain,* în *Bulletin de l'Association Guillaume Bude,* 1960, p. 534 şi urm. B CHILVER, *Cisalpine Gaul. Social and Economic History from 49 B. C. to the Death of Traian,* Oxford, 1941. Mireiîle CORBIER, *L'aerarium Satumi et l'aerarium militare. Administration et prosopographie senatoriale,* Roma, Ecole Frangaise, 1974. j. CROOK *Consilium Principis. Imperial Councils and Consellors from Augustus to Diocletian,* Cambridge, 1955. Siegfried DE LAET, *De Samenstelling van den Romeinschen Senaat (28—64),* An vers, 1941. D R. DUDLEY—G. WEBSTER, *The Roman Conquest of Britain. A. D. 43—57,* London, 196.3.

Robert ETIENNE. *Bordeaux antique,* Bordeaux, 1902.

—, *La vie quotidie'nne ă Pompei,* Paris, 1965.

Jean GAGE, *Vespasien et la memoire de Galba,* în *Revue des Etudes Anciennes,* 54, 1952, p. 290 şi urm,

—, *Apollon romain,* Paris, 1955.

—, *Les classes sociales dans VEmpire Romain,* Paris, 1964. —, *Basileia. Les Cesars, Ies rois d'Orient et les mages,* Paris, 19(38.

Albino GARZETTI, *L'Impero Romano da Tiberio agii* ***Antonini,*** Bologna, 1900. G. GIANNELLI—S. MAZZARINO, *Trattato di Storiă Romana,* II, Roma, 1956. P. GRENADE, *Essai sur les origines du Principat. Investiture eî renouvellement des pouvoirs imperiaux,* Paris, 1961. Bruno GRENZHEUZER, *Kaiser und Senat in der Zeit von Nero bis Nerva,* Miinster, 1964. Pierre GRIMAL, *La civilisation romaine,* ed. a 4-a, Paris, 1964 (traducere românească de Eugen CIZEK, Bucureşti, 1973).

Anne-Marie GUTLLEMIN, *Pline et la vie litteraire de son temps,* Paris, 1929. ! , *Le public et la vie litteraire ă Rome. II: D'Auguste aux Antonins,* în *Revue des Etudes Latines,* 14, 1936, p. 65 şi urm.

lelniut HALPMANN, *Die Senatoren aus dem ostlichen Teii des Imperium Romanum- bis zum Ende des 2 Jahrhunderts n. Chr.,* Gottingen, 1979 (lucrare foarte interesantă şi utilă, prudentă şi exactă). -

Paul JAL, *La guerre civile ă Rome,* Paris, 1963. • LE GALL, *Rome, viile de faineants* ?, în *Revue des Etudes Latines,* 49, 1973, p. 266 şi urm. Jrcel LE GLAY, *La religion romaine,* Paris, **1971.** LESUISSE, *L'aspect hereditaire de la succession imperiale sous les Julio-Claudiens,* în *Les Etudes Classiques,* 30, 1962, P- 32 şi urm. lrio Attilio LEVI, *L'Impero Romano,* Torino, **1967.** *Flavi,* în *Aufstieg und Niedergang der romischen Welt₃ 11,* 2 *(Principat)* Berlin—New York, 1975, p. 178 şi urm.

A. MAGDELAIN, *AUctoritas principis,* Paris, 1947.
Francesco de MARTINO, *Storia della costituzione romana,* IV, 1, Napoli, 1962. Henri-Irenee MARROU, *Histoire de l'education dans l'Antiquite,* Paris, 1948 (ed. nouă. 1965). E. MEISE, *Untersuchunq zur Geschichte des Julisch-Claudische Dynastie,* Miinchen, 1969. Michel MESLIN. *L'Homrne romain. Des origines au* Zer *siecle de notre ere. Essai d'anthropologie,* Paris, 1978.
Fergus M1LLAR, *The Ejmperor in the Roman World (31 B.C.-A.D. 337),* London, 1977. ,
Theodor MOMMSEN, *Romische Staatsrecht,* ed. a 2-a, Leipzig, 1877, II, partea a 2-a. Claude NICOLET, *Le metier de eitoyen dans la Rome repuhlicaine.,* ed. a 2-a, Paris, 1976. —, Rome *et la conquete du monde mediterraneen,* I—II, Paris, 1977—1978 (aceste cărţi se referă uneori la Imperiu).
Charles PARRAIN, *Octave Auguste. La naissance d'un pouvoir personnel,* Paris, 1978. Henriette PAVIS D'ESCURAC, La *prefecture de l'annone. Service administratif imperial d'Auguste ă Constantin,* Roma, 1976.
Paul PETIT, *La paix romaine,* Paris, 1967. —, *Le premier siecle de notre ere,* Paris, 1968. —, *Histoire generale de l'Empire Romain,* Paris, 1974 (poate cea mai bună istorie a Imperiului, **foarte** clară, exactă şi dotată cu o bibliografie esenţială, extrem de adecvată). Hans Georg PFLAUM, *Essai sur Ies procurateles equestres sous le Haut-Empire Romain,* Paris, 1950. —■, *Les carrieres procuratoriennes equestres sous le Haut-Empire Romain,* Paris, 1960—1961. Gilbert-Charles PICARD, *Les trophees Romains. Contribution ă l'histoire de la religion et de l'art triomphal de Rome,* Paris, 1957.M. ROSTOVZEV, *Storia economica e sociale dell'lmpero Romano,* Firenze, 1933.
V. SCRAMUZZA, *The Emperor Claudius,* Cambridge Mass., 1940.
Marta SORDI, *II cristianesimo e Roma,* Bologna, 1965. E. M. ŞTAERMANN, *Krisis anticinoi huituri,* Moskva, 1975. Robert-Alain TURC AN, *Mithra et le mithriacisme,* Paris. 1981. D. VAN BERCHEM, Les *distributions de ble et d'argent ă la* p'cbe *romaine sous l'Empire,* Geneve, 1939. Z. YAVETZ, Plebs *and Princeps,* Oxford, 1969. Erik WISTRAND, *The Stoic Opposition to the Principate,* în *Studii Clasice,* 18, 1979, p. 103 şi urm. P. R. C. WEAVER, *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves,* Cambridge, 1972. Charles WIRSZUBSKI, *Libertas as a Political Idea at Rome, during the Late Republic ană Early Principate,* Cambridg^{e}> 1950.

POLITICA INTERNA ŞI EXTERNA, IDEOLOGIA SUB NERO

Articolele şi cărţile ce urmează a fi enumerate nu exclud, evident, sintezele menţionate mai sus. Acestea din urmă se referă, de asemenea, la politica internă şi externă, precum şi la ideologia regimului neronian. Opiniile cercetătorilor sînt, şi în ' această privinţa, împărţite.

T, ADAM, *Clementia principis. Der Einfluss hellenistischer Filr-stenspiegel auf detn Versuch einer rechtlichcn Fundierung des Prinzipat durch Seneca,* Stuttgart, 1970. AIARDI, *Sulla pretesa iniziazione di Nerone ai misteri di Mithra, în Atti deU'Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti,* 134, 1975—1976, p. 225 şi urm.

B. BALDWIN, *Execiăions, Trials and Punishment in the Reign of Nero,* în *La Parola del Passato,* 22, 1967, p. 425 şi urm.

—, *Seneca's Potentia,* în *Classical Philology,* 65, 1970, p. 187 şi urm. H. BELL, *The Economic Crisis in Egipt under Nero.* in *Journal of Roman Studies,* 28, 1938, p. 1 şi urm.

Iza BIEZUNSKA-MALOWIST, *Poglady nobilitas okresu Nerona,* Warszawa, 1953 (lucrarea are un lung rezumat în limba franceză).

P. A. BRUNT, *Revolt of Vindex and the Fall of Nero,* în *Latomus,* 18, 1959, p. 531 şi urm.

C. M. BULST, *The Revolt of Queen Boudicca in A. O. 60,* în *Historia,* 10, 1961, p. 496 şi urm. Gheorghe CEAUŞESCU, *Aspectele şi consecinţele politice ale călătoriei lui Nero în Grecia,* în *Revista de Istorie,* 27,. 1974, p. 413 şi urm. Emil CONDURACHI, *Tiberio Plauzio Aeliano e ii transferimento dei 100,000 Transdanubiatii nella Mesia,* în *Epigraphica,* 19, 1959, p. 49 şi urm.

D. CORSI-ZOLI, *Aspetti inavvertiti ăella congiura pisoniana,* în *Studi Romani,* 20, 1972, p. 329 şi urm. Prânz CUMONT, *L'iniziazione di Nerone da parte di Tiridate d'Armenia,* în *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica,* N.S., 11, 1933, p. 145 şi urm. J- DALY, *Verginius at Vesontio : the Incongruity of the Bellutn Neronis,* în *Historia,* 24, 1975, p. 75 şi urm.

t-- DELATTEJXWCÎZÎWS, *Vămi de Seneque,* în *Les Etudes Classiques,* 4, 1935, p. 367 şi urm. *"m'y* DE LA VILLE DE MIRMONT, *Afranius Burrus,* în *Revue de Philologie,* 34, 1910, p. 73 şi urm.

"■ Calpurnius Piso et la conspiration de ■Van S18/65, în Revue aes Etudes Anciennes, 15, 1913, p. 405 şi urm. ; 16, 1914, D P- 295 şi urm.

IDLEY— G. WEBSTER, *The Rebellion of Boudicca,* London, - 1962.

RS, *Nero as Vice-Regent of the Gods in Seneca's De clemcntia,* în *Hermes,* 103, 1975, p. 436 şi urm.

Paul A. GALL1VAN,,.IVero's *Liberation of Greece,* în *Hermes,* 101, 1073, p. 230 şi urm. v

B. GALLOTA, *L'Africa e i rifornivienti di cereali all'Italia durante ii principato di Nerone,* în *Rendiconti del Istituto Lombardo,* 1975, p. 28 şi urm. Clementina GATTI, *Nerone e ii progetto di riforma tributaria* de/ 58 D.C., în *La Parola del Passato,* 30, 1975 (Neronia, 1974). p. 41 şi urm.

Francesco GIANCOTTI, *Seneca antagonista ă'Agrippina, în Rendiconti delVAccademia Nazionale dei Lincei,* seria 8, ts, 1953, p. 238 şi urm. K. G1LMARTIN, *Corbulols Campaigns in the East,* în *Eistoria,* 22, 1973, p. 583 şi urm. *

Pierre GRIMAL, Le *De clementia et la royaute solaire de Neron,* în *Revue des Etudes Latines,* 49, 1971, p. 205 şi urm. J. R. HAINSWORTH, *Verginius and Vindex,* în *Historia,* 11, 1902, p. 84 şi urm. Mason HAMMOND, *Corbulo and Nero's Eastern Policy,* în *Harvard Studies in Classical Philology,* 45, 1934, p. 81 şi urm. Maurice HOLLEAUX, *Discours de Neron prononce ă Corinthe ■potir rendre aux Grecs la liberte,* în *Bulletin de Correspondance Hellenique,* 12. 1888, p. 510 şi urm.

Colin M. K.RAAY, *The Coinage of Vindex and Galba and the Continuity of Augustan Principate,* în *Numismatic Chroniele»,* 9, 1949, p. 129 şi-urm.

F. A. L.EPPER, *Some Reflections on the Quinquennium Neronis,* în *Journal of Roman Studies,* 47, 1957, p. 95 şi urm.

G. MANFRE, La *crisi politica dell'anno 68—69 D.C.,* Bologna, 1947.

E. MANNI, *Lotta politica e querra civile nel* 68—*69 D.C.,* în Rt-*vista di Filologia e di Istruzione Classica,* 74, 1946, p. 122 şi urm. •Harold MATTINGLY. *Verginius at Lugdunuvi ?,* în Numismatic - *Chronicle* c, 14, 1954, p. 32 şi urm, D. Mc ALINDON, *Senatorial Opposition to Claude and Nero.* în *American Journal of Philology,* 77, 1956, p. 113 şi urm. W. C. Mc DERMOTT, *Sextus Afranius Burrus,* în *Latomus. &:* 1949. p. 229 şi urm. Jean MELMOUX, C. *Helvidius Priscus, disciple et heritier de Thrasea,* în La *Parola del Passato,* 30, l'SVS (Neronia, 1974), p. 23 şl.urm. Orsolina MONTEVECCHI. *Nerone a una polis e ai 6475,* în *Aegyptus,* 50, 1970, p. 5 şi urm. —, *Nerone e VEgitto,* în La *Parola del Passato,* 30, 1975 (Neronia. 1974), p. 48 şi urm. —, *L'ascesa al trono di Nerone e le tribu alessandrine,* în I *Canaii ăella Propaganda nel Mondo Antico. Contribuit âelVlstituH di Storia Antica,* IV, Milano, 1976, p. 200 şi urm. A. OLTRAMARE, *Seneque diplomate,* în *Revue des Etudes Latines,* 16, 1938, p. 318 şi urm. S. J. OOST, *The Career of M. Antonim Pallas,* în *American J"uT~ nai of Philology,* 79, 1958, p. 113 şi urm. D. P. ORSI, *Sulla rivolta di Budicca,* în *Annali de la Facoltă &l Lettere*di Bari,* 18, 1973, p. 531 şi urm. Dionis M. PIPPKDI, *Contribuţii la istoria veche a României,* 1' reşti, 1058, eapitolul III (Silvanus Aelianus).

jyî KABOSSI, *La coniazione di Nerone : la rijorma dell'oro e dell'argento,* în *Acme, (5,* 1953, p. 479 şi urm.

jH. RAOSS. *La rivolta di* V*indice e ii successo di Galba,* în *Epigraphica,* 20, 1958, p. 46 şi urm. ; în aceeaşi revistă, 22, 19G0, p. 37 şi urm. gve M. SANFORD, *Nero and the East,* în *Harvard Studies of Classical Philology,* 43, 1937, p. 75 şi urm. Charles SAUMAGNE. *La Passion de Thraseas,* în *Revue des Eiudes Latines,* 33, 1955, p. 241 şi urm. A. SAVIO, *La rijorma monetaria ăi Nerone,* în *Quaderni Ticinesi di Numismatica e di^Antichită Classiche,* 1, 1972, p. 89 şi urm. G. SCHUMANN, *Hellenistische und griechische Elemente in der Regierung Neros,* dizertaţie, Leipzig,#1930. Werner SCHUR, *Die Orientpotitik des Kaisers Nero, Beiheft* 15 la *Klio,* Leipzig, 1923. J. SCHWÂRTZ, *Ti. Claudius Balbillus, prefet d'Egypte et conseiller de Neron* în *Bulletin de l'lnştitut Francais d'Archâologie Orientale* (Cairo), 49, 1950, p. 45 şi urm. D. C. A. SHOTTER, *Tacitus and Verginius Rufus,* în *Classical Antiquity,* 59, 1967, p. 370 şi urm. —, *Two Notes on Nero, în Classical Philology,* 64, 1969, p. 109 şi urm. —, *A Time-Table for the Bellum Neronis,* în *Historia,* 24, 1975, p. 59 şi urm. A. SIZOO. *Paetus Thrasea et le stoicisme romain,* în *Revue des Etudes Latines,* 4, 1926, p. 229 şi urm. ; 5, 1927, p. 41 şi urm. Michel SOUTZO, *Le systeme monetaire de Neron,* în *Revue Numismatique* \ 2, 1898, p. 656 şi urm. ; 3, 1899, p. 9 şi urm. F. STELLA MARANCA, *L. Anneo Seneca nel Consilium Principis,* în *Rendiconti della Reale Accademia Nazionale dei Lincei,* seria 5, 32, 1923, p. 282 şi urm. Ronald SYME. *Domitius Corbulo,* în *Journal of Roman Studies,* 60, 1970, p. 37 şi urm. M. K. THORNTON, *Nero's New Deal,* în *Transactions and Proceedings of American Philological Association,* 102, 1971, p. 621 şi urm. —. *The Enigma of Neronis Quinquennium. Reputation of Emperor Nero,* în *Historia,* 22. 1973, p. 570 şi urm. —i T/ie *Augustan Tradition and' Neronian Economics,* în *Aufstieg und Niedergang. des romischen Welt,* II, 2 *(Principat),* . Berlin—New York, 1975, p. 149 şi urm. *"■• *The Roman Tesserae. Observations on Two Historical Problems,* în *Historia,* 29, 1980, p. 335 şi urm. (dai-, vai ! nu a existat un ,.new deal" neronian. Aceste articole îi atribuie [l]i Nero teorii şi măsuri economice pe care nu le-a gîndit G niciodată).

OWNENT), *The Reputation of Verginius Rufus,* în *Latomus,* s 20- 1961, p. 3,17 şi urm.

an OOTEGHEM, *Verginius et Vindex,* în *Les Etudes Classi--.* Qwes, 36i 1968— p. 18 si u•m

>z ZAWADSKI, *La legation de Ti. Plautius Silvanus Aelianus en Mesie el la politique frumentaire de Neron,* în *La Parola ae l Pussato.* 30. 1975 (Neronia, 1974), p. 59 şi urm.

MARILE LUCRĂRI PUBLICE, INCENDIUL ROMEI, CREŞTINII

Un număr mare de lucrări se referă la construcţiile lui Nevo, în special la cele din Roma, şi la semnificaţia acestora ; unele studii le conferă o valoare simbolică, pe care altele o resping pe nedrept. Aceste mari lucrări publice sînt, deseori, puse în legătură cu incendiul din 64. Tot astfel cum, uneori, persecuţiile creştinilor sînt raportate la distrugerea capitalei. Aceste probleme diferite sînt tratate, de multe ori, concomitent. Ca atare, am purces la regruparea lucrărilor care urmează. Multe dintre ele exprimă opinii divergente în ceea ce priveşte semnificaţia dată incendiului şi reconstrucţiei oraşului :

A. BALLAND, Noua *Vrbs et Neapolis,* în *M&langes d'Archeologie et d'Histdvfe* 77, 1965, p. 349 şi urm. Jean BEAUJEU, *Uincendie de Rome en 64 et Ies Chretiens,* în *Latomus,* 19, 1960, p. 65 şi urm. şi 291 şi urm. R. BODEUS. *Vingt remarques sur la persecution des chretiens dans VEmpire Romain aux deux premiers siecles de notre ere,* în *Humanites Chretiennes,* 1930. p. 489 şi urm. A. BOETHIUS, *The Neronian Nova Urbs,* în *Corolla Archaeologlca Principi Hereditario Regni Sueciae Gustavo Adolpho Dedi cata,* Lund, 1932. *

—, *Nero's Golden House,* în *Eranos,* 44, 1946, p. 442 şi urm.

—, *Et crescunt media pegmata celsa via, Mart, de Spect., 2, 2,* în Eranos, 50, 1952, p. 129 şi urm. —, *The Golden House of Nero,* Ann Arbor, 1960. U. De FRANCO. *L'incendio di Roma e la congiura di Pisone,* Catania, 1946. Leon HERRMANN, *Quels Chretiens ont incendii Rome* ?, în *Revue Belge de Philologie et Histoire,* 27, 1949, p. 633 şi urm. ■—, Les *Juifs et la persecution des Chretiens par Neron,* în *Latomus,* 20. 1961, p. 817 şi urm. P. HOWELL, *The Colossus of Nero,* în *Athenaeum,* 46, 1968, p. 292 şi urm. H. LAVAGNE, *Le Nymphie au Polypheme de la Domus Aurea,* în *Melanges d'Archeologie et* d'Histoire, 82, 1970, p. 673 şi urm. H. P. L'ORANGE, Domus *Aurea, ăer Sonnenpalast,* în *Serta Eitre-■miana,* Oslo, 1942, p. 68 şi urm. —, Apotheosis *in Ancient Portraiture,* Oslo, 1947. —, *Studies in the Iconography of Cosmic Kingship in tho Ancient World,* Oslo, 1953. M. MORFORD, TJie *Distortion of the Domus Aurea Tradition,* **îi»** Eranos, 66, 1968, p. 158 şi urm. R. F. NEWBOLD, *Some Social and* Economic *Consequences of A.D. 64 Fire at Rome,* în *Latomus,* 33, 1974, p. 858 şi J. S. RAINBIRD—F. B. SEAR, *A Possible Description of the* M»j *cellum Magnum of Nero,* în *Papers of the British Sehool Rome,* 39, 1971, p. 40 şi urm. Charles SAUMAGNE, *Les incendiaires de Rome (ann. 64* p. *et Ies lois penales des Romains,* în Revue Htstoriqu^e> 1962, p. 337 şi urm.

C. VAN ESSEN, *La topographie de la Domus Aurea Neronis,* în *Meded. Nederl. Akademie van Wet., Afd. Letterkunde,* N.S., 17, 1954, p. 371 şi urm. A. VASSILEIOU, *Sur la date des thermes de Neron,* în *Revue des ttudes Anciennes,* 74, 1972, p. 94 şi urm. j, ZEILER, *Institutum Neronianum. Loi fantome ou realite ?,* în *Revve d'Histoire Ecclesiastique,* 50, 1955, p. 393 şi urm.

LITERATURA ŞI ARTELE

Sînt numeroase articolele, monografiile şi cărţile pe această temă. Opiniile autorilor sînt deseori contradictorii, dar din lucrările cele mai recente se degajă imagini mai pertinente şi mai exacte asupra literaturii şi artelor în epoca lui Nero. Lista care urmeaEă este doar o selecţie.

Karlhans ABEL, *Bauformen in Senecas Dialogen,* Heidelberg, 1967. Frederick AIIL, *hucan. An Introduction,* Ithaca and London, 1976. Jean-Marie ANDRE, *Otium et vie contemplative dans Ies Lettres ă Lucilius,* în *Revue des Etudes Latines,* 40, 1962, p. **125** şi urm. —, *Seneque et la peine de mort,* în *Revue des Etudes Latines,* 57, 1979, p. 278 şi urm.
Pierre AUBENQUE — Jean-Marie ANDRE, *Seneque,* Paris, 1964. Jacqueline BRISSET, *Les idees politiques de Lucain,* Paris, 1964. Vincenzo CIAFFI, *Intorno all'autore dell'Octavia,* în *Rivista di Filologia e di Istruzione Classica,* N.S., 15, 1936, p. 246 şi urm.
—, *StruUura del Satyricon,* Torino, 1955. Eugen CIZEK, *Despre redactarea scrisorilor lui Seneca,* în *Studii Clasice,* 4, 1962, p. 221 şi urm. —, *L'Apocoloquintose, pamphlet de Varistocratie latine,* în *Acta Antiqua Philippopolitana. Studia Historica et Philologica,* Sofia, 1963, p. 295 si urm. —, Despre *redactarea dialogului De uita beata,* în *Studii Clasice,* 5, 1963, p. 211 şi urm. •"*•> *Les controi*erses esthetiques de l'epoque dans la lettre 114 de Seneque,* în *Acta Congressus Internationalis Habiti Brunae 12—16 Mensis Aprilis MCMLXVI,* Praha, 1968, p. 353 şi urm. —> Tacit, Bucureşti, Î974. —•# *Structures et ideologie dans les Vies des douze Ce sar s de Suetone,* Bucureşti-Paris, 1977. an-Michel CROISILLE, *Lieux communs, sententiae et intentions philosophiques dans la Phedre de Seneque,* în *Revue* des *Etudes Latines,* 13, 1964, p. 276 şi urm. > *-e *personnage de Clytcmnestre dans l'Agamemnon de Seneque,* în *Latomus,* 23, 1964, p. 464 şi urm. • -^es *naiures mortes campaniennes. Repertoire descriptif des Peintures de nature morte du Musee National de Naples, de Pompei, Herculan%m* St *Stabies,* Bruxelles, 1965.
oesie et *art figuri de Neron aux Flaviens. Recherches sur [1] iconographie et la correspondance des arts â l'ipoque im-Vriale,* teză de doctorat, Lille, 1978.

Fabio CUPA1UOLO, *Itinerario della poesia latina nel* ***l*** *secolo dell'lmpero,* retipărire, Napoli, 1978. N. DACOS, *Fabullus et l'autre peintre de Iu Domus Aurea,* în *Dialoghi d'Arch.,* 2, 1968, p. 210 şi urm. Eugen DOBROIU, *Unele probleme ale documentării lui Petronius,* în *Analele Universităţii Bucureşti,* 13, 1964, p. 145 şi urm!
Florenee DUPONT, *Le plaisir et la loi. Du „Banquet" de Platon au „Satyricon",* Paris, 1974 (cartea comportă o analiză in-] genioasă a lui Petrontu). Paul FA1DER, *La vie litteraire ă Rome spus le regne de Neron. Le râve de Seneque,* în *Les Etudes Vlassiques,* 3, 1934, p. 3 I şi urm. ,
Donato GAGLIARDI, *Lucano poeta della libertă,* ed. a 2-a, Napoli 1968.
Miriam GRIFFIN, *Seneca. A Philosopher in Politics,* Oxford, 1976, 1
Pierre GR1MAL, *L'eloge de Neron au debut de la Pharsale est-il ironique ?,* în *Revue des Etudes Latines,* 38, 1960, p. 298 şi urm.-—, *Les tragedies de Seneque,* în Les *trăgedies de Seneque et le theâtre de la Renaissance,* Paris, 1964, p. 1 şi urm. —. *Place et role du temps dans la philosophie de Seneque,* în *Revue des Etudes Anciennes,* 70, 1968, p. 92 şi urm. —, *La guerre civile de Petrone dans scs rapports avec la Pharsale,* Paris, 1977. —, *Le lyrisme ă Rome,* Paris, 1973, p. 163—167 ; 227—230 ; 248— 255 etc.
—, *Seneque ou la conscience de VEmpire,* Paris, 1978. Anne-Marie GUILLEM1N, *Seneque. directeur d'âmes,* în *Revue des Etudes Latines,* 30, 1952, p. 202 şi urm. ; 31, 1953, p. 215 şi urm : 32, 1954, p. 250 şi urm. Istvan K. HORVATH, Psr.se *et Neron,* în *Studii Clasice,* 3, 1961, p. 337 şi urm. J. KORVER, *Neron et Musonius. A propos du dialogue de Pseudo-* I *Lucien „Neron ou sur le percement de l'isthme de Corinthe",* I în *Mnemosyne,* 4. 1950. p. 319 şi urm. D. KORZENIEWSKI, *Die „Panegyrische Tendenz" in den Carmina Einsidlensia,* în *Hermes,* 94, 1966, p. 344 şi urm,.
Italo LÂNA, *Ludo Anneo Seneca,* Torino, 1955. r I
—, *L. Anneo Seneca e la posizione degli* ***intellettuali*** *romani* ***aii*** *fronte al principato,* Torino, 1964. P. LAURENS, *Marţial et l'epigramme grec au ier siecle* np;itV | *J.-C,* în *Revue des Etudes Latines,* 43, 1965, p. 315 şi un«- J
Wolfgang Dieter LEBEK, *Lucans Pharsalia. Dichtungstsiruktur u'li Zeitbezug,* Gottingen, 1976. , I
Anton D. LEEMAN, *Orationis Ratio. The Stylistic Theories an* I *Practice of the Roman Orators. Bistorians and Philosovt>** I Amsterdam, 1963 (traducere italiană de Gian Carlo GIA ■ DINA şi Rita CUCCIOLI MELLONI, Bologna, 1974).
Joseph LUCAS, *Les obsessions de Tacite,* Leiden, 1974. .,■)
Berthe MARTI, *Lucan's Narrative Techniques,* în *La Parola Passato,* 30, 1975 (Neronia, 1974), p. 74 şi urm. Giancarlo MAZZOLI, Seneca e *la poesia,* Milano, 1970. Alain MICHEL, *Tacite et le destin de VEmpire,* Paris. li!î'|iircî'''I —, *La philosophie politique ă Rome d'Auguste* d *Marc* ^ Paris, 1989

.... 1

__, *Rhetorique et philosophie chez Seneque (Ad Marciam,* ***17—18),*** în *Actas del Congreso* ***Espanol*** *de Estudios Clâsicos,* **1978,** p. **319** şi urm. Emrnanuele NARDUCClTLa *Provvidenza crudele e la distruzione dei tniti augustei,* Pisa, 1979. Ugo PIACEA[7]TiNf. *Osservazioni, sulla tecnica epica di Lucano,* Berlin. 1963.

r RAIT1I. *Petronius, ein* ***Epikureer,*** **Nurnberg,** 1963. Marc ROZELAAR, *Seneca,* Amsterdam, 1976. Giuscppe SCAKPAT, *11 pensiero religioso di Seneca e l'ambiente ebraica e* ***cristiano,*** **Brescia, 1977.** John Patrick SUI,Li VAN, *The Satyricon of Petronius. Some Psycho-Analytical Considerations,* în *The American Imago,* 13, 1961. p. 353 şi urm. —. *The Satyricon of Petronius. A Literary Study,* Bloomington-**London,** 1968. —, *Petronius. Seneca and Lucan : A Neronian Literary Feud ? în Transactions and Proceedings of the American Philological Association,* 99, 1968, p. 453 şi urm. E. THOMA8. *Peivvne,* ed. a 3-a. Paris, 1912. Robert Alain TURCAR *Seneque et Ies religions orientales,* Bruxelles, 1967. Raoul VERDiBRE. *Notes critiques sur Perse,* în *Hommages â M. Niedermann,* 11, 1952, p. 199 şi urm. —, *La Tryphaena du „Satyricon" est-eile lunia Silana ?, în Latomus. ii),* 1960, p. 551 şi urm.

—, *La bvcoliqve post-vergilienne,* în *Eos,* 66, 1967, p. 161 şi urm. Paul VEYNE, *Vie de Trimalcion,* în *Annales (Economies, Societes, Civilisations),* 16, 1961, p. 213 şi urm. —, *Le „je" dans le Satyricon,* în *Revue des Etndes Latines,* 42, 1964, p. 303 şi urm.

Francois VILLENEUVE, *Essaî sur Perse,* Paris, 1918. J. VOLPILHAC, *Lucain et l'Egypte dans la scene de necromancie de la Pharsale VI, 413—830 ă la lumiere des* ***papyri*** *grecs magiques,* în *Revue des Etudes Latines,* 56, 1978, p. 272 şi urm. Rene WALTZ, *La vie de Seneque,* Paris, 1909.

Indice $_t$

Personaje, autori antici, divinităţi

ACRATUS (libert imperial) : 124, 193

ACTE (libertă şi iubită a lui Noro) : 41, 42, 98, 164, 166, 365

AEBUTIUS Liberalis (prieten cu Sencca) : 224

AEGIALUS (curtean şi agent al lui Nero) : 124

AELIA Catella (matroană care, la optzeci de ani, a dansat la serbările *luvenalia,* organizate de Nero în 59) : 118, 331

AELIANUS Silvanus Plautius Tiberius (unul din generalii lui Nero, care a luptat împotriva dacilor şi a altor popoare din estul imperiului) : 274, 305, 306, 307, 308

AFRICANUS Iulius (orator din cercul lui Seneca) : 224

AFRICANUS Titus Sextius (senator şi membru al colegiului Fraţilor Arvali în 57) : 176.

AFRODITA Anadyomene (zeiţa dragostei şi a frumuseţii, la vechii greci) : 330

AGATHURNUS Claudius (medic, membru al cercului condus de Cornutus) : 220

AGERINUS (libert al Agrippinei) : 60, 61, 195, 209

AGRICOLA Iunius Gneaus (general roman, 40—93 e.n., socrul lui Tacit) : 204, 248

AGRIPPA Fonteius Gaius (legat al Moesiei) : 305, 307

AGRIPPA II (Herodes ; re§e al Iudeei ; sec. I e.n.) : 162, 167, 272, 295

AGRIPPINA (mama lui Nero şi fiica lui Germanicus) : 20, 22, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 41, 42, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 75, 76, 78. 79, 91, 92, 93, 94, 95, 96, *91,* 98, 100, 101, 102, 105, 131, Iţi?' 164, 165, 167, 169, 176, *180,* 181, 182, 185, 186, 190, *&1'* 192, 194, 195, 209, 213, 240, 292, 318, 372

AGRIPPINUS Paconius (««^ bru al grupării lui Thrasea) • 216, 246, 328

AHENOBABBUS Domitius Gnaeus f ta tăi lui Nero) : 29, 30, 49
AHENOBARBUS Domitius Lucius (bunicul lui Nero, după tată) : 49
ALBINUS (procurator, succesorul lui Antonius Felix în Iudeea) : 272
ALCMEON (nepotul Jui Nestor şi fondatorul unei puternice familii : Alcmenoizii) : 46
ALEXANDER Lysimachus (agentul Antoniei în Egipt, fratele lui Philon şi tatăl lui Tiberius Iuiius Alexander) : **115**
ALEXANDER Ti beri us Iuiius (iudeu elenizat, fiul lui Lysimachus Alexander, guvernator al Egiptului între 66 şi 70) : 115, 3 85, 186, 187, 271, 272, 276, 351, 352, 364
ALEXANDRA (una din doicile lui Nero) : 31
ALEXANDRU (celebrul conducător al macedonenilor ; 336—323 î.e.n.) : 40, 85, 142, 199, 227, 242, 278, 294, 303, 313
ALEXANDRU din Aegae (filosof peripatetician, dascăl al lui Nero) : 34
ALIENUS Caecina Aulus (quaestor al Baeticei) : 360
ALITYRUS (mim de origine iudaică, prieten cu Poppeea) : 167
AMON-RE (zeu egiptean, patron al Tebei ; identificat cu Ra) : 185
ANDROMACHUS (numele a doi medici din anturajul lui Nero) : 197
ANICETUS (libert, profesor al 'i Nero, iar apoi înalt funcţionar) : 32, 61, 165, 194
AWICIUS Cerialis (senator, ucis .* Nero in 66) : 244, 246
NAEI (celebră familie ro-<*na) : 42, 95, 134, 237, 243, NAT» 245, 243 > 265 > 3/< > 360 ^AEUS Statius (libert şi cu Seneca ; medic 332
ANNIUS Pollio (complice la conspiraţia lui Piso ; soţul Serviiiei, fiica lui Barea Soranus, şi frate cu Annius Vinicianus) : 56, 216, 241, 246, 248
ANTEIUS Publius Kufus (partizan al Agrippinei) : 240, 275
ANT1GONA (personaj din tragedia greacă, fiica lui Oedip, soră cu Eteocle şi Polynice) ; 47
ANTIOCHUS IV din Commagene (rege; vasal al lui Nero) : 295
ANTISTIUS Sosianus (senator, acuzat în 62 de lezmaiestate) : 90, 133, 214, 275
ANTONIA (mama lui Germanicus şi a lui Claudiu) : 115, 191
ANTONIA (fiica lui Marcus Antonius şi a Octaviei, mama lui Gn.. Domitius Ahenobarbus) : 49, 74
ANTONIA (fiica lui Claudiu) : 54, 55, 168, 211, 212, 241
ANTONINI (dinastie imperială romană din sec. al II-lea e.n.) : 21, 69, 291, 339, 366
ANTONINUS Haterius **Quintus** (senatoz[1], consul în 33 e.n.) : 262
ANTONIU (Marcus Antonius, om politic roman, 83—30 î.e.n. ; în 43 î.e.n. a organizat, împreună cu Octavianus şi Lepidus, cel de-al doilea triumvirat) : 25. 49, 72, 73, 87, 102, 115, 177, 336
APER (personaj din *Dialogul oratorilor* de Tacit). : 224, 235
APOLLO (zeul luminii şi al artelor la vechii greci) : 38, 83, 84, 87, 102, 117, 146, 149, 150, 174, 239, 281, 318, 320, 327
APOLLONIOS din Rhodos (poet alexandrin ; sec. al II-lea î.e.n.) : 333
APOLLONIOS din Tyana (filosof neopitagoreic, moralist şi magician ; sec. I e.n.) : 172, 322 333 334
APRONIANUS Vipstanus Gaius

(maestru al colegiului Fraţilor Arvali în 57) : 176
RARICUS Vulcacius (cavaler ; prieten intim cu Piso) : 240
RCHELAUS (rege al Iudeei, izgonit de August) : 296
rtIMAN (zeu al tenebrelor la vechii iranieni) : 319
^ISTOBUL (rege al Armeniei Mici) : 295
ilRIA (soţia lui Caecina Paetus, condamnat la moarte în 12. Mama nevestei lui Thrasea şi bunica Fanniei) : 215
3.RIA (soţia lui Thrasea şi mama Fanniei) : 216, 217
*SACIZI (dinastie parţă ; regii arsacizi au domnit între 256 î.e.n. şi 224 e.n.) : 123, 145, 146, 167, 284, 204, 296, 29J. 298, 299, 300, 303, 304, 309, 312, 347
ÎTEMIS (zeiţă din mitologia greacă ; identificată la romani cu Diana) : 76
ÎULENUS Rusticus (prieten ji partizan înflăcărat al lui rhrasea) : 215, 216, 218
IVALI (Fraţii Arvali, colegiu sacerdotal roman) : 49, 58, 60, 32, 77. 82, 87, 89, 93, 138, 140, 166, 167, 176, 202, 247
5CLEPIOS (zeul medici nei la treci) : 85
IIATICUS Valerius (guverna-;or al provinciei Belgica) : 555
IPER Suplicius (centurion ; a uat parte la conjuraţia lui Piso) : 241
'ARGATIS (zeiţă siriană) :, (19
'HENODORUS Claudius (gre-:o-oriental, prefect al anno-îei sub Nero şi Domiţian) : 15, 194
"IMETUS (libert al Domiiei ; a luat parte la o intrigă ndreptată împotriva Agrip-)inei în 55) : **190** 'TALIZI (numele unei di-îastii care a domnit în Periam) : 41
TICUS Vestinus Marcus consul în 65; cel de-al patrulea soţ al Statiliei Measulina) : 168. 169, 206, 210, 239 242, 244, 372
ATTIS (zeu frigian ; însoţitor al Cybelei) : 47, 319, 322
AUGURINUS lulius (cavaler-prieten intim al lui Piso) • 240
AUGUST (londator al Principatului şi al dinastiei Iulio-Claudiene) : 51, 69, 70, 72, 73 74, 76, 78, 87 88, 102, 148, 149* 181, 199, 202, 206. 248, **251,** 253' 263, 265, 268, 271, 278, 291, 292 293, 294, 296, 318, 322, 336 338* 366, 372
AUGUSTIANI (suporteri ai Iui Nero) : 118, 119, 132, 141 148 173, 174, 175
AUGUSTIN (Sfîntul, 354—430 e.n. ; scriitor, episcop de Hippona) : 21, 22
AULLUS-GELLIUS (scriitor, sec. al H-lea e.n.) : 220
AURELIUS Victor (istoric roman din sec. al IV-lea e.n.) : 41, 48, 88, 116, 134. 293, 359, 363, 365
AVITUS Duvius Lucius (protejat al lui Burrus) : 98

BAAL (mare zeu oriental) : 322
BACCHUS (zeu roman al vinului şi al viţei de vie) : 318
BALBILLUS Claudius Tiberius (prefect al Egiptului pe vremea lui Nero şi, mai tîrziu, astrolog al împăratului) : 85, 86, 92, 93, 98, 115, 185, 186, 271
BAREA Soranus : v. Soranus Barea
BASSUS Caesius (poet liric din timpul lui Nero ; elev al lui Cornutus şi adept a' stilului nou) : 217, 220, 336
BERYLLUS (dascăl al 1U1 Nero) : 32, 33, 192
BLANDUS Rubellius (tatăl *W* Plautus Rubellius) : 54
BOUDICCA (regina iceenilon ■ 271, 275
BRITANNICUS (fiul lui diu şi al Messalinei, f doptiv al lui Nero) : 21,

52, 53, 59, 74, 76, 77, 78, 79. 80, 94, 97. 99, 101, 103, 105, 127. 164, 166. 168, 185, 196, 200
PRUTUS Marcu.s luniu.s (fiul unei surori a lui Cato din Utica ; principal cezaricid) : 49, 213
BUKRUS Afranius Sextus (cavaler şi funcţionar imperial ; prefect ai pretoriului pe vremea lui Nero) : 42, 54, 58, 59, «0. 61, 79, 92, 93, 94, 95, 97, 98, 127. 133, 135, 136, 150, 163. 164, 180. 181, 183, 190. 200. 223. 238. 241, 242, 260, 273. 2.92, 325

CAKCILIANUS Domitius (prieten intim al lui Thrasea) : 216
CAESAR Gaius Iulius (100—44 î.e.n.) ; 55, 77, 143, 184, 202, 218. 225, 242, 291, 318, 355
CAESELLIUS Bassus (cavaler roman, originar din Cartagina) : 276
CAESENNIUS Paetus Lucius (senator ; comandant al ofensivei romane din Armenia) : 125. 178. 179. 298. 299. 308, 312
CAESONIUS Maximus (consul în 55 : admirator al lui Seneca) : 98, 223
CALIGULA (Gaius. fiul lui Germanicus, 'unchiul lui Nero şi împărat al Romei : 37—-41 e.n.) : 20, 25, 28. 29. 55, 70, 72, 73, 82, 93, 95, 126, 143, 162, 164, 170. 182. 194. 211. 239, 241, 248. 249. 264. 278, 322
CALLISTUS (libert al lui Claudiu ; *a libellis* pînă în 50) : 75, 193
CALPURNH (mare familie romană) : 50, 237, 238, 240, 245, 246, 372
CALPURNIUS Siculus (poet Ji- latin de pe vremea **lui** Nero ; membru al cercului Calpurniilor) : 83, 84, 89, **171,** 211, 212, 213, 292. 337
^ALPURNIUS Statura (membru al cercului lui Cornutus) : ^20

(libert al Domitiei QQ, a) 209

CAMEIUNUS Sulpicius Quintus (senator, victimă a lui Nero Ia **sfîrşitul** domniei acestuia) : 176, 198, 250
CAMILLUS (general şi om politic roman din sec. IV î.e.n.) : 148
CAMILLUS Arruntius **(IegaLal** Dalmaţiei în 42 e.n.) : 249
CANACEA (fiica lui Aeolus, zeul vîntuiui ; personaj mitologic, exploatat în tragediile antice) : 47
CAPANEU (unul dintre cei şapte luptători împotriva Te-r bei ; fulgerat de Iuppiter) : 47
CAPITO Cossutianus (senator ; celebru delator al lui Nero) : 127, 182, 198, 214, 246
CAPITO Fontei us (senator; guvernator al Germaniei Inferioare în 68) : 135, 352
CARPUS (libert al lui Nero) : 194
CASSII (familie aristocrată romană) : 265
CASSIUS Asclepiodotus (bogătaş din Bithynia, credincios lui Barea Soranus) : 216, 246
CASSIUS **.Longinus** Gaius : v. Longinus Cassius Gaius
CASSIUS (unul din ucigaşii lui Iulius Caesar ; a sfîrşit prin a porunci unui libert să-1 omoare, în 42 î.e.n.) : 49, 218
CATO din Utica (Marcus Porcius Cato Uticensis ; om politic roman, 95—46 î.e.n. ; viaţa sa. ca şi moartea, au fost cele ale unui stoic) : 49, 131, 215. 218, 226, 227
CATULLUS (mimograf **din** timpul lui Nero) : 331
CATUS Aelius Sextus (general roman care, sub domnia lui August, transmutase 50 000 de geţi pe malul drept al Dunării) : 306
CELER (arhitect al lui Nero) I 121, 280
CELER Egnatius Publius (filosof stoic, partizan înflăcărat **al** lui Nero şi delator) : **172,** 216

CERANUS (filosof stoic de origine greacă) : 207
CERCOPITHECUS Paneros (libert bogat) : 267
CERES (zeiţă romană a agriculturii) : 133, 258, 280
CHAEREMON (preot egiptean şi filosof stoic, dascăl al lui Nero) : 32, 33, 34, 35, 81, 85, 100, 115, 171, 185, 187, 223
CHRESTOS : v. Iisus-Christos
CHRYSIPPUS (filosof stoic, sec. III î.e.n. ; unul din fondatorii doctrinei stoice) : 219
CICERO (Marcus Tullius Cicero ; om politic şi orator roman, 106—43 î.e.n.) : 104, 105, 142, 242, 333, 334
CLASSICIANUS Iulius (procurator al Britanniei în 61) : 192
CLAUDIA (fiica lui Nero) : 49, 167, 318
CLAUDIU (Tiberius Drustis Claudius Cae'sar. împărat roman, 41—54 ; născut la Lugdunum în anul 10 î.e.n. ; mort în 54 e.n. ; fratele lui Ger•manicus şi soţul Agrippinei ; tatăl adoptiv al lui Nero) : 20, 30, 31, 40, 41, 51, 52, 53, 54, 57, 59, 62, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 88, 91. 93, 94, 96, 100, 101, 106, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 171, 177, 185. 188, 1B9. 190, 191, 192, 193, 194. 196. 197, 19«, 203, 209. 211, 212, 215, 221, 222, 223, 239, 241, 249, 252, 256, 259, 261, 263. 277, 278, 279, 293, 295, 304. 305, 308, 324, 332, 335, 355
CLAUDIUS din Smyrna (libert bogat. sec. I e.n.) : 194
CLAUDIUS Etruscus (cavaler roman, fiul celui precedent) ; 194
CLEOPATRA (regină a Egiptului între anii 51 şi 30 î.e.n.) : 336
CLODIUS Appius Publius (om politic roman, adversar ,al lui Cicero ; sec. I î.e.n.) : 202
CLUVIUS Rufus (om politic şi istoric roman din timpul lui Nero) : 78, 120, 179, 1.06. 241 242. 281, 282
COLUMELLA (Lucius Iunius Moderatus Columella ; agronom şi scriitor latin sec I e.n.) : 224, 257, 337
COMMODIANUS (pcet latin, sec. III e.n.) : 22
CONSTANTIN (împărat ryman 306—337) : 147
CORBULO (senator şi celebru general al lui Nero) : 56, 135 141, 178, 200, 208, 209. 210 216, 223, 246, 247, 248. 249, 250, 271, 293, 295, 296, 297, 298, 299, 301, 302, 312, 348, 351, 352, 372
CORNUTUS Annaeus Lucius (autorul prezumtiv al lucrării *Octavia;* conducătorul unui cerc politic şi cultural) : 38, 57, 171, 205, 206, 217, 219, 220, 221, 336, 340, 372
CORYDON (numele unui păstor) : 212
COTTA Aurelius (senator din timpul lui Nero) : 262
COTTIUS Iulius Marcus (rege al Alpilor Cottieni, 44—58 e.n.) : 293
COTYS (regele Bosforului cimerian pe vremea lui Nero) : 308
CREON (personaj din tragediile lui Sofocle ; fratele Iocastei, devenit tiran al Tebei după exilul lui Oedip) : 47
CRISPINILLA Calvi-a (una din femeile care au jucat un rol important la curtea lui Nero) '• 1#4, 141, 196, 364
CRISPUS Vibius : v. Vibius Crispus
CYBELE (mare divinitate frigiană ; fiica Cerului şi a Pămîntului ; soţia lui Saturn, mama lui luppiter, Neptun, Pluto etc. ; personifica f°ᵣ" ţele naturii) : 319, 322

DATUS (poet şi actor de ateilane pe vremea lui Nero} > 57
DEA SYRIA : v. Atargatis

DECEBAL (87—106 e.n.) : 291
DEMETRIUS Cinicul (filosof şi om de litere, prieten cu Seneca şi cu Thrasea : 204, 216, 217, 332
DEMETRIUS Poliorcetul (rege al macedonenilor, 293—287 î.e.n.) : 143
DIADUMENUS (libert ; a *libellis* al lui Claudiu) : 193
DIDONA (personaj legendar ; fiica, lui Mutto, rege al Tyrului, şi soră cu Pygmalion ; după moartea soţului ei, Sicheu, Didona pleacă din Fenicia spre a întemeia Cartagina) : 276
PINIPPUS Claudius Tiberius (cetăţean roman din Grecia ; ■ agonotet al jocurilor istmice din 67, organizate cu prilejul călătoriei lui Nero) : 144
DIO CASSIU3 (istoric grec al Imperiului roman, sec. II şi III e.n. ; născut la Niceea, în Bithynia, mort prin 235 e.n.) : 23, 36, 43, 44, 45, 47, 43, 49, 51, 53, 57, 58, 61, 62, 76, 77, 80, 84, 87, 90, 99, 116, 117, 118, 119, 123, 134, 135, 137, 141, 142, 143, 144, 147, 149, 165, 168, 181, 170, 173,. 182, 186, 190, 193, 195, 196, 200, 219, 241, 245, 249. 227, 239, 258, 260, 272, 276, 281, 282, 301, 311, 312, 320, 329, 348, 355, 358, 362, 363, 364, 365 DIO
CHRYSOSTOMUL (scriitor grec : sec. I—II e.n.) : 194
DIODORUS (reputat citared învins de Nero) : 148
DIONYSIOS (director al bibliotecilor din Roma) : 187
DIONYSOS (sau Bacchus, zeu greco-roman al viţei de vie, al vinului şi, de asemenea, al regenerării) : 73, 74, 84, 318, 322
'OMITIA *(gens;* celebră faniilie aristocrată romană) ; 49, 50, 54
QMITIA (mătuşa lui Nero, S°'"a tatălui acestuia) : 30, 53. 54. 186, 190, 194
DOM1TIA Lepida (mătuşa lui Nero, sora tatălui acestuia) : 29, 30, 31, 41, 51, 54, 74, 191
DOMITII (familie : v. *Domitia gens) : 22,* 365
DOMIŢIAN (81—96 e.n.) : 41, 8«, 115, 126, 172, 192, 1B3, 251,
DOROTHEOS (pictor de pe vremea lui Nero) : 330
DORYPHORUS (libert ; *a libellis* al lui Nero) : 134, 165, 193, 196

EGLOGE (doică a lui Nero) : 31
ENEA (Aeneas ; fiul Afroditei şi al lui Anchise ; strămoşul legendar al romanilor) : 45, 48, 171, 226
EPAPHRODITUS (libert imperial, favorit al Iui Nero) : 134, 190, 193, 243, 365
EPICHARIS (libertă ; participă la conspiraţia lui Piso) : 241, 243, 245
EPICTET (filosof stoic, sec. I şi II e.n. ; născut în Frigia, Ja Hierapolis) : 172, 193, 208, 328
EPICUR (filosof grec, născut probabil în Samos, 342—270 î.e.n.) : 238, 319, 333
EPONA (divinitate celtică) : 322
ETRUSCUS Claudius : v. Clau-(îius Etruscus
EURIPIDE (poet grec, celebru autor de tragedii. 480—405 î.e.n.) : 46, 330, 338
EUTHENIA (divinitate egipteană a Nilului şi a recoltelor) : 76
EUTROPIU (istoric roman, 316—387 e.n.) : 53, 282, 365

FABIUS Rusticus (istoriograf latin din sec. I e.n., admirator al lui Seneca) : 96, 186, 224, 242, 282, 335, 336
FABULLUS (sau Famullus ; . pictor celebru pe vremea lui Nero) : 121, 122, 330
FAENIUS Rufus Lucius (cavaler roman, vechi partizan al Agrippinei ; prefect al annonei, 55—62 ; prefect al pretoriului, 62—65 ; unul din şefii

conspiraţiei lui Piso) : 92,""181, 183, 209, 241, 243, 246 FANNIA (fiica lui **Thrasea)** : 215, 216
FELIX Antonius (fratele lui Pallas ; procurator al Iudeii sub domnia lui Nero) : 92, 190, 194, 209, 272
FESTUS Marcus (participant la conjuraţia lui Piso) : 240
FESTUS Porcius (funcţionar al lui Nero) : 272 FESTUS Rufius Sextus (istoric roman, sec. IV î.e.n.) : 21
FILIP (rege al Macedoniei, 356—336 î.e.n. ; tatăl lui Alexandru) : 242
FLAMINIUS Quintus Titus (general roman, sec. II î.e.n.) : 144
FLAVIANUS -Tampius Lucius (guvernator al Pannonîei sub domnia lui Nero) : 307, 352
FLAVIENI *(Flavii;* dinastie din care au făcut parte Ves-pasian, Titus şi Domiţian) : ' 20, 21, 24, 88, 121, 123, 176, 179, 207, 329, 334, 339, 354, 366 '
FLAVIUS Iasephus (istoric de origine iudaică, 37—95 e.n.) : 32, 53, 79, 162, 165, 167, 183, 191, 193, 202, 282. 307, 356 FLAVIUS Sabinus (fratele lui Vespasian ; prefect al Romei în 69 e.n.) : 179, 305
FLAVUS (nobil din Gallia, pe vremea lui Nero) : 355 FLORUS Gessius (procurator al Iudeii pe vremea lui Nero) : 115. 162, 272, 328 FLORUS lulius (conducătorul gallilor răzvrătiţi în anul 21 e.n.) : 362
FONTEIUS Capito: v. Capito Fontei us
FRONTINUS Sextus lulius (guvernator al Britanniei înaintea lui Agricola, consul ; *curator aquarum* în 97 ; scriitor roman, mort în 103 e.n.) : 191, 193
FRUGI Crassus Licinius Marcus (consul în 64) : 208, 250
GAETULICUS (prieten cu Seneca) : 95
GALBA Sulpicius (împărat roman care i-a urmat lui Nero, 68—69 e.n. ; născut la Terracina în jurul anului 5 î.e.n., a fost asasinat de pretorieni • 30, 116, 175, 178, 179, 195 196' 208, 242, 276, 351, 352, 353, 355' 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362' 363, 364, 365, 366 GALERIUS Gaius (prefect al Egiptului între 17 şi 31 e.n.) ; 95, 134
GALLIO (Novatus sau Gallio Annaeanus Iunius Lucius, fratele mai mare al filosofului Seneca) : 95, 98, 131, 222, 224, 241, 245, 336
GALLUS Cestius (senator ; guvernator al Siriei sub domnia lui Nero) : 135, 272 GALLUS Olitus Publius (cavaler roman, implicat în conspi- 1 raţia lui Piso) : 246, 275 GALLUS Rubrius (unul din favoriţii lui Nero) : 178, 363 GAVIUS Silvanus (ofiţer al cohortelor pretoriene, membru al conspiraţiei lui Piso) : 241 GERMANICUS (tatăl Agrippi-nei şi bunicul lui Nero) : 29, 30, 33, 60, 71, 72, 76, 77, 78, 87, 94, 95, 115, 164, 165, 249, 252, 255
GETA Lusius (partizan al lui Britannicus, prefectul Egiptului în 54) : 185, 186 GETULICUS Lentulus Gnaeus (guvernator al Germaniei Superioare sub Gaius-Caligula ; a conspirat împotriva acestuia din urmă) : 29
GRAECINUS Pomponius (aris; tocrat creştin pe vremea Domiţian) : 325
GRATUS Munatius (participa™ la conjuraţia lui Pjso) •' 240
HADRIAN (împărat roma"- 117—138 e.n.) : 123, 1
HALOTUS . 78, 193,364
HARMAKHIS Perial) 185 egipte
HECTOR IeGenrJn^ „l

iIUi£^
$
mm

LAGCOON \,fiul lui Priam şi al Hecubei > preotul lui Apollo la Troia, strangulat, împreună cu fiii săi, de doi şerpi) : 47
I.ATERANUS Piautius (consul în 65 ; participant la conjuraţia **lui Pisa)** : 207, 216, 240, 243
LENTULUS Cossus Cornelius «consul în 60) : 264
LEONIDAS Alexandrinul (autor de epigrame greceşti, pe vremea lui Nero) : 58
LEPIDA Aemilia (mama Lepidei Iunia şi a Silanilor) : 51, -55
LEPIDA Iunia (soţia lui Longinus, sora Silanilor) : 55
LEPIDUS Marcus Aemilius (senator ; a conspirat împotriva lui Caligula) : 29
LICINIANUS Frugi Piso Calpurnius Lucius (senator) : 208
LIVIA Iulia (nepoata lui Tiberiu) : 54
LIVILLA Iulia (fiica lui Germanicus, sora Agrippinei) : 30, 249
LOCUSTA (unealta Agrippinei împotriva lui Claudiu, şi a lui Nero împotriva lui Britannicus) : 52, 78, 196
LONGINA (soţia lui Corbulo) : 243
LONGINA Domitia (cea de-a doua fiică a lui Corbulo) : 251
LONGINUS Cassius Gaius (consul sufiect în 30 ţi proconsul al Asiei în timpul domniei lui Caligula) : 51, 55, 209, 245, 248, 275
LUCAN (Marcus Annaeus Lucanus ; poet epic latin, 39—65 ; fiul lui Mela şi nepotul lui Seneca) : 45, 46, 70. 84, 98, 119, 171, 176, 210, 219, 220, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 240, 243, 280. 319, 335, 336, 337, 338, 339, 340
LUCILIUS (prieten cu Seneca) : 222, 223, 225, 319, 336
LUCILLUS (autor de epigrame în timpul domniei lui Nero) : 47. 134, 171, 220, 331, 336
LUNA (zeiţă) : 281 • LYCURG (legislator legendar al Spartei) : 142 LYDUS Aulus Larcius (pretor sub Nero) : 323 LYSIAS (orator atenian născut prin 440, mort în jurul anului 380 î.e.n.) : 339

MÂ-BELLONA (divinitate orientală) : 44
MACER Clodius Lucius (legat al legiunii romane din Africa ; ş-a ridicat împotriva lui Nero în anul 63) : 354, 361, 364
MACROBIUS (scriitor şi gramatic latin de origine africană, sec. IV, e.n.) : 331
MARCELLUS Cornelius Marcus (adjunctul lui Obultronius, guvernatorul Baeticei în 68) : 360 '
MARCELLUS Eprius (senator ; delator important pe vremea lui Nero) : 125, 127, 176, 179, 197, 246
MARCELLUS (nepotul lui August) : 231
MARTE *{Mavors ;* zeu roman al războiului) : 83, 117, 318, 357, 361
MARŢIAL (autor roman de epigrame. 40—104 e.n.) : 40, 44, 204, 223, 279, 282, 330, 331, 338
MATERNUS Curiatus (autor de tragedii ; personaj din *Dialogul oratorilor* de Tacit) : 216
MECENA (Maecenas Clinius Gaius ; prieten al lui August şi protector al lui Horaţiu şi Vergiliu ; 70—8 î.e.n.) : 211, 279 283
MELA (tatăl lui Lucan şi fratele lui Seneca) : 95, 98, 134, 222, 241. 245
MELANIPPEA (fiica lui AeoluS, zeul vîntului) : 47
MELA Pomponius (geograf latin de origine hispanâ, sec. i e.n.) : 332
MELIBOEUS (personaj din P°«" zia lui Calpurnius Siculus) • 212
MEN (divinitate lunară) : 32
MENECRATES (citared pe vre mea lui Nero) : 173, 195

MERCUR (zeu latin identificat cu Herrnes al grecilor) : 330
MJESSALA Corvinus Valerius Marcus (senator şi consul în timpul domniei lui Nero) : 176. 262, 204
MESSAL.INA (prima soţie a împăratului Claudiu, mama lui Britannicus şi a Octaviei) : 30, 31, 50, 54, 74, 75, 76, 101, 167, 31»
METTIUS Modestus (prefect al Egiptului, sub Nero) : 165
MILICHUS (libert al lui Scaevinus ; denunţătorul conspiraţiei lui Piso) : 243
MILONIA Caesonia (sora vitregă a lui Corbulo ; devine soţia lui Caligula în 40) : 248
MINERVA (zeiţa înţelepciunii şi a ştiinţelor) : 62, 138, 149, 247
MITHRA (zeul luminii la vechii iranieni) : 44, 137. 302, 318. 320. 321. 324
MITHRIDATE <rege al Armeniei, întronat de romani în 36 ; rege al Bosforului, sub Claudiu) : 44, 295
MO1SE (eliberator şi legislator al Israelului străvechi) : 323
MONTANUS Curtius (senator şi poet satiric) : 216
MONTANUS Iulius (t î n â r quaestor) : 36, 217
MOSCHUS (libert al lui Nero) : 594
MUCIANUS Licinius Gaius (guvernator al Siriei spre sfîrşitul domniei lui Nero) : 125, 135, 210, 352
MUMMIUS (scriitor : autor de atellane) : 331
MUSONIUS Rufus (filosof stoic, conducător de cenaclu, sec. I e-rO : 57, 205. 207 208. 213. ^14, 216, 218, 221, 237, 238, 241, 248, 317, 333, 339, 372

US (important libert l împăratului Claudiu) : 75, 18. i 91 192 195
^TALIS Antonius (cavaler ?9man ; prieten *bvn* cu Piso) : 2, 240

NAUPLIUS (rege legendar al Eubeei ; personaj mitologic) : 46
NEOPHYTUS (libert al lui Nero) : 190
NEPTUN (zeul roman al mărilor ; frate cu Iuppiter) : 323
NERVA Cocceius Marcus (26—98 e.n. ; senator, prieten şi rudă a împăratului Nero ; mai tîrziu, el însuşi împărat, 96—98) : 134, 171, 176. 177, 242, 244, 265, 330, 366
NESTOR (rege legendar al Pylosului, renumit pentru înţelepciunea sa) : 102
NIOBE (personaj mitologic, fiica lui Tantal şi soţia lui Amphion, rege al Tebei) : 47
NISUS (gramatic aticist ţi arhaizant din sec. I e.n.) : 339
NONIANUS Servilius Marcus (istoric latin, sec. I e.n.) : 216, 220
• NORBANUS Ptolomeu (înalt funcţionar financiar . al lui Nero) : 115
NOVATUS : v. Gallio
NOVIUS Priscus (protejat al lui Seneca) : 224
NYMPHIDIUS Sabinus Gaius (prefect al pretoriului din 65 e.n.) : 116. 181, 183, 184, 244, 249, 353, 364, 365, 366

OBULTRONIUS Sabinus (guvernator al Baeticei) : 360
OCTAVIA (fiica lui Claudiu şi prima soţie a lui Nero) : 32, 51, 54. 58. 59. 74, 7fi. 77. 101, 134. 163, 164. 165. 106. 168, 181, 182. 255, 266, 318, 365
OCTAVIA (sora lui August) : 4!)
OCTAVIAN : v. August
OEDIP (personaj mitologic : fiul lui Laios şi al Iocastei) : 34
OLLIUS Titus (tatăl Poppeei) : 165
ORESTE (personaj mitologic ; fiul lui Agamemnon şi al Clitemnestrei) : 46 i
ORFITUS Salvidienus Corne-

lius Sergius (consul îii 51 şi proconsul al Asiei prin 61—ti*) : 198, 212, 248
OROSIUS (istoric şi teolog ; sec. IV—V e.n.) : 79, 282, 365
OSIRIS (zeu egiptean, soţul lui Isis) : 100, 322
OTHO Salvius Marcus (prieten cu Seneca ; soţul Poppeei şi guvernatorul Lusitaniei ; el însuşi împărat în 69 e.n.) : 98, 123, 130, 166, 1(57. 169, 172. 176, 178, 179, **183,** 223. 319, 323, **881,** 360, 365, 366
OVIDIU (poetul latin ; născut la Sulmona în 43 î.e.n., mort la Tomis în 17 e.n.) : 223

PACON1US Agrippinus : v. Agrippinus Paconius
PAETUS Caecina (socrul lui Thrasea ; a fost condamnat la moarte în 42 e.n.) : 213, 215
PAETUS Caesenius Lucius : v. Caesenius Paetus Lucius
PALAMEDE (personaj legendar, rege al Eubeei, unul din conducătorii greci în războiul troian) : 46, 47
PALLAS Marcus Antonius (important libert şi favorit al lui Claudiu ; d *rationibus) :* 54, 59, 75, 92, 94, 134, **101,** 209
PAPA PASCAL AL II-LEA (1099—1118) : 22
PARIS (sau Alexandru ; personaj mitologic ; fiul lui Priam şi răpitorul Elenei) : 45, 47
PARIS (renumit histrion din timpul lui Nero) : 36, 153, 190, 194, 195
PASSIENUS Crispus Sallustius Gaius (orator şi jurisconsult latin ; consul în 27 şi 44 e.n. ; mort în 48) : 30
PATROBIUS (libert al lui Nero) : 190, 193, 195, 302
PAULUS din Tars (sfîntul Pavel ; martirizat la Roma, în vremea lui Nero) : 22, 325, 326
PAULINUS Pompeius (consul şi mai tîrziu legat al Germaniei Inferioare : cumnat cu Seneca) : 98, 134, 222
PAUSANIAS (geograf şi istoric grec, sec. II e.n.) : 124, 144 145
PEDANIUS Costa (ofiţer al armatei Rinului în 68, ostil lui Nero) : 351
PEDANIUS Secundus (senator roman, prefect al Romei, ucis de un sclav în 61) : 98, 179 200. 2231 256
PELAGON (eunuc al lui Nero) *i* 194
PERŞI US (poet satiric latin, prieten cu Thrasea şi Cornutus) : 45, 70. 210. 217, 219, 220, 331, 333, 340
PETINUS (influent libert al lui Nero) : 190, 194, 195
PETRONIUS Aristocrates Magnes (membru al cercului lui Cornutus) : 220
PETRONIU (Petronius Niger Titus ; favorit al lui Nero şi autorul *Satyriconului) :* 125, 172, 176, 177, 212. 213, 245, 319, 320, 331, 333, 336, 339, 340
PHAON **Domitius** Lucius (libert al lui Nero) : 31. 190, 191, 192, 365
PHARSOS (rege al sciţilor din Crimeea) : 307
PHILON (filosof grec de origine iudaică, născut la Alexandria, 13 î.e.n.) : 100, 115, 187
PHILOSTRAT (scriitor grec, originar din Lemnos : sec. III e.n.) : 47, 57, 79, 142, 143, **171,** 180, 182, 195, 279, 332
PHOEBUS : v. Apollo
PINDAR (renumit poet liric grec, 522—442 î.e.n.) : 150
PISO Calpurnius Gaius (om politic şi orator roman ; consul sub domnia lui Claudiu ; S^e" ful unui important cerc politic şi cultural ; a condus ° mare conspiraţie împotriva lui Nero ; mort în 65 e.n.) : 37> 50, 55, 57, 58, 82, 119, 127, 153, **154, 167, 168,** 176, 183, 193, 204

206, 210, 211, 212, 225 238, 239 240. 242, 243, 244, 247, 250, 264. 279, 282. 301, 319, 320, 327 331 333, 337, 339, 340, 353, 364
pISO Lucius (senator şi membru al colegiului Fraţilor Arvali, sub domnia lui Nero) *t* 176
pISONI (renumită familie aristocratică romană) : 50, 237, 265
PLAUTIUS Aulus (senator; soţul Pomponiei Graecina) : 3^5
PLAUTUS Rubellius (vărul lui Nero ; senator stoic) : 54, 55, 58, 134, 165, 170, 171, 181, 194, 207. 208, 209. 214, 218, 237, 238, 240, 246, 248, 350
PLINIU cel Bătrîn (Plinius Secundus Gaius : important scriitor ; cavaler şi funcţionar roman ; sec. I e.n.) : 21, 39, 40, 44, 117, 122, 124, 143, 144. 166, 177. 191. 193, 198, 216, 241. 258, 270. 275, 276, 202. 301, 310. 311, 312, 319. 320. 330, 332, 355, 356, 364
PLINIU cel Tînăr (Secundus Caecillus Plinius Gaius : nepotul celui precedent ; senator şi scriitor roman ; 62—114 e.n.) : 204
PLUTARH (istoric si moralist grec, născut la Cheroneea ; 50—125 e.n.) : 53, 116, 143, 144, 145, 146, 166. 178. 179, 180, 183, 195, 196, 239, 262, 352, 353, 355, 358, 359, 360. 361, 302. 363, 364, 365
PLUTO (zeul roman al tenebrelor şi stăpînul Infernului) : 323
'OLEMON II (rege al Pontului ; răsturnat de Nero, care i-a anexat regatul) : 293, 309,
^LLIO Annius { v. Annius Pollio
OLLIO Claudius (senator şi fost pretor) : 44 pOL LITTA (fiica lu• Antistius Vetus şi soţia lui Rubellius P1 autus) ; 216
POLYBIUS (libert al împăratului Claudiu) : 75
POLYCLITUS (libert ai lui Nero) : 116, 134, 190, 192, 193
POMPEI (Pompeius Magnus Gnaeus ; renumit om politic roman ; 106—48 î.e.n.) : 51, 225, 227, 299, 363
POMPEIUS Magnus Gnaeus (ginerele lui Claudiu) : 51, 55, 208
POMPONIA Graecina (soţia lui Aulus Plautius, proSabil creştină) : 127, 325
POMPONIUS Marcellus (gramatic aticist, sec. I e.n.) : 339
POMPONIUS Pius (consul în 65 ; legat al Moesiei din 67 pînă în 88) : 305
PONTICUS (libert, ajuns prefect al Egiptului în timpul domniei lui Nero) : 186
POPPEEA (cea de-a doua soţie a lui Nero. celebră pentru frumuseţea ei) : 41, 42, 44, 47, 53, 56, 58, 130. 138, 163, 165, 166, 167. 168, 187, 193, 197, 246, 272, 275, 318, 323
POSEIDON (zeul grec al mărilor) : 146
PRAXITELE (celebru sculptor grec ; născut la Atena, prin 390 î.e.n.) : 122, 124
PROBUS Berytius Valerius Marcus (gramatic aticist şi arhaizant ; şef al unui cenaclu literar) : 210, 217, 220, 340, 372
PROCULUS Cervarius (compatriot şi prieten cu Seneca) : 224, 240
PROXIMUS Statius (tribun.; participant la conjuraţia lui Piso) : 241
PSEUDO-AURELIUS VICTOR (numele convenţional al unui scriitor, imitator al lui Aurelius Victor ; sec. IV sau V e.n.) : 88, 196, 293, 365
PSUDO-LUCIAN (numele convenţional al unui scriitor grec care-1 imita pe Lucian) : 21, 84, 142, 143, 146
PSEUDO-SENECA (numele convenţional al autorului trage-

diei *Octavia;* probabil Cornutus) : 21, 33. 53. 56, 58, 165
PYTHAGORAS (slujitor al cultului Cybelei ; favorit al lui Nero) : 190, 195

QUADRATUS Ummidius Gaius (senator, guvernator al Siriei sub domnia lui Nero) : 92, 178
QUIETUS Avidius Titus (senator, stoic ; membru al cercului lui Thrasea) : 216
QUINTILIA Plautia (cumnata celebrului Helvidius Priscus ; membră a cercului lui Thrasea) : 216
QUINTIANUS Afranius (participant la conjurația lui Piso) : 44, 212, 240, 243
QUINTILIAN (retor și scriitor latin ; născut la Calagurris, în Hispania. 35—95 e.n. ; inițiatorul celui de-al doiiea clasicism) : 61. 62. 221. 224
QUIRINALIS Clodius (prefect al flotei din Ravenna) : 278

RABIRIA (vestală, sec. I e.n.) : 41
RADAMISTUS (rege al Armeniei înainte de 54 ; nepot al lui Mithridate) : 295
REGULUS Aquilius Marcus (orator și renumit delator în timpul lui Nero și al succesorilor săi) : 198
REGULUS Memmius Publius (senator ; membru al colegiului Fraților Arvali în 57) : 189
KEMMIUS Palaemon Quintus (filolog latin ; adept al stilului nou) : 204, 220, 336
ROMANUS (delator) : 238
ROMULUS (întemeietorul legendar al Romei) : 285
RUFINUS (nobil gallo-roman, partizan al lui Vindex) : 355
RUFRIUS Crispinus (soțul Poppeei) : 246
RUFRIUS Crispinus (fiul Poppeei) : 56, 165
RUFUS Anteius Publius : v. Anteius Publius Rufus
RUFUS Faenius Lucius : v. Faenius Rufus Lucius

SABAZIOS (zeu oriental asimilat cu Dionysos-Bacchus) : 322
SABINUS Nymphidius : v. Nymphidius Sabinus
SACROVIR (căpetenie a gallilor revoltați în 21 e.n.) : 362
SALEIUS Bassus (poet epic din vremea* lui Nero) : 337
SAMIUS Iulius Gaius (sclav eliberat de Caligula) : 194
SATURN (străveche divinitate romană) : 274
SATURNINUS Aponiuș Marcus (guvernator al Moesiei în 69 e.n.) : 176, 305, 308
SCAEVINUS Flavius (senator, participant important la conjurația lui Pîso) : 212, 213, 240. 243, 245
SCAPULA Ostorius (partizan al Agrippinei) : 240
SCAURUS Maxi mus (participant la conjurația lui Piso) : 241
SCIPIO Cornelius (senator) : 191
SCRIBONIANUS (senator roman ; aliat al lui Caecina Paetus împotriva lui Claudiu) : 213
SCRIBONII (străveche familie romană) : 56, 141, 179, 352
SCRIBONIUȘ Largus (medic și autor al unui tratat de farmacologie) : 332
SCRIBONIUȘ Proculus (senator roman ; guvernator al Germaniei Inferioare sub Nero) : 248, 250
SCRIBONIUȘ Rufus (senator roman, fratele celui precedent, guvernator al Germaniei Superioare sub Nero): 248, 250
SECUNDUS Iulius (strălucit orator, format la școala mișcări literare și a cercului lui Seneca) : 224

SECUNDUS Carrinas (filș°î stoic, partizan înflăcărat al Nero) : 124, 172

SBCUNDUS Pedanius : v. Pedanius Secundus
SEIAN (Seianus ; prefect al pretoriului şi favorit al lui Tiberiu ; născut în 20 î.e.n. la Volsinii ; a fost strangulat, la ordinul lui Tiberiu, în 31 e.n.) : 95, 165, 182
SENECIO Claudius (favorit al lui Nero şi membru al cercului senecan) : 98, 223, 240, 243, 319
SENECIO Herennius (senator ; quaestor în 56) : 217
SEN-ECA (Seneca Annaeus Lucius ; om politic, filosof şi scriitor latin ; născut la Corduba, probabil în anul 1 î.e.n. ; mort în 65 e.n'.) : 20, 22, 32, 33, 34, 35, 38, 40, 42, 43, 45, 46, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 70, 76, 77, 79, 80, 81, 84, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102., 103. 104, 105, 106, 107, 115, 119, 126, 130, 131, 132, 134, 135, 136, 142, 150, 151, 161, 163, 167, 169, 171, 172, 173, 176, 179, 180, 181, 182, 183, 185, 189, 190, 199, 200, 204, 205, 206, 210, 214, 218. 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 238, 241, 242, 244, 245, 248, 252, 266, 273, 281, 292, 293, 295, 296, 297, 310, 311, 317, 319, 321, 323, 324, 328, 331. 332, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 349, 351, 357, 360, 366, 371, 372, 373
SENECA Retorul (tatăl celui • dinainte : scriitor roman, 55 î.e.n. — 39 e.n.) : 95 2RAPIS (zeu egiptean) : 73, 322. 323
3RENUS Annaeus Lucius (amantul oficial al Actei ; iwieten cu Seneca) : 42, 98, 182. 223
SERGIA Plautilla (mama lui warcus Coccius Nerva, viitorul împărat) : 177 RRANUS (poet epic pe vremea lui Nero) : 337 «VILIA (soţia lui Barea So-anu şi fiica istoricului Ser- Nonianus) : 216 IA (fiica lui Barea Soranus şi sofia lui Annius Pollio) : 216, 246, 248
SERVILIUS (grădinile sale au devenit proprietatea lui Nero) : 243, 279, 364
SERVIUS (filolog roman ; sec, IV e.n.) ; 45
SEVERUS (arhitect la curtea lui Nero) : 121, 280
SEXTII (sectă stoică disidentă care recomanda vegetarianismul, dialectica exagerată, un examen prelungit al conştiinţei şi care credea în nemurirea sufletului) : 95
SHAl (străveche divinitate e-] gipteană) : 85
SIL ANA Iunia (bogată matroa1-nă romană ; duşmană înversunată a Agrippinei) : 94, 185, 186, 190, 209
SILANI (importantă familie aristocratică romană ; înrudită cu Iulio-Claudienii ; conducătoare a unui important cenaclu) : 50, 55, 237, 242. 245. 265, 372
JSILANUS Marcus Iunius (cel mai mare dintre fraţii SUani ; guvernator al Asiei în 54. cînd, din ordinul Agrippinei, este ucis ; rudă cu Nero ; 14—54 e.n.) : 48, 51, 209
SILANUS Torquatus Iunius Decimus (frate cu-cel dinainte, şi el victimă a Iui Nero : 21—64 e.n.) : 51, 209
SILANUS Iunius Lucius (frate cu cel precedent, logodnicul Octaviei, victimă a Agrippinei ; 26—49 e.n.) : 101, 209
SILANUS Torquatus Iunius Lucius (fiul lui Marcus Iunius Silanus ; crescut de Cassius Longinus şi Iunia Lepida, sora tatălui său; victimă a lui Nero în 65) : 51, 172, 243
SILIUS Italicus : v. Itelicus Silius
SILIUS Nerva (consul în 65) :
SILVANUS (zeul pădurilor la romani) : 322

SILVANUS Pompeius (guvernator al Dalmaţiei în 68) ı-352
SOCRATE (ilustrul filosof grec, 470—399 î.e.n.) : 244
SOARELE (astrul divinizat) : 122, 284, 320, 321, 329 •
SOHAEMUS din Emesa (rege din Emesa, pe vremea **lui** Nero) : 295
SORANUS Barea Marcius Quintus (guvernator al Asiei în vremea **Iul** Nero ; membru important al cercului lui Thrasea) : 135, 172, 179, **191,** 208, 216, 246, 248, 275, 350
SOTION (filosof stoic aparţinînd cercurilor alexandrine ; maestrul lui Seneca) : 100
SPARTACUS (conducătorul sclavilor răzvrătiţi împotriva Romei ; ucis în 71 î.e.n.) : 134, 255
SPICULUS Claudius Tiberius (celebru gladiator în vremea lui Nero) : 173, 195
SPORUS (eunuc al lui Nero) : 141, 190, 196
STATIUS (poet roman, admirator al lui Lucan. adept al celui de-al doilea clasicism) : 194
STATILIA Messalina (so(ie a lui Nero) : 141, 165, 168. 169, 210
STELLA Arruntius (partizan al Agrippinei) : 92
STERTINIUS Xenophon : v. Xenophon Stertinius Gaius
SUBRIUS Flavus (tribun al cohortelor pretoriene ; participant la conjuraţia lui Piso) : 241, 242. 243, 244 260, 232
SUETONIU (Suetonius Tranquillus Gaius : celebru scriitor, cavaler roman, înalt funcţionar al lui Hadrian) : 21, 22, 23, 28. 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 4.4. 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 56, 57, 60, 61, 62, 73, 77, 78, 79, 80, 84, 86, 90, 91, 106, 115, **116, 117,** 118, 119. **120, 121,** 122, 123, **124,** 128, 134, 135, 137, 139, **141,** 142, 143, 144, 146, 147, 149, 152, 153, **164,** 165, 166, 168, 169, 173, 174, 175, 177, 180, 181, 186, 187, 190, 191, 195, 196, 198 199, 200, 202, 210, 227, 239, 242, 244, 245, 247, 249, 250, 252, 254, 258, 260, 262, 264, 267, 272. 274 275, 276, 278, 279, 280, **281,**"282, 283, 284, 292. 293. 301, 303. 304 309, 312, 313, 317, 319, 323,' 324' 325, 326, 327, 329, 331, 337, 347' 348, 349, 350, 352, 355, 358. 359 360, 361, 362, 363, 364, 365
SUETONIUS Paulinus Gaius • (general rorrtan ; consul prin 43 e.n. ; guvernator al Britanniei între 58 şi 61) r 125, 178, 192, 271
SUILLIUS Publius Rufus (important senator tiaudian, partizan al Agrippinei) : 94, 131, 136, 209, 248
SULLA Felix Faustus Cornelius Lucius (senator roman ; vărul lui Nero) : 54, 55, 58, 130, 134, 165, 168, 176. 181, 182, 207-208, **211**
SULPICIUS[4] Severus (preot şi scriitor creştin, sec. IV e.n.) : 22
SURA (fiul unui consular din perioada domniei lui Nero) : 118

TACIT şi istori ro-
man sec I— e.n.) : 21. 23,
30, 31,- 33, 34, 35, 37,
39, 40, 42, 43, 44, 46,
48, 50, 52. 53, 54, 56,
57, 58 60, 61, 62 69,
73, 75, 77, 78, 79. 84,
89, 90, 93, 94, 96, 98,
101. 117. 118. 120 121. 123
124, 127, 128. 130 133, 136
137. 138. 139. 150 152. 153
162, 163, 164, 165 166, 167
168, 170, 171, 173 174, 177
178. 179. 180. 181 182. 183
.184. 186, 189. 190 191. 192
193, 194, 195. 196 197, 20
201. 202. 204. 206 207. 208
211, 212, 213. 214 215, 216
217, 218, 223, 224 225, 22
238, 239, 240, 241 242, 243
244, 245, 246, 248 249, 25
254, 255, 256, 258 259, 260
262, 266, 267, 269 270, 27

275, 276, 277, 272, 279, 280, 281, 232, 283, 294, 292, 293, 2.94. 295, 296. 297, 298, 299, :-iO7, 313, 325, 327, 320. 329, 331, 332, 335, 337. 333, 347, 351, 352, 355, 356. 359, 360, 361, 366

TELESINUS Luccius Gaius (consul, filosof şi om de litere pe vremea lui Nero) : 125, 171, 172

TERPNUS (citared cu renume pe vremea lui Nero) : 46, 173, 195

TETTIUS Iulianus (generai şi consul în 83 e.n. ; i-a învins pe daci la Tapae, în 88) : 176

THESSALUS din Tralles (medic important, sec. I e.n.) : 332

THOUTMOSIS IV (rege al Egiptului, 1425—1405 î.e.n.) : 185

THRASEA Paetus (senator stoic, şeful unei importante grupări politice şi culturale) : 56, 57, 62, 70, 94, 98, 125, 127, 132, 133, 134, 135, 137, 168, 172, 179, 198, 205, 210, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 221, 222, 225, 237, 241, 244, 246, 247, 248, 265, 275, 278, 301, 317 333 372

THRASYLLUS (celebru astrolog sub domnia lui Tiberiu) ; 185

TIBERIU (cel de-al doilea împărat roman ; 14—37 e.n. ; fiul Liviei, adoptat de August) : 28, 29. 41, 54, 70, 76, 82, 95, 165, 204, 252, 279, 281, 299, 322, 324, T1BUL (poet liric latin, 54—
19 î.e.n.) : 177, 381 TIESTE (personaj mitologic ; fiul lui" Pelops şi tatăl lui Egist) : 46

TIGELLINUS Ofonius Gaius (cavaler roman, prefect al Pretoriului, 62—68 e.n. ; principalul instrument al represiunilor neroniene) : 36, 55 *34, 136. 139, 151, 153, 165, W, 180, 181, 182, 183, 184, J93, 197, 198, 207, 241, 244, 245, 249, 292, 327, 364

TIGRANES IV (rege al Armeniei ; protejat a] lui August, care . 1-a instalat pe tron) : 296

TTGRANES V (rege al Armeniei în timpul lui Nero) : 296, 297

TIMARCHUS (cretan bogat de pe vremea lui Nero) : 214

TIRIDATE (Arsa ci d, rege al Armeniei ; frate cu Vologaeses, regele părţilor ; a devenit mai tîrziu vasal a! lui Nero, pe care 1-a vizitat Ia Roma) : 82, 120, 123, 136, 137, 140, 148, 150, 168, 245, 246, 253, 266, 295, 296, 297. 299, 300, 301, 302, 303, 309. 312. 319, 320, 321, 348, 349

TITUS (fiul lui Vespasian ; îm-, parat roman. 79—81 e.n.) : 123, 272

TORQUATUS Siianus.: *y. Silanus* Torquatus lunius Decimus sau Lucius

TRACHALUS Galerius (senator de origine cisalpină, consul în 68) : 125, 134. 179

TRAIAN (Traianus Ulpius Marcus ; împărat roman, 98—117 e.n.) : 123. 125. 176, 248, 291, 300, 305, 306, 307, 372

TRAIANUS Ulpius Marcus (consul prin 68 ; tatăl viitorului împărat) : 125, 176

TREBELLIUS Maximus Marcus (partizan al lui Seneca) : 98, 134, 352

TURNUS (poet satiric, sfîrşitu] sec. I e.n.) : 196

TURPILIANUS Petronius Publius (general extrem de loial fată de Nero) : 125. 134, 176, 177, 178, 244, 363

TUSCUS Caecina Gaius (fratele de lapte al lui Nero, prefect al Egiptului) : 115, 139, 185, 186, 187

UMIDIUS Gaius ; *v.* Quadratus Umidius Gaius

VACCA (biograful lui Lucan, membru al cercului senecan) ; 224, 227

m -i

VALENS Fabius (senator „nou" şi ofiţer, sub Nero) : 176
VATINIUS (favorit al lui Nero ; important delator) : 124, 13!i, 197
VEIENTO Fabricius (senator, autorul unei lungi satire împotriva altor senatori) : 57, 171
VELLEIUS Paterculus (istoric roman ; începutul sec. I e.n.) : 69
VENERA (zeiţa frumuseţii în mitologia latină, identificata cu Afrodită la greci) : 320
VENETUS Paulus (ofiţer, membru al conjuraţiei lui Piso) ; 241
VERGILIU (celebrul poet latin născut la Mantua ; 70—19 î.e.n.) : 211, 220, 223, 226, 334, 336
VERGINIUS Flavus (retor, sec. I e.n.) : 57, 208, 241, 339
VERGINIUS Rufus (senator şi general roman în timpul domniei lui Nero) : 125, 135, 179, 330, 351, 352, 356, 358, 359, 361, 362, 363, 364
VESPASIAN (senator şi general în timpul lui Nero ; împărat, 69—79 e.n., care a iniţiat dinastia Flavienilor ; tatăl lui Titus şi Domiţian) : 56, 122, 123, 135. 143, 146, 169. 176, 179, 207. 210, 264, 272, 284, 292, 305, 308, 311. 333, 349, 352, 362, 365, 366 .
VESTA (zeiţa focului şi a căminului la romani) : 86, 139, 281
VESTINUS : v. Atticus
VESTINUS Iulius Lucius (prefect al Egiptului pe vremea lui Nero) : 186
VETUS Antistius Lucius (senator ; socrul lui Rubellius Plautus) : 207, 210, 216, 246, 248, 264
VIBIUS Crispus (delator) : 197
VICTORINUS din Poetovio : 22
VINDEX Iulius Gaius (nobil gallo-roman şi guvernator al Galliei ; s-a răsculat împotriva lui Nero în 68 e.n.) : 43, 49, 149, 312, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363
VINICIANII Annii (familie aristocrată romană) : 265
VINICIANUS ♦ Annius (fratele lui Annius Pollio şi ginerele lui Corbulo) : 56, 134, 141, 210. 247, 248, 249, 250, 301, 348, 351, 353
VINICIANUS Annius -Lucius (tatăl celui precedent) : 249
VINICIUS Marcus (consul în 30 şi 42 e.n. ; soţul Iuliei Livilla) : 249
VINIUS Titus (legat al lui Galba) : 360
VITELLIUS Aulus (senator roman ; împărat roman în 68 e.n.) : 176, 177, 307
VITELLIUS Lucius (tatăl celui dinainte ; senator şi favorit al lui Claudiu) : 75, 191, 565, 366
VOLOGAESES (rege al părţilor ; membru al dinastiei arsacide ; frate cu Tiridate) i 294, 295, 297, 301, 303
VOPISCUS Manlius Marcus (senator, originar din Hispania, consul prin 60 e.n.) : 224

XENOPHON Stertinius Gaius (medic al împăratului Claudiu ; sub Nero, înalt funcţionar imperial) : 79, 193, 196, 197, 332
ZENODORUS (sculptor pe timpul lui Nero) : 330

Popoare, ţări, provincii, insule^ oraşe, rîuri etc.

ACHAIA (provincie ; numele Greciei romane) : 40, 124, 222
ACTIUM (oraş grec din Acarnania şi promontoriu ; vict©-

ria navală a lui Octavian asupra lui Antoniu şi a Cleopatrei în 31 î.e.n.) : 87 102, Ml, 147, 251
ABIABENA (ţară tributară lui Vologaeses şi părţilor) : 297, 301
ADRIATICA (mare) : 140
AFRICA (provirjcie romană şi continentul african) : 87, 196, 250, 254, 263, 264, 274, 275, 310, 311, 322, 349, 352, 354, 361
AGRIGENTUM (colonie a dorienilor în Sicilia) : 182
AKRAIPHIE (oraş grecesc din Beoţia) : 82, 83, 145
ALANI (trib sarmatic cantonat în nordul Caucazuiui) : 305, 312
ALBA LONGA (cel mai vechi oraş din Latium, întemeiat, conform legendei, de Ascaniu) : 147, 161
ALBANI (populaţie din Caucaz) : 312
ALEXANDRIA (oraş din Egipt) : 32, 33, 43, 73, 74, 85, 86, 93, 115. 146, 164, 166, 185, 187, 263, 271, 272
ALPII COTTIENI (regat vasal romanilor, anexat de Nero) : 293
AMISUS (oraş din Pont) : 53
ANCONA ■: 22
ANTIOCHIA : 324
ANTIUM (vechi oraş din Latium ; patria lui Caligula şi a lui Nero) : 28, 138, 161, 269, 281
. *AV*AMEEA (vechi oraş din Siria) : 77
APOLLONIA (vechi oraş* în IIlyria) : 216
AQUITANIA (provincie în Gallia romană) : 355
AR ABIA : 275, 310
ARCADIA : 191
AREZZO : 268
ARMENIA (regat) : 83, 93, 123, 125, 137, 146. 179, 276, 292, 294, 295, 296, 297, 293, 299, „300, 301, 302, 303, 304, 308, * 309, 312
ARMENIA MINOR .' 293, 255, 309
ARTAXATA (oraş din Armenia, al cărui nume s-a schimbat în Neroneia) : 37, 137 296, 303
ARVERNI (trib gallic) : 355
ASIA (provincie romană şi continent) : 124, 171, 189, 190, 207, 212, 216, 246, 263, 264, 275, 305, 349
ASIA MICA : 84, 87, 166, 208. 292, 293, 295, 301, 303, 313, .•ï24, 332
ATENA : 8.4, 98, 114, 124, 142, 145, 279
AUTUN (oraş din Gallia) : 270. 330
AVERN (lac din Campania) : 280
AXUM (tară africană, la sud de Egipt) : 310, 311

BABILONIA (partea inferioară a Mesopotamiei) : 146
■BAETICA (provincie meridională din Hispania romană) : 270, 360
BAIAE (oraş de lîngă Neapole) : 161, 212
BALCANI *(Haemus ;* lanţ muntos în Tracia) : 305, 324, 351, 352
BALTICA (mare) : 292
BARCINO (oraş în Catalonia ; astăzi, Barcelona) : 223
BASARABIA : 306
BATA VI (populaţie germanică) : 294, 354
BAULI (localitate în Campania) : 60
BELGICA (provincie septentrională din Gailia) : 355
BENEVENT (oraş din Campania) : 138, 247, 249
BETHLEEM (oraş din Palestina) : 323
BITHYNIA (provincie romană din Asia Mică) : 280
BIZANŢ : 309
BONONIA (oraş din Italia cispadană ; astăzi, Bologna : 77
BORYSTHENES (fluviu din

Sarmaţia. europeană ; astăzi, Nipru) : 307, 308
BOSFOR (Cimerian ; regat) **i** 293. 301, 303 309
BRITANNI : 275
BRITANNIA (provincie romană : astăzi. Anglia) : 74, 99, 132, 134, 178, 192, 196. 200, 271, 276, 292, 305, 311, 352
BURDIGALA (oraş din Aquitania ; astăzi, Bordeaux) : 270
BUSIRIS (sat egiptean) : 85, 186

CAELIUS (una din cele şapte coline ale Romei) : 121, 279, 281, 284
CAMPANIA (regiune a Italiei) t 40, 60, 161, 243, 261, 269, 301
CAPITOLIU (una din cele şapte coline ale Romei) : 139, 281, 303
CAPPADOCIA (provincie din Asia Mică, la vest de Armenia) : 295, 296, 297
CAPUA (renumit oraş din Campania) : 269
CARNUNTUM (oraş din Pannonia, aşezat pe Dunăre) ! 192, 310
CARPATI (munţii) : 305
CARTAGINA (oraş african întemeiat de fenicieni în sec. al Vlf-lea î.e.n. ; oraş din Africa romană) : 361
C ASPIC A (mare) : 296, 303, 312, 313
CAUCAZ (lanţ de munţi) : 292, 305, 309, 311, 312. 313, 363
CESAREEA (cetate în litigiu CU iudeii) : 32
CHERSONESOS (cetate grecească din Crimeea actuală) I 307
CHINA : 313
CILICIA (provincie romană **dirt** Asia Mică) : 198
CILICIENI : 127
CIPRU : 197
CÎMPUL LUI MARTE *(Campus Martius)* : 128, **148, 279, 280, 281**
CLAZOMENE **(oraş din Ionia^** regiune a Asiei **Mici)** ! **115**
CLUVIAE (orăşel din Italia centvală) : ■ 215
COMMAGENE (ţară în nordestul Siriei ; capitala : Samosata) : 295, 297 CORCYRA (insulă în Marea Ioniană ; astăzi, Corfu) : 141
CORDUBA (oraş din Baetica) : 95, 218 CORINT (important oraş din Grecia) : 83, 135, 140, **141.** 142, 143, 145, 146, 309, 353
CORSICA ; 33, 96 COS (insulă din Marea Egee) : 85
CRETA : 114
CRIMEEA : 293, 307, 308, 309
CYRENAICA : 270 CYROS (fluviu din Asia ; se varsă în Marea Caspică) : 313

DACI : 308
DACIA : 291, 308
DALMAŢIA (regiune şi provincie situată pe coasta Adriaticei) î 211, 249, 275, 304, 352
DAMASC (oraş sirian) : 293, 309
DARYAL (trecătoare care se află la nord de actualul oraş Tbilisi) : 313
DELPHI (oraş din Grecia) : 124
DOBROGEA : 306, 309
DUNĂRE *(Danubius) :* 259, 292, 304, 306, 307, 308, 310
DUROCORTORUM (oraş din Gallia belgică : astăzi. Jleims): 355

EFES (important oraş din Asia Mică) : 186
EGIPT (ţară şi provincie romană, guvernată de un prefect cavaler) : 28, 32, 33, 36, . 37, 74, 76, 79, 80, 81, 85, 87, 92, 95, 98, 99, **100, 115, 116,** 133, **134, 138, 139, 140, 146,** 162, **164, 184, 185, 186, 191, 193, 261, 270, 271, 272, 274, 276, 284,** 298, **310, 311,** 323, **324, 327, 349,** 350, **351, 364**
ELADA (numele Greciei an--tice) *t* 114, 124, 250, 259
ELEUSIS (oraş din Attica, renumit pentru misterele zeiţei Geres)» 14?

ESQUILIN (una din cele şapte coline ale Romei) : 121, 191, 279, 281, 2îJ3 ETIOPIA (ţară din Africa) : 292, 310. 311 ETRUKIA (străveche regiune a Italiei centrale) : 207, 261, 268, 269 EUFRAT (fluviu în Asia) : 259, 292, 295, 297. 298, 299
EUROPA (continent) : 322

FENICIA (străvechi ţinut din Asia, pe coasta occidentală a Siriei) : 324 • FRIZI (trib germanic) : 294

GALATIA (provincie romană din Asia Mică) : 295
GALLI : 354, 356, 362, 363
GALLIA (anticii desemnau cu acest nume două regiuni : Gallia Cisalpină, care cuprindea Italia septentrională, şi Gallia Transalpină, de dincolo de Alpi) : 181, 196, 258, 263, 264, 268, 270, 330, 349, 353, 354, 357, 360, 363
GALLIA CISALPINĂ : 125, 179, 261, 263, 269
GALLIA. NARBONENSIS (provincie meridională a Galljei Transalpine) : 163, 180, 223, 270, 280, 355
GERMANIA : 1.30, 248, 271, 311, ' 351
.GERMANIA INFERIOARA _ (provincie romană pe Rin) : 98, 135, 248, 293, 294, 352
GERMANIA SUPERIOARA (provincie romană pe Rin) : 135, 179, 246, 248, 293, 291, 352, 353, 358
GEŢI : 306
GETO-DACI : 307
GIZEH (oraş din Egipt, situat Pe Nil) : 185
"LANUM (oraş din Gallia Narbonensis ; astăzi, Saint-Remy) : 55
^OLFUL PERSIC : 310, 311
GRECIA: 114, 116, 120, 124, [13]8, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148. 150, 153 162 169, 175. 180, 182. 183. 190. 194. 247, 249, 266. 275. 301, 302. 312, 321, 329, 333, 337. 338. 347. 348, 350, 352, 355
GYAROS (insula în Marea Egee) : 57

HAEDUI (trib gallic) : 355
HISPANIA : 95. 99. 163, 176. 258, 264, 268, 270, 275, 305, 330, 332, 349, 351, 352, 360, 363
HYRCANIENI (popor asiatic de la nord de Iran) : 296, 297, 311

IANICULUM (una din colinele Romei) : 319 IAZIGI (trib sarmatic) : 305, 312 IERUSALIM (veche capitală a Iudeei) : 162. 167, 253, 272, 323, 324, 352
ILION (numele Troiei antice) « 44, 45. 77
ILLYRIA (regiune situată pe coasta orientală a Mării Adriatice) : 298. 301, 311
INDIA : 100, 275, 310, 313
IORDAN (fluviu din Palestina) j 272, 295
IRAN : 137, 146, 296, 312
ITALIA : 84, 87, 95, 99, 114, 129, 130, 137, 141, 146, 147, 178, 182, 188, 202, 212, 215. 248, 250, 253, 254. 255, 256, 257, 259, 260, 261, 262, 267, 268, 269, 270, 279, 301, 306, 312, 324, 326, 331, 350, 351, 352, 358, 363. 364, 366
1UDEEA (provincie romană şi vechi regat al iudeilor) : 75, 92, 115, 176. 191, 194, 272, 292, 296, 311, 323
IUDEI : 32, 146, 167, 272, 323, 324, 325, 349, 356
IUTLANDA (peninsulă din Danemarca) : 310

KARDITZA (localitate din Peninsula Balcanică) : 144

LATIUM (regiune din Italia centrală) : 161

LECHEAE (port pe »istmul de Corint) : 143 LEPTIS
MAGNA (oraş maritim din Africa) : 219, *2U0* LIBIA
(ţară africană) : 280 LINGONI
(populaţie din Gallia septentrionala) : 3.15
LUGOUNUM (principal oraş al Galliei Transalpine ; astă>i. Lyon) : 84, 120, **138, 238,** 270, 353, 356
LUSITANIA (provincie occidentală din Hispania) : 330, f60, 280, 331, 300 LYCIA
(provincie din Asia Mică) : 75, 197

MALEA (promontoriu în Lacoma, regiune din Grecia meridională) : 143
MAREA IONIANA : 303
MAREA NEAGRA *(Pontus Euxinus) :* 293. 304, 303, 307, 300, 309, 312, 313, 321
MAEEA ROŞIE : 310
MARSILIA *{Massilia ;* oraş din Gallin Narbonensis, veche colonie grecească) : 130, 332
MAURETANIA : 75
MEDITERANA (mare) : 305, 323
MEMPHIS (oraş din **Egipt,** situat pe Nil) : 80, 106
MEROE (regat african, la sud de Egipt ; astăzi. Sudan) : 311
MESSINA (oraş din Sicilia) : 185
MISENUM (promontoriu în Campania) : 32, 280, MS
MOESIA (provincie **romana** la sud de Dunăre şi la nord de Balcani) : 274, 304, 305, 306. 307, **996**
MOGUNTIACUM (oraş situat pe malul stîng al Rinului ; astăzi, Mainz) : 303
MOLDOVA : 306
MONA (insulă între Irlanda şi Britannia) : 27.1

NAPATA (capitala unui regat vecin cu Axum) : 311
NEAPOLE *(Neapolis;* oraş celebru din Campania) : 44,. 46; 114, 115, 119, 138, 117, 302, 355, 382
NJEAPOLÎS SCYTHICA (capitala regatului scit din Crimeea) : 307 NEKOKEIA
(nume dat oraşului Artaxata. în timpul domniei lui Nero) : 137, ***363*** **NIL**
(fluviu în Egipt) : 85, 100, 1B& 310 NUCERIA (oraş în Campania) :
255. 309

OLYMPTA (oraş în Peloponez ; sediu ai Jocurilor Olimpice) : 124. U0 OSTIA (port al Romei antice,
în apropiere de vărsarea **38-**brului) : 190, 258, 2C9, 279, 200, 281, 2S4, 319

PALATIN (una din colinele Romei) : 121. 140, 161, 177, 270, 881
PALESTINA (provincie şi ţară din Orientul Apropiat.) : 272, v 350, 352 PALMYRA (oraş din Siria) :
271, 299. 311
PANNONIA (provincie danubiană) : 298, 304, 307, 352
PANTICAPAEUM (oraş . din Bosforul Cimerian) : 308
PARTI (străvechi popor scit irani/at, care s-a stabilit la sud de Hyrcania) : 69, 83. 137, 291, 294, 295, 296, 297, 299, 300, 303. 304, 311, 312, 313, 364, 366
PARŢIA (regat arsacid, principal rival al Imperiului roman ; astăzi. Iran şi Irak) : 299, 304, 320
PATAVIUM (oraş din Gallia Cisalpină ; astăzi, Padova) : 213
PELOPONEZ (mare peninsula în sudul Greciei) : 143
PERGAM (oraş din Asia Mică). 41, 124, 173, 216
PERŞI : 270
PHASIS (fluviu în Colehida) : 313

PIKEU (port al Atenei) : 279
POMPEI (oraş din Campania, Ia poalele Vezuviului, aproape de Neapole) : 122, 203, 223, 269, 284, 318
PONT *(Pontus;* regat din Asia Mică, anexat de Nero) : 166, 293, 308, 309 PRAENESTE (oraş din Latium) : 134, 255
PUTEOLI (oraş din Campania, astăzi Puzzoli) : 167, 248, 255, 269, 280, 302

KANDEIA (numele unei localităţi în care părţii i-au învins pe romani, în 62 e.n.) : 298, 309

RAVENNA (oraş în Italia) : 278
RENANIA : 358
RIN *(Rhenus.* fluviu) : 135, 248, 259, 292, 293, 294, 351, 356
RHODOS (insulă grecească în Marea Egee) : 77, 216 ROMA : 19, 20, 25, 28, 32, 33, 36, 38, 40, 41, 42, 45, 51, 62, 69, 71, 74, 77, 73, 79, 82, 84, 86, 88, 89, 92, 95, 96, 98, 100, 104, 114, 116, 119, 120, 121, 122, 124, 130, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 146, 147, 148, 150, 151, 161, 162, 164, 167, 168, 169, 170, 172, 179, 181, 183, 184, 186, 187, 188, 190, 192, 194, 196, 201, 202. 204, 207, 208, 210, 211, 212, 215, 219, 223, 226, 238, 239, 241, 242,' 244, 247, 248, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 256, 257, 258. 260, 261, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 272, 273, 274, 275, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307. 308, 309, 310. 311, 312, 318, 319, 322, 323, 324, 325, 326, 330, 333, 334, 347, 349, 350, 351, 354, 357, 358, 360, 361, 362, 363, 373
ROXOLANI (trib sarmatic) : 305, 312
RUMINAL *(Ruminalis;* smochin sacru sub care au fost alăptaţi Romulus şi Remus) ; 130

SÂMOS (insulă pe coasta io-niană) : 164
SARDINIA (insulă în Medile-rana : provincie romană) : 41, 56. 194
SARMAŢI: 305, 307, 308
SCITI: 307
SEQUANI (trib gallic) : 355
SICILIA (provincie romană) : 134, 223, 270, 361
SIRIA (provincie romană) : 92, 135, 146, 178, 215, 271, 272, 280, 293, 295, 298, 324, 350, 352
SOMALIA : 310
SOPHENE (ţară în sud-estul Asiei Mici, la est de Eufrat) : 295
SPARTA (Qraş grecesc întemeiat de dorieni, în sudul Peloponezului) : 114, 142, 144, 145
SYRACUZA : 127

TARENT *(Tarentum ;* oraş din Italia meridională) : 269
THESPIAE (oraş din Beoţia, Ia poalele Heliconului) : 124 TIBRU *(Tiberis) :* 255, 264, 323 ■ TIBUR (localitate în Latium) : 306
TIGRANOCERTA (oraş în Armenia meridională) : 296, 298
TIGRU (fluviu în Asia) : 45
TRACIA : 75, 280
TRALLES (oraş din Asia Mică) } • 332
TRANSCAUCAZIA : 312
TRAPEZUNT *(Trapezus;* oraş din Pont) : 309 TREVIRI (populaţie din Gallia septentrională) : 355
TROIA (oraş din Asia Mică) î 282
TYR (oraş din Fenicia) : 272
TYRAS (oraş grecesc din Ucrai-
na actuală, la vărsarea Niprului) : 308 ŢARA GALILOR : 271
UTICA (oraş din Africa romană) : 218

VESONTIO (oraş din Gallia Transalpină ; astăzi, Besangon) : 358, 3G3, 364 VETERA (tabără fortificată pe Rin, în Germania Inferioară) I 294

VIENNA (oraş din Gallia Narbonensis ; astăzi, Vienne) I 355, 356, 357

VOLSINII (oraş în Etruria) < 207, 216

Cuprins

PREFAŢA de acad. Emil Condurachi : : : : 5

CU VI NT ÎNAINTE LA EDIŢIA ÎN LIMBA ROMÂNA . ; Î ; s ; s j , , 11

ABREVIERI ! : î » ! ! ! î î ? : 15

Capitolul întîi : NERO ŞI IMAGINEA SA : ? : 19

O domnie şi o epocă, 19 — O *imagine deformată* 20-— *Anticristul ?,* 21 — *Nero trebuie oare reabilitat ?,* 23 — *Ambiţia unui reformator,* 24 — *Note,* 25.

Capitolul al II-Iea : PERSONALITATEA LUI NERO 28

Copilăria, 28 — *Formaţia,* 31 — *Ucenicia minciunii,* 34 — *Caracterul,* 35 — *Sub imperiul fricii,* 36 — *Frumuseţe şi eleganţă,* 38 — *Un Eros dezlănţuit ?,* 41 — *Prin artă vom supravieţui!,* 42 — *Gîtul columbei,* 44 — *împăratul-histrion,* 46 —• *Sentimentul dinastic,* 48 — *Ucide ca să domneşti,* 50 — *Fiul h{i Claudiu,* 52 — *Seneca, bătrînul magistru,* 56 — *Matricidul,* 58 — *Note,* 63.

Capitolul al IlI-lea : INSPIRAŢIA POLITICĂ ŞI IDEOLOGICĂ . ; : ; : ; : ; : 68

Morală şi politică la Roma, 68 — *Regele şi tiranul,* 70 — *Istoria unui model : monarhia antoniană,* 72 — *Claudiu Augusteicul,* 73 — *Ivirea unui moştenitor,* 76 — *începutul domniei,* 78 — *Virtute regală şi elenistică,* 80 — *Geniul cel bun,* 85 —*Primii cinci ani de domnie,* 86 — *Un „liberalism" înşelător,* 88 — *Ivipotriva Agrippinei,* 91 — *Prietenul principelui,* 95 — *Seneca şi ştiinţa politică,* 99 — *Despre clemenţă,* 103 — *Note,* 107.

Capitolul al IV-lea : NERONISMUL : î ' t î 114

Farmecul Orientului, 114 — *Jocuri şl spectacole,* 116 — *Domus Aurea,* 120 — *Cotitura,* 124 '.— *Alternativa imposibilă,* 126 — *Proiectul de reformă fiscală,* 127 — *Seneca, între ciocan şi nicovală,* 131 — *Strategia înăspririi : O nouă direcţie,* 132 — *Stoicul se retrage,* 135 — *Vizita lui Tiridate, apogeu al domniei,* 136 — *Călătoria în Grecia,* 138 — *Corint,* 142 — *Iuppiter Liberator,* 144 — *Triumf la Roma,* 147 — *Agon şi luxus,* 150 — JVofe, 154.

Capitolul al V-lea : CURTEA ŞI MICRO-UNITATILE SOCIALE , ; . : ;■ r . : . : *ist*

Neronismul : un loc şi un mijloc, 161 — *Octavia,* 163 — *Poppeea, Staiilia Messalina,* 165 — *Aula*

neroniana, 109 — *Augustianii,* 173, — *Senatorii,* 175— *Cavalerii,* 179 — *Tigellinus şi Nymphidius Sabinus,* 181 — *Prefecţii Egiptului,* 184 — *Liberţii cezarului,* 187 — *Alte cîteva personaje,* 195 — *Consiliul principelui,* 198 — *Microunităţile sociale,* 200 —• *Colegiile,* 201 — *Cercurile culturale şi politice,* 203 — *„Circuli" în timpul domniei lui Nero.* 207 — *P'mmienii,* 210 — *Cercul lui Thrasea,* 213 — *Cercul lui Cornutus,* 219 — *Cercul lui Seneca,* 220 — *Lucan,* 225 — *Note,* 228.

Capitolul al Vl-lea : POLITICA INTERNA ŞI SOCIETATEA ROMANA . . . . . • • . 2 3 7

Conspiraţia lui Piso, 238 — *Conjuraţia lui Vinicianus,* 247 — *Titluri imperiale la sfîrşitul domniei,* 251 — *Societatea romană,* 254 — *Plebea şi sclavii,* 255 — *Notabili şi militari,* 259 — *Ordinul ecvestru,* 260 — *Senatul,* 262 — *Bazele sociale ale neronismului,* 265 — *Italia şi provinciile,* 267 — *Două răscoale,* 271 — *Administraţia,* 273 — *Economia şi finanţele,* 274 — *Reforma monetară,* 276 — *Justiţia,* 277 — *Construcţiile,* 278 — *Incendiul Romei,* 280 — *Noua Vrbs.* 283 — *Note,* 285.

Capitolul al VH-lea : POLITICA EXTERNĂ . 291

directoare, 291 — *Frontiera Rinului,* 293 — *Frontiera orientală şi Armenia,* 294 — *Vizita lui Tiridate şi rezultatul acordului,* 300 — *Eron-*

tiem Dunării şi Bazinul Mării Negre, 304 — *Expediţii şi proiecte de expediţii,* 310 — *Note,* 313.

Capitolul al VUI-lea : RELIGIE, CULTURA ŞI STILURI ; ; : '; ; ; ; . . . 317

Nero şi religia, 317— *Religiile orientale la Roma,* 321 — *Creştinismul,* 323 —*Anticiuitas,* 326 — *Arte, ştiinţă, filosofie,* 330 — *Stilul nou şi noua mişcare literară,* 334 — *Permanenţa clasicismului,* 337 — *Aticismul arhaizant,* 339 — *Importanţa stilurilor,* 340 — *Note,* 341.

Capitolul al IX-lea : CĂDEREA LUI NERO : : 347

Cauzele, 347 — *Revolta lui Vindex,* 354 — *Revolta lui Galba,* 359 — *Revolta lui Clodius Macer,* 361 — *Sfîrşitul lui Nero,* 362 — *Neronismul fără Nero,* 365 — Note, 366.

Capitolul al X-lea : ÎNCHEIERE 1 | ' î î : 371

APENDICE I : ! | I I J .1 *f* ***i*** î 375.

Repere cronologice, 375 — *Grupurile de presiune şi cercurile,* 380

APENDICE II î f | 1 I | \ I S ! 384

SURSE : î î *t* ***i*** ***i*** 5 ! î S î 384

Izvoare literare, 384 — *Surse neliterare şi domente,* 386

ORIENTARE BIBLIOGRAFICA : : : . 389'

Sinteze ştiinţifice despre domnia şi personalitatea ***lui*** *Nero,* 389 — *Biografii romanţate,* 390

— *Educaţia şi formaţia lui Nero,* 390 — *Viaţa - particulară şi personalitatea,* 391 — *Legenda,* 392 — *Imperiul, societatea, civilizaţia, religia, cultura,* 392 — *Politica internă şi externă, ideologia sub Nero,* 395 — *Marile lucrări publice; incendiul Romei, creştinii,* 398 — *Literatura şi artele,* 399

INDICE r ; : r : : : j j Î : ; 402

Teiinoredactor : FLORICA PASLABU
Format 16/54X84. Coli editură 24,24
Coli tipar 27. Bun de tipar — 9 iunie 1986..
Apărut — iunie 1986

Comanda nr. «260051
Combinatul poligrafic „Casa Scinteli",
Piaţa Scînteii nr. 1, Bucureşti,
Republica Socialistă România .